Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Prawa i Administracji

Dawid Jan Walczak
ROZPRAWA DOKTORSKA

REALIZACJA SWOBODY TESTOWANIA PRZY WYKORZYSTANIU TESTAMENTU ELEKTRONICZNEGO. STAN *DE LEGE LATA* I POSTULATY *DE LEGE FERENDA*

Rozprawa doktorska napisana
w Katedrze Prawa Cywilnego, Handlowego
i Ubezpieczeniowego
pod kierunkiem naukowym
prof. dr hab. Joanny Haberko

Poznań 2023

Autor pracy pragnie podziękować Promotor, Pani prof. dr hab. Joannie Haberko, za opiekę naukową, cenne uwagi merytoryczne oraz za zaangażowanie, dzięki którym możliwe było napisanie niniejszej rozprawy.

Spis treści

Wykaz aktów prawnych 10

Wykaz skrótów 16

Wstęp 19

Rozdział 1. Swoboda testowania 24

1. Uwagi wstępne 24

2. Pojęcie i istota swobody testowania 26

2.1. Pojęcie swobody testowania 26

2.1.1. Uwagi ogólne 26

2.1.2. Prawo sporządzenia testamentu 27

2.1.3. Wybór formy testamentu 28

2.1.4. Swoboda co do treści testamentu 28

2.1.5. Swoboda w zakresie sposobu sformułowania rozrządzeń w testamencie 29

2.2. Uzasadnienie szerokiego zakresu swobody testowania 30

2.2.1. Uwagi ogólne 30

2.2.2. Swoboda testowania jako naturalne prawo każdego człowieka 30

2.2.3. Swoboda testowania jako bodziec do pracowitości i oszczędzania 32

2.2.4. Swoboda testowania jako bodziec do postępowania zgodnie z regułą wzajemności 34

2.2.5. Swoboda testowania jako instrument służący sensownemu i dostosowanemu do konkretnej sytuacji podziałowi majątku 36

2.2.6. Swoboda testowania jako przejaw typowych pragnień człowieka 39

3. Swoboda testowania w ujęciu historycznym 41

3.1. Geneza instytucji dziedziczenia 41

3.2. Swoboda testowania w prawie rzymskim 45

3.3. Swoboda testowania w epoce przedkodyfikacyjnej 51

3.4. Swoboda testowania w epoce kodyfikacyjnej 57

3.5. Ewolucja swobody testowania w Polsce 62

4. Swoboda testowania a zdolność testowania 67

5. Swoboda testowania a prawo do dziedziczenia 69

6. Ograniczenie swobody testowania 72
6.1. Uzasadnienie i funkcja ograniczenia swobody testowania 72
6.1.1. Uwagi ogólne 72
6.1.2. Ograniczenia ze względu na potrzebę ochrony interesów osób najbliższych spadkodawcy 74
6.1.3. Ograniczenie swobody testowania w celu ochrony niektórych składników spadku 79
6.1.4. Ograniczenie swobody testowania ze względu na założenia techniki legislacyjnej 84
6.1.5. Ograniczenie swobody testowania z uwagi na chęć utrzymania własności nieruchomości w rękach obywateli polskich 87
6.1.6. Ograniczenie swobody testowania wynikające z obowiązków fiskalnych 90
7. Wnioski 94

Rozdział 2. Istota i funkcja testamentu 97
1. Uwagi wstępne 97
2. Funkcja testamentu w obrocie prawnym 98
3. Charakterystyka testamentu 100
3.1. Uwagi ogólne 100
3.2. Testament jako czynność prawna 101
3.2.1. Testament jako czynność prawna *mortis causa* 101
3.2.2. Testament jako czynność prawna jednostronna 104
3.2.3. Testament jako czynność prawna o charakterze osobistym 105
3.2.4. Testament jako czynność prawna odwołalna 108
3.2.5. Testament jako rozrządzenie 110
3.2.6. Testament jako czynność prawna przysparzająca 110
3.2.7. Testament jako czynność prawna kauzalna 111
3.2.8. Testament jako czynność prawna formalna 114
3.3. Testament jako dokument 115
4. Minimalna treść testamentu 117
5. Uzasadnienie aktualnego katalogu form testamentu 119
6. Wnioski 139

Rozdział 3. Forma testamentu *de lege lata* **142**
1. Uwagi wstępne 142
2. Forma testamentu a autonomia woli 142
3. Wykładnia przepisów o formie testamentu a swoboda testowania 147
3.1. Uwagi wstępne 147
3.2. Wykładnia testamentu poprzez ścisłe przestrzeganie wymogów formalnych przewidzianych dla testamentu (*strict compliance*) 149
3.3. Wykładnia liberalna (*substantial compliance*) 154
3.4. Wykładnia przepisów o formie testamentu a zasada *favor testamenti* 157
4. Forma testamentu *de lege lata* 161
4.1. Testamenty zwykłe 161
4.1.1. Testament własnoręczny 161
4.1.1.1. Uwagi ogólne 161
4.1.1.2. Pismo własnoręczne 161
4.1.1.3. Podpis 165
4.1.1.4. Data 168
4.1.1.5. Nośnik informacji 171
4.1.2. Testament notarialny 175
4.1.3. Testament allograficzny 185
4.2. Testamenty szczególne 193
4.2.1. Testament ustny 193
4.2.2. Testament podróżny 203
4.2.3. Testament wojskowy 205
5. Forma testamentu a skład spadku 209
5.1. Treści cyfrowe jako przedmiot dziedziczenia 209
5.2. Pojęcie treści cyfrowych 209
5.3. Możliwość dziedziczenia treści cyfrowych 214
5.3.1. Uwagi ogólne 214
5.3.2. Cywilnoprawny charakter treści cyfrowych 215
5.3.3. Majątkowy charakter treści cyfrowych 216
5.3.4. Ścisłe związanie z osobą zmarłego treści cyfrowych 222

5.3.5. Przechodzenie treści cyfrowych na inne podmioty niezależnie od tego, czy są one spadkobiercami ... 226
5.4. Dziedziczenie treści cyfrowych a forma testamentu ... 228
6. Wnioski ... 237

Rozdział 4. Potrzeba wykorzystania nowych technologii w zakresie dopuszczalności sporządzenia testamentu elektronicznego ... 240
1. Uwagi wstępne ... 240
2. Rozwiązania technologiczne mogące znaleźć zastosowanie w przypadku testamentu ... 247
2.1. Internet ... 247
2.2. Elektroniczne nośniki danych ... 252
2.3. Forma elektroniczna czynności prawnej ... 255
2.4. Nagrania dźwiękowe, wizualne oraz audiowizualne ... 261
2.5. Zabezpieczenia biometryczne ... 265
2.6. Technologia *blockchain* ... 272
3. Przykłady testowania przy wykorzystaniu nowych technologii ... 276
3.1. Uwagi wstępne ... 276
3.2. Testament na płycie gramofonowej ... 276
3.3. Testament na kasecie magnetofonowej ... 277
3.4. Testament na dyskietce ... 278
3.5. Testament zapisany na dysku twardym komputera ... 279
3.6. Testament w formie nagrania audiowizualnego ... 280
3.7. Testament sporządzony na smartfonie ... 281
3.8. Testament na tablecie ... 283
3.9. Testament spisany pismem maszynowym ... 284
3.10. Testament w formie wiadomości e-mail ... 286
3.11. Testament w formie wiadomości SMS ... 287
3.12. Testament zapisany na zewnętrznym dysku USB ... 289
3.13. Testament odwołujący się do fotografii ... 290
4. Wnioski ... 293

Rozdział 5. Propozycja zmian w prawie spadkowym ... 297
1. Uwagi wstępne ... 297

2. Rozwiązania dostosowujące formy testamentu do współczesnych możliwości w obcych systemach prawnych ... 298
2.1. Uwagi wstępne ... 298
2.2. Francja ... 300
2.3. Szwajcaria ... 301
2.4. USA ... 304
2.4.1. Uwagi wstępne ... 304
2.4.2. *Nevada Revised Statutes* (Nevada) ... 304
2.4.3. *Indiana Code* (Indiana) ... 305
2.4.4. *Arizona Revised Statutes* (Arizona) ... 307
2.4.5. *Florida Statutes* (Floryda) ... 308
2.4.6. *Electronic Wills and Remote Witnesses Act* (Illinois) ... 309
2.4.7. *Senate Bill 36: Wills and Trust Instruments – Electronic Execution* (Maryland) ... 312
2.4.8. Uniform Electronic Wills Act ... 314
2.5. Kanada ... 317
2.6. Chiny ... 320
2.7. Podsumowanie ... 321
3. Propozycja przyszłej regulacji ustawowej testamentu elektronicznego w Kodeksie cywilnym ... 322
3.1. Propozycja nowego przepisu Kodeksu cywilnego ... 322
3.2. Sporządzanie testamentu elektronicznego ... 324
3.3. Odwołanie testamentu elektronicznego ... 328
3.4. Testament elektroniczny a postępowanie spadkowe ... 330
4. Propozycja zmian w zakresie testamentu ustnego ... 331
5. Dyspozycja treściami cyfrowymi na wypadek śmierci ... 335
6. Wnioski ... 338
Zakończenie ... 341
Wykaz literatury ... 346
Wykaz orzeczeń ... 384

Wykaz aktów prawnych

Akty prawa krajowego

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

2. Ustawa z dnia 3 czerwca 1919 r. o komisji kodyfikacyjnej (Dz. Praw P. Pol. z 1919 r. nr 44, poz. 315).
3. Ustawa z dnia 17 marca 1933 r. o rozporządzeniach ostatniej woli osób wojskowych (Dz. U. Nr 31, poz. 262).
4. Dekret z dnia 8 października 1946 r. Prawo spadkowe (Dz. U. nr 60, poz. 328 z późn. zm.).
5. Ustawa z dnia 25 maja 1951 r. Prawo o notariacie (Dz. U. nr 36, poz. 276).
6. Ustawa z dnia 25 września 1954 r. o reformie podziału administracyjnego wsi i powołaniu gromadzkich rad narodowych (Dz. U. nr 43, poz. 191).
7. Ustawa z dnia 18 czerwca 1959 r. o zawieszeniu niektórych spłat spadkowych (Dz. U. nr 36, poz. 227).
8. Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2000 z późn. zm.).
9. Ustawa z dnia 29 czerwca 1963 r. o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych (Dz. U. Nr 28, poz. 168).
10. Ustawa z dnia 26 października 1971 r. zmieniająca ustawę Kodeks cywilny (Dz. U. nr 27, poz. 252).
11. Ustawa z dnia 26 marca 1982 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny oraz o uchyleniu ustawy o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych (Dz. U. nr 11, poz. 81 z późn. zm.).
12. Ustawa z dnia 16 września 1982 r. Prawo spółdzielcze (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 648 z późn. zm.).
13. Ustawa z dnia 28 lipca 1983 r. o podatku od spadków i darowizn (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1043 z późn. zm.).
14. Ustawa z dnia 24 maja 1989 r. Prawo o notariacie (Dz. U. nr 33, poz. 176 z późn. zm.).
15. Ustawa z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 55, poz. 321).
16. Ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. Prawo o notariacie (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1799).
17. Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2647 z późn. zm.).
18. Ustawa z dnia 23 sierpnia 1996 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny (Dz. U. nr 114, poz. 542).
19. Ustawa z dnia 6 grudnia 1996 r. o zastawie rejestrowym i rejestrze zastawów (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 2017).
20. Ustawa z dnia 20 sierpnia 1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1683 z późn. zm.).
21. Ustawa z dnia 28 sierpnia 1997 r. o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2342 z późn. zm.).
22. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. - Ordynacja podatkowa (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2651 z późn. zm.).

23. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2324 z późn. zm.).
24. Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o zmianie niektórych ustaw określających kompetencje organów administracji publicznej - w związku z reformą ustrojową państwa (Dz. U. nr 106, poz. 668 z późn. zm.).
25. Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 504 z późn. zm.).
26. Ustawa z dnia 7 grudnia 2000 r. o funkcjonowaniu banków spółdzielczych, ich zrzeszaniu się i bankach zrzeszających (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1595).
27. Ustawa z dnia 18 września 2001 r. Kodeks morski (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 2175 z późn. zm.).
28. Ustawa z dnia 20 czerwca 2002 r. o bezpośrednim wyborze wójta, burmistrza i prezydenta miasta (Dz. U. nr 113, poz. 984).
29. Ustawa z dnia 3 lipca 2002 r. - Prawo lotnicze (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1235 z późn. zm.).
30. Ustawa z dnia 14 lutego 2003 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. nr 49, poz. 408).
31. Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o pracowniczych programach emerytalnych (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 2139 z późn. zm.).
32. Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o indywidualnych kontach emerytalnych oraz indywidualnych kontach zabezpieczenia emerytalnego (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1792).
33. Ustawa z dnia 16 lipca 2004 r. Prawo telekomunikacyjne (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1648 z późn. zm.).
34. Ustawa z dnia 24 sierpnia 2007 r. o zmianie ustawy - Prawo o notariacie oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. nr 181, poz. 1287).
35. Ustawa z dnia 2 kwietnia 2009 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny (Dz. U. nr 79, poz. 662).
36. Ustawa z dnia 6 sierpnia 2010 r. o dowodach osobistych (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 671).
37. Ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. - Prawo prywatne międzynarodowe (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 503).
38. Ustawa z dnia 18 marca 2011 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. nr 85, poz. 458).
39. Ustawa z dnia 30 maja 2014 r. o prawach konsumenta (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 287 z późn. zm.).
40. Ustawa z dnia 25 czerwca 2015 r. - Prawo konsularne (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 823 z późn. zm.).
41. Ustawa z dnia 10 lipca 2015 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny, ustawy - Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 1311 z późn. zm.).
42. Ustawa z dnia 14 kwietnia 2016 r. o wstrzymaniu sprzedaży nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych ustaw (Dz.U. 2016 poz. 585).
43. Ustawa z dnia 6 marca 2018 r. o Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej i Punkcie Informacji dla Przedsiębiorcy (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 541).
44. Ustawa z dnia 5 lipca 2018 r. o zarządzie sukcesyjnym przedsiębiorstwem osoby fizycznej i innych ułatwieniach związanych z sukcesją przedsiębiorstw (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 170).

45. Ustawa z dnia 4 października 2018 r. o pracowniczych planach kapitałowych (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 46).
46. Ustawa z dnia 11 września 2019 r. - Prawo zamówień publicznych (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1710 z późn. zm.).
47. Ustawa z dnia 27 stycznia 2022 r. o dokumentach paszportowych (Dz. U. poz. 350 z późn. zm.).
48. Ustawa z dnia 26 stycznia 2023 r. o fundacji rodzinnej (Dz. U. z 2023 poz. 326).

49. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. Kodeks zobowiązań (Dz. U. nr 82, poz. 598 z późn. zm.).
50. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. Prawo o notarjacie (Dz. U. nr 84, poz. 609 z późn. zm.).
51. Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 30 stycznia 1965 r. w sprawie testamentów wojskowych (Dz. U. nr 7, poz. 38).
52. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 kwietnia 1991 r. w sprawie prowadzenia ksiąg notarialnych oraz przekazywania na przechowanie dokumentów sądom rejonowym (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 2039).
53. Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie Zasad techniki prawodawczej (t.j. Dz. U. z 2016 r. poz. 283).
54. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 czerwca 2004 r. w sprawie maksymalnych stawek taksy notarialnej (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1473 z późn. zm.).
55. Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 14 września 2011 r. w sprawie sporządzania i doręczania dokumentów elektronicznych oraz udostępniania formularzy, wzorów i kopii dokumentów elektronicznych (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 180).
56. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 czerwca 2019 r. - Regulamin urzędowania sądów powszechnych (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2514 z późn. zm.).
57. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 marca 2020 r. w sprawie dokumentów związanych z czynnościami bankowymi, sporządzanych na informatycznych nośnikach danych (Dz. U. poz. 476).

58. Zarządzenie nr 227 Prezesa Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1956 r. w sprawie powołania Komisji Kodyfikacyjnej przy Ministrze Sprawiedliwości (M. P. z 1956 r. nr 70, poz. 856).
59. Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 czerwca 2019 r. w sprawie organizacji i zakresu działania sekretariatów sądowych oraz innych działów administracji sądowej (Dz. Urz. MS z 2019 r. poz. 138 z późn. zm.).

60. Uchwała Prezydium Rządu z dnia 27 września 1950 r. w sprawie opracowania nowych kodeksów Polski Ludowej – karnego i cywilnego, Monitor Polski, Nr A-106, poz. 1336-1340.
61. Uchwała Krajowej Rady Notarialnej nr VII/46/2011 z 4.06.2011 r. w sprawie utworzenia rejestru testamentów i zasad jego funkcjonowania.

Akty prawa międzynarodowego

1. Konwencja o międzynarodowym lotnictwie cywilnym, podpisana w Chicago dnia 7 grudnia 1944 r. (Dz. U. z 1959 r. nr 35, poz. 212 z późn. zm.).
2. Konwencja dotycząca kolizji praw w przedmiocie formy rozporządzeń testamentowych, sporządzona w Hadze dnia 5 października 1961 r. (Dz. U. z 1969 r. nr 34, poz. 284).
3. Konwencja Wiedeńska o stosunkach konsularnych sporządzona w Wiedniu dnia 24 kwietnia 1963 r. (Dz. U. z 1982 r. nr 13, poz. 98).

Akty prawa Unii Europejskiej

1. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/83/UE z dnia 25 października 2011 r. w sprawie praw konsumentów, zmieniająca dyrektywę Rady 93/13/EWG i dyrektywę 1999/44/WE Parlamentu Europejskiego i Rady oraz uchylająca dyrektywę Rady 85/577/EWG i dyrektywę 97/7/WE Parlamentu Europejskiego i Rady (Dz. U. UE. L. z 2011 r. nr 304, str. 64).
2. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 910/2014 z dnia 23 lipca 2014 r. w sprawie identyfikacji elektronicznej i usług zaufania w odniesieniu do transakcji elektronicznych na rynku wewnętrznym oraz uchylające dyrektywę 1999/93/WE (Dz. U. UE. L. z 2014 r. nr 257, str. 73).
3. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/770 z dnia 20 maja 2019 r. w sprawie niektórych aspektów umów o dostarczanie treści cyfrowych i usług cyfrowych (Dz. U. UE. L. z 2019 r. nr 136, str. 1 z późn. zm.).

Akty prawa obcego

1. 2022 Florida Statutes <https://flsenate.gov/laws/statutes> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
2. Arizona Revised Status <https://www.azleg.gov/arstitle/> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
3. Bill 21: Wills, Estates and Succession Amendment Act, 2020 <https://www.bclaws.gov.bc.ca/civix/document/id/bills/billsprevious/5th41st:gov21-3> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
4. British Columbia Allows Electronic Wills – A Glimpse Into Ontario's Future? z 23.05.2022 r. <https://www.mondaq.com/canada/wills-intestacy-estate-planning/1195048/british-columbia-allows-electronic-wills-a-glimpse-into-ontario39s-future> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
5. Civil Code of the People's Republic of China <http://www.npc.gov.cn/englishnpc/c23934/202012/f627aa3a4651475db936899d69419d1e/files/47c16489e186437eab3244495cb47d66.pdf> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
6. Colorado Revised Statutes, <https://leg.colorado.gov/agencies/office-legislative-legal-services/colorado-revised-statutes> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
7. Electronic Wills and Remote Witnesses Act (Public Act 102-0167) <https://www.ilga.gov/legislation/publicacts/102/PDF/102-0167.pdf> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

8. Electronic wills are here in BC – but should you make one? z 26.01.2022 r., <https://www.millerthomson.com/en/publications/communiques-and-updates/wealth-matters/january-26-2022-wealth/electronic-wills-british-columbia/> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
9. Fiduciary Access To Digital Assets Act <https://www.uniformlaws.org/HigherLogic/System/DownloadDocumentFile.ashx?DocumentFileKey=112ab648-b257-97f2-48c2-61fe109a0b33&forceDialog=0> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
10. House Bill 1303 (Indiana) <https://iga.in.gov/legislative/2018/bills/house/1303> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
11. Indiana Code <https://iga.in.gov/legislative/laws/2021/ic/titles/029> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
12. Kodeks cywilny Federacji Rosyjskiej – ustawa federalna nr 146 z dnia 26 listopada 2001 r. (Гражданский Кодекс РФ) <http://www.gk-rf.ru> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
13. Kodeks cywilny francuski (Code civil) z dnia 21 marca 1804 r. z późn. zm. <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070721> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
14. Kodeks cywilny holenderski (Burgerlijk Wetboek) z dnia 31 maja 1843 r., ze zm. <www.wetboek-online.nl> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
15. Kodeks cywilny niemiecki (Bürgerliches Gesetzbuch) z dnia 18 sierpnia 1896 r. z późn. zm. <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
16. North Dakota Century Code <https://ndlegis.gov/general-information/north-dakota-century-code/index.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
17. Oregon Revised Statutes <https://oregon.public.law/statutes> [data dostępu: 22.05.2023 r.]
18. Postulat 20.3797 Travail Parlementaire: Testament et mandat pour cause d'inaptitude <https://www.parlament.ch/fr/ratsbetrieb/suche-curia-vista/geschaeft?AffairId=20203797> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
19. Real Decreto de 24 de julio de 1889 por el que se publica el Código Civil <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1889-4763> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
20. Regio Decreto 16 marzo 1942-XX, n. 262. Approvazione del testo del Codice civile <https://www.normattiva.it/staticPage/codici> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
21. Senate Bill 36 concerning Wills and Trust Instruments – Electronic Execution (Maryland) <https://legiscan.com/MD/text/SB36/id/2462489> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
22. Senate Bill 5132-2021-22 concerning trusts and estates (Waszyngton) <https://app.leg.wa.gov/billsummary?Year=2021&BillNumber=5132> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
23. Succession Act 1981 <https://www.legislation.qld.gov.au/view/html/inforce/current/act-1981-069> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
24. Succession Act 2006 <https://legislation.nsw.gov.au/view/whole/html/inforce/current/act-2006-080> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
25. Uniform Acces to Digital Assets by Fiduciaries Act (2016) <https://www.ulcc-chlc.ca/ULCC/media/EN-Uniform-Acts/Uniform-Access-to-Digital-Assets-by-Fiduciaries-Act-(2016).pdf> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
26. Utah Code <http://le.utah.gov/xcode/code.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

27. Wills Act 1936 <https://www.legislation.sa.gov.au/lz?path=%2FC%2FA%2FWILLS%20ACT%201936> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
28. Wills Act 1953 <https://www.gov.za/documents/wills-act-22-may-2015-1512> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
29. Wills Act 1968 <https://www.legislation.act.gov.au/a/1968-11> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
30. Wills Act 1970 <https://www.legislation.wa.gov.au/legislation/statutes.nsf/main_mrtitle_1081_homepage.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
31. Wills Act 1997 <https://www.legislation.vic.gov.au/in-force/acts/wills-act-1997/036> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
32. Wills Act 2000 <https://legislation.nt.gov.au/en/Legislation/WILLS-ACT-2000> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
33. Wills Act 2008 <https://www.legislation.tas.gov.au/view/html/inforce/current/act-2008-058> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
34. Wills, Estates and Sucession Act (Kolumbia Brytyjska) <https://www.bclaws.gov.bc.ca/civix/document/id/complete/statreg/09013_01> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

Wykaz skrótów

Akty prawne

ABGB	*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*
BGB	*Bürgerliches Gesetzbuch*
CudzNierU	ustawa z dnia 24 marca 1920 r. o nabywaniu nieruchomości przez cudzoziemców
DekrPrSpadk	dekret z dnia 8 października 1946 r. Prawo spadkowe
k.c.	Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny
k.k.	Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny
k.p.	Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy
k.p.c.	Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego
k.p.k.	Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego
k.r.o.	Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy
Kodeks Napoleona	*Code civil des Français*
Konstytucja RP	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
PrAut	Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych
PrNot	Ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. Prawo o notariacie
u.k.u.r.	Ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego
u.p.s.d.	Ustawa z dnia 28 lipca 1983 r. o podatku od spadków i darowizn
ZGB	*Zivilgesetzbuch*

Organy, organizacje i instytucje

ETPC	Europejski Trybunał Praw Człowieka
GUS	Główny Urząd Statystyczny
NSA	Naczelny Sąd Administracyjny
SA	Sąd Apelacyjny
SN	Sąd Najwyższy
SN (7)	Sąd Najwyższy w składzie siedmiu sędziów
SO	Sąd Okręgowy
SR	Sąd Rejonowy
TK	Trybunał Konstytucyjny

TSUE	Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej
UE	Unia Europejska
WSA	Wojewódzki Sąd Administracyjny

Publikatory i czasopisma

Dz. U.	Dziennik Ustaw
Dz. Urz. UE	Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej
EPS	Europejski Przegląd Sądowy
KPP	Kwartalnik Prawa Prywatnego
Legalis	System Informacji Prawnej Legalis
LEX	System Informacji Prawnej LEX
MoP	Monitor Prawniczy
NP	Nowe Prawo
OSNC	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna
OSNCP	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Cywilnej, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych
OTK	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego.
Pal.	Palestra
PiM	Prawo i Medycyna
PiP	Państwo i Prawo
PS	Przegląd Sądowy
RPEiS	Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
SC	Studia Cywilistyczne
SPP	Studia Prawa Prywatnego
ZNUJ	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego

Inne skróty

art.	artykuł
Cod. Ius.	*Codex Iustinianus*
cyt.	cytat
Dig.	*Digesta Iustiniani*
Gai Ins.	*Gai Institutiones*
i nast.	i następny (-a, -e)
lit.	litera

m.in.	między innymi
Nb	numer boczny, numery boczne
niepubl.	niepublikowany (-a, -e)
Nov. Val.	*Novellae Valentiniani*
nr	numer
op. cit.	*opus citatum* (dzieło cytowane)
pkt	punkt
por.	porównaj
poz.	pozycja
przyp.	przypis
r.	rok, roku
red.	redakcja
s.	strona
t.	tom
t.j.	tekst jednolity
tj.	to jest
tłum.	tłumaczenie
UEWA	*Uniform Electronic Wills Act*
ust.	ustęp
vol.	*volume*
z późn. zm.	z późniejszymi zmianami
z.	zeszyt
zd.	zdanie
zob.	zobacz
zwł.	zwłaszcza

Wstęp

Patrząc w przeszłość zwykle bez większego wysiłku możliwe jest ustalenie momentu narodzin nowej epoki. Jednakże dla osób, które wówczas żyły były to tylko kolejne dni, które zwyczajnie następowały po sobie. Dostrzeżenie następujących przemian, niezależnie od dziedziny, w której następują, jest zawsze rzeczą trudną, wymagającą głębokiego namysłu.

Nowe technologie mają coraz większy wpływ na różne dziedziny życia. Jedną z nich jest prawo, gdzie pojawia się coraz więcej rozwiązań, mających za zadanie usprawnienie dokonywania czynności prawnych, ułatwienie pracy prawników, a także zwiększenie bezpieczeństwa podejmowanych działań. Chociaż wiele instytucji prawa cywilnego z powodzeniem korzysta z nowoczesnych rozwiązań., instytucje prawa spadkowego wydają się pozostawać niewrażliwe na zmiany społeczne i postęp technologiczny, które mają miejsce w ostatnich latach. Te zaś skłaniają do zrewidowania obecnych norm prawnych i zadawania pytań dotyczących aktualności rozwiązań prawa spadkowego.

Dyskusja nad aktualizacją norm prawa spadkowego ma szczególne znaczenie w kontekście polskiego porządku prawnego. W ostatnich latach dostrzegalne jest coraz większe zainteresowanie prawem spadkowym oraz tematyką sukcesji. Ogół zmian ukierunkowanych na budowę wolnego rynku, stworzenie społeczeństwa obywatelskiego oraz demokratyzację, zapoczątkowanych w Polsce w latach 80. XX wieku, sprawił, że możliwe stało się akumulowanie własności prywatnej oraz tworzenie prywatnych przedsiębiorstw. Osoby, które zakładały przedsiębiorstwa lub w inny sposób zaczynały budować swój majątek w pierwszych latach transformacji ustrojowej, dziś zbliżają się lub już osiągnęły dojrzały wiek[1].

Jednocześnie, według obowiązującego obecnie Kodeksu cywilnego, rozrządzić majątkiem na wypadek śmierci można jedynie przez testament (art. 941 k.c.). Przedmiotem rozrządzenia może być cały majątek spadkodawcy należący do niego w chwili śmierci albo część ułamkowa tego majątku (art. 926 § 2 i 3 k.c.) lub poszczególne przedmioty objęte spadkiem (art. 986 § 1 i art. 981^1 k.c.). Testament jest instytucją szczególną w kontekście całego systemu prawa cywilnego. Pozwala on spadkodawcy na uregulowanie stosunków majątkowych i w oznaczonym zakresie niemajątkowych *post mortem*, będąc środkiem translacji majątku ze spadkodawcy na oznaczone osoby, ze skutkiem *mortis causa*. Można go sporządzić wyłącznie

[1] Prawodawca dostrzegając tę okoliczność, m.in. celem ułatwienia przeprowadzenia sukcesji przedsiębiorstw, wprowadził do polskiego porządku prawnego dwie zupełnie nowe instytucje: zarząd sukcesyjny oraz fundację rodzinną - zob. ustawa z dnia 5 lipca 2018 r. o zarządzie sukcesyjnym przedsiębiorstwem osoby fizycznej i innych ułatwieniach związanych z sukcesją przedsiębiorstw (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 170) oraz ustawa z dnia 26 stycznia 2023 r. o fundacji rodzinnej (Dz. U. z 2023 poz. 326).

osobiście. Jest czynnością jednostronną, bez oznaczonego adresata. Natomiast ważność testamentu uzależniona jest od spełnienia wymogów formalnych nieznanych innych czynnościom prawnym (art. 958 k.c.).

Jednym z elementów swobody testowania jest swoboda w zakresie wyboru formy testamentu. Należy jednak mieć na uwadze, że chociaż w prawie cywilnym, z pewnymi wyjątkami, obowiązuje zasady swobody formy oświadczenia woli, zgodnie z którą, jeśli z przepisu albo wcześniejszej czynności (tzw. *pactum de forma*) nie wynika wymóg zachowania określonej formy, oświadczenie woli może być skutecznie złożone w dowolnej formie (np. ustnie, pisemnie, w formie elektronicznej), to w przypadku testamentów obowiązuje zasada formalizmu. Chociaż spadkodawca ma swobodę w zakresie wyboru formy testamentu, to wolno mu sporządzić testament wyłącznie w jednej z sześciu form przewidzianych prawem. W istocie jednak swoboda testatora obejmuje wyłącznie wybór jednej spośród trzech zwykłych form testamentu. Testament w formie szczególnej sporządzić można natomiast wówczas, gdy zaistnieją szczególne przesłanki określone w hipotezach norm regulujących te formy.

Na obecnym etapie rozwoju techniki, a zwłaszcza z uwagi na powszechność, funkcjonalność i łatwość w obsłudze nowych technologii, wiele z analogowych aktywności człowieka, w naturalny sposób zostało przeniesionych do świata cyfrowego. Na tym tle obecnie obowiązujące regulacje w zakresie form testamentu jawią się jak nieprzystające do aktualnych potrzeb społeczeństwa. Konieczne jest zatem zbadanie, czy obecny katalog form testamentu jest wystarczający w świetle zmian społecznych i technologicznych, które nastąpiły na przestrzeni minionych dekad.

Wydaje się, że wraz z rozwojem technologii jest nieuniknione, że prawo spadkowe, chociażby w pewnych aspektach, również zostanie wprowadzone w nową erę, a tradycyjne sposoby sporządzania testamentów staną się mniej popularne. Uważna obserwacja zmieniającej się rzeczywistości wskazuje na to, że w przyszłości powszechne może się stać dokonywanie w formie elektronicznej także rozrządzeń *mortis causa*. Tym samym niewątpliwie potrzebne jest pogłębiona analizę aktualnych norm prawnych dotyczących instytucji testamentu oraz udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy w kontekście zmieniającej się rzeczywistości, warto dokonać zmian w dotychczasowych przepisach prawa spadkowego.

Celem niniejszej pracy jest analiza dopuszczalności i zasadności zastosowania nowoczesnych technologii w procesie sporządzania testamentu. Chodzi przede wszystkim o wskazanie korzyści i wyzwań, jakie się wiążą z wprowadzeniem elektronicznej formy

testamentu do systemu prawnego oraz propozycji dalszych działań prawodawczych w celu uwspółcześnienia katalogu form testamentu.

W pracy przedstawiona zostanie geneza instytucji testamentu, ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju tej instytucji w polskim systemie prawa. Dalej zostaną poruszone zagadnienia związane z obecnymi normami prawnymi w zakresie prawa spadkowego, a także przedstawione zostaną możliwości oferowane przez nowe technologie w tym zakresie. Ponadto, zostaną przedstawione przykłady rozstrzygnięć judykatury oraz rozwiązań legislacyjnych prawodawstw, w których dopuszczalne jest sporządzanie testamentów w formie elektronicznej.

Rozprawa składa się z pięciu rozdziałów.

Badana problematyka wymaga w pierwszej kolejności zdefiniowania „swobody testowania" jako kluczowego pojęcia. Dlatego pierwszy rozdział poświęcony został rozważaniom na temat pojęcia, istoty oraz genezy swobody testowania. Konieczne było znalezienie odpowiedzi na pytanie jakie funkcje w społeczeństwie ma spełniać ta konstrukcja prawna i jakie jej cechy spowodowały, że występuje w większości obowiązujących na świecie systemów prawnych. W tym celu przedstawiony został rozwój historyczny instytucji dziedziczenia oraz związanej z nią swobody testowania. Przedstawione zostały także argumenty aprobujące przyznanie testatorom swobody do rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci oraz głosy krytyczne pojawiające się względem niej na przestrzeni wieków. Następnie wskazane zostały związki pomiędzy swobodą testowania, zdolnością testowania i instytucją dziedziczenia. Natomiast ostatnia część rozdziału pierwszego poświęcona została uzasadnieniu i funkcji ograniczeń w zakresie swobody testowania.

Rozdział drugi poświęcony został istocie i funkcji testamentu. W polskim prawie spadkowym urzeczywistnieniem swobody testowania jest instytucja testamentu, będącego jedynym narzędziem, za pomocą którego możliwe jest dokonanie rozrządzeń swym majątkiem na wypadek śmierci. Wyjątkowość testamentu skłania do poczynienia rozważań o funkcji, którą pełni on w obrocie prawnym oraz jaki w istocie jest charakter tej instytucji. Mając przy tym na uwadze, że testamentem nazywana jest nie tylko sama czynność prawna *mortis causa,* ale także dokument, który tę czynność inkorporuje. Ponadto w rozdziale drugim przedstawiona i wyjaśniona została geneza rozwiązań dotyczących formy testamentu, które znalazły się ostatecznie w księdze czwartej Kodeksu cywilnego uchwalonego w 1964 roku. Jej znajomość ma znaczenie także dla współczesnych rozważań o prawie spadkowym. Przede wszystkim pozwala na poznanie celów uchwalonych przepisów, stojących za nimi idei oraz powodów, dla których znalazły się w systemie prawa.

Rozdział trzeci poświęcony został problematyce instytucji testamentu w prawie polskim *de lege lata*. Poszczególni ustawodawcy, projektując przepisy dotyczące dziedziczenia, zazwyczaj zastrzegają wymóg testowania w określonej przez prawo formie. Na tym tle jako zasadne jawi się pytanie, czy tak daleko posunięty formalizm w przypadku rozrządzeń *mortis causa* w istocie realizuje postulaty, dla których został wprowadzony, a także, czy ograniczenie swobody testowania poprzez uzależnienie ważności dokonanych rozrządzeń od spełnienia wymogów formalnych nie sprzeciwia się prywatnoprawnej zasadzie autonomii woli i niezależności w podejmowaniu decyzji. Ponadto w rozdziale trzecim przeprowadzona została analiza każdej z form testamentu przewidzianej w Kodeksie cywilnym *de lege lata*.

W rozdziale czwartym przedstawione zostały rozwiązania technologiczne, które potencjalnie mogłyby znaleźć zastosowanie w przypadku nowej formy testamentu. Chodzi przede wszystkim o szeroko dostępne rozwiązania technologiczne, będące nierzadko nieodłącznym elementem życia każdego człowieka, pozwalające na zaprojektowanie nowej formy testamentu, mogącej służyć jako wiarygodny dowód woli testatora, chroniąc jego interesy i wypełniając funkcje stawiane przed formą testamentu w sposób doskonalszy, niż formy obecnie przewidziane prawem. Następnie przedstawione zostały liczne przykłady stanów faktycznych, w których testatorzy podejmowali próby dokonywania rozrządzeń *mortis causa* przy wykorzystaniu nowych technologii. Ponadto zaprezentowane zostały rozwiązania legislacyjne zagranicznych prawodawców dostosowujące katalog form testamentu do czasów współczesnych. Zaprezentowane koncepcje oraz przykłady faktycznego ich zastosowania oprócz pokazania kierunku, w którym rozwija się prawo spadkowe mogą również stanowić inspirację dla polskiego prawodawcy przy projektowaniu przyszłej regulacji instytucji testamentu w Kodeksie cywilnym.

W ostatnim, piątym rozdziale podjęta została próba zaprojektowania zmian w zakresie prawa spadkowego, w szczególności zaś formy testamentu odpowiadającej wymaganiom współczesności. Zaprezentowana została koncepcja testamentu elektronicznego jako nowej formy testamentu oraz jej możliwe elementy konstrukcyjne, które należałoby wykorzystać podczas zmian w polskim prawie spadkowym. Ponadto zaprezentowana została propozycja znowelizowania przepisu dotyczącego testamentu ustnego w taki sposób, aby jego sporządzenie możliwe było także przy pomocy środków porozumiewania się na odległość. Nadto, niezależnie od zmian w zakresie katalogu form testamentu zawarta została propozycja wprowadzenia do polskiego porządku prawnego nowej instytucji prawnej, tj. dyspozycji treściami cyfrowymi na wypadek śmierci.

Udowodnienie głównej tezy rozprawy wymagało wykorzystania metody formalno-dogmatycznej, prawno-porównawczej, a także posiłkowo metody socjologicznej. Poddano analizie przepisy, orzecznictwo, a także stanowiska doktryny odnoszące się do ujętych w rozprawie problemów badawczych. Rozważania były także prowadzone w oparciu o dane statystyczne mające na celu poszerzenie perspektywy poznawczej. Uwzględniono dorobek nauki prawa, a w niezbędnym zakresie również informatyki, socjologii i ekonomii.

Mając na uwadze konieczność uwzględnienia specjalistycznej wiedzy z zakresu informatyki oraz systemów bezpieczeństwa Autor wyraża podziękowania za konsultację merytoryczną fragmentów pracy dotyczących rozwiązań technologicznych mogących znaleźć zastosowanie w przypadku formy testamentu oraz uwagi w zakresie proponowanej *de lege ferenda* regulacji dotyczącej testamentu elektronicznego Panu Krzysztofowi Niziołkowi, Dyrektorowi ds. Rozwoju Systemów Transmisji Danych Alior Banku.

Rozprawa uwzględnia stan prawny na dzień 22 maja 2023 roku.

Rozdział 1. Swoboda testowania

1. Uwagi wstępne

Świadomość człowieka, własnej, nieuchronnej sytuacji, w jakiej się znalazł lub może się znaleźć, często każe mu uporządkować i rozwiązać dostrzeżone wokół siebie problemy i zmartwienia. Jednym z nich jest dokonanie właściwych rozrządzeń na wypadek śmierci. Ukształtowana już w prawie rzymskim konstrukcja prawna, w myśl, której prawa i obowiązki majątkowe osoby fizycznej nie gasną z chwilą śmierci ich podmiotu, ale przechodzą jako pewna całość na spadkobiercę, jest wyrazem refleksji nad zjawiskami prawnymi i wymaga odpowiedniego poziomu myślenia abstrakcyjnego[2]. Obecnie zarówno w systemach *civil law,* jak i *common law* oczywista wydaje się potrzeba istnienia w systemie prawnym instytucji dziedziczenia oraz wynikającej z niej swobody do autonomicznego określenia losów zgromadzonego majątku po śmierci właściciela[3]. Pojęcie dziedziczenia jest zaś uznawane za centralne i najważniejsze pojęcie w zakresie całego prawa spadkowego[4].

Jednakże przepisy o dziedziczeniu ustawowym, choćby były najstaranniej przemyślane i opracowane, nie służą temu, by porządek dziedziczenia zawsze był idealnie przystosowany do stanu rzeczy jaki istnieje w danym konkretnym przypadku. Ustawowy porządek dziedziczenia uwzględnia jedynie sytuacje typowe i opiera się na, mającym wymiar absolutny, schemacie. Od strony teoretycznej, krąg spadkobierców ustawowych odpowiada hipotetycznej woli wszystkich osób podlegających danemu prawu, którzy wolę tę wyraziliby *a priori*, nie znając swej przyszłej sytuacji rodzinnej, majątkowej, życiowej i społecznej, a w szczególności nie znając swej przyszłej roli w dziedziczeniu[5]. W ten sposób ustawodawca określa zarówno krąg spadkobierców ustawowych, jak i kolejność ich dziedziczenia oraz wielkość udziałów w spadku. W wielu przypadkach reguły dziedziczenia ustawowego odpowiadają woli spadkodawcy, a przynajmniej nie są z tą wolą wyraźnie sprzeczne. Wówczas spadkodawca odstępuje od sporządzenia testamentu. Nie zawsze jednak tak jest. W konkretnych sytuacjach

[2] *J.S. Piątowski*, [w:] *J.S. Piątowski*, System prawa cywilnego. Tom IV. Prawo spadkowe, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986, s. 23.
[3] Zob. *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities. Comparative Succession Law, t. 1, Oxford 2011, passim.
[4] *J. Gwiazdomorski*, Prawo spadkowe, Warszawa 1949, s. 49; *S. Wójcik*, Ochrona interesów jednostki w polskim prawie spadkowym w zakresie powołania do dziedziczenia, ZNUJ. Prace Prawnicze, z. 98/1981 r., s. 171; *W. Borysiak*, Dziedziczenie. Konstrukcja prawna i ochrona, Warszawa 2013, s. 21.
[5] *J. Wierciński*, Uwagi o teoretycznych założeniach dziedziczenia ustawowego, SPP 2009, Nr 2, s. 87; *P. Księżak*, Prawo spadkowe, Warszawa 2017, s. 117.

może się okazać, że ustawowy porządek dziedziczenia prowadzi do skutków, których spadkodawca wolałby uniknąć. Testator, uwzględniając rzeczywisty stan rzeczy, a więc np. warunki materialne osób jemu bliskich, więź uczuciową, jaka go łączy z oznaczonymi osobami lub swoje zobowiązania wobec nich, może dojść do przekonania, że w tym przypadku ustawowy porządek dziedziczenia doprowadzi do pokrzywdzenia jednych i niesłusznego uprzywilejowania drugich. Kierując się więc względami słuszności i nie naruszając panujących ocen moralnych oraz zasad współżycia społecznego, spadkodawca decyduje się na dokonanie rozrządzeń testamentowych, prowadzących do konsekwencji mniej lub bardziej odmiennych od tych, jakie wynikałyby z, mających wymiar absolutny, reguł dziedziczenia ustawowego[6].

Zasadne jest więc przyznanie spadkodawcy uprawnień do dokonywania rozrządzeń majątkowych na wypadek śmierci, w sposób odbiegający od zasad ustawowego porządku dziedziczenia. Z drugiej strony, dostrzec można niebezpieczeństwa, które kryje w sobie pełna, niczym nieograniczona swoboda w dysponowaniu majątkiem *mortis causa*.

W niniejszym rozdziale zaprezentowane zostaną rozważania na temat pojęcia, istoty oraz genezy swobody testowania. Na wstępie trzeba bowiem odpowiedzieć na pytanie, jakie funkcje w społeczeństwie ma spełniać ta konstrukcja prawna i jakie jej cechy spowodowały, że występuje w większości obowiązujących na świecie systemów prawnych. Do udzielenia odpowiedzi na to pytanie konieczne będzie w pierwszej kolejności dokonanie analizy rozwoju historycznego samej instytucji dziedziczenia oraz związanej z nią swobody testowania. Przedstawione zostaną także argumenty aprobujące przyznanie testatorom swobody do rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci oraz głosy krytyczne pojawiające się względem niej na przestrzeni wieków. Następnie wskazane zostaną związki pomiędzy swobodą testowania, zdolnością testowania i instytucją dziedziczenia. Ostatnia część niniejszego rozdziału poświęcona zostanie uzasadnieniu i funkcji ograniczeń swobody testowania.

[6] *J. Gwiazdomorski*, Prawo spadkowe, Warszawa 1959, s. 281; *S. Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System prawa prywatnego. Tom 10, Warszawa 2015, s. 335.

2. Pojęcie i istota swobody testowania

2.1. Pojęcie swobody testowania

2.1.1. Uwagi ogólne

Mówiąc o swobodzie testowania można przyjąć różne punkty widzenia. Po pierwsze, można tym pojęciem obejmować wolność rozrządzeń na wypadek śmierci w ogóle (ujęcie szersze) albo wyłącznie rozrządzenia w drodze testamentu (ujęcie węższe). W ostatnim przypadku ze swobody testowania wyłącza się inne niż testament czynności *mortis causa* i to zarówno jednostronne jak i dwustronne (umowy). Takie rozumienie swobody testowania nie obejmuje zwłaszcza umów dziedziczenia tam, gdzie są one dopuszczalne. Testament zaś należy rozumieć szeroko, nie tylko jako rozrządzenia testamentowe, ale łącznie z kodycylem, tam, gdzie występuje.

Po drugie, zarówno w ujęciu szerszym jak i węższym, swobodę testowania można rozpatrywać w sensie abstrakcyjnym lub konkretnym. W pierwszym przypadku chodzi o przedstawienie modelu swobody testowania w oderwaniu od konkretnego ustawodawstwa. Model taki niewątpliwie nie byłby jednolity, a w jego ramach można by wyróżnić szereg rozwiązań alternatywnych. W ujęciu konkretnym natomiast chodzi o przedstawienie swobody testowania na tle danego systemu prawa[7].

W ujęciu węższym na tle polskiego systemu prawnego przez swobodę testowania rozumie się możliwość dokonywania przez jednostkę (testatora), w drodze testamentu, prawnie skutecznych rozrządzeń swoim majątkiem na wypadek śmierci. Rozrządzenia te mogą być różne, np. ustanowienie spadkobiercy (art. 959 i n. k.c.), ustanowienie zapisu lub polecenia (art. 968 i n. k.c.), wydziedziczenie (art. 1008 i n. k.c.) lub wykluczenie niektórych potencjalnych spadkobierców ustawowych od dziedziczenia ustawowego, bez równoczesnego ustanowienia spadkobiercą innych osób (tzw. testament negatywny)[8].

Zasada swobody testowania jest fundamentem polskiego prawa spadkowego. Jej istota sprowadza się do tego, że każdy mający zdolność testowania, może w drodze testamentu

[7] *M. Niedośpiał*, Testament. Zagadnienia ogólne testamentu w polskim prawie cywilnym, Kraków-Poznań 1993, s. 91-92; *A. Paluch*, Granice swobody rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci w prawie polskim, Warszawa 2021, s. 20 i n.
[8] Por. *S. Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 334 i n.

dokonać rozrządzeń swym majątkiem na wypadek śmierci[9]. Tego rodzaju rozrządzenie może nastąpić także w ramach innych niż testament dyspozycji dopuszczalnych na mocy przepisów szczególnych[10]. Jako przykłady wskazać można dyspozycję wkładem bankowym na wypadek śmierci[11] oraz darowiznę *mortis causa*[12].

Swoboda testowania, obok swobody umów i swobody korzystania ze swojego mienia, należy do podstawowych wolności prawa prywatnego[13].

Wyróżnić można kilka aspektów swobody testowania, takich jak: prawo do sporządzenia testamentu, wybór formy testamentu, swobodę co do treści testamentu oraz swobodę w zakresie sposobu sformułowania rozrządzeń w testamencie[14]. Dla dalszych rozważań konieczne jest wyjaśnienie znaczenia każdego z nich.

2.1.2. Prawo sporządzenia testamentu

Pierwszym elementem zasady swobody testowania jest prawo do sporządzenia testamentu. Decyzja o sporządzeniu tego aktu należy wyłącznie do testatora. Jest on w tym zakresie całkowicie samodzielny. Nie ciąży na nim żaden obowiązek działania w przedmiocie rozrządzenia majątkiem na wypadek śmierci[15]. W ramach swobody testowania testator może więc zaniechać sporządzenia testamentu, godząc się tym samym na przejście przysługujących mu praw i obowiązków majątkowych zgodnie z regułami dziedziczenia ustawowego. Podobnie

[9] *J. Gwiazdomorski*, Prawo spadkowe, Warszawa 1959, s. 284; *S. Wójcik*, [w:] *J.S. Piątowski* (red.), System…, op. cit., s. 173; *E. Skowrońska-Bocian*, Testament w prawie polskim, Warszawa 2004, s. 125 i n.; *M. Niedośpiał*, Testament. Zagadnienia ogólne…, op. cit, s. 91 i n.

[10] *S. Wójcik*, [w:] *J.S. Piątowski* (red.), System…, op. cit., s. 173 i n.; *M. Niedośpiał*, Testament. Zagadnienia ogólne…, op. cit, s. 91 i n.; *E. Skowrońska-Bocian*, Testament…, op. cit., s. 125 i n.; *P. Księżak*, Zachowek w polskim prawie spadkowym, Warszawa 2012, s. 17.

[11] Zob. art. 56 ust. 1 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1896 z późn. zm.).

[12] Por. Uchwała SN z 13.12.2013 r., III CZP 79/13, w której wskazano, że: „dopuszczalne jest zawarcie umowy darowizny na wypadek śmierci, jeżeli jej przedmiotem są konkretne rzeczy lub prawa, a umowa nie jest sprzeczna z zasadami współżycia społecznego". Orzeczenie to spotkało się jednak z rozbieżną oceną doktryny (zob. np. *J. Masiubański*, Glosa do uchw. SN z 13.12.2013 r., III CZP 79/13, s. 115 i n.; *A. Bieranowski*, Darowizna własności nieruchomości na wypadek śmierci, [w:] *A. Dańko-Roesler, A. Oleszko, R. Patuszko* (red.), Rozprawy z prawa prywatnego oraz notarialnego. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Maksymilianowi Pazdanowi, Warszawa 2014, s. 31 i n.; *M. Bajerski*, Glosa do uchw. SN z 13.12.2013 r., III CZP 79/13, s. 241 i n.; *P. Księżak*, Dopuszczalność darowizny na wypadek śmierci. Glosa do uchwały SN z dnia 13 grudnia 2013 r., III CZP 79/13, PiP 2015, Nr 10, s. 123-128.).

[13] *H.P. Tschäppeler*, Die Testierfreiheit zwischen Freiheit des Erblassers und Gleichheit der Nachkommen, Zürich 1983, s. 2; *J. Ebke*, Testierfreiheit und Pflichtteilsrecht. Die Antinomie von Freiheit und Pflicht des Erblassers in familienerbrechtlicher Perspektive, Tübingen 2004, s. 4.

[14] Zob. *K. Osajda*, art. 941, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2022, Legalis/el., Nb 50-54.

[15] Osobliwy wyjątek stanowią zakonnicy. Zgodnie z art. 668 § 1 Kodeksu prawa kanonicznego obowiązkiem zakonnika jest sporządzenie testamentu. Nie ma natomiast żadnych wskazówek co do jego treści, lecz powinno to nastąpić przed profesją wieczystą. Szerzej na ten temat zob.: *B. Rakoczy*, Problematyka testamentu zakonnika w prawie kanonicznym i polskim prawie cywilnym, Przegląd Sądowy 2005, Nr 1, s. 87-106.

rzecz ma się, jeśli chodzi o czas właściwy dla dokonania rozrządzeń. Brak jest w tej materii jakichkolwiek ograniczeń. Zatem sporządzenie testamentu może nastąpić w każdym momencie, o ile testator posiada wówczas zdolność testowania (art. 944 § 1 k.c.). Jeżeli testament zostanie sporządzony przez osobę niemającą zdolności testowania, to taki akt woli jest bezwzględnie nieważny. Nie ma też możliwości jego konwalidowania[16].

2.1.3. Wybór formy testamentu

Testator ma swobodę co do wyboru formy testamentu. Należy jednak mieć na uwadze, że chociaż w prawie cywilnym, z pewnymi wyjątkami, obowiązuje zasada swobody formy oświadczenia woli, zgodnie z którą, jeśli z przepisu albo wcześniejszej czynności (tzw. *pactum de forma*) nie wynika wymóg zachowania określonej formy, oświadczenie woli może być skutecznie złożone w dowolnej formie (np. ustnie, pisemnie, w formie elektronicznej)[17], to w przypadku testamentów obowiązuje zasada formalizmu. Chociaż spadkodawca ma swobodę w zakresie wyboru formy testamentu, to wolno mu sporządzić testament wyłącznie w jednej z sześciu form przewidzianych prawem. W istocie jednak swoboda testatora obejmuje wyłącznie wybór jednej spośród trzech zwykłych form testamentu, bowiem testament w formie szczególnej sporządzić można jedynie, gdy zaistnieją szczególne przesłanki określone w hipotezach norm regulujących te formy. Jednakże wystąpienie sytuacji szczególnej nie wyłącza prawa testatora do sporządzenia testamentu w formie zwykłej.

Swoboda co do wyboru formy testamentu może wchodzić w kolizję ze swobodą co do treści testamentu. Wybór formy testamentu bywa ograniczony z uwagi na pożądaną treść tego aktu. Przykładowo, jeśli testator zechce ustanowić w testamencie zapis windykacyjny, to jedyną dostępną dla niego formą będzie testament notarialny (art. 981^1 § 1 k.c.)[18].

2.1.4. Swoboda co do treści testamentu

Testator ma dowolność w kształtowaniu treści testamentu, byleby nie była sprzeczna z ustawą, nie zmierzała do jej obejścia ani też nie była sprzeczna z zasadami współżycia

[16] *M. Pazdan*, art. 944, [w:] *K. Pietrzykowski* (red.), Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 450-1088, Warszawa 2021, Legalis/el. Nb 3; *K. Osajda*, art. 944, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 8.
[17] *J. Grykiel*, art. 60, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom I. Komentarz. Art. 1-352, Warszawa 2021, Legalis/el., Nb 11; *P. Sobolewski*, art. 73, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 5.
[18] *P. Księżak*, Zapis windykacyjny, Warszawa 2012, s. 49-56; *A. Bieranowski*, Zapis windykacyjny, [w:] *S. Babiarz* (red.) Nieruchomości w prawie cywilnym administracyjnym i podatkowym. Tom II, Warszawa 2017, s. 530-531.

społecznego. Swobodę co do treści testamentu ograniczają też pewne instytucje prawa spadkowego. Przykładowo, spadkodawca nie może wyłącznie z własnej woli wydziedziczyć, gdyż muszą zostać spełnione przesłanki enumeratywnie wskazane w art. 1008 k.c.[19] oraz nie może skorzystać z podstawienia powierniczego[20].

2.1.5. Swoboda w zakresie sposobu sformułowania rozrządzeń w testamencie

Testator posiada swobodę co do sposobu wyrażenia swojej woli w testamencie. Język testamentu może być niedoskonały. Przede wszystkim spadkodawca wyrażając swoją wolę nie jest zobowiązany używać żadnych szczególnych wyrażeń (jak choćby znane z prawa rzymskiego *heredis institutio*). Jak się wskazuje, testator nie jest ustawodawcą, a zatem nie znajduje do niego zastosowania zasada racjonalności ustawodawcy, a w tym racjonalności językowej. Oznacza to, że interpretator powinien mieć znacznie więcej swobody, nadając sens wyrażeniom użytym przez spadkodawcę niż zastosowanym przez ustawodawcę (np. nie ulega wątpliwości, że posłużenie się określeniem „zapisuję" często nie oznacza *per se* właśnie ustanowienia zapisu)[21]. Podobnego zdania był prawodawca, czego rezultatem jest art. 948 k.c. zgodnie z którym, jeśli sporządzającemu testament spadkodawcy zabraknie precyzji, to zasady wykładni aktu ostatniej woli każą w procesie jego interpretacji dążyć przede wszystkim do urzeczywistnienia tej woli[22]. Nie jest jednak dopuszczalne uzupełnianie w drodze wykładni treści testamentu.

Swoboda w zakresie sposobu sformułowania rozrządzeń na wypadek śmierci w testamencie oznacza także dowolność w umiejscowieniu stosownych oświadczeń w testamencie. Dla ważności testamentu bez znaczenia pozostaje kolejność w jakiej testator dokonuje rozrządzeń testamentowych (np. powołanie do spadku może nastąpić zarówno na początku, w środku testamentu jak i na jego końcu)[23].

[19] Zob. *T. Sokołowski, K. Szadkowski*, art. 1008, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks cywilny. Tom III. Komentarz. Art. 627-1088, Warszawa 2022, Legalis/el., Nb 7-16.
[20] Zob. *M. Zelek*, art. 964, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 2.
[21] Tak: *K. Osajda*, art. 948, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 35.
[22] *K. Osajda*, Testamenty wspólne, Warszawa 2005, s. 47-48; *J. Wierciński*, glosa do postanowienia SN z dnia 29 kwietnia 2010 r., IV CSK 524/09, OSP 2012, z. 3, poz. 29, s. 189; *M. Rzewuski*, Podpis spadkodawcy na testamencie własnoręcznym, Warszawa 2014, s. 244-250; *J. Ciszewski, J. Knabe*, art. 948, [w:] *J. Ciszewski, P. Nazaruk* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2019, s. 1672-1673.
[23] Zob. *K. Osajda*, art. 959, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 36.

2.2. Uzasadnienie szerokiego zakresu swobody testowania

2.2.1. Uwagi ogólne

W doktrynie jako uzasadnienie przyznania testatorom jak najszerszej swobody w zakresie dysponowania majątkiem na wypadek śmierci wskazuje się, iż swoboda testowania:

1) jest naturalnym prawem spadkodawcy,
2) stwarza bodziec do pracowitości i oszczędzania,
3) umożliwia postępowanie zgodne z regułą wzajemności,
4) umożliwia bardziej sensowny i dostosowany do konkretnej sytuacji podział majątku,
5) jest zgodna z typowymi pragnieniami człowieka[24].

Przedstawione argumenty budzą kontrowersje. W literaturze przedmiotu znaleźć można liczne stanowiska aprobujące oraz krytykujące prezentowane uzasadnienia przyznawania testatorom możliwie szerokiej swobody w dysponowaniu majątkiem na wypadek śmierci[25]. W dalszej części pracy przedstawione zostaną racje przemawiające oraz kwestionujące przytoczone argumenty. Jednakże już w tym miejscu warto zaznaczyć, że żaden z przytoczonych argumentów nie okazuje się całkowicie niezawodny. Formułowane w doktrynie kontrargumenty w żadnym razie nie pozwalają na jednoznaczne uznanie bezzasadności argumentacji przemawiającej za potrzebą zapewnienia ludziom swobody testowania. Są jednak pomocne w uwypukleniu dostrzeganej od wieków i często oczywistej potrzeby kształtowania zakresu swobody testowania w ramach rozsądnych granic, uniemożliwiających całkowicie swobodne i arbitralne rozrządzanie majątkiem na wypadek śmierci.

2.2.2. Swoboda testowania jako naturalne prawo każdego człowieka

Pierwszym uzasadnieniem przyznania każdemu swobody w dysponowaniu majątkiem na wypadek śmierci jest argument, iż swoboda testowania jest naturalnym prawem każdego człowieka. Postulat ten formułowali już niektórzy filozofowie i prawnicy rzymscy dyskutując

[24] Tak: *J. Wierciński*, Uwagi o swobodzie testowania, [w:] *M. Modrzejewska* (red.), Prawo handlowe XXI wieku. Czas stabilizacji, ewolucji czy rewolucji. Księga jubileuszowa Profesora Józefa Okolskiego, Warszawa 2010, s. 1249; *K. Osajda*, art. 941, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 49.
[25] Zob. *A. Hirsch, K. Wang*, Qualitative Theory of the Dead Hand, Indiana Law Journal 1992, t. 68, s. 6 i n.

czy prawo do rozrządzenia majątkiem na wypadek śmierci jest *iure naturae et gentium*, czy po prostu *iuris civili*[26]. Na poparcie tego stanowiska wskazuje się, że skoro spadkodawca stworzył majątek poprzez samodzielną ciężką pracę wykonywaną przez całe życie, to ma naturalne prawo do robienia z nim tego co uważa za słuszne, w tym także ma prawo do przekazywania go innym z chwilą swojej śmierci. Jednym z najbardziej znanych myślicieli popierających tę tezę był J. Locke, który właśnie w prawie naturalnym upatrywał m.in. prawo do nabywania oraz dysponowania własnością. Twierdził, że częścią „ojcowskiej jurysdykcji" jest nadawanie swojego majątku tym, którzy zostaną uznani za najodpowiedniejszych. Zaznaczył jednak, że chociaż ojciec może zadysponować swoją własnością jak zechce, nie może przez to pozbawić swoich dzieci majątku, który uchroniłby je przed biedą. Wskazywał więc granicę swobody testowania, jaką miałoby być godzenie w naturalne obowiązki spadkodawcy wobec zstępnych[27]. W podobnym duchu wypowiadał się wcześniej H. Grocjusz[28]. Z treści prawa natury swobodę testowania wywodził także I. Kant[29].

Uznawanie swobody testowania jako elementu prawa naturalnego było kwestionowane już w XVII wieku. Wywodzenie swobody testowania z treści prawa naturalnego stanowczo odrzucał W. Blackstone, angielski polityk, prawnik i filozof prawa. Twierdził on, że naturalne prawo do rozporządzania własnością dotyczy tylko czynności *inter vivos*, zaś prawo chroni tylko żyjących. W rezultacie, z chwilą śmierci, spadkodawca traci naturalne prawo do rozporządzania całym swoim majątkiem, niezależnie od jego postaci czy sposobu nabycia[30]. Rozbudowaną, choć mniej stanowczą, krytykę prezentowanego poglądu przedstawił także W. Paley, angielski teolog, apologeta chrześcijaństwa, filozof i utylitarysta, przedstawiciel tzw. teologii naturalnej. W opublikowanym w 1785 roku dziele *The Principles of Moral and Political Philosophy* zaprezentował stanowisko, zgodnie z którym co prawda godził się z istnieniem naturalnego prawa spadkodawcy do testowania majątkiem osobiście przez niego stworzonym, jednakże nie widział możliwości swobodnego dysponowania na wypadek śmierci pozostałą jego częścią, w szczególności nieruchomościami oraz majątkiem nabytym przez niego w drodze dziedziczenia. W. Paley wskazywał wyraźnie, że niecały majątek, jaki

[26] Taki postulat formułowali m.in. Cyceron, Seneka i Kwintylian oraz juryści Ulpian i Papinianus. Zob. *M. Luigi*, Comparative legal philosophy applied to legal institutions, New York 1921 (tłum. *J. Lisle*), s. 741 i n.
[27] *J. Locke*, Dwa traktaty o rządzie, Warszawa 1992 (tłum. *Z. Rau*), s. 180-215.
[28] *H. Grotius*, Trzy księgi o prawie wojny i pokoju, Tom I, Warszawa 1957 (tłum. *R. Bierzanek*), s. 354-406.
[29] *I. Kant*, Metafizyka moralności, Wrocław 2005 (tłum. *E. Nowak*), s. 128-129, 131-133.
[30] *W. Blackstone*, Commentaries on the Laws of England. Book II: Of the Rights of Things, [w:] *W. Prest* (red.), The Oxford Edition of Blackstone, Oxford 2016, s. 7-9. Podobnie wypowiadał się William Godwin wskazując, że „Swoboda testowania to "ekstrawagancka fikcja, która powiększyłaby władztwo właściciela poza jego naturalną egzystencję i umożliwiłaby mu wpływanie na koleje losu, gdy jego samego nie ma już na świecie", [w:] *W. Godwin*, Enquiry Concerning Political Justice, Kitchener 2001, s. 538.

spadkodawca posiada, jest wynikiem jego pracy[31]. Większość utylitarystów jednak odrzucało pogląd, zgodnie z którym jakiekolwiek prawo do rozporządzania rzeczą miałoby mieć swe źródło w prawie natury. Znanymi utylitarystami głoszącymi taką tezę byli choćby J. Bentham oraz J.S. Mill[32].

Przytoczona argumentacja była silnie prezentowana w dobie Rewolucji Francuskiej. „Czym jest testament" pytał H. Mirabeau. Jego zdaniem jest to „wyrażenie woli człowieka, który nie ma już żadnej woli, dotyczące własności, która już nie jest jego własnością; jest to działanie człowieka, który nie jest już odpowiedzialny za swoje czyny przed ludzkością; jest to absurd, a absurd nie powinien mieć mocy prawnej". Zapatrywanie H. Mirabeau znalazło odzwierciedlenie w krótko obowiązującej ustawie, wydanej przez Konwent Narodowy w 1793 roku, na mocy której całkowicie zakazane zostało sporządzanie testamentu w sytuacji, gdy żyli zstępni lub wstępni spadkodawcy. H. Mirabeau zresztą sam był „ofiarą swobody testowania", gdyż został wydziedziczony przez swojego ojca. Jednakże postępowanie H. Mirabeau, zadeklarowanego przeciwnika jakiejkolwiek swobody testowania, pozwala poddawać w wątpliwość stanowczość głoszonych przez niego postulatów. Podczas gdy 2 kwietnia 1791 roku Ch. de Talleyrand, zastępując H. Mirabeau, prezentował uzasadnienie zgłoszonego przez niego projektu ustawy, ten ostatni dokonywał żywota po zmaganiach z ciężką chorobą.

Chyba trudno o lepszą ilustrację jak niekonsekwentna może być tak stanowcza krytyka biorąc pod uwagę, że rankiem tego samego dnia, gdy Ch. de Talleyrand prezentował postulaty H. Mirabeau, ten dostrzegając nieuchronny koniec swojego żywota, sporządził testament. Tego samego dnia zmarł. Podobnie zresztą uczynił 2000 lat wcześniej Platon, który także sprzeciwiał się swobodzie testowania[33].

2.2.3. Swoboda testowania jako bodziec do pracowitości i oszczędzania

Prawie tak stary, jak prawnonaturalne uzasadnienie swobody testowania, jest argument oparty na rachunku utylitarnym każdego testatora. U jego podstaw leży założenie, które podziela współczesna socjologia, że jednostka czerpie zadowolenie z rozrządzania majątkiem na rzecz innych. Nie jest jasna natura tej satysfakcji, w szczególności, czy jest ona uwarunkowana genetycznie, czy raczej wynika ze społecznych interakcji. Wydaje się jednak,

[31] *W. Paley*, The Principles of Moral and Political Philosophy, Indianapolis 2002, s. 127-133.
[32] *J. Bentham*, The Book Of Anarchical Fallacies, [w:] *J. Bowring*, The Works of Jeremy Bentham, vol. 2, Edinburgh 1838-1844, s. 498 i n.; zob. także *R. Chester*, Inheritance, Wealth and Society, Bloomington 1982.
[33] *O.K. McMurray*, Liberty of Testation and Some Modern Limitations Thereon, Illinois Law Review, Nr 14/1919-1920, s. 97-98.

że zwłaszcza wobec osób najbliższych takie postępowanie można uzasadnić mechanizmem ewolucji biologicznej, polegającym na zwiększaniu szansy przeżycia osobników z nimi spokrewnionych, określanym jako altruizm krewniaczy[34].

Pierwszy na ten aspekt zwrócił uwagę XIII-wieczny angielski prawnik H. de Bracton[35]. Wskazywał on, że wolność testowania zachęca do pracowitości i stanowi bodziec oszczędzenia. Człowiek zaś nie miałby woli gromadzenia majątku lub byłaby ona istotnie mniejsza, gdyby nie mógł go zostawić najbliższym. Argument ten podnosił także J. Bentham wskazując, że zgromadzony majątek może służyć do swoistego wynagradzania osób troszczących się o dobro testatora, wśród których oprócz najbliższych znaleźć mogą się także niespokrewnieni przyjaciele. Zaznaczył ponadto, że nadmierne ograniczenie swobody testowania prowadziłoby do chęci wyzbycia się swojego majątku przed śmiercią, a więc rozrzutności, co potencjalnie mogłoby mieć negatywny wpływ na ekonomię[36].

Wskazuje się także, że w takim stopniu, w jakim prawodawca odmawia osobom możliwości swobodnego dziedziczenia, zmniejsza się subiektywna wartość własności, ponieważ w istocie znika jedno z jej potencjalnych zastosowań. W rezultacie ograniczeni w swoich uprawnieniach testatorzy będą skłonni zbierać mniej majątku, co wywoła skutek w postaci zmniejszenia się całkowitej wartości istniejącego bogactwa. Swoboda testowania wspomaga zatem cel normatywny jakim jest maksymalizacja bogactwa, który jest przedstawiany jako najlepszy dostępny wskaźnik maksymalizacji użyteczności (*utility maximization*)[37].

Krytycy uznania swobody testowania jako bodźca do pracowitości i oszczędzania przedstawili jednak szereg zastrzeżeń do tego argumentu. Zauważyli, że ludzie mogą starać się zgromadzić bogactwo ponad potrzeby życiowej konsumpcji z różnych powodów, które nie mają nic wspólnego z pragnieniem odziedziczenia wypracowanego majątku. Ludzie mogą przecież gromadzić dobra, aby zaspokoić swoje ego, zdobyć prestiż, władzę oraz po prostu z przyzwyczajenia i braku innego życiowego celu. Gdy te impulsy zostaną wzięte pod uwagę,

[34] Zob. *W.D. Hamilton*, The Genetical Evolution of Social Behaviour. II, Journal of theoretical biology 1964, Nr 7, s. 17–52; *Ł. Wojciechowski*, Ewolucyjne widzenie altruizmu – od redukcjonizmu do…, [w:] *D. Rutkowska, A. Szuster* (red.), O różnych obliczach altruizmu, Warszawa 2008, s. 21-45.
[35] Zob. *A. Hirsch, K. Wang*, Qualitative Theory…, op. cit., s. 7-8.
[36] *J. Bentham*, Principles of the Civil Code, [w:] *J. Bowring*, The Works of Jeremy Bentham, vol. 1, Edinburgh 1838-1844, s. 337-338.
[37] Na temat początków dyskusji nad normatywnymi zaletami maksymalizacji bogactwa jako podwaliny ekonomicznej analizy prawa zob.: *R. Dworkin*, Is Wealth a Value?, Journal Legal Studies 1980, Nr 9, s. 191-226; *R.A. Posner*, The Value of Wealth: a Comment on Dworkin and Kronman, Journal Legal Studies 1980, Nr 9, s. 243-252.

wkład ekonomiczny związany ze swobodą testamentu może okazać się niewielki[38]. Nadto w piśmiennictwie wskazuje się, że korzystny efekty w sferze produktywności spadkobierców zostaje zniwelowane przez stopień, w jakim spadek osłabia motywację beneficjentów do wytwarzania własnego bogactwa. W rezultacie tworzenie bogactwa w jednym pokoleniu może wywołać debet w następnym, zmniejszając międzypokoleniowy przyrost majątku netto[39]. Jednakże przeprowadzane, na podstawie dowodów empirycznych, badania nie pozwalają jednoznacznie rozstrzygnąć jaki wpływ na produktywność i oszczędność ma dziedziczenie[40].

2.2.4. Swoboda testowania jako bodziec do postępowania zgodnie z regułą wzajemności

Reguła wzajemności jest jedną z podstawowych i najbardziej rozpowszechnionych składowych kontaktów międzyludzkich. Psychologowie społeczni określają ją jako normę społeczną polegającą na odwzajemnianiu się osobie, która coś dla nas zrobiła. Modelowe zachowanie zgodne z regułą wzajemności oznacza, że w odpowiedzi na przyjazne działania ludzie są często znacznie milsi i bardziej chętni do współpracy niż można by przewidzieć, biorąc pod uwagę własny interes danej jednostki. Z drugiej zaś strony wrogie działania także wywołują chęć odwzajemnienia otrzymanego bólu i to zwykle w stopniu większym niż doznana dolegliwość[41].

Prawo do rozrządzenia majątkiem na wypadek śmierci jest jednym ze skuteczniejszych, a często także jedynym, instrumentem pozwalającym na zapewnienie sobie względnej uwagi i troski u osób najbliższych, zwłaszcza u schyłku życia[42]. Niepożądana więc byłaby sytuacja, w której najbliżsi testatora mogliby traktować jako iluzoryczne jego prawo do rozrządzania

[38] Zob. *J. Wedgwood*, The economics of inheritance, The Economic Journal 1930, Nr 40, s. 278-281; *A.C. Pigou*, The Economics of Welfare, The Economic Journal 1921, Nr 31, s. 206-213.
[39] Ten aspekt należy jednak rozpatrywać w kontekście dziedziczenia w ogólności, nie zaś wyłącznie dziedziczenia testamentowego. Zauważa się, że choć sama swoboda testowania nie powinna mieć wpływu na produktywność następnego pokolenia, to szeroko rozumiane prawo do dziedziczenia może mieć taki wpływ. Zob. *J. Wedgwood*, The economics…, op. cit., s. 278-281; *J. Gold*, Freedom of testation, Modern Law Review 1938, Nr 1, s. 297 i n.; *J. Tate*, Caregiving and the Case for Testamentary Freedom, University of California Davis Law Review 2008, Nr 42, s. 157 i n.
[40] *M.D. Hurd*, Savings of the Elderly and Desired Bequests, The American Economic Review 1987, Nr 77, s. 298-312; *D. Kessler, A. Masson*, Bequest and Wealth Accumulation: Are Some Pieces of the Puzzle Missing?, The Journal of Economic Perspectives 1989, Nr 3, s. 141-152; *K.E. Dynan, J. Skinner, S.P. Zeldes*, The Importance of Bequests and Life-Cycle Saving in Capital Accumulation: A New Answer, American Economic Review 2002, Nr 5, s. 274-279.
[41] Zob. *A. Shaw, A. Barakzai, B. Keysar*, When and Why People Evaluate Negative Reciprocity as More Fair Than Positive Reciprocity, Cognitive Science 2019, Nr 8 (43), s. 1-35; *R.B. Cialdini*, Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka, Sopot 2016, s. 36-75.
[42] Por. *J. Wierciński*, Uwagi o swobodzie testowania…, op. cit., s. 1252.

majątkiem na wypadek śmierci. Doprowadziłoby to do osłabienia lub nawet zaniku pobudek do dopełniania względem spadkodawcy obowiązków rodzinnych.

Dlatego jako kolejny argument przemawiający za swobodą testowania wskazuje się, że wolność w rozrządzaniu majątkiem na wypadek śmierci niejako wspiera i poszerza dostęp do świadczeń mających istotne znaczenie w wymiarze społecznym, których jednostka nie umie, nie może lub nie jest w stanie samodzielnie zaspokoić. Chodzi przede wszystkim o opiekę, troskę oraz interesowanie się daną osobą, zwłaszcza gdy osłabieniu ulega jej aktywność w życiu społecznym, co może nastąpić np. na skutek zestarzenia się lub pogorszenia zdrowia[43].

Funkcjonowanie w społeczeństwie opiera się w przeważającej mierze na swoistych świadczeniach wzajemnych. Należy mieć na uwadze, że choć w świetle prawa cywilnego niektóre czynności uznawane są za nieodpłatne (np. powołanie do spadku, zapis zwykły lub windykacyjny, darowizna *mortis causa*) to w rzeczywistości mogą stanowić pewną zapłatę za otrzymaną przez testatora „wartość". Tym samym pozwalając na swobodne rozrządzanie majątkiem na wypadek śmierci zachęca się jego potencjalnych beneficjentów do okazywania mu troski i opiekowania się nim. Z kolei takie zachowania z jednej strony mają znaczenie w ogólnym ekonomicznym rozrachunku, z drugiej zaś należy uznać je za służąc interesowi publicznemu[44]. Już Arystoteles dostrzegał, iż ludzie zachowują się dobrodusznie dlatego, że jest to dla nich dobre[45]. W dzisiejszym dyskursie wskazuje się, że czysty altruizm (rozumiany jako działanie bezinteresowne i bezwarunkowe) jest czymś wyjątkowo rzadkim. Wydaje się, że czynności pod tytułem darmym dokonuje się albo wskutek odczuwania powinności odwdzięczenia się albo oczekując uzyskania czegoś w zamian, choćby była to pewna „władza" nad inną osobą lub wyłącznie społeczna aprobata[46].

Przeciwnicy postrzegania swobody testowania jako bodźca do postępowania zgodnie z regułą wzajemności zakwestionowali prezentowane uzasadnienie z kilku powodów. Przede wszystkim wskazano, że chociaż faktycznie potencjalni spadkobiercy będą skłonni do zachowań mających na celu przypodobanie się spadkodawcy to ich motywacja zdecydowanie nie zasługuje na aprobatę, jeśli jedyną pobudką do zapewnienia danej osobie pieczy i troski jest

[43] Por. *W.M. McGovern, S.F. Kurtz, D.M. English*, Principles of Wills, Trusts & Estates, Thomson Reuters 2012, s. 67 n.
[44] Zob. *A. Hirsch, K. Wang*, Qualitative Theory…, op. cit., s. 9. Na temat nieodpłatnych transferów w kontekście antropologii społecznej zob. *J.B. Baron*, Gifts, Bargains, and Form, Indiana Law Journal 1989, Nr 2 (64) s. 155-203; *M. Czerwonka, A. Staniszewska*, Miejsce daru i filantropii w ekonomii, Zarządzanie i Finanse 2013, Nr 2, s. 73-88.
[45] *Arystoteles*, Etyka nikomachejska, Warszawa 1982 (tłum. D. Gromska), s. 285 i n.
[46] *M.B. Leslie*, Enforcing Family Promises: Reliance, Reciprocity, and Relational Contract, North Carolina Law Review 1999, Nr 77, s. 564 i n.; *M. Adamus*, Ekonomia altruizmu – o racjonalności zachowań prospołecznych, Diametros 2018, Nr 57, s. 18-20.

uzyskanie jakiejkolwiek części jej spadku. W rezultacie perspektywa bycia spadkobiercą może skłaniać do podejmowania niechcianych działań motywowanych moralnie wątpliwymi pobudkami, co należy postrzegać jako nieekonomiczne i społecznie szkodliwe[47]. Jest tak zwłaszcza wtedy, gdy spadkobierca podejmuje określone działania nie z uwagi, na uczucia którymi darzy spadkodawcę, lecz na skutek chłodnej kalkulacji. Przyznanie swobody w rozrządzaniu majątkiem na wypadek śmierci może zostać także wykorzystane do naruszania stosunków etycznych i niecnych zabiegów, na co wskazywał G.W.F. Hegel[48]. Także i sam testator może wykorzystać przyznane uprawnienie w sposób społecznie szkodliwy, np. próbując wpływać na życie osobiste potencjalnego spadkobiercy poprzez zapowiedź wydziedziczenia lub wyłączenia od dziedziczenia testamentowego (pominięcia). Mając to na względzie, niektórzy badacze wątpią w społeczną użyteczność nawet pożądanych działań, których dana osoba może doświadczać z uwagi na przyznaną jej swobodę testowania[49].

Abstrahując od ewentualnej korelacji okazywania troski i zainteresowania osobie bliskiej z oczekiwaniem uzyskania części jej spadku, wskazać należy, że takie postawy w dużej mierze mają miejsce niezależnie od nadziei na bycie spadkobiercą. Omawiane zachowania dostrzegamy także, gdy ewentualny spadkodawca nie ma żadnych istotnych praw majątkowych lub są one na tyle znikome, że z perspektywy potencjalnych spadkobierców jako bezsensowne jawi się przedsiębranie jakichkolwiek specjalnych działań w celu otrzymania części spadku. Jednocześnie nie sposób zidentyfikować wszystkich motywów, pobudek oraz emocji mobilizujących do troszczenia się o inne, zwłaszcza bliskie, osoby. Mając to na względzie, wydaje się, że w ogólnym rozrachunku ekonomicznym wpływ swobody testowania na podejmowanie opisanych działań jest nieznaczny[50].

2.2.5. Swoboda testowania jako instrument służący sensownemu i dostosowanemu do konkretnej sytuacji podziałowi majątku

Podnosi się, że swoboda testowania umożliwia sensowniejsze i lepiej dostosowane do okoliczności danego przypadku rozrządzanie majątkiem przez spadkodawcę. Wskazuje się, że

[47] *J.M. Buchanan*, Rent Seeking, Noncompensated Transfers, and Laws of Succession, The Journal of Law & Economics 1983, Nr 26, s. 71–85; zob. także *G.M. Anderson, P.J. Brown*, Heir Pollution: A Note on Buchanan's 'Laws of Succession' and Tullock's 'Blind Spot', International Review of Law and Economics 1985, Nr 5, s. 15-23.
[48] *G.W.F. Hegel*, Zasady filozofii prawa, Warszawa 1969 (tłum. A. Landman), s. 183-184.
[49] Zob. *R. Chester*, The Psychology of Dead Hand Control, Real Property, Trust and Estate Law Journal 2008, Nr 3 (43), s. 505-514.
[50] *A. Hirsch, K. Wang*, Qualitative Theory…, op. cit., s. 11.

dzięki swobodzie testowania możliwe jest skorygowanie niedoskonałości prawa spadkowego. Nawet najdoskonalsze regulacje dotyczące dziedziczenia nie mogą przecież uwzględniać stanów faktycznych i pragnień poszczególnych spadkodawców. Tym samym utworzenie instrumentów prawnych pozwalających na autonomiczne rozdysponowanie majątkiem na wypadek śmierci może zapobiegać powstawaniu konfliktów rodzinnych wywołanych dziedziczeniem[51]. Okazuje się bowiem, że rozrządzenia testamentowe spadkodawcy prowadzą często do następstw także społecznie bardziej korzystnych, a więc i pożądanych.

Trafnie i obrazowo nieodpowiedniość rozwiązań powodujących niemożliwość przystosowania porządku dziedziczenia do okoliczności konkretnego przypadku opisał J. Gwiazdomorski, wskazując, że „niekiedy – a nawet bynajmniej nierzadko – istnieją przyczyny, które przemawiają stanowczo za odstąpieniem od porządku dziedziczenia wskazanego w ustawie. Przyczyny te mogą być rozmaite. Wystarczy wskazać następujące możliwości: jedni spadkobiercy przez swą współpracę ze spadkodawcą, przez swą pilność, zapobiegliwość i oszczędność przyczynili się w dużej mierze do powstania spadku i jego wartości, inni zupełnie ze spadkodawcą nie współdziałali i w niczym nie byli mu pomocni. Jedni spadkobiercy pracują gorliwie, uczciwie i żyją oszczędnie, inni pracują leniwie, niedbale a zarobki swe tracą na pijaństwie i grze w karty. Jedni spadkobiercy są ludźmi, którzy osiągnęli już samodzielność życiową i są w stanie sami się utrzymać, inni są dziećmi, którym należy zapewnić środki na pokrycie kosztów ich utrzymania, wychowania i kształcenia. Jedni spadkobiercy są zdrowi i zdolni do najcięższej nawet pracy, inni złożeni ciężką niemocą nie tylko nie mogą pracować, ale i potrzebują znacznych środków na swe leczenie, itd. We wszystkich tych wypadkach system sztywnych części ustawowych prowadzi do bardzo niepożądanych wyników”[52] oraz „jedni małżonkowie żyli w małżeństwie przez kilkadziesiąt lat, innych pożycie trwało zaledwie kilka miesięcy. W jednych przypadkach pozostały przy życiu małżonek wypełniał swe obowiązki względem drugiego małżonka i względem wspólnych dzieci w ciągu długich lat wzorowo, w innych wkrótce po ślubie dopuścił się zdrady, w związku z czym pożycie zostało zerwane, małżonek pokrzywdzony nosił się stale z zamiarem wytoczenia powództwa o rozwód, a tylko niechęć do ujawniania przed szerszym gronem osób spraw ściśle osobistych i tak dla niego bolesnych nie pozwoliła mu aż do śmierci na podjęcie stanowczego kroku”[53].

[51] Por. *J.S. Piątowski, B. Kordasiewicz*, Prawo spadkowe. Zarys wykładu, Warszawa 2011, s. 102. *J. Bentham,* Utilitarian basis of succession, [w:] *J.H. Wigmore, A. Kocourek* (red.), Rational Basis of Legal Institutions, New York 1923, s. 420-423.
[52] *J. Gwiazdomorski*, Prawo spadkowe, Warszawa 1959, s. 385-386.
[53] *J. Gwiazdomorski,* Prawo spadkowe w zarysie, Warszawa 1990, s. 95-96.

Istnieją jednak pewne czynniki przemawiające przeciwko twierdzeniu, że swoboda testowania jest korzystna z uwagi na przyznanie testatorom narzędzia służącego sensownemu i dostosowanemu do konkretnej sytuacji podziałowi majątku. Jak zauważył pewien badacz prawa: „sporządzanie testamentu jest sprawowaniem władzy bez odpowiedzialności”[54]. Konsekwencje swoich działań ponoszą wyłącznie osoby żywe. W rezultacie spadkodawcy względem swego majątku mogą zachowywać się zarówno odpowiedzialnie, jak i nieodpowiedzialnie, bez ryzyka poniesienia jakichkolwiek osobistych kosztów. Skutki ekscentrycznego zachowania spadkobiercy zostaną scedowane na tych, którzy przeżyli spadkodawcę[55].

W literaturze wskazuje się, że takie postępowanie spadkodawców to tzw. „moralny hazard” (*moral hazard*). Pojęcie to wywodzi się z teorii ekonomii i używane jest najczęściej w ubezpieczeniowej teorii ryzyka. W pewnym uproszczeniu oznacza zjawisko, w którym osoba chroniona przed ryzykiem może zachowywać się inaczej, niż gdyby była w pełni eksponowana na ryzyko[56]. Uświadomienie sobie zbliżania się nieuniknionego końca życia można zaś uznać za czynnik istotnie zmieniający podejście do podejmowanego ryzyka, w tym także do ryzyka związanego z ewentualnym uszczupleniem majątku. Moralny hazard może przybrać formę decyzji nieracjonalnych, powodowanych fałszywymi wyobrażeniami, silnymi uczuciami zakłócającymi rzetelną ocenę rzeczywistości[57]. W kontekście swobody testowania mogłoby to przyjąć kształt rozdysponowania majątku w sposób nie do końca dający się racjonalnie uzasadnić (np. na ekstrawaganckie dobra luksusowe), co można ironicznie, lecz obrazowo określić jako „życie na koszt spadkobierców”.

Ponadto wskazuje się, że jakikolwiek dokonany przez spadkodawcę wybór, niezależnie od tego czy daje się uzasadnić racjonalnie, czy też nie, może wywołać konflikt między spadkobiercami. Wewnętrzne przekonanie testatora co do rzeczywistych potrzeb spadkobierców może rozmijać się z ich rzeczywistymi potrzebami. W rezultacie nawet subiektywnie najlepsza decyzja spadkodawcy może stać się zarzewiem konfliktów rodzinnych, które z kolei mogą okazać się znacznym kosztem społecznym[58]. Podnosi się, że sporów tego

[54] *M. Meston*, The Power of the Will, Juridical Review 1982, s. 172.
[55] Por. *H.R. Hahlo*, The Case Against Freedom of Testation, South African Law Journal 1959, Nr 4 (76), s. 442-444.
[56] Zjawisko to określa się także „pokusą nadużycia”. Zob. na ten temat: *M.V. Pauly*, The economics of moral hazard: comment, The American Economic Review 1969, Nr 3 (58), s. 531-537; *A.E. Dembe, L.I. Boden*, Moral Hazard: a Question of Morality?, New Solutions 2000, Nr 3 (10), s. 257-258; *J. Mucha*, Pojęcie pokusy nadużycia w opiece zdrowotnej, Polityka Społeczna 2008, Nr 3, s. 9-12;
[57] Por. *A.J. Hirsch*, Problem of the Insolvent Heir, Cornell Law Review 1989, Nr 4 (74), s. 638-640; *A. Hirsch, K. Wang*, Qualitative Theory…, op. cit., s. 13-14; *J. Wierciński*, Uwagi o swobodzie testowania…, op. cit., s. 1254-1255.
[58] *A. Hirsch, K. Wang*, Qualitative Theory…, op. cit., s. 13-14.

typu hipotetycznie dałoby się uniknąć, gdyby zastosowanie miały wyłącznie sztywne reguły dziedziczenia ustawowego. Źródłem tego przekonania jest koncepcja dorozumianej woli spadkodawcy. Opiera się ona na założeniu, że reguły dziedziczenia ustawowego prowadzą do rozrządzenia majątkiem spadkodawcy zgodnie z jego normalnymi pragnieniami i w ten sposób realizują jego domniemane życzenia w tym zakresie. Przykładowo, zwykle w pierwszej kolejności do dziedziczenia dochodzą dzieci spadkodawcy, ponieważ większość rodziców chce przekazać swój majątek dzieciom. Początków tej koncepcji upatruje się w prawie rzymskim, a pierwszej jasnej artykulacji w pracach H. Grocjusza. Idea ta przyświecała również autorom Kodeksu Napoleona, którzy deklarowali, że „przepisy o dziedziczeniu ustawowym są dorozumianym testamentem każdego, kto umrze, nie wyrażając skutecznie innej woli" i powinny być „tak napisane, jakby spadkodawca u kresu swego życia sam je napisał, jeśliby tego pragnął i był do tego zdolny"[59].

Ustalenie pasującego do każdego przypadku dorozumianego zamiaru spadkodawcy jest jednak zadaniem niezwykle trudnym lub wręcz niemożliwym. Wysiłki podejmowane w kierunku utworzenia uniwersalnych reguł dziedziczenia ujawniły rozmaite słabości takiej koncepcji. Co więcej, przeprowadzone w tym zakresie badania pozwalają stwierdzić, że istnieje uderzająca różnica między wyobrażeniami prawników co do pragnień testatorów, a pragnieniami ich samych. Innym czynnikiem komplikującym zadanie ustalenia typowego, hipotetycznego zamiaru spadkodawcy jest skłonność do dokonywania ocen własnych zachowań i rzeczywistości jako relatywnie zwykłych i właściwych, podczas gdy oceny sprzeczne z własnymi wyobrażeniami traktuje się jako niezwykłe i niewłaściwe[60].

2.2.6. Swoboda testowania jako przejaw typowych pragnień człowieka

Zgodnie z ostatnim argumentem uzasadniającym swobodę testowania, dokonywanie rozrządzeń majątkowych na wypadek śmierci jest zgodne z typowymi ludzkimi pragnieniami. Innymi słowy ludzie chcą mieć wpływ na losy swojego majątku po śmierci. Pragnienie to jest silne i bardzo powszechne[61]. Jednakże o ile chęć wyrażenia woli *mortis causa* jest powszechna i uzasadnia działania prawodawcze w tym zakresie to w mniejszym stopniu dostrzegane jest pragnienie do wykonywania cudzej woli.

[59] Zob. *J. Wierciński*, Uwagi o teoretycznych…, op. cit., s. 84-85 i literatura tam przywołana.
[60] *A.J. Hirsch*, Default Rules in Inheritance Law: A Problem in Search of It's Context, Fordham Law Review 2004, Nr 3 (74), s. 1071-1072.
[61] *M. Solarz*, Motywy przekazywania spadków rodzinnych w świetle badań własnych, [w:] *J.K. Solarz, E. Klamut* (red.), Transfery międzypokoleniowe. Zarządzanie różnorodnością, Łódź-Warszawa 2017, s. 149-155.

W wykładach o prawodawstwie A. Smith przedstawił kilka przemyśleń na ten temat. Jego zdaniem ludzkie poszanowanie woli jest następstwem „rodzaju pobożności dla zmarłych". Naturalnie czerpiemy przyjemność z pamiętania ostatnich słów przyjaciela i wykonywania jego ostatnich nakazów. Ponadto stwierdził, że „bylibyśmy przygnębieni, widząc nasze własne ostatnie nakazy niewykonane. Takie uczucia zaś w naturalny sposób motywują każdego do rozszerzania własności nieco dalej niż życie człowieka"[62]. Tym samym chociaż spadkobiercy, co do zasady, pragną zrealizować ostatnie życzenia spadkodawcy, nie można oczekiwać, że pragnienie zrealizowania ostatniej woli będzie towarzyszyć wszelkim pragnieniom zmarłego. Motywacja do zrealizowania woli spadkodawcy może zostać osłabiona przez nieprzemyślane, nieakceptowalne, kapryśne, ekscentryczne lub arbitralne życzenia zmarłego[63]. Jak wskazywał G.W.F. Hegel: „uznanie kompetencji arbitralnej woli do zapisów testamentarnych staje się raczej okazją do naruszania stosunków etycznych, do niecnych zabiegów i takich samych zależności"[64].

W optyce możliwości pełnienia roli zarówno spadkobiercy jak i spadkodawcy, posiłkując się zaproponowaną przez J. Rawlsa koncepcją „zasłony niewiedzy"[65], wydaje się, że większość ludzi nie byłaby skłonna zgodzić się na przyznanie każdemu spadkodawcy prawa do arbitralnego, kapryśnego i nieodpowiedzialnego testowania, tylko po to, żeby sobie samemu to prawo zapewnić. Zwłaszcza, że spadkodawcy, co do zasady, dokonują rozrządzeń w sposób dość typowy i mało wyszukany[66].

Przedstawione dotychczas rozważania pozwalają zrozumieć aksjologiczne uzasadnienie wyposażenia osób fizycznych w kompetencję do decydowania o losach majątku *mortis causa*. Jednakże pragnienie rozrządzenia majątkiem na wypadek śmierci może zostać zrealizowane wtedy, gdy prawodawca uzna dziedziczność określonych praw i obowiązków przysługujących spadkodawcy oraz dopuści możliwość samodzielnego decydowania o ich losach po śmierci spadkodawcy. Mając to na względzie, w celu właściwego zrozumienia i oceny aktualnie obowiązujących rozwiązań w zakresie swobody testowania, konieczne jest w pierwszej kolejności przedstawienie rozwoju tej instytucji w ujęciu historycznym.

[62] *A. Smith*, Lectures on Jurisprudence, Indianapolis 1982, s. 64-65, 466-467.
[63] *L.M. Simes*, Public Policy and the Dead Hand, Michigan 1955, s. 21.
[64] *G.W.F. Hegel*, Zasady filozofii prawa, Warszawa 1969 (tłum. A. Landman), s. 184.
[65] *J. Rawls*, Teoria sprawiedliwości, Warszawa 2009 (tłum. *M. Panufnik*), s. 208-2015.
[66] *A. Hirsch, K. Wang*, Qualitative Theory…, op. cit., s. 14.

3. Swoboda testowania w ujęciu historycznym

3.1. Geneza instytucji dziedziczenia

Analizę istniejącej obecnie instytucji prawnej rozpocząć wypada od próby dotarcia do jej najwcześniejszych faz rozwoju. W ten sposób można dowiedzieć się, dlaczego dana figura prawna pojawiła się w obrocie, jaki był cel jej powstania oraz jakie zadania miała spełniać pierwotnie[67]. Tym samym, przed przejściem do rozważań na temat genezy swobody testowania, zasadne jest przybliżenie źródeł konstrukcji dziedziczenia *per se*.

Historyczna analiza tworzenia się prawa spadkowego, jako jednego z działów prawa cywilnego, pozwala dostrzec, że instytucja dziedziczenia kształtowała się w sposób bardzo powolny. Początków dziedziczenia doszukiwać się można już w konstrukcjach kultu pamięci osób zmarłych i założeń o konieczności kontynuowania przez członków rodziny osobowości zmarłego, czego rezultatem było m.in. obejmowanie jego majątku. Ponadto sukcesji majątkowej towarzyszyło przejmowanie obowiązków religijnych zmarłego. Szczególnie dało się to zaobserwować w cywilizacjach kultury indoeuropejskiej (Grecja, Rzym, Indie), gdzie tego typu praktyki miały miejsce już na wczesnym etapie rozwoju. Przejście praw i obowiązków majątkowych zmarłego było przede wszystkim konsekwencją postaw, obrzędów i wierzeń wynikających z obowiązującej wówczas religii. Obowiązki majątkowe były w istocie scalone z obowiązkami religijnymi[68].

Początkowo w większości wspólnot rodowych majątek przechodził w ramach danej rodziny na poszczególnych jej członków. Wykorzystywano w tym celu czynności prawne *inter vivos* takie jak czynności powiernicze, umowy małżeńskie, działy za życia i darowizny na wypadek śmierci. Natomiast samo dziedziczenie miało charakter *ab intestato*[69]. Nie znano jeszcze konstrukcji testamentu[70]. Rozwiązania takie dostrzec można w najstarszym prawie germańskim, sumeryjskim, babilońskim, hebrajskim, greckim oraz egipskim[71]. Co więcej,

[67] *K. Opałek*, Problemy metodologiczne nauki prawa, Warszawa 1962, s. 45 i n.
[68] *R. Taubenschlag*, Rzymskie prawo prywatne na tle państw antycznych, Warszawa 1955, s. 275.
[69] Por. *M. Niedośpiał*, Swoboda testowania, Bielsko-Biała 2004 s. 3; *R. Taubenschlag*, Rzymskie prawo prywatne na tle państw antycznych, Warszawa 1955, s. 276-277; *J.M. Kelly*, Historia zachodniej teorii prawa, Kraków 2006, s. 56, 97 i n.
[70] *K. Koranyi*, Podstawy średniowiecznego prawa spadkowego, Pamiętnik Historyczno-Prawny, t. 9, Nr 2, Lwów 1930, s. 118 (282) i nast.
[71] *R. Taubenschlag*, Rzymskie…, op. cit., s. 276-277.

wśród wielu społeczeństw pierwotnych nawet obecnie można spotkać się z tego typu zasadami regulacji kwestii majątkowych na wypadek śmierci[72].

Spadek nie przypadał *stricte* jednostce, ale należał do rodziny (w znaczeniu rodu, szczepu) i trwał w niej, przechodząc kolejno ze zmarłego na jego najstarszych członków. Zaś sam majątek nie mógł być przekazany osobom postronnym, co wynikało z istniejącej pomiędzy członkami rodu swoistej „współwłasności" poszczególnych rzeczy będących w ich władaniu[73]. W rezultacie śmierć jednego ze „współwłaścicieli" majątku rodzinnego powodowała w istocie zmianę kręgu osób współuprawnionych, nie zaś następstwo prawne rozumiane jak dzisiaj jako przejście ogółu praw i obowiązków majątkowych zmarłego[74]. Takie osobliwe rozwiązanie sprawiało, że już za życia spadkodawcy jego przyszli spadkobiercy, np. synowie, byli w sytuacji zbliżonej do współspadkobierców w dzisiejszym tego słowa znaczenia[75]. Śmierć poszczególnych członków rodziny nie powodowała zatem zmian w majątku całej wspólnoty, która trwała dalej, mimo braku jednego ze „współwłaścicieli"[76]. Jednakże, np. w prawie babilońskim, dopuszczano możliwość swoistego wydziedziczenia niektórych członków rodziny, zwłaszcza zstępnych spadkodawcy[77].

Kluczowe dla kształtowania się dziedziczenia było uznanie, że określone składniki majątkowe mogą należeć wyłącznie do jednostki, a więc być przedmiotem jej własności prywatnej[78]. Na początku chodziło przede wszystkim o ruchomości. W prawie archaicznym nieruchomości i wzniesione na nich budynki należały wciąż do rodu i nie mogły przejść na podmioty inne niż jego członkowie. Natomiast ruchomości, jak np. ubrania, broń czy przedmioty osobistego użytku (ozdoby, klejnoty), były chowane wraz ze zmarłym w jego grobie w myśl zasady *mobilia ossibus inhaerent* lub w niektórych kulturach palone[79]. Przyczyn takiego postępowania upatruje się w wynikających z religii przekonaniach, iż dane rzeczy przydadzą się zmarłemu w miejscu, do którego ten uda się po śmierci[80]. Z czasem praktyka palenia i grzebania rzeczy zmarłego ulegała zanikowi, zaś wykorzystywane składniki

[72] Zob. *U. Wesel*, Frühformen des Rechts in vorstaatlichen Gesellschaften. Umrisse einer Frühgeschichte des Rechts bei Sammlern und Jägern und akephalen Ackerbauern und Hirten, Frankfurt am Mein 1985, s. 253, który wskazuje np. na plemię Nuer w południowym Sudanie – za *W. Borysiak*, Dziedziczenie. Konstrukcja…, op. cit., s. 30

[73] *W. Borysiak*, Dziedziczenie. Konstrukcja…, op. cit., s. 30-31.

[74] M. Kaser, Das römische Privatrecht, t. I, Munich 1955 s. 93.

[75] *J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak*, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009, s. 169.

[76] *K. Kolańczyk*, Najdawniejsze polskie prawo spadkowe, Poznań 1939, s. 3 i nast.; zob także: *O. Balzer*, O następstwie tronu w Polsce, Kraków 1897, s. 6.

[77] *U. Wesel*, Geschichte des Rechts. Von den Frühformen bis zur Gegenwart, München 2006, s. 23.

[78] *M. Niedośpiał*, Swoboda testowania, Bielsko-Biała 2004 s. 3.

[79] *W. Borysiak*, Dziedziczenie. Konstrukcja…, op. cit., s. 31-32.

[80] *K. Sójka-Zielińska*, Historia prawa, Warszawa 2015 s. 109-113.

majątkowe zastępowano mniej wartościowymi rzeczami o charakterze symbolicznym. Najpewniej było to podyktowane dostrzeżeniem, że takie postępowanie jest nieefektywne ekonomicznie i prowadzi do bezproduktywnego zużycia przydatnych i wartościowych rzeczy[81].

Kolejnym czynnikiem dla rozwoju instytucji dziedziczenia były zmiany struktury społecznej oraz wykształcenie się prawa własności także w zakresie nieruchomości. Następował stopniowy rozpad wspólnoty rodowo-plemiennej. Duże rody, będące pierwotnie najczęstszą grupą społeczną, były wypierane przez małe rodziny[82]. Zanik „współwłasności" rodzinnej, wykształcenie się własności prywatnej oraz rozwój życia społeczno-gospodarczego (w szczególności handlu) nieuchronnie prowadziły do rozważań o losie rzeczy po śmierci ich właściciela[83].

Na początku dziedziczenie odbywało się przy wykorzystaniu rozwiązań zbliżonych do dzisiejszego dziedziczenia ustawowego[84]. Z czasem, rozwój czynności prawnych *inter vivos* oraz dostrzeżenie potrzeby wpływu spadkodawcy na porządek dziedziczenia, doprowadziły do wykształcenia się instytucji testamentu. Swoboda testowania pojawiła się więc później niż swoboda umów[85]. Jedną z najwcześniejszych znanych nam wzmianek dotyczących dziedziczenia testamentowego zawiera biblijna Księga Rodzaju, w której odnaleźć można następujący fragment: „A potem Izrael rzekł do Józefa: «Ja niebawem umrę, ale Bóg będzie czuwał nad wami i sprawi, że wrócicie do kraju waszych przodków. Ja zaś daję tobie o jedną wyżynę więcej niż braciom twym, którą zdobyłem na Amorytach moim mieczem i łukiem»[86]. W Ewangelii wg. św. Jana odnajdujemy zaś fragment testamentu samego Jezusa, który według dzisiejszych standardów można by ocenić jako testament ustny, którego elementem było polecenie objęcia pieczą i obdarzenia troską Matki oraz ucznia: „Kiedy więc Jezus ujrzał Matkę i stojącego obok Niej ucznia, którego miłował, rzekł do Matki: «Niewiasto, oto syn Twój». Następnie rzekł do ucznia: «Oto Matka twoja». I od tej godziny uczeń wziął Ją do siebie"[87]. Część Muzułmanów natomiast wierzy, że pierwszym testatorem na Ziemi był biblijny Adam. Chóry anielskie miały przynieść mu z nieba papier i przybory do pisania, a Archanioł Gabriel miał być świadkiem sporządzonego testamentu[88]. Abstrahując od dociekania prawdy

[81] *W. Borysiak*, Dziedziczenie. Konstrukcja…, op. cit., s. 32.
[82] *M. Niedośpiał*, Swoboda testowania, Bielsko-Biała 2004 s. 1; *U. Wesel*, Geschichte des Rechts…, op. cit., s. 22; *K. Koranyi*, Podstawy…, op. cit., s. 8 (172).
[83] *W. Borysiak*, Dziedziczenie. Konstrukcja…, op. cit., s. 32-33.
[84] *H.J. Wieling*, Testamentsauslegung im römischen Recht, München 1972, s. 7 i n.
[85] *M. Niedośpiał*, Swoboda testowania, Bielsko-Biała 2004 s. 1.
[86] Księga Rodzaju 48, 21-22.
[87] Ewangelia wg św. Jana 19,26-27.
[88] Tak: *V.M. Harris*, Ancient Curious and Famous Wills, Boston 1911, s. 10.

historycznej powyższych zdarzeń, zwłaszcza, że papier wynaleziono dopiero około 105 roku n.e., zauważyć należy, że koncepcja dziedziczenia testamentowego i związana z nią swoboda testowania, towarzyszą człowiekowi od bardzo dawna.

Najstarszy znany testament został sporządzony prawdopodobnie w 2548 roku p.n.e. Egipcie. Odnaleziony został 26 grudnia 1889 roku w Kahun przez egiptologa sir Williama Matthew Flinders Petrie. Zgodnie z jego treścią pewien Sekhenren rozrządził swoim majątkiem w ten sposób, że cały dobytek na wypadek śmierci przeznaczył swemu bratu o imieniu Uah, kapłanowi Ozyrysa. Testament ten zawierał także rozrządzenie, zgodnie z którym żona spadkodawcy ustanowiona została dożywotnim użytkownikiem majątku wchodzącego w skład spadku. Natomiast brat spadkodawcy miał dojść do dziedziczenia dopiero, jeśli żona spadkodawcy nie przeznaczyłaby użytkowanego majątku na wypadek śmierci na rzecz ich wspólnych dzieci. Sekhenren więc *de facto* zawarł w testamencie kodycyl zawierający podstawienie powiernicze. Testament ten został potwierdzony przez dwóch świadków[89].

Do czasów współczesnych zachowało się sporo testamentów osób, które trwale zapisały się na kartach historii, np. Sennacheryba z 681 roku p.n.e., Platona z 348 roku p.n.e., Arystotelesa z 322 roku p.n.e., Wergiliusza z 10 roku p.n.e. czy Oktawiana Augusta z 13 roku n.e[90]. Zaś najstarszym znanym testamentem sporządzonym na terenie Polski jest testament sporządzony przez Wacława Czartka w 1302 roku, w którym połowę domu przekazał swojej żonie Jucie, a drugą połowę czworgu swoich dzieci[91].

W dalszej części przedstawione zostaną regulacje w zakresie swobody testowania w prawie rzymskim, epoce przedkodyfikacyjnej oraz epoce kodyfikacyjnej. Z tym jednak zastrzeżeniem, że przedmiotem rozważań nie będą wszystkie znane na przestrzeni lat idee w zakresie swobody testowania, a jedynie te, które w swoim czasie stanowiły najbardziej typowe rozwiązania, ważne dla rozwoju omawianego zagadnienia.

[89] Niektórzy badacze żartobliwie twierdzą, iż odnaleziony testament jest tak osobliwie nowoczesny, że mógłby być podstawą do stwierdzenia nabycia spadku w dzisiejszych czasach. Zob.: *V.M. Harris*, Ancient…, op. cit., s. 12-13; *E.M. Million*, Humor in or of Wills, Vanderbilt Law Review 1958, Nr 3 (11), s. 1-3; *M.H. Roffer*, The Law Book. From Hammurabi to The International Criminal Court, 250 Milestones in The History of Law, New York 2015, s. 5-6.

[90] *V.M. Harris*, Ancient…, op. cit., s. 13-21; *H. Tadmor, B. Landsberger, S. Parpola*, The Sin of Sargon and Sennacherib's Last Will, State Archives of Assyria 1989, Nr 3, s. 3-51; *E. Champlin*, The Testament of Augustus, Rheinisches Museum für Philologie 1989, Nr 132, s. 154-165; *A.J. Arberry*, Plato's Testament to Aristotle, Bulletin of the School of Oriental and African Studies 1971, Nr 3 (34), s. 475-490.

[91] *J. Wysmułek*, History of Wills, Testators and Their Families in Late Medieval Krakow, Leiden-Boston 2021, s. 60-61.

3.2. Swoboda testowania w prawie rzymskim

Próbując odnaleźć źródła kształtu dzisiejszego prawa spadkowego nie sposób pominąć prawa rzymskiego. Trudno o bardziej rzymską gałąź prawa, choć początki rzymskiego prawa spadkowego wzbudzają liczne wątpliwości w doktrynie[92]. Pozostawiony przez starożytnych Rzymian obfity materiał źródłowy pokazuje nam, jak wielkim zainteresowaniem cieszyła się wówczas ta gałąź prawa[93]. Dziedziczenie w prawie rzymskim wykształciło się najprawdopodobniej z beztestamentowego przejścia majątku z *pater familias* na jego zstępnych lub innych krewnych agnacyjnych. Spadkodawca nie miał więc wpływu na określenie kręgu osób, którym przekazywał majątek lub możliwości przekazania go osobom spoza swojej rodziny[94]. Jednakże chociaż początkowo dziedziczenie majątku w starożytnym Rzymie następowało w obrębie rodziny, to już w pierwszej konsolidacji rzymskiego prawa zwyczajowego dokonanej w latach 451 – 449 p.n.e., tj. w ustawie XII tablic (*Lex Duodecim Tabularum*), odnaleźć można zasadę swobody testowania. Zawarta w ramach piątej tablicy norma: *uti legassit super pecunia tutelave suae rei, ita ius esto* - „jak postanowił względem swojego majątku czy też opieki nad swoimi rzeczami, niech będzie prawem" (T. 5,3) oznaczała w istocie możliwość rozrządzenia za życia majątkiem na wypadek śmierci. Zasada ta znalazła się blisko tysiąc lat później w wielkiej kompilacji prawa rzymskiego podjętej w latach 528 – 534 przez cesarza Justyniana I Wielkiego[95]. Ponadto to właśnie z prawa rzymskiego znamy zasadę *Ambulatoria est enim voluntas defuncti usque ad vitae supremum exitum* – „zmienna jest bowiem wola zmarłego aż do samego kresu życia"[96], której refleks odnaleźć można w art. 943 k.c.

Mimo zdecydowanego brzmienia wskazanego przepisu ustawy XII tablic nie wydaje się, by podlegający temu prawu Rzymianie cieszyli się choćby zbliżoną do dzisiejszej swobodą testowania. Należy zwrócić uwagę na dostępność i łatwość formy modyfikowania porządku ustawowego w prawie archaicznym. Dzięki Gaiusowi wiadomo o dwóch sposobach sporządzenia testamentu[97]. Pierwszy polegał na tym, że spadkodawca ogłaszał swoją ostatnią

[92] Zob. *M. Kaser*, Das römische Privatrecht. Erster Abschnitt. Das altrömische, das vorklassische und klassische Recht, München 1971, t. I, s. 91-92; *J. Zabłocki*, Consortium ercto non cito w Noctes Atticae Aulusa Gelliusa, Prawo Kanoniczne 1988, Nr 3-4, s. 271

[93] *F. Longchamps de Bérier*, [w:] *W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier*, Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego, Warszawa 2018, s. 253; *G. Mousourakis*, Fundamentals of Roman Private Law, Berlin–Heidelberg 2012, s. 279 i n.

[94] *S. Perozzi*, Istituzioni di diritto romano. vol. 2, Roma 1928, s. 442 i n.

[95] Dig. 50, 16, 120.

[96] Dig. 34, 4, 4,.

[97] Por. Gai Institutiones. Instytucje Gaiusa, tekst i przekład W. Rozwadowski, Poznań 2014.

wolę na zgromadzeniu ludowym (testament *calatis comitiis*), które zbierało się dwa razy do roku. Zebrany lud musiał następnie wyrazić zgodę na zmianę ustawowego porządku dziedziczenia. Taki sposób rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci pozwala poddawać w wątpliwość jednostronność takiej czynności. Druga forma testamentu (testament *in procinctu*) mogła zostać wykorzystana przez żołnierza. Oświadczał on wówczas swoją ostatnią wolę przed gotowym do boju wojskiem. Mimo iż w tym przypadku nie wymagano akceptacji to audytorium było jednak takie samo, tj. obywatele, tyle że uzbrojeni i gotujący się do walki[98].

Rozrządzanie majątkiem na wypadek śmierci przy wykorzystaniu wskazanych dwóch form testamentu okazało się być niewystarczająco dogodne dla testatorów. Wytworzyła się więc praktyka powierniczego przekazywania całego majątku za życia osobie zaufanej (*familiae emptor*) poprzez akt pozornej sprzedaży mancypacyjnej. Odbywało się to przy obecności pięciu świadków i *libripensa*. Po dokonaniu tej czynności, aż do śmierci, „testator" był nadal w posiadaniu majątku, gdyż przeniesienie własności drogą *mancipatio* nie wymagało dla swojej skuteczności przeniesienia posiadania. Po śmierci rozrządzającego *familiae emptor* przekazywał cały majątek wskazanej osobie, zgodnie z powziętym wcześniej zobowiązaniem.

Praktyka ta, około III w. p.n.e., doprowadziła do powstania testamentu mancypacyjnego (*testamentum per aes et libram*), dla którego skuteczności najważniejsze było uroczyste oświadczenie (*nuncupatio*), nie zaś przeniesienie majątku na powiernika[99]. Testament mancypacyjny sprawił, że forma rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci znacznie zbliżyła się do jednostronnego oświadczenia woli, którego ważność nie była uzależniona od oświadczenia woli innej osoby oraz od dojścia do wiadomości innego podmiotu. Jednakże była to forma testamentu zbliżona do spotykanych dzisiaj testamentów ustnych, nie zaś pisemnych. Rozrządzenia bowiem, wyłącznie dla pamięci i w celach dowodowych, spisywano na tabliczkach (*tabulae*), których zniszczenie nie skutkowało odwołaniem testamentu. Następnie testator, trzymając w ręku tabliczki, oświadczał: „jak na tych tabliczkach i wosku zapisano, tak daję, tak zapisuję, tak testuję, i tak wy, Kwiryci, dajcie mi świadectwo"[100]. W rezultacie sprzedaż mancypacyjna, stanowiąca przesłankę ważności testamentu, była już jedynie formalnością. Natomiast *familiae emptor* oraz *libripens* stali się świadkami testamentowymi[101]. Rola świadków testamentu mancypacyjnego sprowadzała się do przesznurowania tabliczki

[98] *F. Longchamps de Bérier*, [w:] *W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier*, Prawo rzymskie…, op. cit., s. 269.
[99] *W. Wołodkiewicz* (red.), Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny, Warszawa 1986, s. 207-208.
[100] Por. Gai Institutiones. Instytucje Gaiusa, tekst i przekład W. Rozwadowski, Poznań 2014, G. 2,104.
[101] *A. Pabin*, Testament jako akt sformalizowany – uwagi w sprawie przyszłego kształtu regulacji dotyczących formy rozrządzeń testamentowych, Studia Prawnicze 2016, Nr 1, s. 95.

i zaopatrzenia jej swymi pieczęciami na dowód autentyczności. Kluczowe jednak było, że świadkowie z reguły nie znali zawartej na tabliczkach treści testamentu. Tabliczki składano tekstem do wewnątrz, a z wierzchu, obok pieczęci, pisano tylko nazwisko testatora[102].

Podczas gdy rzymscy testatorzy z powodzeniem wykorzystywali testament mancypacyjny, pretor, około I – III n.e. ogłosił, że wprowadzi w posiadanie spadku (*bonorum possessio*) osoby wskazane w przedłożonych mu tabliczkach opatrzonych pieczęciami co najmniej siedmiu świadków[103]. Pozornie wyłącznie uprościł wymagania testamentu mancypacyjnego. W rzeczywistości jednak stworzył nową formę testamentu określaną jako testament pretorski[104]. Testament ten występował wówczas równolegle z testamentem mancypacyjnym, zaś różnice między nimi powoli się zacierały. Zanikały funkcje pełnione przez *familiae emptora* i *libripensa*. Co więcej, testamenty mancypacyjne, które nie spełniały wszystkich wymogów formalnych, ulegały konwersji na testamenty pretorskie. Spadkodawca mógł teraz odwołać swoją ostatnią wolę poprzez zniszczenie testamentu. Nadto, choć pisemność była zasadą w przypadku testamentu pretorskiego, to możliwe było jego sporządzenie w formie ustnej, bowiem kluczowa była obecność świadków. Natomiast wykonanie woli zmarłego opierało się na władztwie pretora, który decydował o wprowadzeniu w *bonorum possessio*. Konstrukcja testamentu pretorskiego pozwalała na zrealizowanie woli testatora w sposób, którego nie osiąga się współcześnie, gdyż wola testatora mogłaby być zrealizowana nawet w przypadku zgubienia, zniszczenia czy kradzieży tabliczek. W rezultacie skutki wywoływała sama wola spadkodawcy (*nuda voluntas testatoris*)[105].

Obie te formy współistniały począwszy od epoki przedklasycznej, aż przez całe prawo klasyczne[106]. Z czasem pretorzy dostrzegali, że *nuncupatio* traci na znaczeniu[107]. Warte odnotowania jest, że wówczas prawnicy rzymscy dużą wagę przykładali przede wszystkim do przestrzegania poprawności ceremonialnego charakteru testamentu. Wskazywano także na konieczność zachowania zasady *unitas actus*, zgodnie z którą należało zachować ciągłość podczas sporządzania testamentu[108]. Ważną rolę odgrywały także rytuały prawne, pierwowzory

[102] *F. Longchamps de Bérier*, [w:] *W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier*, Prawo rzymskie…, op. cit., s. 308-309.
[103] *A. Dębiński*, Rzymskie prawo prywatne. Kompendium, Warszawa 2021, s. 301.
[104] *F. Longchamps de Bérier*, [w:] *W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier*, Prawo rzymskie…, op. cit., s. 310.
[105] Ibidem, s. 311.
[106] Ibidem, s. 285.
[107] *T. Rüfner*, Testamentary Formalities in Roman Law, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities… op. cit., s. 7.
[108] *M. Kuryłowicz, A. Wiliński*, Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu, Warszawa 2021, s. 165.

dzisiejszych czynności prawnych (określanych mianem nazwanych), których rygorystycznie należało przestrzegać, by dana czynność mogła odnieść skutki prawne[109].

Dalsze poszerzanie katalogu form testamentu miało miejsce w prawie poklasycznym (lata 235 – 565 n.e.). Testamenty publiczne oraz rytuał mancypacyjny wyszły z użycia. Nastąpiło tu swoiste *desuetudo*. Około roku 413 pojawił się testament sądowy (*testamentum apud acta*) polegający na podyktowaniu ostatniej woli sędziemu, który następnie wpisywał ją do akt sądowych. Forma ta nie wykluczała przedłożenia treści testamentu na piśmie, co zresztą uczynili cesarze Honoriusz i Teodozjusz[110]. Następnie wprowadzony został testament *principi oblatum*, składany w ręce cesarza i deponowany w archiwum publicznym, nad którym pieczę sprawował urzędnik, zwany *magister libellorum*[111]. W literaturze nie ma jednak zgodności, w jaki dokładnie sposób sporządzano *testamentum principi oblatum*. Większość autorów uważa, że cesarzowi przedstawiono wcześniej spisany dokument. Istnieje wszakże pogląd, że testament ten był przedstawiany ustnie[112]. Były to dalekie pierwowzory dzisiejszych testamentów urzędowych i notarialnych.

Jedno z najważniejszych wydarzeń w dziejach prawa spadkowego Europy miało miejsce kilka dekad później. W 446 roku, cesarz zachodniorzymski Walentynian III[113] ustanowił konstytucję, w której wprowadzona została najnowocześniejsza i najwygodniejsza forma testamentu, tj. testament holograficzny (*per holographum scripturam*)[114]. Rewolucyjność zaproponowanego rozwiązania polegała nie tylko na możliwości sporządzenia testamentu wyłącznie własnoręcznie, ale w szczególności na braku wymogu jakichkolwiek świadków. Posiłkując się obecnym kształtem prawa spadkowego można się spodziewać, że testament holograficzny został uznany za ogromne osiągnięcie koncepcyjne epoki późnorzymskiej. Tak się jednak nie stało, a nowa forma testamentu początkowo nie zrobiła wielkiej kariery. Co więcej, sam Justynian skłaniał się wobec form pewniejszych i bardziej złożonych[115]. Z tego powodu testamentu holograficznego nie odnajdziemy w justyniańskiej

[109] Por. np. *M. Załucki*, Videotestament. Prawo spadkowe wobec nowych technologii, Warszawa 2018, s. 41 i n.; *M. Kuryłowicz*, Wokół pojęcia aequitas w prawie rzymskim, Studia Iuridica Lublinensia 2011, Nr 15, s. 15 i n.
[110] *F. Longchamps de Bérier*, [w:] *W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier*, Prawo rzymskie…, op. cit., s. 313.
[111] *J.L. Zamora Manzano*, La fe pública administrativa en la recepción de la voluntas del testador en el Bajo Imperio, Glossae. Euopean Journal of Legal History 2017, Nr 14, s. 994-1007.
[112] Zob. *S.P. Kursa*, Testator i formy testamentu w rzymskim prawie justyniańskim, Warszawa 2017, s. 287 i przytoczona tam obszerna literatura.
[113] Walentynian III (*Flavius Placidius Valentinianus*), cesarz zachodniorzymski w latach 425–455 n.e.
[114] Nov. Val. 21.2; zob. także *M. Kuryłowicz*, Testamentum holographum, Rejent 2003, Nr 10, s. 119–126.
[115] Justynian I (*Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus*), cesarz bizantyński w latach 527–565.

kompilacji prawa[116]. Późniejsza recepcja prawa rzymskiego pokazała jednak, jak bardzo cesarz nie docenił potencjału tkwiącego w testamencie holograficznym.

Prawo justyniańskie utrzymało formy publiczne i prywatne, zarówno ustne, jak i pisemne. Istotną rolę odgrywał testament pisemny (*testamentum tripertitum*). Łączył on w sobie wymogi pochodzące z trzech różnych źródeł prawa (*ius tripertitum*), tj. równoczesną obecność świadków i zachowanie ciągłości aktu sporządzenia testamentu (dawne prawo cywilne), wymóg podpisu zarówno testatora, jak i świadków (konstytucje cesarskie) oraz obecność siedmiorga świadków i konieczność opieczętowania przez nich testamentu (prawo pretorskie)[117]. W zachodniej, jak i we wschodniej części cesarstwa rzymskiego nadal istniały testamenty ustne (*testamentum per nuncupationem*) sporządzane w obecności siedmiu świadków[118]. Ponadto praktyczne znaczenie przedstawiały testamenty publiczne, zwłaszcza *testamentum apud acta conditum* oraz *testamentum principi oblatum*. Prawo justyniańskie zawierało także wiele form testamentów szczególnych, dla których ważności wymagane było zaistnienie pewnych wyjątkowych okoliczności. Były wśród nich testament dotkniętego chorobą zakaźną (*testamentum oppressi morbo contagioso*), testament na rzecz kościołów lub dzieł pobożnych (*testamentum pro ecclesiis vel piis causis*), testament rodzica na rzecz swoich zstępnych (*testamentum parentis inter liberos*), testament analfabety lub niemogącego się podpisać (*testamentum litteras ignorantis vel subscribere nequentis*), testament niewidomego (*tesamentum caeci*), testament głuchoniemego lub niemego (*testamentum surdi et muti vel muti*) oraz testament wiejski (*testamentum ruri conditum seu rusticanorum*)[119].

Do dokonywania rozrządzeń na wypadek śmierci wykorzystywano także kodycyle (*codicilli*), czyli zawarte najczęściej w listach lub prywatnych notatkach[120] pisemne dyspozycje *mortis causa*[121]. Występowały obok testamentu, lecz w przypadku rozrządzeń z zakresu prawa cywilnego (legaty, wyzwolenia, ustanowienie opieki) wymagane było potwierdzenie kodycylu w testamencie. Jeśli po śmierci testatora testament okazał się nieważny wskutek nieodpowiedniej formy lub treści, kodycyl pomagał przynajmniej w częściowym utrzymaniu rozrządzeń testatora w mocy. Aby tak się stało, testator zamieszczał w testamencie tzw. klauzulę kodycylarną, że jeżeli jego testament okaże się z jakichś przyczyn nieważny, to niech będzie utrzymany jako kodycyl. W takiej sytuacji bezskuteczne było ustanowienie dziedzica

[116] *F. Longchamps de Bérier*, Law of Succession. Roman Legal Framework and Comparative Law Perspective, Warszawa 2011, s. 164.
[117] Cod. Ius. 2,10,3; *S.P. Kursa*, Testator…, op. cit., s. 146.
[118] *W. Osuchowski*, Zarys rzymskiego prawa prywatnego, Warszawa 1967, s. 466.
[119] Por. *S.P. Kursa*, Testator…, op. cit., s. 219-280.
[120] *Codicilli* lub *pugillares* to małe, pokryte woskiem tabliczki, używane przez Rzymian jako notatniki.
[121] *F. Longchamps de Bérier*, Law of Succession…, op. cit., s. 342.

i wydziedziczenie, ale pozostawały w mocy pozostałe rozrządzenia[122]. Odmiennie niż w przypadku testamentów kodycyle mogły być sporządzane w języku innym niż łacina. Można ich było sporządzić wiele. Kodycyl nie musiał być sporządzony własnoręcznie lub podpisany przez testatora[123].

Pomimo wysokiego stopnia rozwoju prawa spadkowego, swoboda testowania w prawie rzymskim przewidywała daleko idące ograniczenia podmiotowe. Niewolnicy (*servi*) oraz cudzoziemcy (*peregrini*), ze względu na swój status, nie mogli być podmiotami czynnymi rzymskich testamentów. Obywatele *alieni iuris* mogli zaś testować w zakresie posiadanego *peculium castrense* albo *peculium quasi castrense*. Natomiast obywatele rzymscy *sui iuris* mieli z zasady nieograniczone prawo do testowania. Zdarzało się jednak, że osoby te traciły zdolność prawną i w konsekwencji także zdolność testowania. Mogło to nastąpić wskutek dostania się do niewoli, skazania na deportację, śmierć lub prace w kopalniach, a także wskutek adrogacji czy legitymacji. Ponadto, podobnie jak dzisiaj, testatorem nie mogła być osoba nieposiadająca pełnej zdolności do czynności prawnych, co miało miejsce w przypadku osób niedojrzałych (*impuberes*), chorych umysłowo (*furiosi*) i marnotrawców (*prodigi*). Ze względu na niepełnosprawność testatorami nie zawsze mogli być głusi lub niemi (*surdi vel multi*), a za karę heretycy lub apostaci (*haeretici vel apostati*)[124].

Nieoceniona i niezwykle wartościowa jest spuścizna pozostawiona przez prawników rzymskich. Podkreślić należy w szczególności rozwiązania prawne powstałe za czasów Justyniana. Mimo upadku cesarstwa to właśnie do tej kodyfikacji będą się odwoływać kolejne pokolenie przez setki lat, korzystając z niej niczym z otrzymanego *nomen omen* spadku. Wielka kompilacja prawa rzymskiego, zwana od XVI w. *Corpus Iuris Civilis*, to zbiór praw, który upowszechnił się w Europie Zachodniej w średniowieczu, wywierając istotny wpływ na późniejsze ustawodawstwa europejskie[125]. Swoboda dysponowania majątkiem na wypadek śmierci, tak jak i cały system rzymskiego prawa prywatnego, przetrwały upadek państwa rzymskiego i znajdują swoje zastosowanie we współczesnych systemach prawnych[126].

Odnosząc powyższe do rozważań nad ewentualną modyfikacją katalogu form testamentu warte zauważenia jest, że wypracowana w Rzymie siatka pojęciowa używana do

[122] Tak: *A.* Pabin, Testament…, op. cit., s. 97.
[123] Zob. *J.J. Szczerbowski*, Forma kodycylu w świetle prawa justyniańskiego, Studia Prawnoustrojowe 2007, Nr 7, s. 219 – 227.
[124] Tak. *S.P. Kursa*, Testator…, op. cit., s. 83 i n.
[125] Zob. np. *M. Dyjakowska*, Badania porównawcze nad Corpus Iuris Civilis i ustawodawstwami obcymi w pracach profesorów Akademii Zamojskiej, [w:] *A. Dębiński* (red.), Starożytne kodyfikacje prawa, Lublin 2000, s. 153 i n.
[126] Por. *J. Ożóg*, Prawo rzymskie jako środek tłumaczenia ABGB – kilka uwag w setną rocznicę stulecia, Palestra 2011, Nr 11–12, s. 193-198.

klasyfikowania form testamentu, w zasadzie bez najmniejszego problemu może być używana w dzisiejszym dyskursie nad obecnymi i przyszłymi formami testamentu. Wszystkie istniejące i praktykowane współcześnie formy testamentu możemy umieścić w takiej właśnie siatce, odróżniając testamenty ogólne i szczególne, prywatne i urzędowe, ustne i utrwalone za pomocą środków technicznych[127].

3.3. Swoboda testowania w epoce przedkodyfikacyjnej

Upadek *Imperium Romanum* sprawił, że prawo rzymskie było stopniowo zastępowane przez prawa szczepowe. Zaczęły powstawać nowe organizmy polityczne, dające początek państwom europejskim, które znamy dzisiaj. Jednakże zbiory reskryptów cesarskich z czasów późnorzymskich, w tym *Lex Romana Burgundionum* oraz ogłoszony w 506 roku przez Alaryka II edykt *Lex Romana Visigothorum*, przeniknęły na teren rodzących się państw, niosąc za sobą rzymską myśl prawniczą[128]. Również w innych byłych prowincjach Cesarstwa, zgodnie z powszechną wówczas zasadą osobowości prawa, zdecydowana większość ludności posługiwała się w dalszym ciągu prawem rzymskim. Silne wpływy tego porządku prawnego w Europie zachodniej zostały utrwalone w okresie tzw. renesansu prawa rzymskiego (XI-XIII wiek), kiedy to na nowo odkryto kodyfikację justyniańską[129].

Barbarzyńska kultura prawna konfrontowała się z rzymską. Rozwiązania wypracowane przez Rzymian zakładały, że testator może rozrządzić swoim majątkiem na wypadek śmierci, wykorzystując w tym celu jednostronne oświadczenia woli. Jednakże w plemiennych systemach germańskich i słowiańskich spadek należał do rodziny, a spadkodawca nie mógł nim swobodnie dysponować[130]. Zastosowanie znajdowała znana prawu germańskiemu reguła „im bliżej krwi, tym bliżej dóbr" (*Je näher dem Blut, desto näher dem Gut*)[131]. Dobitniej zaś osłabienie swobody testowania pokazuje królująca w średniowieczu zasada prawa zwyczajowego *Deus solus heredem facere potest, non homo* (krew daje prawo dziedziczenia,

[127] Por. F. *Longchamps de Bérier*, Stałość a zmienność szczegółowych regulacji prawa spadkowego Niepodległej, Forum Prawnicze 2018, Nr 2 (48), s. 5; zob. także *J. Rudnicki*, Rzymski wzorzec w prawie spadkowym oraz plusy i minusy wideotestamentu, Forum Prawnicze 2020, Nr 4 (60), s. 86-96.
[128] *K. Krasowski, B. Lesiński, K. Sikorska Dzięgielewska, J. Walachowicz*, Powszechna historia państwa i prawa, Poznań 1993, s. 296 i n.
[129] Zob. *K. Trnka*, Wpływ prawa rzymskiego na współczesne porządki prawne na przykładzie instytucji zachowku, [w:] *M. Nitowski, K. Wojdyło, M. Szczepaniak* (red.), Vademecum spadkowe – kto dziedziczy całość, a kto połowę?, Wrocław 2015, s. 153; *M. Sczaniecki*, Powszechna historia państwa i prawa, Warszawa 2009, s. 265.
[130] *K. Kolańczyk*, Studia nad reliktami wspólnej własności ziemi w najdawniejszej Polsce. Rozporządzanie własnością ziemską do końca XIV wieku, [w:] *Z. Wojciechowski* (red.), Studia nad historią prawa polskiego. Tom XX, z. 2, Poznań 1950, s. 506 i n.
[131] *P.C. Blanta*, Bündnerisches Civilgesetzbuch mit Erläuterungen des Gesetzes Redaktors, Berlin 1862, s. 436.

nie człowiek). We wczesnym średniowieczu w Europie występowało zatem w zasadzie wyłącznie dziedziczenie beztestamentowe (*successio ab intestato*)[132].

Z uwagi na ograniczone możliwości rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci dążono do osiągania skutku zbliżonego do dziedziczenia, przy wykorzystaniu konstrukcji opartych na współwłasności, jak np. pozostawania przez spadkobierców w tzw. niedziale rodzinnym (najczęściej ojcowskim lub braterskim), w którym krewni uczestniczyli jako uczestnicy pospólnej ręki (*manus communis*)[133]. Jednakże niektóre składniki majątkowe zmarłego poddawano odrębnym regułom przejścia, co uzasadniano zamiarem racjonalizacji przynależności poszczególnych przedmiotów do osób fizycznych, w zależności od ich płci, pochodzenia itp.[134]. Nadto dokonywano czynności *inter vivos*, które wywierały skutki *mortis causa*[135]. Zakładano, że dobra majątkowe wskutek dziedziczenia powinny pozostawać w określonej rodzinie. Najczęstszymi sposobami, przez które starano się to osiągać były konstrukcje lenna i fideikomisy. Dziedziczenie miało gwarantować kumulację kapitału (zwłaszcza nieruchomości) w rodzie oraz zachowanie przez niego *status quo* w ramach wykształconej hierarchii społecznej[136].

W późniejszym czasie Kościół niejako przyjął dziedzictwo rzymskiej cywilizacji. O sięganiu do dorobku *Imperium Romanum* świadczy choćby zasada wyrażona w *Lex Ribuaria Francorum* z VIII w., zgodnie z którą „Kościół żyje prawem rzymskim" (*Ecclesia vivit lege romana*)[137]. Przedmiotem badań Kościoła stała się większość instytucji prawnych znanych czasom rzymskim i chociaż początkowo Kościół posługiwał się przede wszystkim prawem rzymskim to około XII w. rozpoczął budowanie własnego systemu prawa, tj. prawa kanonicznego, które w późniejszym okresie zebrano jako *Corpus Iuris Canonici*[138]. Studia w zakresie prawa rzymskiego i kanonicznego odbywały się w tych samych ośrodkach uniwersyteckich, zaś przedmioty te bardzo często były wykładane przez tych samych profesorów. Symbiozę obu rodzajów praw symbolicznie wyrażało udzielanie adeptom prawa rzymskiego i prawa kanonicznego stopnia doktorskiego w zakresie obu tych praw (*in utroque iure*)[139].

---

[132] *A. Dziadzio*, Powszechna historia prawa, Warszawa 2008, s. 363.
[133] *K. Sójka-Zielińska*, Historia prawa, Warszawa 2011, s. 114.
[134] *T. Maciejewski*, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2017, s. 139-142; *U. Wesel*, Frühformen des Rechts…, op. cit., s. 156.
[135] *U. Wesel*, Geschichte des Rechts…, op. cit., s. 332.
[136] Tak: *W. Borysiak*, Dziedziczenie. Konstrukcja…, op. cit., s. 36.
[137] *A. Dziadzio*, Powszechna historia…, op. cit., s. 26.
[138] *A. Dębiński*, Ecclesia vivit lege romana. Znaczenie prawa rzymskiego dla rozwoju prawa Kościoła łacińskiego, [w:] *A. Dębiński* (red.), Starożytne kodyfikacje prawa, Lublin 2000, s. 131-145.
[139] Zob. *A. Dębiński,* Czy Kościół żyje prawem rzymskim, [w:] Acta Universitatis Wratislaviensis, Nr 3063, Wrocław 2008, s. 64.

Chociaż dziedziczenie testamentowe zasadniczo było niespotykane we wczesnym średniowieczu, to z upływem czasu Kościół domagał się wprowadzenia rozwiązań sprzyjających swobodzie testowania. Nie było to w żadnym razie motywowane dążeniem do pełniejszego realizowania prawa własności[140]. Jako pewien kompromis przyjęto, że dla zapewnienia zbawienia duszy (*pro salute animae*) spadkodawca może rozrządzić częścią swego spadku. Początkowo oznaczało to wyłącznie rozrządzenia na rzecz kościoła, czemu służył testament *piae causae*, który co do zasady nie zawierał ustanowienia spadkobiercy a jedynie zapisy ustanawiane na rzecz instytucji kościelnych obejmujące poszczególne składniki majątku zmarłego[141]. Później rozrządzenie majątkiem na wypadek śmierci było możliwe w szerszym zakresie, w tym dla wzmocnienia pozycji niektórych członków rodziny[142]. W rezultacie dziedziczenie na podstawie testamentu szeroko upowszechniło się dopiero od XII w., na skutek silnych wpływów prawa kanonicznego[143]. Jednocześnie starano się łagodzić, znane jeszcze z czasów prawa rzymskiego, wymogi formalne towarzyszące testowaniu[144]. Przykładowo, w prawie kanonicznym, dla ważności testamentu wymagano obecności duchownego i jedynie dwóch lub trzech świadków bez jakichkolwiek wymogów dodatkowych[145].

Rozmaitość i niejednolitość rozwiązań dotyczących swobody testowania widać choćby na przykładzie Francji, gdzie różnice występowały nawet pomiędzy prawem północy i południa Francji. Na północy testament pojawił się w XII wieku zastępując darowizny *mortis causa* i miał przede wszystkim postać ustną, z koniecznym udziałem jedynie dwóch świadków, spisaniem ostatniej woli i odciskiem pieczęci. Spotykana była także forma pisemna pieczętowana przez urzędnika, co około XIV wieku przekształciło się w zwyczaj podpisywania testamentu przez testatora zamiast umieszczania urzędowej pieczęci. W XVI wieku na północy Francji funkcjonował już testament holograficzny, będący wówczas najczęstszym instrumentem służącym do dokonywanie rozrządzeń na wypadek śmierci. Testamenty nie były na tym obszarze jednak popularne, a jeżeli już je spotykano, na ogół ograniczały się w treści

[140] Por. *B. Bobowski*, Testament w średniowiecznym prawie polskim, Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne 2009, z. X, s. 84 i n

[141] Tak: *M. Załucki,* Videotestament…, op. cit., s. 45; zob. także: *N. Jansen,* Testamentary Formalities in Early Modern Europe, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities… op. cit., s. 31.

[142] Tak: *P. Księżak*, Zachowek…, op. cit., s. 31; zob. także: *W. Hesse*, Einfluß des wirtschaftlichen Fortschritts auf die Entstehung und Entwicklung der Testierfreiheit, Bonn 1980, s. 24 i n.; *H. Schlosser,* Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte. Rechtsentwicklungen im europäischen Kontekst, Heidelberg 2005, s. 36.

[143] *A. Dziadzio,* Powszechna historia…, op. cit., s. 363.

[144] Ibidem, s. 367.

[145] *N. Jansen*, Testamentary Formalities in Early Modern Europe, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities… op. cit., s. 32.

wyłącznie do wskazania zarządcy spadku, bez ustanawiania spadkobiercy. Z kolei na południu Francji testament pojawił się w XIII wieku i był szerzej spotykany. Miał znaną z prawa rzymskiego postać, tj. sporządzano go w formie ustnej z udziałem siedmiu świadków. Następnie testament konstruowano jako dokument pisemny, który na przestrzeni lat przekształcił się w testament sporządzany u notariusza, przy zredukowanej do dwóch liczbie świadków[146].

Podobnie rzecz się miała na terenie Niemiec, gdzie początkowo kwestionowano dziedziczenie testamentowe, lecz już w średniowieczu główne różnice pomiędzy poszczególnymi jurysdykcjami sprowadzały się do akceptacji bądź braku akceptacji testamentów prywatnych. Przykładowo, w Prusach testament musiał być sporządzany z udziałem sądu, co miało za zadanie usunięcie wątpliwości co do jego autentyczności. W niektórych obszarach, jak np. w Nadrenii, Alzacji i Lotaryngii rozpoznawano testament holograficzny. Z kolei na terenach, gdzie obowiązywało *ius commune* dopuszczano testamenty ustne bądź pisemne, z tym, że ich sporządzenie wymagało jednoczesnej obecności siedmiu świadków, podpisów i pieczęci. Kładziono duży nacisk na wymogi formalne, przez co w wielu miejscach odrzucano konstrukcję testamentu holograficznego, podnosząc m.in., że nie oddaje ona we właściwy sposób znaczenia aktu sporządzania ostatniej woli i jest zbyt liberalna[147].

W odróżnieniu od rozwiązań prawnych spotykanych na terenie kontynentalnej Europy, tradycja rzymska wywarła dość niewielki wpływ na system prawa angielskiego. Około V wieku kraj ten rozpadł się na wiele państewek plemiennych, gdzie panowały rozmaite prawa zwyczajowe, wedle których po śmierci majątek zmarłego przypadał na ogół jego synom. Nie jest do końca jasne, czy w anglosaskiej Anglii (tj. przed podbojem przez Normanów w 1066 roku) istniały testamenty w kształcie jaki znamy obecnie. Możliwe było sporządzenie dokumentów, które miały na celu rozrządzenie majątkiem na wypadek śmierci, ale wydaje się, że były to raczej odpowiednio wykorzystywane czynności prawne służące do przekazywania majątku *inter vivos*, niż jednostronna czynność prawna wywołująca skutek *mortis causa*. Po 1066 roku możliwe stało się rozrządzanie niektórymi składnikami majątku na wypadek śmierci poprzez testament. W XII-wiecznej Anglii można już było dokonać rozrządzeń *mortis causa* prawie do całego majątku. Jednakże w XIII wieku istotne znaczenie zaczął odgrywać podział własności na *personal property* i *real property*. Do pierwszej grupy zaliczano przede

[146] *W. Pintens*, Testamentary Formalities in France and Belgium, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities… op. cit., s. 53-54.
[147] *R. Zimmermann*, Testamentary Formalities in Germany, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities… op. cit., s. 177-179.

wszystkim ruchomości, zaś grupę drugą stanowiły nieruchomości i prawa z nimi związane. Swoboda testowania była w zasadzie ograniczona do *personal property*, zaś nieruchomości przechodziły automatycznie na najstarszego syna spadkodawcy.

Dominującą formą testamentu był odformalizowany testament ustny, sporządzany najczęściej na łożu śmierci w trakcie ostatniej spowiedzi (*confession*). Mimo że był to okres, w którym zaczęło kształtować się *common law*, czyli system prawa w Anglii (właśnie od XII w.) to dla spraw spadkowych właściwe były sądy kościelne. Należy mieć przy tym na uwadze, że często to właśnie proboszcz był przy łożu umierającego człowieka, gdy ten decydował się na sporządzenie testamentu ustnego. Nie jest więc zaskakujące, iż w takich testamentach często jednym ze spadkobierców był Kościół. Obecność duchownych przy łóżku umierającego, a następnie prawników kościelnych, którzy rozstrzygali o autentyczności testamentów, które duchowni mogli potwierdzić, że zostały sporządzone przez umierającego, były procedurami, które z punktu widzenia kościoła działały dobrze. W późniejszym czasie, z uwagi na ograniczenia w testowaniu nieruchomościami, właściciele ziemscy zaczęli tworzyć prekursory dzisiejszych trustów, które pozwalały osiągać skutek zbliżony do dziedziczenia poprzez wykorzystanie prawa użytkowania. W 1540 roku parlament uchwalił ustawę, która regulowała materię rozrządzeń na wypadek śmierci (*Statue of Wills*). Na mocy tej ustawy umożliwiono dokonywanie rozrządzeń na wypadek śmierci obejmujących *real property*. Chociaż początkowo swoboda testowania była w tym zakresie ograniczona, to w 1646 roku zezwolono na dokonywanie nieograniczonych dyspozycji testamentowych w tym zakresie. Jednakże mimo uchwalonej ustawy pojawiły się problemy w stosowaniu nowego prawa. Wola spadkodawcy często była zniekształcana, zaś spadkobiercy napotykali problemy w udowadnianiu przysługującego im prawa do spadku. By temu przeciwdziałać brytyjski Parlament zdecydował się na uchwalenie w 1677 roku ustawy *Statute of Frauds*, która miała za zadanie zaprowadzić w tej mierze porządek. Jeden z przepisów tej ustawy (§ 5) przewidywał już nie tylko wymóg pisemności testamentu obejmującego rozrządzenie nieruchomością, ale także konieczność obecności co najmniej trzech świadków. Jak zaś wskazują źródła, w tamtym okresie zagadnienia formalne dotyczące sporządzania testamentu były mocno zróżnicowane, wyróżniano co najmniej dziesięć różnego rodzaju rozwiązań formalnych, zależnych od tego co było przedmiotem rozrządzenia *mortis causa*. Kolejnym etapem rozwoju swobody testowania na terenie Anglii była obowiązująca do dziś ustawa *Wills Act* z 1837 roku, która skonsolidowała wymogi formalne dla wszystkich testamentów, bez względu na to co było przedmiotem rozrządzenia. Stosownie do § 9 tej ustawy, testament dla swej ważności wymagał dochowania formy pisemnej, podpisu spadkodawcy lub innej osoby w jego obecności oraz jednoczesnej

obecności co najmniej dwóch świadków oraz ich poświadczenia. Wymogi te traktowano surowo, niejednokrotnie powodując nieważność rozrządzenia na wypadek śmierci, choćby w związku z faktem niewłaściwego miejsca umieszczenia podpisu spadkodawcy. Przepis ten, z pewnymi modyfikacjami, obowiązuje do dziś[148].

Ustawa *Wills Act* z 1837 roku została także przyjęta w różnych koloniach, m.in. w Australii[149]. Najpierw w 1839 roku na terenie stanów Nowa Południowa Walia i Australia Zachodnia, następnie w 1841 roku w Tasmanii, a w końcu w 1842 roku na terenie Australii Południowej. Na podstawie *New South Wales Act* ustawa z 1837 roku została zaadaptowana do innych stanów i w stanie Wiktoria obowiązywała do 1864 roku, zaś w Queensland do 1867 roku, kiedy to obie te prowincje przyjęły własne ustawy. Kiedy Australia stała się federacją w 1900 roku, ustawy regulujące testamenty w każdej z jurysdykcji pozostały w mocy. Australijskie Terytorium Stołeczne i Terytorium Północne podlegały odpowiednio prawu Nowej Południowej Walii i Australii Południowej. Terytorium Północne przyjęło własne rozporządzenie dotyczące prawa spadkowego w 1938 roku, a Australijskie Terytorium Stołeczne uczyniło to w 1968 roku. W rezultacie na terenie Australii istnieje obecnie osiem aktów prawnych regulujących zagadnienia z prawa spadkowego. Chociaż, w wyniku ogólnokrajowych wysiłków zmierzających do stworzenia jednolitego prawa spadkowego, są one bardzo podobne, to nadal zawierają istotne różnice[150]. Dla kontrastu Nowa Zelandia jest państwem unitarnym. Została skolonizowana dopiero w 1840 roku, tym samym ustawa *Wills Act* z 1837 roku obowiązywała w Nowej Zelandii od momentu skolonizowania. Została następnie zastąpiona przez ustawę *Wills Act* z 2007 roku[151].

Zakres swobody testowania w epoce przedkodyfikacyjnej kształtował się więc odmiennie w poszczególnych systemach prawnych. W jednych nie dopuszczano testamentów prywatnych, podczas gdy innym obce były testamenty publiczne. Przykładowo aktem *Reichsnotariatsordnung* z 1512 roku wprowadzono na terenie Niemiec testament notarialny, zaś ordonansem *L'ordonnance concernant les testaments* z 1735 roku zakazano sporządzania

[148] *L. Tollerton*, Wills and Will-Making in Anglo-Saxon England, York 2011, passim; *R. Kerridge*, Testamentary Formalities in England and Wales, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities… op. cit., s. 307-316; *M. Sczaniecki*, Powszechna Historia…, op. cit., s. 159-182.
[149] *K. Mackie*, Principles of Australian Succession Law, Australia 2017, s. 7 i n.
[150] Aktualnie na terenie Australii obowiązują: *Succession Act* 2006 (Nowa Południowa Walia); *Succession Act* 1981 (Queensland); *Wills Act* 1936 (Australia Południowa); *Wills Act* 2008 (Tasmania); *Wills Act* 1997 (Wiktoria); *Wills Act* 1970 (Australia Zachodnia); *Wills Act* 1968 (Australijskie Terytorium Stołeczne); *Wills Act* 2000 (Terytorium Północne).
[151] *N. Peart*, Testamentary Formalities in Australia and New Zealand, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities… op. cit., s. 333-336.

takiego testamentu we Francji[152]. Z kolei *Landrecht Pruski* z 1794 roku nie przewidywał w ogóle możliwości sporządzenia testamentu prywatnego, podczas gdy w systemie angielskim nigdy nie występował testament publiczny.

3.4. Swoboda testowania w epoce kodyfikacyjnej

Prace kodyfikacyjne w państwach europejskich, a więc oficjalne prace nad tworzeniem nowoczesnego, usystematyzowanego i pełnego zbioru przepisów jednej gałęzi prawa, rozpoczęły się w drugiej połowie XVIII wieku. Jako pomysłodawcę reformy prawa poprzez jego skodyfikowanie wskazuje się J. Benthama[153]. Impulsem do takiego działania była potrzeba ujednolicenia prawa i praktyki sądowej[154]. Lokalne prawa uległy rozdrobnieniu i zasadne wydawało się zerwanie z mnogością i fragmentarycznością praw partykularnych, w tym także prawa spadkowego. W XIX i XX wieku skodyfikowane zostały niemal wszystkie systemy prawa cywilnego Europy (poza Wielką Brytanią i krajami skandynawskimi)[155].

Poszczególne państwa podjęły próbę kodyfikacji, czego rezultatem było: we Francji – uchwalenie w 1804 roku Francuskiego Kodeksu Cywilnego Napoleona (*Code civil des Français*) w Austrii – uchwalenie w 1811 roku Powszechnego kodeksu obywatelskiego (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*), w Holandii – uchwalenie w 1838 roku Kodeksu cywilnego (*Dutch Civil Code*), w Niemczech – uchwalenie w 1896 roku Kodeksu Cywilnego (*Bürgerliches Gesetzbuch*) oraz w Szwajcarii – uchwalenie w 1907 roku Kodeksu Cywilnego (*Zivilgesetzbuch*). Każdy z tych kodeksów zawierał regulacje dotyczące prawa spadkowego, których kształt wskazywał na inspirację przede wszystkim tradycją rzymską, a także gdzieniegdzie prawem kanonicznym[156].

Kodeks Napoleona przewidywał trzy rodzaje testamentów (art. 969 *Code Civil*): holograficzny, publiczny i tajny[157]. Testament holograficzny, postrzegany jako najprostszy

---

[152] *H. Regnault*, Les ordonnances civiles du chancelier d'Aguesseau. II: Les testaments et l'ordonnance de 1735. Deuxième partie, Paris 1938, passim.
[153] *K. Sójka-Zielińska*, Kodeks Napoleona. Historia i współczesność, Warszawa 2008, s. 30.
[154] *S. T. Estreicher*, Wykłady z historii ustroju państwa i prawa na zachodzie Europy, Kraków 2008, s. 74; *K. Sójka-Zielińska*, Historia prawa, Warszawa 1981, s. 207 i n.
[155] *Z. Radwański*, Kodyfikacja prawa cywilnego, Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny 2009, Nr 2, s. 131.
[156] *E. Borkowska-Bagieńska*, Wpływ kodyfikacji prawa cywilnego na poziom kultury prawnej społeczeństw, Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny 2011, Nr 1, s. 151 – 156; *A. Dziadzio*, Powszechna historia…, op. cit., s. 369-373.
[157] Warto w tym miejscu zaznaczyć, że oficjalna nazwa francuskiego kodeksu cywilnego ulegała wielokrotnym zmianom. Początkowo, od 21 marca 1804 r., akt ten nazywał się *Code civil des Français*. W roku 1807 nazwa została oficjalnie zmieniona na Kodeks Napoleona (*Code Napoléon*), aby uwidocznić związek pomiędzy doniosłą kodyfikacją cywilną a osobą cesarza Francuzów. Z przyczyn politycznych w roku 1816 regulacji nadano tytuł

instrument testowania, został zachowany, ponieważ nie był nadużywany w praktyce. Wybrany model testamentu publicznego był kompromisem między prawem północy a południa Francji. Natomiast testament tajny uważano za idealny instrument dla tych, którzy nie potrafili pisać lub nie chcieli ujawniać treści swojego testamentu. Z wyjątkiem niektórych szczególnych testamentów dla żołnierzy, marynarzy lub osób cierpiących na choroby zakaźne, wszystkie inne formy testamentów zostały zniesione[158]. Francuski kodeks cywilny, w art. 913, przewidywał rezerwę spadkową (*réserve héréditaire*). Rezerwa odnosiła się do całego majątku testatora i chroniła najbliższych spadkodawcy nie tylko przed rozrządzeniami *mortis causa*, ale także przed darowiznami *inter vivos*. Spadkodawca nie mógł dokonać rozrządzeń ponad: 1⁄2 swojego majątku, gdy posiadał jedno dziecko, 1⁄3 przy dwojgu dzieci oraz 1⁄4, kiedy dzieci było troje lub więcej. Odpowiednio więc: jednemu dziecku przysługiwała rezerwa w wysokości 1⁄2 majątku spadkowego, dwojgu dzieciom 2⁄3 schedy, a trojgu lub więcej 3⁄4 masy spadkowej[159].

Kiedy na przełomie XIX i XX w. opracowywano obecne austriackie prawo spadkowe, jako źródła porównawcze były już dostępne *Landrecht Pruski* z 1794 roku oraz ostateczna wersja francuskiego Kodeksu Napoleona. Chociaż od czasu do czasu były one wówczas cytowane, nie jest jasne, w jakim stopniu służyły jako dodatkowe źródła inspiracji. Wydaje się, że tworząc ABGB starano się raczej zachować to, co było już praktykowane lub wskrzesić zasady prawa rzymskiego, którym groziło zatracenie, niż naprawić błędy lub zreformować prawo. Ten doktrynalny konserwatyzm szedł w parze z pewną naiwnością, a może i rezygnacją, w stosunku do nieuczciwych zachowań. Pierwszym przykładem, który służy do uzasadnienia tego twierdzenia, jest zachowanie testamentów ustnych. Materiały przygotowawcze pozwalają nam twierdzić, że komisja legislacyjna doskonale zdawała sobie sprawę z tego, że testamenty ustne, zwłaszcza te, w których liczba świadków została zredukowana do dwóch lub trzech, były niezwykle podatne na oszustwa. Jednakże, jako że testamenty ustne miały długą historię w prawie rzymskim, a ich zniesienie nie było nawet przedmiotem dyskusji. Jest to tym bardziej

Code civil, zaś panowanie bratanka Bonapartego, Napoleona III, przyniosło powrót do nazwy Kodeks Napoleona. Od 1870 r. ustawa nosi nieprzerwanie neutralny tytuł *Code civil.* Tym niemniej na ziemiach polskich przez cały okres obowiązywania regulacji francuskiej posługiwano się nazwą Kodeks Napoleona, ponieważ tak brzmiał tytuł ustawy, gdy została ona wprowadzona w Księstwie Warszawskim. Co do zmian w tytule francuskiego kodeksu cywilnego zob.: *K. Sójka-Zielińska,* Księstwo Warszawskie. Prawo cywilne, [w:] *J. Bardach, M. Senkowska-Gluck* (red.), Historia państwa i prawa Polski. Tom III. Od rozbiorów do uwłaszczenia, PWN, Warszawa 1981, s. 134–135.

[158] *W. Pintens*, Testamentary Formalities in France and Belgium, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities… op. cit., s. 55.

[159] *C. Pérès*, Compulsory Portion in France, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Mandatory Family Protection…, op. cit., s. 83-84; *K. Sójka-Zielińska,* Kodeks Napoleona…, op. cit., s. 112; *M. Mamos,* System rezerwy na ziemiach polskich w XIX i XX wieku, Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis 2018, Nr 1 (7), s. 17-18.

godne uwagi, że redaktor ostatecznej wersji kodeksu Franz von Zeiller początkowo głosował przeciwko wprowadzeniu do tworzonego kodeksu testamentu holograficznego z obawy, że dokumenty pisane ręcznie mogą być łatwo sfałszowane.

W ostatecznej wersji ABGB nie znalazły się oddzielne przepisy dotyczące dziedziczenia, zaś rozwiązania w tym przedmiocie stanowiły część działu traktującego o prawie rzeczowym. Jako jeden z tytułów dziedziczenia ABGB przewidywał rozrządzenia ostatniej woli (§ 552), wprowadzając w § 553 rozróżnienie na testamenty (ustanowienie dziedzica) i kodycyle (inne rozrządzenia). Zawierał definicję rozrządzenia ostatniej woli, wskazując, że jest to czynność, przez którą „spadkodawca majątek swój, lub jego część jednej lub więcej osobom odwołalnie na przypadek śmierci zostawia" (§ 552). Forma testamentu została ściśle określona. Kodeks znał rozróżnienie na testamenty zwykłe i szczególne. Według przepisu § 577 ABGB można było sporządzić testament sądownie lub pozasądownie; pisemnie lub ustnie; pisemnie zaś w obecności świadków lub bez nich. Testament sądowy polegał na oświadczeniu ostatniej woli przez spadkodawcę przed sądem, na piśmie bądź ustnie (§ 587 – 590 ABGB). Z kolei wśród testamentów pozasądowych ABGB wyróżniał testament holograficzny, którego forma została określona w treści § 578 ABGB, testament pisemny (§ 579 ABGB) oraz testament ustny (§ 585–586 ABGB). Zgodnie z § 578 ABGB, kto chciał ostatnią wolę oświadczyć na piśmie i bez świadków, powinien testament lub kodycyl własnoręcznie napisać i własnoręcznie podpisać swoim nazwiskiem. Określenie miejsca i czasu sporządzania testamentu nie było wymagane. Testament pisemny, określony w treści § 579 ABGB, różnił się zaś tym, iż ostatnią wolę wyrażoną ustnie spisywała osoba trzecia, a spadkodawca w obecności trzech świadków, w tym co najmniej dwóch obecnych jednocześnie, musiał oświadczyć, iż jest to jego ostatnia wola. Odrębne reguły przewidziano też dla nieumiejących pisać i czytać (§ 580-581 ABGB). Z kolei według § 585 ABGB testament ustny polegał na oświadczeniu ostatniej woli w obecności trzech jednocześnie obecnych świadków, którzy następnie mogli spisać oświadczenie spadkodawcy, co jednak nie przesądzało o ważności testamentu. Natomiast wśród testamentów szczególnych ABGB wyróżniało testament sporządzany na statku morskim w czasie żeglugi, testament sporządzany w czasie zarazy (§ 597 ABGB) oraz testament wojskowy (§ 600 ABGB). Ich wymogi formalne zostały złagodzone, a ważność ograniczona w czasie (§ 599 ABGB). Prawo austriackie znało wówczas także testament notarialny, sporządzany od 1850 roku według przepisów ustawy

Notariatsordnung[160]. ABGB przyznawał zstępnym roszczenie o zachowek w wysokości połowy spadku, który by im przypadł z ustawy (§ 763 ABGB). Kiedy w 1811 roku uchwalono ABGB, regulacje dotyczące zachowku uznane zostały za bardzo postępowe, bowiem ustawa wyraźnie stanowiła, że uprawnienie do zachowku nie zależą ani od płci, ani od statusu potomstwa jako pochodzącego lub niepochodzącego z małżeństwa[161].

Holenderski kodeks cywilny z 1838 roku oparty był na kodeksie francuskim. Pierwszym z testamentów dopuszczalnych pod rządami tego kodeksu był testament publiczny (najbardziej rozpowszechniony), zbliżony do dzisiejszego testamentu notarialnego. Musiał on być sporządzony w obecności notariusza i dwóch świadków. Drugim rodzajem testamentu był testament holograficzny, który musiał być w całości napisany był przez spadkodawcę, a następnie składany na przechowanie u notariusza w obecności dwóch świadków. Dopuszczalny był także testament zapieczętowany, określany również jako tajny. Zamknięty i zapieczętowany dokument był przedstawiany notariuszowi w obecności czterech świadków, po czym notariusz sporządzał akt z adnotacją, że dokument ten zawiera ostatnią wolę spadkodawcy. Holenderski kodeks cywilny przewidywał również możliwość dokonania pewnych rozrządzeń poprzez kodycyl, czy bez powołania spadkodawcy[162].

Niemiecki BGB z 1896 roku nie rozróżniał testamentów i kodycyli. Tym samym testament pozostawał ważny nawet bez rozrządzenia w przedmiocie powołania spadkobiercy. Niemiecki kodeks cywilny nie zawierał definicji testamentu, a jego sporządzenie mogło mieć miejsce wyłącznie w jednej z przewidzianych ustawą form, które zostały podzielone na dwie grupy: testamenty zwykłe i szczególne. Testamenty zwykłe zaś dzieliły się na dwa publiczne i jeden prywatny. Testament prywatny to testament holograficzny, który musiał być sporządzony własnoręcznie, zostać opatrzony datą i miejscem sporządzenia oraz podpisany przez testatora (§ 2231). Jak wówczas wskazywano, w przypadku testamentu własnoręcznego dążono do tego, by wymogi formalne były „tak proste i tak łatwe do spełnienia, by żaden spadkodawca nie musiał się martwić o nieważność testamentu pod warunkiem, iż sporządził

[160] *C.C. Wendehorst*, Testamentary Formalities in Austria, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities… op. cit., s. 223-234; *J. Rudnicki*, Rola formy testamentu. Uwagi na tle porównawczym, Forum Prawnicze 2013, Nr 2, s. 39-40.
[161] *C.C. Wendehorst*, Compulsory Portion and Other Aspects of Family Protection in Austria, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Mandatory Family Protection. Comparative Succession Law, t. 3, Oxford 2020, s. 237-240.
[162] *W. D. Kolkman*, Testamentary Formalities in the Netherlands, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities… op. cit., s. 145-146.

swoją ostatnią wolę przynajmniej z taką samą starannością jaką należy zachować przy pisaniu listu służbowego”[163].

Natomiast testament zwykły w formie publicznej można było sporządzić przed sędzią lub notariuszem. Przed sędzią następowało to w obecności sekretarza sądowego lub dwóch świadków, zaś w przypadku testamentu notarialnego wymagana była obecność dwóch notariuszy lub jednego notariusza i dwóch świadków. Testowanie mogło odbyć się poprzez podyktowanie treści testamentu ustnie bądź poprzez zdeponowanie u notariusza dokumentu zawierającego rozrządzenia testatora. Wśród testamentów szczególnych BGB wyróżniał: testament przed burmistrzem (§ 2249 BGB), testament ustny (§ 2250 BGB) oraz testament podróżny sporządzany na statku morskim (§ 2251 BGB). Możliwość skorzystania z testamentu w formie szczególnej uzależniona była od wystąpienia okoliczności uniemożliwiających sporządzenie testamentu w formie zwykłej[164]. BGB, podobnie jak ABGB, przewidywał zachowek w wysokości połowy wartości udziału przypadającego z ustawy zstępnym spadkodawcy, małżonkowi i rodzicom[165].

Regulacje dotyczące szwajcarskiego prawa spadkowego zawarte zostały w trzeciej księdze ZGB (art. 457-640 ZGB). Swoboda testowania w ZGB przejawia się zatem możnością dokonywania przez spadkodawcę w zasadzie dowolnych dyspozycji majątkowych na wypadek śmierci, co jednak nie dotyczy całości spadku. Ustawa wprowadza pewne ograniczenia w tym zakresie, jeżeli chodzi o rozrządzenia na wypadek śmierci, które dotyczą osób najbliższych spadkodawcy. Szwajcarski kodeks cywilny przewidywał system rezerwy spadkowej, co oznacza, iż swobodne dysponowanie majątkiem poprzez testament dotyczy tylko tej części spadku, która nie przypada w naturze wskazanym w ustawie osobom[166]. Podobnie jak BGB, w ZGB wprowadzone zostały dwa rodzaje testamentów: zwykłe i szczególne. Testamenty zwykłe to testament urzędowy (art. 499 ZGB), który usiał być sporządzany przed osobą urzędową z udziałem świadków oraz testament holograficzny (art. 505 ZGB), dla którego ważności wymagane było, by spadkodawca napisał od początku do końca ręcznie, z podaniem miejsca, roku, miesiąca i dnia jego sporządzenia, oraz musiał zostać opatrzony podpisem testatora. Testamentem szczególnym był testament ustny (art. 506 ZGB). Spadkodawca mógł

[163] Tak: *A. Michaelis, F. Seyffarth*, § 2231 BGB, [w:] *A. Michaelis, F. Seyffarth, L. Busch*, Das Bürgerliche Gesetzbuch mit besonderer Berücksichtigung der Rechtsprechung des Reichsgerichts. Bd. 5, Erbrecht, Berlin-Lipsk 1928, s. 289-293.
[164] *R. Zimmermann*, Testamentary Formalities in Germany, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities… op. cit., s. 177-217.
[165] *R. Zimmermann*, Compulsory Portion in Germany, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Mandatory Family Protection…, op. cit., s. 277-283.
[166] *M. Załucki*, Kierunek zmian przepisów o formie testamentu w dobie nowych technologii na przykładzie Szwajcarii, Białostockie Studia Prawnicze 2017, Nr 4 (22), s. 18.

go sporządzić, gdy nie był w stanie sporządzić testamentu w innej formie wskutek nadzwyczajnych okoliczności zewnętrznych[167]. Regulacje Szwajcarskiego prawa spadkowego przewidywały rezerwę dla małżonka i rodziców w wysokości połowy ich udziałów spadkowych, a zstępni ¾ udziałów, które przypadłyby im przy dziedziczeniu *ab intestato* (art. 471 i n. ZGB). Jeżeli spadkodawca przekroczy granice tego, czym może rozrządzić, uprawnione osoby mają roszczenie o zmniejszenie do poziomu zgodnego z prawem. Uzyskują wówczas status spadkobiercy[168].

Warte wskazania są także rezultaty rosyjskich prac prawodawczych, w szczególności, że regulacje te obowiązywały na terenie polski. Mowa o Zwodzie Praw (*Swod zakonow Rossijskoj Imperii*) z 1835 roku. Wraz z kolejnymi wydaniami z 1842 roku i 1857 roku obejmował m.in. zagadnienia cywilnoprawne w tym także regulacje dotyczące prawa spadkowego (Tom X). Zwód Praw wśród form testamentu wyróżniał testament notarialny oraz prywatny. Regulacje prawa rosyjskiego były jednak poddawane wielu modyfikacjom, a jedną z nich była likwidacja instytucji dziedziczenia na mocy dekretu z 1918 roku. Majątek pozostały po zmarłym przechodził wówczas na własność państwa, z tym tylko zastrzeżeniem, że małżonkowi i najbliższym krewnym zmarłego (wstępnym, zstępnym oraz rodzeństwu), niezdolnym do pracy i niemającym środków egzystencji, przysługiwało uprawnienie do czerpania środków utrzymania z tego majątku[169].

3.5. Ewolucja swobody testowania w Polsce

Rozwój prawa spadkowego w Polsce nie daje się łatwo przedstawić jako część ciągłego procesu historycznego. Wraz z rozbiorem państwa pod koniec XVIII w. ustał naturalny proces ewolucji prawa. Bezpośrednie powiązanie pomiędzy współczesnym prawem spadkowym a instytucjami prawnymi Polski przedrozbiorowej nie daje się udowodnić, choć istnieją pewne uderzające podobieństwa[170].

Sięgając do źródeł prawa obowiązującego dawniej na ziemiach polskich można jednak odnaleźć także regulacje dotyczące prawa spadkowego. Począwszy od XIII w. do rozrządzenia majątkiem na wypadek śmierci wymagana była forma pisemna testamentu, zaś później dodano

[167] *G. Joos*, Testamentsformen in der Schweiz und in den USA, Zürich 2001, s. 80–84.
[168] *R. Zimmermann*, Mandatory Family Protection in the Civilian Tradition, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Mandatory Family Protection…, op. cit., s. 669-670.
[169] *H. Świątkowski*, Prawo spadkowe w ZSRR. Rys historyczno-prawny, Państwo i Prawo 1947, Nr 1, s. 74–87.
[170] *F. Zoll*, Testamentary Formalities in Poland, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities… op. cit., 271-272.

wymóg udział świadków. W prawie ziemskim z 1437 roku, które było prawem szlacheckim, testament dóbr nieruchomych musiał być sporządzony przed sądem, alex w następnym stuleciu szlachta została całkowicie pozbawiona prawa do rozrządzania nieruchomościami. Ograniczeń takich nie było natomiast w prawie miejskim i tam forma pisemna testamentu utrzymała się aż do rozbiorów. W miastach powszechne było sporządzanie testamentów przed radą miejską i zapisywanie ich treści w księgach miejskich, podczas gdy na wsi testamenty sporządzano zwykle w obecności sołtysa i dwóch świadków[171].

Do ustawodawstwa polskiego normy prawa rzymskiego trafiły za pośrednictwem wielkich kodyfikacji europejskich XIX w., które obowiązywały na terytorium Polski w okresie rozbiorów. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku funkcjonowało pięć podstawowych systemów prawnych. I tak, na obszarze byłego Królestwa Kongresowego prawo spadkowe regulowały art. 718–1100 Kodeksu Napoleona, na terenie ziem należących przed pierwszą wojną światową do zaboru rosyjskiego, a położonych na wschód od Królestwa Kongresowego, był stosowany Zbiór Praw Cesarstwa Rosyjskiego. Z kolei na obszarze Galicji i Śląska Cieszyńskiego obowiązywały § 532–824 ABGB z 1811 roku, nowelizowanego w 1914, 1915 i 1916 roku. Natomiast na obszarze ziem zachodnich były stosowane § 1022–2385 BGB z 1896 roku. Co do obszaru Spiszu i Orawy to, z pewnymi modyfikacjami, miało tam zastosowanie austriackie prawo spadkowe[172].

W styczniu 1939 roku, kilka miesięcy przed rozpoczęciem II wojny światowej, Komisja Kodyfikacyjna dopiero rozpoczynała prace nad prawem spadkowym, a gdy pod koniec wojny prace te zostały wznowione, w większości musiały być rozpoczęte od początku[173]. Unifikacja prawa spadkowego w Polsce została dokonana dekretem z 8 października 1946 roku – Prawo spadkowe. Jednocześnie, tego samego dnia, wydano drugi dekret, który obejmował przepisy wprowadzające prawo spadkowe, a nieco późniejszy dekret z 8 listopada 1946 roku uregulował zagadnienie postępowania w sprawach spadkowych. Wszystkie te dekrety weszły w życie 1 stycznia 1947 roku. Z tą chwilą utraciły moc przepisy prawa spadkowego zawarte w ustawodawstwach dzielnicowych. Podstawowe zasady zunifikowanego prawa spadkowego były następujące:

---

[171] *S. Płaza*, Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Część 1. X-XVIIIw., Kraków 2002, s. 302 i n.; *J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak*, Historia ustroju…, op. cit., s. 169-171 i n.; *K. Kolańczyk*, Najdawniejsze polskie…, op. cit., passim.

[172] Zob. *R. Świrgoń-Skok*, Swoboda dysponowania majątkiem na wypadek śmierci w ujęciu historycznoprawnym, [w:] *M. Pecyna, J. Pisuliński, M. Podrecka* (red.), Rozprawy cywilistyczne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Edwardowi Drozdowi, Warszawa 2013, s. 527-538.

[173] *A. Lityński*, Historia prawa Polski Ludowej, Warszawa 2013, s. 201 i n.; *L. Górnicki*, Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919-1939, Wrocław 2000, s. 269 i n.

1) przyjęto dwa tytuły dziedziczenia – ustawę i testament, pominięto natomiast inną, poza testamentem, czynność prawną na wypadek śmierci, znaną ustawodawstwu dzielnicowemu, mianowicie umowę dziedziczenia;
2) w porównaniu ze stanem prawnym obowiązującym w poszczególnych dzielnicach przed unifikacją ograniczono znacznie krąg spadkobierców ustawowych, do których zaliczono tylko: zstępnych spadkodawcy i osoby przez niego przysposobione, małżonka spadkodawcy, jego rodziców, rodzeństwo i zstępnych rodzeństwa, w braku zaś wymienionych osób – gminę ostatniego miejsca zamieszkania spadkodawcy albo – jeżeli miejsce to znajdowało się za granicą – Skarb Państwa[174].

Blisko dekadę po zakończeniu II wojny światowej podjęto próbę kodyfikacji polskiego prawa cywilnego. Przedstawiony w 1954 roku projekt Kodeksu cywilnego PRL silnie ograniczał swobodę testowania. Spadkobierca miał mieć możliwość powołania spadkobierców testamentowych tylko spośród swych spadkobierców ustawowym albo spośród socjalistycznych osób prawnych. Gdyby testator powołał w testamencie do dziedziczenia osobę spoza tego kręgu, powołanie to rozciągałoby się tylko na przedmioty stanowiące własność osobistą spadkodawcy i byłoby traktowane jako zapis (art. 788 proj.). Zapisy na rzecz osób, których spadkodawca nie mógłby ustanowić spadkobiercami, miały być ograniczone do jednej czwartej części wartości spadku, przy czym ograniczenie to nie miało dotyczyć zapisów odnoszących się do przedmiotów osobistych spadkodawcy (art. 797 proj.). Jako uzasadnienie tak daleko idącego ograniczenia swobody testowania podkreślano dwa argumenty. Po pierwsze należało zabezpieczyć interesy członków najbliższej rodziny spadkodawcy przez zapewnienie przejścia majątku z chwilą śmierci jednego z członków rodziny na członków pozostałych, co miało wzmacniać spójność rodziny. Po drugie pozostawienie nadmiernej swobody testowania rodziło niebezpieczeństwo wzmocnienia kapitalizmu i mogło ułatwiać uzyskiwanie majątku bez pracy, wbrew socjalistycznej zasadzie: „od każdego wedle jego zdolności, każdemu wedle jego pracy”[175].

Wyniki dyskusji nad Kodeksem cywilnym PRL wywarły istotny wpływ na dalsze prace, które od 1956 roku. były prowadzone w zespole prawa cywilnego materialnego Komisji Kodyfikacyjnej. W toku tych prac wyłoniło się zagadnienie właściwego uregulowania

[174] *A. Kawałko, J.S. Piątowski, H. Witczak*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 14
[175] Tak: *J. Gwiazdomorski*, Prawo spadkowe, Warszawa 1959, s. 287-288; zob. także: *J. Gwiazdomorski*, Dziedziczenie ustawowe w projekcie kodeksu cywilnego PRL, [w:] Materiały dyskusyjne do projektu kodeksu cywilnego Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej. Materiały sesji naukowej 8–10.12.1954 r., Warszawa 1955, s. 221-236; *K. Przybyłowski*, Swoboda testowania (Dziedziczenie testamentowe według projektu kodeksu cywilnego PRL), tamże, s. 243-256.

dziedziczenia gospodarstw rolnych jako jeden z najważniejszych problemów wymagających rozstrzygnięcia w księdze Kodeksu cywilnego, poświęconej prawu spadkowemu[176]. Wskazywano na zachodzące na wsi zjawiska, polegające na wzroście rozdrobnienia gospodarstw rolnych w wyniku działów spadku oraz nadmiernym obciążeniu tych gospodarstw spłatami spadkowymi. W związku z tym prawodawca, ustawą z dnia 18 czerwca 1959 roku [177], podjął doraźną interwencję w postaci zawieszenia niektórych spłat spadkowych, a SN w wydanej uchwale wskazał na możliwości przeciwdziałania tym zjawiskom w ramach obowiązujących wówczas przepisów prawa spadkowego i postępowania spadkowego[178]. Chodziło *de facto* o ograniczenie swobody testowania w tym zakresie. Wyniki spisu powszechnego z 1960 roku przyniosły pełniejszy obraz statystyczny pogorszenia się struktury agrarnej w Polsce w ciągu poprzedzającego dziesięciolecia[179].

Uwzględniając przedstawione postulaty, Komisja Kodyfikacyjna podjęła w projekcie k.c. z 1961 roku próbę rozwiązania powstałych problemów, wprowadzając do projektu przepisy szczególne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych (art. 1009–1015 k.c.), które dotyczyły nie tyle dziedziczenia, ile działu spadku obejmującego gospodarstwo rolne. Jednakże zanim propozycje Komisji Kodyfikacyjnej mogły stać się prawem obowiązującym, zapadły odmienne decyzje polityczne, a w ślad za nimi – ustawodawcze. Dwunaste Plenum KC PZPR obradując w lutym 1963 roku nad zagadnieniem środków technicznych, ekonomicznych i prawnych, mogących zapewnić wzrost produkcji rolnej, wysunęło m.in. postulat bardziej radykalnych zmian prawa spadkowego w zakresie dziedziczenia gospodarstw rolnych. Postulat ten doraźnie zrealizowała opracowana poza Komisją Kodyfikacyjną ustawa z dnia 29 czerwca 1963 roku o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych[180], która weszła w życie 5 lipca 1963 roku, a więc jeszcze przed uchwaleniem przez Sejm Kodeksu cywilnego. Ustawę o ograniczaniu podziału gospodarstw rolnych wydano w chwili, gdy sejmowe prace nad przygotowanym przez Komisję Kodyfikacyjną projektem Kodeksu cywilnego były już w toku. Uwzględniając wniosek rządu z lutego 1964 roku, Sejm postanowił włączyć jej dyspozycje do Kodeksu cywilnego. W ten sposób w końcowej fazie prac nad kodyfikacją polskiego prawa cywilnego powstała konieczność dokonania pewnego rodzaju syntezy dwóch koncepcji w dziedzinie prawa spadkowego: jednej, reprezentowanej przez zespół Komisji Kodyfikacyjnej, który przygotował

[176] *J.S. Piątowski, B. Kordasiewicz*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 22.
[177] Ustawa z dnia 18 czerwca 1959 r. o zawieszaniu niektórych spłat spadkowych (Dz. U. Nr 36, poz. 227).
[178] Zob. uchwała SN z dnia 27 lutego 1960 r., I CO 34/59, OSN 1960, Nr 2, poz. 31.
[179] *A. Szemberg*, Przemiany struktury agrarnej gospodarstw chłopskich w latach 1952–1960, Warszawa 1962, passim; *W. Czachórski*, Przebieg prac nad kodyfikacją prawa cywilnego PRL, Studia Prawnicze 1970, Nr 26–27, s. 5 i n.
[180] Ustawa z dnia 29 czerwca 1963 r. o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych (Dz. U. Nr 28, poz. 168).

projekt Kodeksu cywilnego, i drugiej, wywodzącej się z ustawy z dnia 29 czerwca 1963 roku. W piśmiennictwie podnosi się wątpliwość czy syntezę tę udało się osiągnąć, a nawet – czy osiągnięcie jej było w ogóle możliwe[181].

Rezultatem działań Komisji Kodyfikacyjnej było uchwalenie w dniu 23 kwietnia 1964 roku ustawy Kodeks cywilny, która weszła w życie z dniem 1 stycznia 1965 roku. Prawu spadkowemu poświęcona została księga czwarta kodeksu (art. 922-1088 k.c.). Struktura księgi czwartej pozwala dostrzec ślad dwóch różnych koncepcji, na których się ostatecznie oparto przy opracowaniu skodyfikowanego prawa spadkowego. Jedną z najbardziej charakterystycznych cech polskiego prawa spadkowego był jego podział na dwie części, z których pierwsza (art. 922–1057 k.c.) dotyczy dziedziczenia wszystkich w zasadzie spadków, a druga (art. 1058–1088 k.c.) – tylko dziedziczenia gospodarstw rolnych i wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych. Pierwszą z nich można by więc nazwać powszechnym (lub ogólnym), a drugą – szczególnym prawem spadkowym. Pozostają one ze sobą w ścisłym związku, albowiem szczególne prawo spadkowe nie ma charakteru samodzielnego, nie normuje wyczerpująco zagadnień związanych z dziedziczeniem gospodarstw rolnych i wkładów gruntowych, lecz tylko w tym zakresie uzupełnia i modyfikuje, nieraz zresztą bardzo głęboko, dyspozycje powszechnego prawa spadkowego[182].

Aktualny kształt polskiego prawa spadkowego pozwala na stwierdzenie, że różne tradycje obowiązujące niegdyś na ziemiach polskich pozostawiły ślady we współczesnym prawie. Rozwiązania dotyczące form testamentów sugerują silny wpływ prawa francuskiego, zaś inspiracje rozwiązaniami austriackimi i niemieckimi dostrzegalne są w innych częściach prawa spadkowego. Nie oznacza to jednak, że polskie prawo spadkowe należy traktować jedynie jako mieszankę tych tradycji prawnych. Przeciwnie, rozwinęło się ono autonomicznie w system, który jest prawdziwie własny[183]. W dalszej części pracy przeprowadzona zostanie analiza wpływu wskazanych rozwiązań prawnych na kształt dzisiejszego prawa spadkowego. Pozwoli to w szczególności zrozumieć racje stojące za obowiązującymi dzisiaj regulacjami w zakresie form testamentu.

[181] *A. Kawałko, J.S. Piątowski, H. Witczak*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 17.
[182] Ibidem, s. 17-18.
[183] Por.: *F. Zoll*, Testamentary Formalities in Poland, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities… op. cit., 272.

4. Swoboda testowania a zdolność testowania

Zgodnie z art. 944 § 1 k.c. sporządzić i odwołać testament może tylko osoba mająca pełną zdolność do czynności prawnych. Zdolność spadkodawcy do sporządzenia testamentu określana jest w doktrynie jako zdolność testowania. Stanowi wycinek, względnie szczególny przypadek, zdolności do czynności prawnych *per se*[184]. Innymi słowy, zdolność testowania to zdolność do czynności prawnych prawa spadkowego. Podstawową czynnością prawną prawa spadkowego jest sporządzenie testamentu oraz ściśle z nim związane odwołanie testamentu. Kategoria zdolności testowania nie ma jednak zastosowania do nielicznych dopuszczalnych w polskim prawie spadkowym umów, np. o zrzeczenie się dziedziczenia (art. 1048 § 1 k.c.), o zrzeczenie się zachowku (art. 1048 § 2 k.c.) lub zbycie spadku (art. 1051 k.c.). Możliwość ich zawarcia zależy od posiadania zdolności do czynności prawnych.

Zdolność testowania nie tylko daje możliwość rozdysponowania majątkiem *mortis causa*, lecz również odwołania sporządzonego testamentu. Może się zatem zdarzyć, w przypadku osoby, która utraci zdolność testowania (np. zapadnie co do niej postanowienie o częściowym albo całkowitym ubezwłasnowolnieniu), że utraci wskutek tego możliwość odwołania sporządzonego przez siebie testamentu, mimo że chciałaby tego dokonać. Taka regulacja podkreśla szczególne znaczenie, jakie mają czynności prawa spadkowego polegające na sporządzeniu i odwołaniu testamentu[185].

Od zdolności testowania zdecydowanie trzeba odróżnić *animus testandi*. O ile zdolność testowania ma charakter abstrakcyjny – albo konkretna osoba w danym okresie ją ma, albo jej nie ma (prawo polskie, w przeciwieństwie np. do prawa francuskiego, nie zna tzw. naturalnej niezdolności do czynności prawnej, tj. powstającej *ex lege* niezdolności do czynności prawnych w związku z chorobą psychiczną) – o tyle *animus testandi* ma charakter konkretny i należy badać jego występowanie u określonej osoby w danym momencie[186].

O swobodzie testowania rozumianej jako możliwość dokonywania przez jednostkę (testatora), w drodze testamentu, rozrządzeń swoim majątkiem na wypadek śmierci można zatem mówić wyłącznie w kontekście osób posiadających zdolność testowania. Osoby nieposiadające pełnej zdolności do czynności prawnych, a tym samym nieposiadające zdolności testowania, nie dysponują jakąkolwiek swobodą testowania. Dziedziczenie po nich odbywa się zawsze według zasad dziedziczenia ustawowego (art. 931 i n. k.c.).

---

[184] *S. Wójcik, F. Zoll,* [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 345.
[185] *K. Osajda,* art. 944, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 28.
[186] *J. Wierciński*, Uwagi o zamiarze testowania (animus testandi), Przegląd Sądowy 2012, Nr 7-8, s. 132-143.

Zawarte w Kodeksie cywilnym regulacje dotyczące zdolności testowania formułują ograniczenia dalej idące niż przewidziane w DekrPrSpadk. Pod rządami DekrPrSpadk zdolność do sporządzenia testamentu miała każda osoba fizyczna, która ukończyła 16 lat i nie była ubezwłasnowolniona całkowicie (art. 75 DekrPrSpadk). Jednakże małoletni, który ukończył lat 16, oraz ubezwłasnowolniony częściowo mogli sporządzić testament tylko przed notariuszem lub testament szczególny (art. 76 § 1 DekrPrSpadk). Do ważności testamentu sporządzonego przez te osoby nie była konieczna zgoda ich przedstawiciela ustawowego (art. 76 § 2 DekrPrSpadk).

W literaturze odnaleźć można stanowiska krytykujące aktualnie obowiązujące uregulowanie w zakresie zdolności testowania. Wskazuje się potrzebę zmian w celu umożliwienia sporządzenia testamentów także osobom o ograniczonej zdolności do czynności prawnych. Na rzecz tej koncepcji przemawiają następujące argumenty: zgodność z zasadą swobody testowania, dostrzeżenie szybszego dojrzewania małoletnich, spójność regulacji z istniejącą możliwością sporządzania testamentów przez osoby chore psychicznie, co do których nie orzeczono ubezwłasnowolnienia oraz analizy prawnoporównawcze. Postuluje się przywrócenie zdolności testowania w kształcie określonym przez DekrPrSpadk[187].

Pod rządami DekrPrSpadk osoby o ograniczonej zdolności do czynności prawnych mogły dokonywać rozrządzeń na wypadek śmierci, ale dysponowały mniejszą swobodą co do formy testamentu niż testatorzy posiadający pełną zdolność do czynności prawnych. Rozwiązanie to uzasadniano koniecznością wprowadzenia pewnej kontroli nad tym, czy w konkretnym wypadku osoba taka zdaje sobie sprawę z doniosłości aktu sporządzenia testamentu, czy rozumie swoje obowiązki wobec członków rodziny, czy działa z rozeznaniem i swobodnie a nie pod wpływem chwilowo istniejącego nastawienia uczuciowego, chwilowej niechęci lub sympatii albo pod przemożnym cudzym wpływem oraz czy osoba ograniczona w zdolności testowania, nie została skłoniona do sporządzenia testamentu groźbą lub podstępem. Aby kontrola ta była skuteczna, należało wybrać odpowiednią formę, w której mogą sporządzić testament osoby ograniczone w zdolności testowania. Za właściwą uznano wówczas formę testamentu publicznego, tj. testamentu sporządzonego przed osobą urzędową, przy czym ta osoba urzędowa powinna znać treść testamentu i posiadać odpowiednie wiadomości z zakresu prawa, aby mogła przekonać się i należycie ocenić stan testatora i motywy jego działania oraz odpowiednio pouczyć go i służyć mu radą i pomocą. W rezultacie

[187] *M. Rzewuski*, Zdolność testowania - uwagi de lege lata i de lege ferenda, Przegląd Sądowy 2012, Nr 6, s. 96; *M. Niedośpiał*, Swoboda testowania, Bielsko-Biała 2004 s. 74-76; *P.J. Sobański*, Zdolność testowania małoletnich - rozważania na gruncie regulacji prawa niemieckiego i austriackiego, Rejent 2019, Nr 7, s. 122-125.

osoby o ograniczonej zdolności do czynności prawnych mogły sporządzić wyłącznie testament notarialny. O ile jednak nie wywoływała wątpliwości możliwość sporządzenia testamentu notarialnego wskazanego w art. 81 § 1 DekrPrSpadk, to zastrzeżenia budziło sporządzenie testamentu notarialnego z art. 81 § 2 DekrPrSpadk, przy którym treść testamentu nie musiała dojść (i zwykle nie dochodziła) do wiadomości notariusza. Tym większe zastrzeżenia budziło zezwolenie osobie o ograniczonej zdolności testowania na sporządzenie testamentów szczególnych[188].

Regulacje zbliżone do art. 75 i 76 DekrPrSpadk odnaleźć można w prawie niemieckim. Zgodnie z przepisem § 2229 ust. 1 i n. BGB, osoba małoletnia może sporządzić testament po ukończeniu 16 roku życia, bez zgody przedstawiciela ustawowego (ust. 2). Z kolei w wielu prawodawstwach europejskich spotkać można rozwiązania przyznające zdolność testowania osobom młodszym niż by to wynikało z Kodeksu cywilnego. Uprawnienie to zostaje przyznane osobom fizycznym, które ukończyły lat: 14 (prawo hiszpańskie, austriackie i greckie), 15 (prawo fińskie), czy 16 (prawo francuskie, holenderskie, belgijskie, luksemburskie, szwedzkie i rosyjskie)[189].

5. Swoboda testowania a prawo do dziedziczenia

Zasada swobody testowania w polskim systemie prawnym nie jest jako taka wprost wyrażona w żadnym akcie prawnym, wywodzi się ją jednak z szeregu norm o randze konstytucyjnej i ustawowej. Za normatywne podstawy jej obowiązywania uznawane są art. 21 ust. 1 oraz art. 64 ust. 1 i 2 Konstytucji RP[190]. Zgodnie z art. 21 ust. 1 Konstytucji RP Rzeczpospolita Polska chroni własność i prawo dziedziczenia. Z kolei art. 64 stanowi, iż każdy ma prawo do własności, innych praw majątkowych oraz prawo dziedziczenia (ust. 1). Własność, inne prawa majątkowe oraz prawo dziedziczenia podlegają równej dla wszystkich ochronie prawnej (ust. 2). Wskazane przepisy Konstytucji stanowią podstawę zarówno dla zidentyfikowania swobody testowania, jak i jej ograniczeń. Na uwagę zasługuje zestawienie w jednym przepisie prawa dziedziczenia z ochroną własności prywatnej, co sugeruje ścisły związek pomiędzy własnością a dziedziczeniem[191]. Podobne regulacje zawierają również

[188] Por. *J. Gwiazdomorski*, Prawo spadkowe, Warszawa 1959, s. 290-291.
[189] *M. Rzewuski*, Zdolność testowania…, op. cit., s. 93-97; *J. Pazdan*, Ku jednolitemu międzynarodowemu prawu spadkowemu, „Rejent" 2005, Nr 3, s. 12.
[190] *S. Wójcik*, *F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 336 i n.; *W. Borysiak*, Dziedziczenie. Konstrukcja…, op. cit., s. 82.
[191] *P. Księżak*, Zachowek…, op. cit., s. 19; *D. Leipold*, Erbrecht, Tübingen
2002, s. 22.

konstytucje niektórych innych państw, np. Niemiec (art. 14 ust. 1 zd. 1), Czech (art. 11 ust. 2), Słowacji (art. 20 ust. 1), Estonii (art. 32), Słowenii (art. 33), Rumunii (art. 42), Chorwacji (art. 48), Bułgarii (art. 17), Hiszpanii (art. 33 ust. 1), Norwegii (§ 107)[192].

Zgodnie ze stanowiskiem Trybunału Konstytucyjnego nie powinno budzić wątpliwości, że konstytucyjne gwarancje ochrony prawa dziedziczenia obarczają ustawodawcę obowiązkiem kształtowania instrumentów prawnych w sposób zapewniający spadkodawcy możliwość swobodnego rozrządzania majątkiem spadkowym i ochronę jego woli. Konstytucja nie przesądza jednak, czy wola właściciela powinna skrystalizować się w formie testamentu, czy też innego typu czynności prawnej na wypadek śmierci. Co więcej, celem swobody testowania jest zarówno umożliwienie pozostawienia majątku spadkodawcy w rękach osób mu najbliższych, jak i dysponowanie tym majątkiem przez te osoby po jego śmierci. Taki rezultat zapewnia przede wszystkim mechanizm dziedziczenia testamentowego[193].

Swobodę testowania należy zatem traktować jako pochodną prawa dziedziczenia. O ile prawo dziedziczenia przede wszystkim służy ochronie interesu przyszłych pokoleń, a nie samego właściciela (spadkodawcy), to za istotę tego prawa uznaje się swobodę w decydowaniu o przypadaniu posiadanego majątku określonym osobom po śmierci właściciela. Swoboda testowania urzeczywistnia tym samym autonomię prywatną w zakresie dziedziczenia[194]. Nadto wyznacza podobieństwa między wolnością własności a dziedziczeniem. To ostatnie mieści się w szeroko rozumianej wolności majątkowej. Wola testatora jest zasadniczo elementem rozstrzygającym o losach majątku po jego śmierci[195]. Oznacza to przede wszystkim, że ustawodawca obowiązany jest stworzyć mechanizmy dostosowania porządku dziedziczenia do woli – także przypuszczalnej – spadkodawcy[196]. W zestawieniu z zasadą ochrony rodziny (art. 18 Konstytucji RP) obowiązek instytucjonalizacji dziedziczenia w prawodawstwie oznacza, że

---

[192] *S. Jarosz-Żukowska*, Konstytucyjna zasada ochrony własności, Kraków 2003, s. 60.

[193] Stanowisko to zostało wyrażone jeszcze przez kryzysem wokół Trybunału Konstytucyjnego - zob. *J. Szponar-Seroka*, Prawo dziedziczenia w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, Lublin 2019 s. 148-149; zob. także *K. Kozłowski*, Prawo dziedziczenia w świetle postanowień Konstytucji RP – zarys instytucji, Białostockie Studia Prawnicze 2017, Nr 4 (22), s. 68; *A. Mączyński*, Konstytucyjne prawo dziedziczenia, [w:] *L. Ogiegło, W. Popiołek, M. Szpunar* (red.), Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana, Kraków 2005, s. 1171-1172.

[194] *B. Banaszak*, Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, Warszawa 2012, Legalis/el., Art. 61, Nb 3.; *K. Zaradkiewicz*, art. 21, [w:] *M. Safjan, L. Bosek* (red.), Konstytucja RP. Tom 1. Komentarz do art. 1-86, Warszawa 2016, Legalis/el., Nb 102; *M. Załucki*, Wydziedziczenie w prawie polskim na tle porównawczym, Warszawa 2010, s. 37-38; s. *A. Paluch*, System zachowku w prawie polskim – uwagi *de lege lata* i *de lege ferenda*, Transformacje Prawa Prywatnego 2015, Nr 2, s. 6-9; *J. Biernat*, Ochrona osób bliskich spadkodawcy w prawie spadkowym, Toruń 2002, s. 53; *M. Niedośpiał*, Testament w polskim prawie cywilnym. Zagadnienia ogólne, Bielsko-Biała 1999, s. 12

[195] wyrok TK z dnia 25 lutego 1999 r., K 23/98, OTK 1999, Nr 2, poz. 25; wyrok TK z dnia 31 stycznia 2001 r., P 4/99, OTK 2001, Nr 1, poz. 5.

[196] wyrok TK z dnia 31 stycznia 2001 r., P 4/99, OTK 2001, Nr 1, poz. 5; wyrok TK z dnia 21 maja 2001 r., SK 15/00, OTK 2001, Nr 4, poz. 85.

ustawowe mechanizmy i skutki dyspozycji majątkiem na wypadek śmierci powinny uwzględniać zarówno swobodę testowania, jak też respektować interesy majątkowe i osobiste członków rodziny zmarłego[197].

Zarówno w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego, jak i w literaturze, wskazuje się, że przepisy, które w zbyt szerokim zakresie ograniczałyby swobodę testowania i możność rozrządzania przez osobę fizyczną jej majątkiem, musiałyby zostać uznane za niezgodne z Konstytucją RP, jeżeli nie stałyby za takim ograniczeniem inne przepisy rangi konstytucyjnej, np. przewidujące ochronę rodziny spadkodawcy[198]. Zgodnie z orzecznictwem Trybunału Konstytucyjnego „swoboda spadkodawcy stanowi niewątpliwie najistotniejszy element treści konstytucyjnego prawa dziedziczenia"[199]. Ponadto zdaniem Trybunału, „z konstytucyjnych gwarancji prawa dziedziczenia, których komponentem jest swoboda testowania, niewątpliwie wynika prymat dziedziczenia testamentowego w stosunku do dziedziczenia ustawowego. O losach majątku wchodzącego w skład masy spadkowej decydować zatem powinna w pierwszym rzędzie wola spadkodawcy, a nie ustalone przez ustawodawcę reguły dziedziczenia. Za trafne należy uznać stanowisko powszechnie przyjmowane w piśmiennictwie, że regulacja obejmująca dziedziczenie ustawowe ma charakter uzupełniający względem zasady autonomii spadkodawcy w tym sensie, że znajduje zastosowanie wówczas, gdy spadkodawca nie zdecydował o losach swojego majątku *mortis causa*. Stanowisko to, jak wskazano wyżej, znajduje umocnienie w przepisach konstytucyjnych. W konsekwencji należy uznać, że zakwestionowanie woli spadkodawcy może nastąpić jedynie wyjątkowo i w szczególnie uzasadnionych wypadkach. Nadmierna ingerencja ustawy w suwerenność rozrządzeń majątkowych na wypadek śmierci spadkodawcy może być więc uznana za naruszenie istoty prawa dziedziczenia"[200].

Podkreśla się także, że „z uwagi na (...) funkcję porządkową instytucji dziedziczenia przejście własności osoby zmarłej na rzecz Skarbu Państwa lub innego podmiotu publicznego nie jest kategorycznie wykluczone, ale może ono wejść w grę dopiero wówczas, gdy nie jest możliwe ustalenie osób fizycznych, których następstwo prawne po zmarłym jest bardziej uzasadnione bliskością stosunku łączącego te osoby ze spadkodawcą. Związek łączący

[197] *K. Zaradkiewicz*, [w:] *M. Safjan, L. Bosek* (red.), Konstytucja RP…, op. cit., s. 595; zob. także *M. Nazar*, Niektóre zagadnienia małżeństwa i rodziny w świetle unormowań Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r., Rejent 1997, Nr 5, s. 107.
[198] Zob. *W. Borysiak*, Dziedziczenie. Konstrukcja…, op. cit., s. 83-85; *P. Księżak*, Zachowek…, op. cit., s. 58.
[199] Wyrok TK z 25.11.2003 r., K 37/02, OTK-A 2003, Nr 9, poz. 96.
[200] Wyrok TK z 25.11.2003 r., K 37/02, OTK-A 2003, Nr 9, poz. 96; por. też uchwała Bundesverfassungsgericht z dnia 30 czerwca 2000 r., sygn. akt 1 BvR 2464/97 <http://www.bverfg.de/e/rk20000830_1bvr246497.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

w świetle omówionych przepisów Konstytucji RP kategorie własności i dziedziczenia uzasadnia obowiązywanie nakazu uwzględniania woli właściciela jako podstawowego czynnika rozstrzygającego o tym, komu mają w razie jego śmierci przypaść przedmioty tworzące jego majątek"[201].

Konstytucja RP nie przesądza jednak o tym, w jaki sposób wyrażona ma zostać wola spadkodawcy, w szczególności, czy ma być wyrażona przez testament, czy przez inną czynność prawną, np. umowę dokonywaną na wypadek śmierci[202]. Dlatego wydaje się, że istnieje szerokie pole możliwości regulacji tego zagadnienia przez ustawodawcę. Może on oprzeć swobodę testowania jedynie na testamencie, który jest najbardziej osobistą ze wszystkich czynności na wypadek śmierci i pozwala mu na realizację woli w najpełniejszym zakresie. Może też oprzeć możliwość rozrządzania składnikami majątku na wypadek śmierci na umowie dziedziczenia lub zbliżonym do niej testamencie wspólnym. Wskazuje się jednak, że wyłączenie *de lege lata* takich możliwości nie może być uznane za niegodne z Konstytucją RP. Oparcie możliwości rozrządzania majątkiem przez spadkodawcę jedynie na dwustronnych czynnościach prawnych, np. tylko na umowach dziedziczenia, które są nieodwołalne, z pominięciem testamentu (czynności jednostronnej, osobistej i odwoływalnej), mogłoby budzić wątpliwości konstytucyjne. Wszystko zależałoby jednak od ukształtowania przez ustawodawcę sposobu zawarcia takich umów, ich dopuszczalności podmiotowej, treści i zakresu związania, które by tworzyły (np. umowy niedopuszczające rozrządzania przez właściciela za życia przedmiotami objętymi taką umową)[203].

6. Ograniczenie swobody testowania

6.1. Uzasadnienie i funkcja ograniczenia swobody testowania

6.1.1. Uwagi ogólne

Zasada swobody testowania jest nierozerwalnie związana z prawem własności. Zgodnie z tradycyjną koncepcją własność jest prawem podmiotowym pozwalającym na najpełniejsze i najszersze korzystanie z rzeczy. Istotą tego prawa jest zbiór uprawnień, jednakże właściciel

[201] wyrok TK z 25 lutego 1999 r., K. 23/98, OTK ZU Nr 2/1999, poz. 25, s. 167.
[202] Wyrok TK z 31 stycznia 2001 r., P. 4/99, Lex Nr 351143, OTK-ZU 2001, Nr 1, poz. 5; wyrok TK z 4 września 2007 r., P. 19/2007.
[203] Zob. *W. Borysiak*, Dziedziczenie. Konstrukcja…, op. cit., s. 83-84.

ma także pewne obowiązki[204]. Własność nie jest nieograniczona. Można jednak przyjąć, że w zakresie, w którym ustawa, zasady współżycia społecznego lub społeczno-gospodarcze przeznaczenie prawa nie ingerują w treść własności, właściciel ma uprawnienia do działania. Obrazowo można to ująć w następujący sposób: własność wypełnia obszary, w których ustawa (i pozostałe kryteria) nie stawiają barier (właściciel może to, co nie jest mu zakazane)[205]. W tym więc sensie można mówić o tym, że ustawa, zasady współżycia społecznego oraz społeczno-gospodarcze przeznaczenie własności, ograniczają własność albo pełną swobodę właściciela[206].

Podobnie rzecz ma się ze swobodą w dysponowaniu majątkiem na wypadek śmierci. Nie jest bowiem tak, że testator (będący zarazem właścicielem) może zawsze rozdysponować swoim majątkiem w ten sposób, by jego prawa i obowiązki majątkowe z chwilą śmierci w całości przeszły na jedną lub kilka osób stosownie do wyrażonej za życia woli. Chociaż każda osoba fizyczna posiadająca pełną zdolność do czynności prawnych ma prawnie zagwarantowaną możliwość swobodnego dysponowania majątkiem na wypadek śmierci, co stanowi niejako przedłużenie swobody w dysponowaniu majątkiem w drodze czynności prawnych dokonywanych *inter vivos,* to swoboda ta doznaje pewnych ograniczeń.

Poszukując *ratio legis* ograniczeń swobody testowania, w doktrynie przywołuje się liczne argumenty o różnej wadze[207]. Granice tej swobody są zakreślone w ustawie stosunkowo szeroko, wyznacza je postulat zrozumiałości oświadczeń woli i możliwości wywołania przez nie skutków prawnych, na które jest skierowane w świetle obowiązującego porządku prawa[208]. Ogromną rolę pełnią tutaj czynniki kulturowe, społeczne, a także demograficzne. Żadne z możliwych rozwiązań nie jest przy tym konieczne z punktu widzenia systemowego. Co więcej, różnorodność życiowych sytuacji powoduje, że znalezienie jednego uzasadnienia może okazać się niemożliwe. Wielkość i skład spadku, stosunki w rodzinie, tradycja rodzinna,

[204] Por. np. *T. Dybowski*, Ochrona własności w polskim prawie cywilnym (rei vindicatio – actio negatoria), Warszawa 1969, s. 32–33, 87; *J. Wasilkowski*, Pojęcie własności we współczesnym prawie polskim, Warszawa 1972, s. 19, 28; *J.S. Piątowski*, [w:] *Z. Radwański, A. Olejniczak* (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 2. Prawo cywilne – część ogólna, Warszawa 2019 s. 106–107; *S. Grzybowski*, Prawo rzeczowe, Warszawa 1989, s. 47.
[205] Tak: *F. Błahuta* (et. al.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I, Warszawa 1972, s. 365; *R. Mikosz*, [w:] *E. Gniewek* (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 3. Prawo Rzeczowe, Warszawa 2020, s. 190 i n.; *M. Orlicki*, art. 140, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom I…, op. cit., Nb 7; *J. Gudowski* (et. al.), art. 140, [w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom II. Własność i inne prawa rzeczowe, Warszawa 2016, Lex/el., Nb 3; odmiennie jednak np. SN w wyr. z 12.7.2012 r., I CSK 676/11.
[206] Tak zamiast wielu: *G. Matusik*, art. 140, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 10.
[207] Zob. *A. Bauer*, Die innere Rechtfertigung des Pflichtteilsrechts - Eine rechtsgeschichtliche, rechtsvergleichende und soziologische Betrachtung, Bielefeld 2008, s. 157-255.
[208] Tak uznał m.in. Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 13 czerwca 2001 roku, II CKN 543/00, OSNC 2002/1/14.

charakter rozrządzeń spadkodawcy itd. wpływają zawsze na ocenę określonego stanu faktycznego[209].

W doktrynie wyróżnia się pięć kategorii ograniczeń swobody testowania, tj.:

1) ograniczenia ze względu na potrzebę ochrony interesów osób najbliższych spadkodawcy,
2) ograniczenie swobody testowania w celu ochrony niektórych składników spadku,
3) ograniczenie swobody testowania ze względu na założenia techniki legislacyjnej,
4) ograniczenie swobody testowania z uwagi na chęć utrzymania własności nieruchomości w rękach obywateli polskich,
5) ograniczenie swobody testowania wynikające z obowiązków fiskalnych.

Przedstawione ograniczenia swobody testowanie będą dalej przedmiotem analizy. Zaprezentowane zostaną w szczególności *ratio legis* oraz podstawy prawne obowiązywania każdego z nich.

6.1.2. Ograniczenia ze względu na potrzebę ochrony interesów osób najbliższych spadkodawcy

Spadkodawca pozostaje z reguły w określonych stosunkach prawnorodzinnych z innymi osobami. Z tej racji może mieć obowiązki rodzinne, zwłaszcza wobec swoich najbliższych krewnych lub małżonka. Ochrona interesów tych osób oraz wynikających stąd uprawnień jest sprawą naturalną. Za życia spadkodawcy ochronę tę realizuje się głównie przez niektóre instytucje prawa rodzinnego (np. przez obowiązek alimentacyjny). Z chwilą śmierci spadkodawcy prawnorodzinna ochrona interesów tych osób przestaje działać. Funkcję tę w pewnym zakresie przejmuje prawo spadkowe. Jako jedną z funkcji prawa spadkowego wskazuje się alimentację, zwaną także funkcją zaopatrzeniową prawa spadkowego, która wyraża się w zapewnieniu najbliższym członkom rodziny spadkodawcy środków utrzymania[210]. Mając na względzie interes najbliższych krewnych spadkodawcy lub jego małżonka, w systemach prawnych ogranicza się w różny sposób swobodę dokonywania rozrządzeń testamentowych, przyznając tym osobom skuteczne *mortis causa* prawa, bez względu na wolę testatora. Do tego celu mogą być wykorzystywane konstrukcje prawne takie jak system zachowku, system rezerwy oraz system ochrony alimentacyjnej[211].

[209] Tak: *P. Księżak*, Zachowek…, op. cit., s. 49-50.
[210] *A. Dyoniak*, Ochrona rodziny w razie śmierci jednego z małżonków, Warszawa Poznań 1990, s. 5.
[211] Por. *S. Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 336.

Na terenie dzisiejszej Rzeczpospolitej Polskiej przez wiele lat równolegle występowały różne instrumenty prawne ograniczające swobodę testowania ze względu na potrzebę ochrony interesów najbliższych spadkodawcy. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości na jej ziemiach nadal obowiązywały systemy państw zaborczych, które w zakresie ochrony osób najbliższych spadkodawcy zasadniczo się różniły. W byłym zaborze pruskim i austriackim przyjęty był system zachowku, zaś na ziemiach centralnych, gdzie obowiązywał Kodeks Napoleona – system rezerwy[212]. Istniejące rozbieżności zlikwidował DekrPrSpadk. Mimo że w toku prac kodyfikacyjnych postulowano wprowadzenie systemu rezerwy, to ostatecznie DekrPrSpadk w swych rozwiązaniach prawnych poświęconych ochronie spadkobierców koniecznych wprowadził do polskiego systemu prawnego znaną austriackiej (ABGB) i niemieckiej (BGB) kodyfikacji cywilnej instytucję zachowku[213]. Regulacje dotyczące zachowku, po pewnych modyfikacjach, znalazły się następnie w obowiązującym od 1 stycznia 1965 roku Kodeksie cywilnym[214].

Zgodnie z art. 991 § 1 k.c. zstępnym, małżonkowi oraz rodzicom spadkodawcy, którzy byliby powołani do spadku z ustawy, należą się, jeżeli uprawniony jest trwale niezdolny do pracy albo jeżeli zstępny uprawniony jest małoletni – dwie trzecie wartości udziału spadkowego, który by mu przypadał przy dziedziczeniu ustawowym, w innych zaś wypadkach – połowa wartości tego udziału (zachowek). Jeżeli uprawniony nie otrzymał należnego mu zachowku bądź w postaci uczynionej przez spadkodawcę darowizny, bądź w postaci powołania do spadku, bądź w postaci zapisu, przysługuje mu przeciwko spadkobiercy roszczenie o zapłatę sumy pieniężnej potrzebnej do pokrycia zachowku albo do jego uzupełnienia (art. 991 § 2 k.c.). Ten najważniejszy przepis odnoszący się do zachowku w sposób jednoznaczny przesądza podstawowe cechy tej instytucji. Choć charakterystyka zachowku w ogólnym ujęciu nie budzi sporów, pewne uproszenia i przeinaczenia mogą prowadzić do nieporozumień. Znajduje to wyraz w nieprecyzyjnej terminologii, która później niejednokrotnie przekłada się na merytoryczną zawartość wypowiedzi odnoszących się do zagadnień szczegółowych[215].

System zachowku, w odróżnieniu od systemu rezerwy, stwarza nie tyle prawne, ile raczej gospodarcze ograniczenie swobody testowania. Przy systemie zachowku spadkodawca

[212] Por. *A. Moszyńska*, Geneza prawa spadkowego w polskim kodeksie cywilnym z 1964 roku, Toruń 2019, s. 35 i n.
[213] Zob. art. 145-166 dekretu z dnia 8 października 1946 r. Prawo spadkowe (Dz. U. Nr 60, poz. 328 z późn. zm.).
[214] Szerzej na ten temat zob. *A. Moszyńska*, Prawo spadkowe w Polsce w latach 1918–1964 – główne postulaty badawcze, „Z Dziejów Prawa" 2014, t. 7 (15), s. 250–251; *L. Górnicki*, Prawo cywilne…, op. cit., s. 529; *A. Lityński*, Historia…, op. cit., s. 201–202; *M. Szewczak-Daniel*, Ochrona dziedziców koniecznych na ziemiach polskich w XIX i XX w., Studia Iuridica Lublinensia vol. XXV, 3, 2016, s. 899 -890.
[215] Szerzej na ten temat zob. *P. Księżak*, Zachowek…, op. cit., s. 63-71.

może rozrządzić w testamencie całym swoim majątkiem na rzecz jakiejkolwiek osoby lub osób, nawet nienależących do kręgu spadkobierców ustawowych. Taki testament jest ważny, a rozrządzenia testamentowe w pełni skuteczne, zaś osobom uprawnionym do zachowku służy w stosunku do powołanych w testamencie spadkobierców jedynie roszczenie o zapłatę kwoty potrzebnej do pokrycia lub uzupełnienia zachowku. System rezerwy zakłada natomiast, że oznaczona ułamkowo część majątku testatora jest wyłączona spod rozrządzeń.

System zachowku nie ogranicza swobody testowania jedynie przy bardzo formalistycznym ujęciu jej granic. Rzeczywiście testator nie jest ograniczony w tym sensie, że może rozrządzić wszelkimi składnikami majątku. Jednakże system zachowku w istocie wpływa na swobodę dysponowania majątkiem na wypadek śmierci, ponieważ poprzez powstanie roszczenia z tytułu zachowku „sankcjonuje" on rozrządzenia na rzecz innych osób niż uprawnione do zachowku, przez ich ekonomiczne obciążenie. Często prowadzi to do konieczności spieniężenia przedmiotów spadkowych w celu zaspokojenia roszczeń z tytułu zachowku, co oznacza, że spadkobiercy oraz zapisobiercy windykacyjni nie uzyskują tych przedmiotów majątkowych, które przeznaczył im spadkobierca. Jest to zatem innego rodzaju niż w przypadku systemu rezerwy ograniczenie swobody testowania, ale w praktyce prowadzące do podobnych rezultatów[216].

Zgodnie z wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego z dnia 25 lipca 2013 roku instytucja zachowku jest zgodna z Konstytucją RP. Oceniając unormowanie zawarte w art. 991 k.c., TK uznał, że przepis ten jest zgodny z art. 64 ust. 1 (konstytucyjne prawo do dziedziczenia) w zw. z art. 31 ust. 3 (zasada proporcjonalności) oraz z art. 47 (ochrona życia rodzinnego, prawa do prywatności) w zw. z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. W konkluzji rozważań TK stwierdził, że „prawo do zachowku stanowi uzasadnione konstytucyjnie ograniczenia praw podmiotowych. Nie oznacza to jednak, że przyjęty przez prawodawcę krąg uprawnionych do zachowku oraz wysokość roszczenia o zachowek Trybunał uznał za optymalny i jedyny możliwy w świetle regulacji konstytucyjnej. Prawodawcy przysługuje w tym zakresie swoboda regulacyjna, włącznie z zmianą ustawowego systemu ochrony najbliższych spadkodawcy m. in. na model mieszany lub model roszczeń alimentacyjnych. W każdym jednakże wypadku działanie prawodawcy może podlegać ocenie z perspektywy konstytucyjnych gwarancji prawa dziedziczenia oraz prawa do prywatności". W uzasadnieniu wyroku zaakcentowano, że ze

[216] *S. Wójcik, F. Zoll,* [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 336-337; *K. Smoter,* Zachowek jako ograniczenie swobody testowania, Państwo i Prawo 2013, Nr 9, s. 54-66; *M.A. Zachariasiewicz,* Zachowek czy rezerwa? Głos w dyskusji nad potrzebami i kierunkami zmian polskiego prawa spadkowego, Rejent 2006, Nr 2, s. 180-202;

względu na szczególną sytuację, jaką jest śmierć jednego z członków rodziny, zapewnienie ochrony jego najbliższym możliwe jest jedynie na podstawie instytucji prawa spadkowego i tylko przez ograniczenie swobody testowania. Trybunał nie podzielił argumentów sądów stawiających pytanie, jakoby środkiem mniej dolegliwym od zachowku był dla spadkodawcy system alimentacyjny. Podobnie ocenił ochronę udzielaną w granicach swobodnej oceny sędziowskiej. Nie uznał także za przekonującą stanowisk, jakoby prawo do zachowku stanowiło najbardziej dolegliwe z możliwych ograniczeń prawa dziedziczenia ze względu na „automatyzm art. 991 k.c.", wskazując przy tym na korygowanie skutków zastosowania przepisów o zachowku przez:

1. zarzut nadużycia prawa podmiotowego (art. 5 k.c.),
2. wydziedziczenie uprawnionego do zachowku (art. 1008 k.c.),
3. zawarcie umowy o zrzeczenie się dziedziczenia (art. 1048 § 1 k.c.),
4. zawarcie umowy o zrzeczenie się zachowku (art. 1048 § 2 k.c.),
5. uznanie uprawnionego do zachowku za niegodnego dziedziczenia (art. 928 k.c.),
6. wyłączenie małżonka od dziedziczenia (art. 940 k.c.),
7. wybór przez spadkodawcę reżimu prawnego, według którego będzie oceniana konkretna sprawa spadkowa (art. 64 ustawy z dnia 4 lutego 2011 roku - Prawo prywatne międzynarodowe)[217].

Warte odnotowania jest, że w czasach współczesnych zmieniły się w pewnym stopniu warunki, które uzasadniały takie ukształtowanie systemu zachowku. Koncepcja przeznaczenia części majątku dla określonej grupy najbliższych osób, przede wszystkim dzieci spadkodawcy, była uzasadniona faktem, że z uwagi na znacznie krótszą przeciętną długość życia, rodzice umierali w czasie, w którym ich dzieci nie osiągały jeszcze samodzielności finansowej i gospodarczej. W typowej sytuacji również małżonek zmarłego nie mógł się utrzymać samodzielnie. Jak się podkreśla, ten alimentacyjny charakter zachowku ma dziś nieporównywalnie mniejszą rolę niż kiedyś. Szanse życiowe mniej zależą już od majątku, bardziej od wykształcenia. Poza tym zwiększa się w tym zakresie rola państwa. Wskazuje się ponadto, że zapewnienie utrzymania to zadanie przede wszystkim prawa rodzinnego, nie zaś spadkowego. Realizacja celów alimentacyjnych nie wymaga wprowadzania instytucji rezerwy czy zachowku. Ponadto przemiany demograficzne (przede wszystkim wydłużenie życia) sprawiły, że z reguły śmierć następuje w momencie, gdy dzieci są już samodzielne i mają własne rodziny. Przykładowo w roku uchwalania niemieckiego BGB statystyczne dziecko

[217] Wyrok TK z 25.07.2013 r., P 56/11, OTK-A 2013, Nr 6, poz. 85.

miało w chwili śmierci rodzica około 20 lat, obecnie - ponad 40. W praktyce zachowek nie jest z reguły konieczny dla zapewnienia egzystencji zstępnych. Argument alimentacyjny może być uznany jako wytłumaczenie ograniczenia swobody testowania w tych systemach, które od niedostatku uprawnionego uzależniają przyznanie mu określonych korzyści ze spadku. Jednakże w systemie zachowku, w tym np. w Niemczech czy Polsce, niedostatek nie jest przesłanką ochrony. Zachowek przysługuje nawet najlepiej sytuowanemu uprawnionemu[218].

Odrębne ograniczenie swobody testowania, oparte na systemie alimentacyjnym, przewidziano w art. 966 k.c. dla dziadków spadkodawcy. Zgodnie z tym przepisem, gdy na mocy testamentu spadek przypadł spadkobiercy nieobciążonemu ustawowym obowiązkiem alimentacyjnym względem dziadków spadkodawcy, dziadkowie, jeżeli znajdują się w niedostatku i nie mogą otrzymać środków utrzymania od osób, na których ciąży ustawowy obowiązek alimentacyjny, mogą żądać od spadkobiercy środków utrzymania w stosunku do swoich potrzeb i do wartości jego udziału spadkowego. Również tego uprawnienia testator nie może wyłączyć w ramach kompetencji wynikającej ze swobody testowania.

Ponadto w myśl art. 923 k.c. małżonek i inne osoby bliskie spadkodawcy, które mieszkały z nim do dnia jego śmierci, są uprawnione do korzystania w ciągu trzech miesięcy od otwarcia spadku z mieszkania i urządzenia domowego w zakresie dotychczasowym. Także i w tym przypadku nie będzie skuteczne rozrządzenie testatora wyłączająca lub ograniczające wskazane uprawnienie. Niewątpliwie jest to ograniczenie swobody testowania, należące do tej samej grupy co instytucja zachowku oraz uprawnienia dziadków wynikające z art. 966 k.c. Jako uzasadnienie przyznania szczególnych uprawnień małżonkowi i bliskim spadkodawcy wskazuje się dążenie do utrzymania przez osoby najbliższe spadkodawcy dotychczasowego statusu, choćby jedynie w przejściowym okresie, który następuje bezpośrednio po śmierci spadkodawcy. Zapewnia on osobom bliskim spadkodawcy czas na dostosowanie się do zmienionych warunków życiowych. Przyjęte rozwiązanie zmierza do zabezpieczenia tych osób przed związaną ze śmiercią spadkodawcy natychmiastową utratą możliwości zamieszkiwania w dotychczasowym mieszkaniu i związanego z tym, niezbędnego do codziennego życia, korzystania z podstawowych urządzeń gospodarstwa domowego[219].

---

[218] Zob. *P. Księżak*, Zachowek…, op. cit., s. 49-56; *S. Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 336-337; *A. Röthel*, Pflichtteil und Stiftungen: Generationengerechtigkeit versus Gemeinwohl?, Zeitschrift für Erbrecht und Vermögensnachfolge 2006, z.1, s. 6 i 8; *H. Coing*, Empfiehlt es sich, das gesetzliche Erbrecht und Pflichtteilsrecht neu zu regeln? Gutachten zum 47. Deutschen Juristentag, München 1972, s. A 15; *G. Otte*, Das Pflichtteilsrecht – Verfassungsrechtsprechung und Rechtspolitik, Archiv für die civilistische Praxis 2002, z. 202, s. 336 i n.

[219] *J. Biernat*, Ochrona…, op. cit., s. 106-107; *J. Gwiazdomorski*, Prawo spadkowe, Warszawa 1959, s. 46; *P. Księżak*, Zachowek…, op. cit., s. 79.

6.1.3. Ograniczenie swobody testowania w celu ochrony niektórych składników spadku

Ograniczenie swobody testowania może przyjąć formę zakazu lub utrudnienia w rozrządzaniu konkretnymi prawami majątkowymi na wypadek śmierci. W przypadku polskiego systemu prawnego miało to miejsce w stosunku do gospodarstw rolnych. Polski prawodawca, przez kilka dekad, starał się chronić gospodarstwa rolne przed nadmiernym rozdrobnieniem, które mogłoby mieć miejsce na skutek zbyt liberalnych reguł dziedziczenia. Chociaż obecnie brak jest ograniczeń w tym przedmiocie to omawiane ograniczenie swobody testowania w dalszym ciągu wywiera wpływ na dziedziczenie testamentowe w przypadku spadków otwartych przed 1 października 1990 roku. Tym samym zasadne wydaje się przybliżenie regulacji, które wprowadzały do polskiego systemu prawnego wskazane ograniczenie.

Źródeł ograniczeń w dysponowaniu gospodarstwami rolnymi na wypadek śmierci poszukiwać należy jeszcze przed wejściem w życie Kodeksu cywilnego. Zgodnie z art. 1 § 1 DekrPrSpadk spadek obejmował ogół praw i obowiązków majątkowych spadkodawcy, nie wyłączając praw i obowiązków dotyczących należącego do spadku gospodarstwa rolnego oraz wkładu gruntowego w rolniczej spółdzielni produkcyjnej. Dopiero z dniem wejścia w życie ustawy z 29 czerwca 1963 roku o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych[220] dziedziczenie należących do spadku gospodarstw rolnych oraz wkładów gruntowych zostało poddane bardzo rygorystycznym, szczegółowym zasadom, znacznie odbiegającym od ogólnych zasad dziedziczenia spadku (art. 5-17 ustawy). Wprowadzone zasady dziedziczenia gospodarstw rolnych, z niewielkimi zmianami, znalazły się następnie w Kodeksie cywilnym. Przepisy szczególne dotyczące dziedziczenia gospodarstw rolnych zawarte zostały w art. 1058-1088 k.c. umieszczonych w Tytule X Księgi czwartej. W pierwotnej wersji tego tytułu w brzmieniu ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 roku gospodarstwo rolne (a także wkład gruntowy w rolniczej spółdzielni produkcyjnej) potraktowano jako wyodrębnioną część spadku, poddaną szczególnym regułom dziedziczenia zarówno ustawowego, jak testamentowego (art. 1059–1065 i art. 1087 k.c.) oraz szczególnym regułom obowiązującym w przedmiocie zapisu, zbycia spadku i jego podziału, odpowiedzialności za długi spadkowe związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego oraz ustalenia zachowku (art. 1067 i nast. k.c.). Wspomnianym przepisom szczególnym Tytułu X nadano moc retroaktywną w zakresie objętym art. LV–LXIII

[220] Ustawa z dnia 29 czerwca 1963 r. o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych (Dz. U. Nr 28, poz. 168).

PWKC w odniesieniu do spadków obejmujących gospodarstwo rolne (a także wkład gruntowy w rolniczej spółdzielni produkcyjnej), które zostały otwarte przed 5 lipca 1963 roku[221].

Wprowadzone rozwiązanie uzasadniano doświadczeniami wyniesionymi z porównania stanu rolnictwa terenów Polski, poddanych różnym ustawodawstwom porozbiorowym – w szczególności dotyczyło to zestawienia rozdrobnionego rolnictwa małopolskiego (obszar obowiązywania liberalnego w zakresie swobody testowania prawa austriackiego) z rolnictwem wielkopolskim (obszar obowiązywania prawa niemieckiego, uprzywilejowującego najstarszych męskich zstępnych spadkodawcy)[222]. Dążono do osiągnięcia stanu, w którym przechodzenie gospodarstw rolnych w drodze dziedziczenia może nastąpić tylko na osoby mające kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego, dla których rolnictwo jest głównym zakresem ich działalności i co do których można z dużym prawdopodobieństwem przewidywać, że obejmą spadkowe gospodarstwo rolne i będą je sami prowadzić (art. 1059 § 1 pkt 1—3, art. 1061 zd. 1, art. 1060 § 2, art. 1062 § 2 k.c.). Prawodawca starał się przy tym, aby realizacja powyższego celu nie doprowadziła do pozbawienia środków egzystencji osób małoletnich i młodzieży studiującej oraz osób trwale niezdolnych do pracy (art. 1059 § 1 pkt 4, 5, art. 1061 zd. 2 k.c.), i tylko dlatego, a nie dla realizacji zasadniczych celów polityki rolnej, przewidział możliwość dochodzenia wymienionych dopiero co osób do dziedziczenia gospodarstwa rolnego[223].

Przepisy w przedmiocie dziedziczenia przez spadkobierców ustawowych oraz spadkobierców testamentowych należącego do spadku gospodarstwa rolnego (a także wkładu gruntowego w rolniczej spółdzielni produkcyjnej), ulegały stopniowemu łagodzeniu w drodze kolejnych nowelizacji k.c.[224]. Ograniczania w dziedziczeniu testamentowym gospodarstw rolnych obowiązywały aż do nowelizacji Kodeksu cywilnego z 27 lipca 1990 roku. Na skutek wprowadzonych zmian przepisy szczególne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych nadal zamieszczone były w tytule X księgi czwartej k.c., lecz ich stosowanie - inaczej niż to było przed 1 października 1990 roku – ograniczone zostało tylko do dziedziczenia z ustawy tychże gospodarstw, o ile gospodarstwa te obejmują grunty rolne o powierzchni przekraczającej 1 ha

[221] *K. Pietrzykowski*, Wprowadzenie do Tytułu X KC, [w:] *K. Pietrzykowski* (red.), Kodeks…, op. cit, Nb 1-15; *W. Borysiak*, art. 1058, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 6-17.
[222] *S. Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 338.
[223] Tak: *J. Gwiazdomorski*, Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych, Palestra 1971, Nr 4, s. 28.
[224] Pierwszej istotnej zmiany przepisów art. 1059–1065 k.c. dokonano ustawą z 26.10.1971 r. zmieniającą ustawę – Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 27, poz. 252). Dalsze złagodzenie przepisów ograniczających dziedziczenie gospodarstw rolnych zostało dokonane przez ustawę z 26.03.1982 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz o uchyleniu ustawy o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych (Dz. U. Nr 11, poz. 81 ze zm.); zob. także *A. Lichorowicz*, Szczególny porządek dziedziczenia gospodarstw rolnych w Polsce po orzeczeniu Trybunału Konstytucyjnego z dnia 31.1.2001 r., Rejent 2001, Nr 9, s. 89.

(por. art. 1058 k.c. oraz art. 461 k.c.). Wynikało stąd *a contrario*, że po 30 września 1990 roku dziedziczenie gospodarstw rolnych na podstawie testamentu następowało według reguł określonych przepisami zamieszczonymi w tytułach I-IX księgi czwartej k.c. (art. 922-1057 k.c.), a więc według zasad tzw. powszechnego prawa spadkowego. Od dnia 1 października 1990 roku dziedziczenie gospodarstw rolnych na podstawie testamentu nie podlega więc żadnym ograniczeniom[225].

Jednakże w dalszym ciągu możliwość dziedziczenia ustawowego gospodarstwa rolnego była uzależniona od spełnienia przez spadkobierców określonych warunków. Radykalne zmiany w tym zakresie nastąpiły na skutek wyroku TK z 31 stycznia 2001 roku[226]. TK uznał wówczas, że niektóre z przepisów dotyczących dziedziczenia gospodarstw rolnych są niezgodne z Konstytucją RP. W rezultacie do spadków otwartych od 14 lutego 2001 roku, nie stosuje się już tych przepisów, które zostały uznane przez TK za niezgodne z Konstytucją RP (art. 1059, 1060, 1062, 1064 i 1087 k.c.). Nadal zaś obowiązują te przepisy, które, według wyroku TK, są zgodne bądź nie są niezgodne z odpowiednimi przepisami Konstytucji RP (art. 1058, 1063, 1066, 1079, 1081, 1082 i 1086 k.c.), oraz te przepisy, których zgodność z Konstytucją RP w ogóle nie była przez TK rozważana (art. 1067 i 1070)[227]. Z omawianym wyrokiem koresponduje późniejszy wyrok TK z 05 września 2007 roku (P 21/06)[228], według którego art. LV, LVI i LVIII PWKC w zakresie, w jakim odnoszą się do spraw spadkowych, w których wydanie orzeczenia następuje od 14 lutego 2001 roku, czyli od dnia ogłoszenia wyroku TK z 31 stycznia 2001 roku (P 4/99) w Dzienniku Ustaw, są niezgodne z art. 2 oraz z art. 64 ust. 1 i 2 w zw. z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji RP[229]. Należy jednak mieć na uwadze, na co wskazywał także Sąd Najwyższy[230], że prawem właściwym dla spadku są przepisy obowiązujące w chwili śmierci spadkodawcy. Jeśli więc w tym czasie istniały ograniczenia związane z nabywaniem gospodarstwa rolnego poprzez dziedziczenie, sąd, wydając postanowienie o nabyciu spadku, jest obowiązany je uwzględnić.

Na skutek zmian w zakresie dziedziczenia gospodarstw rolnych, w doktrynie wyrażone zostały przypuszczenia, że liberalizm prawodawcy mógł w tym przypadku pójść zbyt daleko.

---

[225] *S. Wójcik*, Rola notariusza w sprawach spadkowych (na przykładzie testamentu notarialnego), Rejent 1996, Nr 4-5, s. 150; *M. Niedośpiał*, Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne, Bielsko-Biała 2002, s. 46-67. *J. Pietrzykowski*, Nowy stan prawny w zakresie dziedziczenia gospodarstw rolnych i ich podziału, NP 1990, Nr 10–12, s. 3

[226] Wyrok TK z 31.01.2001 r., P 4/99, OTK 2001, Nr 1, poz. 5.

[227] Zob. *B. Wierzbowski*, Glosa do wyroku TK z dnia 31 stycznia 2001 r., P 4/99, Przegląd Sejmowy 2001, Nr 5, s. 105-112.

[228] Wyrok TK z 5.09.2007 r., P 21/06, OTK-A 2007, Nr 8, poz. 96.

[229] Zob. *J. Kremis, K. Kremis*, Glosa do wyroku TK z dnia 15 września 2007 r., P 21/06, PS 2008, Nr 6, s. 118-126.

[230] Wyrok SN z 12.08.2009 r., IV CSK 146/09, LEX nr 527094.

Wskazuje się, że zgodnie z art. 23 Konstytucji RP rodzinne gospodarstwa rolne objęte zostały szczególną ochroną. System, który zezwala na faktyczne znoszenie tego typu gospodarstw przez ich pogłębiającą się parcelację, może być uznany za niezgodny, przynajmniej z duchem tak sformułowanej normy konstytucyjnej. Podkreśla się także, że jednym z głównych argumentów Trybunału Konstytucyjnego, który stwierdził niekonstytucyjność istniejących ograniczeń ustawowego dziedziczenia gospodarstw rolnych, było zwrócenie uwagi na istniejącą niekonsekwencję. Prawodawca, z jednej strony, zezwolił na pełną swobodę testowania, także wtedy, gdy w skład spadku wchodzi gospodarstwo rolne, z drugiej zaś utrzymywał szczególne zasady dotyczące ustawowego porządku dziedziczenia[231].

Podsumowując wskazane okresy stosowania odmiennych porządków dziedziczenia gospodarstwa rolnych zasadne wydaje się podać ich daty graniczne, a także akty prawne wówczas znajdujące zastosowanie:

1) spadki otwarte po 5 lipca 1963 roku – do ustalenia praw do spadku należy stosować szczególny porządek dziedziczenia gospodarstw rolnych ukształtowany przez ustawę z dnia 29 czerwca 1963 roku o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych[232];
2) spadki otwarte między 4 listopada 1971 roku a 5 kwietnia 1982 roku – do ustalenia praw do spadku należy stosować szczególny porządek dziedziczenia gospodarstw rolnych ukształtowany przez ustawę z dnia 26 października 1971 roku o zmianie ustawy – Kodeks cywilny[233];
3) spadki otwarte między 6 kwietnia 1982 roku a 30 września 1990 roku – do ustalenia praw do spadku należy stosować szczególny porządek dziedziczenia gospodarstw rolnych ukształtowany przez ustawę z dnia 26 marca 1982 roku o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz o uchyleniu ustawy o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych[234];
4) spadki otwarte między 1 października 1990 roku a 13 lutego 2001 roku – do ustalenia praw do spadku należy stosować szczególny porządek dziedziczenia

[231] Tak: *S. Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 338-339; *S. Wójcik, F. Zoll*, Testament, Studia Prawa Prywatnego 2006, Nr 2, s. 77; zob. także: *S. Wójcik*, Obrót nieruchomościami i gospodarstwami rolnymi między osobami fizycznymi - próba oceny i wnioski de lege ferenda, [w:] Księga pamiątkowa. 1 Kongres Notariuszy Rzeczypospolitej Polskiej, Poznań-Kluczbork 1993, s. 321 i nast.
[232] Ustawa z dnia 29 czerwca 1963 r. o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych (Dz. U. Nr 28, poz. 168).
[233] Ustawa z dnia 26 października 1971 r. zmieniająca ustawę Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 27, poz. 252).
[234] Ustawa z dnia 26 marca 1982 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny oraz o uchyleniu ustawy o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych (Dz. U. Nr 11, poz. 81).

gospodarstw rolnych ukształtowany przez ustawę z dnia 28 lipca 1990 roku o zmianie ustawy – Kodeks cywilny[235];

5) spadki otwarte po 14 lutego 2001 roku – do ustalenia praw do spadku rolnego stosuje się wyłącznie uregulowania powszechnego prawa spadkowego.

Chociaż od 14 lutego 2001 roku nie zmieniły się zasady dziedziczenia gospodarstw rolnych ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 roku o kształtowaniu ustroju rolnego po zmianach wprowadzonych ustawą z dnia 14 kwietnia 2016 roku o wstrzymaniu sprzedaży nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych ustaw[236]. objęła swym zakresem również problematykę nabycia nieruchomości rolnej, do którego dochodzi w konsekwencji śmierci dotychczasowego właściciela. Wprowadzone zmiany uzasadnione zostały zamiarem wzmocnienia ochrony ziemi rolniczej w Polsce przed jej spekulacyjnym wykupywaniem przez osoby krajowe i zagraniczne, niegwarantujące zgodnego z interesem społecznym wykorzystania nabytej ziemi na cele rolnicze. Prawodawca wyszedł z założenia, że dotychczasowe przepisy w połączeniu z przepisami prawa europejskiego nie stanowią dostatecznej gwarancji w tym zakresie[237].

Zgodnie z art. 2a ust. 1 u.k.u.r. nabywcą nieruchomości rolnej może być wyłącznie rolnik indywidualny. Jednakże zgodnie z art. 2a ust. 3 pkt 2 u.k.u.r. przepis ten nie dotyczy nabycia nieruchomości rolnej w wyniku dziedziczenia oraz zapisu windykacyjnego. W świetle tego wyłączenia nabywcą nieruchomości rolnej, zarówno w drodze dziedziczenia ustawowego, jak i testamentowego, może być osoba, która nie jest rolnikiem indywidualnym. Takie ujęcie pozostaje w zgodzie z konstytucyjnym prawem dziedziczenia (art. 21 ust. 1 i art. 64 ust. 1 i 2 Konstytucji RP) i to zarówno jego ujęciem czynnym, jak i biernym. Spadkodawca pozostaje wolny w swojej decyzji, na kogo po jego śmierci ma przejść prawo własności jego nieruchomości rolnej. Może powołać do spadku dowolną osobę albo uczynić ją zapisobiercą windykacyjnym. Z kolei osoby powołane (z testamentu lub z ustawy) są chronione w swym prawie nabycia własności po zmarłym. Wskazane regulacje nie obejmują jednak nabycia w wyniku wykonania zapisu zwykłego[238].

---

[235] Ustawa z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 55, poz. 321).

[236] Ustawa z dnia 14 kwietnia 2016 r. o wstrzymaniu sprzedaży nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych ustaw (Dz. U. 2016 poz. 585).

[237] *H. Ciepła*, Aspekty prawne obrotu gruntami rolnymi od 30 kwietnia 2016 r. na nowych zasadach ustalonych w ustawie z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego oraz w ustawie z dnia 14 kwietnia 2016 r. o wstrzymaniu sprzedaży nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa, Rejent 2016, Nr 9, s. 33 i n.

[238] Na temat krytyki pominięcia zapisu zwykłego oraz związanych z tym konsekwencji w praktyce testowania zob. *P. Księżak*, Nabycie nieruchomości rolnej wskutek sukcesji mortis causa w świetle przepisów ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego, [w:] *P. Księżak, J. Mikołajczyk* (red.), Nieruchomości rolne w praktyce notarialnej, Warszawa 2017, s. 149 i n.

Zgodnie z art. 4 ust. 1 pkt 4 lit. a u.k.u.r., jeżeli nabycie nieruchomości rolnej następuje w wyniku dziedziczenia lub zapisu windykacyjnego, którego przedmiotem jest nieruchomość rolna lub gospodarstwo rolne, KOWR działający na rzecz Skarbu Państwa może złożyć oświadczenie o nabyciu nieruchomości za zapłatą równowartości pieniężnej odpowiadającej wartości rynkowej nabywanej nieruchomości. Uprawnienie to nie przysługuje jednak, gdy nabycie nieruchomości rolnej następuje w wyniku dziedziczenia ustawowego, dziedziczenia przez rolnika indywidualnego (art. 4 ust. 4 pkt 2 lit. c u.k.u.r.) albo przez rolnika indywidualnego w wyniku zapisu windykacyjnego (art. 4 ust. 4 pkt 2 lit. d u.k.u.r.). Uprawnienie takie nie przysługuje również w przypadku, gdy nabycie następuje między osobami bliskimi (art. 4 ust. 4 pkt 2 lit. b u.k.u.r.), niezależnie od tytułu nabycia. W związku z tym, ograniczenie prawa nabycia w przypadku dziedziczenia nieruchomości rolnych kształtuje się następująco: prawo nabycia nie przysługuje nigdy w wypadku dziedziczenia ustawowego, nie przysługuje ono także w wypadku dziedziczenia testamentowego przez osobę, która nie jest rolnikiem indywidualnym i jednocześnie nie jest osobą bliską spadkodawcy, natomiast prawo nabycia przysługuje w wypadku nabycia w drodze zapisu windykacyjnego przez osobę niebędącą rolnikiem indywidualnym i zarazem niebędącą osobą bliską spadkodawcy. Jest tak dlatego, że krąg spadkobierców ustawowych nie jest tożsamy z kręgiem osób bliskich zdefiniowanym w znowelizowanej ustawie[239].

6.1.4. Ograniczenie swobody testowania ze względu na założenia techniki legislacyjnej

Chociaż testator zasadniczo może zawrzeć w testamencie dowolne rozrządzenia, to nie wszystkie wywrą zamierzony przez niego skutek. Spadkodawca nie ma bowiem całkowitej swobody w kształtowaniu treści testamentu. Obowiązują go pewne, wynikające wprost z ustawy, ograniczenia w przedmiocie granic dopuszczalnej treści testamentu. Postanowienia ustawy zakreślające granice dopuszczalnej treści testamentu są dwojakiej natury:

1) ogólnej – odnoszące się do naruszenia reguł wszystkich czynności prawnych w prawie cywilnym,

[239] Por. *K. Maj*, Zmiany w ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego obowiązujące od dnia 30 kwietnia 2016 r., Krakowski Przegląd Notarialny 2016, Nr 2, s. 90-93; *P. Księżak*, Nabycie nieruchomości rolnej…, op. cit., s. 148-149; *K. Marciniuk*, Dziedziczenie gospodarstw rolnych a zmiany w ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego dokonane w kwietniu 2016 r., Białostockie Studia Prawnicze 2017, Nr 22, s. 101-111; *Z. Truszkiewicz*, Prawo pierwokupu nieruchomości rolnej a prawo pierwokupu gospodarstwa rolnego, Studia Iuridica Lublinensia 2017, Nr 26, s. 59-71; *K. Łada*, Testamentowe dziedziczenie gospodarstw rolnych, [w:] *E. Kabza, K. Krupa-Lipińska*, Testament w prawie polskim - wybrane problemy, Toruń 2018, s. 185-194.

2) szczególnej – odnoszące się do *stricte* do naruszenia reguł czynności prawnych przewidzianych w prawie cywilnym, a w szczególności do testamentu.

Testament jako czynność prawna, musi czynić zadość wymaganiom ustawy, które odnoszą się do treści wszelkich czynności prawnych wchodzących w zakres prawa cywilnego. Granice dopuszczalnej treści czynności prawnej zostały w sposób ogólny określone w art. 58 k.c. Zgodnie z tym przepisem ukształtowanie treści czynności prawnej w taki sposób, iż prowadziłoby to do sprzeczności z ustawą, z zasadami współżycia społecznego lub do obejścia ustawy, powoduje nieważność dokonanej czynności w całości lub w części. Sankcja ta jest ogólną konsekwencją dokonania czynności konwencjonalnej, jaką jest m.in. czynność prawna, w sposób niezgodny z regułami jej dokonywania. Istnienie zaś przepisu szczególnego, przewidującego sankcję szczególną, co do zasady, wyłącza możliwość wykorzystania ogólnej podstawy nieważności, lecz tylko w zakresie określonym przesłankami zastosowania przepisu szczególnego. W zakresie wykraczającym poza przesłanki przepisu szczególnego, możliwe jest sięgnięcie do art. 58 k.c. jako do ogólnej podstawy nieważności[240].

Zastosowanie art. 58 k.c. do testamentu oznacza, że nieważny jest testament, którego treść lub cel pozostaje w sprzeczności z przepisami o charakterze bezwzględnie obowiązującym (*ius cogens*) lub z zasadami współżycia społecznego. Podobnie, gdy treść testamentu wskazuje, że celem spadkodawcy było obejście przepisów ustawy. Zatem zawarte w testamencie rozrządzenia, nie mogą być sprzeczne z żadnym z bezwzględnie obowiązujących przepisów prawnych, bez względu na to, czy jest to przepis należący do prawa prywatnego, czy też spoza niego. Ponadto zawarte w nim rozrządzenia nie mogą być sprzeczne z takimi szczególnymi regułami postępowania w życiu społecznym, które nie będąc regułami prawnymi ani nie wyrażając norm prawnych, wynikają z istniejących w naszym społeczeństwie określonych stosunków społecznych, kulturowych i gospodarczych[241].

Sankcja nieważności może dotknąć wszystkie rozrządzenia albo tylko niektóre spośród nich, chyba że z okoliczności wynika, iż bez postanowień dotkniętych nieważnością dany testament nie zostałby w ogóle sporządzony (art. 58 § 3 k.c.). Nieważność całego testamentu nie wystąpi także, gdy ustawa przewiduje inny skutek. Przykładowo wskazać można sytuację, w której testator zobowiązał spadkobiercę do zachowania nabytego spadku i do pozostawienia go innej osobie. Wówczas, zgodnie z art. 964 k.c., testament nie zostanie dotknięty sankcją

[240] Por. *M. Gutowski*, art. 58, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom I…, op. cit., Nb 1.
[241] Zob. o pojęciu i treści zasad współżycia społecznego: *Z. Radwański, R. Trzaskowski,* [w:] *Z. Radwański, A. Olejniczak* (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 2…, op. cit., s. 319 i n.

nieważności, lecz osoba podstawiona powierniczo zostanie powołana do spadku na wypadek, gdyby spadkobierca nie chciał lub nie mógł być spadkobiercą[242].

Spadkodawca może w testamencie zawrzeć klauzulę salwatoryjną, zgodnie z którą w razie nieważności lub bezskuteczności któregokolwiek z postanowień testamentu, inne rozrządzenia pozostają w mocy (czyli nie znajdzie zastosowania art. 58 § 3 *in fine* k.c.)[243]. Może również wprowadzić klauzulę odwrotną, tzn. określić, iż w razie nieważności lub bezskuteczności któregokolwiek rozrządzenia, wszystkie rozrządzenia będą bezskuteczne. Dopuszczalne jest także uzależnienie skuteczności niektórych rozrządzeń od skuteczności innych, np. skuteczność zapisu zwykłego od skuteczności powołania spadkobiercy. Zastosowanie takich klauzul nie może jednak doprowadzić do obejścia zakazu warunkowego powołania spadkobiercy i zapisobiercy windykacyjnego (art. 962 k.c., art. 981^3 k.c.)[244].

Do testamentu odnosi się także szereg szczególnych zasad i postanowień przewidzianych wyłącznie dla czynności prawnych z zakresu prawa spadkowego. Treść testamentu nie może być sprzeczna z tymi zasadami oraz postanowieniami szczególnymi, o ile tylko mają one charakter przepisów bezwzględnie obowiązujących[245]. W rezultacie spadkodawca nie może:

1) powołać w testamencie do dziedziczenia osoby fizycznej, która w chwili otwarcia spadku już nie żyje albo nie jest jeszcze poczęta, ani osoby prawnej, która w chwili otwarcia spadku nie istnieje (art. 927 § 1 i 2 k.c.). Jednakże dopuszczalne jest powołanie do spadku fundacji lub fundacji rodzinnej, która stanie się spadkobiercą, jeśli zostanie wpisana do rejestr w ciągu dwóch lat od ogłoszenia testamentu (art. 927 § 3),
2) zastrzec warunku lub terminu przy powołaniu spadkobiercy, jeśli ziszczenie lub nieziszczenie warunku lub nadejście terminu nastąpiłoby po otwarciu spadku (art. 962 k.c.),
3) zastosować podstawienia powierniczego, tj. zobowiązać spadkobiercy do zachowania nabytego spadku i do pozostawienia go innej osobie (art. 964 k.c.),

[242] Por. *E. Skowrońska-Bocian*, Testament…, op. cit., s. 127; *J. Wierciński*, Uwagi o zakazie podstawienia powierniczego, Przegląd Sądowy 2011, Nr 5, s. 95-108.
[243] Znaczenie klauzul salwatoryjnych w umowach jest różnie ujmowane; przeważa stanowisko, że wyłączają one zastosowanie art. 58 § 3 k.c. Por. wyrok SN z dnia 8 października 2004 r., V CK 670/03, OSNC 2005, Nr 9, poz. 162. Odmiennie jednak wyrok SN z dnia 26 stycznia 2006 r., V CSK 81/05, LEX nr 191237.
[244] *P. Księżak*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 154-157.
[245] Por. *S. Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 340-341, *M. Niedośpiał*, Swoboda testowania, Bielsko-Biała 2004 s. 139-150.

4) postanowić, by własność rzeczy oznaczonej co do tożsamości, a będącej przedmiotem zapisu, przeszła na zapisobiercę *ipso iure* z chwilą otwarcia spadku (art. 968 § 1 k.c.).

6.1.5. Ograniczenie swobody testowania z uwagi na chęć utrzymania własności nieruchomości w rękach obywateli polskich

Polski prawodawca dąży do utrzymania nieruchomości w rękach polskich obywateli, czego wyrazem jest ustawa z dnia 24 marca 1920 roku o nabywaniu nieruchomości przez cudzoziemców. Nowelizacją z dnia z dnia 15 marca 1996 roku, rozszerzone zostały ograniczenia przewidziane w tejże ustawie[246]. Wprowadzone zmiany wywarły wpływ także na swobodę testowania. Obecnie, choć ustawa, co prawda, nie ogranicza spadkodawcy w powoływaniu spadkobierców do spadku, to w istocie znacznie utrudnia nabywanie nieruchomości przez osoby spoza kręgu spadkobierców ustawowych.

Zgodnie z art. 1 ust. 1 i 4. CudzNierU każde nabycie własności lub użytkowania wieczystego nieruchomości przez cudzoziemca podlega reglamentacji administracyjnoprawnej, wiążącej się z koniecznością uzyskania przez cudzoziemca zezwolenia ministra właściwego do spraw wewnętrznych. Z kolei art. 7 ust. 2 CudzNierU stanowi, że przepisów ustawy nie stosuje się do nabycia nieruchomości w drodze dziedziczenia lub zapisu windykacyjnego przez osoby uprawnione do dziedziczenia ustawowego. Tym samym testator, będący właścicielem lub użytkownikiem wieczystym nieruchomości, chcąc powołać do spadku cudzoziemca i zarazem zagwarantować zrealizowanie jego woli, w istocie może powoływać wyłącznie osoby, które dziedziczyłyby po nim z ustawy. Wskazanie osób spoza kręgu spadkobierców ustawowych wiąże się z ryzykiem nieuzyskania przez spadkobiercę – cudzoziemca zezwolenia, co z kolei skutkowałoby zniweczeniem powołania cudzoziemca do dziedziczenia w zakresie dotyczącym własności lub prawa użytkowania wieczystego nieruchomości[247].

Przyjmuje się, że bez znaczenia jest część spadku, do jakiego ograniczałoby się powołanie z ustawy. Tym samym testator może bez obaw powołać cudzoziemca do całego spadku, mimo że, spadkobierca byłby powołany z ustawy jedynie do pewnej części. Ustawa

[246] Zob. ustawa z dnia 15 marca 1996 r. o zmianie ustawy o nabywaniu nieruchomości przez cudzoziemców (Dz. U. Nr 45, poz. 198).
[247] *M. Pazdan*, Cudzoziemiec jako spadkobierca testamentowy, w sytuacji gdy do spadku wchodzi nieruchomość położona w Polsce, [w:] *Z. Banaszczyk* (red.), Prace z prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ku czci Sędziego Janusza Pietrzykowskiego, Warszawa 2000, s. 10.

nie rozstrzyga jednak, czy krąg spadkobierców – cudzoziemców, którzy nie wymagają zezwolenia, dotyczy wszystkich osób należących do kręgu uprawnionych do dziedziczenia z ustawy, bez względu na to, czy w konkretnym wypadku dziedziczyliby z ustawy, gdyby nie było testamentu, czy też dotyczy jedynie tych, którzy *in concreto* doszliby do dziedziczenia z ustawy. Wydaje się, że poprawne jest to drugie rozumienie. Osoba, która nie byłaby w konkretnym wypadku powołana do dziedziczenia z ustawy, mimo że należałaby do kręgu potencjalnych spadkobierców ustawowych, nie jest „uprawniona do dziedziczenia z ustawy". Przeciwne rozumienie prowadziłoby do nieuzasadnionego zróżnicowania zdolności testowania spadkodawców, ze względu na przewidziany, według ich prawa ojczystego, krąg spadkobierców ustawowych. Prowadziłoby to do paradoksalnych rozstrzygnięć – obywatel polski, którego system spadkowy przewiduje stosunkowo wąski krąg spadkobierców ustawowych, miałby znacznie węższą zdolność testowania, od obywatela niemieckiego, gdzie prawo przewiduje niezwykle szeroki, właściwie nieograniczony krąg spadkobierców ustawowych[248].

W sprawie omawianego ograniczenia wypowiedział się Sąd Najwyższy stwierdzając, że zastosowanie normy z art. 7 ust. 3 CudzNierU pociąga za sobą skutek rzeczowy w postaci przejścia z mocy prawa własności jednego składnika spadku, ograniczającego się do nieruchomości położonych w Polsce, z cudzoziemca będącego spadkobiercą testamentowym na spadkobierców ustawowych testatora. Ziszczenie się dyspozycji tego przepisu powoduje jedynie przesunięcie w sferze majątkowej określonego przedmiotu spadku, tj. nieruchomości, pozostając bez wpływu na sam porządek i krąg dziedziczenia. Tym samym nie ma potrzeby ani prawnej możliwości dokonywania zmiany wcześniejszego postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku orzekającego dziedziczenie przez spadkobierców testamentowych[249].

Omawiane ograniczenie swobody testowania ma więc dość osobliwy charakter. Ustawa *expressis verbis* nie zabrania powołania do spadku cudzoziemca, który nie należy do kręgu spadkobierców ustawowych, lecz zgodnie z art. 7 ust. 3 CudzNierU, jeżeli taki cudzoziemiec, który nabył wchodzącą w skład spadku nieruchomość na podstawie testamentu, nie uzyska zezwolenia ministra właściwego do spraw wewnętrznych na podstawie wniosku złożonego w ciągu dwóch lat od dnia otwarcia spadku, prawo własności nieruchomości lub prawo użytkowania wieczystego nabywają osoby, które byłyby powołane do spadku z ustawy. Tym samym, z chwilą otwarcia spadku, cudzoziemiec wprawdzie dziedziczy wchodzące

[248] Por. *S. Wójcik, F. Zoll*, Testament…, op. cit., s. 82; *I. Wereśniak-Masri,* Nabywanie nieruchomości przez cudzoziemców w Polsce. Komentarz, Warszawa 2021, Legalis/el., art. 7, Nb 4.
[249] Wyrok SN z 21.11.2007 r., II CSK 306/07, LEX nr 487514.

w skład spadku prawo własności nieruchomości lub prawo użytkowania wieczystego, ale nieuzyskanie zezwolenia lub niezłożenie wniosku w odpowiednim terminie, pozbawia go prawa własności nieruchomości lub użytkowania wieczystego, które przejdą na spadkobierców ustawowych według samoistnych reguł określonych w art. 7 ust. 3 CudzNierU. Przepisy te stosuje się odpowiednio do udziałów lub akcji spółki handlowej będącej właścicielem lub wieczystym użytkownikiem nieruchomości na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej[250]. Choć z art. 7 ust. 4 CudzNierU wynika, że przepisy te mają zastosowanie do akcji i udziałów każdej spółki handlowej posiadającej nieruchomości w Polsce, a więc również takiej z siedzibą za granicą, to wydaje się, że przepis ten należy rozpatrywać łącznie z przepisami art. 3e CudzNierU., które nakazują uzyskanie zezwolenia tylko na nabycie udziałów lub akcji spółki handlowej, która ma siedzibę na terytorium Polski[251].

Odmiennie sprawy się mają w przypadku osób będących obywatelami lub przedsiębiorcami państw członkowskich Europejskiego Obszaru Gospodarczego. Zgodnie z art. 8 ust. 2 CudzNierU od takich osób, co do zasady, nie jest wymagane uzyskanie zezwolenia. Ustawa przewiduje jedynie wyjątki w przypadku dziedziczenia nieruchomości rolnych i leśnych przez okres dwunastu lat od wstąpienia Polski do Unii Europejskiej, czyli od dnia 1 maja 2004 roku[252] oraz 5 lat w przypadku tzw. „drugich domów"[253]. Od wskazanych ograniczeń przewidziane są wyjątki określone w art. 8 ust. 2a CudzNierU.

Ograniczenia swobody testowania, zawarte w CudzNierU budzą wątpliwości w doktrynie, zarówno ze względów konstrukcyjnych, jak i ich konstytucyjności. Wskazuje się, że ograniczają one, w sposób istotny, konstytucyjne prawo swobody testowania (składające się, na uregulowane w Konstytucji RP, prawo do dziedziczenia), nie chroniąc przy tym, żadnego konstytucyjnego dobra. Ponadto rozbijają porządek dziedziczenia, przewidując odrębne reguły dziedziczenia nieruchomości, jak również sztywne dziedziczenie z ustawy w razie nieuzyskania wymaganego zezwolenia, mimo że np. testator mógł posłużyć się konstrukcją prostego podstawienia, na wypadek niemożności dziedziczenia przez cudzoziemca[254].

---

[250] Zob. *K. Kruczalak*, Nabywanie nieruchomości przez cudzoziemców, Rejent 1998, Nr 12, s. 97-99.
[251] *A. Dalecka, A. Przewoźny-Paciorek*, Nabywanie nieruchomości przez cudzoziemców. Komentarz, Warszawa 2013, Lex/el., art. 7, Nb 4.
[252] Termin ten upłynął 01.05.2016. Od tego momentu obywatele i przedsiębiorcy tych państw podlegają takim samym, jak obywatele i przedsiębiorcy polscy, ograniczeniom w nabywaniu nieruchomości rolnych, przewidzianych przepisami ustawy z 11.04.2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego.
[253] Okres przejściowy, dotyczący obowiązku uzyskania zezwolenia przez obywateli EOG i Szwajcarii na nabycie drugiego domu upłynął 01.05.2009 r.
[254] Tak: *S. Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 340; *S. Wójcik, F. Zoll*, Testament…, op. cit., s. 82.

6.1.6. Ograniczenie swobody testowania wynikające z obowiązków fiskalnych

Przepisy prawa podatkowego mogą wywoływać analogiczne konsekwencje jak obowiązujący system zachowku, rezerwy lub system alimentacyjny. Opodatkowanie spadku wpływa na wartość dziedziczonych aktywów, oddziałując na stopień swobody testowania spadkodawcy, pomniejszając wartość pozostawionych składników majątkowych spadkobiercom[255]. Ustalenie na gruncie cywilnoprawnym, w jakich częściach spadkobiercy dziedziczą spadek czy jakie korzyści ze spadku odnoszą inni beneficjenci (np. zapisobiercy), nie pozwala określić, jaka jest rzeczywista, ekonomiczna korzyść następców prawnych spadkodawcy.

W ramach polskiego systemu prawa problematykę podatku spadkowego reguluje ustawa o podatku od spadków i darowizn z 28 lipca 1983 roku[256]. Zgodnie z art. 1 ust. 1 i 2 u.p.s.d. podatkowi temu podlega nabycie przez osoby fizyczne własności rzeczy znajdujących się na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej lub praw majątkowych wykonywanych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, tytułem m.in. dziedziczenia, zapisu zwykłego, dalszego zapisu, zapisu windykacyjnego, polecenia testamentowego, a także zachowku, jeżeli uprawniony nie uzyskał go w postaci uczynionej przez spadkodawcę darowizny lub w drodze dziedziczenia albo w postaci zapisu. Podatkowi podlega również nabycie praw do wkładu oszczędnościowego na podstawie dyspozycji wkładem na wypadek śmierci oraz nabycie jednostek uczestnictwa na podstawie dyspozycji uczestnika funduszu inwestycyjnego otwartego albo specjalistycznego funduszu inwestycyjnego otwartego na wypadek jego śmierci.

Nabycie własności rzeczy znajdujących się za granicą lub praw majątkowych wykonywanych za granicą podlega podatkowi, jeżeli w chwili otwarcia spadku lub zawarcia umowy darowizny nabywca był obywatelem polskim lub miał miejsce stałego pobytu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (art. 2 u.p.s.d.).

Zgodnie z art. 2 ust. 1 pkt 3 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych z 26 lipca 1991 roku przepisów ustawy nie stosuje się do przychodów podlegających przepisom podatku od spadków i darowizn[257]. Oznacza to, że dochód, który osiąga osoba fizyczna jako beneficjent spadku, nie jest brany pod uwagę przy obliczaniu podatku PIT.

---

[255] *B. Balza*, Dziedziczenie transgraniczne. Między swobodą testowania a ograniczeniami wynikającymi z opodatkowania spadków, Kraków 2018, s. 101.
[256] Ustawa z dnia 28 lipca 1983 r. o podatku od spadków i darowizn (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1043 z późn. zm.).
[257] Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2647 z późn. zm.).

Podatkowi od spadków i darowizn podlegają jedynie osoby fizyczne. Przychód pochodzący z dziedziczenia czy zapisu, który osiąga osoba prawna, jest natomiast uwzględniany przy obliczaniu dochodu, który stanowi przedmiot opodatkowania podatkiem dochodowym od osób prawnych (art. 7 ust. 1 ustawy o CIT). To samo dotyczy jednostek organizacyjnych niemających osobowości prawnej, ale mających zdolność prawną, z wyjątkiem spółek osobowych (od czego z kolei jest wyjątek, obejmujący podatkiem CIT również spółki komandytowe i komandytowo-akcyjne). Zgodnie z art. art. 1 ust. 3 pkt 2 ustawy o CIT przepisami ustawy o CIT objęte są również spółki niemające osobowości prawnej mające siedzibę lub zarząd w innym państwie, jeżeli zgodnie z przepisami prawa podatkowego tego innego państwa są traktowane jak osoby prawne i podlegają w tym państwie opodatkowaniu od całości swoich dochodów bez względu na miejsce ich osiągania.

Ustawa o podatku od spadków i darowizn przewiduje wiele wyłączeń i zwolnień przedmiotowych i przedmiotowo-podmiotowych (art. 3–4 u.p.s.d.), określa również kwoty wolne od podatku (art. 9 u.p.s.d.) oraz ulgi (art. 16 u.p.s.d.). Dla praktyki najważniejsze znaczenie ma zwolnienie podmiotowe z art. 4a u.p.s.d. Zgodnie z tym przepisem zwalnia się od podatku nabycie własności rzeczy lub praw majątkowych przez małżonka, zstępnych, wstępnych, pasierba, rodzeństwo, ojczyma i macochę, jeżeli zgłoszą nabycie własności rzeczy lub praw majątkowych właściwemu naczelnikowi urzędu skarbowego w terminie sześciu miesięcy od dnia powstania obowiązku podatkowego, a w przypadku nabycia w drodze dziedziczenia – w terminie sześciu miesięcy od dnia uprawomocnienia się orzeczenia sądu stwierdzającego nabycie spadku albo od dnia zarejestrowania aktu poświadczenia dziedziczenia lub wydania europejskiego poświadczenia spadkowego. Zwolnienie to nie jest ograniczone kwotowo, zatem również nabycie bardzo dużego spadku przez osoby wymienione w art. 4a u.p.s.d. nie podlega podatkowi spadkowemu[258].

Art. 4a został wprowadzony do u.p.s.d. z dniem 1 stycznia 2007 roku. Do nabycia własności rzeczy lub praw majątkowych, które nastąpiło przed dniem 1 stycznia 2007 roku, stosuje się przepisy obowiązujące przed tą datą[259]. W uzasadnieniu do projektu wskazano, że celem jest „zapewnienie ochrony interesów majątkowych członków najbliższej rodziny. (…) Szczególnie powiązania osobiste i rodzinne między krewnymi w linii prostej oraz małżonkami uzasadniają całkowite zwolnienie od podatku nabycie rzeczy lub praw majątkowych przez

[258] *J. Szczygieł*, art. 4a, [w:] *S. Bogucki, G. Liszewski, P. Smoleń* (et. al.), Podatek od spadków i darowizn. Komentarz, Warszawa 2021, Lex/el., Nb 3.

[259] *M. Kuśmierczyk*, Czy osoby najbliższe, należące do tzw. zerowej grupy podatkowej, zawsze mogą skorzystać ze zwolnienia o którym mowa w art. 4a ustawy z dnia 28 lipca 1983 r. o podatku od spadków i darowizn?, Doradztwo Podatkowe 2019, Nr 8, s. 49-51.

małżonka, zstępnych, wstępnych, pasierba, ojczyma i macochy"[260]. Przepis ten miał ponadto stanowić kompromis pomiędzy radykalnym pomysłem likwidacji w ogóle podatku od spadków i darowizn a problemem rekompensaty gminom strat z tytułu uszczuplenia ich dochodów[261]. W doktrynie zwrócono uwagę, że członkowie najbliższej rodziny niejednokrotnie przyczyniają się do powstawania transferowego majątku, a zatem opodatkowanie ich nie znajduje uzasadnienia. Nie bez znaczenia są tu przesłanki natury społecznej, gdyż niektóre rodzaje nabywanych dóbr mają charakter szczególny ze względów rodzinnych i jako takie nie powinny również podlegać opodatkowaniu. Ewentualnie wysokość podatku powinna być relatywnie niższa[262].

Podstawę opodatkowania stanowi wartość nabytych rzeczy i praw majątkowych po potrąceniu długów (w tym m.in. z tytułu zapisów, poleceń i zachowków) i ciężarów (czysta wartość), ustalona według stanu rzeczy i praw majątkowych w dniu nabycia i cen rynkowych z dnia powstania obowiązku podatkowego (art. 7 u.p.s.d.).

Podkreślenia wymaga jednak, że zwolnienie z podatku nie następuje *ex lege*. Ustawa nakłada na osobę uprawnioną do zwolnienia zgłoszenia naczelnikowi urzędu skarbowego nabycia własności rzeczy lub prawa majątkowego w terminie 6-miesięcy od dnia powstania obowiązku podatkowego. Początek liczenia terminu, w którym należy dokonać zgłoszenia, a zatem jednocześnie termin realizacji warunku, jest uzależniony od podstawy prawnej powstania obowiązku podatkowego oraz od tytułu prawnego nabycia[263]. Jeżeli obowiązek podatkowy powstaje na podstawie art. 6 ust. 1 pkt 2–5, 7 i 8 oraz ust. 2 u.p.s.d., wówczas warunek jest spełniony, jeżeli zgłoszenie zostanie dokonane w terminie 6 miesięcy od dnia powstania obowiązku podatkowego, a zatem np. w terminie 6 miesięcy od chwili wykonania zapisu zwykłego, dalszego zapisu lub polecenia[264]. Jeżeli natomiast tytułem prawnym powodującym nabycie własności rzeczy lub prawa majątkowego jest dziedziczenie, wówczas termin spełnienia warunku obowiązku zgłoszenia nie jest uzależniony od momentu powstania obowiązku podatkowego. W takim przypadku wprowadzono odrębny termin, tj. 6 miesięcy od dnia uprawomocnienia się orzeczenia sądu stwierdzającego nabycie spadku. Nie można zatem

[260] Zob. uzasadnienie do rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy o podatku od spadków i darowizn oraz ustawy o podatku od czynności cywilnoprawnych – druk nr 736 Sejmu RP V kadencji.
[261] *G. Liszewski*, art. 4a, [w:] *A. Krukowski, G. Liszewski, P. Smoleń*, Komentarz do ustawy o podatku od spadków i darowizn, Warszawa 2011, s. 95.
[262] *K. Święch*, Pozycja rodziny w polskim prawie podatkowym, Warszawa 2013, s. 31-45; *K. Święch-Kujawska*, Związki rodzinne a zwolnienia w podatku od spadków i darowizny, Acta Iuris Stetinensis 2014, Nr 5, s. 377-391.
[263] *P. Borszowski*, art. 4a, [w:] *K.J. Musiał, A. Nita, K. Stelmaszczyk* (et.al.), Ustawa o podatku od spadków i darowizn. Komentarz, Warszawa 2018, Lex/el., Nb 3-4.
[264] Zob. wyrok NSA z 9.09.2014 r., II FSK 2179/12, LEX nr 1502971.

przyjąć, że początkowym momentem będzie prawomocność orzeczenia o podziale spadku[265]. Jednakże zgodnie z wyjątkiem przewidzianym w art. 4a ust. 1a u.p.s.d., gdy jako dokument potwierdzający nabycie własności rzeczy lub praw majątkowych jest stosowany akt poświadczenia dziedziczenia lub europejskie poświadczenie spadkowe, wówczas wskazany w ustawie termin 6 miesięcy realizacji obowiązku zgłoszenia tego nabycia właściwemu naczelnikowi urzędu skarbowego liczy się od dnia zarejestrowania aktu poświadczenia dziedziczenia lub wydania europejskiego poświadczenia spadkowego. Zatem początkowym momentem do liczenia terminu 6 miesięcy jest dzień, w którym dokonano zarejestrowania aktu poświadczenia dziedziczenia lub wydania europejskiego poświadczenia spadkowego.

Termin 6-miesięczny nie ma charakteru procesowego, lecz materialny[266]. Podatnik ma możliwość przywrócić ten termin na podstawie art. 162 Ordynacji podatkowej, o ile uprawdopodobni przed organem, że naruszenie terminu nastąpiło nie z jego winy. Niedopełnienie obowiązku zgłoszenia zwolnienia podatkowego powoduje zaś jego wygaśnięcie, a w konsekwencji utratę prawa do zwolnienia od podatku[267].

Podatek oblicza się od nadwyżki podstawy opodatkowania ponad kwotę wolną od podatku, przy czym skala jest progresywna, a jej wysokość zależy od grupy podatkowej i wysokości podstawy opodatkowania. W pierwszej grupie podatkowej podatek wynosi od 3% do 7%, w drugiej od 7% do 12%, a w trzeciej od 12 do 20%, przy czym najwyższe stawki podatkowe są przewidziane dla kwot nadwyżki ponad stosunkowo niską wartość 22.556 zł (art. 15 u.p.s.d.).

Podatek od spadku stwarza raczej gospodarcze, aniżeli prawne ograniczenie swobody testowania. Nałożenie na spadkobierców, zapisobierców i obdarowanych obowiązku zapłaty podatku nie wywołuje żadnego wpływu na skuteczność uczynionych przez spadkodawcę rozrządzeń. Umniejsza jednak wartość pozostawionego majątku, co w rezultacie może wywoływać konieczność zbycia części spadku w celu zaspokojenia roszczeń fiskusa.

---

[265] Zob. wyrok WSA w Szczecinie z 25.05.2017 r., I SA/Sz 1285/16, LEX nr 2310420.

[266] Zob. wyrok NSA z 21.09.2020 r., II FSK 685/09; *J. Banach*, Zwolnienie z podatku od spadków i darowizn nabycia własności rzeczy lub praw majątkowych przez osoby najbliższe, Biuletyn Skarbowy 2009, Nr 6, s. 9-13; *S. Babiarz*, art. 4a, [w:] *S. Babiarz, A. Mariański, W. Nykiel*, Ustawa o podatku od spadków i darowizn. Komentarz, Warszawa 2010, s. 209; *W. Stachurski*, [w:] *S. Bogucki., A. Cudak, P. Pietrasz* (et. al.), Podatek od spadków i darowizn. Komentarz, Gdańsk 2015, s. 205.

[267] *M. Michalak*, Czy odziedziczony w testamencie spadek musi być oddany fiskusowi?, [w:] *E. Kabza, K. Krupa-Lipińska* (red.), Testament w prawie polskim – wybrane problemy, Toruń 2018, s. 219-230; zob. także na temat kolizji obowiązków podatkowych z konstrukcjami cywilnoprawnymi *T. Kacymirow, B. Kordasiewicz*, Zasady prawa spadkowego a podatek spadkowy, Państwo i Prawo 1990, Nr 12, s. 73-85.

7. Wnioski

Przez swobodę testowania rozumie się możliwość dokonywania przez jednostkę (testatora), w drodze testamentu, prawnie skutecznych rozrządzeń swoim majątkiem na wypadek śmierci. Rozrządzenia te mogą być różne, np. ustanowienie spadkobiercy (art. 959 i n. k.c.), ustanowienie zapisu lub polecenia (art. 968 i n. k.c.), wydziedziczenie (art. 1008 i n. k.c.), wykluczenie niektórych potencjalnych spadkobierców ustawowych od dziedziczenia ustawowego bez równoczesnego ustanowienia spadkobiercą innych osób (tzw. testament negatywny[268].

Swoboda testowania, obok swobody umów i swobody korzystania ze swojego mienia, należy do podstawowych wolności prawa prywatnego[269]. Zasada swobody testowania jest fundamentem polskiego prawa spadkowego. Jej istota sprowadza się do tego, że każdy, mający zdolność testowania, może w drodze testamentu dokonać rozrządzeń swym majątkiem na wypadek śmierci[270]. Tego rodzaju rozrządzenie może nastąpić także w ramach innych niż testament dyspozycji, dopuszczalnych na mocy przepisów szczególnych[271], tj. dyspozycja wkładem bankowym na wypadek śmierci[272], czy darowizna *mortis causa*[273].

Kształtowanie się prawa spadkowego na przestrzeni dziejów następowało w sposób powolny. Pierwsze konstrukcje z tym związane zrodziły się z potrzeby kultu pamięci osób zmarłych i założeń o konieczności kontynuowania przez członków rodziny osobowości zmarłego, co prowadziło m.in. do objęcia jego majątku. Stąd też, początkowo w większości wspólnot rodowych majątek przechodził w ramach rodziny na poszczególnych jej członków. Prawo spadkowe, a więc i dziedziczenie mogło zaś pojawić się dopiero wówczas, gdy uznano,

---

[268] Por. *S. Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 334 i n.

[269] *H.P. Tschäppeler*, Die Testierfreiheit zwischen Freiheit des Erblassers und Gleichheit der Nachkommen, Zürich 1983, s. 2; *J. Ebke*, Testierfreiheit und Pflichtteilsrecht. Die Antinomie von Freiheit und Pflicht des Erblassers in familienerbrechtlicher Perspektive, Tübingen 2004, s. 4.

[270] *J. Gwiazdomorski*, Prawo spadkowe, Warszawa 1959, s. 284; *S. Wójcik*, [w:] *J.S. Piątowski* (red.), System…, op. cit., s. 173; *E. Skowrońska-Bocian*, Testament…, op. cit., s. 125 i n.; *M. Niedośpiał*, Testament. Zagadnienia ogólne…, op. cit, s. 91 i n.

[271] *S. Wójcik*, [w:] *J.S. Piątowski* (red.), System…, op. cit., s. 173 i n.; *M. Niedośpiał*, Testament. Zagadnienia ogólne…, op. cit, s. 91 i n.; *E. Skowrońska-Bocian*, Testament…, op. cit., s. 125 i n.; *P. Księżak*, Zachowek…, op. cit., s. 17.

[272] Zob. art. 56 ust. 1 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1896 z późn. zm.).

[273] Por. Uchwała SN z 13.12.2013 r., III CZP 79/13, w której wskazano, że: „dopuszczalne jest zawarcie umowy darowizny na wypadek śmierci, jeżeli jej przedmiotem są konkretne rzeczy lub prawa, a umowa nie jest sprzeczna z zasadami współżycia społecznego". Orzeczenie to spotkało się jednak z rozbieżną oceną doktryny (zob. np. *J. Masiubański*, Glosa do uchw. SN z 13.12.2013 r., III CZP 79/13, s. 115 i n.; *M. Bajerski*, Glosa do uchwały SN z 13.12.2013 r., III CZP 79/13, OSP 2014, Nr 10, poz. 9, s. 241 i n.; *P. Księżak*, Dopuszczalność darowizny na wypadek śmierci. Glosa do uchwały SN z dnia 13 grudnia 2013 r., III CZP 79/13, Państwo i Prawo 2015, Nr 10, s. 123-128.).

że określone wartości majątkowe mogą należeć do jednostki, a więc być przedmiotem jej własności prywatnej. Początkowo majątek po śmierci właściciela przechodził na spadkobierców według różnego rodzaju rozwiązań, zbliżonych do dzisiejszego dziedziczenia ustawowego. Taki sposób dziedziczenia wydawał się naturalny, zwłaszcza wobec istniejących silnych więzi rodzinno-plemiennych. Dopiero po wykształceniu się tego rodzaju następstwa na wypadek śmierci zaczęto dostrzegać potrzebę wpływu woli spadkodawcy na porządek dziedziczenia[274].

Pojęcie dziedziczenia oraz wynikająca z niego zasada swobody testowania we współczesnym rozumieniu znalazły się w prawie cywilnym przede wszystkim za sprawą prawa rzymskiego. Ustawa XII Tablic zawierała regulacje wprost przewidujące możliwość rozrządzania za życia majątkiem na wypadek śmierci[275]. W prawie rzymskim występowały dwa tytuły dziedziczenia: ustawa i testament[276]. Umowa o dziedziczenie była zakazana jako niemoralna[277]. Obok testamentu znany był kodycyl. W treści testamentu oprócz ustanowienia spadkobiercy mogło być zamieszczone m. in. polecenie *(modus)* oraz zapis. Znane były w szczególności dwa typy zapisu: *legat per vindicationem* oraz *per damnationem.* Prawo rzymskie nie znało natomiast instytucji wykonawcy testamentu. Pierwotnie prawie niegraniczona swoboda testowania (w Ustawie XII tablic), będąca niejako przedłużeniem władzy ojcowskiej *(patriae potestatis)*, ulegała stopniowemu ograniczeniu w interesie rodziny, co doprowadziło do wykształcenia się na rzecz osób bliskich rozwiązań zbliżonych do systemu rezerwy. Wypracowane w Rzymie rozwiązania stanowiły fundament dla regulacji prawnospadkowych zawartych w nowożytnych kodyfikacjach.

Podwaliny pod współczesne prawo spadkowe położył Kodeks Napoleona. Wprawdzie na skutek rewolucji francuskiej testamenty zostały zniesione ustawą z dnia 9 marca 1793 roku, wkrótce jednak z powrotem je przywrócono. Wola testatora w Kodeksie Napoleona miała decydujące znaczenie, nawet przepisy o dziedziczeniu ustawowym ujmowano jako wyraz milczącej, dorozumianej woli spadkodawcy[278]. Wszelkie ograniczenia w zakresie testowania nieruchomościami gruntowymi, istniejące w okresie feudalizmu, praktycznie wyłączające dowolne dysponowanie tymi rzeczami, zostały zniesione. Wyjątkiem był Zwód Praw. Ponadto w epoce kodyfikacyjnej zlikwidowane zostały wszelkie ograniczenia przedmiotowe i podmiotowe w zakresie testowania.

[274] *W. Borysiak*, Dziedziczenie. Konstrukcja…, op. cit., s. 29–32.
[275] Dig. 50, 16, 120.
[276] Gai Ins. 2, 99.
[277] Cod. Ius. 2, 9, 6.
[278] *M. Waline*, L'individualisme et le droit, Paris 1949, s. 206

Wyróżnić można kilka aspektów swobody testowania, takich jak:

a) prawo do sporządzenia testamentu,

b) wybór formy testamentu,

c) swobodę co do treści testamentu,

d) swobodę w zakresie sposobu sformułowania ostatniej woli w testamencie[279].

W doktrynie jako uzasadnienie swobody w zakresie dysponowania majątkiem na wypadek śmierci wskazuje się, iż swoboda testowania:

1) jest naturalnym prawem spadkodawcy,

2) stwarza bodziec do pracowitości i oszczędzania,

3) umożliwia postępowanie zgodne z regułą wzajemności,

4) umożliwia bardziej sensowny i dostosowany do konkretnej sytuacji podział majątku,

5) jest zgodna z typowymi pragnieniami człowieka[280].

Przedstawione argumenty budzą kontrowersje. W literaturze przedmiotu znaleźć można liczne stanowiska aprobujące oraz krytykujące prezentowane uzasadnienia przyznawania testatorom możliwie szerokiej swobody w dysponowaniu majątkiem na wypadek śmierci[281].

Chociaż każda osoba fizyczna posiadająca pełną zdolność do czynności prawnych ma prawnie zagwarantowaną możliwość swobodnego dysponowania majątkiem na wypadek śmierci, to swoboda ta doznaje pewnych ograniczeń: ze względu na potrzebę ochrony interesów osób najbliższych spadkodawcy, ze względu na założenia techniki legislacyjnej, w celu ochrony niektórych składników spadku, z uwagi na chęć utrzymania własności nieruchomości w rękach obywateli polskich oraz z uwagi na obowiązki fiskalne.

[279] Zob. *K. Osajda*, art. 941, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 50-54.
[280] Tak: *J. Wierciński*, Uwagi o swobodzie testowania…, op. cit., s. 1249; *K. Osajda*, art. 941, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 49.
[281] Zob. *A. Hirsch, K. Wang*, Qualitative Theory…, op. cit., s. 6 i n.

Rozdział 2. Istota i funkcja testamentu

1. Uwagi wstępne

Każdy, kto w ciągu swojego życia nabył określony majątek, stał się podmiotem określonych praw i obowiązków majątkowych, chce mieć możność swobodnego decydowania o losach tego majątku także na wypadek swojej śmierci[1]. Uznanie swobody testowania jako jednej z najistotniejszych wartości realizowanej przez prawo spadkowe jest jedynie punktem wyjścia dla szerszego zagadnienia jakim jest dysponowanie majątkiem na wypadek śmierci. Sama idea o możliwości samodzielnego dokonywania rozrządzeń *mortis causa* nie miałaby żadnego praktycznego znaczenia, gdyby prawodawca nie stworzył warunków do jej realizowania. Konieczne jest zatem stworzenie instrumentu lub instrumentów prawnych, dzięki którym majątek spadkodawcy, w chwili jego śmierci, może zostać przekazany wybranym przez niego beneficjentom.

W polskim prawie spadkowym urzeczywistnieniem swobody testowania jest instytucja testamentu, będącego jedynym narzędziem, za pomocą którego możliwe jest dokonanie rozrządzeń majątkiem na wypadek śmierci (art. 941 k.c.). Chociaż przepisy szczególne dopuszczają w nielicznych przypadkach możliwość pozatestamentowego dokonania pewnych dyspozycji na wypadek śmierci określonymi składnikami majątku spadkodawcy, powołanie do spadku może wynikać wyłącznie z ustawy albo z testamentu (art. 926 § 1 k.c.), przy czym testament ma zawsze pierwszeństwo przed ustawą (art. 926 § 2 k.c.). Jest to instytucja szczególna w kontekście całego systemu prawa cywilnego. Przede wszystkim pozwala spadkodawcy na uregulowanie stosunków majątkowych i w oznaczonym zakresie niemajątkowych *post mortem*, będąc środkiem translacji majątku ze spadkodawcy na oznaczone osoby, wywołując skutek *mortis causa*[2]. Można go sporządzić wyłącznie osobiście[3]. Jest czynnością jednostronną, bez oznaczonego adresata. Natomiast ważność testamentu uzależniona jest od spełnienia wymogów formalnych nieznanych innych czynnościom prawnym (art. 958 k.c.). Wyjątkowość testamentu skłania do poczynienia rozważań o funkcji, którą pełni on w obrocie prawnym oraz jaki w istocie jest charakter tej instytucji. Mając przy

[1] *S. Wójcik, F. Zoll*, Testament…, op. cit., s. 80.
[2] Por. *M. Niedośpiał*, Testament w polskim prawie cywilnym. Zagadnienia ogólne, Kraków 1991, s. 9.
[3] Zob. szerzej: *K. Grzegorczyk*, Zasada osobistości testamentu w prawie polskim, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2020, z. 1, s. 99-135.

tym na uwadze, że testamentem nazywana jest nie tylko sama czynność prawna *mortis causa,* ale także dokument, który tę czynność inkorporuje.

Zasadne wydaje się przy tym uwzględnianie perspektywy prawnohistorycznej, co nie jest regułą przy projektowaniu zmian przepisów prawa spadkowego. Jako przykład wskazać można niedostrzeżenie przez polskiego prawodawcę, podczas wprowadzania w 2011 roku instytucji zapisu windykacyjnego, że podobne rozwiązanie obowiązywało na ziemiach polskich przez blisko 140 lat. Z tej też przyczyny na etapie przygotowywania nowelizacji nie podjęto jakiejkolwiek próby porównania proponowanych regulacji do tych obowiązujących w przeszłości. Tym samym zignorowany został dorobek orzecznictwa i piśmiennictwa instytucji w zakresie idei, koncepcji i sposobów rozwiązania problemów wynikających z zastosowania tejże instytucji w praktyce[4].

Jednakże sięganie do przeszłości służyć może poszukiwaniu najlepszych rozwiązań dla teraźniejszości[5]. Pożądane jest więc przedstawienie i wyjaśnienie genezy rozwiązań dotyczących formy testamentu, które znalazły się ostatecznie w księdze czwartej Kodeksu cywilnego uchwalonego w 1964 roku. Jej znajomość ma bowiem znaczenie także dla współczesnych rozważań o prawie spadkowym. Przede wszystkim pozwala na poznanie celów uchwalonych przepisów, stojących za nimi idei oraz powodów, dla których znalazły się w systemie prawa. W konsekwencji pozwoli to na ocenę aktualnej regulacji i wskazanie możliwych tendencji jej rozwoju. Oprócz przydatności w dokonywaniu wykładni funkcjonalnej i historycznej aktualnie obowiązujących przepisów wiedza ta może okazać się pomocna przy formułowaniu postulatów *de lege ferenda*.

2. Funkcja testamentu w obrocie prawnym

Zasadniczo każdy, podczas swojego życia staje się podmiotem określonych praw i obowiązków majątkowych i niezależnie od wielkości zgromadzonego majątku chce korzystać ze swojego mienia i rozporządzać nim z wyłączeniem innych osób oraz chce mieć możność swobodnego decydowania o losach tego majątku także na wypadek swojej śmierci[6]. Większość systemów prawnych ma uregulowane różne instytucje, które służą bezpośrednio lub mogą być

[4] Zob. np. *J. Bieda*, *M. Kłos,* Zapis windykacyjny – powrót do przeszłości, Państwo i Prawo 2013, z. 4, s. 15-30; *A. Moszyńska*, Zapis windykacyjny w Polsce – dawniej i dziś, Rejent 2013, Nr 1, s. 66-82.
[5] *E, Borkowska-Bagieńska*, O doświadczeniach kodyfikacji prawa cywilnego w II Rzeczypospolitej dla współczesnego ustawodawcy, Czasy Nowożytne 2002, Nr 12, s. 125-141.
[6] Zob. *S. Wójcik, F. Zoll,* [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 333-334.

wykorzystane dla osiągnięcia tego celu[7]. Analiza porównawcza różnych systemów prawnych dowodzi, że znanych jest wiele instrumentów pozwalających na przejście majątku *mortis causa*, z czego szczególnie wiele występuje w systemie *common law*. Pojawiają się nawet stanowiska, że stopniowo coraz większa część majątku jest nabywana *mortis causa* za pomocą innych instrumentów prawnych niż testament[8]. Zatem oprócz ustanowienia spadkobiercy w testamencie, dokonanie rozrządzeń *mortis causa* może niekiedy nastąpić w aktach niebędących testamentami[9]. Oprócz ustanowienia spadkobiercy w testamencie do rozrządzenia majątkiem na wypadek śmierci służyć mogą instytucje takie jak kodycyl, współwłasność (*joint tenancy*)[10], *precatory instruments*[11], umowy regulujące dziedziczenie (*contract to make wills*)[12] lub darowizna na wypadek śmierci (*gift in case of death*).

Według obowiązującego obecnie Kodeksu cywilnego, rozrządzić majątkiem na wypadek śmierci można jedynie przez testament (art. 941 k.c.). Przedmiotem rozrządzenia może być cały majątek spadkodawcy należący do niego w chwili śmierci albo część ułamkowa tego majątku (art. 926 § 2 i 3 k.c.) lub poszczególne przedmioty objęte spadkiem (art. 986 § 1 i art. 981^1 k.c.)[13]. Tym samym testament jest instytucją prawną przy pomocy, której możliwe jest uregulowanie stosunków majątkowych po śmierci. W tym ujęciu testament jest środkiem translacji majątku ze spadkodawcy, z chwilą jego śmierci, na oznaczone osoby[14].

Testament służy także do regulowania stosunków niemajątkowych *post mortem*. Spadkodawca, poprzez polecenia niemajątkowe lub odpowiednio sformułowane warunki,

---

[7] Różne systemy unormowania testamentu zostały szczegółowo przedstawione w komparatystycznym opracowaniu: *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities. Comparative Succession Law, t. 1, Oxford 2011, *passim*. Zob. także *K. Osajda*, Ustanowienie spadkobiercy w testamencie w systemach prawnych Common Law i Civil Law, Warszawa 2009, *passim*.

[8] Zob. obszerne przedstawienie tego rodzaju instrumentów stosowanych w różnych systemach prawnych: *A. Braun, A. Röthel* (red.), Passing Wealth on Death: Will-Substitutes in Comparative Perspective Oxford 2016.

[9] Zob. *K. Osajda*, Ustanowienie spadkobiercy…, op. cit., s. 59-177.

[10] W systemach *common law* bycie współwłaścicielami może czasami doprowadzić do *sui generis* dziedziczenia w sytuacji, kiedy jeden ze współwłaścicieli umrze. W ten sposób ustrój współwłasności może być traktowany jako surogat testamentu (i testamentowego powołania do dziedziczenia). Nie dotyczy to jednak każdej współwłasności. Zob. szerzej: *K. Osajda*, Ustanowienie spadkobiercy…, op. cit., s. 162-163.

[11] Ten instrument prawny nie ma swojego wiernego odpowiednika w systemie *civil law*. Jest on zbliżony do fideikomisu, zaś jego istota sprowadza się do tego, że testator może powołać spadkobiercę poza testamentem korzystając z uprawnień przewidzianych dla niego w prawie trustów, które polegają na tym, że przekazuje cały majątek jednej osobie i wyraża nadzieję, że tak obdarowany wykorzysta ów majątek zgodnie ze wskazówkami spadkodawcy. Zob. szerzej: *K. Osajda*, Ustanowienie spadkobiercy…, op. cit., s. 172-173.

[12] Niektóre kraje (i to w obu systemach prawnych) pozwalają na zawieranie kontraktów regulujących kwestie dziedziczenia. Są one wówczas także drogą do ustanawiania spadkobierców, a tym samym mogą pełnić rolę surogatu testamentu. Zob. szerzej: *K. Osajda*, Ustanowienie spadkobiercy…, op. cit., s. 174-175. Np. prawo niemieckie – zob. *T. Kipp, H. Coing*, Erbrecht, Tübingen 1990, s. 231 i kanadyjskie w prowincjach common law *A. H. Oosterhoff*, Oosterhoff on Wills and Succession, Scarborough 2001, s. 117.

[13] *J.S. Piątowski*, [w:] *J.S. Piątowski* (red.), System…, op. cit., s. 179.

[14] Por. *M. Niedośpiał*, Testament. Zagadnienia ogólne…, op. cit, s. 90.

dodane przy zapisie, poleceniu lub ustanowieniu wykonawcy testamentu może w pewnym stopniu wpływać na kształt stosunków niemajątkowych po swojej śmierci.

Oprócz ściśle prawnych funkcji testamentu wyróżnić można także funkcję pozaprawną, bowiem poszczególne rozrządzenia testamentowe mogą wpływać na zachowanie oznaczonych osób, kształtując ich postępowanie nie tylko po śmierci spadkodawcy, ale także za jego życia. Nieraz sama zapowiedź oznaczonych rozrządzeń testamentowych (np. wydziedziczenia) może wywierać istotny wpływ na zachowanie krewnych spadkodawcy. Ponadto testament, oprócz rozrządzeń przewidzianych *expressis verbis* w Kodeksie cywilnym, zawiera różne zalecenia, rady bądź wskazówki. Mimo iż nie mają one mocy prawnej i nie mogą być prawnie egzekwowane to wskazuje się, że poprzez umieszczenie ich w testamencie wywołują pewien moralny obowiązek u adresatów[15].

3. Charakterystyka testamentu

3.1. Uwagi ogólne

Większość doktryny przyjmuje, że termin „testament" w prawie spadkowym i postępowaniu spadkowym, wbrew zasadzie racjonalności językowej, występuje w różnych znaczeniach. Po pierwsze, oznacza czynność prawną, przez którą osoba fizyczna określa losy swego majątku na wypadek śmierci. Po drugie, przez użycie tego pojęcia określa się dokument, w którym zawarte jest oświadczenie testatora[16].

Pojęcie testamentu w obecnie obowiązujących kodeksach cywilnych, jakkolwiek używane, zwykle nie jest definiowane przez ustawodawcę[17]. Zadanie to spoczywa zatem przede wszystkim na przedstawicielach doktryny i judykaturze. Jednakże we wszystkich

[15] Por. *M. Niedośpiał*, Testament. Zagadnienia ogólne…, op. cit, s. 90-91; *K. Renner*, The Institutions of Private Law and Their Social Functions, New Brunswick-London, s. 241-260.

[16] Zob. *E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński*, art. 942, [w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, Warszawa 2017, Lex/el., Nb 2; *K. Przybyłowski*, Niedopuszczalność wspólnych testamentów, Studia Cywilistyczne 1963, t. IV, s. 18 i n.; *A. Mączyński*, Glosa do uchwały składu 7 sędziów SN z dnia 22 marca 1971 r., III CZP 91/70, OSPiKA 1972, Nr 2, poz. 26; odmiennie jednak: *J. Gwiazdomorski*, Wykładnia przepisów o testamencie na tle uchwały składu 7 sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 marca 1971 r., III CZP 91/70, Nowe Prawo 1973, Nr 6, s. 828 i n.

[17] Jednym z nielicznych wyjątków od tej zasady jest francuski kodeks cywilny, który w art. 895 wskazuje, iż testament to czynność, mocą której testator dysponuje, na czas po swojej śmierci, całością lub częścią majątku i która może być odwołana.

definicjach, wskazuje się na trzy podstawowe cechy testamentu. Są nimi: skutek *mortis causa*, jednostronność i odwołalność[18].

Występuje pewna różnica pomiędzy rozumieniem terminu „testament" w systemach *common law* oraz prawa kontynentalnego. Co do zasady, w państwach *civil law* za testament uważany jest konkretny dokument sporządzony zgodnie z wymaganiami formalnymi, natomiast w *common law* pojęcia „testament" (ang. *will)* używa się też w znaczeniu bardziej abstrakcyjnym, dla określenia wszystkich dokumentów zawierających rozrządzenia *mortis causa* zmarłego. Stąd, w uproszczeniu można stwierdzić, że w systemie *civil law* spadkodawca może zostawić kilka testamentów, a w *common law* wszystkie zostawione dokumenty określone jako testamenty będą traktowane jako jeden testament[19].

3.2. Testament jako czynność prawna

3.2.1. Testament jako czynność prawna *mortis causa*

Powszechnie przyjmowanym podziałem jest podział na czynności prawne między żyjącymi (*inter vivos*) oraz na wypadek śmierci (*mortis causa*). Podział ten oparty jest na kryterium momentu powstania skutków prawnych dokonywanej czynności i znany był już prawu rzymskiemu[20].

Czynność prawna jest czynnością dokonaną na wypadek śmierci, gdy jej skuteczność uzależniona została od wystąpienia zdarzenia prawnego w postaci śmierci podmiotu dokonującego czynności. Przy czynnościach prawnych pomiędzy żyjącymi takie uzależnienie nie występuje[21]. Skutki prawne czynności *inter vivos* powstają w chwili ich dokonania, nawet jeżeli zostały opatrzone warunkiem lub zastrzeżony został termin. Wywołują więc skutki prawne w sferze osób żyjących w chwili dokonywania tych czynności i dokonywane są zarówno pomiędzy osobami fizycznymi jak i osobami prawnymi. Natomiast czynności *mortis*

[18] *A. Mączyński*, Dziedziczenie testamentowe w prawie prywatnym, Warszawa-Kraków 1976, s. 53 i n.; *E. Skowrońska-Bocian*, Testament…, op. cit., s. 13.
[19] *K. Osajda*, art. 941, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 39.
[20] *F. Longchamps de Bérier*, [w:] *W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier*, Prawo rzymskie…, op. cit., s. 132; *K. Kolańczyk*, Prawo rzymskie, Warszawa 2021, s. 236.
[21] *A. Brzozowski, W. J. Kocot, E. Skowrońska-Bocian*, Prawo cywilne. Część ogólna, Warszawa 2018, s. 280-281; *A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk*, Prawo cywilne. Zarys części ogólnej, Warszawa 2020, s. 330-331.

causa, dotyczą sfery prawnej osób fizycznych i prawnych funkcjonujących w chwili śmierci osoby, która dokonała czynności i mogą być dokonywane wyłącznie przez osoby fizyczne[22].

Wyjątkowość czynności *mortis causa* polega na tym, że osoba fizyczna postanawia o swoim majątku lub o jego składnikach na taki wypadek, gdy już traci podmiotowość i nie może mieć praw i obowiązków, a zatem żadnego własnego majątku. Wszystkie konsekwencje prawne pojawiają się dopiero po jej śmierci. Dopóki fakt ten nie nastąpi, czynność prawna dokonana *mortis causa* nie kreuje żadnego stosunku prawnego. Pojawia się on dopiero po śmierci podmiotu dokonującego tę czynność[23].

Do najbardziej typowych czynności *mortis causa* zaliczane są: testament, umowa dziedziczenia oraz darowizna na wypadek śmierci. Natomiast w prawie polskim niewątpliwie najistotniejszą czynnością na wypadek śmierci jest testament[24]. Niedopuszczalne jest bowiem zawieranie umów o spadek po osobie żyjącej (art. 1047 k.c.) innych niż umowa o zrzeczenie się dziedziczenia (art. 1048 § 1 k.c.) lub umowa o zrzeczenie się zachowku (art. 1048 § 2 k.c.)[25].

W orzecznictwie i w doktrynie upowszechnia się stanowisko o dopuszczalności dokonywania darowizn na wypadek śmierci. Należy jednak zauważyć, iż czynność prawna, w której zastrzeżono termin określając go jako śmierć danej osoby fizycznej, będzie czynnością prawną *inter vivos*, a nie *mortis causa*. Przez zastrzeżenie śmierci jako terminu początkowego (*dies certus an, incertus quando*) dana czynność prawna (np. umowa) nie przestaje być zdarzeniem prawnym, które kreuje stosunek zobowiązaniowy. W systemie prawnym czynności na wypadek śmierci stanowią absolutny wyjątek, a regułą jest dokonywanie czynności w całości albo chociaż w pewnym zakresie skutecznych za życia podmiotu czy stron czynności. Zastrzeżenie skuteczności czynności od śmierci podmiotu musi należeć do *essentialia negotii* tej czynności, aby chodziło o czynność *mortis causa*[26]. Tym samym czynnościami prawnymi

---

[22] *E. Skowrońska-Bocian*, Testament…, op. cit., s. 14-15.

[23] *Z. Radwański, A. Olejniczak*, [w:] *Z. Radwański, A. Olejniczak* (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 2…, op. cit., s. 300.

[24] *E. Skowrońska-Bocian*, Testament…, op. cit., s. 15.

[25] Zob. *K. Mularski*, art. 1048, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 2; *W. Borysiak*, art. 1048, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 10–20; *J. Kremis, J. Kuźmicka-Sulikowska*, art. 1048, [w:] *E. Gniewek, P. Machnikowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2019, Legalis/el., Nb 1–7; *J. Ciszewski, J. Knabe*, art. 1048, [w:] *J. Ciszewski, P. Nazaruk* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 1–9; *G. Wolak*, art. 1048, [w:] *M. Fras, M. Habdas*, (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922–1087), Warszawa 2019, Lex/el., Nb 1–3, 19, 24–34. Redakcja art. 1048 k.c. oraz pozostałych przepisów k.c. usprawiedliwia dokonywane w tym kontekście wnioskowanie *a maiori ad minus*. Tym samym za dopuszczalne uznaje się zawarcie umowy zrzeczenia się zachowku oraz umowy zrzeczenia się ułamkowej części spadku (lub udziału w spadku). Nie wydaje się już jednak możliwe zawarcie umowy zrzeczenia się dziedziczenia określonych składników wchodzących w skład spadku. Zob. *D.J. Walczak*, Dopuszczalność częściowego zrzeczenia się dziedziczenia w prawie polskim, Monitor Prawniczy 2020, Nr 14, s. 747-756.

[26] *S. Grzybowski*, [w:] *S. Grzybowski* (red.), System prawa cywilnego. Część ogólna, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1985, s. 488-489.

mortis causa mogą być wyłącznie czynności, należące do typu czynności, określonego właśnie w ten sposób przez ustawodawcę natomiast nie są nimi czynności, które zostały przez strony wzbogacone o dodatkowe zastrzeżenie umowne[27]. Dlatego też w prawie polskim darowizna *mortis causa*, mimo zaaprobowanej przez doktrynę nazwy, będzie w istocie czynnością prawną *inter vivos*[28].

Możliwość dysponowania *mortis causa* pewną częścią praw i obowiązków majątkowych przewidują także przepisy szczególne. Niezależnie od sporządzenia testamentu dopuszczalne jest m.in.:

- wskazanie jednej lub więcej osób uprawnionych do otrzymania sumy ubezpieczenia w razie śmierci osoby ubezpieczonej[29];
- dokonanie dyspozycji wkładem bankowym na wypadek śmierci[30];
- wskazanie osoby uposażonej do wypłaty gwarantowanej z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych[31];
- wskazanie jednej lub więcej osób fizycznych, na których rzecz nastąpi wypłata środków zgromadzonych na OFE, które pozostaną po przekazaniu należnej części małżonkowi, z którym zmarły pozostawał we wspólności majątkowej[32];
- dokonanie rozrządzenia środkami zgromadzonymi na rachunku w ramach pracowniczego programu emerytalnego, poprzez wskazanie w deklaracji uczestnictwa osoby fizycznej uprawnionej do odbioru środków na wypadek śmierci[33];
- wskazanie jeden lub więcej osób, którym zostaną wypłacone środki zgromadzone na indywidualnym koncie emerytalnym lub emerytalnym koncie zabezpieczenia emerytalnego[34];

[27] *Z. Radwański, A. Olejniczak*, [w:] *Z. Radwański, A. Olejniczak* (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 2…, op. cit., s. 300-301. W judykaturze np. uchwała SN z 13 grudnia 2013 r., III CZP 79/13, OSNC 2014, Nr 10, poz. 98; postanowienie SN z 6 maja 2004 r., III CK 511/02, LEX nr 585811.
[28] *F. Sztandera*, Cywilnoprawne podstawy dopuszczalności umowy darowizny na wypadek śmierci, Poznań 2016 s. 32 i n.
[29] Art. 831 § 1 k.c.
[30] Art. 56 ust. 1 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 2439 z późn. zm.).
[31] Wrt. 25b ust. 1 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 504).
[32] Art. 82 ust. 1 i 1a ustawy z dnia 28 sierpnia 1997 r. o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 105 z późn. zm.).
[33] Art. 48 ust. 1 ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o pracowniczych programach emerytalnych (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 2139)
[34] Art. 11 ust. 1 ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o indywidualnych kontach emerytalnych oraz indywidualnych kontach zabezpieczenia emerytalnego (t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 1808 z późn. zm.).

- wskazanie jednej lub więcej osób uprawnionych do otrzymania środków zgromadzonych na rachunku w ramach pracowniczego planu kapitałowego[35];
- wskazanie osoby, której spółdzielnia będzie obowiązana wypłacić udziały po śmierci członka spółdzielni[36].
- wskazanie osoby, której bank spółdzielczy będzie obowiązany wypłacić udziały i inne należności związane z udziałami po śmierci członka banku spółdzielczego[37].

Jako *ratio legis* wprowadzenia instytucji pozwalających na rozrządzenie *mortis causa* przez spadkodawcę określonymi częściami majątku w drodze sukcesji singularnej wskazuje się, że pozwalają one częściowo uchronić spadkobierców przez niejednokrotnie długotrwałym postępowaniem spadkowym, zapewniając środki egzystencji osobom, które pozostawały na utrzymaniu zmarłego i potrzebują pieniędzy do spełnienia swoich potrzeb, zanim jeszcze postępowanie spadkowe się zakończy oraz zachęcają do zawierania umów dotyczących instytucji z nimi związanych (m.in. rachunków bankowych, indywidualnych kont emerytalnych, indywidualnych kont zabezpieczenia emerytalnego, itp.)[38].

3.2.2. Testament jako czynność prawna jednostronna

Do sporządzenia ważnego testamentu wystarczające jest oświadczenie woli wyłącznie jednej osoby – testatora. Tym samym testament jest czynnością prawną o charakterze jednostronnym. Jego ważność nie zależy od złożenia stosownego oświadczenia woli przez osobę trzecią tudzież od jego dojścia do świadomości innego podmiotu. Najwyraźniej tę cechę uwidacznia forma testamentu własnoręcznego (art. 949 k.c.). Jednakże nawet w przypadku sporządzenia testamentu w formie aktu notarialnego (art. 950 k.c.), testamentu allograficznego (art. 951 k.c.) albo testamentu szczególnego (art. 952 i nast. k.c.) obecność pewnych osób pozostaje bez wpływu na jednostronność tej czynności prawnej. Osoby, przed którymi spadkodawca testuje (np. notariusz, burmistrz), podobnie jak świadkowie testamentu (np. ustnego) nie są odbiorcami oświadczenia woli spadkodawcy, lecz spełniają funkcję

[35] Art. 21 ust. 1 ustawy z dnia 4 października 2018 r. o pracowniczych planach kapitałowych (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1342 z późn. zm.).
[36] Art. 16 ust. 4 ustawy z dnia 16 września 1982 r. Prawo spółdzielcze (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 648 z późn. zm.).
[37] Art. 10d ust. 3 ustawy z dnia 7 grudnia 2000 r. o funkcjonowaniu banków spółdzielczych, ich zrzeszaniu się i bankach zrzeszających (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 456).
[38] Por. *S. Kisiel*, Dyspozycja wkładem na wypadek śmierci, jak pośmiertna forma rozporządzenia majątkiem posiadacza rachunku bankowego. Aspekty cywilnoprawne i podatkowe, Studia Prawnoustrojowe 2021, Nr 54, s. 224; *J.M. Kondek*, art. 56, [w:] *B. Bajor* (et. al.), Prawo bankowe. Komentarz do przepisów cywilnoprawnych, Warszawa 2020, art. 56, Lex/el., Nb 2.1.

o charakterze dokumentacyjnym. Dlatego też w przypadku rozrządzeń testamentowych nie znajdzie zastosowania art. 61 k.c.[39]

3.2.3. Testament jako czynność prawna o charakterze osobistym

Z jednostronnością testamentu wiąże się także jego osobisty charakter[40]. Zgodnie z art. 944 § 2 k.c. testamentu nie można sporządzić ani odwołać przez przedstawiciela. Treść dokonanych rozrządzeń musi zatem pochodzić od samego spadkodawcy, nie zaś od innej osoby, nawet jeśli byłaby przez spadkodawcę upoważniona[41]. Sporządzenie lub odwołanie testamentu przez przedstawiciela nie będzie więc ważną czynnością prawną (art. 58 § 1 k.c.). Co więcej, przy sporządzaniu testamentu spadkodawca nie może skorzystać nawet z posłańca[42].

W przypadku zdecydowanej większości czynności prawnych dopuszczalne jest skorzystanie z pełnomocnika. Zasada osobistości, przy sporządzaniu testamentu, jest wyjątkiem podkreślającym szczególny charakter tej czynności prawnej. W literaturze dostrzega się, że dopuszczenie sporządzenia testamentu przez pełnomocnika powodowałoby pewne trudności. Przede wszystkim w grę nie mogłoby wchodzić pełnomocnictwo ogólne (art. 98 zd. 1 k.c.), gdyż testament nie należy do czynności zwykłego zarządu. Nadto przy tego rodzaju pełnomocnictwie dużą trudnością byłoby stwierdzenie, czy sporządzony przez pełnomocnika testament odpowiada woli zmarłego. Natomiast pełnomocnictwo szczególne wymagałoby tej samej formy, której ustawa wymaga od testamentu oraz odpowiadałoby treścią samemu testamentowi[43].

[39] *S. Wójcik*, [w:] *J.S. Piątowski* (red.), System…, op. cit., s. 178-179. Por. też uchwała SN z dnia 23 września 1958 r. OSPiKA 1959, Nr 9, poz. 253; *K. Przybyłowski*, glosa do uchwały SN z 23 września 1958 r. OSPiKA 1959, Nr 9, poz. 253.
[40] Zob. szerzej: *K. Grzegorczyk*, Zasada osobistości…, op. cit., s. 99-135.
[41] Zob. Postanowienie SO we Wrocławiu z 23 grudnia 2013 r., II Ca 940/13, LEX nr 1540293; *J. Gwiazdomorski*, Prawo spadkowe w zarysie, warszawa 1968, s. 115; *K. Kosiorkiewicz*, Ważność testamentu notarialnego (wybrane zagadnienia w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego), Nowy Przegląd Notarialny 2004, Nr 4, s. 27; *K. Osajda*, Testamenty…, op. cit., s. 93; *H. Witczak, A. Kawałko*, Prawo spadkowe, warszawa 2008, s. 36; *J.S. Piątowski, B. Kordasiewicz*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 105; *F. Zoll*, Czy odwołalność testamentu zawsze powinna być nieograniczona?, [w:] *M. Pecyna, J. Pisuliński, M. Podrecka* (red.), Rozprawy cywilistyczne…, op. cit., s. 553; *P. Księżak*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 162–164; *A. Pielak*, Osobiste czynności prawne, Forum prawnicze, 2018, z. 6, s. 55–58.
[42] *S. Wójcik*, [w:] *J.S. Piątowski* (red.), System…, op. cit., s. 180; *F. Błahuta* (et. al.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I, Warszawa 1972, s. 1859.
[43] Por. *E. Skowrońska-Bocian*, Testament…, op. cit., s. 17.

O osobistym działaniu spadkodawcy mówi się także w kontekście dopuszczalności tzw. zapisu alternatywnego[44] oraz sposobu ustanowienia spadkobiercy[45]. Zdaniem Sądu Najwyższego ważny jest zapis zwykły (art. 968 § 1 k.c.), w którym przedmiot świadczenia został określony alternatywnie, a wybór świadczenia należy do spadkobiercy zobowiązanego do wykonania zapisu[46]. W doktrynie wskazano, że tego rodzaju zapis narusza zasadę osobistości testamentu[47]. Wskazuje się także, że z uwagi na wymóg osobistego sporządzania testamentu przez spadkodawcę (art. 944 § 2 k.c.) nie jest dopuszczalne sformułowanie rozrządzenia, w myśl którego inna niż testator osoba miałaby wskazać podmiot, który ma zostać spadkobiercą[48]. Tożsame stanowisko prezentowane jest w judykaturze[49]. Dyskusyjna pozostaje jednak kwestia pozostawienia osobie trzeciej możliwości ustalenia i stwierdzenia, kto został powołany do spadku, na podstawie określonych przez testatora obiektywnych kryteriów[50]. Argumentem przemawiającym za ważnością tak sformułowanego rozrządzenia jest okoliczność, że zaangażowanie osoby trzeciej ma wyłącznie pomocniczy charakter[51]. Tym samym osoba wskazana przez testatora byłaby w istocie źródłem informacji pozwalającej na zindywidualizowanie osoby spadkobiercy.

Zasada osobistego sporządzenia testamentu nie stoi jednak na przeszkodzie powołaniu spadkobiercy w taki sposób, że osoba trzecia na mocy woli wyrażonej przez spadkodawcę w osobiście sporządzonym testamencie miałaby po śmierci testatora dokonać stwierdzenia, kto spełnia określone przez spadkobiercę obiektywne kryteria, jeżeli każdą z osób branych pod

[44] *T. Justyński*, Glosa do uchwały SN z dnia 16 października 2014 r., III CZP 70/14, OSP 2015, z. 5, poz. 46, s. 694; *T. Justyński*, Uwagi w sprawie natury oraz prawnej dopuszczalności tzw. zapisu alternatywnego, Przegląd Sądowy 2016, Nr 3, s. 34

[45] Zob. np. *K. Osajda*, Ustanowienie spadkobiercy…, op. cit., s. 74.

[46] Uchwała SN z 16 października 2014 r., III CZP 70/14, OSNC 2015, Nr 7-8, poz. 83.

[47] *T. Justyński*, Spadkowe prawo - zapis zwykły „alternatywny" - zobowiązania przemienne. Glosa do uchwały SN z dnia 16 października 2014 r., III CZP 70/14, OSP 2015, Nr 5, s. 693.

[48] Tak np.: *J. Gwiazdomorski*, Prawo spadkowe w zarysie, Warszawa 1990, s. 127; *E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński*, art. 959, [w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI…, op. cit., s. 205-206; *E. Skowrońska-Bocian*, Testament…, op. cit., s. 136;
S. *Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 426-427; *E. Niezbecka*, art. 959, [w:] *A. Kidyba* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom IV. Spadki, Warszawa 2015, Lex/el., Nb 6-7; *M. Pazdan*, art. 959, [w:] *K. Pietrzykowski* (red.), Kodeks…, op. cit, s. 1181.

[49] Postanowienie SN z dnia 13 czerwca 2001 r., II CKN 543/00, OSNC 2002, Nr 1, poz. 14. Zob. także postanowienie SN z dnia 12 października 2001 r., V CKN 503/00, OSP 2002, Nr 11, poz. 141.

[50] Możliwość taką negują bądź uznają za kontrowersyjną m.in.: *E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński*, art. 959, [w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI…, op. cit., s. 205-206; *J. Ciszewski, J. Knabe*, art. 959, [w:] *J. Ciszewski, P. Nazaruk* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., s. 1702; *M. Zelek*, art. 959, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 9; możliwość taką dopuszczają: *F. Błahuta*, art. 959, [w:] *F. Błahuta* (et. al.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III, Warszawa 1972, s. 1886; *M. Pazdan*, art. 959, [w:] *K. Pietrzykowski* (red.), Kodeks…, op. cit, s. 1181; *L. Stecki*, art. 959, [w:] *J. Winiarz* (red.), Kodeks cywilny z komentarzem. Tom II, Warszawa 1989, s. 854; *M. Niedośpiał*, Glosa do postanowienia SN z dnia 13 czerwca 2001 r., II CKN 543/00, Przegląd Sądowy 2003, Nr 9, s. 147.

[51] Zob. zamiast wielu: *S. Wójcik*, [w:] *J.S. Piątowski* (red.), System…, op. cit., s. 223.

uwagę przy dokonywaniu stwierdzenia spadkobierca zindywidualizuje ze stopniem dokładności wymaganym dla powołania spadkobiercy. Zwłaszcza w świetle dopuszczalności uczynienia zapisu alternatywnego. Powołanie spadkobiercy w ten sposób byłoby jednak dokonane z naruszeniem art. 962 k.c., zgodnie z którym, co do zasady, nie jest możliwe powołanie spadkobiercy z zastrzeżeniem warunku lub terminu. Wydaje się, że pozostawienie osobie trzeciej możliwości dokonania stwierdzenia, kto ma dziedziczyć, jest w istocie powołaniem do dziedziczenia z zastrzeżeniem warunku, polegającego na tym, że osoba trzecia w ogóle dokona tego stwierdzenia (co jest zdarzeniem przyszłym i niepewnym). Brak także instrumentów prawnych przymuszających wskazaną w testamencie osobę do desygnowania spadkobiercy. Jeżeli natomiast testator przewidziałby w testamencie termin do dokonania takiej czynności, którego bezskuteczny upływ powodowałby wskazanie określonej osoby jako spadkobiercy, wówczas oznaczenie osoby spadkobiercy nastąpiłoby z zastrzeżeniem terminu[52].

Podobną do art. 944 § 2 k.c. funkcję gwarancji osobistości testamentu oraz źródła kryterium oceny ważności testamentu, mają przepisy o wadach oświadczenia ostatniej woli (art. 945 § 1 k.c.)[53]. O ile nie można uznać za niedopuszczalne wpływanie osób trzecich na sferę motywacji testatora, gdyż swoboda testowania polega m.in. na tym, że testator może wybrać adresatów przysporzeń według dowolnego kryterium, w tym także na skutek wkupienia się w jego łaski to należy dostrzegać zagrożenie, jakie stanowić może dla osobistego charakteru rozrządzeń działanie osób trzecich motywowane chęcią uzyskania czegoś z majątku testatora. Zwłaszcza, jeśli z uwagi na wiek lub zdrowie staje się on osobą bardziej zależną od innych. Oprócz uznania za nieważne testamentów sporządzonych pod wpływem groźby (art. 945 § 1 pkt 3 k.c.) osobisty charakter testamentu chroniony jest także przez art. 945 § 1 pkt 1 k.c., zgodnie z którym nieważny jest testament sporządzony w stanie wyłączającym swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli. Brak swobody nie musi wynikać z przyczyn tkwiących w osobie testatora, ale również z przyczyn zewnętrznych. Kluczowe jednak jest, czy testator wyraził swoją wolę, czy też została ona w nieuprawniony sposób zmodyfikowana przez cudzą. W takim ujęciu art. 945 § 1 pkt 1 k.c. przypomina znaną prawu *common law* konstrukcję „niedozwolonego wpływu" (*undue influence*)[54].

Zasada osobistego działania przy sporządzaniu testamentu w żadnym razie nie sprzeciwia się korzystaniu przez testatora z fachowych porad w tym zakresie byle by tylko

[52] Zob. szerzej: *M. Zelek,* art. 959, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 9.
[53] Zob. szerzej: *J. Wierciński*, Brak świadomości albo swobody przy sporządzaniu testamentu, Warszawa 2013, s. 209–281.
[54] Zob. *J. Wierciński*, Brak świadomości…, op. cit., s. 209-221 i 241-242; *K. Grzegorczyk,* Zasada osobistości…, op. cit., s. 116-117.

porada nie wprowadziła spadkodawcy w błąd lub nie zawierała groźby[55]. Spadkodawca może więc całkowicie swobodnie konsultować się z zaufanymi osobami lub skorzystać z profesjonalnego doradztwa. Natomiast w przypadku testamentu notarialnego można nawet mówić o obowiązku wyjaśniającym notariusza[56]. Za dopuszczalne należy także uznać wszelkie upoważnienia dotyczące samego dokumentu inkorporującego wolę testatora, np. upoważnienie do przechowywania testamentu własnoręcznego[57].

Zasadzie osobistości nie sprzeciwia się także wskazanie przez testatora w treści testamentu osoby, która może być pomocna w wykładni testamentu. W przypadku ustalania woli spadkodawcy *de lege lata* dopuszczalne jest wykorzystanie wszelkich środków dowodowych, nie wyłączając dowodu z zeznań świadków oraz z przesłuchania stron. Jeżeli dzięki sięgnięciu do poza treściowych wskazówek interpretacyjnych i skorzystaniu z dodatkowych środków dowodowych, w tym dowodów osobowych, znaczenie postanowienia testamentowego określającego osoby powołane do spadku może być doprecyzowane, jego skuteczność nie może być podważana[58].

3.2.4. Testament jako czynność prawna odwołalna

Zgodnie z art. 943 k.c. spadkodawca może w każdej chwili odwołać zarówno cały testament, jak i jego poszczególne postanowienia. Odwołalność testamentu jest konsekwencją zasady swobody testowania oraz ukształtowania testamentu jako jednostronnej czynności prawnej *mortis causa*. Spadkodawca poprzez odwołanie testamentu stwarza możliwość takiego ukształtowania porządku dziedziczenia po nim, jakie według jego oceny najlepiej odpowiada aktualnemu układowi stosunków, odmiennemu jednak od tego, jaki istniał w chwili sporządzenia testamentu odwołanego. Jednocześnie testator poprzez odwołanie testamentu nie narusza niczyich praw[59].

Zdolność do odwołania testamentu pokrywa się ze zdolnością testowania. Zatem odwołać testament może tylko osoba mająca pełną zdolność do czynności prawnych (art. 944 § 1 k.c.). Decydujący jest moment odwołania testamentu, nie zaś jego sporządzenia. Może się

[55] Postanowienie SN z 30 grudnia 1976 r., III CRN 287/76, LEX nr 1634717.
[56] *J. Dziwański*, Obowiązek wyjaśniająco-doradczy notariusza przy sporządzaniu testamentu notarialnego w przypadkach z art. 961 k.c. (część I), Nowy Przegląd Notarialny 2003, Nr 2, s. 7-16; *J. Dziwański*, Obowiązek wyjaśniająco-doradczy notariusza przy sporządzaniu testamentu notarialnego w przypadkach z art. 961 k.c. (część II), Nowy Przegląd Notarialny 2004, Nr 1, s. 7-16.
[57] Por. *E. Skowrońska-Bocian*, Testament…, op. cit., s. 17.
[58] Por. uchwała SN z dnia 26 lutego 2021 r., III CZP 24/20, OSNC 2021, Nr 9, poz. 59.
[59] *S. Wójcik*, [w:] *J.S. Piątowski* (red.), System…, op. cit., s. 214.

zatem zdarzyć, w przypadku osoby, która utraci zdolność testowania (np. zapadnie co do niej postanowienie o częściowym albo całkowitym ubezwłasnowolnieniu), że utraci wskutek tego możliwość odwołania sporządzonego przez siebie testamentu, mimo że chciałaby tego dokonać[60]. Ponadto, podobnie jak w przypadku sporządzenia testamentu, niemożliwe jest odwołanie go przez osobę trzecią (art. 944 § 2 k.c.).

Niemożliwe jest zrzeczenie się przez spadkodawcę prawa do odwołania testamentu. Dlatego też bez jakiegokolwiek prawnego znaczenia pozostanie zawarte w nim postanowienie stwierdzające, że akt ten jest „nieodwołalny" lub „ostateczny"[61].

Testament odwołujący, następnie odwołany, nie powoduje automatycznego odzyskania mocy przez pierwotny testament, chyba że z okoliczności sprawy wynika, iż spadkodawca wyraził odmienną wolę. Polskie prawo spadkowe nie przewiduje przywrócenia skuteczności testamentowi odwołanemu[62]. Brak zarówno podstawy ustawowej do konstruowania „odżycia" testamentu, jak i brak podstaw do formułowania uogólnionej tezy, upatrującej źródła owej restytucji w samym fakcie odwołania wcześniejszego odwołania, z tym jednak, że odzyskanie skuteczności pierwszego rozrządzenie nie jest wykluczone i może nastąpić wskutek wyrażonej przez spadkodawcę woli[63].

W literaturze wskazuje się także, że z uwagi na zmieniającą się rzeczywistość i okoliczności rozważenia wymaga, czy współcześnie zasada swobody odwołania testamentu powinna być nadal w prawie polskim ograniczona jedynie utratą zdolności do czynności prawnych. Obserwuje się stale wydłużającą się długość życia, co może prowadzić do powstawania stanów psychofizycznych nieoznaczających jeszcze braku zdolności do czynności prawnych, lecz utrudniających w pełni suwerenną decyzję co do rozrządzenia majątkiem na wypadek śmierci. Zauważa się, że są przypadki, gdy spadkodawca sporządzi przemyślany testament w formie aktu notarialnego, który wiele lat później, tuż przed śmiercią, odwołuje nieprzemyślanym testamentem własnoręcznym, czy nawet sporządzonym w formie szczególnej. Aktualne jest zatem pytanie, co w silniejszy sposób chroni wolę testatora: zasada każdoczesnej odwołalności testamentu, czy też możliwość wyłączenia tej odwołalności[64].

---

[60] *K. Osajda*, art. 944, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 4.
[61] *E. Niezbecka*, art. 943, [w:] *A. Kidyba*, Kodeks cywilny. Komentarz…, op. cit., s. 116.
[62] Zob. postanowienie SN z 14 grudnia 2004 r., II CK 245/04, LEX nr 1119480; postanowienie SN z 27 czerwca 2018 r., IV CSK 67/18, LEX nr 2512019.
[63] Postanowienie SN z 28 stycznia 2009 r., IV CSK 355/08, LEX nr 527249. Zob. także *K. Mularski*, Kilka uwag o odwołaniu odwołania testamentu, Monitor Prawniczy 2005, Nr 16, s. 794-798; *M. Rzewuski*, Słów kilka o odwołaniu odwołania testamentu, Monitor Prawniczy 2011, Nr 24, s. 1347-1349.
[64] *F. Zoll*, Czy odwołalność testamentu zawsze powinna być nieograniczona?, [w:] *M. Pecyna, J. Pisuliński, M. Podrecka* (red.), Rozprawy cywilistyczne…, op. cit., s. 554; *K. Osajda*, art. 943, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 72.

3.2.5. Testament jako rozrządzenie

Testament jest czynnością prawną, mocą której spadkodawca rozrządza swoim majątkiem na wypadek śmierci (art. 941 k.c.). Przedmiotem rozrządzenia może być cały majątek spadkodawcy, część tego majątku lub poszczególne przedmioty należące do spadkodawcy w chwili śmierci. Rozrządzenie testamentowe jest jednak czymś innym niż rozporządzenie, zatem testament nie może być zaliczany do czynności prawnych rozporządzających[65]. Rozrządzenie testamentowe samo przez się nie powoduje żadnych zmian w sferze majątkowej spadkodawcy albo osób, na rzecz których rozrządzenie zostało dokonane. Nie rodzi także żadnych obowiązków po stronie spadkodawcy ani uprawnień po stronie osoby, na której rzecz dokonano rozrządzenia.

Warte odnotowanie jest, że chociaż obecnie powszechnie na oświadczenie woli spadkodawcy przyjmuje się termin „rozrządzenie", w odróżnieniu od czynności *inter vivos* nazywanych rozporządzeniami, to przyjęcie takiej terminologii nastąpiło dopiero w 1958 roku. Terminem „rozporządzenie" posługiwał się jeszcze dekret Prawo spadkowe[66] oraz projekty kodeksu cywilnego[67]. Jednolitość terminologiczna w tym przedmiocie nastąpiła, jak się wydaje, po referacie wygłoszonym przez K. Przybyłowskiego na temat problematyki spadkobrania pozaustawowego, co miało miejsce podczas sesji niektórych członków Komisji Kodyfikacyjnej, w dniach 12-16 maja 1958 roku. Rozpoczął on swe uwagi od zakwestionowania zwrotu „rozporządzenie", który jego zdaniem był terminem wieloznacznym. Za bardziej poprawne, w odniesieniu do czynności dokonywanych na wypadek śmierci, uznał sformułowanie „rozrządzenie". Zmiana ta została zaaprobowana, a przyjęta wówczas nomenklatura obowiązuje do dzisiaj[68].

3.2.6. Testament jako czynność prawna przysparzająca

Testament może zostać także zakwalifikowany jako czynność prawna przysparzająca. Decydujące znaczenie będzie mieć jego treść. Jako czynność prawna przysparzająca (przysporzenie) uważana jest czynność, której skutkiem, i to zamierzonym przez składającego

[65] *S. Wójcik*, [w:] *J.S. Piątowski* (red.), System…, op. cit., s. 179.
[66] Termin „rozporządzenie" występował w art. 2, 30, 57-58, 74, 78, 89-90, 96, 104, 107, 110, 120, 124, 136, 140, 144, 169 z dnia 8 października 1946 r. Prawo spadkowe.
[67] Zob. np. art. 722-773 projektu cywilnego z 1955 r., [w:] projekt Kodeksu Cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Warszawa 1955.
[68] *A. Moszyńska*, Geneza..., op. cit., s. 303-304.

oświadczenie woli, jest przysporzenie korzyści majątkowej innej osobie. Korzyść ta może polegać zarówno na zwiększeniu aktywów tej osoby (np. poprzez nabycie prawa własności) jak i na zmniejszeniu jej pasywów (np. zwolnienie z długu)[69].

Tym samym nie będzie czynnością prawną przysparzającą testament, którego wyłączną treścią jest odwołanie testamentu lub polecenie niemajątkowe, gdyż żadna z tych czynności nie przysparza korzyści majątkowej. Można natomiast mówić o przysporzeniu w przypadku rozrządzeń testamentowych takich jak powołanie do spadku oraz ustanowienie zapisu (zwykłego lub windykacyjnego)[70]. Takie rozumienie testamentu, jako czynności prawnej mogącej zostać uznaną za czynność prawną przysparzającą, zdaje się potwierdzać art. 957 § 2 k.c., który w pewnych przypadkach uzależnia ważność dokonanych przez testatora rozrządzeń od tego czy przysparzają korzyści czy też nie. Ustawodawca nie przyjmuje bowiem ogólnej nieważności testamentu sporządzonego w sytuacji, w której świadkiem testamentu była jedna z osób wymienionych w art. 957 § 1 k.c. Przyjmuje jedynie ograniczenie nieważności do postanowień przysparzających korzyści wskazanym w przepisie osobom. Testament pozostaje zatem co do zasady ważny, chyba że jego interpretacja prowadzi do przyjęcia, że bez tego rozrządzenia spadkodawca testamentu by nie sporządził[71].

3.2.7. Testament jako czynność prawna kauzalna

Spośród czynności przysparzających jedne kwalifikuje się jako czynności prawne kauzalne (przyczynowe), inne zaś jako abstrakcyjne (oderwane). Kryterium tego podziału jest to, czy ważność takiej czynności zależy lub nie zależy od istnienia lub także ujawnienia w jej treści prawidłowej przyczyny, czyli podstawy prawnej przysporzenia zwanej kauzą (*causa*)[72]. Samo pojęcie kauzy jest niejednoznaczne[73]. Nie ulega natomiast wątpliwości, że odnosi się wyłącznie do czynności o charakterze przysparzającym, czyli takich, na podstawie których

[69] *W. Czachórski*, Czynności prawne przyczynowe i oderwane w polskim prawie cywilnym, Warszawa 1952, s. 21 i n., s. 81 i n., s. 91 i n.; *A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk*, Prawo cywilne…, op. cit., s. 335-337; *S. Grzybowski*, [w:] *S. Grzybowski* (red.), System…, op. cit., s. 501-503; *Z. Radwański, A. Olejniczak*, Prawo cywilne - część ogólna, Warszawa 2021, s. 251-252; *K. P. Sokołowski*, Rozważania nad czynnościami przysparzającymi, odpłatnymi i nieodpłatnymi, Przegląd Sądowy 2009, Nr 7-8, s. 60-62; *Z. Radwański, A. Olejniczak*, [w:] *Z. Radwański, A. Olejniczak* (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 2…, op. cit., s. 266-268.

[70] *M. Niedośpiał*, Testament. Zagadnienia ogólne…, op. cit, s. 66-69; *E. Skowrońska-Bocian*, Testament…, op. cit., s. 19-20; *M. Rzewuski*, Podpis spadkodawcy…, op. cit., s. 27-36.

[71] *J. Haberko*, art. 957, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 12; *K. Osajda*, art. 957, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 30-32.

[72] *A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk*, Prawo cywilne…, op. cit., s. 339.

[73] *Z. Radwański, A. Olejniczak*, [w:] *Z. Radwański, A. Olejniczak* (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 2…, op. cit., s. 268-271.

osoba nabywa prawo podmiotowe lub zostaje zwolniona z obowiązku[74]. Zasadne wydaje się więc pytanie, czy także ważność testamentu, będącego jednostronną czynnością prawną o charakterze przysparzającym, zależy od istnienia niewadliwej sformalizowanej przyczyny prawnej dokonanego przysporzenia.

Zasadniczo każda czynność przysparzająca posiada charakter kauzalny, o ile nie został on wyłączony wolą stron lub mocą przepisu szczególnego[75]. Wątpliwości może jednak budzić jednostronny charakter rozrządzeń na wypadek śmierci. Jednakże mając na względzie, że prawodawca milczy w tej materii, zaś wyprowadzania takiego ograniczenia zgodnie z regułą *lege non distinguente* jawi się jako działanie nazbyt rygorystyczne, brak jest przeszkód by traktować testament jako czynność prawną kauzalną. To zaś pociąga za sobą następujące konsekwencje:

1. wymóg istnienia jednej z przyczyn prawnych przysporzenia,
2. uzależnienie ważności dokonywanej czynności od istnienia przyczyny prawnej,
3. nieważność dokonanej czynności z powodu braku lub wadliwości kauzy[76].

Testament, jeśli prowadzi do przysporzeń, jest czynnością materialnie kauzalną, ale formalnie oderwaną. Ważność tej czynności prawnej co prawda zależy od prawidłowości kauzy, ale nie musi ona być ujawniona w treści tej czynności[77].

Mając na względzie cieszący się najszerszym uznaniem trójpodział kauz (*donandi, solvendi, obligandi vel acquirendi*), wyróżniany w tradycyjnej subiektywnej koncepcji kauzy w zależności od tego, jakiego rodzaju ogólny cel przysparzający chciał realizować podmiot

---

[74] *M. Gutowski*, Zasada kauzalności czynności prawnych w prawie polskim, Państwo i Prawo 2006, Nr 4, s. 3.

[75] Generalna zasada kauzalności czynności przysparzających została podważona w doktrynie. Zwykle przyjmuje się jednak, że domniemywa się kauzalność przysporzenia, a przepis ustawy lub wola stron może ukształtować czynność jako abstrakcyjną. Wyłącznie w sytuacjach, gdy ustawa przesądza kauzalny charakter przysporzenia (np. art. 156 k.c.) nie jest dopuszczalna odmienna wola stron. Por. *S. Grzybowski*, Przekazanie świadczenia jako czynność prawna nienazwana a zasada swobody czynności prawnych, Państwo i Prawo 1967, Nr 3, s. 413; *K. Zawada*, Umowa przelewu wierzytelności, Kraków 1990 s. 49; *K. Zaradkiewicz*, Numerus apertus abstrakcyjnych czynności prawnych w polskim prawie cywilnym?, Kwartalnik Prawa Prywatnego 1999, Nr 2, s. 245-297; *S. Grzybowski*, [w:] *S. Grzybowski* (red.), System…, op. cit., s. 510; *Z. Radwański*, Wykładnia oświadczeń woli składanych indywidualnym adresatom, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992, s. 105-118; *M. Gutowski*, Zasada kauzalności…, op. cit., s. 9-16.

[76] *A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk*, Prawo cywilne…, op. cit., s. 339-341; *M. Rzewuski*, Podpis spadkodawcy…, op. cit., s 32; *E. Skowrońska-Bocian*, Testament…, op. cit., s. 19-20; *W. Czachórski*, Czynności prawne…, op. cit., *passim*.

[77] Na temat systematyki kauzalnych czynności prawnych w polskiej doktrynie zob. *Z. Radwański, A. Olejniczak*, [w:] *Z. Radwański, A. Olejniczak* (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 2…, op. cit., s. 276-277. Autorzy wskazują i podzielają pogląd o nieużyteczności takich podziałów, które raczej nie wyjaśniają, lecz dodatkowo komplikują problem czynności kauzalnych i abstrakcyjnych. W szczególności za nieprzekonujący uznaje się argument, jakoby za przeciwstawieniem czynności materialnie kauzalnych, ale formalnie oderwanych czynnościom materialnie i formalnie kauzalnym przemawiała różnica w rozkładzie ciężaru dowodu. Kwestię tę bowiem jednolicie reguluje art. 6 k.c., wymagając w konsekwencji, aby w każdej czynności kauzalnej ciężar dowodu kauzy spoczywał na tym, kto uzyskał przysporzenie. Por. *K. Zawada*, Umowa przelewu wierzytelności, Kraków 1990 s. 55 - 56; *A. Szpunar*, Zabezpieczenia osobiste wierzytelności, Sopot 1997, s. 33.

dokonujący czynności prawnej wydawać się może, że w przypadku czynności *mortis causa* jaką jest testament, jedyną kauzą, która może znaleźć zastosowanie, jest *causa donandi*. Testator (przysparzający) dokonując rozrządzeń ma na celu dokonanie aktu szczodrobliwości. Jednocześnie rezygnuje z uzyskania jakiegokolwiek ekwiwalentu w zamian za przysporzenie dokonywane na rzecz spadkobiercy lub zapisobiercy. W literaturze wskazuje się jednak, że w przypadku testamentu mogą zaistnieć stany faktyczne, gdy wystąpią także dwie pozostałe kauzy. Z *causa obligandi vel acquirendi* mielibyśmy do czynienia, jeśli testator uczyniłby spadkobiercą lub zapisobiercą osobę w zamian za przysporzenie na jego rzecz określonej korzyści majątkowej. Natomiast *causa solvendi* miałaby wystąpić w sytuacji, gdy spadkodawca dokonałby poprzez testament przysporzenia w zamiarze zwolnienia się z ciążącego na nim obowiązku wynikającego z czynności prawnej (np. pożyczki) lub z ustawy (np. zachowku)[78]. Pogląd ten wydaje się jednak być zbyt daleko idący.

Do wystąpienia *causa solvendi* przysporzenie powinno zostać dokonane dla zwolnienia przysparzającego z zobowiązania. Należy jednak zauważyć, że spadkodawca dokonując rozrządzenia testamentowego mającego na celu uczynić zadość istniejącemu roszczeniu nie zwalnia siebie ze zobowiązania. Z chwilą śmierci majątek spadkodawcy przekształca się w masę majątkową zwaną spadkiem, obejmującą także cywilnoprawne majątkowe obowiązki zmarłego, które przechodzą z chwilą śmierci spadkodawcy na spadkobierców w drodze dziedziczenia. Zatem w istocie jako przyczynę takiego rozrządzenia należałoby wskazać co najwyżej chęć zwolnienia ze zobowiązania swoich spadkobierców, poprzez zdjęcie z nich ciężaru pokrycia danego roszczenia, gdyż w chwili spełnienia świadczenia obowiązek nie ciąży już na spadkodawcy. Samo zaś zobowiązanie jako pasywa spadku, niejako automatycznie przeszłoby na spadkobierców w ramach spadku, niezależnie od woli spadkodawcy. Należy także zauważyć, że spadkodawca nie mógłby posłużyć się ustanowieniem spadkobiercy, bowiem w przypadku takiego rozrządzenia nie istnieje możliwość zastrzeżenia warunku np. uzależniającego skuteczność rozrządzenia od istnienia wymagalnego roszczenia. Niewystarczająca dla tego celu wydaje się również być instytucja zapisu windykacyjnego z uwagi na ograniczenie przewidziane w art. 981^1 § 2 k.c. Natomiast wykorzystanie zapisu zwykłego skutkowałoby powstaniem roszczenia między zapisobiercą a spadkobiercą. Tym bardziej więc nie można mówić o zaistnieniu *causa solvendi* w przypadku przysporzenia wobec spadkobiercy będącego w kręgu osób uprawnionych do zachowku, gdyż zobowiązanym do zachowku nie może być spadkodawca (art. 991 i n. k.c.).

[78] Tak: *M. Niedośpiał*, Testament. Zagadnienia ogólne…, op. cit, s. 74-89; *M. Rzewuski*, Podpis spadkodawcy…, op. cit., s. 32-33.

Natomiast w przypadku *causa obligandi vel acquirendi* celem przysporzenia jest nabycie prawa lub innej korzyści majątkowej. Konstrukcja testamentu jako jednostronnej czynności prawnej, która może zostać w każdym momencie zmodyfikowana lub odwołana, wyklucza możliwość dokonania przy jej pomocy przysporzenia w celu nabycia prawa lub innej korzyści majątkowej. Taka czynność byłaby w istocie próbą obejścia zakazu zawierania umów o spadek po osobie żyjącej (art. 1047 k.c.). Nie można oczywiście wykluczyć sytuacji, w której spadkodawca dokonuje rozrządzenia w podzięce lub poczuciu zobowiązania za otrzymane przysporzenie. Jednakże nadal nie będzie to czynność dokonana w celu nabycia prawa lub innej korzyści majątkowej, lecz wyraz wdzięczności czy szczodrobliwości. Spadkodawca nie może zostać skutecznie zobowiązany do dokonania takiego rozrządzenia.

3.2.8. Testament jako czynność prawna formalna

Testament jest czynnością prawną, dla której ważności wymagane jest zachowanie szczególnej formy. Niezależnie od okoliczności w jakich dochodzi do sporządzenia testamentu, oświadczenie testatora musi być zawsze złożone w jednej z form wymienionych w ustawie. Przepisy o formie testamentu stanowią *legis speciales* w stosunku do ogólnej zasady, zgodnie z którą wola osoby dokonującej czynności prawnej może być wyrażona przez każde zachowanie się tej osoby, które ujawnia jej wolę w sposób dostateczny (art. 65 k.c.)[79].

Zachowanie szczególnej formy ma w przypadku testamentu na celu przede wszystkim skłonienie spadkodawcy do dojrzałego rozważenia doniosłości kroku, który chce przedsięwziąć, i namysłu nad treścią testamentu, który zamierza sporządzić. Ponadto szczególna forma ułatwia zbadanie czy spadkodawca miał rzeczywiście wolę testowania, tzn. świadomość, że podjęte przez niego zachowanie się stanowi akt sporządzenia testamentu, i to o danej treści. Formalizm w przypadku testamentu ułatwia także dowodzenie sporządzenia, autentyczności i treści testamentu, a zarazem utrudnia posługiwanie się testamentem sfałszowanym[80].

[79] *S. Wójcik*, [w:] *J.S. Piątowski* (red.), System…, op. cit., s. 180.
[80] *K. Osajda*, Wpływ rozwoju techniki na uregulowanie formy testamentu. Rozważania de lege ferenda, Rejent 2010, Nr 5, s. 52–54; *E. Skowrońska*, Forma testamentu w prawie polskim, Warszawa 1991, s. 17; *P. Księżak*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 190.

3.3. Testament jako dokument

Testamentem w drugim znaczeniu oznacza dokument, w którym wyrażona została wola testatora. W przypadku prawa procesowego testamentem określany jest także dokument, który co prawda nie jest testamentem, ale spełnia wymogi formalne testamentu notarialnego, holograficznego lub protokołu testamentu allograficznego, a także dokumentu, który wyłącznie stwarza pozór, że zawiera rozrządzenia *mortis causa*[81].

Dokumentem określa się nośnik informacji umożliwiający zapoznanie się z jej treścią (art. 77^3 k.c.). W przypadku testamentu najczęściej spotykanym nośnikiem jest kartka papieru, lecz np. w przypadku testamentu własnoręcznego dopuszczalne jest wykorzystanie jakiegokolwiek materiału, o ile możliwe będzie utrwalenie na nim pisma[82].

Takie znaczenie prezentowane jest nie tylko w języku prawniczym, ale także w języku prawnym. Przykładowo zgodnie z art. 646 § 1 k.p.c. osoba, u której znajduje się testament, jest obowiązana złożyć go w sądzie spadku, gdy dowie się o śmierci spadkodawcy, chyba że złożyła go u notariusza. Dopełnienie tego obowiązku dotyczy każdego dokumentu stanowiącego oryginał testamentu lub nawet wykazującego tylko niektóre cechy oryginału[83]. Wśród przepisów prawa materialnego wskazać można art. 928 § 1 pkt 3 k.c., który pozwala uznać za niegodnego spadkobiercę, który umyślnie ukrył lub zniszczył testament spadkodawcy, podrobił lub przerobił jego testament albo świadomie skorzystał z testamentu przez inną osobę podrobionego lub przerobionego oraz art. 946 k.c. wskazujący zniszczenie testamentu oraz pozbawienie go cech, od których zależy jego ważność jako możliwe sposoby odwołania testamentu. Testamentem w rozumieniu dokumentu posługuje się także § 192 Regulaminu urzędowania sądów powszechnych[84], zgodnie z którym oryginału testamentu nie wydaje się osobom zainteresowanym ani w toku postępowania spadkowego, ani po jego ukończeniu oraz § 193 ust. 2 zd. 1 Regulaminu, zgodnie z którym, po uprawomocnieniu się postanowienia kończącego postępowanie w sprawie, w której sąd dokonał ogłoszenia testamentu, testament

[81] Zob. zamiast wielu: *E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński*, art. 942, [w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI…, op. cit., Nb 2.
[82] Zob. zamiast wielu: *J. Haberko*, art. 949, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 19-21.
[83] Zob. *T. Żyznowski*, art. 646, [w:] *T. Wiśniewski* (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom III. Art. 506–729, Warszawa 2021, Lex/el., Nb 3; uchwała SN z 25 czerwca 2003 r., III CZP 14/03, OSNC 2004, Nr 7-8, poz. 106; *M. Niedośpiał,* Glosa do uchwały SN z dnia 25 czerwca 2003 r., III CZP 14/03, Nowy Przegląd Notarialny 2005, Nr 1, s. 56 i n.; *Z. Woźniak*, Glosa do uchwały SN z dnia 25 czerwca 2003 r., III CZP 14/03, Rejent 2005, Nr 6, s. 145.
[84] Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 czerwca 2019 r. - Regulamin urzędowania sądów powszechnych (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 2046 z późn. zm.).

z odpisem protokołu otwarcia i ogłoszenia zabezpiecza się w sądzie w przeznaczonej do tego celu kasie pancernej.

W praktyce powstała wątpliwość czy testament jest rzeczą i czy mają do niego zastosowanie przepisy dotyczące rzeczy. Sąd Najwyższy przyjął, że testament nie może być uznany za rzecz znalezioną, uzasadniającą żądanie znaleźnego. Testament, nawet w rozumieniu dokumentu, nie może samodzielnie występować w obrocie i przez to nie przedstawia wartości majątkowej (tzw. sprzedażnej) oraz nie może, jak papiery wartościowe, pełnić funkcji płatniczej i zastępować pieniądza w sensie możliwości umarzania zobowiązań[85]. Zaprezentowane stanowisko spotkało się z krytyką w literaturze, gdzie wskazano, że teza orzeczenia ujęta jest nieprecyzyjnie, bowiem testament w znaczeniu dokumentu, w którym spadkodawca wyraził swe oświadczenie na wypadek śmierci, oczywiście może zostać zgubiony, chociaż sytuacja taka nie zachodziła jednak w konkretnym stanie faktycznym. Sąd Najwyższy nie zaznaczył, by jego poglądy dotyczyły testamentu w postaci dokumentu (np. testamentu własnoręcznego czy notarialnego) lecz mówił o testamencie w ogólności, co w istocie może wskazywać na każdą z dostępnych form testamentu. Tymczasem jedynie testament inkorporowany w dokumencie (przedmiocie materialnym) może być rozważany w kategoriach rzeczy[86]. Znalezienie takiego dokumentu powinno zatem upoważniać do znaleźnego. Nie ma jednak żadnych podstaw by przyjmować, że znaleźne to należy określić w stosunku do wartości spadku. Wartość spadku nie jest przecież równoznaczna z wartością tego dokumentu. Jedynie w wypadku znalezienia testamentów o znaczeniu historycznym czy artystycznym dokument taki miałby realną wartość. W pozostałych wypadkach będzie to po prostu wartość papieru. Nadto, wobec braku występowania jakichkolwiek zakazów ustawowych w tym zakresie, testament (dokument) mógłby stanowić przedmiot wielu kontraktów, np. umowy sprzedaży, zamiany lub darowizny. Skoro prawodawca nie wprowadził żadnego ograniczenia w tej materii, to ferowanie podobnego zakazu, zgodnie z *lege non distinquente*, mogłoby zostać potraktowane jako działanie nazbyt rygorystyczne, sprzeczne z literą prawa[87].

[85] Wyrok SN z 27.06.2007 r., II CSK 121/07, OSNC-ZD 2008, Nr 2, poz. 41.
[86] Tym samym przedmiotowe zagadnienie, tj. uznanie testamentu na rzecz, w ogóle nie odnosiło się np. do formy testamentu ustnego (art. 952 k.c.). Za rzecz w takim przypadku uznane mogłoby być jedynie pismo stwierdzające *ex post* treść testamentu ustnego (art. 952 § 2 k.c.).
[87] Zob. *M. Rzewuski*, Glosa do wyroku SN z dnia 27 czerwca 2007 r., II CSK 121/07, PS 2010, Nr 1, s. 140-145; *M. Rzewuski*, Podpis spadkodawcy…, op. cit., s. 41-46; *G. Wolak*, Testament a znaleźne. Glosa do wyroku SN z 27 czerwca 2007 r., II CSK 121/07, Edukacja Prawnicza 2013, Nr 3 s. 34-38; *P. Księżak*, art. 187, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 6; *P. Księżak*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 150; *K. Osajda*, Art. 941, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 37-38.1.

4. Minimalna treść testamentu

Dla rozstrzygnięcia czy dana czynność prawna lub dokument jest testamentem konieczne jest ustalenie, czy istnieją jakiekolwiek konieczne elementy tej czynności prawnej. Innymi słowy chodzi o określenie tzw. minimalnej treści testamentu. Pytanie o konieczność ustanowienia spadkobiercy w treści testamentu jest uzasadnione przede wszystkim z uwagi na kontekst historycznoprawny. Rozwiązanie takie znane było prawu rzymskiemu, które wymagało, by w testamencie zawarte zostało co najmniej ustanowienie ogólnego spadkobiercy, czyli dziedzica (*heredis institutio caput testamenti*) W jej świetle żaden akt ostatniej woli nie mógł być traktowany jako testament, jeżeli nie zawierał powołania spadkobiercy. Aby ratować ważność takich rozrządzeń *mortis causa*, wykształciła się praktyka traktowania ich jako kodycyli. Kodycyl był dokumentem nieformalnym, a zatem pozostawał ważny mimo braku rzeczonego postanowienia[88]. Wśród obecnych prawodawstw kontynuujących te rozwiązanie wskazać można chociażby prawo austriackie. Zgodnie z § 553 ABGB, jeżeli rozrządzenie ostatniej woli obejmuje ustanowienie dziedzica, nazywa się testamentem, natomiast jeżeli zawiera wyłącznie inne postanowienia, nazywa się je kodycylem.

W literaturze prezentowane są dwa stanowiska odnośnie do zakresu pojęciowego terminu „testament". Według pierwszego testamentem nazwać można jedynie taki akt woli, który zawiera rozrządzenia majątkowe spadkodawcy na wypadek jego śmierci (ujęcie węższe), zaś zgodnie z drugim poglądem dla uznania określonego instrumentu prawnego za testament wystarczające jest wyłącznie spełnienie przezeń formalnych przesłanek ważności. Przepisy Kodeksu cywilnego nie rozstrzygają zagadnienia minimalnej treści testamentu. W szczególności brak jest podstaw do twierdzenia, by mówić o ważnie sporządzonym testamencie tylko wówczas, gdy nastąpiło powołanie spadkobiercy. Jedynym wymogiem przewidzianym w Kodeksie cywilnym dla skuteczności rozrządzeń majątkowych na wypadek śmierci jest dokonanie ich w testamencie (art. 941 k.c.). Poza dyspozycjami majątkowymi testament może jednak zawierać także postanowienia o charakterze niemajątkowym, takie jak niektóre polecenia lub ustanowienie wykonawcy testamentu. Zasadne wydaje się więc uznanie, że w przypadku dokonania czynności prawnej w formie zastrzeżonej dla testamentu, lecz zawierającej wyłącznie przewidziane w księdze czwartej Kodeksu cywilnego postanowienia o charakterze niemajątkowym, mowa będzie o ważnie sporządzonym testamencie. Spadkodawca sporządzając testament może, lecz nie musi, ustanowić spadkobiercę. Jednakże

[88] *K. Kolańczyk*, Prawo rzymskie, Warszawa 2021, s. 504-523.

w sytuacji, gdy testator, sporządzając testament, nie powoła nikogo do spadku i poprzestanie wyłącznie na postanowieniach o charakterze majątkowym, to w istocie dokona, w sposób dorozumiany, wyboru ustawowego porządku dziedziczenia. Należy zatem uznać, iż w prawie polskim brak jest wymogów co do minimalnej treści testamentu. Stanowisko takie podziela zdecydowana większość doktryny[89] oraz judykatury[90].

Testamentem będzie także akt woli, którego treścią jest jedynie wykluczenie danego spadkobiercy ustawowego od dziedziczenia bez równoczesnego ustanowienia spadkobiercą innych osób (tzw. testament negatywny)[91].

Za brakiem wymogów w zakresie koniecznych elementów treści testamentu przemawia także wykładnia systemowa i funkcjonalna przepisów Kodeksu cywilnego. Należy zauważyć, że prawodawca przyznał testamentowi szczególną ochronę przed osobami potencjalnie najbardziej zainteresowanymi wpłynięciem na treść tego aktu woli. Zgodnie z art. 928 § 1 pkt 2 i 3 k.c. spadkobierca może zostać uznany przez sąd za niegodnego, jeżeli podstępem lub groźbą nakłonił spadkodawcę do sporządzenia lub odwołania testamentu albo w taki sam sposób przeszkodził mu w dokonaniu jednej z tych czynności (pkt. 2), a także, gdy umyślnie ukrył lub zniszczył testament spadkodawcy, podrobił lub przerobił jego testament albo świadomie skorzystał z testamentu przez inną osobę podrobionego lub przerobionego (pkt. 3). Spadkobierca niegodny zostaje wyłączony od dziedziczenia, tak jakby nie dożył otwarcia

---

[89] Tak np.: *K. Osajda*, art. 941, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 44-46; *M. Pazdan*, art. 941, [w:] *K. Pietrzykowski* (red.), Kodeks…, op. cit, Nb 11; *E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński*, art. 941, [w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI…, op. cit., Nb 4-7; *E. Skowrońska-Bocian*, Testament…, op. cit., s. 133; *J. Ciszewski, J. Knabe*, art. 941, [w:] *J. Ciszewski, P. Nazaruk* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 11; *P. Księżak*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 150-154; *G. Wolak*, Wykładnia testamentu a określenie osoby spadkobiercy w testamencie, Nowy Przegląd Notarialny 2020, Nr 2-3, s. 79-81; *A. Sylwestrzak*, Zapis a powołanie spadkobiercy w późniejszym testamencie. Glosa do wyroku SN z dnia 17 października 2008 r., I CSK 158/08, Gdańskie Studia Prawicze – Przegląd Orzecznictwa 2009, Nr 4, s. 93-100. Odmiennie jednak *S. Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 423, którzy wskazują, że istnieje kategoria postanowień testamentowych, bez których testament nie mógłby w ogóle istnieć, a takimi postanowieniami mają być rozrządzenia majątkowe spadkodawcy na wypadek jego śmierci. Tak też: *M. Załucki*, art. 941, [w:] *M. Załucki* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2023, Legalis/el., Nb 12, którego zdaniem trudno przyjąć, że dana czynność stanowić będzie testament bez dyspozycji majątkowych spadkodawcy dokonanych na wypadek śmierci. Autor uznaje jednak za testament akt ostatniej woli zawierający wykluczenie spadkobiercy ustawowego od dziedziczenia (testament negatywny). Zob. także *J. Dziwański*, Testament notarialny z powołaniem wykonawcy testamentu, Nowy Przegląd Notarialny 2000, Nr 5-6, s. 66, który twierdzi, że testament może zawierać tylko ustanowienie wykonawcy testamentu, ale wtedy jedynie, gdy istnieje już inny testament, którego postanowienia wykonawca testamentu ma wykonać.

[90] Zob. np.: postanowienie SN z 11 sierpnia 2010 r., I CSK 62/10, LEX nr 1375302.
wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 26 marca 2013 r., I ACa 1135/12, LEX nr 1322069; postanowienie Sądu Okręgowego we Wrocławiu z 23 października 2017 r., II Ca 340/17, LEX nr 2439847; postanowienie Sądu Okręgowego w Sieradzu z 13 grudnia 2021 r., I Ca 514/21, LEX nr 3305953.

[91] Na temat testamentu negatywnego zob. np. *J. Biernacki*, Testament negatywny oraz jego właściwości i skutki, Przegląd Notarialny 1949, nr 1-2, s. 130-144; *E. Niezbecka*, Skutki prawne testamentu negatywnego i wydziedziczenia, Rejent 1992, nr 7–8, s. 16-27; *A. Rojek*, Wydziedziczenie i testament negatywny, Przegląd Sądowy 2006, nr 9, s. 105-117; *K. Mularski*, Testament negatywny, Państwo i Prawo 2021, Nr 10, s. 40-59; uchwała Sądu Najwyższego z 10 kwietnia 1975 r., III CZP 14/75, OSNC 1976, Nr 2, poz. 28.

spadku. Oznacza to wykluczenie tej osoby od dziedziczenia zarówno na podstawie ustawy, jak i na podstawie testamentu, oraz pozbawienie jej prawa do zachowku. Rozwiązanie takie w istocie chroni swobodę testowania poprzez karanie zachowań, które mogłyby w jakikolwiek sposób wpłynąć na wolę testatora lub ją zniekształcić[92]. Mając to na względzie nie wydaje się dopuszczalne uznanie za testament wyłącznie takich czynności, które zawierają dyspozycję majątkową na wypadek śmierci. Prowadziłoby to do wyraźnie sprzecznych z intencją prawodawcy sytuacji, np. gdy spadkobierca ustawowy podrabia lub niszczy dokument spełniający co prawda wszystkie wymogi formalne przewidziane dla testamentu holograficznego, lecz zawierający wyłącznie odwołanie uprzednio sporządzonego przez spadkodawcę testamentu. Spadkobierca taki, mimo próby wpłynięcia na decyzję testatora, nie mógłby wówczas zostać uznanym za niegodnego, bowiem w istocie nie zniszczyłby testamentu. Podobnie rzecz by się miała w przypadku testamentu zawierającego wyłącznie ustanowienie wykonawcy wcześniej sporządzonego testamentu[93]. Takie zachowanie, chociaż zmodyfikowałoby wolę spadkodawcy, który powołał wykonawcę testamentu w celu zapewnienia ścisłego wypełnienia jego woli przewidując, że spadkobiercy nie będą zainteresowani lub zdolni do należytego zarządzania spadkiem lub realizacji woli spadkodawcy, nie mogłoby skutkować uznaniem spadkobiercy za niegodnego dziedziczenia. Określenie „wykonawca testamentu" ma zaś charakter technicznoprawny, który nie odpowiada ściśle rzeczywistemu zakresowi kompetencji wykonawcy, który nie tylko wykonuje rozrządzenia testatora zawarte w testamencie, ale również, a może nawet przede wszystkim, realizuje zadania wynikające wprost z ustawy, niezależne od istnienia testamentu, takie jak zarząd majątkiem spadkowym czy spłata długów spadkowych[94].

5. Uzasadnienie aktualnego katalogu form testamentu

Prawo jako zjawisko społeczne jest wytworem historii i nie funkcjonuje w próżni. Jego dzieje związane są ściśle z dziejami społeczeństw, których funkcjonowanie jest przez to prawo

[92] *B. Rystwej-Markiewicz*, Niegodność dziedziczenia, Przegląd Sądowy 2006, Nr 9, s. 91-104; *H. Witczak*, Przyczyny niezgodności dziedziczenia (uwagi dotyczące art. 928 § 1 KC), Studia Prawnicze KUL 2008, Nr 1, s. 79-95; *A. Tomczyk*, Skutki cywilnoprawne naruszenia norm moralnych między osobami bliskimi, Warszawa 2020, s. 237-245; *A. Paluch*, Zasady moralne czy pewność obrotu - o hierarchii wartości polskiego ustawodawcy na przykładzie wybranych problemów instytucji niegodności dziedziczenia, Transformacje Prawa Prywatnego 2021, Nr 1, s. 85-96; *J. Haberko, R. Zawłocki*, Prawnospadkowe konsekwencje popełnienia przestępstwa, Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny 2014, Nr 1, s. 29-41.
[93] *L. Bełza*, Skuteczność powołania wykonawcy testamentu, Przegląd Sądowy 1994, Nr 11-12, s. 48 i n.
[94] *P. Księżak*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 286.

regulowane[95]. Prawo zaś przeobraża się wraz z przemianami społecznymi. Rozważając zmiany obejmujące którąkolwiek z instytucji prawa prywatnego wartościowe może okazać się poznanie historii omawianej instytucji prawnej, a w szczególności argumentów przemawiających za jej obecnym kształtem w systemie prawa. Analiza uwarunkowań historycznych utworzenia konkretnej instytucji prawnej przyczynia się do zrozumienia tego, dlaczego ona powstała, jakie argumenty przemawiały za tym, by ukonstytuować ją w takim, a nie innym kształcie. Z kolei wyjaśnienie przemian, jakie przechodziła instytucja prawna pozwala lepiej zrozumieć jej aktualny, obowiązujący kształt[96]. Mając to na względzie w dalszej części przedstawiona zostanie geneza instytucji testamentu w aktualnie obowiązującym kodeksie cywilnym.

Po zakończeniu pierwszej wojny światowej prawo spadkowe na ziemiach polskich nadal regulowały przepisy porozbiorowe. Naturalną konsekwencją połączenia w 1918 roku w jednym organizmie państwowym ziem należących uprzednio do trzech różnych zaborów było współistnienie kilku różnych systemów prawnych na terytorium jednego państwa[97]. Po odzyskaniu niepodległości na ziemiach polskich obowiązywały w dalszym ciągu przepisy państw zaborczych. Przepisów tych nie traktowano jednak jak prawa obcego, lecz jako dzielnicowe prawa polskie[98]. W rezultacie równolegle funkcjonowało pięć odmiennych systemów prawnych. Na terenie byłego zaboru pruskiego prawo spadkowe regulowała V księga niemieckiego kodeksu cywilnego z 1896 roku (BGB). Na obszarze byłego Królestwa Kongresowego dziedziczenie regulowane było przez przepisy zawarte w Kodeksie Napoleona oraz w Kodeksie Cywilnym Królestwa Polskiego (art. 231-235). W województwach wschodnich obowiązywały rozwiązania znajdujące się w tomie X cz. 1 Zwodu Praw (*Swod Zakonow*). Na terenie byłego zaboru austriackiego nadal obowiązywał kodeks cywilny austriacki z 1811 roku (ABGB). Z kolei na przyłączonych do Polski niewielkich obszarach Spiszu i Orawy obowiązywało prawo węgierskie[99].

---

[95] *H. Olszewski*, Podejście historyczne w prawoznawstwie, [w:] *A. Łopatka* (red.) Metody badania prawa, Wrocław 1973, s. 12

[96] *J. Bardach*, Themis a Clio, czyli prawo a historia, Warszawa 2001, s. 12–15.

[97] W odniesieniu do zasięgu terytorialnego praw dzielnicowych zob. *A. Falkowska*, Odpowiedzialność sprzedawcy z tytułu rękojmi za wady fizyczne rzeczy, Warszawa 2010, s. 27-31.

[98] *Z. Radwański*, Kształtowanie się polskiego systemu prawnego w pierwszych latach II Rzeczypospolitej, Czasopismo Prawno-Historyczne 1969, z. 1, s. 33; *S. Płaza*, Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Część 3. Okres międzywojenny, Kraków 2001, s. 34.

[99] *K. Sójka-Zielińska*, Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność, Warszawa 2009, s. 146; *A. Dziadzio*, Austriacki kodeks cywilny ABGB na ziemiach polskich w XX wieku, [w:] *J. Malec, W. Uruszczak* (red.), Ustrój i prawo w przeszłości dalszej i bliższej. Prace dedykowane prof. Stanisławowi Grodziskiemu, Kraków 2001, s. 501-514; *J. Ciągwa*, Stan prawny na Spiszu i Orawie w latach międzywojennych, Studia Iuridica Silesiaca 1986, Nr 11, s. 120-151; *J. Ciągwa*, Recepcja prawa węgierskiego na Spiszu i Orawie po roku 1920, Studia Historyczne 1996, z. 2, s. 199-222.

Pierwszym znaczącym krokiem w kierunku unifikacji prawa spadkowego na terenie Polski było utworzenie komisji kodyfikacyjnej[100]. Do zakresu działania komisji należało m.in. stworzenie jednolitych zasad prawa spadkowego, które zastąpiłyby przepisy dzielnicowe, dotychczas obowiązujące na ziemiach polskich[101]. W trakcie prac zaprezentowane zostały kolejno trzy projekty prawa spadkowego, jednakże mimo wysiłków Komisji Kodyfikacyjnej nie udało się przeprowadzić unifikacji prawa spadkowego. Chociaż sprawa unifikacji prawa była traktowana jak pilna to istotnym utrudnieniem w osiągnięciu zamierzonego celu okazały się być częste zmiany referentów projektu przyszłego prawa spadkowego. Referentami projektu dotyczącego tego działu prawa byli kolejno: H. Konic (zmarł w 1934 roku), S. Wróblewski (zmarł w 1938 roku), a następnie K. Przybyłowski, który objął referat w styczniu 1939 roku, jednakże z uwagi na wybuch wojny prace podkomisji zostały przerwane. Dodatkowym utrudnieniem było uzależnienie opracowania i uchwalenia prawa spadkowego m.in. od skodyfikowania prawa małżeńskiego osobowego i majątkowego oraz prawa rodzinnego i opiekuńczego, co do wybuchu wojny, nie nastąpiło. Prace utworzonej w 1919 Komisji Kodyfikacyjnej przyniosły jedynie częściowy sukces, bowiem oprócz uchwalonego w 1933 roku kodeksu zobowiązań[102] nie została skodyfikowana żadna inna dziedzina prawa[103].

Dalsze prace nad unifikacją prawa cywilnego podjęto po II wojnie światowej. Dnia 12 czerwca 1945 roku Rada Ministrów podjęła uchwałę w sprawie unifikacji prawa cywilnego[104]. Prace dotyczące regulacji z zakresu prawa spadkowego postanowiono rozpocząć od nowa, tj. przystąpiono do opracowania wstępnego projektu[105]. Powstałe przed II wojną światową trzy projekty prawa spadkowego autorstwa referentów Komisji Kodyfikacyjnej, tj. H. Konica (1934), S. Wróblewskiego (1937) i K. Przybyłowskiego (1939), choć zawierały gotowe przepisy przyszłego kodeksu, nie były jednak kompletne. W szczególności nie pojawiły się na

[100] Komisja kodyfikacyjna utworzona została na mocy art. 1 ustawy z dnia 3 czerwca 1919 r. o komisji kodyfikacyjnej (Dz. Praw P. Pol. z 1919 r. Nr 44, poz. 315).
[101] Art. 2 lit. a ustawy z dnia 3 czerwca 1919 r. o komisji kodyfikacyjnej (Dz. Praw P. Pol. z 1919 r. Nr 44, poz. 315); zob. także *M. Stus*, Ewolucja zasad dziedziczenia ustawowego w prawie polskim (1918–1964) – cz. I, Rejent 2005, Nr 10, s. 132 i n.
[102] Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. Kodeks zobowiązań (Dz. U. Nr 82, poz. 598 z późn. zm.).
[103] Na temat prac nad prawem spadkowym w dwudziestoleciu międzywojennym zob. *L. Górnicki*, Prawo cywilne…, op. cit., s. 269-311; *K. Przybyłowski*, Polskie międzywojenne prace kodyfikacyjne w dziedzicznie prawa spadkowego, [w:] Księga pamiątkowa ku czci Kamila Stefki, Warszawa-Wrocław 1967, s. 259-269; *A. Moszyńska*, Polen: Codification of the civil law in Interwar Poland, [w:] *M. Löhnig, S. Wagner* (red.) "Nichtgeborene Kinder des Liberalismus"? Zivilgesetzgebung im Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit, Tübingen 2018, s. 181-185; *J. Markiewicz*, Kształtowanie się polskiego systemu prawa sądowego i jego twórcy w okresie międzywojennym 1919–1939. (Wybrane zagadnienia), TEKA Komisji Prawniczej Oddziału Lubelskiego Polskiej Akademii Nauk 2010, Nr 3, s. 118-120.
[104] *P. Fiedorczyk*, Dokumenty archiwalne dotyczące organizacji prac nad unifikacją i kodyfikacją polskiego prawa cywilnego w latach 1945–1948, Miscellanea Historico-Iuridica 2006, t. IV, *passim*.
[105] *J. Gwiazdomorski*, Prawo Spadkowe, Warszawa 1959, s. 17; *A. Moszyńska*, Geneza..., op. cit., s. 39 i n.

ich tle szersze rozważania dotyczące problematyki formy testamentu[106]. W wyniku prac nad unifikacją prawa spadkowego powstało kilka projektów, które przedstawione zostały w 1945 roku w Wydziale Cywilnym Departamentu Ustawodawczego Ministerstwa Sprawiedliwości. Projekty te uwzględniały problematykę formy testamentu. Przykładowo projekt autorstwa E. Grabowskiego, za ważny testament uznawał jedynie testament zarejestrowany u notariusza. Projekt autorstwa C. Tąbęckiego, wyróżniał testament urzędowy, testament własnoręczny i testamenty szczególne. Z kolei zgodnie z projektem J. Gwiazdomorskiego testament mógł przyjąć formę ustną lub pisemną[107].

Jesienią 1945 roku J. Gwiazdomorski opracował, na zlecenie Ministra Sprawiedliwości, wstępny projekt prawa spadkowego materialnego. W toku prac kodyfikacyjnych projekt ten ulegał kolejnym modyfikacjom w poszczególnych redakcjach, także przy uwzględnieniu uwag K. Przybyłowskiego[108]. W rezultacie szósta redakcja tekstu, którego głównym projektodawcą był J. Gwiazdomorski, została dnia 8 października 1946 roku przyjęta jako dekret – Prawo spadkowe[109], który wszedł w życie dnia 1 stycznia 1947 roku zastępując ustawodawstwa dzielnicowe.

Dekret składał się ze 172 artykułów pogrupowanych w siedem działów (zatytułowanych: Spadek, Dziedziczenie, Stanowisko prawne spadkobiercy, Testament, Zachowek, Zbycie spadku, Przepisy końcowe), które z kolei podzielone zostały na rozdziały i oddziały. Do dziedziczenia testamentowego odnosiła się w istocie ponad połowa artykułów dekretu. Uregulowane zostały ogólne zasady dziedziczenia testamentowego, reguły sporządzania ostatniej woli, formy testamentów, odwołanie testamentu, wykładnia jego postanowień, ustanowenie spadkobiercy, zapis, polecenie, obowiązki wykonawcy testamentu oraz zachowek[110]. Ostateczny kształt zunifikowanego prawa spadkowego był, jak się wydaje, kompilacją dotychczasowych projektów i rozwiązań, które funkcjonowały w ustawodawstwach dzielnicowych[111].

Testament został w dekrecie ukształtowany jako czynność prawna o ściśle osobistym charakterze, a możliwość jego sporządzenia przez przedstawiciela lub pełnomocnika została wyłączona (art. 73 DekrPrSpadk)[112]. Zakazane zostało sporządzanie testamentów wspólnych (art. 74 DekrPrSpadk). Jednakże, na terenach dawnego zaboru pruskiego i austriackiego, nadal

[106] *L. Górnicki*, Prawo cywilne…, op. cit., s. 270 i n.
[107] *A.A. Kozioł*, Projekty prawa spadkowego z 1945 r., Z Dziejów Prawa 2005, Nr 6, s. 145-152.
[108] *J. Gwiazdomorski*, Prawo spadkowe w zarysie, Warszawa 1990 s. 19.
[109] Dekret z dnia 8 października 1946 r. Prawo spadkowe (Dz. U. Nr 60, poz. 328).
[110] Art. 29-31 i 73-166 dekretu z dnia 8 października 1946 r. Prawo spadkowe (Dz. U. Nr 60, poz. 328).
[111] Por. *A. Moszyńska*, Geneza..., op. cit., s. 35-103.
[112] Por. orzeczenie SN z dnia 13 stycznia 1956 r., sygn. 4 CR 0/56, OSNC 1957, poz. 75.

zdarzały się przypadku sporządzania testamentów wspólnych przez małżonków, zwłaszcza w formie testamentu allograficznego, co skutkowało nieważnością tak dokonanych rozrządzeń[113]. Dekret dopuszczał sporządzenie testamentu negatywnego, w którym spadkodawca wyłączał od dziedziczenia ustawowego swojego krewnego lub małżonka, nie ustanawiając jednocześnie innego spadkobiercy (art. 31 DekrPrSpadk)[114].

Dekret przewidywał dwie kategorie form testamentu: zwykłe (art. 79-81 DekrPrSpadk) oraz szczególne (art. 82-85 DekrPrSpadk), których sporządzenie było dopuszczalne tylko w wyjątkowych okolicznościach. Zarówno wśród testamentów zwykłych jak i szczególnych znajdowały się formy o charakterze prywatnym albo publicznym, których sporządzenie mogło nastąpić ustnie lub w formie pisemnej.

Zgodnie z art. 79 § 1 DekrPrSpadk spadkodawca mógł sporządzić testament w ten sposób, że w całości napisał go pismem ręcznym, podpisał i zaopatrzył datą, zawierającą dzień, miesiąc i rok sporządzenia testamentu. Z kolei § 2 tego przepisu wskazywał, iż brak daty w testamencie nie pociąga za sobą jego nieważności, jeżeli datę można oznaczyć na podstawie treści testamentu albo jeżeli może ona być stwierdzona innymi środkami dowodowymi[115]. Polski prawodawca przyjął zatem rozwiązanie znane prawu austriackiemu, bowiem § 578 zd. 2 ABGB zawierał jedynie zalecenie podania dnia, roku i miejsca sporządzenia testamentu w celu uniknięcia sporów. Brak tychże elementów nie skutkował nieważnością testamentu[116].

Z kolei zgodnie z art. 80 DekrPrSpadk spadkodawca mógł sporządzić testament w ten sposób, iż wobec dwóch równocześnie obecnych świadków podał ustnie swoją wolę do wiadomości albo sędziego obywatelskiego, albo burmistrza lub upoważnionego przez niego urzędnika, albo wójta. Osoba ta miała spisać wolę spadkodawcy w protokole z podaniem daty jego sporządzenia i protokół ten odczytać spadkodawcy, czyniąc o tym wzmiankę w protokole. Tak sporządzony protokół miał zostać następnie podpisany przez spadkodawcę, osobę spisującą jego wolę oraz świadków. Jeżeli spadkodawca nie umiał lub nie mógł się podpisać,

[113] Zgodnie z ABGB możliwe było sporządzenia testamentów wspólnych przez małżonków i narzeczonych, zaś BGB dopuszczało taki rodzaj testamentu w przypadku małżonków. Natomiast Kodeks Napoleona i Zwód Praw nie dopuszczały takiej możliwości w żadnym przypadku. Zob. szerzej: *K. Przybyłowski*, Niedopuszczalność wspólnych testamentów, Studia Cywilistyczne 1963, t. IV, s. 21.

[114] *J. Biernacki*, Testament negatywny oraz jego właściwości i skutki, Przegląd Notarialny 1949, Nr 1-2, s. 130-144; zob. także orzeczenie SN z dnia 12 października 1962 r., III CR 56/62, OSNC 1963, Nr 6 poz. 138 oraz orzeczenie SN z dnia 8 maja 1963 r., III CR 75/63, OSP 1964, Nr 6, poz. 124.

[115] Zob. *J. Gwiazdomorski*, Podpis na testamencie holograficznym, Nowe Prawo 1962, Nr 7-8, s. 943-954; *M. Rzewuski*, Podpis spadkodawcy…, op. cit., s. 161-167; zob. także uchwała SN z dnia 24 kwietnia 1960 r., 3 CO 8/60, OSNC 1961, Nr 1, poz. 27; orzeczenie SN z dnia 13 stycznia 1956 r., 4 CR 20/56, OSNC 1957, poz. 75; uchwała SN z dnia 6 czerwca 1956 r., 4 CO 3/56, OSNC 1957, poz. 25, PiP 1957, z. 1, s. 205-207.

[116] Por. *E. Weiss*, [w:] *H. Klang*, *F. Gschnitzer* (red.) Kommentar zum Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuch vol. III, § 578, Wien 1952, s. 301; *F. Gschnitzer*, *Ch. Faistenberger*, Österreichisches Erbrecht, Wien-New York 1983 s. 32.

osoba spisująca jego wolę powinna była podać w protokole, z jakich powodów brak jest podpisu spadkodawcy[117]. Jednakże testamentu w tej formie nie mogły sporządzić osoby głuche lub nieme[118]. Testament allograficzny przewidziany w dekrecie był w istocie zliberalizowaną formą testamentu, znaną przepisom prawa dzielnicowego. Zarówno Kodeks Napoleona (art. 985-987 *Code Civil*) jak i niemiecki BGB (§ 2249-2250 BGB) dopuszczały sporządzenie testamentu przed urzędnikiem gminy, jednakże przepisy zawarte w tychże kodeksach zostały ujęte w sposób bardziej rygorystyczny.

W myśl art. 81 DekrPrSpadk, spadkodawca mógł również sporządzić testament przed notariuszem. Odbywać się to miało w ten sposób, że wolę swoją podać miał notariuszowi ustnie do wiadomości, notariusz zaś tę wolę miał spisać w protokole. Na żądanie spadkodawcy notariusz miał włożyć protokół do koperty, zapieczętować ją, zaznaczyć na niej ze swoim podpisem, czyj testament zawiera i pozostawić u siebie na przechowaniu (§ 1). Spadkodawca mógł sporządzić testament przed notariuszem również w ten sposób, że wręczał mu pismo z oświadczeniem, iż pismo to jest jego testamentem. Pismo to mogło być wręczone notariuszowi otwarte lub zapieczętowane, mogło być napisane przez spadkodawcę lub przez inną osobę, powinno być jednak podpisane przez spadkodawcę. Wręczone przez spadkodawcę pismo notariusz miał włożyć do koperty, zapieczętować ją, zaznaczyć na niej ze swoim podpisem, czyj testament zawiera i pozostawić ją u siebie na przechowaniu. Z czynności tej notariusz spisywał protokół (§ 2). Notariusz, przed którym miał być sporządzony testament, powinien był przybrać do tej czynności drugiego notariusza lub dwóch świadków. Wszystkie osoby, uczestniczące w sporządzeniu testamentu, musiały zaś być przy całej czynności obecne (§ 3). Zawarte w dekrecie rozwiązanie odnośnie do testamentu notarialnego jest w istocie nieco rozbudowanym § 2238 BGB. Sporządzenie testamentu z sposób zbliżony do określonego w art. 81 § 2 DekrPrSpadk, czyli polegające na tym, że spadkodawca wręczał notariuszowi pismo, oświadczając jednocześnie, że jest to jego ostatnia wola, znane było również prawu francuskiemu. Kodeks Napoleona określał tego rodzaju formę mianem testamentu mistycznego lub tajemnego (§ 976 *Code Civil*)[119].

---

[117] Zob. szerzej: *J. Gwiazdomorski,* Prawo spadkowe, Warszawa 1959, s. 302-306; *J. Gwiazdomorski,* Przed kim sporządzać należy testament allograficzny, Nowe Prawo 1960, Nr 10, s. 1275-1287; *S. Duszniak,* Współdziałanie gmin w sporządzaniu testamentu, Państwo i Prawo 1949, Nr 3, s. 68-74; *B. Walaszek,* Niektóre problemy z zakresu sporządzania testamentu na podstawie art. 80 § 1 prawa spadkowego, Palestra 1960, Nr 2, s. 14-24;

[118] Na temat możliwości dokonywania rozrządzeń na wypadek śmierci przez osoby głuche lub nieme pod rządami dekretu zob. *C. Tabęcki*, Testowanie osób ułomnych, Przegląd Notarialny 1948, Nr 5, s. 446-448; *L. Smal,* Testowanie osób ułomnych, Przegląd Notarialny 1948, Nr 5, s. 448-450; *W. Zabagło*, Z zagadnień testamentarnych, Przegląd Notarialny 1948, Nr 1, s. 46-47.

[119] *T. Wojciechowski*, Testament publiczny sporządzony przed notariuszem, Przegląd Notarialny 1947, Nr 5-6, s. 490; *J. Ryblewski*, Sporządzanie i odwoływanie testamentów notarialnych, Przegląd Notarialny 1947, Nr 2-3, s. 215-218.

Wśród szczególnych form testamentu dekret jako pierwszy wymieniał testament ustny. Stosownie do art. 82 DekrPrSpadk, jeżeli wskutek szczególnych okoliczności, takich jak: przerwanie komunikacji, epidemia, działania wojenne, choroba spadkodawcy albo jego nieszczęśliwy wypadek, uzasadniających obawę rychłej jego śmierci, sporządzenie testamentu zwykłego byłoby niemożliwe lub bardzo utrudnione, spadkodawca mógł sporządzić testament ustny przez podanie swej woli do wiadomości trzech równocześnie obecnych świadków. Wola ta powinna być, skoro tylko stanie się to możliwe, przez jednego ze świadków lub inną osobę spisana z podaniem daty sporządzenia testamentu i daty spisania jego treści, a następnie pismo to powinno być co najmniej przez dwóch świadków podpisane; jednakże niezachowanie obowiązku natychmiastowego spisania woli spadkodawcy lub podpisania przez świadków nie pociągało za sobą nieważności testamentu, spisanego i podpisanego później. Gdyby wola spadkodawcy nie została w ogóle spisana, treść testamentu mogła być stwierdzona zgodnym, złożonym pod przysięgą, zeznaniem co najmniej dwóch świadków, wobec których spadkodawca podał swoją wolę. Ten rodzaj testamentu był nieznany Kodeksowi Napoleona. Uregulowanie zawarte w dekrecie wzorowane było na rozwiązaniach znanych prawu niemieckiemu (§ 2249-2250 BGB) i austriackiemu (§ 584-586 ABGB), jednakże forma testamentu ustnego w kształcie jaki nadał jej polski prawodawca przewidywała niższy stopień formalizmu. Jak podnoszono w doktrynie i orzecznictwie, obawa rychłej śmierci spadkodawcy nie musiała być obiektywnie uzasadniona, podczas gdy § 2249 BGB *expressis verbis* na to wskazywał[120]. Podobnie jak w prawie austriackim (§ 585 ABGB *in fine*), które nie uznawało za konieczne spisania testamentu, jednak było to pożądane dla ostrożności i w celu „ulżenia pamięci" (*zur Erleichterung des Gedächtnisses*) dopuszczalne było zaniechanie spisania woli spadkodawcy i stwierdzenie treści testamentu wskutek zgodnych, złożonych pod przysięgą, zeznań dwóch świadków[121].

Art. 83 DekrPrSpadk przewidywał możliwość sporządzenia testamentu podróżnego wskazując, iż kto w czasie podróży znajduje się na polskim statku morskim lub statku powietrznym może sporządzić testament przed kapitanem statku lub jego zastępcą w taki sposób w jaki sporządza się testament przed sędzią obywatelskim, burmistrzem lub wójtem. Protokół, spisany przez kapitana statku lub jego zastępcę ma moc dokumentu publicznego

[120] Zob. *L. Smal*, Testamenty szczególne według polskiego prawa spadkowego, Przegląd Notarialny 1949, Nr 1-2, s. 146, orzeczenie SN z dnia 10 sierpnia 1948 r., C 458/48, PiP 1948, Nr 12, Dodatek Cywilistyczny, s. 116-117; orzeczenie SN z dnia 5 czerwca 1951 r., C 654/50, OSNC 1953, poz. 10; odmiennie: orzeczenie SN z dnia 4 lipca 1952 r., C 1321/52, NP. 1953, Nr 2, s. 84-86.

[121] *S. Wróblewski*, Powszechny Austryacki Kodeks Cywilny z uzupełniającemi ustawami i rozporządzeniami objaśniony orzeczeniami Sądu Najwyższego, cz. 1 (§§ 1-937), Kraków 1914, s. 513; *A. Moszyńska*, Geneza..., op. cit., s. 82-84.

(§ 1). Jeżeli w takim przypadku sporządzenie testamentu przed kapitanem statku lub jego zastępcą byłoby niemożliwe, spadkodawca mógł sporządzić testament ustny w sposób wskazany w treści art. 82 § 2 DekrPrSpadk. Forma testamentu podróżnego, podobnie jak w przypadku testamentu ustnego, wzorowana była na rozwiązaniach znanych prawu niemieckiemu (§ 2251 BGB) oraz prawu austriackiemu (§ 597-598 ABGB).

Ostatnią formą testamentu przewidzianą w dekrecie był testament wojskowy uregulowany w art. 84 DekrPrSpadk, zgodnie z którym w czasie mobilizacji, wojny lub przebywania w niewoli osoba wojskowa, osoba powołana do osobistych świadczeń wojennych, osoba przebywająca przy jednostce wojskowej na mocy stosunku służbowego lub umownego oraz osoba znajdująca się na statku, wchodzącym w skład siły zbrojnej, mogła sporządzić testament: 1) bądź przed sędzią wojskowym w ten sposób, iż wolę swoją podawała mu ustnie do wiadomości, a sędzia wolę tę spisywał w protokole z podaniem daty jego sporządzenia, protokół odczytał spadkodawcy zaznaczając o tym w protokole, a następnie tak sporządzony protokół był podpisywany przez spadkodawcę i sędziego, przy czym jeżeli spadkodawca nie umiał lub nie mógł się podpisać, sędzia wojskowy powinien był podać w protokole, z jakich powodów brak jest podpisu spadkodawcy; protokół spisany przez sędziego wojskowego miał moc dokumentu publicznego; 2) bądź przez własnoręczne podpisanie testamentu, napisanego przez inną osobę, jeżeli testament taki z podaniem daty jego sporządzenia podpisali także dwaj równocześnie obecni świadkowie; 3) bądź wreszcie, jeżeli nie umiał lub nie mógł się podpisać, przez podanie ustnie swojej woli do wiadomości trzech równocześnie obecnych świadków, z których jeden tę wolę spisywał z podaniem daty sporządzenia pisma, pismo odczytał spadkodawcy zaznaczając o tym w piśmie, a następnie tak sporządzone pismo było podpisywane przez wszystkich trzech świadków; w piśmie należało podać, z jakich powodów brak było podpisu spadkodawcy. Punktem wyjścia dla uregulowań dotyczących testamentu wojskowego była ustawa z dnia 17 marca 1933 roku o rozporządzeniach ostatniej woli osób wojskowych[122], w której odnaleźć można refleksy regulacji obowiązujących pod rządami państw zaborczych. Formę testamentu wojskowego znały Kodeks Napoleona (art. 981-984), Zwód Praw (art. 1071-1072 i 1074-1076), Austriacki kodeks cywilny (§ 600 ABGB)[123], a na

[122] Ustawa z dnia 17 marca 1933 r. o rozporządzeniach ostatniej woli osób wojskowych (Dz. U. Nr 31, poz. 262).
[123] § 600 ABGB stanowił, że „Przywileje dla testamentów osób wojskowych zamieszczone są w ustawach wojskowych". warunki sporządzania testament w wojskowych uregulowane były w ustawach wojskowych. Szczegółowe przepisy w tej kwestii zawierał regulamin służby dla cesarsko-królewskiej Armii (część I, załącznik 3). Por. *W. Bandrowski*, Braki ustawodawcze w kwestii testament w wojskowych, Wojskowy Przegląd Prawniczy, 1932, Nr 3, s. 10 i n.

ziemiach byłego zaboru pruskiego kwestię testamentów wojskowych regulował § 44 niemieckiej ustawy wojskowej z dnia 2 maja 1874 roku[124].

Testamenty szczególne traciły moc po upływie sześciu miesięcy licząc od ustania okoliczności, które uprawniały do sporządzenia ich w takiej formie. Jeżeli spadkodawca był niezdolny do sporządzenia innego testamentu, bieg tego terminu ulegał zawieszeniu na czas trwania niezdolności (art. 85 DekrPrSpadk). Utratę mocy przez testament szczególny podobnie regulował § 599 ABGB, zgodnie z którym testamenty szczególne traciły swoją moc sześć miesięcy po skończonej żegludze lub po ustaniu zarazy oraz § 2252 ABGB, zgodnie z którym testament szczególny uważało się za niesporządzony, gdy od sporządzenia upłynęły trzy miesiące.

W rezultacie dekret o prawie spadkowym znał trzy rodzaje zwykłej formy testamentu: holograficzną, urzędową i notarialną. Testament holograficzny miał być najprostszą formą testowania, natomiast testamenty notarialny i urzędowy służyć miały tym spadkodawcom, którzy nie byli w stanie sami sporządzić stosownego rozrządzenia.

Stosunkowo duża liczba zwykłych form testamentu miała służyć realizacji idei zasady swobody testowania, która była akcentowana w trakcie prac kodyfikacyjnych[125]. Ponadto, w celu pełniejszego realizowania tej zasady, przewidziano testamenty szczególne: ustny, podróżny i wojskowy. Zawarte w dekrecie uregulowania wzorowane były na regulacjach obowiązujących wówczas w innych państwach europejskich.

Wejście w życie DekrPrSpadk i innych aktów unifikacyjnych było wielkim sukcesem i istotnym krokiem rozwoju polskiego prawa cywilnego, lecz w żadnym razie nie stanowiło zakończenia prac w tym przedmiocie[126]. Po unifikacji prawa cywilnego prowadzono dalsze prace w celu jego kodyfikacji[127]. By zrealizować to przedsięwzięcie, dnia 18 lutego 1947 roku, Minister Sprawiedliwości wydał zarządzenie w sprawie powołania komisji do opracowania

[124] *A. Piwowarski*, Historyczne uregulowania dotyczące testamentów wojskowych przed wejściem w życie rozporządzenia Ministra Obrony Narodowej z dnia 30 stycznia 1965 r. w sprawie testamentów wojskowych, Roczniki Nauk Prawnych 2011, Nr 2, s. 149 i n; *J. Rudnicki*, Testament żołnierski i testamenty wojskowe w europejskiej tradycji prawnej, Kraków 2015, s. 58-70. *L. Smal*, Testamenty szczególne według polskiego prawa spadkowego, Przegląd Notarialny 1949, Nr 1-2, s. 147; *O. Laskowski* (red.), Encyklopedia Wojskowa, t. I, Warszawa 1931, s. 153.

[125] *L. Górnicki*, Prawo cywilne…, op. cit., s. 269.

[126] *L. Chajn*, Rewolucyjny czyn polskiego prawnictwa (Rzecz o unifikacji prawa), PiP 1946, z. 9-10, s. 3-11; *H. Świątkowski*, Prawo w służbie narodu, Demokratyczny Przegląd Prawniczy 1947, Nr 1-2, s. 5-11; Z okazji zakończenia unifikacji prawa cywilnego (akademia), Demokratyczny Przegląd Prawniczy 1947, Nr 1-2, s. 12-19; *P. Kowalski*, Z badań nad prawem spadkowym w projekcie kodeksu cywilnego z 1948 r., Miscellanea Historico-Iuridica 2013, t. XII, s. 261-265.

[127] *P. Fiedorczyk*, O początkach prac nad kodyfikacją polskiego prawa cywilnego w 1947 r., Miscellanea Historico-Iuridica 2006, t. IV, s. 109-120.

jednolitego polskiego kodeksu cywilnego[128]. Dnia 25 marca 1947 roku Komisja odbyła pierwsze posiedzenie. Jednogłośnie zdecydowano, że „zakres prac kodyfikacyjnych ogranicza się w zasadzie do strony technicznej zunifikowanego prawa. Celem tych prac nie jest stworzenie nowego prawa, lecz tylko techniczne udoskonalenie i usystematyzowanie prawa obowiązującego". Przygotowanie projektu prawa spadkowego powierzono Sewerynowi Szerowi (referent) oraz Janowi Witeckiemu (koreferent). Na zakończenie obrad J. Wasilkowski złożył wniosek o dostarczenie członkom Komisji niezbędnych materiałów pomocniczych. Co istotne, nie znajdowały się wśród nich „sowieckie" wzory prawa, lecz przede wszystkim źródła zachodnioeuropejskie[129]. Podczas gdy członkowie Komisji prowadzili prace nad projektem kodeksu cywilnego, jesienią 1948 roku doszło do przesilenia politycznego i poważnych zmian w szeregach partii. Nastąpiła drastyczna zmiana kursu politycznego, przystąpiono do stalinizacji wszystkich dziedzin życia państwowego. Zmiany te wpłynęły także na kodyfikację prawa cywilnego. Przełomowe dla prac Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego było posiedzenie w dniu 9 grudnia 1948 roku. Wówczas do grona członków Komisji dołączyli dwaj sędziowie Sądu Najwyższego, powiększając skład Komisji do siedmiu osób[130]. W II kwartale 1949 roku nie toczyły się już żadne prace nad tzw. „majątkowym prawem cywilnym". Prawdopodobnie więc prace nad projektem kodeksu cywilnego zakończyły się wczesną wiosną 1949 roku[131].

Dnia 27 września 1950 roku Prezydium Rządu uznało za sprawę pilną i konieczną opracowanie kodeksu cywilnego i karnego Polski Ludowej[132]. Był to jeden z symptomów

[128] W skład komisji wchodziło pięciu członków: Jan Wasilowski (prof. UW), Marian Lisiewski (sędzia SN), Jan Witecki (sędzia SN), Seweryn Szer (Wicedyrektor Departamentu Ustawodawczego w Ministerstwie Sprawiedliwości), Aleksander Wolter (sędzia SA), natomiast przewodniczącym został minister Henryk Świątkowski. Zob. *P. Fiedorczyk*, Dokumenty archiwalne dotyczące organizacji prac nad unifikacją i kodyfikacją prawa cywilnego w latach 1945–1948, Miscellanea Historico-Iuridica 2004, t. IV, s. 166.

[129] *A. Moszyńska*, Geneza..., op. cit., s. 107-110.

[130] Byli to: Maurycy Grudziński oraz Jerzy Marowski. W ocenie P. Fiedorczyka poszerzenie składu Komisji wynikało ze zbyt dużego obciążenia dotychczasowych członków, związanego z pośpiesznym tempem i szerokim zakresem prac. A. Moszyńska wskazuje zaś, że wola przyspieszenia prac nie była jedynym motywem poszerzenia składu Komisji. W obliczu zmian, jakie planowano przeprowadzić, prawdopodobnie liczono na dyspozycyjność nowych członków i zapewnienie w ten sposób wymaganej większości w głosowaniach Komisji. Zob. *P. Fiedorczyk*, Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945-1964), Białystok 2014, s. 89; *A. Moszyńska*, Geneza..., op. cit., s. 111.

[131] Tak: *A. Moszyńska*, Geneza..., op. cit., s. 113. Zob. także: *P. Kowalski*, Z badań nad prawem spadkowym w projekcie kodeksu cywilnego z 1948 r., Miscellanea Historico-Iuridica 2013, t. XII, s. 265; zob. także *W. Czachórski*, Przebieg prac…, op. cit., s. 8-9; *S. Grodziski*, z dziejów unifikacji polskiego prawa cywilnego, Czasopismo Prawno-Historyczne 1985, z. 2, s. 299; *S. Grodziski*, Prace nad kodyfikacją i unifikacją polskiego prawa prywatnego (1919-1947), Kwartalnik Prawa Prywatnego 1992, z. 1-4, s. 28; *J. Górska*, Prace nad kodyfikacją i unifikacją prawa w Polsce po drugiej wojnie światowej, Z Dziejów Prawa 2019, t. 12, s. 653-664.

[132] Ust. 1 uchwały Prezydium Rządu z dnia 27 września 1950 r. w sprawie opracowania nowych kodeksów Polski Ludowej – karnego i cywilnego, Monitor Polski, Nr A-106, poz. 1336-1340, s. 865.

próby wprowadzania sowieckich wzorców we wszystkich sferach życia[133]. Zaczęto kwestionować wartość dotychczasowego dorobku Komisji Kodyfikacyjnej, czego jaskrawym przejawem była samokrytyka opublikowana przez J. Wasilkowskiego, rektora Uniwersytetu Warszawskiego, będącego jedną z czołowych postaci w pracach nad unifikacją i kodyfikacją prawa cywilnego. J. Wasilkowski uznał w niej, że cel prac kodyfikacyjnych został określony niewłaściwie i wskutek tego kodeks opracowany według planu z 1947 roku byłby anachronizmem już w chwili ogłoszenia. W kontekście prawa spadkowego uznał zaś, że „Obowiązujące prawo spadkowe wykazuje znaczne wpływy ideologii burżuazyjnej", skrytykował obowiązujący wówczas zakres swobody testowania wskazując, iż „nieograniczona niemal swoboda rozporządzania przez testament nasuwa wątpliwości, zwłaszcza w okresie przejściowym, kiedy elementy kapitalistyczne nie uległy jeszcze całkowitej likwidacji". Podsumowując poczynione rozważania J. Wasilkowski uznał, że „jedną z istotnych wadliwości obowiązującego prawa spadkowego jest jego zawiły system i przeciążenie przepisami, dotyczącymi kwestii, które mogły mieć istotne znaczenie w ustroju kapitalistycznym, lecz które w Państwie Ludowym komplikują tylko niepotrzebnie sprawy spadkowe"[134]. Pospieszna sowietyzacja miała więc objąć także prawo spadkowe. Jednakże zmiany w tym zakresie wzbudzały mniejsze wątpliwości niż prawa rzeczowego czy zobowiązań[135].

Pierwszy projekt kodeksu cywilnego PRL powstał już w 1951 roku, lecz nie został oficjalnie opublikowany[136]. W lipcu 1954 roku, nakładem Wydawnictwa Prawniczego, ukazał się projekt kodeksu cywilnego[137], który został poddany dyskusji. Po naniesieniu poprawek, pod koniec 1955 roku, ukazała się nowa wersja projektu kodeksu[138]. Różnice między redakcją z 1955 roku a wcześniejszą o rok wersją były znaczne, o wiele liczniejsze niż pomiędzy projektem z 1951 roku a 1954 roku. Prawu spadkowemu poświęcono 126 artykułów (art. 753-878). Zaproponowane rozwiązania w zakresie dziedziczenia testamentowego nie spotkały się z aprobatą doktryny i praktyki. W szczególności krytykowano istotne ograniczenie swobody

[133] O wytyczonym kierunku planowanych działań świadczyć może chociażby zmiana nazwy organu prasowego Ministerstwa Sprawiedliwości z „Demokratyczny Przegląd Prawnicy" na „Nowe Prawo" oraz tytuł artykułu, który ukazał się w drugim numerze odmienionego organu prasowego: Pomoc, przykład, przyjaźń ZSRR drogowskazem naszych prac kodyfikacyjnych, Nowe Prawo 1950, Nr 11, s. 5-6. Redakcja nie podała autora artykułu.
[134] *J. Wasilkowski*, Kodyfikacja prawa cywilnego w Polsce, Nowe Prawo 1950, Nr 12, s. 3-7
[135] Na uwagę zasługuje, że Komisja Kodyfikacyjna uchwaliła wstępne tezy prawa spadkowego w ciągu jednego dnia, a następnie podczas zaledwie jednego posiedzenia przedyskutowała uzasadnienie szczegółowe oraz projekt całego działu. Zob. *A. Moszyńska*, Geneza..., op. cit., s. 161-188.
[136] Zob.: *A. Moszyńska*, Prawo spadkowe w nieznanym projekcie kodeksu cywilnego, Z Dziejów Prawa, t. 10, Katowice 2017, s. 163-179.
[137] Projekt Kodeksu Cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Warszawa 1954.
[138] Projekt Kodeksu Cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Warszawa 1955.

testowania zawarte w art. 788 projektu z 1954 roku, które zostało z niewielkimi zmianami redakcyjnymi powtórzone w art. 791 projektu z 1955 roku. Zgodnie z tym przepisem spadkodawca mógł powołać do całości lub części spadku jedną lub kilka osób spośród żywych spadkobierców ustawowych albo spośród organizacji socjalistycznych (§1). Jeżeli spadkodawca powołał do spadku inną osobę, rozporządzenie zostawało z mocy ustawy ograniczone do przedmiotów stanowiących mienie osobiste i podlegało przepisom o zapisach. Spadek lub część spadku, których takie rozporządzenie dotyczyło, przypadało spadkobiercom ustawowym (§2)[139].

Projekt z 1955 roku w zakresie form testamentu zachowywał podział na testamenty zwykłe (art. 781-784) i testamenty szczególne (art. 785-788)[140]. Zgodnie z art. 781 projektu testament zwykły mógł być sporządzony w formie pisma własnoręcznego, w formie aktu przed notariuszem albo w formie aktu przed przewodniczącym prezydium gromadzkiej rady narodowej lub przed przewodniczącym prezydium rady narodowej miasta, w którym nie ma państwowego biura notarialnego. Kolejne przepisy poświęcone były odpowiednio testamentowi własnoręcznemu (art. 782)[141], notarialnemu (art. 783)[142] oraz allograficznemu (art. 784)[143]. Natomiast wśród testamentów szczególnych przewidziano testament ustny (art. 785)[144], podróżny (art. 786)[145] oraz wojskowy (art. 787)[146]. Testament szczególny miał tracić

[139] *J. Gwiazdomorski*, Prawo spadkowe, Warszawa 1959, s. 287. Autor podkreślił, iż proponowane ograniczenia swobody testowania były w istocie znacznie silniejsze od ograniczeń wprowadzonych w art. 422 i 433 kodeksu cywilnego RFSRR.

[140] Projekt Kodeksu Cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Warszawa 1955, s. 111-113.

[141] Art. 782. § 1. DekrPrSpadk: „Testament własnoręczny powinien być napisany w całości przez spadkodawcę pismem ręcznym, przez niego podpisany i zaopatrzony w datę. § 2. Jednakże brak daty nie pociąga za sobą nieważności testamentu, jeżeli datę można ustalić."

[142] Art. 783. DekrPrSpadk: „Testament przed notariuszem powinien być sporządzony stosownie do przepisów dotyczących formy aktu notarialnego."

[143] Art. 784. § 1. DekrPrSpadk: „Testament przed przewodniczącym prezydium gromadzkiej lub miejskiej rady narodowej sporządza się w ten sposób, że spadkodawca oświadcza swą wolę przewodniczącemu prezydium rady w obecności dwóch świadków, a przewodniczący osobiście lub przez przybranego protokolanta wolę spadkodawcy spisuje podając datę jej spisania. Protokół powinien być odczytany przez przewodniczącego w obecności świadków i podpisany przez spadkodawcę, świadków i przewodniczącego. § 2. Jeżeli spadkodawca nie może podpisać protokołu, należy to w protokole zaznaczyć ze wskazaniem przyczyny. § 3. Osoby głuche lub nieme nie mogą sporządzić testamentu przed przewodniczącym prezydium rady narodowej."

[144] Art. 785. § 1. DekrPrSpadk: „Jeżeli wskutek szczególnych okoliczności zachowanie zwykłej formy testamentu jest niemożliwe albo bardzo utrudnione, spadkodawca może oświadczyć ostatnią wolę ustnie przy jednoczesnej obecności co najmniej dwóch świadków (testament ustny). § 2. Treść testamentu ustnego może być stwierdzona bądź w ten sposób, że świadkowie złożą co do niego zeznania przed sądem, bądź w ten sposób, że jeden ze świadków albo osoba trzecia spisze wolę spadkodawcy z podaniem miejsca i daty jego oświadczenia oraz miejsca i daty sporządzenia pisma, a pismo to podpisze spadkodawca i świadkowie albo tylko obaj świadkowie."

[145] Art. 786. DekrPrSpadk: „Podczas podróży na polskim statku morskim lub powietrznym można sporządzić testament przed dowódcą statku lub jego zastępcą w sposób przewidziany dla sporządzenia testamentu przed przewodniczącym prezydium rady narodowej. Jeżeli zachowanie tej formy nie jest możliwe, można sporządzić testament ustny."

[146] Art. 787. § 1. DekrPrSpadk: „W czasie mobilizacji albo w czasie działań wojennych osoby w czynnej służbie wojskowej, osoby powołane do osobistych świadczeń wojennych, osoby przebywające na mocy stosunku służbowego lub umownego przy jednostkach wojskowych oraz osoby znajdujące się na okrętach wojennych lub

moc z upływem sześciu miesięcy od ustania okoliczności, które uzasadniały niezachowanie zwykłej formy testamentu, chyba że spadkodawca zmarł przed upływem tego terminu (art. 788).

23 sierpnia 1956 roku, po raz kolejny, powołana została Komisja Kodyfikacyjna[147]. Był to istotny przejaw postępującej odwilży politycznej[148]. Celem Komisji było opracowanie podstawowych projektów kodyfikacyjnych z zakresu działalności organów wymiaru sprawiedliwości, a zwłaszcza kodeksów cywilnego i karnego, postępowania cywilnego i karnego oraz prawa o ustroju sądów i o ustroju adwokatury[149]. Podczas pierwszego czytania projektu kodeksu cywilnego nie został przedstawiony żaden nowy projekt praw spadkowego. Jako wersja robocza zaprezentowana została księga IV projektu opublikowanego w 1955 roku[150]. Podczas rozważań nad formami testamentów intensywną dyskusję wywołała kwestia katalogu testamentów zwykłych[151]. J. Gwiazdomorski zaproponował wykreślenie testamentu allograficznego i wprowadzenie na jego miejsce testamentu ustnego argumentując, że zgodnie z obserwacją praktyki testamenty allograficzne z reguły sporządzano nie przestrzegając wymogów ustawy, co powodowało ich nieważność. W rezultacie Sąd Najwyższy dążąc do zachowania woli spadkodawcy, starał się traktować takie testamenty jako testamenty ustne, jednak w drodze nadmiernej liberalizacji wykładni art. 82 DekrPrSpadk, tak dalece rozszerzał możliwość sporządzenia testamentu ustnego, że właściwie przekształcał go w testament zwykły[152]. Konkluzję tę podzielił J. Marowski wskazując, że znaczna część ludności była

na statkach wchodzących w skład Polskich Sił Zbrojnych mogą sporządzić testament: 1) przed dowódcą jednostki wojskowej lub przed wyznaczonym przez niego oficerem w sposób przewidziany dla sporządzenia testamentu przed przewodniczącym prezydium rady narodowej; 2) przez oświadczenie podyktowane innej osobie; testament taki powinien być, z podaniem daty jego sporządzenia, podpisany przez spadkodawcę i dwóch jednocześnie obecnych świadków; 3) w formie przewidzianej dla testamentu ustnego; jeżeli spadkodawca jest ranny lub chory, świadkowie, wobec których spadkodawca oświadcza swą wolę, mogą nie być jednocześnie obecni. § 2. Dowódców uprawnionych do przyjmowania oświadczeń ostatniej woli oraz sposób przechowywania sporządzonych przez nimi testamentów oznaczy rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej."

147 Zarządzenie nr 227 Prezesa Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1956 r. w sprawie powołania Komisji Kodyfikacyjnej przy Ministrze Sprawiedliwości (M. P. z 1956 r. Nr 70, poz. 856).

148 *P. Fiedorczyk*, O powstaniu, strukturze organizacyjnej i trybie prac Komisji Kodyfikacyjnej z 1956 roku, [w:] *M. Mikołajczyk* (red.) (et. al.), O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin, Białystok-Katowice 2010, ks. II, s. 473-484.

149 § 1 zarządzenia nr 227 Prezesa Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1956 r. w sprawie powołania Komisji Kodyfikacyjnej przy Ministrze Sprawiedliwości (M. P. z 1956 r. Nr 70, poz. 856).

150 Zob. *A. Moszyńska*, Geneza..., op. cit., s. 288.

151 Szczegółowy opis dyskusji Komisji Kodyfikacyjnej nad kształtem prawa spadkowego przedstawiła *A. Moszyńska*, Geneza..., op. cit., s. 288-391. Dyskusja miała miejsce podczas sesji w Domu Pracy Twórczej Polskiej Akademii Nauk „Mądralin", która odbyła się w dniach 12-16 maja 1958 roku i, jak się miało później okazać, miała istotne znaczenie dla katalogu form testamentów, który znalazł się w k.c. z 1964 roku. W dyskusji brali udział: J. Marowski, J. Wasilkowski, J. Gwiazdomorski, K. Przybyłowski, A. Wolter i W. Bendetson.

152 *A. Moszyńska*, Geneza..., op. cit., s. 305-306. Por. np. Orzeczenie SN z 22.12.1951 r., C 1325/51, OSN 1952, Nr 3, poz. 84; Uchwała SN z 27.09.1961 r., 3 CO 27/61

przyzwyczajona do testamentu ustnego. Zdarzało się jednak, że testator powracał do zdrowia i żył jeszcze długo po dokonanym rozrządzeniu, a treść testamentu ulegała zapomnieniu. Mając to na względzie zaproponował ograniczenie skuteczności testamentu ustnego do 6 miesięcy od daty jego sporządzenia. Zaznaczył również, że wymogi jakie stawiał dekret dla testamentu allograficznego były nie do utrzymania i sporządzający testament z reguły ich nie znali. Te dwa stanowiska skłoniły J. Wasilkowskiego do wysunięcia tezy, że jako testament zwykły należy utrzymać jedynie testament holograficzny i testament notarialny. Włączenie testamentu ustnego do katalogu testamentów zwykłych uznał za niecelowe, gdyż forma ta kryła poważne niebezpieczeństwo zniekształcenia woli spadkodawcy przez świadków. Dopuszczał co najwyżej pewne rozszerzenie przesłanek zezwalających na sporządzenie testamentu ustnego, nie zaliczając jednak tej formy do typowych form testamentu. Zaznaczył także, iż niezależnie od uregulowania omawianego zagadnienia, sporządzanie testamentów było w Polsce rzadkością. Zdaniem K. Przybyłowskiego judykatura wówczas dobrze radziła sobie z sytuacjami spowodowanymi obowiązującymi regulacjami i zaproponował rozważenie wprowadzenia korekt jedynie w przesłankach testamentu ustnego. Natomiast A. Wolter opowiedział się za wykreśleniem testamentu allograficznego, gdyż nie był przekonany, że wola spadkodawcy zostanie w przypadku tej formy należycie udokumentowana oraz podzielił stanowisko wprowadzenia testamentu ustnego jako formy zwykłej. Pomysł ten poparł W. Bendetson wskazując, że jeżeli określi się, iż można sporządzić testament tylko własnoręcznie lub przed notariuszem to społeczeństwo się do tego dostosuje, a chłop, w razie chęci sporządzenia testamentu, może udać się do notariusza. Większość uczestników dyskusji (4 osoby) opowiedziała się za wykreśleniem przepisu traktującego o testamencie allograficznym (art. 784 projektu kodeksu cywilnego). Tym samym katalog testamentów zwykłych składać miał się wyłącznie z dwóch form testamentu: własnoręcznego i notarialnego. Nie został natomiast przyjęty wniosek o rozszerzenie katalogu form zwykłych testamentu o testament ustny[153].

Kolejnym elementem dyskusji było uregulowanie dotyczące testamentu własnoręcznego. K. Przybyłowski zgłosił wniosek, by usunąć wszelkie wymagania dotyczące daty w przypadku testamentu holograficznego argumentując, że wymagania w tym przedmiocie często wywoływały nieważność testamentu, czemu starała się przeciwdziałać praktyka[154]. Wniosek ten został uznany przez J. Gwiazdomorskiego za zbyt radykalny, który

[153] Zob. szerzej: *A. Moszyńska*, Geneza..., op. cit., s. 306 i n.
[154] *A. Moszyńska*, Geneza..., op. cit., s. 307. Por. np. orzeczenie SN z dnia 6 czerwca 1956 r., 4 Co. 3/56, Państwo i Prawo 1947, z. 1, s. 205-207.

podkreślił, że data miała często istotne znaczenie, więc nie należało jej całkowicie eliminować, lecz raczej rozważyć złagodzenie wymogów z nią związanych. Zaproponował jednocześnie rozwiązanie polegające na tym, że brak daty nie będzie pociągał za sobą nieważności testamentu, jeżeli brak ten nie wywoływał wątpliwości czy spadkodawca w chwili sporządzania testamentu był zdolny do sporządzenia testamentu, ani czy jeden z kilku testamentów spadkodawcy nie został odwołany, ani też co do treści testamentu. Do tak sformułowanego wniosku J. Gwiazdomorskiego przyłączyli się J. Wasilkowski i K. Przybyłowski[155].

Spośród zwykłych form testamentu najmniejsze wątpliwości budził testament notarialny w przypadku, którego rozwiązanie zaproponowane w projekcie kodeksu cywilnego PRL (art. 783) postanowiono pozostawić bez zmian wskazując jednocześnie, że tego rodzaju testament powinien zostać sporządzony stosownie do przepisów dotyczących formy aktu notarialnego[156].

Przedmiotem ożywionej dyskusji stało się także zagadnienie szczególnych form testamentu. J. Marowski oraz K. Przybyłowski zgłosili postulat zwiększenia do trzech liczby świadków przy testamencie ustnym, analogicznie do rozwiązania przewidzianego w art. 82 DekrPrSpadk. K. Przybyłowski zaproponował także, by spośród przewidzianych w dekrecie licznych okoliczności uzasadniających sporządzenie testamentu ustnego[157] pozostawić jedynie niebezpieczeństwo rychłej śmierci. Zaproponowane zmiany zostały zaakceptowane, zaś art. 785 § 1 projektu kodeksu cywilnego otrzymał brzmienie odpowiadające zgłoszonym postulatom[158]. Kolejnym, wymagającym uwagi, zagadnieniem był sposób potwierdzania treści testamentu ustnego. Zdaniem K. Przybyłowskiego testament szczególny powinni zawsze podpisać trzej świadkowie. Natomiast J. Gwiazdomorski zaproponował, by do stwierdzenia treści testamentu wystarczające było złożenie zgodnych zeznań świadków przed sądem. Przeciwny takiemu rozwiązaniu był J. Wasilkowski, który wskazał, że zeznania świadków mogły się różnić co do kwestii nieistotnych oraz wniósł o ograniczenie terminem możliwości ustalenia treści testamentu przed sądem. Zaproponowana zmiana została zaaprobowana[159].

---

[155] *A. Moszyńska*, Geneza..., op. cit., s. 308.
[156] Ibidem, s. 308.
[157] Art. 82 DekrPrSpadk, jako okoliczności, które w przypadku zaistnienia uzasadniającej obawy rychłej śmierci spadkodawcy, uzasadniały sporządzenie testamentu ustnego, wskazywał: przerwanie komunikacji, epidemię, działania wojenne, chorobę spadkodawcy oraz nieszczęśliwy wypadek spadkodawcy.
[158] Rozwiązanie zawarte w art. 785 § 1 projektu zostało następnie powtórzone w art. 952 § 1 k.c. Zob. *A. Moszyńska*, Geneza..., op. cit., s. 308.
[159] Dalsza część art. 785 miała brzmieć: § 2. Treść testamentu ustnego może być stwierdzona w ten sposób, że jeden ze świadków albo osoba trzecia spisze wolę spadkodawcy z podaniem miejsca i daty jego oświadczenia oraz miejsca i daty sporządzenia pisma, a pismo to podpisze spadkodawca i co najmniej dwaj świadkowie. § 3. W ciągu roku od daty sporządzenia testamentu ustnego jego treść może być stwierdzona także przez zgodne co do treści zeznania świadków złożone przed sądem. *A. Moszyńska*, Geneza..., op. cit., s. 308-309.

Testament podróżny, będący drugą przewidzianą w projekcie formą testamentu szczególnego, w zakresie sposobu sporządzenia ostatniej woli odsyłał do testamentu allograficznego. Ta forma testamentu zwykłego została jednak wykreślona podczas wcześniejszych obrad. W związku z tym J. Gwiazdomorski zaproponował zmianę treści art. 786 projektu, by przyjął on brzmienie następujące: „Podczas podróży na polskim statku morskim lub powietrznym można sporządzić testament przed dowódcą statku lub jego zastępcą w ten sposób, że spadkodawca oświadcza swą wolę dowódcy statku lub jego zastępcy w obecności dwóch świadków; dowódca statku lub jego zastępca spisuje wolę spadkodawcy, podając datę jej spisania, i pismo to w obecności świadków odczytuje spadkodawcy, po czym pismo podpisują spadkodawca, świadkowie oraz dowódca statku lub jego zastępca. Jeżeli spadkodawca nie może podpisać pisma, należy w piśmie podać przyczynę braku podpisu spadkodawcy. Jeżeli zachowanie tej formy nie jest możliwe, można sporządzić testament ustny". Zmiana ta została zaaprobowana, a następnie w niezmienionej formie przeniesiona do art. 953 k.c.[160].

Propozycje zmian pojawiły się także w kontekście testamentów wojskowych. Kluczowa była koncepcja J. Wasilkowskiego, który zaproponował skreślenie dotychczasowej regulacji określającej sposób sporządzania testamentu wojskowego i zastąpienie jej delegacją ustawową o następującej treści: „Szczególną formę testamentów wojskowych określi rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej wydane w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości". Pomysł okazał się trafiony, bowiem dokładnie taką treść otrzymał później art. 954 k.c.[161].

Ostatnim zagadnieniem w kontekście form testamentów były przepisy wspólne dla testamentów szczególnych, a w szczególności problematyka okresu, w którym testamenty szczególne miały zachowywać swą moc. Podczas dyskusji przedstawiono propozycje zmian, jednakże żadne nie zostały w pełni zaaprobowane. Tym samym utrzymano dotychczasowe rozwiązanie zawarte w art. 788 projektu, zgodnie z którym testament szczególny tracił moc z upływem sześciu miesięcy od ustania okoliczności, które uzasadniały niezachowanie zwykłej formy testamentu, chyba że spadkodawca zmarł przed upływem tego terminu. Bez zmian pozostawiono także przepisy projektu odnoszące się do świadków testamentu[162].

Po zakończeniu przez Zespół Prawa Cywilnego Materialnego Komisji Kodyfikacyjnej pierwszego czytania projektu kodeksu cywilnego, kolejnym krokiem do stworzenia Kodeksu

[160] *A. Moszyńska*, Geneza..., op. cit., s. 309.
[161] Ibidem, s. 309-310.
[162] Ibidem, s. 310-311.

cywilnego była dyskusja publiczna, która miała miejsce w 1960 roku[163]. W dyskusji publicznej, na co uwagę zwrócił A. Wolter podczas trzeciego czytania projektu kodeksu cywilnego, niemal jednomyślnie opowiedziano się za przywróceniem formy allograficznej wskazując, że blisko 80% testamentów sporządzanych było przed przewodniczącymi prezydiów narodowych. Zdecydowano więc o przywróceniu testamentu allograficznego w brzmieniu zaproponowanym przez A. Woltera ze zmianą zasugerowaną przez J. Wasilkowskiego, polegającą na możliwości oświadczenia ostatniej woli nie tylko przed przewodniczącym, ale także przed sekretarzem lub członkiem prezydium rady narodowej[164]. Po poprawkach redakcyjnych artykuł ten stał się następnie art. 951 kodeksu cywilnego. W przypadku testamentu własnoręcznego Zespół przyjął przepis w następującym brzmieniu zaproponowanym przez A. Woltera: „Spadkodawca może sporządzić testament w ten sposób, że napisze go w całości pismem ręcznym, podpisze i zaopatrzy datą (testament własnoręczny)". W przypadku testamentu notarialnego zdecydowano się wyłącznie na wskazanie, iż „testament może być sporządzony w formie aktu notarialnego"[165]. W przypadku testamentów szczególnych poprawki naniesiono jedynie w zakresie zasad stwierdzania testamentu. Na skutek poprawek referentów ograniczono rocznym terminem możliwość spisania oświadczenia spadkodawcy oraz doprecyzowano termin i sposób ustalania treści testamentu w przypadku, gdy jego treść nie została stwierdzona pisemnie przez świadków[166]. Przyjęte rozwiązanie, po zmianach stylistycznych, znalazło się

[163] Zob. *J. Gwiazdomorski*, Rezerwa czy zachowek?, Prawo i Życie 1959, Nr 12, s. 3; *J. Goławska*, Konieczne ograniczenia, Prawo i Życie 1959, r 14, s. 2 i n.; Z prac Działu Prawa Cywilnego INP PAN, Państwo i Prawo 1960, Nr 8-9, s. 428-434; *H. Świątkowski*, Spadki na wsi, Prawo i Życie 1960, Nr 1, s. 1 i n.; *J. Policzkiewicz*, Głos w dyskusji nad księgą piątą projektu kodeksu cywilnego, Państwo i Prawo 1960, z. 10, s. 115-119; *A. Moszyńska*, Dyskusja publiczna nad projektem kodeksu cywilnego w 1960 r., Z Dziejów Prawa 2019, Nr 12, s. 815-834.

[164] Przyjęto przepis w brzmieniu następującym: § 1. Spadkodawca może sporządzić testament także w ten sposób, że w obecności dwóch świadków oświadczy swą ostatnią wolę ustnie wobec przewodniczącego, członka prezydium lub sekretarza prezydium gromadzkiej rady narodowej, miejskiej rady narodowej lub rady narodowej osiedla. § 2. Oświadczenie to należy spisać w protokole z podaniem daty jego sporządzenia. Protokół ten należy następnie odczytać spadkodawcy w obecności świadków. Protokół powinien być podpisany przez spadkodawcę, osobę, wobec której wola została oświadczona, oraz przez świadków. Jeżeli spadkodawca nie może podpisać protokołu, należy to zaznaczyć w protokole ze wskazaniem przyczyny braku podpisu. § 3. Osoby głuche lub nieme nie mogą sporządzić testamentu w sposób przewidziany w paragrafach poprzedzających. Zob. *A. Moszyńska*, Geneza..., op. cit., s. 479-480. Kwestia katalogu osób, przed którymi można było sporządzić testament allograficzny budziła istotne wątpliwości pod rządzami DekrPrSpadk. Zob. orzeczenie SN z dnia 13 maja 1952 r., C 578/52, Państwo i Prawo 1952, z. 12, s. 883-884; uchwała SN z dnia 26 października 1959 r., 1 CO 23/59, NP. 1960, Nr 10, s. 1372-1374; *B. Walaszek*, Niektóre problemy…, op. cit., s. 14-24; *J. Gwiazdomorski*, Przed kim sporządzać należy testament allograficzny, Nowe Prawo 1960, Nr 10, s. 1275-1287.

[165] *A. Moszyńska*, Geneza..., op. cit., s. 480-481.

[166] Przepisy te brzmiały następująco: „§ 2. Treść testamentu ustnego może być stwierdzona w ten sposób, że jeden ze świadków albo osoba trzecia spisze oświadczenie spadkodawcy przed upływem roku od jego złożenia, z podaniem miejsca i daty oświadczenia oraz miejsca i daty sporządzenia pisma, a pismo to podpiszą spadkodawca i dwaj świadkowie albo wszyscy świadkowie. § 3. Jeżeli treść testamentu ustnego nie została stwierdzona w sposób, podany w paragrafie poprzedzającym, treść takiego testamentu może być stwierdzona później, niż w ciągu sześciu miesięcy od otwarcia spadku przez zgodne co do treści zeznania świadków złożone przed sądem. Jeżeli przesłuchanie jednego ze świadków stanie się niemożliwe lub natrafi trudne do przezwyciężenia przeszkody, sąd może poprzestać na zeznaniach dwóch świadków". Zob. *A. Moszyńska*, Geneza..., op. cit., s. 482.

następnie w art. 952 kodeksu cywilnego. Nie zgłoszono żadnych wniosków do pozostałych przepisów regulujących kwestię testamentów szczególnych.

Projekt kodeksu cywilnego został przedłożony Ministrowi Sprawiedliwości w październiku 1961 roku, zaś już w grudniu ukazał się drukiem[167]. Minister sprawiedliwości niezwłocznie rozesłał projekt do wszystkich ministerstw, Komitetu Centralnego PZPR, Urzędu Rady Ministrów, Komisji Planowania przy Radzie Ministrów, Rady Państwa, Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego oraz kilku innych urzędów i instytucji, wzywając jednocześnie do zgłaszania uwag do 31 stycznia 1962 roku. W przypadku prawa spadkowego pojawiły się jedynie nieliczne propozycje zmian, dotyczące najczęściej kwestii drugorzędnych[168]. Dnia 22 lutego 1963 roku projekt kodeksu cywilnego został wniesiony do Sejmu[169].

Prace nad kodeksem cywilnym zakończyło plenarne posiedzenie Sejmu w dniach 22 i 23 kwietnia 1964 roku[170]. Po niewielkich poprawkach Kodeks cywilny został ogłoszony w Dzienniku Ustaw w dniu 18 maja 1964 roku i wszedł w życie dnia 1 stycznia 1965 roku. Akt ten, ze zmianami, obowiązuje do dzisiaj.

W Kodeksie cywilnym z 1964 roku regulacje dotyczące formy testamentu zostały zawarte w art. 949-958 k.c. Modyfikacje względem rozwiązań znanych DekrPrSpadk były niewielkie. Prawodawca zasadniczo zdecydował się na pozostawienie dotychczasowego katalogu dostępnych form, które zostały wyraźnie rozróżnione na dwie grupy: testamenty zwykłe (art. 949-951 k.c.) i testamenty szczególne (art. 952-954 k.c.). O ile sporządzenie testamentów zwykłych nie zostało ograniczone żadnymi dodatkowymi przesłankami to dla ważności testamentów zwykłych wymagane jest zaistnienie pewnych, szczególnych okoliczności.

Pierwszą formą testamentu uregulowaną w Kodeksie cywilnym jest testament własnoręczny. Zgodnie z art. 949 k.c. spadkodawca może sporządzić testament w ten sposób, że napisze go w całości pismem ręcznym, podpisze i opatrzy datą (§ 1). Jednakże brak daty nie pociąga za sobą nieważności testamentu własnoręcznego, jeżeli nie wywołuje wątpliwości co do zdolności spadkodawcy do sporządzenia testamentu, co do treści testamentu lub co do wzajemnego stosunku kilku testamentów (§ 2).

[167] Komisja Kodyfikacyjna przy Ministrze Sprawiedliwości, Projekt Kodeksu Cywilnego, Warszawa 1961. Zob. także *A. Wolter*, Nowy projekt kodeksu cywilnego, Państwo i Prawo 1962, z. 2, s. 210-218.
[168] *A. Moszyńska*, Geneza..., op. cit., s. 528-529.
[169] Druk sejmowy nr 123 i 124 Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (III Kadencja – IV Sesja).
[170] *J. Wasilkowski*, Uchwalenie kodeksu cywilnego, Nowe Prawo 1964, Nr 6, s. 567-581; *J. Wasilkowski*, Metoda opracowania i założenia kodeksu cywilnego, Państwo i Prawo 1964, z. 5-6, s. 737-745.

Następny jest testament notarialny. Art. 950 k.c. regulujący tę formę testamentu wskazuje jedynie, że testament może być sporządzony w formie aktu notarialnego. Kodeks cywilny nie określa żadnych szczegółów dotyczących sporządzenia testamentu w tej formie. Sporządzenie testamentu w formie aktu notarialnego podlega więc regulacji zawartej w przepisach ustawy z dnia 14 lutego 1991 roku Prawo o notariacie[171]. Zastosowanie znajdą tu w szczególności art. 79–95 PrNot.

Ostatnim testamentem zwykłym jest testament allograficzny, uregulowany art. 951 k.c. Przepis ten od momentu wejścia w życie Kodeksu cywilnego był trzykrotnie zmieniany[172]. W pierwotnym brzmieniu art. 951 § 1 k.c. wskazywał, że spadkodawca może sporządzić testament także w ten sposób, że w obecności dwóch świadków oświadczy swą ostatnią wolę ustnie wobec przewodniczącego lub innego stale urzędującego członka prezydium gromadzkiej rady narodowej, miejskiej (dzielnicowej) rady narodowej lub rady narodowej osiedla albo wobec sekretarza gromadzkiego (miejskiego, osiedla). Oświadczenie spadkodawcy miało być spisywane w protokole z podaniem daty jego sporządzenia. Protokół miał być odczytywany spadkodawcy w obecności świadków. Protokół powinien być podpisany przez spadkodawcę, przez osobę, wobec której wola została oświadczona, oraz przez świadków. Jeżeli spadkodawca nie mógł podpisać protokołu, należało to zaznaczyć w protokole ze wskazaniem przyczyny braku podpisu (§ 2). Osoby głuche lub nieme nie mogły sporządzić testamentu w sposób przewidziany w ten sposób (§ 3). Zgodnie z aktualnym brzmieniem art. 951 § 1 k.c. spadkodawca może sporządzić testament także w ten sposób, że w obecności dwóch świadków oświadczy swoją ostatnią wolę ustnie wobec wójta (burmistrza, prezydenta miasta), starosty, marszałka województwa, sekretarza powiatu albo gminy lub kierownika urzędu stanu cywilnego.

W Kodeksie cywilny, podobnie jak w DekrPrSpadk, przewidziano trzy szczególne formy testamentu. Pierwszą z nich jest testamentu ustny, uregulowany w art. 952 k.c., zgodnie z którym, jeżeli istnieje obawa rychłej śmierci spadkodawcy albo jeżeli wskutek szczególnych okoliczności zachowanie zwykłej formy testamentu jest niemożliwe lub bardzo utrudnione, spadkodawca może oświadczyć ostatnią wolę ustnie przy jednoczesnej obecności co najmniej

[171] Ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. Prawo o notariacie (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1192 z późn. zm.).

[172] Zmiany następowały wyłącznie w zakresie § 1 i zasadniczo dotyczyły podmiotów, przed którymi spadkodawca mógł sporządzić testament allograficzny. Zob. art. 1 pkt. 37 ustawy z dnia 23 sierpnia 1996 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 114, poz. 542); art. 24 pkt. 6 ustawy z dnia 24 lipca 1998 r. o zmianie niektórych ustaw określających kompetencje organów administracji publicznej - w związku z reformą ustrojową państwa (Dz. U. Nr 106, poz. 668 z późn. zm.). oraz art. 35 pkt. 3 ustawy z dnia 20 czerwca 2002 r. o bezpośrednim wyborze wójta, burmistrza i prezydenta miasta (Dz. U. Nr 113, poz. 984). Zob. także *M. Niedośpiał*, Testament allograficzny (administracyjny), Warszawa 2004, passim.

trzech świadków (§ 1). Treść testamentu ustnego może być stwierdzona w ten sposób, że jeden ze świadków albo osoba trzecia spisuje oświadczenie spadkodawcy przed upływem roku od jego złożenia, z podaniem miejsca i daty oświadczenia oraz miejsca i daty sporządzenia pisma, a pismo to podpisują spadkodawca i dwaj świadkowie albo wszyscy świadkowie (§ 2). W wypadku, gdy treść testamentu ustnego nie zostanie w powyższy sposób stwierdzona, można ją w ciągu sześciu miesięcy od dnia otwarcia spadku stwierdzić poprzez zgodne zeznania świadków złożone przed sądem. Jeżeli przesłuchanie jednego ze świadków nie jest możliwe lub napotyka trudne do przezwyciężenia przeszkody, sąd może poprzestać na zgodnych zeznaniach dwóch świadków (§ 3).

Druga forma testamentu szczególnego, testament podróżny, uregulowana została w art. 953 k.c., zgodnie z którym podczas podróży na polskim statku morskim lub powietrznym można sporządzić testament przed dowódcą statku lub jego zastępcą w ten sposób, że spadkodawca oświadcza swą wolę dowódcy statku lub jego zastępcy w obecności dwóch świadków; dowódca statku lub jego zastępca spisuje wolę spadkodawcy, podając datę jej spisania, i pismo to w obecności świadków odczytuje spadkodawcy, po czym pismo podpisują spadkodawca, świadkowie oraz dowódca statku lub jego zastępca. Jeżeli spadkodawca nie może podpisać pisma, należy w piśmie podać przyczynę braku podpisu spadkodawcy. Jeżeli zachowanie tej formy nie jest możliwe, można sporządzić testament ustny.

Testament wojskowy, będący trzecią i ostatnią formą testamentu szczególnego przewidzianą w Kodeksie cywilnym, został uregulowany w art. 954 k.c. Przepis ten zawiera jednak wyłączenie delegację dla ministra właściwego do spraw obrony narodowej, który w porozumieniu z ministrem sprawiedliwości miał szczegółowo określić tę formę testamentu. Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej w sprawie testamentów wojskowych wydane zostało 30 stycznia 1965 roku[173]. Stosownie do przepisów tego rozporządzenia testament wojskowy może być sporządzony tylko w czasie mobilizacji lub wojny albo przebywania w niewoli (§ 1). Testamenty wojskowe mogą sporządzać: 1) żołnierze Sił Zbrojnych pełniący czynną służbę wojskową; 2) pracownicy cywilni zatrudnieni w Siłach Zbrojnych; 3) osoby cywilne towarzyszące Siłom Zbrojnym, a mianowicie: a) członkowie personelu stowarzyszenia „Polski Czerwony Krzyż" i innych stowarzyszeń udzielających pomocy wojskowej służbie zdrowia, b) osoby wykonujące czynności duszpasterskie w Siłach Zbrojnych, c) członkowie służb pomocniczych i inne osoby wykonujące świadczenia osobiste na rzecz Sił Zbrojnych. Według § 2 ust. 2 rozporządzenia testament wojskowy może być sporządzony również przez

[173] Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 30 stycznia 1965 r. w sprawie testamentów wojskowych (Dz. U. Nr 7, poz. 38).

inne osoby cywilne niż wymienione w ust. 1, jeżeli znajdują się na obszarze będącym pod wyłącznym zarządem organów wojskowych albo na jednostce pływającej Marynarki Wojennej lub na statku powietrznym należącym do Sił Zbrojnych. Stosownie zaś do treści § 3, testament wojskowy może być sporządzony według jednej z następujących form: 1) spadkodawca oświadcza swą ostatnią wolę ustnie sędziemu wojskowemu, który spisuje ją w protokole z podaniem miejsca i daty jego sporządzenia, odczytuje protokół spadkodawcy i sporządza o tym wzmiankę; następnie protokół podpisują spadkodawca i sędzia, a jeżeli spadkodawca nie może się podpisać, sędzia wojskowy powinien zamieścić w protokole uwagę wyjaśniającą powód braku podpisu spadkodawcy; 2) spadkodawca oświadcza swą ostatnią wolę ustnie w obecności dwóch świadków jednocześnie obecnych, z których jeden spisuje wolę spadkodawcy, podając miejsce i datę jej spisania, a następnie tak sporządzony testament podpisują spadkodawca i dwaj świadkowie; 3) jeżeli spadkodawca nie może się podpisać, oświadcza ustnie swą ostatnią wolę w obecności trzech świadków jednocześnie obecnych, z których jeden spisuje wolę spadkodawcy podając miejsce i datę jej spisania wraz z wyjaśnieniem powodu braku podpisu spadkodawcy; tak sporządzony testament po odczytaniu go spadkodawcy i dokonaniu o tym wzmianki podpisują wszyscy trzej świadkowie. W razie zaś obawy rychłej śmierci spadkodawcy wskutek odniesionych ran lub choroby albo jeżeli wskutek szczególnych okoliczności zachowanie formy testamentu określonej w ust. 1 jest niemożliwe lub bardzo utrudnione, testament wojskowy może być sporządzony również w tej formie, że spadkodawca oświadcza swą ostatnią wolę ustnie wobec dwóch świadków, choćby niejednocześnie obecnych; stwierdzenie treści takiego testamentu może nastąpić w sposób przewidziany w art. 952 § 2 i 3 k.c.

6. Wnioski

W prawie polskim testament nie ma definicji legalnej, ale jego cechy dekodowane są z wielu szczegółowych norma prawnych. Przyjmuje się, że termin „testament", wbrew zasadzie racjonalności językowej, występuje w dwóch różnych znaczeniach. W zależności od kontekstu może być rozumiany jako czynność prawna lub dokument zawierający oświadczenie woli testatora.

Testament, na tle pozostałych czynności prawnych, charakteryzuje się szczególnymi cechami, właściwymi tylko dla tej czynności prawnej. Przede wszystkim testament jest czynnością prawną:

- skuteczną *mortis causa*,
- jednostronną (nie zawiera oznaczonego adresata),
- o charakterze osobistym,
- odwołalną,
- rozrządzającą,
- przysparzającą,
- kauzalną,
- formalną.

W prawie polskim brak jest jakichkolwiek wytycznych co do minimalnej treści testament. Tym samym dla uznania określonej czynności prawnej za testament konieczne jest jedynie zrealizowanie wymogów formalnych wy przez osobę posiadającą zdolność testowania. Za brakiem wymogów w zakresie koniecznych elementów treści testamentu przemawia także wykładnia systemowa i funkcjonalna przepisów Kodeksu cywilnego.

Dzisiejszy kształt prawa spadkowego, w tym także przepisów o formie testamentu, wynika bezpośrednio z rozwiązań zawartych w prawodawstwach państw, do których wcielone zostały ziemie polskie wskutek zaborów. Po odzyskaniu niepodległości na ziemiach polskich w dalszym ciągu obowiązywały przepisy państw zaborczych. Przepisów tych nie traktowano jednak jak prawa obcego, lecz jako dzielnicowe prawa polskie[174]. W rezultacie równolegle funkcjonowało pięć odmiennych systemów prawnych. Na terenie byłego zaboru pruskiego prawo spadkowe regulowała V księga niemieckiego kodeksu cywilnego z 1896 roku (BGB). Na obszarze byłego Królestwa Kongresowego dziedziczenie regulowane było przez przepisy zawarte w Kodeksie Napoleona oraz w Kodeksie Cywilnym Królestwa Polskiego (art. 231-235). W województwach wschodnich obowiązywały rozwiązania znajdujące się w tomie X cz. 1 Zwodu Praw (*Swod Zakonow*). Na terenie byłego zaboru austriackiego nadal obowiązywał kodeks cywilny austriacki z 1811 roku (ABGB). Z kolei na przyłączonych do Polski niewielkich obszarach Spiszu i Orawy obowiązywało prawo węgierskie[175].

Obecnie obowiązujące rozwiązania dotyczące formy testamentu mają wieloletnią tradycję. Kodeks cywilny, z niewielkimi zmianami, powtórzył regulacje zawarte w DekrPrSpadk. Dekret zaś czerpał z dorobku systemów prawnych obowiązujących na ziemiach polskich po odzyskaniu niepodległości. W rezultacie zasadniczo każda ze znanych

[174] *Z. Radwański*, Kształtowanie się polskiego systemu prawnego w pierwszych latach II Rzeczypospolitej, Czasopismo Prawno-Historyczne 1969, z. 1, s. 33; *S. Płaza*, Historia prawa na tle porównawczym, cz. III, Okres międzywojenny, Kraków 2001, s. 34.
[175] *K Sójka-Zielińska*, Wielkie kodyfikacje…, op. cit., s. 146; *A. Dziadzio*, Austriacki kodeks…, op. cit., s. 501-514; *J. Ciągwa*, Stan prawny…, op. cit., s. 120-151; *J. Ciągwa*, Recepcja prawa…, op. cit., s. 199-222.

przez ustawodawcę polskiego form testamentu występowała w różnych odmianach w systemach prawnych państw zaborczych. Różnorodne spojrzenie prawodawców, pod których Polska była wpływem, na problematykę formy testamentu doprowadziło we współczesnym prawie polskim do współwystępowania testamentów prywatnych i publicznych, zrównania ich skutków prawnych i nieokreślania wzajemnych korelacji.

Rozdział 3. Forma testamentu *de lege lata*

1. Uwagi wstępne

Poszczególni ustawodawcy, projektując przepisy dotyczące dziedziczenia, zazwyczaj zastrzegają wymóg testowania w określonej przez prawo formie[1]. Polski prawodawca nie postąpił inaczej i przewidział dla testamentu właściwe tylko dla niego formy (art. 949-955 k.c.) oraz wskazał, że testament sporządzony w innej formie niż przez niego przewidziana jest nieważny (art. 958 k.c.). Wymogi o formie testamentów obowiązują bezwzględnie (*ius cogens*). Tym samym w przypadku wad formalnych testamentu występuje najostrzejsza sankcja przewidziana dla wadliwych czynności prawnych polegająca na tym, że mimo istnienia zewnętrznych pozorów konkretnej czynności prawnej, nie wywołuje ona zamierzonych skutków prawnych.

Wobec tego zasadne jest rozważenie, czy tak daleko posunięty formalizm w przypadku rozrządzeń *mortis causa* w istocie realizuje postulaty, dla których został wprowadzony, a także, czy ograniczenie swobody testowania poprzez uzależnienie ważności dokonanych rozrządzeń od spełnienia wymogów formalnych nie sprzeciwia się prywatnoprawnej zasadzie autonomii woli i niezależności w podejmowaniu decyzji. Natomiast jeśli testament faktycznie powinien być czynnością prawną dokonywaną w formie szczególnej, należy zastanowić się, w jakim stopniu obecny katalog form testamentu odpowiada potrzebom i możliwościom współczesnych testatorów. Zgoła inne były przecież realia, w których uchwalane były obowiązujące do dzisiaj regulacje prawa spadkowego. Należy zatem przyjrzeć się funkcjonowaniu poszczególnych rodzajów testamentów w praktyce oraz roli jaką w przypadku formy testamentu odgrywa zasada *favor testamenti* wyrażona w art. 948 k.c.

2. Forma testamentu a autonomia woli

Wymogi formalne dotyczące procesu testowania mogą być postrzegane jako sprzeczne z prywatnoprawną zasadą autonomii woli i niezależności w podejmowaniu decyzji. W najogólniejszym ujęciu, autonomia człowieka oznacza swobodę decydowania o własnym

[1] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities… op. cit., *passim*.

postępowaniu czy też samodzielne rozstrzyganie swoich spraw[2]. Gwarantuje więc możliwość samostanowienia o sobie. Jako wartość szczególnie ceniona i silnie chroniona utożsamiana jest z wolnością dokonywania wyborów. Można zatem powiedzieć, że autonomia człowieka pozwala na samodzielne, niczym nieskrępowane rozstrzyganie swoich spraw w życiu osobistym[3]. Autonomia często jest utożsamiana z samostanowieniem[4]. W istocie sprowadza się to do uznania, że człowiek może samodzielnie określać „co jest dla niego ważne i dobre". Zdolność do samostanowienia przejawia się więc w akceptacji „prawa jednostki do posiadania poglądów, dokonywania wyborów i podejmowania działań zgodnie z wyznawanymi wartościami i przekonaniami". Dzięki temu człowiek kierując się własnymi racjami oraz zamiarami może uzewnętrznić swoją wolę[5].

Realizacją zasady autonomii woli we współczesnym prawie cywilnym jest czynność prawna. W pierwotnych systemach prawnych panował skrajny formalizm, przybierający niekiedy wręcz kształt magicznego rytuału. Dla wywołania określonego skutku prawnego trzeba było posłużyć się ściśle ustalonymi formułami słownymi, używać w nakazany sposób pewnych przedmiotów, czy wręcz odgrywać całe sceny w obliczu świadków, sędziów lub całego szczepu. Na gruncie tych pierwotnych systemów prawnych to, co dzisiaj nazywamy formą czynności prawnej, w immanentny sposób zespalało się z samą czynnością prawną, stanowiąc jej konstytutywny element pojęciowy[6]. W toku rozwoju systemów prawnych stopniowo odchodzono od tak rozumianego formalizmu, zaś stopniowo wykształcała się idea, zgodnie z którą skutki prawne powinny występować o tyle, o ile człowiek zachował się w sposób, który wedle ogólnych, przyjętych w danej kulturze reguł znaczeniowych pozwalał

[2] Zob. m.in. hasło „autonomia", [w:] *L. Drabik* (et. al..), Słownik Języka Polskiego PWN, Warszawa 2006, s. 31; podobnie hasło „autonomia", [w:] *S. Dubisz* (red.) Uniwersalny Słownik Języka Polskiego PWN. A-J, Warszawa 2006, s. 156.

[3] *M. Safjan*, Granice autonomii człowieka w prawie współczesnym, [w:] *J. Axer* (et. al.), Uniwersyteckie wykłady na koniec starego i początku nowego tysiąclecia, Warszawa 2004, s. 111; *M. Kruk-Jarosz*, Autonomia, [w:] *B. Hołyst, E. Smoktunowicz* (red.), Wielka encyklopedia prawa, Warszawa 2005, s. 44; *S. Szatkowski*, Autonomia pacjenta, Etyka 1998, Nr 31, s. 169; *A. Wojcieszak*, Autonomia pacjenta z zaburzeniami psychicznymi, Warszawa 2021, s. 19-22.

[4] *M. Safjan*, Granice autonomii…, op. cit., s. 91; *A. Lisowska*, Ograniczenie autonomii jednostki, a może ochrona konstytucyjnych praw i wolności człowieka? Normatywne aspekty stosowania „przymusu bezpośredniego" w psychiatrii, Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna 2014, t. 3, Nr 2, s. 114.

[5] *S. Darwall*, The Value of Autonomy and Autonomy of the will, Ethics 2006, Nr 2 (116), s. 263-284; *L. T. Beauchamp, J. F. Childress*, Zasady etyki medycznej, (tłum. *W. Jacórzyński*), Warszawa 1996, s. 134; *R. R. Faden, T. L. Beauchamp*, A History and Theory of Informed Consent, New York–Oxford 1986, s. 238; *I. Berlin*, Cztery eseje o wolności, Warszawa 1994, s. 178–233.

[6] *M. Grochowski*, Skutki braku zachowania formy szczególnej oświadczenia woli, Warszawa 2017, s. 30 i n.; *J. Kurczewski*, Prawo prymitywne: zjawiska prawne w społeczeństwach przedpaństwowych, Warszawa 1973, *passim*; *Z. Radwański, K. Mularski*, [w:] *Z. Radwański, A. Olejniczak* (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 2…, op. cit., s. 6; *L. Häsenmeyer*, Die gesetzliche Form der Rechtsgeschäfte, Frankfurt am Main 1971 s. 21.

sądzić, że żywił on wolę wywołania takich skutków. Skutek prawny zaczął być stopniowo wiązany nie tyle z magicznym rytuałem, lecz z sensem słów (czy szerzej, zachowań)[7].

Obecnie instrumentami kształtowania stosunków cywilnych zgodnie z wolą podmiotów jej dokonującej są więc czynności prawne. Podstawowym elementem czynności prawnej jest oświadczenie woli. Przyjmuje się, że może być ono wyrażone przez każde zachowanie się danej osoby, byleby ujawniało jej wolę w sposób dostateczny. Przesłanki stwierdzenia złożenia oświadczenia woli oraz jego wykładnia są różne w zależności od wartości, które mają być chronione, w tym zależą od rodzaju czynności prawnej[8].

W świetle obowiązujących przepisów prawa spadkowego zasada autonomii woli przejawia się poprzez przyznanie swobody w rozrządzaniu majątkiem *mortis causa* każdemu kto posiada zdolność do czynności prawnych (art. 944 § 1 k.c.). Swoboda testowania jest w istocie fragmentem autonomii woli polegającym na możliwości dokonania takiej czynności prawnej, jaką jest testament i możliwości zawarcia w nim rozrządzeń majątkowych skutecznych w chwili śmierci. Autonomia ta doznaje jednak pewnych ograniczeń związanych m.in. z koniecznością zachowania określonej formy czynności prawnej. Wskazuje się wręcz, iż w prawie spadkowym z biegiem lat formalizm czynności prawnych rozrósł się do granic możliwości[9].

Za szczególną formą rozrządzeń na wypadek śmierci zdaje się przemawiać przede wszystkim ryzyko niezachowania się oświadczenia woli spadkodawcy, a tym samym niemożność jej odtworzenia po jego śmierci. Rzeczywistość, w której spadkodawca tworzy testament na wiele lat przed śmiercią, nie jest niczym nadzwyczajnym[10]. Upływ czasu nie służy zaś utrwaleniu pewnych zdarzeń w ludzkiej pamięci, dlatego w zdecydowanej większości

[7] *Z. Radwański, K. Mularski*, [w:] *Z. Radwański, A. Olejniczak* (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 2…, op. cit., s. 6.

[8] *A. Brzozowski, W. Kocot, E. Skowrońska-Bocian*, Prawo cywilne. Część ogólna, Warszawa 2022, s. 259 i n.; *A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk*, Prawo cywilne…, op. cit., s. 313 i n.

[9] Zob. np. *D. Horton*, Wills Law on the Ground, UCLA Law Review 2015, Nr 5 (62), s. 11-29; *J. Solzbach*, Formstrenge bei Testamenten im deutsch–US–amerikanischen Vergleich, Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg 2016, s. 200-201; *D. Horton*, Tomorrow's Inheritance: The Frontiers of Estate Planning Formalism, Boston College Law Review 2017, Nr 2 (58), s. 540–598; *L. A. Raventos*, The Formal Validity of the Mortis Causa Provisions in the Regulations 650/2012 (EU): An Article on Spanish Law, Journal of International & Comparative Law 2016, Nr 3 (22), s. 515–532; *I. Sasso*, Will Formalities in the Digital Age: Some Comparative Remarks, Italian Law Journal 2018, Nr 4, s. 169-193; *M. Załucki*, Evidentiary function of the provisions on the form of wills in the contemporary succession law: is the complete abandonment of formalism possible?, Trusts & Trustees 2020, Nr 8-9 (26), s. 815.

[10] Jako przykład można wskazać wyniki badań przeprowadzonych w Polsce na aktach spraw spadkowych z lat 1984-2004, gdzie analizowano problematykę sporządzania testamentów holograficznych. Stwierdzono, że 86,2% testamentów zostało sporządzonych przez osoby powyżej 60 roku życia – zob. *K. Liżyńska*, Badanie autentyczności testamentu własnoręcznego, Wrocław 2008, s. 16-17. Podobne badanie przeprowadzone w USA (Kalifornia) wykazało, że testamenty były sporządzane średnio 10 lat przed śmiercią spadkodawcy, zaś mediana wynosiła 7 lat – zob. *D. Horton*, Wills Law…, op. cit., s. 38-39.

spotykanych na świecie rozwiązań poszczególni prawodawcy decydują się na wprowadzenie wymogu utrwalania ostatniej woli spadkodawcy w postaci dokumentu. Analiza istniejących rozwiązań w tym przedmiocie *prima facie* wskazuje na konieczność istnienia pewnego rodzaju fizycznego dowodu testowania, który może być dokonany zarówno w trakcie jego wykonywania, jak i jakiś czas po nim. Prawodawcy dostrzegają, że każda okoliczność, która w przewidzianej przez prawo formie potwierdza fakty związane z rozrządzeniem *mortis causa* osoby fizycznej, może odgrywać istotną rolę w sferze poznania i ustalenia faktów istotnych dla rozstrzygnięcia danej sprawy spadkowej[11]. Forma wymagana dla rozrządzeń *mortis causa* może przyjąć różny kształt, począwszy od własnoręcznego napisania przez spadkodawcę testamentu w całości, poprzez obowiązek podpisania testamentu przez spadkodawcę, aż po obowiązek sporządzenia przez organ publiczny odpowiedniego protokołu[12].

Analiza rozwiązań dotyczących formy testamentu w różnych prawodawstwach pokazuje, że niezależnie od zakresu przyznanej testatorowi swobody testowania zasadą jest, iż czynność testowania zostaje uwieczniona na piśmie[13]. Innymi słowy rezultatem czynności testowania jest powstanie dokumentu sporządzonego przez samego spadkodawcę lub osobę trzecią (np. notariusza, świadków testamentu). Nie jest to jednak nic dziwnego, gdyż współcześnie posługiwanie się dokumentem jest podstawą funkcjonowania w zasadzie wszystkich instytucji, urzędów i przedsiębiorstw[14]. Pomimo dynamicznego rozwoju nowych technologii i rozpowszechniania się elektronicznych nośników danych potrzeba składania różnego rodzaju oświadczeń na dokumencie w formie pisemnej, choć dziś może być uznawana za anachroniczną, towarzyszy każdemu podmiotowi prawa w życiu codziennym, ciesząc się największym uprzywilejowaniem wśród wszystkich środków dowodowych spotykanych w postępowaniu sądowym oraz administracyjnym[15].

Jednakże w piśmiennictwie spotkać można stanowiska kwestionujące zasadność stosowania w prawie spadkowym formalizmu, przejawiającego się w konieczności skorzystania przez testatora ze skomplikowanej formy czynności prawnej, zarezerwowanej wyłącznie dla testamentu. W stanowiskach tych, jako najważniejsza, podkreślana jest zasada

[11] *M. Załucki*, Evidentiary function…, op. cit., s. 816.
[12] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities… op. cit., *passim*.
[13] *M. Załucki*, Wills Formalities versus Testator's Intention. Functional Model of Effective Testation for Informal Wills, Baden-Baden 2021, s. 121-122.
[14] *M. Rycerski*, O pojęciu i istocie dokumentu, Kontrola Państwowa 2018, Nr 1, s. 41-50; *Ł. Dyląg*, Dokument a dokument elektroniczny w prawie cywilnym – pojęcie oraz istota desygnatu (w kontekście projektu nowelizacji Kodeksu cywilnego i Kodeksu postępowania cywilnego), Prawo Mediów Elektronicznych 2011, Nr 1, s. 8-12.
[15] *W. J. Kocot*, Dalsza modernizacja kodeksowej regulacji formy pisemnej czynności prawnej, PPH 2016, Nr 10, s. 5-16; *D. Szostek*, Nowe ujęcie dokumentu w polskim prawie prywatnym ze szczególnym uwzględnieniem dokumentu w postaci elektronicznej, Warszawa 2012 s. 26-29; *M. Rycerski*, O pojęciu…, op. cit., s. 41-50.

dążenia do odzwierciedlenia woli spadkodawcy, co ma się przejawiać nie tylko w ograniczeniu formalności czy stosowaniu liberalnej wykładni przepisów o formie testamentu, ale nawet na całkowitym zniesieniu form testamentu we współczesnym prawie spadkowym. Pogląd ten wspierać ma także przyjęcie doktryny *substantial compliance* i jej odmian jako instrumentów służących utrzymaniu ważności oświadczenia woli spadkodawcy w sytuacjach, gdy ten nie dochował wymaganych przez prawo wymogów formalnych testamentu[16]. Takie stanowisko nie jest jednak uzasadnione, zwłaszcza że doktryna *substantial compliance*, która nie jest szeroko rozpowszechniona i w zasadzie istnieje tylko w krajach *common law*, nie ma na celu usunięcia formalności, a jedynie uzupełnienie procesu ustalania ważności testamentu[17].

Odstąpienie od wymogu dokumentowania oświadczenia woli na wypadek śmierci jawi się jako zbyt ryzykowne dla skuteczności *mortis causa* tak złożonego oświadczenia. Wydaje się wręcz, że przyznanie każdemu testatorowi pełnej, niczym nieskrępowanej swobody co do formy składanego przezeń oświadczenia woli na wypadek śmierci stanowiłoby znaczne utrudnienie w realizacji dokonanych rozrządzeń, a w rezultacie wpłynęło negatywnie na ich skuteczność. Zatem w przypadku czynności prawnej jaką jest testament należy opowiedzieć się za pewnym ograniczeniem autonomii poprzez zastrzeżenie dla niej szczególnej formy. Możliwość odzwierciedlenia woli spadkodawcy jest przecież bezpośrednią konsekwencją formalizmu czynności testowania. Jest to wystarczający powód, dla którego nie należy rezygnować z pewnej dozy formalizmu. Testament jest bowiem czynnością prawną jednostronną, w której skład wchodzi oświadczenie woli testatora nieskierowane do oznaczonej osoby i wywołujące skutki prawne dopiero z chwilą jego śmierci. Oświadczenie woli spadkodawcy powinno być zatem tak utrwalone, aby jego treść mogła być poznana przez inne osoby z chwilą, kiedy stanie się skuteczne, tzn. z chwilą śmierci spadkodawcy. Utrzymanie rozwiązania, w którym testament powinien być sporządzony w określonej szczególnej formie, pozwala na zwiększenie bezpieczeństwa obrotu prawnego. Jest to również jeden z najważniejszych powodów, dla których prawodawca decyduje się na utrzymanie takich rozwiązań ustawowych. Dlatego nie jest celowe całkowite odejście od formalizmu aktów

[16] Zob. np. *J. Lindgren*, Abolishing the Attestation Requirement for Wills, North Carolina Law Review 1990, Nr 3 (68), s. 541-573; *J. Lindgren*, The Fall of Formalism, Albany Law Review 1992, Nr 4 (55), s. 1009-1033; *T.E. Simmons*, Wills Above Ground, The Elder Law Journal 2016, Nr 2 (23), s. 344-370; *A.V. Aloy*, La relajación de las solemnidades del testamento, Revista de Derecho Civil 2016, Nr 4, s. 9-30; *B.J. Crawford*, Wills Formalities in the Twenty-First Century, Wisconsin Law Review 2019, s. 269-294.

[17] *J.H. Langbein*, Substantial Compliance with the Wills Act, Harvard Law Review 1975, Nr 3 (88), s. 489-531; *P.T. Wendel*, Wills Act Compliance and the Harmless Error Approach: Flawed Narrative Equals Flawed Analysis?, Oregon Law Review 2017, Nr 2 (95), s. 339-396.

mortis causa, a tym samym rezygnacja z przepisów pełniących funkcję dowodową dla woli spadkodawcy.

Inną kwestią jest natomiast pytanie o kształt form testamentu zarówno *de lege lata* jak i *de lege ferenda*. W obliczu dokonanych i wciąż postępujących zmian technologicznych nie sposób uchronić się przed koniecznością rewizji zastanych. Zasadne jest postawienie pytania, czy regulacje prawnospadkowe, stosunkowo niezmienne i powszechne, bo związane z budowaną przez lata świadomością prawną spadkodawców i spadkobierców, a przez to postrzegane jako jedna z podstaw gwarancji społecznej świadomości prawnej i bezpieczeństwa stosunków prawnospadkowych, nie powinny współcześnie w większym stopniu uwzględniać kompromisu między wymogami bezpieczeństwa obrotu prawnego a postępem technologicznym i związanymi z nim możliwościami oraz potrzebami. Zaniechanie zmian w zakresie form testamentu może stanowić zagrożenie dla realizacji zasady swobody testowania, gdyż o ile prawo spadkowe pozostaje niezmienne to otoczenie, w którym jest ono stosowane, ulega zmianom wręcz epokowym[18]. Z tej przyczyny w literaturze coraz częściej pojawiają się głosy o uwzględnieniu nowoczesnej technologii w ramach rozrządzeń na wypadek śmierci, co mogłoby nastąpić poprzez samodzielną regulację nowych form, wprowadzenie nowych form jako elementu innej formy albo modyfikacja niektórych dotychczasowych form testamentu[19].

3. Wykładnia przepisów o formie testamentu a swoboda testowania

3.1. Uwagi wstępne

Formalizm czynności prawnej jaką jest testament rozwijany był w zasadzie od początku prawa spadkowego. Występował już w prawie rzymskim, następnie w wielkich kodyfikacjach i jest obecny także dzisiaj[20]. W klasycznym ujęciu, przyjętym przez współczesne prawodawstwa, zasada formalizmu testamentu oznacza, że każde uchybienie przepisom o formie testamentu wywołuje skutek w postaci nieważności tej czynności prawnej[21]. Jest to znaczące odstępstwo od występującej w prawie prywatnym swobody formy czynności

[18] *J. Trzewik*, O formie testamentu na tle regulacji rozporządzenia eIDAS, Państwo i Prawo 2019, Nr 10, s. 78.
[19] Zob. np. *K. Osajda*, Wpływ rozwoju…, op. cit., s. 55; *M. Załucki*, Współczesne tendencje rozwoju dziedziczenia testamentowego – czyli nie tylko o potrzebie wprowadzenia wideotestamentu do nowego kodeksu cywilnego, Roczniki Nauk Prawnych 2012, Nr 2, s. 42-51; *A. Pabin*, Testament…, op. cit., s. 119-125.
[20] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities… op. cit., *passim*.
[21] *M. Załucki*, Wills Formalities…, op. cit., s. 29.

prawnych[22]. Jako przyczynę takiego odstępstwa w przypadku czynności prawa spadkowego wskazuje się dbałość o interes publiczny i prywatny, który przejawia się m.in. w takich elementach jak:

- stwierdzenie, że oświadczenie woli zostało złożone, a zatem dokonano czynności prawnej,
- ułatwienie przeprowadzenia dowodu w razie ewentualnego sporu, zarówno co do samego faktu dokonania czynności prawnej jak i jej treści,
- ochrona przez pochopnymi decyzjami poprzez skłonienie testatora do przemyślenia decyzji dotyczącej składanego oświadczenia woli,
- ułatwienie sprawowania kontroli przez państwo nad dokonanymi czynnościami prawnymi,
- odróżnienie czy w konkretnym przypadku mamy rzeczywiście do czynienia z testamentem, czy tylko z jego projektem, wynurzeniami spadkodawcy co do zamiaru sporządzenia testamentu lub z rozważaniami o tym jak mógłby wyglądać przyszły testament,
- uniemożliwienie, w możliwie najpełniejszym stopniu, sfałszowania, ukrycia, zniszczenia lub zaginięcia dokonanego oświadczenia woli[23].

Ważność testamentu, a zatem i jego skuteczność, uzależniona jest od ścisłego przestrzegania wymogów formalnych przewidzianych dla poszczególnych jego form. Wymóg ten jest powszechny we wszystkich współczesnych demokratycznych systemach prawnych[24]. Oznacza to, że sporządzenie testamentu w sposób inny niż przewiduje to prawodawca nie wywoła skutków prawnych pożądanych przez spadkodawcę, a więc nie będzie mogło stanowić tytułu dziedziczenia.

Spadkodawca ma także pewną swobodą co do wyboru rozrządzeń testamentowych oraz sformułowań, z których skorzysta. Z drugiej strony zamknięty katalog form testamentu niewątpliwie stanowi ograniczenie swobody testowania, bowiem nie można sporządzić testamentu w dowolnej formie[25]. Ograniczenie to doznaje pewnego złagodzenia poprzez pozostawienie testatorowi wyboru formy testamentu. Wymogi formalne przewidziane dla

[22] Szerzej na temat formy czynności prawnych – zob. *Z. Radwański, Z. Kuniewicz*, [w:] *Z. Radwański, A. Olejniczak* (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 2…, op. cit., s. 173-176.
[23] *E. Skowrońska*, Forma testamentu…, op. cit., s. 17; *S. Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 363-364; *J. Rudnicki*, Rola formy…, op. cit., s. 35-36. *J. Gwiazdomorski*, Formy testamentu, Nowe Prawo 1966, Nr 6, s. 713.
[24] *M. Załucki*, Wills Formalities…, op. cit., s. 29.
[25] *M. Niedośpiał*, Swoboda testowania, Bielsko-Biała 2002, s. 81; *S. Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 364.

testamentu sprawiają jednak, że w pewnych sytuacjach mogą powstać wątpliwości co do ważności dokonanych rozrządzeń z uwagi np. na niezachowanie formy właściwej dla testamentu lub wykorzystanie rozrządzeń nieznanych prawu. Należy zatem rozważyć czy i w jakim zakresie możliwe jest złagodzenie rygorów przewidzianych dla testamentu przez ustawę, poprzez wykorzystanie dyrektyw wykładni.

3.2. Wykładnia testamentu poprzez ścisłe przestrzeganie wymogów formalnych przewidzianych dla testamentu (*strict compliance*)

Wymóg zachowania określonej formy dla czynności prawnych jest znany nie tylko w prawu spadkowemu. Zależnie od skutków, które wywołuje niezachowanie formy szczególnej wyróżnia się przecież trzy typy form danych czynności prawnych: formę pod rygorem nieważności (*ad solemnitatem*), formę dla celów dowodowych (*ad probationem)* oraz formę dla wywołania oznaczonych skutków prawnych (*ad eventum*)[26]. Chociaż istnieją rozwiązania, które zmierzają do ograniczenia formy testamentu jedynie *ad probationem*[27] to zasadą w prawie spadkowym jest forma czynności prawnej *ad solemnitatem*. Rygor ten może przyjąć charakter nieważności bezwzględnej lub nieważności względnej. W przypadku nieważności względnej sankcja polega na powstaniu możliwości uchylenia ważności dokonanej czynności prawnej, a uchylenie to jest skutkiem aktywności podmiotów wskazanych w ustawie. Natomiast w przypadku nieważności bezwzględnej dokonana czynność nie wywołuje skutków prawnych zamierzonych przez strony, wynikających z ustawy lub z ustalonych zwyczajów. Innymi słowy sytuacja przedstawia się tak, jakby dana czynność nie została w ogóle dokonana. Jest to tym samym najdalej idąca sankcja wadliwości czynności prawej[28].

W przypadku testamentu jako sankcja niezachowania przez spadkodawcę przepisów o formie, za typową przyjmuje się sankcję nieważności bezwzględnej. Zgodnie z tą koncepcją testament sporządzony niezgodnie z przepisami o formie testamentu jest bezwzględnie nieważny i nie wywołuje żadnych skutków prawnych. Takie podejście określa się jako *strict*

[26] *M. Grochowski*, Skutki braku…, op. cit., s. 73-80; *K. Górska*, Zachowanie zwykłej formy pisemnej czynności prawnych, s. 30-37; *A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk*, Prawo cywilne…, op. cit., s. 377-378.
[27] Por. *N. Kasirer*, From Written Record to Memory in the Law of Wills, Ottawa Law Review 1997, Nr 1 (29), s. 43; *M. Załucki*, About the Need to Adjust the Regulations Regarding the Form of Will to the Modern Requirements, European Journal of Economics, Law and Politics 2019, Nr 2 (6), s. 4-5.
[28] *A. Brzozowski, W.J. Kocot, E. Skowrońska-Bocian*, Prawo cywilne. Część ogólna, Warszawa 2022, s. 368-371.

compliance, ze względu na ścisłe przestrzeganie wymogów formalnych przewidzianych dla testamentu[29].

We współczesnym prawie prywatnym większość prawodawstw w ramach prawa spadkowego przyjmuje rozwiązania oparte na wymogu ścisłej zgodności dokonanej czynności prawnej z przewidzianymi dla niej wymaganiami formalnymi (*strict compliance*). Przepisy te są zwykle tak skonstruowane, że w prawie spadkowym zawarta jest reguła, zgodnie z którą odstępstwa od formy znanej ustawie przy sporządzaniu testamentu oznaczają jego nieważność[30]. Jako przykład można tu wskazać chociażby art. 958 k.c., który stanowi, że niezachowanie wymagań przewidzianych w przepisach dotyczących formy testamentu skutkuje jego nieważnością, chyba że we wskazanych normach prawnych postanowiono inaczej. Podobne rozwiązanie znane jest prawu austriackiemu (§ 601 ABGB) oraz hiszpańskiemu (art. 697 *Código Civil*), w których jeżeli przy dokonywaniu rozrządzenia testamentowego nie został spełniony obowiązkowy wymóg formalny, rozrządzenie testamentowe jest nieważne. Również w prawie niemieckim testament sporządzony niezgodnie z wymaganiami formalnymi jest nieważny (§ 125 BGB).

Przepisy normujące formę testamentu mają charakter bezwzględnie obowiązujący (*ius cogens*). Wyłączona jest zatem możliwość ich zmiany nawet zgodną wolą wszystkich osób zainteresowanych w testamencie[31]. Niedopuszczalne jest również uznanie przez sąd za ważny testamentu sporządzonego w sposób nieprzewidziany w ustawie, chociażby strony o to wnosiły[32]. Sąd, w przypadku powzięcia wątpliwości co do ważności testamentu, z urzędu przeprowadza dowody celem potwierdzenia jego ważności i uwzględnia bezwzględną nieważność testamentu wywołaną naruszeniem art. 958 k.c., a możliwość powołania się na nieważność oświadczenia woli spadkodawcy z powodu niezachowania wymagań formalnych nie została ograniczona żadnym terminem[33].

Z uwagi na daleko idące skutki działania sankcji bezwzględnej nieważności w doktrynie prawa cywilnego wypracowano instrumenty pozwalające zapobiegać nieważności czynności prawnych. Do szczególnie istotnych należą: konwalidacja, konwersja i zatwierdzenie

[29] *I. Sasso*, Will Formalities…, op. cit., s. 177-180; *M. Załucki*, Wills Formalities…, op. cit., s. 30.
[30] *P.T. Wendel*, Wills Act Compliance…, op. cit., s. 339-396.
[31] Orzeczenie SN z 24 marca 1950 r., C 361/49, OSN 1950, Nr 2, poz. 44.
[32] Orzeczenie SN z 6 lutego 1951 r., Ł.C. 1779/50, OSNCK 1951, Nr 3, poz. 84.
[33] Postanowienie SN z 26 kwietnia 1999 r., I CKN 1109/97, LEX nr 521821; postanowienie SN z 12 marca 2004 r., II CK 65/03, LEX nr 602408; wyrok SN z 13 lipca 2017 r., I CSK 4/17, LEX nr 2397617; postanowienie SN z 29 listopada 2017 r., II CSK 88/17, LEX nr 2420322. Zob. także: *J. Haberko*, art. 958, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 2, 4; *M. Maciejewska-Szałas*, art. 958, [w:] *M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2022, Lex/el. Nb 2; *A. Kubas*, Podniesienie zarzutu nieważności testamentu a przerwanie biegu przedawnienia roszczeń o zachowek oraz o zmniejszenie zapisów i poleceń, Palestra 2002, Nr 5-6, s. 11-12.

czynności prawnej (*ratihabitio*)[34]. O ile *ratihabitio* z natury rzeczy nie może znaleźć zastosowania w prawie spadkowym, ponieważ po otwarciu spadku testator traci możliwość potwierdzenia dokonanej przez siebie czynności prawnej, to zastosowanie dwóch pozostałych instrumentów nie jest *prima facie* wykluczone.

Konwalidacja testamentu nie jest możliwa w razie naruszenia wymagań formalnych testamentu[35], lecz mówi się o niej na tle art. 945 § 2 k.c., który stanowi, że na nieważność testamentu wywołaną wadą oświadczenia woli nie można się powołać po upływie lat trzech od dnia, w którym osoba mająca w tym interes dowiedziała się o przyczynie nieważności, a w każdym razie po upływie lat dziesięciu od otwarcia spadku. W doktrynie sporne jest, czy nieważność testamentu spowodowana wadą oświadczenia woli może być uwzględniana przez sąd z urzędu[36], czy też tylko w razie powołania się na jej przyczynę przez osobę do tego uprawnioną[37]. Natomiast za ugruntowany przyjmuje się pogląd, że upływ terminu przewidzianego w art. 945 § 2 k.c. wyłącza możliwość powołania się na nieważność testamentu przez osobę zainteresowaną[38]. Tym samym nie jest jasne jak należy rozumieć konsekwencje prawne nadejścia terminów zawitych wskazanych w art. 945 § 2 k.c. Zdaniem części doktryny w takiej sytuacji mamy do czynienia z konwalidacją, czyli uzdrowieniem nieważnego testamentu wskutek upływu czasu oznaczonego w przepisie. Zatem do dziedziczenia dochodzi w istocie na podstawie testamentu, który stał się ważny i wywołuje skutki prawne[39]. Pogląd ten

[34] Zob. szerzej: *Z. Radwański, M. Gutowski*, [w:] *Z. Radwański, A. Olejniczak* (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 2…, op. cit., s. 541-586.
[35] *K. Osajda*, art. 958, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 6.
[36] Tak m.in *B. Dobrzański*, Jakie zmiany w stosunku do prawa spadkowego z 1946 r. wprowadzi kodeks cywilny?, Palestra 1964, Nr 7/8, s. 10-11; *S. Grzybowski*, O rzekomej konwalidacji nieważnej czynności prawnej, RPEiS 1974, Nr 3, s. 45; *J. Kuźmicka-Sulikowska*, art. 945, [w:] *E. Gniewek, P. Machnikowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2021, Legalis/el., Nb 6; *J.S. Piątowski, B. Kordasiewicz*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 106-107; *A. Szpunar*, O konwalidacji nieważnej czynności prawnej, Państwo i Prawo 1986, Nr 5, s. 31-32; *M. Niedośpiał*, Testament w polskim prawie cywilnym. Zagadnienia ogólne, Kraków 1991, s. 61; *J. Ignaczewski*, Prawo spadkowe. Art. 922–1088 KC. Komentarz, Warszawa 2004, s. 111; *E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński*, art. 945, [w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI…, op. cit., Nb 38; *S. Wójcik*, [w:] *J.S. Piątowski* (red.), System…, op. cit., s. 185-186; *P. Księżak*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 181; *B. Kucia*, art. 945, [w:] *M. Fras, M. Habdas* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 25; *M. Maciejewska-Szałas*, art. 945, [w:] *M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 22.
[37] Tak m.in. *J. Preussner-Zamorska*, Nieważność czynności prawnej w prawie cywilnym, Warszawa 1983, s. 196–197; *A. Mączyński*, Nieważność testamentu sporządzonego pod wpływem wady oświadczenia woli, [w:] *S. Sołtysiński* (red.), Problemy kodyfikacji prawa cywilnego (studia i rozprawy), Poznań 1990, s. 412-413; *E. Niezbecka*, art. 945, [w:] *A. Kidyba*, Kodeks cywilny. Komentarz…, op. cit., Nb 16; *M. Gutowski*, Nieważność testamentu, Monitor Prawniczy 2009, Nr 8, s. 456-457; *K. Osajda*, art. 945, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 49.
[38] Postanowienie SN z 8 sierpnia 2007 r., I CSK 140/07, OSNC 2008, Nr 10, poz. 118; *M. Rzewuska, M. Rzewuski*, Glosa do postanowienia SN z dnia 8 sierpnia 2007 r., I CSK 140/07, Radca Prawny 2009, Nr 6, s. 68-71; *M. Gutowski*, Nieważność testamentu…, op. cit., s. 456-457; *G. Wolak*, Nieważność testamentu wskutek wad oświadczenia woli, Monitor Prawniczy 2009, Nr 11, s. 619-626.
[39] Tak np. *A. Szpunar*, O konwalidacji…, op. cit., s. 31; *J.S. Piątowski, B. Kordasiewicz*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 106-107; *S. Wójcik*, [w:] *J.S. Piątowski* (red.), System…, op. cit., s. 186.

został jednak zakwestionowany przez orzecznictwo i większość doktryny. Za trafne uznane zostało stanowisko A. Mączyńskiego[40], którego zdaniem nie dochodzi do konwalidacji nieważnego testamentu, gdyż istotą unormowania zawartego w art. 945 k.c. jest wprowadzenie szczególnego rodzaju ograniczenia dowodowego, polegającego na wyłączeniu możliwości dowodzenia określonych faktów wskazanych w art. 945 § 1 k.c. po upływie terminów zawitych przewidzianych w art. 945 § 2 k.c. W rezultacie do dziedziczenia dochodzi na podstawie nieważnego testamentu, którego nie można zakwestionować z powodu upływu czasu. Praktyczne konsekwencje regulacji przewidzianej w art. 945 k.c. przedstawiają się zatem tak samo, jak gdyby testament dotknięty sankcją wzruszalności stał się ważny wskutek nienastąpienia zdarzenia powodującego jego unieważnienie[41]. W judykaturze i doktrynie za słuszny uznawany jest pogląd, że taka nieważna czynność prawna wywołuje skutki prawne, gdyż choć testament pozostaje nieważny, to nie można tego dowodzić i należy go traktować, jakby był ważny i wywołujący skutki prawne[42].

W przypadku formy testamentu, z trzech wskazanych instrumentów pozwalających na uratowanie ważności czynności prawnej, zdecydowanie najczęściej w praktyce występuje konwersja. Jej wykorzystanie w przypadku testamentów jest zasługą orzecznictwa[43]. W praktyce zaczęło się zdarzać, że urzędnicy biorący udział przy sporządzaniu aktu ostatniej woli w tej formie nie respektowali wymogów przewidzianych dla formy testamentu allograficznego (art. 951 k.c.). Konsekwencją takiego stanu rzeczy byłaby nieważność testamentów (art. 958 k.c.), co trudno było pogodzić z zasadami prawa spadkowego. Sąd Najwyższy przyjął zatem, że nieważność testamentu allograficznego spowodowana niezachowaniem obowiązującego przepisu prawa może być uznana za okoliczność szczególną, uniemożliwiającą testatorowi sporządzenie testamentu w formie zwykłej (spadkodawca działał

[40] *A. Mączyński*, Nieważność testamentu…, op. cit., s. 408–411.
[41] Postanowienie SN z 8 sierpnia 2007 r., I CSK 140/07, OSNC 2008, Nr 10, poz. 118; uchwała SN z 22 maja 2013 r., III CZP 22/13, OSNC 2013, Nr 11, poz. 125; *A. Mączyński*, Nieważność testamentu…, op. cit., s. 408–411; *A. Mączyński*, Wpływ wad oświadczenia woli na ważność testamentu, Rejent 1991, Nr 7-8, s. 31; *E. Skowrońska-Bocian*, Testament…, op. cit., s. 218; *K. Osajda*, art. 945, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 35; *M. Maciejewska-Szałas*, art. 945, [w:] *M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 25.
[42] Postanowienie SN z 8 sierpnia 2007 r., I CSK 140/07, OSNC 2008, Nr 10, poz. 118; uchwała SN z 22 maja 2013 r., III CZP 22/13, OSNC 2013, Nr 11, poz. 125. W literaturze zob. np. *E. Skowrońska-Bocian*, Testament…, op. cit., s. 219; *E. Niezbecka*, art. 945, [w:] *A. Kidyba*, Kodeks cywilny. Komentarz…, op. cit., Nb 15; *P. Księżak*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 181. Natomiast zdaniem T. Sokołowskiego i K. Żoka testament jest co prawda nieważny, ale skuteczność i wagę prawną ma cała sytuacja prawna, która powstała na skutek jego sporządzenia – zob. *T. Sokołowski, K. Żok*, art. 945, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 22.
[43] Zob. zwłaszcza uchwała SN(7z) z 22 marca 1971 r., III CZP 91/70, OSNC 1971, Nr 10, poz. 168. Zob. także postanowienie SN z 17 lutego 2004 r., III CK 328/02, LEX nr 602713; postanowienie SN z 17 marca 2004 r., II CK 67/03, LEX nr 602409; postanowienie SN z 9 sierpnia 2019 r., II CSK 277/19, OSNC 2020, Nr 7-8, poz. 59; postanowienie SN z 5 listopada 2020 r., II CSK 81/19, LEX nr 3077103; postanowienie SN z 9 września 2021 r., V CSKP 117/21, LEX nr 3253704.

w zaufaniu do państwa i jego organów), a więc przesłanki uprawniającej do sporządzenia testamentu ustnego (art. 952 § 1 k.c.). Zatem w pewnych stanach faktycznych nieważny testament allograficzny może ulec konwersji w ważny testament ustny. W odniesieniu do innych form testamentu, konwersja jest niemożliwa albo możliwa teoretycznie, jednakże nie występuje w praktyce. Testament holograficzny sporządzony z brakami formalnymi może być tylko bezwzględnie nieważny. Większą szansę na konwersję ma testament notarialny, chociaż forma testamentu notarialnego w kształcie nadanym jej poprzez art. 950 k.c. nie stawia wymagania obecności świadków przy sporządzeniu testamentu u notariusza[44]. Nie można konwertować testamentu ustnego z brakami formalnymi, gdyż Kodeks cywilny nie przewiduje zbliżonych form[45]. Co więcej wykorzystanie konwersji w ramach prawa spadkowego dotyczy nie tylko aspektu formy czynności prawnej (stosowania go w odniesieniu do traktowania nieważnego testamentu allograficznego jako ważnego testamentu ustnego), lecz również poszczególnych rozrządzeń testamentowych. Zdaniem części przedstawicieli doktryny możliwa jest konwersja zapisu windykacyjnego zawartego w testamencie nienotarialnym na ważne ustanowienie zapisu zwykłego[46].

Abstrahując od dopuszczalności i zakresu wykorzystania konwersji w ramach prawa spadkowego, mimo posługiwania się tym pojęciem przez orzecznictwo[47], termin „konwersja"

[44] Wydaje się, że potencjalne wykorzystanie konwersji w przypadku testamentów nie ogranicza się wyłącznie do testamentów allograficznych. Warte odnotowania jest, że pod rządami DekrPrSpadk dzięki dokonaniu konwersji uznano nieważny testament notarialny za ważny testament ustny – zob. orzeczenie Sądu Wojewódzkiego w Rzeszowie z 22 sierpnia 1957 r., III CR 646/57, OSPiKA 1958, Nr 6, poz. 155. Jednakże ze stanu faktycznego tej sprawy wynika, że wezwany do szpitalu notariusz w obecności dwóch świadków spisywał wolę testatora, a kiedy przystąpił do sporządzenia formalnego protokołu, testator nagle zmarł. Zatem w ogóle nie doszło do sporządzenia testamentu notarialnego, nawet nieważnego.

[45] Szerzej o konwersji w prawie spadkowym: *J. Turłukowski*, Sporządzenie testamentu w praktyce, Warszawa 2009, s. 200-206.

[46] Tak m.in.: *W. Żukowski,* Projektowane wprowadzenie zapisu windykacyjnego do polskiego prawa spadkowego, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2010, Nr 4, s. 1042–1043; *P. Zakrzewski*, Zapis windykacyjny, Przegląd Sądowy 2012, Nr 2 s. 20; *A. Stempniak,* Nowelizacja Kodeksu cywilnego w zakresie prawa spadkowego, Monitor Prawniczy 2011, Nr 12, s. 632; *P. Zdanikowski*, Ograniczenie lub wyłączenie wstąpienia spadkobiercy wspólnika a zapis windykacyjny udziałów w spółce z ograniczoną odpowiedzialnością, PPH 2016, Nr 3, s. 28; *W. Borysiak, P. Księżak*, O zapisie windykacyjnym udziału w przedmiocie należącym do majątku wspólnego małżonków, PS 2013, Nr 7-8, s. 49. Możliwość taką odrzuca K. Osajda podnosząc, że zapis windykacyjny nie jest czynnością prawną, a jedynie elementem czynności prawnej, jaką jest testament – zob. *K. Osajda,* art. 981[1], [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 135. Podobnie twierdzi J. Turłukowski dodatkowo wskazując, że obydwa zapisy wywołują całkiem różne skutki prawno-ekonomiczne, co jest sprzeczne z istotą konwersji, zgodnie z którą nieważna czynność powinna odpowiadać wszystkim wymaganiom stawianym czynności zastępczej, która staje się ważna w drodze konwersji – zob. *J. Turłukowski,* Zapis windykacyjny. Komentarz, Warszawa 2011, s. 19-20; *J. Turłukowski,* Instytucja zapisu windykacyjnego w prawie polskim. Wybrane zagadnienia, Warszawa 2014 s. 71-82.

[47] Uchwała SN(7z) z 22 marca 1971 r., III CZP 91/70, OSNC 1971, Nr 10, poz. 168. Zob. także postanowienie SN z 17 lutego 2004 r., III CK 328/02, LEX nr 602713; postanowienie SN z 17 marca 2004 r., II CK 67/03, LEX nr 602409; postanowienie SN z 9 sierpnia 2019 r., II CSK 277/19, OSNC 2020, Nr 7-8, poz. 59; postanowienie SN z 5 listopada 2020 r., II CSK 81/19, LEX nr 3077103; postanowienie SN z 9 września 2021 r., V CSKP 117/21, LEX nr 3253704; postanowienie SO w Płocku z 23 listopada 2016 r., IV Ca 793/16, LEX nr 2171754; postanowienie SO w Nowym Sączu z 12 stycznia 2017 r., III Ca 645/16, LEX nr 2225613; postanowienie SO w

nie jest w kontekście testamentów używany prawidłowo. Konwersja polega przecież na tym, że gdy dana czynność prawna z jakichkolwiek względów jest bezwzględnie nieważna, to interpretator stara się potraktować ją jako inną czynność prawną prowadzącą do bardzo podobnych skutków, jeśli tylko byłaby ona ważna[48]. Natomiast w przypadku testamentu nie tyle chodzi o jego potraktowanie jako innej czynności prawnej, co jest niemożliwe w świetle obowiązującej zasady wyłączności testamentu dla dysponowania majątkiem na wypadek śmierci, lecz o przyjęcie, że testament został sporządzony w innej formie[49].

3.3. Wykładnia liberalna (*substantial compliance*)

Jak można przypuszczać, w toku ewolucji prawa spadkowego wielokrotnie rozstrzygano dylemat, jaki powstaje na tle dwóch sprzecznych wartości: rygoru formalnego przewidzianego dla czynności prawnej jaką jest testament oraz swobody dysponowania majątkiem *mortis causa* poprzez uznawanie za ważne rozrządzeń majątkowych dokonanych wbrew przepisom o formie testamentu. Z pewnością praktyka sporządzania testamentów rozwijała się różnie w różnych krajach, lecz to właśnie w tradycji europejskiej dużą popularność zdobyło sporządzanie testamentów w sposób prywatny, poprzez testament holograficzny[50]. W zasadzie tylko w niektórych krajach istniał zwyczaj konsultowania się z prawnikiem przy sporządzaniu takich testamentów, co musiało mieć wpływ na ich treść i związane z tym problemy interpretacyjne[51].

Zgoła odmiennie wyglądała i nadal wygląda ta kwestia w krajach anglosaskich, gdzie istnieje ugruntowana praktyka korzystania z doradztwa prawników przy dokonywaniu rozrządzeń majątkowych na wypadek śmierci[52]. Nie oznacza to jednak, że nie występują tam

Piotrkowie Trybunalskim z 10 lipca 2017 r., II Ca 430/17, LEX nr 3223335; postanowienie SO w Łodzi z 4 października 2021 r., III Ca 584/20, LEX nr 3324454.

[48] *K. Gandor*, Konwersja nieważnych czynności prawnych, Studia Cywilistyczne 1963, t. IV, s. 27–88.

[49] Por. *K. Osajda*, art. 958, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 9. Natomiast M. Rzewuski uważa, że to pojęcie konwersji wymaga redefinicji, aby objąć również „poruszanie się" w obrębie tej samej czynności prawnej (czyli np. aby można było uznać, że dokonano jej w innej formie). Autor ten wskazuje, że pojęcie to ma charakter wyłącznie doktrynalny, nie jest prawnie definiowane i szersze ujęcie go będzie prawidłowe. Jego zdaniem ewentualnie można wyróżnić dwa odrębne typy konwersji: konwersję właściwą i konwersję testamentu – zob. *M. Rzewuski*, Konwersja testamentu, [w:] *P. Stec, M. Załucki* (red.), 50 lat kodeksu cywilnego. Perspektywy rekodyfikacji, Warszawa 2015, s. 409-411.

[50] *S. Clowney*, In Their Own Hand: An Analysis of Holographic Wills and Homemade Willmaking, Real Property, Trust and Estate Law Journal 2008, Nr 1 (43), s. 28-39; *R. Parker*, History of the Holograph Testament in the Civil Law, The Jurist 1943, Nr 1 (3), s. 1-31.

[51] *M. Załucki*, Wills Formalities…, op. cit., s. 31.

[52] *M. Albery*, Coincidence and the Construction of Wills, The Modern Law Review 1963 Nr 4 (26), s. 853-866; *R. Kerridge*, Testamentary Formalities in England and Wales, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities… op. cit., s. 306 – 316.

testamenty sporządzone z naruszeniem przepisów co do formy tej czynności prawnej. Sądy w krajach *common law* wielokrotnie miały do czynienia z niedoskonałościami rozrządzeń *mortis causa* dokonywanych w praktyce i wielokrotnie uznawały je za nieważne. Prowadziło to do częstego niezrozumienia racji stojącej za uznaniem nieważności testamentu, mimo że spadkodawca rozrządził majątkiem w sposób jasny i czytelny, lecz z pominięciem wymaganej formy czynności prawnej. Rodziło to wątpliwości co do praktycznych aspektów stosowania przepisów o formie testamentów[53]. Zauważono, że ścisłe przestrzeganie wymogów formalnych (*strict compliance*) nie zawsze jest sprawiedliwe i może prowadzić do pokrzywdzenia spadkobierców, a nadto prowadziło do porządkowania spraw spadkowych wbrew woli wyrażonej przez spadkodawcę.

Z tego powodu rozpoczęto poszukiwania instrumentu, który złagodziłby ten rygor formalny i pozwalałby utrzymać w mocy rozrządzenia co prawda dokonane *mortis causa*, ale niespełniające wszystkich wymogów stawianych tego typu czynnościom prawnym[54]. Takie podejście wiąże się z przyjęciem zasady ochrony intencji spadkodawcy jako jednej z najważniejszych, o ile nie najważniejszej, wartości chronionej przez prawo spadkowe. Dlatego też coraz częściej odchodzi się od doktryny *strict compliance* (charakteryzującej się ścisłym formalizmem) na rzecz doktryny *substantial compliance* (i jej odmian), zgodnie z którą priorytetem jest zrealizowanie woli spadkodawcy, nawet mimo pewnych popełnionych przez niego błędów formalnych[55].

Doktryna *substantial compliance* pojawia się obecnie w niektórych systemach prawnych jako podstawa rozwiązań normatywnych służących ochronie woli spadkodawcy, co w istotny sposób pozwala na jej pełniejsze odzwierciedlenie. Mowa przede wszystkim o systemach *common law*, co wynika najprawdopodobniej z faktu, że do niedawna różne ustawodawstwa z tego kręgu bardzo rygorystycznie podchodziły do wymogów formalnych testamentów, a także być może z tego, że systemy te opierają się na szerokiej władzy dyskrecjonalnej sędziego, co w pewnym sensie ułatwia jej stosowanie w praktyce. To właśnie poprzez uznanie za obowiązującą doktrynę *substantial compliance* ustawodawcy odwołują się do konstrukcji „nieszkodliwego błędu" (*harmless error*) spadkodawcy lub „jasnego i przekonującego dowodu" (*clear and convincing evidence*) testowania[56].

[53] *R.K. Weisbord*, Wills for Everyone: Helping Individuals Opt Out of Intestacy, Boston College Law Review 2012, Nr 3 (53), s. 877-952.
[54] *M. Załucki*, Wills Formalities…, op. cit., s. 32; *J.A. Dorman*, Stop Frustrating the Testator's Intent: Why the Connecticut Legislature Should Adopt the Harmless Error Rule, Quinnipiac Probate Law Journal 2016, s. 37-61.
[55] *J.H. Langbein*, Substantial Compliance…, op. cit., s. 489-531.
[56] *D. Horton*, Wills Law…, op. cit., s. 1096-1155; *J.B. Baron*, Irresolute Testators, Clear and Convicing Wills Law, Washington and Lee Law Review 2016, Nr 1 (73), s. 3-75.

Nie wydaje się jednak, by doktrynę *substantial compliance* podobnie jak doktrynę *strict compliance*, można było utożsamić wyłącznie z pojedynczą dyrektywą wykładni (językową, celowościową, systemową itd.)[57]. Co prawda w ramach tego podejścia często dokonuje się wykładni celowościowej[58], lecz spotkać się można także z wykładnią językową, historyczną czy prawnoporównawczą[59]. Jednakże wynik interpretacji w myśl założeń doktryny *substantial compliance* ma odpowiadać potrzebom praktyki, być słuszny[60] i rozsądny[61].

Zasadniczo założenia doktryny *substantial compliance* odgrywają rolę przy wykładni przepisów dotyczących szczegółowych wymagań formalnych. Czasem jednak dotyczą także wymagań zasadniczych dla danej formy testamentu. W ramach doktryny *substantial compliance* postuluje się jednak nadal, aby za ważne uznawać tylko takie testamenty, które odpowiadają wszystkim rygorom formalnym. Niemniej podlega to ocenie według kryteriów: potrzeb praktyki, słuszności, zdrowego rozsądku. Interpretacja liberalna pozwala zatem za ważny uznać taki testament, który odpowiada wymaganiom formalnym, podlegającym interpretacji rygorystycznej (*strict compliance*), jak również na ogół taki, który w razie rygorystycznej interpretacji zostałby oceniony jako nieważny ze względu na nieznaczne niedopełnienie wymagań formy. Należy jednak zaznaczyć, iż nie jest tak, że we wszystkich stanach USA, w których judykatura dokonuje wykładni przepisów o formie w myśl doktryny *substantial compliance*, sądy odnoszą ją do wszystkich wymogów formalnych. Wynika to z rozmycia wszelkiej klasyfikacji stanów USA z punktu widzenia kryterium aprobowanej (restrykcyjnej lub liberalnej) metody interpretacji przepisów o formie testamentu. Nie należy bowiem do rzadkości sytuacja, gdy judykatura stanowa interpretuje przepisy w myśl doktryny *strict compliance*, zaś co do niektórych wymagań ustawowych zajmuje stanowisko nieco bardziej liberalne, bo odpowiadające doktrynie *substantial compliance*[62].

[57] *B. Kucia*, Forma testamentu w systemach common law, Warszawa 2016, s. 144-145.
[58] Zob. np. orzeczenie Kansas Supreme Court w sprawie Kitchell v. Bridgeman z dnia 5 maja 1928 r. (267 P. 26); orzeczenie Supreme Court of Virginia w sprawie Hampton Roads Seventh-Day Adventist Church v. Stevens z dnia 29 stycznia 2008 r. (657 S.E.2d 80).
[59] Orzeczenie Kansas Supreme Court w sprawie Kitchell v. Bridgeman z dnia 5 maja 1928 r. (267 P. 26); orzeczenie Supreme Court of Michigan w sprawie Lane's Estate, z dnia 19 października 1993 r. (251 N.W. 590); orzeczenie Kentucky Court of Appeals w sprawie Soward v. Soward z dnia 17 lutego 1863 r. (62 Ky. 126); orzeczenie Court of Appeals of Arizona w sprawie Estate of Jung z dnia 31 marca 2005 r. (109 P.3d 97).
[60] Orzeczenie Supreme Court of Virginia w sprawie Bell v. Timmins z dnia 13 marca 1950 r. (58 S.E.2d 55); Orzeczenie Supreme Court of Appeals of Virginia w sprawie Berry v. Trible z dnia 3 marca 2006 r. (S.E.2d 440).
[61] Orzeczenie Supreme Court of North Carolina w sprawie Lowrance's Will z dnia 3 grudnia 1930 r. (155 S.E. 876).
[62] Zob. szerzej *B. Kucia*, Forma testamentu w systemach…, op. cit., s. 146-149; *B. Kucia*, Forma testamentu w prawie amerykańskim, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2012, Nr 2, s. 419–527.

3.4. Wykładnia przepisów o formie testamentu a zasada *favor testamenti*

Skoro przepisy o formie testamentu mają charakter *ius cogens*, a zatem ich zastosowanie nie może być wolą testatora wyłączone lub ograniczone, należy rozważyć, czy przepisy te mogą być łagodzone przez zasadę *favor testamenti*, a tym samym, czy dążenie do możliwie najpełniejszego urzeczywistnienia woli spadkodawcy może usprawiedliwiać odstępstwa od nakazanej formy. Mając na względzie liberalizację wykładni przepisów o formie testamentu, która w ciągu minionych dekach nastąpiła w systemach *common law,* należy rozważyć, czy w ramach aktualnie obowiązującego Kodeksu cywilnego odnaleźć można instrument, który *de lege lata* pozwala na uznawanie za ważne testamentów niespełniających wszystkich wymogów formalnych.

Zgodnie z art. 948 k.c. testament należy tak tłumaczyć, ażeby zapewnić możliwie najpełniejsze urzeczywistnienie woli spadkodawcy (§ 1). Jeżeli testament może być tłumaczony rozmaicie, należy przyjąć taką wykładnię, która pozwala utrzymać rozrządzenia spadkodawcy w mocy i nadać im rozsądną treść (§ 2). Przepis ten zawiera lakoniczną regulację zasad wykładni testamentu, a także stanowi normatywną podstawę ważnej dla całego prawa spadkowego zasady *favor testamenti*. Nie jest jasne, czy przepis ten może jakkolwiek wpływać na wykładnię przepisów dotyczących form testamentów. W doktrynie formułowane są trzy stanowiska.

Zgodnie z pierwszym stanowiskiem, prezentującym najwęższy zakres zastosowania art. 948 k.c., wątpliwość co do wykorzystania zasady *favor testamenti* w kontekście formy testamentu jednoznacznie rozwiewa brzmienie tego przepisu. Wynika z niego, że art. 948 k.c. dotyczy „tłumaczenia testamentu", a zatem wykładni treści czynności prawnej. Zatem, by zastosowanie znalazła dyspozycja zawarta w tym przepisie, należy ustalić, czy czynność o treści wysłowionej w testamencie stanowi w istocie testament, zarówno z uwagi na jego dopuszczalną treść, jak i z uwagi na przesłanki jego ważności, a ocena testamentu jest w tej mierze zobiektywizowana i nie podlega subiektywnej wykładni, ponieważ testator musi podporządkować swoją wolę sporządzenia testamentu zasadom wymaganym dla tej czynności przez prawo. Innymi słowy najpierw należy stwierdzić, że został sporządzony ważny akt woli, a dopiero następnie poddać go interpretacji. Tym samym zasada *favor testamenti* nie może być w żaden sposób wykorzystywana do liberalizowania wymagań formy testamentu[63].

[63] W judykaturze tak m.in.: uchwała SN(7) z 5 czerwca 1992 r., III CZP 41/92, OSNC 1992, Nr 9, poz. 147; uchwała SN(7) z 23 października 1992 r., III CZP 90/92, OSNC 1993, Nr 1-2, poz. 4; uchwała SN z 9 maja 1995 r., III CZP 56/95, OSNC 1995, Nr 9, poz. 127; postanowienie SN z 6 listopada 1998 r., III CKN 3/98, LEX nr

Zgodnie z drugim stanowiskiem, zasada *favor testamenti* znajduje zastosowanie nie tylko w przypadku wykładni samej treści testamentu, lecz także wobec oceny, czy konkretna czynność jest testamentem. Tym samym do zastosowania dyspozycji zawartej w art. 948 k.c. nie jest wymagane ustalenie istnienia ważnego testamentu, lecz jedynie istnienie pewnej czynności, sprawiającej choćby pozory czynności konwencjonalnej[64]. Pogląd ten opiera się na wyjściu z ogólnego metodologicznego założenia, że dla zrozumienia jakiegokolwiek zachowania, będącego nosicielem myśli ludzkich, konieczna jest interpretacja. Jest ona także koniecznym, a zatem i wstępnym zabiegiem prowadzącym do ustalenia, czy i jakiej treści złożone zostało oświadczenie woli. Jeżeli najpierw nie wyjaśni się sensu czyjegoś zachowania, to nie będzie można orzec, czy ma ono cechy wskazane przez system prawny (konwencjonalne), pozwalające uznać je za oświadczenie woli i to określonego rodzaju, a następnie, czy zawiera ono dopuszczalną treść, ujętą w stosowną formę, wyrażoną przez podmioty mające konieczną zdolność, działające z należytym rozeznaniem, słowem oraz czy spełnione zostaną wszystkie przesłanki ważnej czynności prawnej. W rezultacie uprawnione jest stosowanie reguł interpretacji oświadczeń woli także do ustalenia, czy zostało ono złożone[65].

Natomiast zgodnie z trzecim stanowiskiem, zasada *favor testament* znajduje zastosowanie nie tylko przy wykładni treści czynności prawnej (testamentu, czynności

50671; postanowienie SN z 13 lutego 2001 r., II CKN 721/99, LEX nr 550940; postanowienie SN z 15 kwietnia 2003 r., V CK 9/02, LEX nr 146432. Stanowisko to dominuje również w doktrynie – zob. m.in. *S. Wójcik,* [w:] *J.S. Piątowski* (red.), System…, op. cit., s. 219; *M. Pazdan,* art. 948, [w:] *K. Pietrzykowski* (red.), Kodeks…, op. cit, Nb 11; *J. Kuźmicka-Sulikowska*, art. 948, [w:] *E. Gniewek, P. Machnikowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2021, Legalis/el., Nb 2; *E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński*, art. 948, [w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI…, op. cit., Nb 3; *E. Niezbecka*, art. 948, [w:] *A. Kidyba*, Kodeks cywilny. Komentarz…, op. cit., Nb 1, 8; *T. Sokołowski*, *K. Żok*, art. 948, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 4-5.

[64] Szerzej o pojęciu czynności konwencjonalnej zob. *S. Czepita*, O pojęciu czynności konwencjonalnej i jej odmianach, Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny 2017, Nr 1, s. 85-102; *S. Czepita*, O koncepcji czynności konwencjonalnych w prawie, [w:] *M. Smolak* (red.), Wykładnia konstytucji. Aktualne problemy i tendencje, Warszawa 2016, s. 109-148; *T. Gizbert-Studnicki*, O nieważnych czynnościach prawnych w świetle koncepcji czynności konwencjonalnych, Państwo i Prawo 1975, z. 4, s. 70-82; *L. Nowak* (et. al.), Czynności konwencjonalne w prawie, Studia Prawnicze 1972, Nr 22, s. 73-99.

[65] Tak jak się wydaje *Z. Radwański*, Wykładnia testamentów, Kwartalnik Prawa Prywatnego 1993, z. 1, s. 9-10. Zob. także *J. Kremis, J. Kuźmicka-Sulikowska*, art. 948, [w:] *E. Gniewek, P. Machnikowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2017, Legalis/el., Nb 6. J. Kremis i J. Kuźmicka-Sulikowska wskazali, że trzeba mieć na uwadze, że niekiedy dopiero przeprowadzenie wykładni pozwoli ocenić zgodność z prawem bądź całego testamentu, bądź tylko niektórych jego postanowień (J. Kuźmicka-Sulikowska przy okazji aktualizacji komentarza zmieniła stanowisko wyrażane wcześniej przez J. Kremisa). Zdecydowanie przeciwko tej koncepcji wypowiedział się SN w postanowieniu SN z 15 kwietnia 2003 r., V CK 9/02, LEX nr 146432, stwierdzając, że ocenę czy oświadczenie woli jest testamentem, przeprowadza się wyłącznie na podstawie art. 65 k.c., a dopiero w razie uznania go za testament może znaleźć zastosowanie art. 948 k.c. Zob. także wyrok SN z 22 czerwca 2006 r., V CSK 70/06, OSNC 2007, Nr 4, poz. 59, które co prawda zapadło nie w kontekście wykładni testamentu, lecz w odniesieniu do wykładni oświadczeń woli w ogólności, a w którym SN stwierdził, że reguły wykładni oświadczeń woli należy stosować nie tylko do ustalenia treści złożonych oświadczeń woli, ale także do stwierdzenia, czy dane zachowania stron stanowią oświadczenia woli.

konwencjonalnej), lecz również przepisów prawa spadkowego dotyczących dziedziczenia testamentowego. Zatem dyspozycja zawarta w art. 948 k.c. powinna być rozumiana tak, że zarówno interpretator testamentu powinien dążyć przy jego wykładni do utrzymania w mocy rozrządzeń spadkodawcy i ich jak najpełniejszego urzeczywistnienia, jak również interpretator przepisów prawa spadkowego powinien tak wykładać te przepisy, aby zrekonstruowane na ich podstawie normy nie niweczyły woli testatora. Tym samym dopuszczalna jest liberalizacja wymogów formalnych przewidzianych dla form testamentu, o ile nie zachodzi wątpliwość, że liberalne podejście prowadziłoby do niedających się zaakceptować skutków takich jak sfałszowanie lub zniekształcenie oświadczenia woli na wypadek śmierci[66]. Na rzecz takiego rozumienia zasady *favor testamenti* przemawiać mają następujące argumenty:

1. jest to zgodne z celem (*ratio legis*) norm prawa spadkowego, tj. zapewnieniem rozdysponowania majątkiem spadkodawcy *mortis causa* według jego życzeń;
2. pozostaje spójne z zasadą swobody testowania, a nawet służy wzmocnieniu jej praktycznej realizacji;
3. sprzyja wprowadzonemu przez ustawodawcę pierwszeństwu dziedziczenia testamentowego względem dziedziczenia ustawowego, gdyż zgodnie art. 926 k.c. do dziedziczenia ustawowego dochodzi wyłącznie wtedy, gdy spadkodawca nie pozostawił testamentu albo pozostawiony przez niego testament jest bezwzględnie nieważny;
4. pozwala na prawidłowe ukształtowanie równowagi między wymaganiami formalnymi prawa spadkowego (zwłaszcza co do form, w jakich można sporządzić testament) i realizowanymi przez nie funkcjami (utrudnieniem fałszowania woli spadkodawcy i podkreśleniem solennego charakteru aktu testowania) a dążeniem do utrzymania w mocy postanowień spadkodawcy[67].

Wskazuje się również, że rozciągnięcie zakresu obowiązywania zasady *favor testamenti* na wykładnię przepisów dotyczących form testamentu znajduje potwierdzenie w regulacjach prawnych o zasięgu międzynarodowym. Przede wszystkim chodzi o konwencję dotycząca kolizji praw w przedmiocie formy rozporządzeń testamentowych, sporządzoną w Hadze dnia

[66] Tak: Uchwała SN(7z) z 28 kwietnia 1973 r., III CZP 78/72, OSNC 1973, Nr 12, poz. 207. W literaturze takie stanowisko prezentują: *M. Niedośpiał*, Zaginiony testament własnoręczny. Glosa do postanowienia SN z dnia 16 kwietnia 1999 r., II CKN 255/98, PiP 2000, Nr 7, s. 109; *M. Rzewuski*, Podpis spadkodawcy…, op. cit., s. 246; *K. Osajda*, Testamenty…, op. cit., s. 46-47. Zob. także *G. Wolak*, Forma przekazania treści testamentu ustnego świadkom. Glosa do postanowienia SN z dnia 13 czerwca 2013 r., IV CSK 688/12, Nowy Przegląd Notarialny 2014, Nr 4, s. 35-58, gdzie na tle wykładni przepisów o formie testamentu, G. Wolak zauważa, że wymagają one mądrej i życiowej wykładni, która nie będzie prowadziła do osiągania przy stosowaniu tych przepisów rezultatów nieakceptowalnych z punktu widzenia reguł słuszności.

[67] *K. Osajda*, art. 948, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 11.

5 października 1961 roku, u której podstaw leży szeroko rozumiana zasada *favor testamenti*[68]. Okoliczność tę potwierdza polska judykatura, przyjmując, że: „treść art. 1 Konwencji dotyczącej kolizji praw w przedmiocie formy (...) została tak ukształtowana, aby w możliwie szerokim zakresie utrzymać w mocy dokonane rozrządzenia"[69].

Rygoryzmu obowiązującego przy sporządzaniu testamentu nie powinno się posuwać dalej niż to wynika z wyraźnego przepisu ustawy oraz z celów, których osiągnięciu mają służyć wymagania formalne[70]. Stosowanie dyrektywy interpretacyjnej *favor testamenti* także wobec wykładni przepisów o formie testamentu w istocie byłoby swoistą adaptacją doktryny *substantial compliance* w ramach polskiego prawa spadkowego, co mogłoby wpłynąć korzystnie na swobodę testowania. Z drugiej strony należy zachować dużą dozę powściągliwości przy luzowaniu wymogów formalnych zaprojektowanych przez prawodawcę. Możliwość odzwierciedlenia woli spadkodawcy jest przecież konsekwencją formalizmu czynności testowania. W judykaturze przeważa jednak stanowisko, iż tłumaczenie testamentów *in favorem* odnosi się do aktów ważnych. Wskazuje się, że odmienny pogląd prowadziłby do sytuacji, w których ważność uzyskiwałyby pozory testamentu, sporządzone z naruszeniem przepisów o formie tych czynności. Odstąpienie od wymagań formalnych ze względu na dążenie do spełnienia woli spadkodawcy zrównałoby testamenty z innymi czynnościami prawnymi i prowadziłoby do zanegowania znaczenia takich cech, jak jednostronność i rozrządzenie *mortis causa*, których ochronie służą wymagania w zakresie formy. Byłaby to więc wykładnia sprzeczna z kategorycznym brzmieniem art. 958 k.c.[71].

[68] Konwencja dotycząca kolizji praw w przedmiocie formy rozporządzeń testamentowych, sporządzona w Hadze dnia 5 października 1961 r. (Dz. U. z 1969 r. Nr 34, poz. 284).
[69] Postanowienie SN z 26 września 2001 r., IV CKN 468/00, LEX nr 52797. Zob. także *M. Rzewuski*, Podpis spadkodawcy…, op. cit., s. 246-249.
[70] *E. Skowrońska-Bocian*, Testament…, op. cit., s. 113.
[71] Uchwała SN(7) z 5 czerwca 1992 r., III CZP 41/92, OSNC 1992, Nr 9, poz. 147; uchwała SN z 9 maja 1995 r., III CZP 56/95, OSNC 1995, Nr 9, poz. 127; wyrok SA w Warszawie z 14 lutego 2013 r., VI ACa 1045/12, LEX nr 1316314.

4. Forma testamentu *de lege lata*

4.1. Testamenty zwykłe

4.1.1. Testament własnoręczny

4.1.1.1. Uwagi ogólne

Testament własnoręczny nazywany także holograficznym jest podstawową formą testamentu zwykłego. Charakterystyczną cechą tej formy testamentu jest własnoręczność (z greckiego: *holos* – cały, *graphein* – pisać). Spadkodawca może sporządzić taki testament w ten sposób, że napisze go w całości pismem ręcznym, podpisze i opatrzy datą (art. 949 § 1 k.c.). Jednakże brak daty nie pociąga za sobą nieważności testamentu własnoręcznego, jeżeli nie wywołuje wątpliwości co do zdolności spadkodawcy do sporządzenia testamentu, co do treści testamentu lub co do wzajemnego stosunku kilku testamentów (art. 949 § 2 k.c.). Wymogi formalne przewidziane dla testamentu własnoręcznego zostały sformułowane w sposób zwięzły. Testator chcąc sporządzić testament w tej formie, powinien jedynie spisać własnoręcznie swoją wolę, opatrzyć dokument datą i podpisać się. Sporządzenie testamentu holograficznego nie wymaga zatem udziału świadka, urzędnika lub notariusza oraz nie wiąże się z koniecznością poniesienia jakichkolwiek kosztów. Tym samym testament własnoręczny niewątpliwe jest najprostszą z form testamentu przewidzianych w Kodeksie cywilnym. Testament własnoręczny może zostać sporządzony wyłącznie przez osoby, które potrafią pisać oraz czytać, czyli przez niemalże każdego[72]. Jest to także jedyna forma pozwalająca na zachowanie w całkowitej tajemnicy zarówna fakt sporządzenia testamentu, jak i treść uczynionych rozrządzeń.

4.1.1.2. Pismo własnoręczne

Wymóg własnoręczności pełni w przypadku tej formy testamentu pełni cztery istotne funkcje. Przede wszystkim utrudnia podrobienie lub przerobienie testamentu, gdyż znacznie

[72] Według przeprowadzonego przez UNESCO badania wskaźnik osób potrafiących czytać i pisać (*literacy rate*) w Polsce w 2008 roku wynosił odpowiednio: 99,8 % w przedziale osób w wieku 15-24 lat, 98,7 % w przedziale osób starszych niż 15 lat i 93 % w przedziale osób starszych niż 65 lat, zob. UNESCO Institute for Statistics, Poland <http://uis.unesco.org/country/PL> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

łatwiej jest podrobić sam podpis niż cały dokument. Po drugie, skłania testatora do namysłu nad treścią rozrządzeń, nadaje powagi dokonywanej czynności oraz przeciwdziała pochopnemu podjęciu decyzji. Spadkodawca, chcąc dokonać rozrządzenia na wypadek śmierci, musi dowiedzieć się, jak to zrobić zgodnie z wymogami prawa. Po trzecie, pozwala oddzielić oświadczenie woli na wypadek śmierci od innych oświadczeń spadkodawcy, gdyż nie będzie testamentem żaden fragment, który nie został napisany ręcznie. Po czwarte, pozwala sporządzić testament bez poniesienia jakichkolwiek kosztów[73].

Wymóg własnoręczności oznacza, że cały testament powinien zostać napisany pismem własnoręcznym. Tym samym testator nie ma możliwości posłużenia się jakimikolwiek przedmiotami służącymi do mechanicznego utrwalania pisma. Nie będzie zatem miało waloru testamentu dokonanie rozrządzeń przy użyciu maszyny do pisania, komputera czy innych urządzeń utrwalających (tablet, smartfon itd.) nawet wtedy, gdy dane urządzenie pozwala na elektroniczne odwzorowanie charakteru pisma testatora[74]. Testator nie może się także posłużyć urządzeniem do utrwalania pisma Braille'a, gdyż nie posiada cechy własnoręczności.

Własnoręcznym nie będzie także tekst odtworzony za pomocą kalki, ksero, skanera albo faksu[75]. Oprócz osób dotkniętych analfabetyzmem wymóg własnoręczności sporządzenia testamentu holograficznego wyłącza więc możliwość skorzystania z tej formy przez osoby niemogące pisać (np. z powodów zdrowotnych – sparaliżowane) oraz niewidome. Natomiast podtrzymanie ręki przy pisaniu testamentu własnoręcznego ze strony osoby trzeciej nie pozbawia samo przez się charakteru pisma własnoręcznego, jeśli nie zostało stwierdzone, że ta pomoc była połączona z wywieraniem wpływu na wyraz woli piszącego[76] oraz że stan testator był w stanie kontrolować treść sporządzanego aktu (i np. jej się sprzeciwić)[77]. Zgodnie z zasadą *favor testamenti*, wymóg własnoręczności należy uznać za spełniony, gdy testament nie zostanie sporządzony za pomocą rąk, lecz innych części ciała (jeżeli np. testator ze względów zdrowotnych nie włada rękami, ale nauczył się pisać stopami lub ustami)[78].

---

[73] Zob. np. *J. Haberko,* art. 949, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 14, 16; *K. Osajda,* art. 949, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 2-6; *E. Skowrońska-Bocian,* Testament…, op. cit., s. 64-65.

[74] *S. Wójcik, F. Zoll,* [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 365; *B. Kucia,* art. 945, [w:] *M. Fras, M. Habdas* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 11.

[75] Postanowienie SN z 23 grudnia 1974 r., II CR 906/74, Inf. Pr. 1974, Nr 8-9, poz. 8.

[76] Orzeczenie SN z 30 września 1931 r., III Rw 1458/31, Zb. Orz. 1931, Nr 170.

[77] *K. Osajda,* art. 949, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 25; *E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński,* art. 949, [w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI…, op. cit., Nb 48.

[78] Tak np. *E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński,* art. 949, [w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI…, op. cit., Nb 14. Odmiennie jednak G. Wolak, którego zdaniem wymaganie własnoręczności wyklucza uznanie za własnoręczny testamentu sporządzonego bez udziału rąk, np. przy użyciu palców stóp czy też trzymając środek piszący w ustach - zob. *G. Wolak,* Z problematyki „własnoręczności" podpisu (art. 78 § 1 KC), Monitor Prawniczy 2012, Nr 18 s. 968.

Art. 949 k.c. nie zawiera dyspozycji w przedmiocie wykorzystania określonych materiałów do sporządzenia testamentu. Materiał użyty do sporządzenia testamentu, jak i narzędzie pisarskie powinny być zdatne do utrwalenia oświadczenia woli i oddania indywidualnych cech charakteru pisma testatora. W praktyce najczęściej testament własnoręcznym jest sporządzony na kartce, piórem lub długopisem[79]. Jednakże za własnoręczny należałoby uznać także sporządzony w inny sposób, np. przy wykorzystaniu materiałów takich jak pergamin, papirus, tkanina, wyprawiona skóra oraz środków piśmienniczych takich jak farba, tusz drukarski, flamaster lub ołówek[80]. Za dopuszczalne uznaje się także sporządzenie testamentu holograficznego w formie listu spadkodawcy, skierowanego do spadkobiercy lub osoby trzeciej[81].

Warte odnotowania jest, że sporządzenie testamentu holograficznego poprzez napisanie go samodzielnie przy pomocy maszyny do pisania, było dopuszczalne na ziemiach Polskich przed wejściem w życie DekrPrSpadk, pod rządami austriackiego kodeksu cywilnego. W orzeczeniu z dnia 5 kwietnia 1946 roku Sąd Najwyższy stwierdził, że § 578 ABGB dotyczący wymogu własnoręczności pisma, należy tłumaczyć łagodniej. Własnoręczność nie może zatem oznaczać pisania tylko piórem lub ołówkiem. Zdaniem Sądu Najwyższego nie można było wówczas wymagać, aby przy spisywaniu swojej woli na wypadek śmierci testator posługiwał się środkami do pisania, jakie istniały w chwili wejścia w życie ABGB, to jest w 1811 roku. Taka interpretacja miała odpowiadać poczuciu prawnemu w zmienionych

[79] *K. Liżyńska*, Badanie autentyczności…, op. cit., s. 38.

[80] Przykładowo na gruncie prawa Kanadyjskiego za skuteczny uznano testament rolnika, który został przygnieciony przez traktor w trakcie prac polowych, sporządzony w ten sposób, że swą wolę wydrapał kawałkiem drutu na masce leżącego na nim traktora (orzeczenie Saskatchewan Surrogate Court z 13 lipca 1948 w sprawie Re Harris Estate, SK 1902, niepubl.). Natomiast w przypadku prawa Australijskiego za skuteczny uznany został testament napisany przez testatora ołówkiem na ścianie budynku (orzeczenie South Australian Supreme Court w sprawie Re Estate of Pantelij Slavinskyi z 1988 r., 53 SASR 221). W przypadku prawa polskiego testamenty sporządzone w ten sposób również mogłyby zostać uznane za ważne testamenty własnoręczne. Zob. szerzej: *S. Clowney*, In Their Own Hand…, op. cit., s. 43; *G. Ellwand,* An Analysis of Canada's Most Famous Holograph Will: How a Saskatchewan Farmer Scratched His Way into Legal History, Saskatchewan Law Review 2014, Nr 1 (77), s. 1-24; Alberta Law Reform Institute, Wills: Non-Compliance With Formalities, Consultation Memorandum 8, Edmonton 1999 s. 63. W przypadku prawa polskiego sporne jest, czy forma testamentu własnoręcznego zostanie zrealizowana także poprzez spisanie woli na wypadek śmierci kredą ma murze lub wyrycie na kamiennej tablicy, aczkolwiek rozważania te nie wydają się mieć istotnego znaczenia praktycznego. Tak np. *K. Osajda*, art. 949, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 7; *E. Skowrońska-Bocian*, Testament…, op. cit., s. 68. Odmiennie jednak: *M. Maciejewska-Szałas*, art. 949, [w:] *M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 6.

[81] Uchwała SN z 23 kwietnia 1960 r., 3 CO 8/60, OSNCK 1961, Nr 1, poz. 27; uchwała SN(7z) z 28.04.1973 r., III CZP 78/72, OSNC 1973, Nr 12, poz. 207. Kwestia dopuszczalności sporządzenia testamentu własnoręcznego w ten sposób wywołała wiele dyskusji w judykaturze i doktrynie. Zob. zestawienie poglądów w tej dyskusji: *M. Rzewuski,* Podpis spadkodawcy…, op. cit., s. 161-175.

warunkach życiowych, gdy maszyna do pisania stała się powszechnie używanym środkiem przy sporządzaniu dokumentów[82].

Dla ważności testamentu holograficznego bez znaczenia jest język, którym posłużył się spadkodawca. Dopuszczalne jest zatem sporządzenie testamentu w języku ojczystym, np. polskim albo obcym, pod warunkiem jego znajomości, w tym również martwym (np. łacina) lub sztucznym (np. esperanto, quenya). Za dopuszczalne uznaje się także użycie napisanie testamentu przy wykorzystaniu systemu stenograficznego[83]. W doktrynie budzi wątpliwości dopuszczalność sporządzenia zaszyfrowanego testamentu własnoręcznego. Wydaje się jednak, że ważność tak sporządzonego testamentu zależeć będzie od sposobu w jaki został zaszyfrowany, a w szczególności czy testator skorzystał ze znaków elementarnych uniemożliwiających jego identyfikację. Natomiast w sytuacji, gdy rozszyfrowanie testamentu w sposób jednoznaczny nie będzie możliwe, to testament taki powinien zostać uznany za ważny, lecz bezskuteczny[84]. Spadkodawca sporządzając testament nie musi posługiwać się językiem prawnym, może do tego celu wykorzystać znane mu sformułowania języka potocznego[85]. W trakcie sporządzania testamentu spadkodawca może przekreślać wyrazy, części zdań, zdania lub całe fragmenty już napisanego tekstu. Należy je wówczas uważać za nienapisane. Natomiast w przypadku modyfikacji dokonanych przez testatora po złożeniu przez niego podpisu na testamencie holograficznym ich ważność zależy od spełnienia przez niego wymagań formalnych przewidzianych dla zmiany lub odwołania testamentu (pismo odręczne

[82] Orzeczenie SN z 5 kwietnia 1946 r. (C II 94/46), [w:] *W. Święcicki*, Orzecznictwo powojenne Sądu Najwyższego w sprawach cywilnych 30.VI.1945–30.VI.1947 r., Łódź 1948, poz. 369, s. 721-723. W uzasadnieniu SN powołał się także na orzeczenie Sądu Najwyższego w Wiedniu z dnia 6 listopada 1918 r. (Rw.IV.289/17). W świetle regulacji obecnie obowiązującego Kodeksu cywilnego sporządzenie testamentu w ten sposób nie jest dopuszczalne, zob.: postanowienie SN z 2 kwietnia 1998 r., I CKU 16/98, LEX nr 519359.

[83] *S. Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 366; *E. Skowrońska-Bocian*, Testament…, op. cit., s. 65; *M. Mądel*, Szyfrowanie treści testamentu holograficznego, Rejent 2016, Nr 8, s. 83, 87; *B. Kucia*, art. 949, [w:] *M. Fras, M. Habdas* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 15; *M. Pazdan*, art. 949, [w:] *K. Pietrzykowski* (red.), Kodeks…, op. cit, Nb 10.
J. Kuźmicka-Sulikowska, art. 949, [w:] *E. Gniewek, P. Machnikowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2021, Legalis/el., Nb 13.

[84] *E. Skowrońska-Bocian*, Testament…, op. cit., s. 65; *K. Osajda*, art. 949, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 22; *M. Mądel*, Szyfrowanie treści…, op. cit., s. 88. Odmiennie J. Kremis, który uważał, że szyfry w ogóle nie mogą znaleźć zastosowania do sporządzenia aktu ostatniej woli – *J. Kremis*, art. 949, [w:] *E. Gniewek, P. Machnikowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2016, Legalis/el., Nb 19.

[85] Zob. np. postanowienie SO w Łodzi z 18 lutego 2022 r., III Ca 2177/19, LEX nr 3333143; postanowienie SO w Gliwicach z 6 lutego 2019 r., III Ca 911/18, LEX nr 2670116; postanowienie SO w Łodzi z 5 lutego 2019 r., III Ca 1551/18, LEX nr 2686377; postanowienie SR w Strzelcach Opolskich z 22 listopada 2012 r., I Ns 439/09, LEX nr 1907444.

podpisane i datowane)[86]. W doktrynie wskazuje się, że takie modyfikacje należy opatrzeć pod rygorem nieważności datą i podpisem lub przynajmniej datą[87].

Testament może być sporządzony na jednej lub kilku kartach. W wypadku testamentu sporządzonego na kilku stronach za wystarczające uznaje się opatrzenie go jednym podpisem na końcu. Nie jest konieczne parafowanie poszczególnych kartek ani ich numerowanie. Jednakże między poszczególnymi kartami musi istnieć zarówno więź fizyczna (np. wynikająca z ich połączenia, umieszczenia w jednej kopercie, identycznego materiału lub ponumerowania stron), jak i intelektualna (co do treści dokonywanych rozrządzeń). Tym samym w przypadku zaginięcia niektórych stron testamentu testament będzie ważny tylko wtedy, gdy uda się ustalić, iż rozrządzenia uczynione na zaginionej karcie nie miały wpływu na ważność i skuteczność pozostałych rozrządzeń. Zatem jeżeli wskutek zaginięcia stron testamentu nie będzie można ustalić ich treści to cały testament należy uznać za bezskuteczny. Testament stanowi bowiem całość (jedno oświadczenie woli), którego elementy pozostają ze sobą w funkcjonalnym związku. Nie zawsze bezskuteczność określonych rozrządzeń powoduje bezskuteczność całego testamentu, jednak brak niektórych części testamentu (kartek) uniemożliwia ustalenie tych wewnętrznych powiązań między poszczególnymi postanowieniami, a co za tym idzie, wyklucza możliwość dokonania wykładni testamentu i ustalenia jego treści[88].

4.1.1.3. Podpis

Testament musi zostać podpisany przez spadkodawcę. Podpis na testamencie własnoręcznym pełni wiele istotnych funkcji: dokumentuje zakończenie sporządzania testamentu (przed podpisaniem można mówić co najwyżej o projekcie testamentu); pozwala na identyfikację autora testamentu (spadkodawcy); utrudnia sfałszowanie testamentu; podkreśla

[86] Por. *F. Błahuta* (et. al.), Kodeks cywilny. Komentarz, Tom III, Warszawa 1972, s. 1871; *B. Kucia*, art. 949, [w:] *M. Fras, M. Habdas* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 18; *M. Sychowicz*, [w:] *H. Ciepła* (et. al.), Kodeks cywilny. Praktyczny komentarz z orzecznictwem. Tom 2, Warszawa 2005, s. 837–838.

[87] E. Skowrońska-Bocian i J. Wierciński dla skuteczności tak poczynionych zmian wymagają co najmniej opatrzenia ich datą - zob. *E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński*, art. 949, [w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI…, op. cit., Nb 55. E. Niezbecka wskazuje także na potrzebę złożenia podpisu przy każdej modyfikacji testamentu – zob. *E. Niezbecka*, art. 948, [w:] *A. Kidyba*, Kodeks cywilny. Komentarz…, op. cit., Nb 11. Natomiast zdaniem J. Kremisa, w przypadku zmian, wystarczające jest umieszczenie samej daty, lecz jednoczesne złożenie podpisu daje pełny wyraz woli testatora – zob. *J. Kremis*, art. 949, [w:] *E. Gniewek, P. Machnikowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2016, Legalis/el Nb 23.

[88] *P. Księżak*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 192-193; *K. Osajda*, art. 949, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 11; *E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński*, art. 949, [w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI…, op. cit., Nb 20.

solenny charakter testamentu jako czynności prawnej oraz dowodzi *animus testandi* spadkodawcy[89].

Kodeks cywilny nie zawiera definicji podpisu. Przyjmuje się, że jest to znak graficzny imienia i nazwiska testatora skreślony odręcznie na dokumencie zawierającym testament. Czyni zadość wymogowi własnoręcznego podpisu zamieszczenie wyłącznie nazwiska. Nie ma przy tym znaczenia zamieszczenie niepełnego nazwiska (np. tylko jednego jego członu) albo błąd ortograficzny popełniony w nazwisku[90]. Co więcej, uznaje się, że w pewnych przypadkach testament może zostać podpisany wyłącznie imieniem spadkodawcy[91]. Natomiast jeżeli spadkodawca w życiu codziennym i w stosunkach prawnych posługiwał się pseudonimem i nim podpisze testament (a nie prawdziwym imieniem i nazwiskiem), to taki podpis uważa się za wypełniające wymóg własnoręcznego podpisania testamentu w rozumieniu art. 949 § 1 k.c.[92]. Testator może użyć podpisy skróconego, tj. złożonego z opuszczeniem niektórych liter lub końcówki nazwiska, pod warunkiem, że testator posługiwał się zwykle takim skrótem i nie ogranicza się on jedynie do inicjałów lub zarysu kreski[93]. W judykaturze dopuszczono także możliwość podpisania testamentu w sposób określający relacje rodzinne między nadawcą a odbiorcą (np. matka, ojciec, wujek)[94]. zagadnienie to powstaje na ogół wówczas, gdy

[89] *M. Rzewuski*, Podpis spadkodawcy…, op. cit., s. 145-153; *K. Osajda*, art. 949, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 30; *K Knoppek*, Postępowanie cywilne, Warszawa 2022, s. 482-483. Zob. szerzej o instytucji podpisu, zwłaszcza w kontekście podpisu na testamencie własnoręcznym: *J. Gwiazdomorski*, Podpis na testamencie holograficznym, Nowe Prawo 1962, Nr 7-8, s. 943 i n.; *F. Rosengarten*, Podpis i jego znaczenie w prawie cywilnym, Palestra 1973, Nr 17, s. 10-17; *F. Rosengarten*, Podpis na testamencie, Nowe Prawo 1983, Nr 3, s. 136 i n.; *F. Rosengarten*, Parafa a podpis, Palestra 1973, Nr 11, s. 68-71; *A. Marcinkowski*, Jeszcze o znaczeniu podpisu, Palestra 1973, Nr 12, s. 106-109;
A. Szpunar, Spór o podpis na testamencie własnoręcznym, Nowe Prawo 1980, Nr 9, s. 12 i n.; *A. Szpunar*, Forma podpisu na testamencie własnoręcznym, Rejent 1993, Nr 3-4, s. 9 i n.; *E. Skowrońska*, Jeszcze o podpisie na testamencie własnoręcznym, NP 1982, Nr 5–6 s. 55 i n.; *A. Oleszko*, Podpis własnoręczny jako element formalny aktu notarialnego obejmującego czynność prawną (część pierwsza), Rejent 2001, Nr 6, s. 28-41; *A. Oleszko*, Podpis własnoręczny jako element formalny aktu notarialnego obejmującego czynność prawną (część druga), Rejent 2001, Nr 9, s. 74-87; *J. Kaspryszyn*, Podpis własnoręczny jako element zwykłej formy pisemnej czynności prawnych, Warszawa 2007, *passim*; *A. Bieliński*, Charakter podpisu w polskim prawie cywilnym materialnym i procesowym, Warszawa 2007, *passim*.

[90] Por.: *F. Błahuta* (et. al.), Kodeks cywilny. Komentarz, Tom III, Warszawa 1972, s. 1870; *K. Osajda*, art. 949, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 33. *J. Gwiazdomorski*, Prawo spadkowe w zarysie, Warszawa 1990, s. 105-106.

[91] *J. Haberko*, art. 949, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 25; *K. Osajda*, art. 949, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 32, 37; *A. Szpunar*, Forma podpisu na testamencie własnoręcznym, Rejent 1993, Nr 3-4, s. 9 i n.

[92] Wyrok SN z 23 października 2020 r., III CSK 134/18, LEX nr 3077133.

[93] Uchwała SN(7z) z 28 kwietnia 1973 r., III CZP 78/72, OSNC 1973, Nr 12, poz. 207; wyrok SN z 27 kwietnia 2016 r., II CSK 518/15, LEX nr 2051476. Zob. także na tle prawa wekslowego: Uchwała SN(7) z 30 grudnia 1993 r., III CZP 146/93, OSNC 1994, Nr 5, poz. 94. W literaturze: *E. Skowrońska*, Jeszcze o podpisie na testamencie własnoręcznym, NP 1982, Nr 5–6 s. 58; *F. Rosengarten*, Podpis na testamencie, Nowe Prawo 1983 nr 3, s. 137.

[94] Zob. zwłaszcza uchwała SN(7z) z 28 kwietnia 1973 r., III CZP 78/72, OSNC 1973, Nr 12, poz. 207. Zob. także Uchwała SN z 23 kwietnia 1960 r., 3 CO 8/60, OSNCK 1961, Nr 1, poz. 27 na temat dopuszczalności, w określonych przypadkach, podpisania testamentu tylko samym imieniem spadkodawcy. W literaturze

testament holograficzny został zawarty w liście spadkodawcy skierowanym do bliskiej mu osoby, z reguły nawet do przyszłego spadkobiercy[95].

Podpis nie musi być w pełni czytelny. Powinien jednak składać się z liter i umożliwiać identyfikację autora, a także stwarzać możliwość porównania oraz ustalenia, czy został złożony w formie zwykle przez niego używanej. Powinien więc wykazywać cechy indywidualne i powtarzalne[96]. Podpis, jakkolwiek uczyniony, powinien być rezultatem pisania, a zatem nie może zostać poprawnie złożony przy wykorzystaniu tzw. zastępczych postaci podpisu, jak tuszowy odcisk palca lub podpis osoby trzeciej złożony z upoważnienia testatora. Nie będzie także ważny testament zawierający wyłącznie podpis odtworzony mechanicznie, np. napisany na maszynie, wydrukowany, odbity z pieczęci lub matrycy, jak również powielony kalką lub na ksero[97]. Z uwagi na wymóg własnoręczności podpisu w przypadku testamentu własnoręcznego nie ma także możliwości wykorzystania podpisu elektronicznego[98].

Kodeks cywilny nie zawiera żadnych wskazówek co do miejsca, w którym podpis powinien zostać złożony. Zarówno w doktrynie jak i w orzecznictwie jako zasadę przyjmuje się, że podpis spadkodawcy powinien zostać złożony pod pismem zawierającym rozrządzenie na wypadek śmierci, gdyż właśnie w ten sposób spadkodawca potwierdza treść złożonych rozrządzeń, identyfikuje się z ich treścią oraz potwierdza, że złożone przez niego oświadczenie jest oświadczeniem kompletnym i ukończonym[99]. Jednakże zdaniem Sądu Najwyższego, skoro parametryczne określenie miejsca podpisu nie jest możliwe to od reguły składania podpisu pod pismem zawierającym rozrządzenie w nadzwyczajnych wypadkach mogą istnieć wyjątki, gdyż podpis będący znakiem testatora odzwierciedla też jego indywidualność z całym jej zróżnicowaniem. Tym samym w razie zamieszczenia podpisu w innym miejscu testament jest ważny tylko wówczas, gdy związek podpisu z treścią rozrządzenia jest oczywisty[100]. Związek podpisu z treścią rozrządzenia jest „oczywisty", gdy między podpisem a rozrządzeniem istnieje

przeciwko takiej możliwości opowiedzieli się m.in.: *J. Gwiazdomorski,* glosa do uchwały SN (7) z 28 kwietnia 1973 r., III CZP 78/72, Nowe Prawo 1974, Nr 9, s. 1191 i n.

[95] *S. Wójcik, F. Zoll,* [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 368.

[96] Postanowienie SN z 17 czerwca 2009 r., IV CSK 78/09, LEX nr 512010; *J. Haberko,* art. 949, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 27; *M. Rzewuski,* Podpis spadkodawcy…, op. cit., s. 135. Odmiennie jednak: *K. Osajda,* art. 949, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 34; *M. Pazdan,* art. 949, [w:] *K. Pietrzykowski* (red.), Kodeks…, op. cit, Nb 15.

[97] Zob. postanowienie SN z 17 kwietnia 1967 r., II PZ 22/67, LEX nr 6142 (w odniesieniu do podpisu pod pismem procesowym). *M. Rzewuski,* Podpis spadkodawcy…, op. cit., s. 185-186.

[98] *M. Rzewuski,* Podpis spadkodawcy…, op. cit., s. 194-204; *A. Pytel,* Testament w formie elektronicznego dokumentu, Monitor Prawniczy 2018, Nr 13 s. 761-773.

[99] Uchwała SN(7) z 5 czerwca 1992 r., III CZP 41/92, OSNC 1992, Nr 9, poz. 147. W literaturze zob. np. *S. Wójcik, F. Zoll,* [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 367; *J. Haberko,* art. 949, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 23.

[100] Uchwała SN(7) z 5 czerwca 1992 r., III CZP 41/92, OSNC 1992, Nr 9, poz. 147.

„więź intelektualna" czy inaczej ujmując, gdy między treścią testamentu a podpisem jest ścisła łączność „materialna i logiczna"[101]. Przykładowo można wskazać podpisanie się obok zakończenia pisma, przeniesienie podpisu na drugą stronę karty lub podpis w znacznej odległości od pisma bez przekreślenia wolnego miejsca. We wszystkich takich wypadkach do sądu *ad casum* należy ocena przedkładanego dokumentu i wyprowadzenie wniosku, czy związek między podpisem a pismem zawierającym treść testamentu jest tak ścisły, aby bez wątpliwości stwierdzić, że podpis wyraża *animus signandi* spisanego przez testatora rozrządzenia[102]. Taka wykładnia może nawet doprowadzić do uznania, iż złożenie przez osobę sporządzającą testament wyraźnie wyodrębnionego podpisu bezpośrednio przed tekstem rozrządzenia nie wyklucza istnienia więzi przestrzennej oraz intelektualnej między podpisem a treścią rozrządzenia, a tym samym możliwości uznania testamentu za ważny[103].

W przypadku testamentu holograficznego osoba, która zaprzecza prawdziwości podpisu na tym dokumencie, nie musi dowodzić jego autentyczności, a prawdziwość podpisu na testamencie holograficznym powinna udowodnić osoba, która chce wywieść z tego zdarzenia skutki prawne (art. 253 zd. 2 k.p.c.). w przypadku testamentu holograficznego brak jest domniemania prawdziwości podpisu złożonego na dokumencie[104].

4.1.1.4. Data

Dyspozycja zawarta w art. 949 § 1 k.c. wymaga, by testament holograficzny został opatrzony datą. Data pełni kilka funkcji. W pierwszej kolejności pozwala dokonać ustaleń w zakresie tego, czy w dniu, w którym spadkodawca sporządził testament, miał zdolność testowania. Po drugie, czy miał *animus testandi*. Po trzecie, pozwala określić stan prawny obowiązujący w chwili sporządzenia testamentu i na tej podstawie ustalić, czy sporządzony testament czynił zadość wymogom ustawy. Po czwarte, pozwala rozstrzygnąć o wzajemnym stosunku kilku testamentów. Spadkodawca, mając niczym nieograniczoną swobodę testowania, może przecież sporządzać kolejne testamenty i dokonywać nowych rozrządzeń tak długo, jak długo przysługuje mu zdolność testowania, czyli w zasadzie do chwili śmierci. W sytuacji

[101] Uchwała SN(7) z 5 czerwca 1992 r., III CZP 41/92, OSNC 1992, Nr 9, poz. 147; *M. Niedośpiał*, Glosa do uchwały SN z dnia 5 czerwca 1992 r., III CZP 41/92, Palestra 1994, Nr 5-6, s. 167-173; W. *J. Kocot*, Cywilne prawo - uznanie znaku pisarskiego za podpis w rozumieniu prawa cywilnego i prawa o notariacie. Glosa do wyroku SN z dnia 27 kwietnia 2016 r., II CSK 518/15, OSP 2017, Nr 1, s. 24-56.
[102] *S. Wójcik, F. Zoll,* [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 367-368.
[103] Postanowienie SN z 11 grudnia 2007 r., II CSK 357/07, LEX nr 623800.
[104] *M. Niedośpiał,* Testament w polskim prawie cywilnym. Zagadnienia ogólne, Bielsko-Biała 1999, s. 124.

istnienia kilku testamentów, których rozrządzenia wzajemnie się wykluczają, pierwszeństwo będzie miał ten, którego data będzie najbliższa dacie otwarcia spadku (art. 947 k.c.)[105].

Użyte przez ustawodawcę określenie „opatrzy" rozumieć należy w ten sposób, że spadkodawca ma zamieścić datę na dokumencie. Data zaliczona zatem być musi do wymogu formalnego w zakresie testowania, nie jest zaś wyłącznie elementem dokumentu[106]. Ustawa nie wiąże żadnych skutków z wpisaniem zapisu określającego datę, sporządzonego inaczej niż własnoręcznie przez spadkodawcę. Zatem jeżeli data na testamencie własnoręcznym nie została wpisana ręką spadkodawcy (np. została wydrukowana czy naniesiona stemplem), testament należy uznać za sporządzony bez oznaczenia daty[107]. Natomiast brak własnoręcznie wpisanej przez spadkodawcę daty, nie pociąga za sobą nieważności testamentu, jeżeli nie wywołuje wątpliwości co do zdolności spadkodawcy do sporządzenia testamentu, co do treści testamentu lub co do wzajemnego stosunku kilku testamentów (art. 949 § 2 k.c.). Tym samym brak daty nie będzie skutkował nieważnością testamentu, gdy nie wywołuje wątpliwości co do zdolności spadkodawcy do sporządzenia testamentu (np. testator przez cały czas swojego życia po osiągnieciu pełnoletności miał zdolność testowania), co do treści testamentu (np. testator powołał osoby, które w chwili sporządzenia testamentu mogą dziedziczyć) lub co do wzajemnego stosunku kilku testamentów (np. wówczas, gdy został sporządzony wyłącznie jeden testament lub rozrządzenia dokonane przez spadkodawcę wzajemnie się nie wykluczają)[108].

Kodeks cywilny nie reguluje formy, w jakiej data powinna zostać sporządzona. Jak wskazał Sąd Najwyższy datę określa się zazwyczaj przez wymienienie cyfrowe dnia danego miesiąca i roku, aczkolwiek żaden przepis prawa nie przewiduje, aby data była podana właśnie w ten sposób i tylko w ten sposób. Dlatego też wymaganiu wskazania daty zdarzenia, z którą to ustawa wiąże określone skutki prawne, czyni zadość każde oznaczenie czasowe, które pozwala na ustalenie w sposób nie budzący wątpliwości, w jakim konkretnie dniu dane zdarzenie miało miejsce. Tak więc w szczególności dostatecznie wyczerpującym określeniem daty jest jej oznaczenie nazwą dnia tygodnia, pozwalające na umiejscowienie tego dnia w konkretnym miesiącu i roku kalendarzowym (np. pierwsza niedziela po Nowym 1969 Roku), oznaczenie daty konkretnym dniem liczonym od innego znanego, określonego w czasie

[105] *S. Wójcik, F. Zoll,* [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 370; *J. Haberko,* art. 949, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 33; *K. Osajda,* art. 949, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 45.
[106] *J. Haberko,* art. 949, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 32.
[107] Postanowienie SN z 26 listopada 2004 r., I CK 306/04, LEX nr 137359.
[108] Postanowienie SN z 11 lutego 1975 r., I CR 860/74, LEX nr 7659; *J. Haberko,* art. 949, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 37.

zdarzenia (np. w 2023 roku, następnego dnia po Narodowym Święcie Niepodległości). Możliwe jest również oznaczanie daty w ten sposób, że jest nią dzień przypadający w niedzielę w połowie października 2022 roku, jeżeli w konkretnym układzie kalendarzowym niedziela rzeczywiście wypadała w czasie zbliżonym do połowy oznaczonego miesiąca i jeżeli sąd orzekający, w granicach przysługującej mu oceny dowodów, nabierze przekonania, że tego rodzaju określenie, ze względu na użyte w dokumencie wyrazy dotyczące czasu datowanego zdarzenia, jest dostatecznie stanowcze i wyraźne[109]. Testament może być napisany częściowo w różnych odstępach czasu, a każda z części nie musi być osobno datowana. Okoliczność, że testator datował i złożył podpis na testamencie później, aniżeli napisał pozostałą jego treść, nie wpływa na kwestię ważności testamentu[110].

Bez znaczenia jest także miejsce na dokumencie, w którym została umieszczona data. Zatem może ona zostać umieszczona w dowolnej części testamentu, tj. zarówno na początku dokumentu, w jego treści, pod oświadczeniem woli, jak i poniżej podpisu własnoręcznego[111]. Jednakże wątpliwości co do zrealizowania przez testatora wymogu opatrzenia dokumentu datą może budzić sytuacja, w której data nie została wskazana, ale może zostać wyinterpretowana z treści testamentu (np. gdy testator wskaże, że napisał testament podczas pobytu w szpitalu, wojsku, sanatorium itp.). Wydaje się, że jeśli na podstawie treści testamentu możliwe jest ustalenie daty jego sporządzenia, to nie tyle jest to prawidłowy co do formy testament holograficzny, lecz spełnione są okoliczności z art. 949 § 2 k.c. pozwalające na utrzymanie ważności i skuteczności takiego testamentu. Odmienny pogląd prowadziłby do sytuacji, w których ważność uzyskiwałyby pozory testamentu, z naruszeniem przepisów o formie tych czynności, a tym samym do zatarcia różnicy w unormowaniu skutków dokonania czynności prawnej bez zachowania zastrzeżonej formy, określonych w art. 958 k.c. i art. 73 k.c.[112]. Natomiast samo ustalenie dokładnej daty testowania dopuszczalne jest w postępowaniu sądowym za pomocą wszystkich możliwych dowodów[113].

---

[109] Wyrok SN z 28 listopada 1969 r., III CZP 87/69, OSNC 1970, Nr 6, poz. 106.
[110] Orzeczenie SN z 13 stycznia 1956 r., 4 CR 20/56, OSNCK 1957, Nr 3, poz. 75.
[111] Badania empiryczne przeprowadzone na próbie 852 testamentów wykazały, że zdecydowana większość (98,98 %) testamentów własnoręcznych jest opatrywana datą oraz, że niemal tyle samo osób umieszcza datę na testamencie własnoręcznym u góry dokumentu (45,94%), co na dole (51,15%) - zob. *K. Liżyńska,* Badanie autentyczności…, op. cit., s. 30.
[112] Por. uchwała SN(7) z 23 października 1992 r., III CZP 90/92, OSNC 1993, Nr 1-2, poz. 4. Zob. także *K. Osajda,* art. 949, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 47, który wskazuje, że jeżeli przyjąć, iż art. 949 § 1 k.c. wymaga daty sporządzenia testamentu, to brak jednoznacznego jej wskazania w akcie ostatniej woli świadczy o tym, że testator akceptuje przyjęcie rzeczywistej daty sporządzenia aktu. W konsekwencji, jeśli na podstawie jego treści da się taką datę określić, to wydaje się zasadne przyjęcie, że testament spełnia analizowane wymaganie formalne.
[113] Uchwała SN z 30 września 1971 r., III CZP 56/71, OSNC 1972, Nr 3, poz. 47.

Podobnie jak w przypadku podpisu, data umieszczona na testamencie własnoręcznym nie korzysta z domniemania prawdziwości. Zatem osoba, która chce skorzystać z rozrządzenia testamentowego, musi udowodnić istnienie daty odmiennej lub niemożność uznania daty wskazanej w testamencie (art. 253 zd. 2 k.p.c.).

4.1.1.5. Nośnik informacji

W przypadku zaginięcia lub zniszczenia testamentu własnoręcznego fakt sporządzenia testamentu w przepisanej prawem formie oraz jego treść mogą zostać ustalone przez sąd spadku na podstawie wszelkich środków dowodowych. Ustalenie takie stanowi przesłankę określenia kręgu spadkobierców w postępowaniu o stwierdzenie nabycia spadku oraz w postępowaniu o uchylenie lub zmianę postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku[114]. Zatem możliwe jest dziedziczenie na podstawie testamentu, który zaginął lub uległ zniszczeniu bez zamiaru odwołania go przez spadkodawcę. Taki testament zachowuje moc prawną. Jest tak dlatego, że ważność i skuteczność testamentu zależy od jego sporządzenia w sposób zgodny z przepisami ustawy, a nie od fizycznego istnienia dokumentu zawierającego oświadczenie spadkodawcy[115]. Należy jednak dokonać tego z zachowaniem szczególnej ostrożności, przezorności oraz wnikliwości[116].

Testament własnoręczny może zostać zdeponowany u notariusza. Zgodnie z art. 106 § 1 PrNot przyjmuje na przechowanie wszelkiego rodzaju dokumenty, także w kopertach zamkniętych. Koperta powinna być jednak zaopatrzona w podpis składającego (art. 106 § 3 PrNot)[117]. W protokole z przyjęcia dokumentu na przechowanie zaznacza się komu i pod jakimi warunkami dokument lub jego odpis ma być wydany (art. 107 § 1 PrNot). W przypadku testamentu testator mógłby zaznaczyć, że otwarcie koperty i wydanie odpisu znajdującego się w niej dokumentu może nastąpić wyłącznie po zgłoszeniu się do notariusza osoby legitymującej się aktem zgonu deponującego. W przypadku skorzystania z takiej możliwości testator może zachować w tajemnicy treść dokonanych rozrządzeń, otrzymując jednocześnie

[114] Uchwała SN z 29 maja 1987 r., III CZP 25/87, OSNC 1988, Nr 9, poz. 117; uchwała SN(7) z 13 listopada 1992 r., III CZP 120/92, OSNC 1993, Nr 3, poz. 26; postanowienie SN z 16 kwietnia 1999 r., II CKN 255/98, OSNC 1999, Nr 11, poz. 194; postanowienie SN z 8 października 2004 r., V CK 184/04, LEX nr 277879; postanowienie SN z 20 lipca 2005 r., II CK 2/05, LEX nr 152531; postanowienie SN z 29 kwietnia 2009 r., II CSK 637/08, LEX nr 610215; postanowienie SN z 6 grudnia 2019 r., V CSK 362/18, OSNC 2020, Nr 9, poz. 74.

[115] *J. Gwiazdomorski*, Prawo spadkowe, Warszawa 1959, s. 322; *A. Stempniak*, Postępowanie w sprawach o ogłoszenie testamentu – cz. 3, Monitor Prawniczy 2007, Nr 3, s. 127-129.

[116] Postanowienie SN z 20 lipca 2005 r., II CK 2/05, LEX nr 152531.

[117] Podobne rozwiązania znane są także innym systemom prawnym – zob. *K. Maj*, Depozyt notarialny w wybranych ustawodawstwach europejskich, Rejent 2015, Nr 1, s. 78–92.

gwarancję, że sporządzony dokument znajduje się u osoby zaufania publicznego, co minimalizuje szanse na zniszczenie, przerobienie lub nieodnalezienie testamentu po śmierci spadkodawcy. Testament taki może następnie zostać zarejestrowany w Notarialnym Rejestrze Testamentów[118]. Notariusz ma obowiązek zachowania w tajemnicy okoliczności sprawy, o których powziął wiadomość w związku z wykonywaną czynnością notarialną (art. 18 ust. 1 PrNot). Wydaje się więc, że notariusz, nawet w przypadku poinformowania go o zawartości deponowanej koperty, powinien zachować tę informację w tajemnicy aż do momentu otwarcia spadku[119]. Sporządzenie testamentu holograficznego i zdeponowanie go u notariusza pozwala zatem osiągnąć rezultat zbliżony do sporządzenia testamentu w formie, nieznanego prawu polskiemu, testamentu mistycznego[120].

Testament holograficzny stanowi dokument prywatny (art. 245 k.p.c.), a uczynienie na nim wzmianki o jego otwarciu i ogłoszeniu (art. 651 k.p.c.) nie skutkuje przekształceniem pisma w dokument publiczny[121].

Wymóg własnoręczność testamentu niesie jednak za sobą także pewne zagrożenia. W literaturze wskazuje się, że badania pisma ręcznego należą do badań, których walor identyfikacyjny w procesie dowodzenia jest niezwykle ważny, bowiem pismo ręczne jako ślad o charakterze psychofizycznym, indywidualnym i bezpośrednim należy do tych śladów, które pozwalają na bezpośrednią identyfikację wykonawcy. Jednakże stwierdzenie, czy dana osoba jest wykonawcą określonego rękopisu, jest niezwykle trudne. W trakcie przeprowadzania ekspertyzy pismoznawczej biegły musi uwzględnić w procesie analitycznym czynniki wpływające na proces pisania (np. przebyte choroby, upośledzenie sprawności psychomotorycznej, ciężkie urazy powypadkowe), które znajdują odzwierciedlenie w stanowiącym przedmiot badań dokumencie, w postaci swoistych dla jego wykonawcy cech graficznych. W konsekwencji skuteczność badań uzależniona jest od przedłożenia w celu przeprowadzenia ekspertyzy odpowiedniej jakości i ilości materiału porównawczego[122].

---

[118] § 1 pkt 2 tiret 2 uchwały nr VII/46/2011 Krajowej Rady Notarialnej z dnia 4 czerwca 2011 r. w sprawie utworzenia rejestru testamentów i zasad jego funkcjonowania.

[119] *L. Borzemski*, Tajemnica notarialna, [w:] *S. Cieślak* (red.), Tajemnica adwokacko-radcowska i notarialna oraz inne środki ochrony zaufania w postępowaniu cywilnym, Warszawa 2022, s. 261-274.

[120] Forma testamentu mistycznego, nazywanego także tajemnym, była znana prawu polskiemu pod rządami dekretu – prawo spadkowe (art. 81 § 2 DekrPrSpadk). Forma ta występuje obecnie m.in. w prawie francuskim (art. 976-979 k.c. franc.) - zob. *W. Pintens*, Testamentary Formalities in France and Belgium, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities… op. cit., s. 64–65 oraz w prawie hiszpańskim – zob. *S.C. Lapuente*, Testamentary Formalities in Spain, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities… op. cit., s. 82–83.

[121] Postanowienie SN z 12 marca 2004 r., II CK 65/03, LEX nr 602408.

[122] *M. Goc, A. Łuszczuk, E. Oleksiewicz*, Dokument jako ślad kryminalistyczny, [w:] *M. Goc, J Moszczyński* (red.), Ślady kryminalistyczne. Ujawnianie, zabezpieczanie, wykorzystywanie, Warszawa 2007, s. 257.

Okoliczność ta ma szczególne znaczenie w przypadku do ekspertyzy pismoznawczej testamentu holograficznego. Dokument ten bywa często sporządzany w okresie choroby, zaawansowanego wieku, w stanie emocjonalnym odbiegającym w znacznym stopniu od normalnego, co uzewnętrznia się swoistymi dla testatora cechami graficznymi[123]. Nadto z racji tego, iż testator nie żyje, nie ma możliwości uzyskania od niego materiału wpływowego w celu przeprowadzenia ekspertyzy i identyfikacja może zostać oparta tylko na materiale porównawczym, przedłożonym przez uczestników postępowania w sprawie o stwierdzenie nabycia spadku. Praktyka pokazuje jednak, że taki materiał może okazać się niewystarczający, gdyż wraz ze schyłkiem życia testatora próbki jego pisma stają się coraz rzadsze ze względu na wzrastające trudności w pisaniu, bądź też dlatego, iż uczestnicy postępowania nie chcą go udostępnić, pomimo że takowy posiadają[124]. Wyjątkowość materiału porównawczego wynika zaś stąd, że odruch graficzny, dzięki któremu każdy człowiek kreuje pismo osobnicze, nie powtarza się z dokładnością matematyczną. Człowiek nie pisze identycznie, choć pisze indywidualnie, tzn. odmiennie od każdego innego człowieka[125].

W przypadku podrabiania testamentu najczęściej spotykanymi praktykami są:

- antydatowanie, polegająca na tym, że fałszerz, chcąc nadać podrabianemu testamentowi wszelkie pozory autentyczności umieszcza na podrobionym dokumencie datę odległą o kilka lub kilkanaście lat od momentu otwarcia spadku;
- kopiowanie, polegające na tym, że fałszerz przerysowuje podpis lub fragment tekstu sporządzonego przez testatora, a następnie retuszuje kontury odciśniętych liter;
- naśladownictwo, polegające na tym, że fałszerz sporządza testament starając się za wszelką cenę zachować ogólne podobieństwo pomiędzy fałszowanym grafizmem a tymi wzorami, które naśladuje;
- włączenie wzorów pisma fałszerza w obręb materiału porównawczego;
- sporządzenie testamentu w sposób mający wpłynąć na depersonalizację pisma własnego przynajmniej na tyle, by biegły miał wątpliwość i nie wydał opinii jednoznacznej (np. poprzez zmianę kąta nachylenia osi liter, zwolnione tempo

[123] Zob. *K. Liżyńska*, Badanie autentyczności…, op. cit., s. 15-16.

[124] *K. Liżyńska, J. Żylińska*, Wykorzystywanie materiału porównawczego w ekspertyzie pismoznawczej testamentu holograficznego, Prokuratura i Prawo 2012, Nr 2, s. 146 i n.; *M. Mucha-Piekarska*, Ekspertyza pisma ręcznego ludzi starych na podstawie badań identyfikacyjnych testamentów, Z Zagadnień Kryminalistyki 1981, Nr 15, s. 79 i n.

[125] *A. Feluś*, Pobranie materiału porównawczego do ekspertyzy pisma ręcznego, [w:] *J. Błachut, M. Szewczyk, J. Wójcikiewicza* (red.), Nauka wobec przestępczości. Księga ku czci Profesora Tadeusza Hanauska, Wydawnictwo Instytutu Ekspertyz Sądowych, Kraków 2001, s. 112.

kreślenia, wyzbywanie się wiązania liter w większe zespoły, zakłócenia w wielkości pisma, deformacje poszczególnych liter)[126].

Wśród zalet testamentu holograficznego wskazuje się prostotę formy, silną ochronę prywatności testatora co do treści jego rozrządzeń oraz brak kosztów związanych ze sporządzeniem testamentu w tej formie[127]. Mając to na uwadze należy dostrzec, iż pisanie ręcznie jest obecnie znacznie mniej popularne niż jeszcze kilka dekad temu. Tym samym spodziewać się można, że weryfikacja autentyczności testamentów holograficznych może stawać się coraz większym wyzwaniem z uwagi na niewielką ilość materiału porównawczego[128].

Forma testamentu holograficznego występuje w wielu systemach prawnych, m.in.: w prawie francuskim, niemieckim, włoskim, hiszpańskim, brazylijskim, panamskim czy peruwiańskim[129]. O ile w krajach prawa kontynentalnego jej znaczenie powoli maleje w porównaniu z testamentem sporządzanym w formie aktu notarialnego, o tyle znaczenie tej formy testamentu rośnie w systemach *common law*, które coraz częściej ją dopuszczają obok tradycyjnej dla nich formy testamentu sporządzanego przy świadkach (*attested will*)[130]. W systemach *common law* forma testamentu holograficznego jest szczególnie rozpowszechniona w prawie kanadyjskim. Formę tę unormowano we wszystkich prowincjach i terytoriach, wyjąwszy Kolumbię Brytyjską i Wyspę Księcia Edwarda. Testamenty holograficzne dopuszczono także w przepisach 28 stanów USA[131].

W przypadku testamentu własnoręcznego w sposób wyraźny ukazuje się potrzeba pilnej interwencji prawodawcy w zakresie unowocześnienia katalogu form testamentu. Jest to w istocie jedyna forma testamentu prywatnego, jednakże jej wykorzystanie w praktyce zaczyna budzić coraz większe wątpliwości. Jest tak przede wszystkim dlatego, że pismo własnoręczne zostało wyparte przez elektroniczne odpowiedniki pisma i przestało być preferowaną metodą zachowywania informacji. Można się zatem spodziewać, że popularność testamentu holograficznego będzie z czasem słabnąć.

---

[126] Zob. szerzej: *A. Feluś*, Testamenty. Popularnonaukowe studium kryminalistyczne, Katowice 1996, s. 100-125; *A. Feluś*, Testamenty sfałszowane (z praktyki Zakładu Kryminalistyki Uniwersytetu Śląskiego), Palestra 1979, Nr 11-12, s. 49-62.

[127] Zob. np. *M. Maciejewska-Szałas*, art. 949, [w:] *M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 2; *K. Osajda*, art. 949, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 4-6; *M. Załucki*, art. 949, [w:] *M. Załucki* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 2.

[128] Zob. np. Postanowienie SO w Nowym Sączu z 3 listopada 2021 r., III Ca 556/21, LEX nr 3257374; postanowienie SO w Krakowie z 16 marca 2021 r., II Ca 1735/20, LEX nr 3228418; postanowienie SO w Gliwicach z 19 września 2018 r., III Ca 583/18, LEX nr 2632246.

[129] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities… op. cit., *passim*.

[130] *K. Osajda*, art. 949, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 75.

[131] *B. Kucia*, Forma testamentu w systemach…, op. cit., s. 97-98.

4.1.2. Testament notarialny

Zgodnie z art. 950 k.c. testament może być sporządzony w formie aktu notarialnego. Testament notarialny, obok testamentu allograficznego, stanowi jedną z dwóch form testamentu zwykłego, które można określić mianem urzędowego. Wobec braku w Kodeksie cywilnym szczegółowych uregulowań dotyczących formy aktu notarialnego należy przyjąć, że stosuje się do tego rodzaju testamentu przepisy dotyczące czynności notarialnych określonych w rozdziale 2 działu II PrNot [132], a akt notarialny musi odpowiadać przesłankom formalnym przewidzianym w rozdziale 3 działu II PrNot [133]. Dla sporządzenia testamentu kluczowe zatem są art. 79-95 PrNot.

Spadkodawca powinien złożyć oświadczenie woli zawierające rozrządzenie na wypadek śmierci przed notariuszem w kancelarii notarialnej (art. 3 § ust. 1 PrNot). Sporządzenie testamentu notarialnego może jednak nastąpić w innym miejscu, jeżeli przemawia za tym charakter czynności lub inne szczególne okoliczności (art. 3 § 2 PrNot), lecz zawarte w art. 3 § 2 PrNot przesłanki dokonania czynności notarialnej poza siedzibą kancelarii podlegają ścisłej wykładni, w żadnej mierze nie przyznając notariuszowi ani tym bardziej stronie czynności notarialnej, żadnego uprawnienia do skorzystania w swobodny sposób z wyboru innego niż kancelaria notarialna miejsca sporządzania czynności notarialnej[134]. Dlatego też w praktyce notariusze podchodzą do tego uprawnienia z dużą ostrożnością[135].

Notariusz, przed przyjęciem oświadczenia spadkodawcy, obowiązany jest stwierdzić jego tożsamość (art. 85 PrNot). Ponadto notariusz powinien także, w miarę możliwości, ustalić, czy testator ma pełną zdolność do czynności prawnych, bowiem zgodnie z art. 86 prawa o notariacie notariuszowi nie wolno dokonywać czynności notarialnej, jeżeli poweźmie wątpliwość, czy strona czynności notarialnej ma zdolność do czynności prawnych. Wydaje się także, że przy przyjmowaniu oświadczenia spadkodawcy notariusz powinien zwrócić uwagę, czy spadkodawca rzeczywiście ma wolę testowania oraz czy dokonuje rozrządzeń w sposób swobodny i świadomy. W przypadku stwierdzenia zaś, że spadkodawca działa w sytuacjach określonych w art. 945 § 1 k.c., np. pod wpływem groźby lub w stanie wyłączającym świadomie albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli (np. pod wpływem alkoholu lub

[132] Ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. Prawo o notariacie (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1192 z późn. zm.).
[133] Postanowienie SN z 9 września 2011 r., I CSK 248/11, LEX nr 1043961.
[134] Postanowienie SN z 29 października 2014 r., SDI 33/14, LEX nr 1541266; postanowienie SN z 30 marca 2009 r., SDI 1/09, LEX nr 707919; wyrok SN z 29 maja 2013 r., SDI 4/13, LEX nr 1335647
[135] *A. Oleszko*, Podstawy dokonania czynności notarialnych poza lokalem kancelarii notarialnej, Rejent 2007, Nr 4, s. 16-23; *A. Oleszko,* Prawo o notariacie. Komentarz. Tom 1. Ustrój notariatu, Warszawa 2016, s. 309-312; *P. Blajer*, art. 3, [w:] *A. J. Szereda*, Prawo o notariacie. Komentarz, Warszawa 2022, Legalis/el., Nb 4-6;

środków odurzających), powinien odmówić dokonania czynności notarialnej i odstąpić od sporządzenia testamentu, powołując się na art. 81 PrNot[136]. Jednakże oprócz przypadków, które dają się stosunkowo łatwo zauważyć popełnienie w tej mierze błędu nie przekreśla automatycznie profesjonalizmu notariusza, nie jest on osobą, od której z racji posiadanej wiedzy specjalistycznej wolno oczekiwać precyzyjnych ustaleń odnoszących się do stanu świadomości strony czynności notarialnej[137]. Natomiast ewentualne zamieszczenie w akcie notarialnym wzmianki o stanie zdrowia testatora nie jest w żaden sposób wiążące dla sądu rozstrzygającego kwestię ważności testamentu. Wartość dowodu z zeznań notariusza w tym zakresie podlega zaś ogólnym zasadom co do ich oceny[138].

Notariusz, a także zastępca notariusza, nie może sporządzić testamentu notarialnego, który dotyczy jego samego, jego małżonka, krewnych lub powinowatych notariusza w linii prostej bez ograniczenia stopnia, a w linii bocznej krewnych i powinowatych do trzeciego stopnia włącznie oraz osób związanych z notariuszem z tytułu przysposobienia, opieki, kurateli lub będących w bliskim z nim stosunku (art. 84 § 1 i 2 PrNot). Ograniczenie te trwają także po ustaniu małżeństwa, przysposobienia, opieki lub kurateli (art. 84 § 3 PrNot). Naruszenie tego zakazu wywołuje skutek utraty przez akt notarialny charakteru (przymiotu) dokumentu urzędowego, co oznacza, że sporządzony dokument nie będzie aktem notarialnym, co z kolei powoduje, że sporządzony testament notarialny nie będzie ważny, gdyż nie zostanie zachowana wymagana prawem forma notarialna[139].

Akt notarialny zawierający rozrządzenia spadkodawcy powinien odpowiadać wymaganiom określonym w art. 92 § 1 PrNot. Zgodnie z tym przepisem akt notarialny powinien zawierać:

1) dzień, miesiąc i rok sporządzenia aktu, a w razie potrzeby lub na żądanie strony - godzinę i minutę rozpoczęcia i podpisania aktu;
2) miejsce sporządzenia aktu;
3) imię, nazwisko i siedzibę kancelarii notariusza, a jeżeli akt sporządziła osoba wyznaczona do zastępstwa notariusza lub upoważniona do dokonywania czynności notarialnych - nadto imię i nazwisko tej osoby;
4) imiona, nazwiska, imiona rodziców i miejsce zamieszkania osób fizycznych (…), a także innych osób obecnych przy sporządzaniu aktu;

[136] *E. Skowrońska-Bocian*, Testament…, op. cit., s. 84.
[137] Wyrok SA w Łodzi z 11 lipca 2013 r., I ACa 198/13, LEX nr 1362770.
[138] Wyrok SN z 23 lipca 1982 r., III CRN 159/82, OSNC 1983, Nr 4, poz. 57.
[139] *H. Nowara-Bacz*, Przesłanki wyłączenia notariusza na podstawie art. 84 prawa o notariacie, Rejent 2001, Nr 2, s. 88-89.

5) oświadczenie dotyczące bycia cudzoziemcem w rozumieniu art. 1 ust. 2 pkt 4 ustawy z dnia 24 marca 1920 roku o nabywaniu nieruchomości przez cudzoziemców, wraz z uzasadnieniem (w przypadkach wymienionych w art. 92 § 1 pkt 4a PrNot);
6) oświadczenia stron, z powołaniem się w razie potrzeby na okazane przy akcie dokumenty;
7) stwierdzenie, na żądanie stron, faktów i istotnych okoliczności, które zaszły przy spisywaniu aktu;
8) stwierdzenie, że akt został odczytany, przyjęty i podpisany;
9) podpisy biorących udział w akcie oraz osób obecnych przy sporządzaniu aktu;
10) podpis notariusza.

Spadkodawca składa podpis w obecności notariusza (art. 88 PrNot). W prawie o notariacie prawodawca wyraźnie rozróżnił podpis (art. 92 § 1 pkt 8 i 9 PrNot) oraz parafę (art. 93 PrNot). O ile parafą jest już skrót podpisu lub inicjały podpisującego dokument to podpis powinien obejmować co najmniej pełne nazwisko spadkodawcy, chociaż nie musi być złożony w postaci łatwo czytelnej, ale za to charakterystycznej dla osoby podpisującej się[140].

Dopuszczalne jest także złożenie podpisu w alfabecie nieznanym notariuszowi (np. po arabsku, hebrajsku czy rosyjsku). Wówczas osoba podpisująca się powinna uznać swój podpis przed notariuszem (art. 87 § 1 pkt 5 PrNot).

Testament notarialny może zostać sporządzony także przez osobę, która nie umie lub nie może się podpisać (art. 92 § 2 PrNot). Wówczas spadkodawca powinien złożyć na akcie notarialnym tuszowy odcisk palca, obok którego inna osoba wypisze jego imię i nazwisko oraz umieści swój podpis (art. 87 § 1 pkt 4 PrNot). Jednakże, jeśli nie jest to możliwe (np. gdy spadkodawca nie posiada dłoni), to notariusz czyni w tym przedmiocie stosowną wzmiankę w treści sporządzonego dokumentu (art. 87 § 2 PrNot)[141]. Do ważności testamentu notarialnego wystarczy wskazanie, iż osoba biorąca udział w akcie nie podpisała go bądź dlatego, że nie umie się podpisać, bądź też dlatego, że nie mogła złożyć podpisu. Nie jest natomiast konieczne zamieszczenie w akcie notarialnym szczegółowej wzmianki, z jakiego powodu osoba ta nie

[140] Zob. szerzej: *A. Oleszko*, Podpis własnoręczny jako element formalny aktu notarialnego obejmującego czynność prawą (część pierwsza), Rejent 2001, Nr 6, s. 28-41; *A. Oleszko*, Podpis własnoręczny jako element formalny aktu notarialnego obejmującego czynność prawną (część druga), Rejent 2001, Nr 9, s. 74-87.
[141] Postanowienie SN z 25 stycznia 2006 r., I CK 277/05, LEX nr 607103; *G. Wolak*, O elementach postępowania notarialnego oraz aktu notarialnego, Przegląd Prawno-Ekonomiczny 2010, Nr 12, s. 38-39.

mogła się podpisać, zwłaszcza jeżeli z okoliczności towarzyszących sporządzeniu aktu niedwuznacznie wynika stan zdrowia osoby biorącej udział w akcie[142].

Spadkodawca, w celu oświadczenia notariuszowi rozrządzeń na wypadek śmierci, może użyć dowolnego języka. Jeśli notariusz nie zna języka, którym posługuje się spadkodawca, to zobowiązany jest wezwać tłumacza i przetłumaczyć sporządzony akt (art. 87 § 1 pkt 1 PrNot).

Testament notarialny może zostać sporządzony przez osoby z niepełnosprawnościami (niewidome, głuche, nieme). W przypadku osoby głuchej lub głuchoniemej notariusz, w celu sporządzenia testamentu, powinien przekonać się, że treść czynności jest dokładnie znana testatorowi, a także może przywołać do czynności biegłego (art. 87 § 1 pkt 2 PrNot). Natomiast jeśli testator stawający przed notariuszem jest niewidomy, głuchy, niemy lub głuchoniemy to na jego życzenie notariusz powinien przywołać do czynności wskazaną przez niego zaufaną osobę (art. 87 § 1 pkt 3 PrNot). Testament notarialny jest zatem jedyną możliwą postacią testamentu zwykłego dostępną dla takich osób.

Zgodnie z art. 94 § 1 PrNot notariusz powinien odczytać przygotowany akt notarialny zawierający rozrządzenia spadkodawcy i przekonać się, że testator dokładnie rozumie treść oraz znaczenie przygotowanego aktu notarialnego oraz że akt ten jest zgodny z wolą testatora[143]. Ustawa nie wskazuje jednak, co powinien uczynić notariusz w przypadku, gdy osoba biorąca udział w akcie nie rozumie treści oraz znaczenia aktu bądź też, że akt jest niezgodny z jej wolą.

Osobą upoważnioną do sporządzenia testamentu notarialnego może być także konsul działający w charakterze notariusza. Tym samym, w pewnych sytuacjach, możliwe jest sporządzenie testamentu notarialnego także poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej. Konwencja Wiedeńska o stosunkach konsularnych z dnia 24 kwietnia 1963 roku, która została ratyfikowana przez Polskę w dniu 17 września 1981 roku, w art. 5 pkt f stanowi, że funkcje konsularne polegają m.in. na działaniu konsula w charakterze notariusza, jeżeli nie sprzeciwiają się temu ustawy i inne przepisy państwa przyjmującego[144]. Z art. 28 ust. 1 ustawy z dnia 25

[142] Postanowienie SN z 4 grudnia 1973 r., III CRN 294/73, OSNC 1974, Nr 11, poz. 193; postanowienie SN z 9.03.2005 r., II CK 478/04, OSNC 2006, Nr 2, poz. 34; *M. Wojewoda*, Kilka uwag na temat testamentu notarialnego osoby niemogącej pisać, Rejent 2004, Nr 1, s. 114 i n..

[143] *J. Dziwański*, Obowiązek wyjaśniająco-doradczy notariusza przy sporządzaniu testamentu notarialnego w przypadkach z art. 961 k.c. (część I), Nowy Przegląd Notarialny 2003, Nr 2, s. 7-16; *J. Dziwański*, Obowiązek wyjaśniająco-doradczy notariusza przy sporządzaniu testamentu notarialnego w przypadkach z art. 961 k.c. (część II), Nowy Przegląd Notarialny 2004, Nr 1, s. 7-16; *A. Oleszko*, Prawo spadkowe w praktyce notarialnej. Księga IV Kodeksu cywilnego - komentarz. Spadki, cz. I, Rejent 2018, Nr 1, s. 109 i n.

[144] Konwencja Wiedeńska o stosunkach konsularnych sporządzona w Wiedniu dnia 24 kwietnia 1963 r. (Dz. U. z 1982 r. Nr 13, poz. 98).

czerwca 2015 roku - Prawo konsularne wynika zaś, że spośród czynności notarialnych konsul może:

1) sporządzić i poświadczyć wypisy, odpisy, wyciągi i kopie dokumentów;
2) poświadczyć własnoręczność podpisu i znaku ręcznego;
3) poświadczyć datę okazania dokumentu, pozostawania osoby przy życiu lub w określonym miejscu[145].

Ponadto konsul może sporządzić akt notarialny, jeżeli uzyskał od Ministra Sprawiedliwości upoważnienie na piśmie, udzielone mu na wniosek ministra właściwego do spraw zagranicznych (art. 28 ust. 3 prawa konsularnego).

Akt notarialny obejmujący testament jest dokumentem urzędowym, stanowiącym dowód tego, co zostało w nim urzędowo zaświadczone (art. 2 § 2 PrNot, art. 244 § 1 k.p.c.). Zaprzeczenie prawdziwości dokumentu urzędowego jakim jest testament notarialny jest dopuszczalne na podstawie art. 252 k.p.c. Jednakże samo wyrażenie przypuszczenia, że dokument urzędowy, w tym zarówno oryginał, jak i wypis aktu notarialnego, może być niezgodny z prawdą, nie stanowi zaprzeczenia jego prawdziwości i nie podważa jego mocy dowodowej. Należy udowodnić, że dokument ten nie pochodzi od organu, który go wystawił, lub że zawarte w nim oświadczenie jest niezgodne z prawdą[146]. Jednakże przeprowadzenie wskazanego dowodu jest w praktyce bardzo trudne[147].

Testament notarialny, spośród wszystkich form testamentu, najbardziej sprzyja realizacji rozrządzeń *mortis causa* oraz potwierdzeniu *animus testandi* testatora. Najistotniejszym czynnikiem odróżniającym testament notarialny od pozostałych form jest udział profesjonalisty w całym procesie sporządzania aktu woli. Testator uzyskuje pomoc już na etapie formułowania rozrządzeń, co sprzyja uniknięciu nieporozumień co do skutków prawnych, jakie dokonane przez niego dyspozycje wywrą po otwarciu spadku. Spadkodawca zostaje także wyręczony przez notariusza przy dopełnieniu wszelkich aspektów związanych z formalnymi aspektami testamentu. Z uwagi na obowiązek odmówienia dokonania czynności prawnej w przypadku powzięcia podejrzenia, że osoba, która staje przed notariuszem, nie ma zdolności do czynności prawnych, jego udział utrudnia ewentualne próby podważania testamentu z powołaniem się na brak zdolności testowania spadkodawcy. Jest to także jedyna forma testamentu, w której możliwe jest uczynienie zapisu windykacyjnego (art. 981^1 § 1 k.c.).

[145] Ustawa z dnia 25 czerwca 2015 r. - Prawo konsularne (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 823 z późn. zm.).
[146] Postanowienie SN z 8 stycznia 2003 r., II CKN 247/01, LEX nr 75250.
[147] Por. *M. Maciejewska-Szałas*, Testament notarialny, [w:] *S. Osojca-Kozłowska* (red.), Prawo w administracji i gospodarce, Łódź–Kielce 2021, s. 49; *J. Kremis*, art. 950, [w:] *E. Gniewek, P. Machnikowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2016, Legalis/el., Nb 18.

Sporządzenie testamentu notarialnego jako czynność notarialna, nakłada na notariusza obowiązek zachowania w tajemnicy treści rozrządzeń testamentowych. Zgodnie z art. 18 PrNot notariusz zobowiązany jest do zachowania w tajemnicy okoliczności sprawy, o których powziął wiadomość ze względu na wykonywane czynności notarialne. Tego rodzaju argument może mieć dla spadkodawcy znaczenie zwłaszcza w sytuacji, w której obawia się on, że treść dokonanych rozrządzeń mogłaby powodować konflikty natury majątkowej lub osobistej między członkami rodziny[148].

Sporządzenie testamentu w formie aktu notarialnego w najwyższym stopniu zabezpiecza nośnik (dokument) zawierający rozrządzenia na wypadek śmierci. Notariusz ma obowiązek przechowywania sporządzonych aktów, w tym testamentów, przez co najmniej 10 lat. Po upływie tego okresu lub w przypadku zaprzestania prowadzenia działalności kancelarii, akty notarialne zostają przekazana na przechowanie do archiwum ksiąg wieczystych właściwego sądu rejonowego (art. 90 § 1 PrNot)[149]. Oryginały aktów notarialnych nie mogą zaś być wydawane poza miejsce ich przechowywania (art. 95 PrNot). Wypis aktu notarialnego ma natomiast moc prawną oryginału (art. 109 PrNot). Wypis powinien być dosłownym powtórzeniem oryginału, jednak poprawek i przekreśleń znajdujących się w oryginale nie należy zamieszczać w wypisie (art. 110 § 3 PrNot). Wypis testamentu notarialnego traktowany jest jako testament i stanowi podstawę orzekania sądu (np. w sprawie o stwierdzenie nabycia spadku czy o dział spadku) lub dokonywania czynności przez notariusza (wydanie aktu poświadczenia dziedziczenia)[150]. Tym samym w zasadzie niemożliwe jest zniszczenie, przerobienie lub podrobienie testamentu notarialnego.

Z uwagi na to, że testator dysponuje jedynie wypisem aktu notarialnego czynności testatora podjęte wobec wypisu aktu notarialnego traktuje się, co do zasady, tak jakby były skierowane względem dokumentu zawierającego testament. Tym samym odwołanie testamentu sporządzonego w formie aktu notarialnego może nastąpić przez świadome zniszczenie przez spadkodawcę wypisu tego aktu[151].

---

[148] *J. Haberko*, art. 950, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 5.

[149] Szczegółowe warunki przekazywania na przechowanie aktów notarialnych oraz sposób prowadzenia ksiąg notarialnych, czynienia wzmianek o wydaniu wypisów, odpisów, wyciągów i innych dokumentów określa rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 kwietnia 1991 r. w sprawie prowadzenia ksiąg notarialnych oraz przekazywania na przechowanie dokumentów sądom rejonowym (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 2039).

[150] Postanowienie SN z 30 czerwca 1972 r., I CR 403/72, OSNC 1973, Nr 3, poz. 49.

[151] Postanowienie SN z 6.08.2015 r., V CSK 635/14, OSNC 2016, Nr 6, poz. 79. Tak też w literaturze: *E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński*, art. 946, [w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI…, op. cit., Nb 19; *J. Kremis*, art. 946, [w:] *E. Gniewek, P. Machnikowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2016, Legalis/el., Nb 16; *E. Niezbecka*, art. 946, [w:] *A. Kidyba*, Kodeks cywilny. Komentarz…, op. cit., Nb 3; *T. Justyński*, Cywilne prawo - spadkowe prawo - zniszczenie przez spadkodawcę testamentu sporządzonego w formie notarialnej. Glosa do postanowienia SN z dnia 6 sierpnia 2015 r., V CSK 635/14, OSP

Spadkodawca, chcąc ułatwić spadkobiercom odnalezienie testamentu, może zwrócić się do notariusza z wnioskiem o wpisanie testamentu do Notarialnego Rejestru Testamentów. Informacja o zarejestrowaniu testamentu ujawniona może być dopiero po śmierci spadkodawcy, a informację tę może uzyskać każdy, bez konieczności podania przyczyny poszukiwania testamentu osoby zmarłej. Dopiero dostęp do treści testamentu i możliwość stwierdzenia dziedziczenia na jego podstawie wymaga wykazania interesu prawnego na ogólnych zasadach prawa spadkowego. Dzięki temu, po okazaniu aktu zgonu, spadkobiercy, jak również wierzyciele oraz sąd spadku, mogą sprawdzić istnienie dokumentu[152].

Wydaje się, że najistotniejszą wadą rozrządzenia majątkiem na wypadek śmierci poprzez testament notarialny jest konieczność poniesienia kosztów notarialnych[153]. Ponadto w celu sporządzenia testamentu notarialnego wymagane jest, co do zasady, pewne przygotowanie, umówienie terminu wizyty w kancelarii notarialnej itp. Ponadto, mimo że w świetle prawa sporządzenie testamentu notarialnego nie ogranicza zasady odwołalności, ponieważ akt woli na wypadek śmierci w tej formie można zmienić i odwołać testamentem sporządzonym w dowolnej formie, to jednak dokonywanie drobnych zmian w treści dyspozycji może być kosztowne, gdyby testator chciał tego dokonać także w formie testamentu notarialnego[154].

Wątpliwości praktyczne budzi kwestia odwołania testamentu notarialnego. Jak każdy inny testament, może być odwołany przez spadkodawcę, który ma pełną zdolność do czynności

2016, Nr 6, poz. 58, s. 798-806; *G. Wolak*, Glosa do postanowienia SN z dnia 6 sierpnia 2015 r., V CSK 635/14, NPN 2016, Nr 3, s. 35-56; *K. Osajda*, art. 946, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 19; *A. Sylwestrzak*, art. 946, [w:] *M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 3. Odmiennie: A. Mączyński, Glosa do postanowienia SN z dnia 30 czerwca 1972 r., I CR 403/72, OSP 1973, Nr 10, poz. 192; *S. Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 408–409; *J. Kremis, J. Kuźmicka-Sulikowska*, art. 946, [w:] *E. Gniewek, P. Machnikowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2017, Legalis/el., Nb 16 (J. Kuźmicka-Sulikowska przy okazji aktualizacji komentarza zmieniła stanowisko wyrażane wcześniej przez J. Kremisa); *P. Księżak*, Glosa do postanowienia SN z dnia 6 sierpnia 2015 r., V CSK 635/14, Rejent 2016, Nr 1, s. 139-146; *M. Niedośpiał*, Glosa do postanowienia SN z dnia 6 sierpnia 2015 r., V CSK 635/14, Palestra 2016, Nr 11, s. 89-93.

[152] https://rejestry-notarialne.pl (dostęp: 17.05.2022 r.). Notarialny Rejestr Testamentów (NORT) został powołany uchwałą Krajowej Rady Notarialnej nr VII/46/2011 z 4.06.2011 r. w sprawie utworzenia rejestru testamentów i zasad jego funkcjonowania. NORT działa od 5.10.2011 r. i nie zawiera informacji o treści testamentu ani danych osobowych spadkobierców. Wpis potwierdza jedynie fakt sporządzenia przez określonego spadkodawcę testamentu i jego rejestrację oraz wskazuje, w której kancelarii notarialnej można otrzymać wypis tego dokumentu. Prowadzony przez spółkę Rejestry Notarialne sp. z o.o. z siedzibą w Warszawie, której jedynym właścicielem jest Krajowa Rada Notarialna.

[153] Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 czerwca 2004 r. w sprawie maksymalnych stawek taksy notarialnej (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1473 z późn. zm.) maksymalna stawka za sporządzenie aktu notarialnego zależna jest od czynności prawnej, którą dokumentuje i wynosi:

- 50 zł w przypadku samego testamentu (§ 8 pkt 3),
- 150 zł w przypadku testamentu zawierającego zapis zwykły, polecenie lub pozbawienie uprawnionego prawa do zachowku (§ 8 pkt 4),
- 200 zł w przypadku testamentu zawierającego zapis windykacyjny (§ 8 pkt 5).

[154] Por. zamiast wielu: *K. Osajda*, art. 950, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 8.

prawnych, w zasadzie w dowolnej formie. W praktyce jednak pewne trudności sprawia odwołanie testamentu notarialnego poprzez jego zniszczenie. Oryginał testamentu notarialnego pozostaje w kancelarii notarialnej, a spadkobierca otrzymuje jedynie jego wypis. Samo zniszczenie wypisu może być bardzo problematyczne na płaszczyźnie dowodowej w sprawie o stwierdzenie nabycia spadku. Trudnością może okazać się wykazanie, że intencją spadkodawcy niszczącego wypis testamentu notarialnego było odwołanie testamentu, a nie np. chęć utrzymania treści rozrządzeń w tajemnicy aż do chwili otwarcia spadku[155].

Przy sporządzaniu testamentu w formie aktu notarialnego może jednak dojść do niedopełnienia stawianych mu wymagań formalnych lub niezachowania procedur przewidzianych w PrNot. Kwestia skutków naruszenia wymagań formalnych dla sporządzenia aktu notarialnego budzi kontrowersje w doktrynie. Według jednego ze stanowisk, wszystkie reguły formalne przewidziane w PrNot należy traktować tak samo, zaś naruszenie którejkolwiek z nich skutkować będzie bezwzględną nieważnością testamentu notarialnego. Za takim podejściem przemawiać ma zasada *lege non distinguente* oraz wykładnia historyczna[156]. Jest to pogląd mniejszościowy[157]. Odmienne stanowisko zakłada, że nie każda nieprawidłowość powstała przy dokonywaniu czynności notarialnej obejmującej testament powoduje jego nieważność. W szczególności zaś nie powinno powodować nieważności testamentu notarialnego naruszenie uregulowań o charakterze porządkowym. Na rzecz tego poglądu przemawia przede wszystkim zasada *favor testamenti*, ponieważ prowadzi on do ratowania ważności oświadczenia woli spadkodawcy w sytuacji, kiedy testator w zasadzie nie miał wpływu na dokonane błędy. Stanowisko takie prezentowane jest przez większość doktryny[158]. W judykaturze natomiast prezentowane jest stanowisko, iż wśród wymagań

[155] Co prawda w orzecznictwie przyjmuje się, że dopuszczalne jest odwołanie testamentu notarialnego przez zniszczenie jego wypisu, lecz w praktyce na płaszczyźnie dowodowej trudno wykazać, zwłaszcza po śmierci spadkodawcy i przy istnieniu innych wypisów, czy wreszcie oryginału w kancelarii notarialnej, że spadkodawca miał wolę odwołania takiego testamentu. Zob. postanowienie SN z dnia 6 sierpnia 2015 r., V CSK 635/14, OSNC 2016, Nr 6, poz. 79.

[156] Art. 88 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. - Prawo o notariacie, które było poprzednikiem ustawa z dnia 25 maja 1951 r. Prawo o notariacie (Dz. U. Nr 36, poz. 276), ustawa z dnia 24 maja 1989 r. Prawo o notariacie (Dz. U. Nr 33, poz. 176 z późn. zm.) oraz obowiązującej obecnie ustawy z dnia 14 lutego 1991 r. Prawo o notariacie (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1192 z późn. zm.), precyzyjnie wyliczał przepisy rozporządzenia, których naruszenie prowadziło do nieważności aktu notarialnego. Brak analogicznego wyliczenia w kolejnych wersjach Prawa o notariacie sugeruje zatem, że wszystkie elementy formy aktu notarialnego mają takie samo znaczenie. Zatem naruszenie któregokolwiek powinno skutkować tym, że powstałego dokumentu nie można traktować jako aktu notarialnego.

[157] Tak np.: *E. Skowrońska-Bocian*, Testament…, op. cit., s. 87-88; *E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński*, art. 950, [w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI…, op. cit., Nb 19; *S. Wójcik*, Glosa do uchwały SN z dnia 19 lipca 2001 r., III CZP 36/01, OSP 2002, Nr 2, s. 78–79. Pogląd taki prezentowany zaprezentowany został także w judykaturze, zob. uchwała SN z 19 lipca 2001 r., III CZP 36/01, OSNC 2002, Nr 1, poz. 7.

[158] *F. Błahuta* (et. al.), Kodeks cywilny. Komentarz, Tom III, Warszawa 1972, s. 1873-1874; *S. Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 374; *B. Kucia*, art. 950, [w:] *M. Fras, M. Habdas* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 15-16; *M. Pazdan*, art. 941, [w:] *K. Pietrzykowski* (red.), Kodeks…, op. cit, Nb 6; *J.*

wynikających z PrNot tylko niektóre uznać można za istotne to znaczy takie, których niedopełnienie pozbawia sporządzony dokument mocy dokumentu urzędowego. Istotne zaś są wymagania, które dotyczą istoty czynności notarialnej i nie mogą być zastąpione ustaleniami z wykorzystaniem zwykłych środków dowodowych. Uchybienie pozostałym wymaganiom, mającym charakter porządkowy, nie pozbawia aktu mocy dokumentu urzędowego. Może ono być co najwyżej przedmiotem zainteresowania organów samorządu notarialnego w związku z możliwością wszczęcia ewentualnego postępowania dyscyplinarnego względem notariusza, który dopuścił się przewinienia zawodowego[159].

Zarówno w piśmiennictwie jak i w judykaturze nie wypracowano dotychczas zamkniętego katalogu uchybień, które skutkowałyby niezachowaniem formy aktu notarialnego, a w konsekwencji nieważność testamentu notarialnego. Analiza dotychczasowego dorobku orzeczniczego Sądu Najwyższego pozwala jednak wyróżnić pewne okoliczności, w których taki skutek zaistnieje. Nieważność testamentu notarialnego powoduje m.in:

1. wpisanie obok tuszowego odcisku palca nieumiejącego lub niemogącego pisać testatora jego imienia i nazwiska oraz umieszczenie podpisu przez osobę, która nie była obecna przy stawianiu tego znaku (art. 87 § 1 pkt 4 PrNot)[160];
2. niesporządzenie przez notariusza wzmianki na dokumencie o dopełnieniu przez niego obowiązku przekonania się, że treść dokonanej czynności jest dokładnie znana i zrozumiała dla głuchego lub głuchoniemego spadkodawcy (art. 87 § 1 pkt 2 w zw. z art. 92 § 3 PrNot)[161];
3. nieodebranie przez notariusza oświadczenia woli od testatora, a ograniczenie się jedynie do odczytania mu uprzednio przygotowanego przez notariusza i spadkobiercę projektu testamentu, który następnie spadkodawca podpisał[162].

Natomiast za uchybienie o charakterze porządkowym, a więc nie wywołujące skutku w postaci nieważności testamentu notarialnego, uznane zostało m.in.:

Turłukowski, Sporządzenie testamentu…, op. cit., s. 87; *M. Wojewoda*, Kilka uwag na temat testamentu notarialnego osoby niemogącej pisać, Rejent 2004/1, s. 114 i n.;
M. Maciejewska-Szałas, art. 951, [w:] *M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 10; *P. Księżak*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 200-201.

[159] postanowienie SN z 15 maja 2003 r., I CKN 367/01, LEX nr 585680; postanowienie SN z 25 stycznia 2006 r., I CK 277/05, LEX nr 607103; postanowienie SN z 4 lipca 2019 r., II CSK 6/19, LEX nr 2691653.

[160] Postanowienie SN z 9 września 2011 r., I CSK 248/11, LEX nr 1043961; wyrok SA w Łodzi z 2.10.2015 r., I ACa 431/15, OSA 2016, nr 2, poz. 11.

[161] Uchwała SN z 19 lipca 2001 r., III CZP 36/01, OSNC 2002, Nr 1, poz. 7.

[162] Postanowienie SN z 12 października 1992 r., I CR 156/92, LEX nr 1671662.

1. niewskazanie z jakich przyczyn nieumiejący lub niemogący pisać testator nie złożył podpisu na dokumencie[163];
2. nieoznaczenie miejsca sporządzenia aktu notarialnego[164];
3. niewłaściwe pouczenie testatora o treści przepisu[165].

W przypadku testamentu notarialnego istnieje jednak dodatkowe zabezpieczenie od skutków błędów przy sporządzaniu testamentu, związane z odpowiedzialnością odszkodowawczą notariusza (art. 49 PrNot). Sporządzenie nieważnego testamentu notarialnego może uzasadniać odpowiedzialność odszkodowawczą notariusza zarówno na podstawie art. 415 k.c. (odpowiedzialność deliktowa), jak i art. 471 k.c. i n. w zw. z art. 734–749 k.c. (odpowiedzialność kontraktowa)[166]. Ponadto każdy notariusz podlega obowiązkowemu ubezpieczeniu od odpowiedzialności cywilnej za szkody wyrządzone przy wykonywaniu czynności notarialnych (art. 19a PrNot), co zabezpiecza możliwość wyegzekwowania roszczenia.

Testament w formie notarialnej jest spotykany powszechnie i występuje w wielu prawodawstwach. We wszystkich systemach prawnych jest sporządzany przez notariusza. Różnice dotyczą tego, czy jest wymagana obecność świadków oraz, ewentualnie, czy jest wymagana obecność więcej niż jednego notariusza. W niektórych systemach prawnych wyróżnia się natomiast dwie postaci testamentu notarialnego: otwarty oraz zamknięty (mistyczny)[167].

Mimo że uczestnictwo notariusza nadaje czynności testowania pewność i powagę, zmniejsza ryzyko nieważności lub bezskuteczności rozrządzeń oraz eliminuje ryzyko zaginięcia czy zniekształcenia testamentu to testament notarialny, jak każda forma testamentu, ma pewne wady. Forma ta bez wątpienia powinna zostać utrzymana, jednakże z uwagi na coraz liczniejsze wątpliwości praktyczne związane z testamentem własnoręcznym, w niedalekiej przyszłości może okazać, że testament notarialny pozostanie w istocie jedyną formą testamentu zwykłego mająca jakiekolwiek praktyczne znaczenie. Należy więc rozważyć wprowadzenie

[163] Postanowienie SN z 4 grudnia 1973 r., III CRN 294/73, OSNC 1974, Nr 11, poz. 193; postanowienie SN z 25 stycznia 2006 r., I CK 277/05, LEX nr 607103.
[164] Postanowienie SN z 15 maja 2003 r., I CKN 367/01, LEX nr 585680.
[165] Postanowienie SO w Lublinie z 31 grudnia 2015 r., II Ca 756/15, LEX nr 1994000.
[166] Wyrok SN z 9 maja 2008 r., III CSK 366/07, LEX nr 424389; Wyrok SA w Łodzi z 2 października 2015 r., I ACa 431/15, OSA 2016, Nr 2, poz. 11; Wyrok SA w Szczecinie z 4 grudnia 2019 r., I ACa 194/19, LEX nr 2895393; wyrok SA w Łodzi z 2 października 2015 r., I ACa 431/15, OSA 2016, Nr 2, poz. 11; *M. Niedośpiał*, Odpowiedzialność odszkodowawcza za sporządzenie nieważnego testamentu allograficznego. Glosa do wyroku SN z dnia 18 listopada 2015 r., III CSK 16/15, ST 2017, Nr 11, s. 83-84; *K. Osajda*, art. 950, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 26.
[167] *M. Rzewuski*, Notarial testament in Europe, Studia Prawnoustrojowe 2012, Nr 16, s. 205-210.

nowej formy testamentu prywatnego, pozostawiając spadkodawcy możliwość sporządzenia testamentu bez udziału urzędnika.

4.1.3. Testament allograficzny

Testament allograficzny (z greckiego: *allos* – inny, obcy *graphein* – pisać)[168] został uregulowany w art. 951 k.c. Zgodnie z tym przepisem spadkodawca może sporządzić testament w ten sposób, że w obecności dwóch świadków oświadczy swoją ostatnią wolę ustnie wobec wójta (burmistrza, prezydenta miasta), starosty, marszałka województwa, sekretarza powiatu albo gminy lub kierownika urzędu stanu cywilnego (§ 1). Oświadczenie spadkodawcy spisuje się w protokole z podaniem daty jego sporządzenia. Protokół odczytuje się spadkodawcy w obecności świadków. Protokół powinien być podpisany przez spadkodawcę, przez osobę, wobec której wola została oświadczona, oraz przez świadków. Jeżeli spadkodawca nie może podpisać protokołu, należy to zaznaczyć w protokole ze wskazaniem przyczyny braku podpisu (§ 2). Osoby głuche lub nieme nie mogą sporządzić testamentu allograficznego (§ 3).

Sporządzenie testamentu allograficznego wymaga zatem zachowania następujących formalności:

a) spadkodawca oświadcza swą wolę ustnie wobec odpowiedniego organu urzędowego i w obecności dwóch świadków;
b) oświadczenie to spisuje się w protokole z podaniem daty jego sporządzenia;
c) protokół odczytuje się spadkodawcy w obecności świadków;
d) protokół podpisują: spadkodawca, odpowiedni organ urzędowy oraz świadkowie.

Akt testowania rozpoczyna się od złożenia oświadczenia ostatniej woli w formie ustnej. Chodzi o ustne wyrażenie woli, tj. o jej wypowiedzenie za pomocą słów w danym języku powszechnym. Nie jest dopuszczalna żadna inna forma tego oświadczenia, np. język migowy[169]. Wymóg ustnego oświadczenia nie będzie spełniony w sytuacjach, w których spadkodawca przyniósłby jedynie treść sporządzonych wcześniej pism i przedstawił je osobie

[168] *M. Kuryłowicz*, Słownik terminów zwrotów i sentencji łacińskich oraz pochodzenia łacińskiego, Warszawa 2012, s. 143.
[169] *J. Haberko*, art. 951, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 11; *K. Osajda*, art. 951, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 2, 46; *E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński*, art. 951, [w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI…, op. cit., Nb 14.

urzędowej bądź też jedynie odczytał treść przygotowanego wcześniej przez inne osoby projektu testamentu[170].

Wola ma być oświadczona wobec wójta (burmistrza, prezydenta miasta), starosty, marszałka województwa, sekretarza powiatu albo gminy lub kierownika urzędu stanu cywilnego. Katalog osób uprawnionych do przyjęcia oświadczenia ma charakter zamknięty (*numerus clausus*). Oznacza to, że nie jest dopuszczalne sporządzenie testamentu allograficznego przed kimkolwiek innym, nawet jeżeli jest zastępcą jednej ze wskazanych w powołanym przepisie osób lub też ma uczestniczyć w sporządzaniu aktu ostatniej woli z polecenia czy upoważnienia takiej osoby. Czynności prawa spadkowego mają charakter osobisty także jeżeli chodzi o osobę urzędową. Sporządzenie testamentu allograficznego należy zaś do dziedziny czynności prawa cywilnego i nie wiąże się z pojęciem „czynności administracyjnej", a tym bardziej „decyzji administracyjnej". Uprawnienie do odebrania oświadczenia ostatniej woli jest ściśle związane z zajmowanym stanowiskiem i przekazanie go innej osobie (podwładnemu) w drodze aktu władczego nie jest dopuszczalne[171]. Analiza prawnoporównawcza wykazuje, że osobliwością polskiego prawa spadkowego jest szeroki katalog osób urzędowych, przed którymi można sporządzić akt ostatniej woli. Prawodawstwa innych państw zasadniczo przewidują węższy katalog. Umieszczenie w nim przedstawicieli regionów, np. marszałka województwa, nie tylko jawi się jako bezrefleksyjne, bezcelowe i bez praktycznego znaczenia, co również być może sprzeczne z zasadą subsydiarności, decydującą o tym, że konkretna powinność działania i kompetencja powinna należeć do organu administracji najbliższego obywatelowi[172]. W doktrynie zgłasza się natomiast postulat uzupełnienia o konsula katalogu osób urzędowych wskazanych w art. 951 § 1 k.c.[173].

Przy składaniu oświadczenia przez spadkodawcę powinno być obecnych co najmniej dwóch świadków. Nie ma przeszkód, by świadków było więcej. Świadkiem testamentu może być także osoba, która sporządza protokół[174]. Natomiast osobę urzędową uczestniczącą

[170] Tak: uchwała SN z 26.02.1993 r., III CZP 24/93, OSNC 1993, Nr 7-8, poz. 134. Zob. także *M. Niedośpiał*, Pojęcie ustności oświadczenia woli testatora. Glosa do uchwały SN z dnia 26 lutego 1993 r., III CZP 24/93, Państwo i Prawo 1994, Nr 7-8, s. 147-150;
[171] uchwała SN(7) z 27 września 1991 r., III CZP 61/91, OSNC 1992, Nr 4, poz. 49.
[172] Zob. szerzej: *P. Cybula*, Oświadczenie ostatniej woli wobec marszałka województwa (art. 951 KC). Pytanie o sens i przyszłość regulacji, [w:] *M. Kućka, K. Pałka* (red.), Nie tylko hipoteka… Zeszyt jubileuszowy dedykowany Profesorowi Jerzemu Pisulińskiemu, Warszawa 2015, s. 42-53. Autor wskazuje m.in., że wg. stanu na 2015 r., testament allograficzny przed marszałkiem województwa sporządziła tylko jedna osoba. Miało to miejsce w 2012 r. przed marszałkiem województwa śląskiego.
[173] *P. Czubik*, Ograniczenia funkcji i czynności notarialnych konsula RP w świetle polskiego prawa konsularnego na tle uregulowań prawa międzynarodowego publicznego, Rejent 1997, Nr 10, s. 68-69.
[174] Uchwała SN z 7 listopada 1962 r., III CO 14/62, OSNC 1963, Nr 7-8, poz. 140.

w sporządzaniu testamentu allograficznego uważa się za tzw. świadka kwalifikowanego. Tym samym znajdą do niej zastosowanie art. 956 i 957 k.c.[175].

Art. 951 § 2 k.c. zawiera wymóg spisania oświadczenia spadkodawcy w postaci protokołu, jednakże przepis ten nie jest jednoznaczny co do tego, kto powinien sporządzić protokół. Brak wyraźnej regulacji normatywnej w tym zakresie oraz dążenie do utrzymania w mocy sporządzonych aktów ostatniej woli, przemawiają przeciwko restrykcyjnej wykładni co do analizowanej kwestii. Sporządzenie protokołu to w istocie czynność techniczna, która w sposób naturalny powierzona może zostać pracownikowi administracyjnemu. Należy zatem przyjąć, że protokolantem może być zarówno jeden z uczestników aktu testowania, jak i osoba trzecia. Nic także nie stoi na przeszkodzie, by protokolantem była osoba, dla której w testamencie została przewidziana korzyść majątkowa[176].

Protokół może być sporządzony pismem ręcznym lub maszynowym i nie musi być przygotowany na papierze urzędowym oraz nie musi zawierać żadnych znaków urzędowych[177]. Nie jest jednak możliwe sporządzenie protokołu wyłącznie w sposób elektroniczny, bez jego wydrukowania[178]. Niezgodność sporządzonego protokołu z rzeczywistym przebiegiem testowania nie narusza przepisów o formie, jeżeli dotyczy okoliczności w danym wypadku nieistotnych. Taką okolicznością jest np. przypisanie osobie urzędowej roli świadka, świadkowi zaś roli osoby urzędowej[179]. Art. 951 § 2 k.c. formułuje jedynie wymóg zawarcia w protokole oświadczenia spadkodawcy i daty. Tym samym nie spowoduje nieważności testamentu brak wskazania osób obecnych przy sporządzaniu testamentu, brak wskazania miejsca złożenia oświadczenia czy brak określenia funkcji sprawowanej przez osobę urzędową[180]. Natomiast brak daty powoduje nieusuwalny brak formalny testamentu allograficznego skutkujący jego nieważnością. Opatrzenie protokołu testamentu allograficznego datą, odmiennie niż w przypadku testamentu własnoręcznego (art. 949 § 2 k.c.),

[175] Uchwała SN z 2 grudnia 1994 r., III CZP 152/94, OSNC 1995, Nr 3, poz. 50.
[176] Uchwała SN z 27 listopada 1969 r., III CZP 76/69, OSNC 1970, Nr 6, poz. 104; Uchwała SN(CI) z 2 czerwca 1949 r., C 227/49, OSN 1949, Nr 2-3, poz. 30; Uchwała SN z 7 listopada 1962 r., III CO 14/62, OSNC 1963, Nr 7-8, poz. 140.
[177] Uchwała SN(CI) z 2 czerwca 1949 r., C 227/49, OSN 1949, Nr 2-3, poz. 30.
[178] *K. Osajda*, art. 951, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 65; *E. Niezbecka*, art. 951, [w:] *A. Kidyba*, Kodeks cywilny. Komentarz…, op. cit., Nb 11.
[179] Orzeczenie SN z 19 listopada 1960 r., 2 CR 895/60, OSNC 1962, Nr 3, poz. 89; *K. Przybyłowski*, Glosa do orzeczenia Sądu Najwyższego z dnia 19 listopada 1960 r. 2 CR 895/60, Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych, 7, 1963, s. 75–76.
[180] *P. Księżak*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 205.

ma charakter bezwzględny. Jednakże testament allograficzny nie będzie nieważny w sytuacji, gdy protokół takiego testamentu opatrzono datą, a następnie datę te przerobiono[181].

Zgodnie z art. 951 § 2 zd. 2 k.c. protokół testamentu allograficznego odczytuje się spadkodawcy w obecności świadków. Przepis ten formułuje jedynie wymóg odczytania protokołu spadkodawcy, nie czyniąc w tym przedmiocie żadnych szczegółowych wymogów. Należy zatem uznać, że nie ma znaczenia, kto odczytuje protokół[182]. Natomiast jeśli odczytanie protokołu nie nastąpi to testament jest nieważny[183].

Osoba urzędowa, tak jak świadkowie, musi uczestniczyć w sporządzaniu testamentu osobiście, tzn. musi wysłuchać oświadczenia spadkodawcy, musi uczestniczyć w odczytywaniu protokołu spadkodawcy i podpisać się na protokole. Nie musi natomiast uczestniczyć w samej technicznej czynności, jaką jest sporządzenie protokołu. Jeżeli osoba urzędowa uczestniczyła jedynie przy odczytywaniu protokołu, testament jest nieważny[184].

Ostatnią wskazaną w art. 951 k.c. czynnością wymaganą przy sporządzaniu testamentu allograficznego jest podpisanie protokołu. Protokół powinien być podpisany przez spadkodawcę, przez osobę, wobec której wola została oświadczona oraz przez świadków. Jeżeli świadków testamentu było więcej niż dwóch, powinni podpisać się wszyscy, jednakże brak podpisu nadliczbowych świadków, podobnie jak niezdolność nadliczbowych świadków do pełnienia funkcji świadka, nie powoduje nieważności testamentu. Brak podpisu nie może zostać uzupełniony w późniejszym czasie. Jeżeli spadkodawca nie może podpisać protokołu, należy to zaznaczyć w protokole ze wskazaniem przyczyny braku podpisu (art. 951 § 2 zd. 4 k.c.). Wymóg złożenia podpisu przez osobę urzędową zostanie zrealizowany także wtedy, gdy podpisanie protokołu zawierającego ostatnią wolę spadkodawcy przez osobę, wobec której ta wola została złożona w trybie art. 951 k.c., nastąpi jedynie przy poświadczeniu przez nią podpisów świadków i osoby podpisującej się za nie umiejącego pisać spadkodawcę[185].

---

[181] Uchwała SN z 7 marca 1978 r., III CZP 13/78, OSNC 1978, Nr 9, poz. 154; *B. Kordasiewicz*, Glosa do uchwały SN z dnia 7 marca 1978 r., III CZP 13/78, OSP 1979, Nr 2, poz. 23; *E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński*, art. 951, [w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI…, op. cit., Nb 25; *K. Osajda*, art. 951, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 87.

[182] Tak: *P. Księżak*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 205-206; *K. Osajda*, art. 951, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 90; *E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński*, art. 951, [w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI…, op. cit., Nb 26; *J. Haberko*, art. 951, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 21. Odmienny pogląd został wyrażony w orzecznictwie pod rządzami DekrPrSpadk: orzeczenie SN z dnia 21 października 1961 r., 4 CR 644/61, OSNC 1962 Nr 4, poz. 145, str. 96.

[183] Postanowienie SN z 12 stycznia 1993 r., I CRN 208/92, LEX nr 146210.

[184] Postanowienie SN z 25 października 1973 r., III CRN 241/73, OSNC 1974, Nr 6, poz. 116; *B. Kordasiewicz*, Glosa do postanowienia SN z dnia 25 października 1973 r., III CRN 241/73, Państwo i Prawo 1975, Nr 5, s. 163.

[185] Uchwała SN z 27 listopada 1969 r., III CZP 76/69, OSNC 1970, Nr 6, poz. 104.

Testament allograficzny w założeniu jest formą uroczystą dającą duże prawdopodobieństwo prawidłowości formalnej i materialnej rozrządzeń. W sporządzaniu testamentu uczestniczy przedstawiciel władzy publicznej i dwóch świadków, co ma gwarantować, że spadkodawca rzeczywiście złożył określone oświadczenie, że działał z wolą testowania, w warunkach zapewniających swobodę testowania[186]. Wprowadzenie tej formy do systemu prawnego uzasadnione było zamiarem ułatwienia sporządzenia testamentu przez spadkodawcę. Wskazywano, że dla wielu osób zbyt trudne może być sporządzenie testamentu własnoręcznego. Dodatkowym argumentem była znacznie mniejsza, w porównaniu z obecną, mobilność społeczeństwa i znaczne problemy z dostępem do notariuszy, których biura mieściły się w zasadzie wyłącznie w miastach, co znacznie utrudniało sporządzenie testamentu w formie aktu notarialnego. Z kolei na skutek zmian wprowadzonych ustawą z dnia 25 września 1954 roku o reformie podziału administracyjnego wsi i powołaniu gromadzkich rad narodowych[187] w miejsce 3001 gmin utworzono gęstą sieć 8789 gromad[188], co zapewniać miało łatwy dostęp do upoważnionej osoby urzędowej[189]. Podział na gromady okazał się jednak zawodny, tym bardziej że upadła koncepcja kolektywizacji wsi, w której realizacji gromadzkie rady narodowe miały odgrywać rolę organizatorską. Założeniem było, że gromadzkie rady narodowe powinny skoncentrować swą uwagę na sprawach przebudowy ustroju rolnego. Przybliżenie siedziby organu stopnia podstawowego do ludności z jednoczesnym przekazaniem kompetencji z byłych gmin do powiatów w istocie oddaliło organy administracji od mieszkańców wsi. Gromady, nie mając odpowiednich kompetencji, oddaliły mieszkańców od organów administracji, w wielu wypadkach rolnik w celu załatwienia swych spraw musiał się zwracać do powiatu[190].

Argumenty uzasadniające utrzymanie testamentu allograficznego w systemie prawa utraciły swoją aktualność. Obecnie dostęp do notariusza jest znacznie łatwiejszy, a jednostki obecnego samorządu terytorialnego są znacznie większe w porównaniu z dawnymi gromadami, co zwiększa odległość dzielącą testatora od osoby uprawnionej do sporządzenia testamentu allograficznego. Natomiast likwidacja analfabetyzmu pozwala niemalże każdemu sporządzić testament własnoręczny[191].

---

[186] *P. Księżak*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 202.
[187] Ustawa z dnia 25 września 1954 r. o reformie podziału administracyjnego wsi i powołaniu gromadzkich rad narodowych (Dz. U. Nr 43, poz. 191).
[188] Zob. szerzej: *E. Ura*, Prawo administracyjne, Warszawa 2021, s. 199-200; *B. Jaworska-Dębska*, [w:] *M. Stahl* (red.), Prawo administracyjne. Pojęcia, instytucje, zasady w teorii i orzecznictwie, Warszawa 2019, s. 362-364; *J. Korczak*, [w:] *J. Blicharz, P. Lisowski* (red.), Prawo administracyjne, Warszawa 2022, s. 629-631; *E. Ura*, Podział terytorialny państwa oraz terytorialna organizacja rad narodowych, [w:] *E. Ura* (red.), Rady narodowe. Administracja. Samorząd. Podstawowe zagadnienia, Rzeszów 1986, s. 17 i n.
[189] *J.S. Piątowski, B. Kordasiewicz*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 110.
[190] *E. Ura*, Prawo administracyjne…, op. cit., s. 199-200.
[191] *J.S. Piątowski, B. Kordasiewicz*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 110.

W doktrynie wskazuje się, że sporządzenie testamentu w formie allograficznej jest ryzykowne[192]. Niektórzy przedstawiciele uważają wręcz, że ta forma testamentu może działać jak pułapka[193]. Obserwacja praktyki pokazuje, że testamenty allograficzne często budziły wątpliwości co do swojej ważności. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest z jednej strony duża liczba wymogów formalnych wymaganych dla ważności testamentu allograficznego, z drugiej zaś okoliczność, że oświadczenie spadkodawcy nie jest przyjmowane przez osobę o fachowych kwalifikacjach. Osoby urzędowe, przed którymi sporządza się ten testament, nie muszą być prawnikami i nie ciąży na nich obowiązek kontrolowania, czy treść rozrządzeń testamentowych jest zgodna z prawem.

Analiza orzecznictwa Sądu Najwyższego w sposób jednoznaczny uwidacznia, jak wiele trudności sprawia sporządzenie ważnego testamentu allograficznego. Wśród spraw, które rozpatrywał Sąd Najwyższy odnaleźć można stany faktyczne w których np.

- został sporządzony testament wspólny w formie allograficznej, naruszający zakaz wyrażony w art. 942 k.c.[194];
- nieumiejąca pisać i czytać testatorka podpisała się na protokole testamentu w ten sposób, że skreśliła na nim trzy krzyżyki[195];
- testator oświadczył swoją wolę wyłącznie przed wójtem, bez obecności dwóch świadków[196];
- oświadczenie ostatniej woli nastąpiło wobec osoby urzędowej, która nie miała kompetencji do występowania w takiej roli[197];
- wójt zadawał spadkodawcy pytania dotyczące treści testamentu, zaś ten potwierdził swoją ostatnią wolę poprzez potakujące kiwnięcia głową[198].

Z uwagi na stosunkowo częste naruszenia wymogów formalnych towarzyszących sporządzaniu testamentu allograficznego, dążąc do uzdrowienia nieważnych testamentów, w judykaturze wykształciła się konstrukcja konwersji nieważnego testamentu allograficznego na ważny testament ustny. Uznaje się, że nieważność testamentu przewidzianego w art. 951

[192] Zamiast wielu: *K. Osajda*, art. 951, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 115.
[193] Tak: *K. Przybyłowski*, Glosa do orzeczenia SW w Krakowie z 23 sierpnia 1963 r., III Cr 1353/63, OSPiKA 1964, Nr 6, poz. 127; *E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński*, art. 951, [w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI…, op. cit., Nb 1; *P. Księżak*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 207.
[194] Postanowienie SN z 27 kwietnia 2001 r., III CKN 396/00, LEX nr 550964; Postanowienie SN z 9 września 2021 r., V CSKP 117/21, LEX nr 3253704.
[195] Postanowienie SN z 30 maja 2001 r., III CKN 184/01, LEX nr 550963.
[196] Postanowienie SN z 12 stycznia 2007 r., IV CSK 257/06, LEX nr 277295.
[197] Postanowienie SN z 8 czerwca 2000 r., V CKN 53/00, LEX nr 52453; Postanowienie SN z 27 lutego 1998 r., II CKU 151/97, LEX nr 519912; Postanowienie SN z 13 lutego 1997 r., I CKN 79/96, LEX nr 50575; Uchwała SN z 22 marca 1982 r., III CZP 5/82, OSNC 1982, Nr 8-9, poz. 117.
[198] Postanowienie SN z 5 listopada 2020 r., II CSK 81/19, LEX nr 3077103.

k.c. spowodowana niezachowaniem obowiązującego przepisu prawa może być uznana za okoliczność szczególną w rozumieniu art. 952 § 1 k.c. W rezultacie oświadczenie ostatniej woli złożone przez spadkodawcę w zamiarze sporządzenia testamentu allograficznego może zostać uznane jako ważny testamentu ustny. W szczególności nieważność testamentu allograficznego spowodowana zamieszczeniem w nim rozrządzeń dwóch spadkodawców (art. 942 k.c.), nie stanowi przeszkody do uznania oświadczeń woli złożonych przez tych spadkodawców za dwa oddzielne testamenty ustne. Także nieważność spowodowana mylnym wyobrażeniem spadkodawcy, że oświadczył on swą ostatnią wolę wobec funkcjonariusza upoważnionego do współdziałania w sporządzeniu tego testamentu, może być uznana za szczególną okoliczność w rozumieniu art. 952 § 1 k.c., uzasadniającą potraktowanie oświadczenia ostatniej woli spadkodawcy jako testamentu szczególnego z art. 952 k.c. Konwersja jest możliwa, bowiem czynności zmierzające do sporządzenia testamentu allograficznego przypominają sporządzenie testamentu ustnego. Zakładając, że osoba urzędowa, przed którą następuje oświadczenie woli jest świadkiem równym pozostałym świadkom to spełnione są wszystkie przesłanki potrzebne dla ważności testamentu ustnego. Co zaś się tyczy okoliczności usprawiedliwiających sporządzenie testamentu szczególnego to wskazuje się, że w przypadku nieważności testamentu allograficznego mogą zachodzić okoliczności uzasadniające sporządzenie aktu ostatniej woli w formie szczególnej. Taką okolicznością nie jest obawa rychłej śmierci, lecz niemożliwość (znaczne utrudnienie) zachowania zwykłej formy testamentu wskutek szczególnych okoliczności (art. 952 § 1 k.c.). Za szczególną okoliczność przyjęto brak znajomości prawa przez urzędnika co do wymagań formy testamentu allograficznego i przez to wprowadzenie w błąd testatora co do tego, że sporządził ważny testament allograficzny. Natomiast 6-miesięczny termin, o którym mowa w art. 955 k.c. należy liczyć od dowiedzenia się przez spadkodawcę o nieważności sporządzonego przezeń testamentu allograficznego, ponieważ dopiero od tej chwili jest on świadom konieczności sporządzenia nowego aktu ostatniej woli celem skutecznego wyrażenia swoich postanowień *mortis causa*[199].

Stanowisko judykatury dopuszczające konwersję nieważnego testamentu allograficznego w testament ustny spotkało się z aprobatą wielu przedstawicieli doktryny[200],

[199] Uchwała SN(7z) z 22 marca 1971 r., III CZP 91/70, OSNC 1971, Nr 10, poz. 168; Uchwała SN z 22 kwietnia 1974 r., III CZP 19/74, OSNC 1974, Nr 12, poz. 209; Uchwała SN z 9 lutego 1981 r., III CZP 68/80, OSNC 1981, Nr 6, poz. 103; Uchwała SN z 22 marca 1982 r., III CZP 5/82, OSNC 1982, Nr 8-9, poz. 117; Postanowienie SN z 24 marca 1998 r., I CKU 6/98, Prok.i Pr.-wk 1998, Nr 9, poz. 27; Postanowienie SN z 30 maja 2001 r., III CKN 184/01, LEX nr 550963; Postanowienie SN z 17 marca 2004 r., II CK 67/03, LEX nr 602409; Wyrok SN z 18 listopada 2015 r., III CSK 16/15, OSNC 2016, Nr 10, poz. 122; Postanowienie SN z 9 września 2021 r., V CSKP 117/21, LEX nr 3253704.

[200] Zob. *M. Pazdan*, art. 952, [w:] *K. Pietrzykowski* (red.), Kodeks…, op. cit, Nb 40; *K. Osajda*, art. 951, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 127-130; *E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński*, art. 942,

zgłoszono jednak w stosunku do niego również zdecydowane uwagi krytyczne[201], zwłaszcza wobec koncepcji dopuszczającej zastosowanie konwersji również w przypadku rozrządzenia przez testatora majątkiem na wypadek śmierci wobec nieupoważnionej osoby urzędowej[202]. Wskazuje się, że w omawianym przypadku nie następuje konwersja, gdyż dokonana czynność spełnia wymagania innej formy testamentu, tj. przewidzianej w art. 952 § 1 k.c., zamiast w art. 951 k.c., zatem w istocie zostaje sporządzony ważny testament ustny[203]. Zróżnicowanie stanowisk w przedmiocie konwersji testamentu allograficznego wydaje się być spowodowane zanegowaniem w tym przypadku zasady *ignorantia iuris nocet*, zgodnie z którą znajomość prawa obowiązuje nie tylko urzędników, choć ich w stopniu szczególnym, lecz również każdego człowieka. Przeciwstawić jej można jedynie zasadę zaufania obywatela do działania organów państwa. Skoro dana czynność prawna została dokonana przy czynnym udziale urzędnika publicznego, to taka okoliczność zwalnia zainteresowanego od wnikliwego badania jej ważności[204].

Warto także zauważyć, że w orzecznictwie dopuszczono możliwość uznania odpowiedzialności Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego za szkodę wynikłą z nieważności testamentu allograficznego. Możliwe jest zatem domaganie się w takich sytuacjach odszkodowania na podstawie art. 417 § 1 k.c.[205].

[w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI…, op. cit., Nb 16; *A. Mączyński*, Glosa do uchwały SN z dnia 22 marca 1971 r., III CZP 91/70, OSP 1972, Nr 2, s. 26 i n.; *M. Rzewuski*, Konwersja testamentu…, op. cit., s. 410; *J. Stobienia*, Glosa do uchwały SN z dnia 9 lutego 1981 r., III CZP 68/80, OSP 1982, Nr 9-10, s. 364-366.; *P. Księżak*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 230-231;

[201] Zob. *J. Gwiazdomorski*, Wykładnia przepisów o testamencie na tle uchwały składu 7 sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 marca 1971 r., III CZP 91/70, Nowe Prawo 1973, Nr 6, s. 822 i n.; *J. Kosik*, Przesłanki sporządzenia testamentu ustnego, Studia Cywilistyczne 1969, Nr 13–14, s. 195 i n.; *B. Kordasiewicz*, Testamentowe dziedziczenie gospodarstw rolnych, Wrocław 1978, s. 78; *S. Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 380–381.

[202] *A. Proksa*, Glosa do uchwały SN z 22 marca 1982 r., III CZP 5/82, NP 1984/3, s. 113 i n.; *E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński*, art. 952, [w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI…, op. cit., Nb 16; *M. Pazdan*, art. 952, [w:] *K. Pietrzykowski* (red.), Kodeks…, op. cit, Nb 40; *M. Sychowicz*, [w:] *H. Ciepła* (et. al.), Kodeks cywilny…, op. cit., s. 846; *B. Kucia*, art. 950, [w:] *M. Fras, M. Habdas* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 19; *M. Mamica*, Nieważny testament allograficzny – czy słuszna jest jego konwersja na testament ustny?, Palestra 2014, Nr 5-6, s. 73-76.

[203] *S. Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 379-380; *K. Osajda*, art. 958, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 8; *E. Niezbecka*, Prawo spadkowe w zarysie, Lublin 2000, s. 76; *M. Maciejewska-Szałas*, art. 951, [w:] *M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 17; Zob. także *K. Gandor*, Konwersja nieważnych…, op. cit., s. 27–88; *M. Skonieczny*, Konwersja nieważnej czynności prawnej, Temidium 2013, Nr 3, s. 29-34; *E. Skowrońska-Bocian*, Prawo spadkowe, Warszawa 2014, s. 85-87.

[204] Tak też: *K. Osajda*, art. 951, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 130.2.

[205] Wyrok SN z 18 listopada 2015 r., III CSK 16/15, OSNC 2016, Nr 10, poz. 122; *W. Borysiak*, Odpowiedzialność odszkodowawcza z tytułu braku powołania do dziedziczenia w wadliwie sporządzonym testamencie. Glosa do wyroku SN z dnia 18 listopada 2015 r., III CSK 16/15, OSP 2021, Nr 5, s. 21 i n.; *P. Dzienis*, Odpowiedzialność cywilna władzy publicznej za nieważny testament allograficzny. Glosa do wyroku SN z dnia 18 listopada 2015 r., III CSK 16/15, Przegląd Sądowy 2017, Nr 7-8, s. 163-169; *P. Księżak*, Glosa do wyroku SN z dnia 18 listopada 2015 r., III CSK 16/15, Rejent 2017, Nr 5, s. 91-97; *M. Niedośpiał*, Odpowiedzialność odszkodowawcza za

Testament allograficzny aktualnie w zasadzie nie występuje w praktyce[206], zaś celowość utrzymania tej formy testamentu w obecnej postaci jest poddawana w wątpliwość[207]. Przedstawione rozważania pozwalają na stwierdzenie, że testament allograficzny nie przystaje do możliwości i potrzeb współczesnych spadkodawców. Pozostawienie tej formy testamentu w Kodeksie cywilnym uzasadnione było potrzebą możliwości sporządzenia testamentu, będącego dokumentem urzędowym, w sytuacji ograniczonego dostępu do usług notariusza[208]. Obecnie, w świetle zaniku analfabetyzmu oraz powszechnego dostępu do notariuszy ta racja legislacyjna nie występuje. Praktyka uwidoczniła natomiast wysoką zawodność tej konstrukcji, wynikającą przede wszystkim z wysokiego stopnia skomplikowania oraz braku wymagań co do merytorycznych kwalifikacji osób odbierających oświadczenie testatora[209]. Testament allograficzny, z uwagi na swoją doniosłą formę, budzi zaufanie testatora co do skuteczności złożonego oświadczenia woli na wypadek śmierci, podczas gdy w istocie stosunkowo łatwo może zostać dotknięty wadą skutkującą jego nieważnością. Tym samym forma testamentu allograficznego nie realizuje w sposób należyty wymogów stanowiących *ratio legis* dla wszystkich form testamentów, tj. zapewnienia, że treść oświadczenia woli testatora zostanie poznana przez inne osoby z chwilą śmierci testatora oraz umożliwienia jednoznacznego stwierdzenia, że dany akt dokonany przez zmarłego jest rzeczywiście testamentem[210].

4.2. Testamenty szczególne

4.2.1. Testament ustny

Zgodnie z art. 952 § 1 k.c., jeżeli istnieje obawa rychłej śmierci spadkodawcy albo jeżeli wskutek szczególnych okoliczności zachowanie zwykłej formy testamentu jest niemożliwe lub bardzo utrudnione, spadkodawca może oświadczyć wolę ustnie przy jednoczesnej obecności

sporządzenie nieważnego testamentu allograficznego. Glosa do wyroku SN z dnia 18 listopada 2015 r., III CSK 16/15, Samorząd Terytorialny 2017, Nr 11, s. 80-86.

[206] Zob. np. *P. Cybula*, Oświadczenie ostatniej woli…, op. cit., s. 42 i n; *A. Pabin*, Testament…, op. cit., s. 104.

[207] *Z. Radwański*, Zielona księga. Optymalna wizja kodeksu cywilnego Rzeczypospolitej Polskiej, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2007, Nr 1, s. 14; *J. Górecki*, Uwagi do pisemnej wersji wystąpienia prof. dr. hab. Maksymiliana Pazdana pt. „Wybrane projektowane zmiany w prawie spadkowym", [w:] Nowy kodeks cywilny odpowiedzią na wyzwania współczesności, Warszawa 2015, s. 2 (materiały konferencyjne); *K. Osajda*, Prawo spadkowe (w) przyszłości. Perspektywy rozwoju prawa spadkowego, Monitor Prawniczy 2019, Nr 2, s. 73; *S. Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 376-377.

[208] *S. Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 376-377; *J.S. Piątowski, B. Kordasiewicz*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 110.

[209] *J.S. Piątowski, B. Kordasiewicz*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 112.

[210] Por. *E. Skowrońska-Bocian*, Forma testamentu w prawie polski, Warszawa 1991, s. 17; *S. Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 363-364; *J. Rudnicki*, Rola formy…, op. cit., s. 35-36.

co najmniej trzech świadków. Testament ustny może sporządzić każdy, kto znajdzie się w okolicznościach wskazanych w treści przepisu. Jedynym wymogiem jest zdolność testowania. Ustawodawca nie wprowadza zatem dodatkowych przesłanek podmiotowych dopuszczalności sporządzenia testamentu ustnego[211].

Hipoteza normy zawartej w art. 952 § 1 k.c. jest skonstruowana jako alternatywa rozłączna, na co wskazuje zastosowanie spójnika alternatywy „albo". W takim przypadku zastosowanie znajdzie wyłącznie jeden bądź drugi element (człon) wskazany w treści przepisu[212]. Zatem w przypadku przepisu art. 952 k.c. alternatywę rozumieć należy tak, że do ważnego sporządzenia testamentu ustnego wystarczy zaistnienie chociażby jednej ze wskazanych sytuacji. Nie muszą one wystąpić łącznie. Tym samym zarówno istnienie obawy rychłej śmierci spadkodawcy, jak i niemożność lub trudność w zakresie sporządzenia testamentu w formie zwykłej powodowane szczególnymi okolicznościami stanowią samodzielne, wyłączne a zarazem wystarczające przesłanki dla ważnego sporządzenia testamentu ustnego[213].

Wskazuje się, że polski prawodawca bardzo szeroko ujął przesłanki umożliwiające oświadczenie ostatniej woli w formie ustnej[214]. Kontrowersyjna jest, mogąca wystąpić samoistnie, przesłanka obawy rychłej śmierci spadkodawcy. Jej wystąpienie nie uniemożliwia sporządzenia aktu ostatniej woli w formie zwykłej, zważywszy, że jednym ze zwykłych testamentów jest testament holograficzny, którego sporządzenie nie jest wyjątkowo skomplikowane. Dlatego też w doktrynie pojawiają liczne głosy, iż *de lege ferenda* budzi wątpliwości utrzymywanie przesłanki istnienia obawy rychłej śmierci jako umożliwiającej sporządzenie testamentu ustnego, chociażby dlatego, że z uwagi na jej liberalne przesłanki, może być wykorzystywana do nadużyć, w celu zniekształcenia ostatniej woli spadkodawcy[215].

Charakter prawny przesłanki obawy rychłej śmierci spadkodawcy jest od lat sporny w doktrynie i judykaturze, budząc wątpliwości i rozbieżności interpretacyjne. W piśmiennictwie i orzecznictwie przedstawiono trzy koncepcje jej rozumienia, tj. subiektywną, obiektywną oraz subiektywno-obiektywną, czyli pośrednią, łączącą elementy obu poprzednich.

---

[211] Zamiast wielu: *J. Haberko*, art. 952, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 1-4.
[212] Por. *Z. Ziembiński*, Logika praktyczna, Warszawa 2012, s. 86-88.
[213] Zob. postanowienie SN z 13 lutego 1997 r., I CKN 79/96, LEX nr 50575; postanowienie SN z 8 sierpnia 1973 r., III CRN 180/73, LEX nr 1673037; postanowienie SN z 7 marca 1997 r., II CKN 11/97, LEX nr 1227939; postanowienie SN z 20 marca 2018 r., V CSK 492/17, LEX nr 2500444.
[214] *J.S. Piątowski, B. Kordasiewicz*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 113.
[215] Zob. np. *S. Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 378; *S. Wójcik*, Glosa do post. SN z 10.10.2000 r., V CKN 97/00, OSP 2001, Nr 111, poz. 161; *K. Osajda*, art. 952, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 4; *P. Księżak*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 208.

Koncepcja subiektywna zakłada, że do spełnienia przesłanki obawy rychłej śmierci spadkodawcy wystarczy istnienie jedynie subiektywnego przekonania testatora co do jego bliskiego zgonu. Według tej interpretacji nacisk powinien zostać położony na odczucia samego testatora. Ważne jest jego indywidualne przeświadczenie, że grozi mu śmierć. Jednakże subiektywnie rozumiana obawa rychłej śmierci spadkodawcy nie oznacza lęku czy strachu przed śmiercią, lecz świadomość spadkodawcy, że możliwa jest rychła śmierć. Zatem w ujęciu subiektywnym z faktu, że spadkodawca nie odczuwa lęku przed śmiercią i nie obawia się śmierci, nie można wyprowadzić wniosku, że nie istnieje obawa rychłej śmierci, w rozumieniu art. 952 § 1 k.c.[216]. Interpretacja subiektywna zdaje się być prezentowana najrzadziej zarówno w doktrynie jak i judykaturze[217].

W przypadku koncepcji obiektywnej obawa rychłej śmierci spadkodawcy musi być uzasadniona okolicznościami o charakterze obiektywnym, zwłaszcza stanem zdrowia testatora, ocenianym z punktu widzenia wiedzy medycznej[218] oraz doświadczenia życiowego[219]. Sprawą wtórną są natomiast przyczyny, które spowodowały powstanie obawy rychłej śmierci. Obawa rychłej śmierci zachodzi, gdy w świetle dostępnych w danej chwili informacji uzasadnione jest oczekiwanie, że śmierć spadkodawcy nastąpi w bliskim czasie jako następstwo znanych w tym momencie okoliczności[220]. Koncepcja obiektywna jest stosunkowo szeroko reprezentowana w doktrynie[221] oraz orzecznictwie[222].

Połączeniem tych dwóch koncepcji jest dominująca obecnie zarówno w orzecznictwie, jak i doktrynie, koncepcja subiektywno-obiektywna, określana również mianem mieszanej lub pośredniej[223]. Przesłanka istnienia obawy rychłej śmierci spadkodawcy jest spełniona, gdy

---

[216] Postanowienie SN z 15 lutego 2008 r., I CSK 381/07, LEX nr 465921.

[217] Tak: Uchwała SN z 7 stycznia 1992 r., III CZP 135/91, Biul.SN 1992, Nr 1, poz. 17. Zob. także: *W. Żywicki*, Testamenty ustne w świetle orzecznictwa, NP 1971, Nr 1, s. 108 i n.; *F. Błahuta* (et. al.), Kodeks cywilny. Komentarz, Tom III, Warszawa 1972, s. 1878.

[218] Postanowienie SN z 18 kwietnia 2002 r., II CKN 15/00, LEX nr 55102.

[219] Orzeczenie SN z 4 lipca 1952 r., C 1321/52, OSNCK 1953, Nr 1, poz. 30.

[220] Tak np. *S. Wójcik, F. Zoll,* [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 378, którzy opowiadają się za wyłącznie obiektywnym rozumieniem przesłanki obawy rychłej śmierci.

[221] Por. zwłaszcza *J. Gwiazdomorski*, Prawo spadkowe w zarysie, Warszawa 1990, s. 112; *J. Kosik*, Przesłanki sporządzenia testamentu ustnego, Studia Cywilistyczne 1969, Nr 13–14, s. 204; *A.R. Światłowski*, Obawa rychłej śmierci jako przesłanka testamentu ustnego, Monitor Prawniczy 1993, Nr 3, s. 66; *S. Wójcik, F. Zoll,* [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 378; *A.R. Światłowski*, Glosa do uchwały SN z dnia 7 stycznia 1992 r., III CZP 135/91, Rejent 1992, Nr 11, s. 102 i n..

[222] Za obiektywnym rozumieniem przesłanki obawy rychłej śmierci m.in.: orzeczenie SN z 4 lipca 1952 r., C 1321/52, OSNCK 1953, Nr 1, poz. 30; Orzeczenie SN z 6 sierpnia 1958 r., 1 CR 512/58, LEX nr 1634041; postanowienie SN z 25 marca 1974 r., III CRN 5/74, OSNC 1975, Nr 3, poz. 42;

[223] M.in. *E. Skowrońska-Bocian*, Testament…, op. cit., s. 108–109; *M. Maciejewska-Szałas*, art. 952, [w:] *M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 5; *E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński*, art. 952, [w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI…, op. cit., Nb 6-7; *E. Niezbecka*, art. 952, [w:] *A. Kidyba*, Kodeks cywilny. Komentarz…, op. cit., Nb 3; *J. Haberko*, art. 952, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 7; *K. Osajda*, art. 952, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak*

subiektywne, czyli wewnętrzne przekonanie testatora w tym przedmiocie opiera się na uzasadniających je okolicznościach obiektywnych, a przede wszystkim zasadach wiedzy medycznej i doświadczenia życiowego[224].

W orzecznictwie wskazano, że w stanach chorobowych, które nieuchronnie prowadzą do zgonu chorego, ustawową przesłankę obawy rychłej śmierci można uznać za spełnioną wówczas, gdy w stanie zdrowia następuje nagłe pogorszenie lub pojawiają się nowe rokowania wskazujące na nadzwyczajną bliskość czasową śmierci spadkodawcy. Wskazano także, że nie wystarczy sama obawa śmierci, zwłaszcza że każdy człowiek żyje ze świadomością nieuchronnego zgonu. Dla powstania możliwości skorzystania z formy testamentu ustnego niezbędne jest więc pojawienie się dodatkowego elementu, np. wypadku lub zachorowania na ciężką chorobę, zwykle kończącą się szybkim zgonem. Przedmiotową okoliczność należy wyeksponować w szczególności wówczas, gdy spadkodawca cierpi na ciężką chorobę (np. nowotworową), ale jego stan jest ustabilizowany. We wskazanych sytuacjach istnieje obawa śmierci, oceniana w kategoriach obiektywnych, jak i zazwyczaj subiektywnych, jednak przyznanie jej cechy „rychłości" wymaga wystąpienia dodatkowego elementu, np. nagłego pogorszenia się stanu zdrowia[225]. Mimo że nie można całkowicie pomijać „przeczucia śmierci", a zarazem nie można go w pełni racjonalnie wyjaśnić, to obawa ta musi jednak istnieć w chwili testowania. Sam fakt zgonu spadkodawcy w krótkim czasie po sporządzeniu testamentu ustnego nie jest wystarczający do uznania, że obawiał się on rychłej śmierci[226]. Z uwagi na szczególny charakter tej przesłanki w praktyce orzeczniczej stosunkowo częste jest korzystanie z pomocy biegłych w tym zakresie. Co więcej, jeśli ustalenie przesłanki ważności testamentu ustnego, w postaci obawy rychłej śmierci, wymaga wiadomości specjalnych, sąd powinien z urzędu dopuścić dowód z opinii biegłego, nawet jeżeli uczestnicy wniosku takiego nie zgłosili[227].

(red.), Kodeks…, op. cit., Nb 21–24; *W. Borysiak*, Funkcjonowanie w praktyce testamentu sporządzanego w formie ustnej (art. 952 KC), Warszawa 2014, s. 19–23.

[224] Postanowienie SN z 23 listopada 1998 r., II CKN 47/98, LEX nr 1214654; postanowienie SN z 24 marca 2000 r., I CKN 485/98, LEX nr 50850; postanowienie SN z 18 kwietnia 2002 r., II CKN 15/00, LEX nr 55102; postanowienie SN z 21 maja 2003 r., IV CKN 174/01, LEX nr 146434; postanowienie SN z 15 lutego 2008 r., I CSK 381/07, LEX nr 465921.

[225] Postanowienie SN z 25 lipca 2003 r., V CK 120/02, OSNC 2004, Nr 10, poz. 159; postanowienie SN z 3 grudnia 2010 r., I CSK 37/10, LEX nr 694228; postanowienie SN z 21 stycznia 2011 r., III CSK 98/10, OSNC-ZD 2011, Nr 4, poz. 79; postanowienie SN z 7 czerwca 2019 r., I CSK 269/18, LEX nr 2683377; postanowienie SN z 14 lutego 2019 r., IV CSK 583/17, OSNC 2019, Nr 11, poz. 115.

[226] Postanowienie SN z 15 lutego 2008 r., I CSK 381/07, LEX nr 465921.

[227] Postanowienie SN z 15 lutego 2008 r., I CSK 381/07, LEX nr 465921. Na temat sposobu ustalenia istnienia obawy rychłej śmierci zob. *D. Hajdukiewicz*, Opiniowanie sądowo-psychiatryczne w sprawach testamentowych, Postępy Psychiatrii i Neurologii 2003, Nr 4, s. 469–477; *E. Skupień*, Opiniowanie w sprawach o unieważnienie testamentu lub umowy darowizny. Prawo i Medycyna 2005, Nr 2, s. 111–121; *P. Cynkier*, Obawa rychłej śmierci

Ze szczególnym zainteresowaniem doktryny spotkała się możliwość sporządzenia ważnego testamentu ustnego przez osobę, która w chwili jego sporządzania pozostawała w stanie podjętego zamiaru samobójczego. W judykaturze przyjęto bowiem, że testament ustny, sporządzony w warunkach zamiaru samobójczego, nie będzie ważny, gdyż rozrządzenie majątkiem nie nastąpiło w sytuacji uzasadniającej istnienie obawy rychłej śmierci[228]. Zdaniem Sądu Najwyższego zamiar popełnienia samobójstwa sam w sobie stwarza tylko stan hipotetycznego zagrożenia dla życia w niedającej się przewidzieć przyszłości i należy go zakwalifikować do możliwych do opanowania stanów emocjonalnych. Stan ten, zwłaszcza jeżeli nie ma podłoża patologicznego, nie usuwa możliwości kontrolowania własnych zachowań i nie niweczy oddziaływania z zewnątrz na osobę pozostającą w tym stanie[229]. Zdaniem Sądu Najwyższego zamiar samobójczy nie jest uzasadniony okolicznościami zewnętrznymi, które dla spadkodawcy stanowią przesłankę do przyjęcia, że wkrótce umrze, lecz jest więc wynikiem stanu istniejącego „wewnątrz" testatora i z tej przyczyny nie można uznać go za okoliczność uzasadniającą obawę rychłej śmierci, o jaką chodzi w art. 952 § 1 k.c.[230]. Prezentowane stanowisko judykatury spotkało się z aprobatą doktryny[231], chociaż pojawiły się także głosy krytyczne, iż ze względu na zasadę *favor testamenti*, uznać należy spełnienie przesłanki obawy rychłej śmierci, a w konsekwencji testament ustny będzie ważny, jeśli spełnione zostaną pozostałe przesłanek tej formy[232].

Pewne wątpliwości mogą powstać także w przypadku określenia szczególnych okoliczności uniemożliwiających lub bardzo utrudniających dochowanie zwykłej formy

– wykorzystanie materiału dowodowego w ekspertyzie sądowo-psychiatrycznej, Psychiatria Polska 2019, Nr 1 (53), s. 191-200.

[228] Postanowienie SN z 20 listopada 2003 r., III CZP 7/02, OSP 2004/10, poz. 124; postanowienie SN z 5 lipca 2006 r., IV CSK 74/06, LEX nr 1101685.

[229] Postanowienie SN z 20 listopada 2003 r., III CZP 7/02, OSP 2004, Nr 10, poz. 124.

[230] Postanowienie SN z 5 lipca 2006 r., IV CSK 74/06, LEX nr 1101685.

[231] M.in. *M. Kłos*, Glosa do postanowienia SN z dnia 20 listopada 2003 r., III CZP 7/02, OSP 2004, Nr 10, s. 527; *E. Skowrońska-Bocian*, Obawa rychłej śmierci jako przesłanka sporządzenia testamentu ustnego, [w:] Ars Et Usus, Księga pamiątkowa ku czci sędziego Stanisława Rudnickiego, Warszawa 2005, s. 244; *W. Borysiak*, Sporządzenie testamentu ustnego przez osobę pozostającą w zamiarze samobójczym, Monitor Prawniczy 2007, Nr 18, s. 1032; *M. Pazdan*, art. 952, [w:] *K. Pietrzykowski* (red.), Kodeks…, op. cit, Nb 4; *B. Kucia*, art. 952, [w:] *M. Fras, M. Habdas* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 13; *M. Maciejewska-Szałas*, art. 952, [w:] *M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 8; *P. Księżak*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 209; *S. Niemczyk, A. Łazarska*, Prawno-medyczna wykładnia „obawy rychłej śmierci" jako przesłanka ważności testamentu ustnego, Prawo i Medycyna 2007, Nr 2, s. 86-100; *J. Kuźmicka-Sulikowska*, Okoliczności, przy których zaistnieniu możliwe jest sporządzenie testamentu ustnego według polskiego prawa spadkowego, Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze 2018, Nr 9, s. 114-115.

[232] *K. Osajda*, art. 952, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 36; *M. Niedośpiał*, Glosa do postanowienia SN z 20.11.2003 r., III CZP 7/02, PiP 2005, Nr 1, s. 116–120. Zob. także *J. Haberko*, art. 952, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 9, która wskazuje, że *ad casum* mogą mieć miejsce sytuacje, w których zamiar samobójczy jest konsekwencją obawy rychłej śmierci i w tym ujęciu sporządzenie testamentu z powołaniem analizowanej przesłanki mogłoby mieć miejsce.

testamentu, które także nie zostały w żaden sposób skonkretyzowane w art. 952 § 1 k.c. Skoro okoliczności muszą mieć charakter szczególny to wymagane jest zaistnienie nadzwyczajnych, wyjątkowych zdarzeń uniemożliwiających lub bardzo utrudniających sporządzenie testamentu w zwykłej formie. Jednakże niemożność lub utrudnienie w zakresie zachowania zwykłej formy testamentu, uzasadniające sporządzenie testamentu ustnego, może mieć źródło zarówno w okolicznościach zewnętrznych niezwiązanych z osobą spadkodawcy, jak i odnoszącymi się do osoby testatora. Szczególnymi okolicznościami, w rozumieniu art. 952 § 1 k.c., mogą zatem być takie okoliczności zewnętrze jak np. powódź, przerwanie komunikacji, epidemia, pobyt spadkodawcy w szpitalu zakaźnym, działania wojenne, ale także okoliczności wewnętrzne jak np. choroba, kalectwo, nieumiejętność sporządzenia testamentu w formie zwykłej związana z podeszłym wiekiem, o ile każde z nich uniemożliwia lub w poważnym stopniu utrudnia spadkodawcy sporządzenie testamentu zwykłego. Brak w art. 952 § 1 k.c., choćby przykładowego, wyliczenia niektórych z tych okoliczności sprawia, że nic nie ogranicza swobody oceny, jakie okoliczności mogą być uznane za szczególne, uzasadniające sporządzenie testamentu ustnego. Jednakże szczególne okoliczności muszą dotyczyć niemożności lub znacznej trudności w sporządzeniu testamentu w jakiejkolwiek formie zwykłej[233]. Ze względu na to, że testament jest jednostronną czynnością prawną, którą testator może sporządzić tylko osobiście, kwestia, czy i w jakim stopniu istnieją trudności w jego sporządzeniu, powinna być oceniona wyłącznie ze stanowiska tych możliwości faktycznych, jakie leżą w dyspozycji samego testatora, a nie osób trzecich, w szczególności krewnych spadkodawcy, którzy w wielu przypadkach po pokonaniu określonych trudności mogliby stworzyć mu warunki do sporządzenia testamentu w zwykłej formie, np. wzywając notariusza[234].

Przesłanka wynikająca z art. 952 § 1 k.c., aby testator oświadczył ostatnią wolę ustnie, oznacza wymaganie podania przez spadkodawcę treści testamentu świadkom, czyli wyrażenia wobec nich woli rozrządzenia majątkiem na wypadek śmierci oraz wskazania komu i jakie korzyści przeznacza[235]. Zarówno w orzecznictwie, jak i w doktrynie rozumienie pojęcia „ustności" zawartego art. 952 § 1 k.c. zdaje się wykraczać poza jego dosłowne znaczenie. Widoczna jest tendencja do uznawania za ustne oświadczenia woli takich wyrażeń woli, które

[233] Por. *S. Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 379; *A. Mączyński*, glosa do uchwały SN (7) z 22.3.1971 r., III CZP 91/70, OSPiKA 1972, Nr 2, poz. 26; *W. Borysiak*, Funkcjonowanie w praktyce…, op. cit., s. 28-30.
[234] Orzeczenie SN z 6 sierpnia 1958 r., 1 CR 512/58, LEX nr 1634041; postanowienie SN z 16 maja 2018 r., I CSK 17/18, LEX nr 2488078;
[235] Postanowienie SN z 13 czerwca 2013 r., IV CSK 688/12, LEX nr 1360295.

nie wiążą się z aktem mowy testatora rozumianym jako samodzielne wypowiedzenie słów na głos. Za dopuszczalne uznaje się sporządzenie testamentu ustnego przez osobę niemogącą mówić, jeżeli wyrazi ona swoją wolę za pomocą powszechnie przyjętych znaków, gestykulacji (np. języka migowego) albo innym zachowaniem, z zastrzeżeniem jednak, iż owe znaki, gestykulacja lub inne zachowanie spadkodawcy zostały w sposób niebudzący wątpliwości zrozumiane przez każdego ze świadków[236]. Niektórzy autorzy formułują jednak zastrzeżenia wobec takiej interpretacji i zalecają ostrożność przy ocenie ważności testamentu takiej osoby[237]. Zasadniczo przyjmuje się, że nie wystarcza ujawnienie woli w inny sposób ani podpisanie przez spadkodawcę przygotowanego przez inną osobę pisemnego projektu testamentu[238] albo odczytanie pisemnego projektu testamentu przez świadka i oświadczenie przez spadkodawcę, że to, co mu odczytano, uznaje za swoją ostatnią wolę[239]. Wymogi co do sposobu oświadczenia ostatniej woli bywają jednak *ad casum* złagodzone, w przypadku niejednoznacznych stanów faktycznych. Przykładowo za ważny testament ustny, przy uwzględnieniu zasady *favor testamenti*, uznany został przez Sąd Najwyższy akt ostatniej woli sporządzony wcześniej pismem maszynowym i własnoręcznie podpisany, który notariusz w obecności trzech świadków odczytał testatorowi, a testator, niemogący mówić z powodu stanu zdrowia, przytakiwał i potwierdzał treść odczytywanych kolejno fragmentów dokumentu. Podkreślono w szczególności, że w stanie faktycznym tej sprawy nie budziła wątpliwości wola zmarłego[240]. Sens przepisów dotyczących ustności sprowadza się bowiem do tego, że wola testatora ma pochodzić od niego, a nie od osób trzecich[241].

Oświadczenie woli spadkodawcy powinno mieć miejsce przy jednoczesnej obecności co najmniej trzech świadków. Wymóg jednoczesnej obecności oznacza, że świadkowie

[236] Postanowienie SN z 14 stycznia 1982 r., III CRN 169/81, OSNC 1982, Nr 5-6, poz. 91; postanowienie SN z 13 czerwca 2013 r., IV CSK 688/12, LEX nr 1360295; na tle DekrPrSpadk w podobnym duchu Uchwała SN(7z) z 22 maja 1961 r., 1 CO 18/61, OSNC 1962, Nr 1, poz. 4. W literaturze: *A. Mączyński*, Glosa do postanowienia SN z dnia 14 stycznia 1982 r., III CRN 169/81, OSP 1983, Nr 7-8, poz. 151, s. 368; *G. Wolak*, Forma przekazania…, op. cit., s. 35-58; *J. Gwiazdomorski*, Formy testamentu…, op. cit., s. 722–723; *S. Wójcik*, [w:] *J.S. Piątowski* (red.), System…, op. cit., s. 204; *L. Stecki*, [w:] *J. Winiarz* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., s. 851; *E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński*, art. 942, [w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI…, op. cit., Nb 20.

[237] Zob. np. *J.S. Piątowski*, *B. Kordasiewicz*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 114; *K. Osajda*, art. 952, [w:] K. Osajda, W. Borysiak (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 57; *J. Haberko*, art. 952, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 17.

[238] Uchwała SN z 20 września 1968 r., III CZP 85/68, OSNC 1969, Nr 6, poz. 102.

[239] Postanowienie SN z 25 października 1973 r., III CRN 241/73, OSNC 1974, Nr 6, poz. 116; *B. Kordasiewicz*, Glosa do postanowienia SN z dnia 25 października 1973 r., III CRN 241/73, PiP 1975, Nr 5, s. 163 i n.; uchwała SN z 26 lutego 1993 r., III CZP 24/93, OSNC 1993, Nr 7-8, poz. 134; *M. Niedośpiał*, Pojęcie ustności…, op. cit., s. 147-150.

[240] Postanowienie SN z 13 czerwca 2013 r., IV CSK 688/12, LEX nr 1360295.

[241] Por. *M. Niedośpiał*, Pojęcie ustności…, op. cit., s. 149.

powinni być obecni przez cały czas składania oświadczenia woli przez spadkodawcę[242]. Nie wydaje się jednak, by wymóg obecności spełniała jedynie fizyczna obecność w miejscu, w którym oświadczenie jest składane[243]. Tym samym za możliwe należy uznać sporządzenie testamentu ustnego np. przy pomocy środków porozumiewania się na odległość. Chociaż art. 952 k.c. *expressis verbis* nie przewiduje takiej możliwości, to uznanie dopuszczalności takiego sposobu sporządzenia testamentu ustnego jest rezultatem uprawnionej wykładni językowej, systemowej i funkcjonalnej. Co zaś szczególnie istotne, sporządzenie testamentu ustnego przy pomocy środków porozumiewania się na odległość realizuje funkcje formy testamentu co najmniej w takim samym stopniu, w jakim realizuje ją „tradycyjnie" sporządzony testament ustny[244].

Oświadczenie woli powinno zostać wyrażone w obecności co najmniej trzech świadków, zatem dopuszczalna jest obecność większej ich liczby. W wypadku, w którym świadków byłoby więcej niż trzech, wszyscy powinni spełniać przesłanki przewidziane w ustawie. To oznacza np., że wszyscy świadkowie powinni być jednocześnie obecni i to przez cały czas składania oświadczenia przez spadkodawcę, sporządzenia protokołu, jego odczytania i podpisania. Powinni także spełniać wymogi w zakresie zdolności do czynności prawnych, braku korzyści uzyskanej z rozrządzeń testamentowych oraz inne przewidziane w art. 956 k.c. i 957 k.c.[245]. Świadek testamentu musi znać język sporządzenia testamentu, natomiast nie jest wymagane by potrafił pisać i czytać w tym języku, wystarczy bowiem, że może pisać i czytać w innym języku[246]. Wybór osób mających pełnić rolę świadka należy do spadkodawcy. Do bycia świadkiem nie jest wymagana żadna dodatkowa czynność, dana osoba staje się świadkiem przez sam fakt, że testator w jej obecności podaje jej do wiadomości swoją wolę, którą ona przyjmuje[247]. Spadkodawca nie musi swego oświadczenia kierować wprost do takiej osoby. Jednakże warunkiem koniecznym przypisania wskazanej osobie roli świadka testamentu ustnego jest usłyszenie przez nią treści oświadczenia ostatniej woli, a więc wypowiedzi zawierającej rozrządzenie majątkiem na wypadek śmierci[248]. Nie będzie zaś świadkiem

[242] Wyrok SN z 21 marca 1966 r., III CO 9/66, OSNC 1966, Nr 9, poz. 146; uchwała SN z 26 kwietnia 2002 r., III CZP 22/02, OSNC 2003, Nr 2, poz. 19.
[243] Za takim rozumieniem wymogu obecności opowiadają się: *M. Załucki*, art. 952, [w:] *M. Załucki* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 7; *D.J. Walczak*, Sporządzenie testamentu ustnego przy pomocy środków porozumiewania się na odległość, Monitor Prawniczy 2021, Nr 19, s. 1019-1025. Odmiennie: *B. Kucia,* art. 952, [w:] *M. Fras, M. Habdas* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 31; *M. Maciejewska-Szałas*, art. 952, [w:] *M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 14.
[244] Zob. *D.J. Walczak*, Sporządzenie testamentu ustnego…, op. cit., s. 1019-1025.
[245] Zamiast wielu: *J. Haberko*, art. 952, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 14.
[246] Uchwała SN z 21 kwietnia 1972 r., III CZP 11/72, OSNC 1972, Nr 10, poz. 174.
[247] Postanowienie SN z 13 czerwca 2000 r., V CKN 67/00, LEX nr 52581.
[248] Postanowienie SN z 14 lutego 2006 r., II CK 419/05, LEX nr 607107.

testamentu ustnego osoba obecna w trakcie składania oświadczenia woli przez spadkodawcę, która odmówiła pełnienia takiej roli[249].

Treść testamentu powinna zostać spisana. Oświadczenie spadkodawcy powinno zostać spisane w ciągu roku od jego złożenia. Może to nastąpić w dowolnym miejscu. Nie jest przy tej czynności wymagana obecność spadkodawca albo świadków. W orzecznictwie przyjmuje się, że treść testamentu ustnego może być stwierdzona w trybie przewidzianym w art. 952 § 2 k.c. także po śmierci spadkodawcy[250]. Użyte przez ustawodawcę określenie „spisze" tłumaczyć należy w ten sposób, że oświadczenie testatora powinno zostać utrwalone za pomocą pisma na materiale mogącym zachować treść oświadczenia woli spadkodawcy. Spisanie może więc nastąpić w jakiejkolwiek postaci. Można uczynić to pismem ręcznym, maszynowym lub posłużyć się komputerem lub innymi urządzeniami (tablet, smartfon itd.). W tych ostatnich przypadkach konieczne jest jednak przedstawienie wydruku. Wydaje się, że wystarczające jest zachowanie istoty rozrządzeń poczynionych przez spadkodawcę, bez konieczności dokładnego odwzorowania treści złożonego oświadczenia. W dokumencie powinno zostać ujęte miejsce i data oświadczenia testatora oraz miejsce i data sporządzenia pisma. Sprostanie tym wymogom może ułatwić ustalenie, czy po stronie testatora był *animus testandi*, czy znajdował się on w okolicznościach uzasadniających sporządzenie testamentu ustnego oraz czy zachowany został termin określony w przepisie[251]. Spisanie oświadczenia spadkodawcy nie może nastąpić przez jego spadkobiercę, bowiem nie jest on osobą trzecią w rozumieniu art. 952 § 2 k.c.[252]. Osobą trzecią w rozumieniu tego przepisu nie jest także małżonek spadkobiercy[253] oraz jego matka[254].

W wypadku, gdy treść testamentu ustnego nie została w powyższy sposób stwierdzona, można ją w ciągu sześciu miesięcy od dnia otwarcia spadku stwierdzić przez zgodne zeznania

---

[249] Postanowienie SN z 4 marca 1997 r., I CKN 35/97, LEX nr 2711282.
[250] Uchwała SN(7z) z 13 lutego 1980 r., III CZP 69/79, OSNC 1980, Nr 9, poz. 154; wyrok SN z 21 października 1970 r., III CZP 62/70, OSNC 1971, Nr 4, poz. 64.
[251] *K. Osajda*, Sposoby stwierdzenia treści testamentu ustnego, Monitor Prawniczy 2013, Nr 9, s. 463-474; *A. Gałakan-Halicka*, Stwierdzenie treści testamentu ustnego, Monitor Prawniczy 2004, Nr 16, s. 739-762; *J. Kuźmicka-Sulikowska*, Stwierdzenie treści testamentu ustnego, [w:] *J. Jezioro, K. Zagrobelny* (red.), Wybrane zagadnienia polskiego prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ku czci Doktora Józefa Kremisa i Doktora Jerzego Strzebinczyka, Wrocław 2019, s. 135-153.
[252] Uchwała SN(7) z 2 listopada 2001 r., III CZP 54/01, OSNC 2002, Nr 7-8, poz. 8. Uchwała ta rozstrzygnęła rozbieżności judykatury. Do czasu jej wydania linia orzecznictwa w przedmiocie rozumienia „osoby trzeciej" kształtowała się niejednolicie. Zob. np. uchwała SN z 27 listopada 1969 r., III CZP 76/69, OSNCP 1970, Nr 6, poz. 104; uchwała SN z 22 marca 1989 r., III CZP 22/89, OSNCP 1990, Nr 12, poz. 221; wyrok SN z 10 stycznia 1991 r., III CZP 74/90, OSNCP 1991, Nr 7, poz. 84; postanowienie SN z 13 maja 1999 r., III CKN 231/98, OSP 1999, Nr 12, poz. 221. Zob. także *M. Niedośpiał*, Spadkobierca powołany do spadku w testamencie ustnym nie jest osobą trzecią z art. 952 § 2 k.c. Glosa do uchwały SN z dnia 23 listopada 2001 r., III CZP 54/01, PiP 2003, Nr 9, s. 126-130.
[253] Postanowienie SN z 10 maja 2002 r., IV CKN 1044/00, OSNC 2003, Nr 7-8, poz. 107.
[254] Postanowienie SN z 25 września 2003 r., V CK 175/02, LEX nr 172834.

świadków złożone przed sądem. Jeżeli przesłuchanie jednego ze świadków nie jest możliwe lub napotyka trudne do przezwyciężenia przeszkody, sąd może poprzestać na zgodnych zeznaniach dwóch świadków (art. 952 § 3 k.c.). Ten sposób stwierdzenia treści testamentu ustnego w praktyce występuje częściej niż sporządzenie przez świadków pisma mającego stwierdzać treść testamentu ustnego[255].

Spośród wszystkich form testamentu szczególnego testament ustny to w zasadzie jedyna forma, która jest obecna w praktyce testowania[256]. Przypadki sporządzania testamentów w formie ustnej są częstsze niż sporadyczne[257]. Obserwacja praktyki wskazuje, że spadkodawcy stosunkowo często przejawiają niechęć do sporządzenia testamentu w formie zwykłej (holograficznej albo notarialnej) oraz odraczają akt testowania „na ostatnią chwilę życia"[258].

Jest to przy tym forma testamentu, której konstrukcja pozwala na rozmaite fałszerstwa mogące przyjąć dwie postaci: zniekształcenia rzeczywiście wyrażonej przez spadkodawcę ostatniej woli spadkodawcy albo „sporządzenia" testamentu przez osobę trzecią, pomimo że oświadczenie testatora nie zostało faktycznie złożone[259]. W rezultacie zdecydowanie więcej fałszerstw pojawia się przy testamentach ustnych niż przy testamentach sporządzonych w innych formach[260].

Rozwiązania zbliżone do testamentu ustnego uregulowanego w art. 952 k.c. znane są m.in. prawodawstwu niemieckiemu[261], austriackiemu[262], szwajcarskiemu[263], włoskiemu[264], hiszpańskiemu[265] i francuskiemu[266].

---

[255] *W. Borysiak*, Funkcjonowanie w praktyce…, op. cit., s. 101.
[256] Por. *K. Osajda*, art. 952, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 176.
[257] *W. Borysiak*, Funkcjonowanie w praktyce…, op. cit., s. 136.
[258] Na to zjawisko wskazują także: *W. Borysiak*, Testament ustny de lege ferenda w świetle badań empirycznych i prawnoporównawczych, [w:] *E. Kabza, K. Krupa-Lipińska* (red.), Testament w prawie polskim – wybrane problemy, Toruń 2018, s. 24; *K. Osajda*, art. 952, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 6.2. Zob. także Postanowienie SR w Ostrowi Mazowieckiej z 1.07.2014 r., I Ns 59/14, LEX nr 1906612.
[259] *K. Osajda*, art. 952, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 179; *W. Borysiak*, Funkcjonowanie w praktyce…, op. cit., s. 132–138.
[260] *A. Feluś*, Testamenty. Popularnonaukowe studium kryminalistyczne, Katowice 1996, s. 125–128; *J. Czerwiankowski*, Testament ustny w świetle praktyki, Palestra 1989 Nr 10–11, s. 45–51; *E. Skowrońska-Bocian*, Testament…, op. cit., s. 105.
[261] § 2250 BGB.
[262] § 597 ABGB.
[263] § 506 k.c. austr.
[264] Art. 609 k.c. włos.
[265] Art. 700 i 701 k.c. hiszp.
[266] *W. Borysiak*, Testamenty szczególne w formie ustnej w perspektywie porównawczej, Prawo w Działaniu 2016, Nr 27, s. 117–118.

4.2.2. Testament podróżny

Art. 953 k.c. przewiduje możliwość sporządzenia testamentu podczas podróży na polskim statku morskim[267] lub powietrznym[268]. Możliwość taka istnieje od momentu wejścia do zejścia z pokładu statku. Nie jest konieczne, by zachodziły jakiekolwiek inne okoliczności szczególne, zwłaszcza nie wymaga się, ani by statkowi groziła katastrofa, ani też by spadkodawca znajdował się w stanie zdrowia, uzasadniającym obawę, że nie dożyje ukończenia podróży, ani wreszcie by spadkodawca nie mógł sporządzić, czy też miał choćby trudności w sporządzeniu testamentu zwykłego. Jego sporządzenie wymaga oświadczenia przez testatora woli wobec dowódcy statku lub jego zastępcy w obecności dwóch świadków. Dowódca statku lub jego zastępca spisuje wolę spadkodawcy, podając datę jej spisania i pismo to w obecności świadków odczytuje spadkodawcy. Następnie pismo podpisują spadkodawca, świadkowie oraz dowódca statku lub jego zastępca. Jeżeli spadkodawca nie może podpisać pisma, należy w piśmie podać przyczynę braku podpisu spadkodawcy[269].

Chociaż nie jest do końca jasne *ratio legis* wprowadzenia tej formy testamentu do systemu prawnego to u jego podstaw prawdopodobnie legło założenie, że podróż statkiem morskim lub powietrznym jest związana z pewnym ekstraordynaryjnym doświadczeniem oraz niebezpieczeństwem, które mogą skłaniać do dokonania rozrządzeń testamentowych takich, jakich w realiach niezwiązanych z podróżą testator raczej by nie dokonał[270]. Można także przyjąć, że podczas podróży jest to surogat formy testamentu notarialnego i allograficznego,

[267] Zgodnie z art. 10 § 1 ustawy z dnia 18 września 2001 r. Kodeks morski (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 2175 z późn. zm.) statkiem o polskiej przynależności jest:
1. statek stanowiący polską własność, o którym mowa w art. 73 § 1 i 2;
2. statek uważany za stanowiący polską własność, o którym mowa w art. 73 § 3;
3. statek niestanowiący polskiej własności, który uzyskał polską przynależność zgodnie z rozporządzeniem nr 613/91 (EWG) z dnia 4 marca 1991 r. w sprawie transferu statków z jednego rejestru do drugiego wewnątrz Wspólnoty (Dz. Urz. WE L 68 z 15.03.1991, z późn. zm.);
4. statek niestanowiący polskiej własności, który czasowo uzyskał polską przynależność, o którym mowa w art. 13 § 1.

[268] Zgodnie z art. 2 pkt 2 ustawy z dnia 3 lipca 2002 r. - Prawo lotnicze (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1970 z późn. zm.). polskim państwowym statkiem powietrznym jest:
1. statek powietrzny używany przez Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej (wojskowy statek powietrzny),
2. statek powietrzny używany przez jednostki organizacyjne Straży Granicznej, Policji i Państwowej Straży Pożarnej (statek powietrzny lotnictwa służb porządku publicznego).

[269] Zamiast wielu: *J. Haberko*, art. 953, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 1-3.

[270] Por. *J. Haberko*, art. 953, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 2; *K. Osajda*, art. 953, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 2-4; *M. Załucki*, art. 953, [w:] *M. Załucki* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 1; *M. Maciejewska-Szałas*, art. 953, [w:] *M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 1; *E. Skowrońska-Bocian*, Prawo spadkowe, Warszawa 2020, s. 103; *M. Kijowski*, Kapitan polskiego statku morskiego wobec urodzenia, zgonu i małżeństwa, Metryka 2017, Nr 2, s. 53-54.

bo z żadnej z nich testator nie może wówczas skorzystać[271]. Nic jednak nie stoi na przeszkodzie, by osoba, która ma zamiar wyruszyć w podróż morską, sporządziła którykolwiek testament zwykły przed rozpoczęciem podróży. Po wyruszeniu z portu nadal jednak pozostaje możliwość sporządzenia testamentu własnoręcznego, zaś w sytuacjach nadzwyczajnych i tak może skorzystać z testamentu ustnego[272]. Chociaż podobna forma testamentu występuje również m.in. w prawie francuskim[273], niemieckim[274], włoskim[275] i hiszpańskim[276] to art. 953 k.c. jest oryginalnym dziełem polskiego ustawodawcy[277]. Wydaje się, że wyłącznie polski k.c. zawiera testamenty podróżny, który może być sporządzony podczas podróży statkiem lotniczym[278].

W praktyce nie odnotowuje się sporządzania testamentów w formie przewidzianej w art. 953 k.c. Niektórzy przewoźnicy otwarcie wykluczają możliwość sporządzenia testamentu podróżnego na pokładzie ich statku[279]. Należy także zauważyć, że dla przeciętnej osoby problematyczne może być ustalenie, czy dana jednostka jest polskim statkiem morskim lub polskim statkiem powietrznym, podczas gdy obie przesłanki określające rodzaj statku, tzn. „morski" i „polski" oraz „powietrzny" i „polski", muszą zostać spełnione łącznie. Nie ma zatem możliwości sporządzenia testamentu podróżnego na polskich statkach żeglugi śródlądowej, jak również, na statkach morskich niebędących statkami polskimi[280].

W doktrynie wskazuje się, że wobec tego przepisu nastąpiło *desuetudo*, co może stanowić samodzielną podstawę utraty mocy przez art. 953 k.c.[281]. Nie można jednak zakwestionować formalnych podstaw obowiązywania przepisu umożliwiającego sporządzenie testamentu podróżnego. Co więcej, przepis ten może zostać zastosowany, jeśli zaistnieją ku temu możliwości, tj. dowódca statku lub jego zastępca oraz dwoje świadków zgodzą się przyjąć oświadczenie woli testatora podczas podróży na polskim statku morskim lub powietrznym. Forma testamentu podróżnego nie jest więc nieużywana z uwagi na jej zapomnienie lub

[271] *P. Cybula*, Testament podróżny de lege lata i de lege ferenda (zagadnienia wybrane), [w:] *P. Stec, M. Załucki* (red.), 50 lat kodeksu cywilnego. Perspektywy rekodyfikacji, Warszawa 2015, s. 392.
[272] Zob. *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities… op. cit., s. 218.
[273] Art. 988 Code Civil.
[274] § 2251 BGB.
[275] Art. 611 k.c. włos.
[276] Art. 722 k.c. hiszp.
[277] Testament podróżny przewidywał także art. 83 DekrPrSpadk.
[278] Zob. np. *J. Turłukowski*, Testamenty szczególne w ukraińskim prawie cywilnym, Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego 2006, Nr 1, s. 144 i n; *R. Zimmermann*, Testamentsformen: "Willkür" oder Ausdruck einer Rechtskultur?, Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht, Tübingen 2012, Nr 3 (76), s. 470.
[279] Możliwości takiej nie przewiduje np. Polskie Linie Lotnicze „LOT" S.A. Tak: *P. Cybula*, Testament podróżny…, op. cit., s. 397.
[280] Zob. *P. Cybula*, Testament podróżny…, op. cit., s. 385 i n.; *J. Haberko*, art. 953, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb. 4-5.
[281] Tak np. *K. Osajda*, art. 953, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 25.

nieznajomość, ale brak chęci wykorzystania jej w praktyce. Jednakże uznanie, że w przypadku art. 953 k.c. mamy do czynienia z *desuetudo* oznaczałoby uznanie za nieważny każdego sporządzanego testamentu podróżnego, co jest skutkiem zbyt daleko idącym[282].

Należy jednak zgodzić się, że wyeliminowanie tej formy testamentu z systemu prawnego jest zasadne z uwagi na jej nieaktualność i nieodpowiedniość w odniesieniu do zmienionej sytuacji względem chwili, w której ta norma pojawiła się w systemie prawnym[283]. Argument, że prawodawca uregulował tę formę testamentu z uwagi na dostrzegalne niebezpieczeństwo związane z podróżą, nie jest przekonujący. Zwłaszcza, że takie niebezpieczeństwo wywołać może właśnie próba sporządzenia testamentu podróżnego, wiążąca się z zaangażowaniem w tym celu dowódcy statku powietrznego. Nie sposób więc doszukać się jakiegokolwiek praktycznego znaczenia tej formy testamentu.

4.2.3. Testament wojskowy

Zgodnie z § 1 rozporządzenia z dnia 30 stycznia 1965 roku w sprawie testamentów wojskowych, testament wojskowy może być sporządzony tylko w czasie mobilizacji lub wojny albo przebywania w niewoli[284]. Testamenty wojskowe mogą sporządzać:

1. żołnierze Sił Zbrojnych pełniący czynną służbę wojskową,
2. pracownicy cywilni zatrudnieni w Siłach Zbrojnych,
3. osoby cywilne towarzyszące Siłom Zbrojnym, a mianowicie:
    a. członkowie personelu stowarzyszenia Polski Czerwony Krzyż i innych stowarzyszeń udzielających pomocy wojskowej służbie zdrowia,
    b. osoby wykonujące czynności duszpasterskie w Siłach Zbrojnych,
    c. członkowie służb pomocniczych i inne osoby wykonujące świadczenia osobiste na rzecz Sił Zbrojnych.

Testament wojskowy może być sporządzony również przez inne osoby cywilne, jeżeli znajdują się na obszarze będącym pod wyłącznym zarządem organów wojskowych albo na jednostce pływającej Marynarki Wojennej lub na statku powietrznym należącym do Sił Zbrojnych.

---

[282] Por. *Z. Ziembiński*, Desuetudo, Państwo i Prawo 1994, Nr 11, s. 3–8; *Z. Ziembiński*, O pojmowaniu pozytywizmu oraz prawa natury, Poznań 1993, s. 29-41; *M. Safjan*, Refleksje o roli zwyczaju, [w:] *A. Nowacka* (red.), Prawo prywatne czasu przemian. Księga dedykowana Profesorowi Stanisławowi Sołtysińskiemu, Poznań 2005, s. 86-88; *A. Stelmachowski*, Zarys teorii prawa cywilnego, Warszawa 1998, s. 315.

[283] Por. np. *A. Ross*, On Law and Justice, London 1958, s. 78.

[284] Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 30 stycznia 1965 r. w sprawie testamentów wojskowych (Dz. U. Nr 7, poz. 38).

Zgodnie z § 3 rozporządzenia testament wojskowy może zostać sporządzony w jednej z czterech form:

1. Testament wojskowy przed sędzią wojskowym (§ 3 ust. 1 pkt 1 rozporządzenia) - polegający na tym, że spadkodawca ustnie składa oświadczenie woli sędziemu wojskowemu, który spisuje protokół z podaniem miejsca i daty sporządzenia, odczytuje go, sporządza wzmiankę o odczytaniu. Protokół podpisują spadkodawca i sędzia. Natomiast gdy spadkodawca nie może się podpisać, sędzia umieszcza o tym wzmiankę.
2. Testament w obecności dwóch świadków jednocześnie obecnych (§ 3 ust. 1 pkt 2 rozporządzenia) - polegający na tym, że spadkodawca oświadcza swoją wolę ustnie w obecności dwóch świadków jednocześnie obecnych. Jeden z nich następnie spisuje oświadczenie, podając miejsce i datę spisania. Tak sporządzony testament podpisują spadkodawca i dwaj świadkowie.
3. Testament w obecności trzech świadków jednocześnie obecnych w przypadku spadkodawcy, który nie może się podpisać (§ 3 ust. 1 pkt 3 rozporządzenia) – sporządzany w sytuacji, gdy spadkodawca nie może się podpisać. Spadkodawca ustnie składa oświadczenie woli w obecności trzech świadków jednocześnie obecnych, jeden z nich spisuje oświadczenie podając miejsce i datę spisania, a także wyjaśnienie, dlaczego spadkodawca nie może się podpisać. Testament odczytuje się spadkodawcy, dokonuje o tym wzmianki, a następnie podpisują go wszyscy trzej świadkowie.
4. Testament wojskowy w obawie rychłej śmierci spadkodawcy (§ 3 ust. 2 rozporządzenia) – polegający na tym, że spadkodawca ustnie składa oświadczenie w obecności (nawet niejednoczesnej) dwóch świadków. Treść złożonego oświadczenia można później stwierdzić w trybie art. 952 § 2 i 3 k.c.[285].

Okoliczności dopuszczające sporządzenie testamentu wojskowego nie wyłączają możliwości sporządzenia testamentu w formie przewidzianej w art. 949–953 k.c. (§ 4 rozporządzenia).

Odnośnie do sytuacji, w których możliwe jest sporządzenie testamentu wojskowego rozporządzenie wskazuje wyłącznie, że jest to możliwe tylko w czasie mobilizacji lub wojny albo przebywania w niewoli (§ 1). Rozporządzenie nie dookreśla użytych pojęć. Zgodnie z art. 116 ust. 1 Konstytucji RP, o stanie wojny w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej decyduje Sejm.

[285] Zob. zamiast wielu: *J. Haberko*, art. 954, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 13.

Uchwałę taką może podjąć jedynie w razie zbrojnej napaści na terytorium RP lub gdy z umów międzynarodowych wynika zobowiązanie do wspólnej obrony przeciw agresji. Jeżeli Sejm nie może się zebrać na posiedzenie, o stanie wojny postanawia Prezydent RP[286]. Natomiast mobilizację całkowitą lub częściową zarządza Prezydent RP na wniosek Prezesa Rady Ministrów[287]. Jednakże Polskie Siły Zbrojne mogą wziąć udział w konflikcie zbrojnym, jeżeli na wniosek Rady Ministrów postanowi tak Prezydent RP[288]. Z tej też przyczyny nie jest oczywiste czy testamenty takie mogą być sporządzane także w czasie wojen, w których uczestniczy wojsko polskie bez wypowiedzenia wojny lub ogłoszenia mobilizacji (np. wojna w Iraku lub w Afganistanie). Zważywszy na cel przepisu, jakim jest ułatwienie sporządzenia testamentu w sytuacjach konfliktu zbrojnego, zasadne wydaje się uznanie, że także w takich sytuacjach istnieje możliwość sporządzenia testamentu ustnego[289].

W literaturze dostrzega się, że Artykuł 954 k.c. nie zawiera żadnych wytycznych dotyczących treści rozporządzenia, co pozwala uznać, że jest on niezgodny z art. 92 ust. 1 Konstytucji RP. Zgodnie z art. 92 ust. 1 Konstytucji RP rozporządzenia są wydawane przez organy wskazane w Konstytucji RP, na podstawie szczegółowego upoważnienia zawartego w ustawie i w celu jej wykonania. Upoważnienie powinno określać organ właściwy do wydania rozporządzenia i zakres spraw przekazanych do uregulowania oraz wytyczne dotyczące treści aktu. Trybunał Konstytucyjny nie wypowiadał się dotąd co do zgodności art. 954 k.c. z Konstytucją RP, zatem pozostaje on nadal elementem porządku prawnego. Jednakże ze względu na zasadę bezpośredniego stosowania Konstytucji RP (art. 8 ust. 2 Konstytucji RP) nie powinna być stosowana w praktyce. Jeśli już jednak testament wojskowy zostanie sporządzony, to będzie on bezwzględnie nieważny (sporządzony bez ważnej podstawy prawnej, bo za taką, ze wskazanych względów, nie można uznać ani art. 954 k.c., ani Rozporządzenia)[290].

Wojna i działania wojenne są okolicznościami, które w znacznej mierze zwiększają ryzyko śmierci. Zarazem zarówno okoliczności wojny, jak i dyscyplina wojskowa powodują,

[286] Art. 116 ust. 2 Konstytucji RP.
[287] Art. 136 Konstytucji RP.
[288] Art. 3 ust. 1 pkt 1 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o zasadach użycia lub pobytu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej poza granicami państwa (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 396 z późn. zm.).
[289] Tak też: *P. Księżak*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 218; *S. Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 390-391; *K. Osajda*, art. 954, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 12; *J. Turłukowski*, Sporządzenie testamentu…, op. cit., s. 193-198, *J. Ciszewski, J. Knabe*, art. 954, [w:] *J. Ciszewski, P. Nazaruk* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 7. Odmiennie jednak: *W. Białogłowski, R. Dybka*, Kilka słów o testamencie wojskowym, Zeszyty Cywilistyczne Lege Artis 2008, Nr 1, s. 86; *J. Rudnicki*, Testament żołnierski…, op. cit., s. 149-150.
[290] *P. Księżak*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 218; *J. Rudnicki*, Testament żołnierski…, op. cit., s. 232; *K. Osajda*, art. 954, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 8.

że sporządzenie testamentu w zwykłej formie może być istotnie utrudnione. Dlatego też testamenty żołnierskie lub wojskowe są jednym z najstarszych rodzajów testamentów szczególnych[291]. Formy testamentu wojskowego współcześnie budzą wątpliwości i to nie tylko w prawie polskim[292]. Inwazja na Ukrainę rozpoczęta 24 lutego 2022 roku, stanowiąca eskalację trwającej od 2014 roku wojny, dowodzi jednak, że wojna i działania wojenne nie są w naszym kręgu kulturowym zjawiskami wyłącznie teoretycznymi.

Testament wojskowy nie występuje w praktyce, dlatego też nie sposób określić użyteczności tej formy testamentu. Z tej też przyczyny, w odróżnieniu od np. testamentu ustnego, brak jest jakichkolwiek wskazówek dla jego słabych punktów, które uwidocznią się dopiero na skutek wykorzystania testamentów wojskowych przez spadkodawców. Jednakże ze względu na wskazane wątpliwości konstytucyjne oraz niejasność co do znaczenia sytuacji szczególnych opisanych w rozporządzeniu, sporządzenie testamentu w tej formie, z wyjątkiem testamentu wojskowego sporządzonego w obawie rychłej śmierci spadkodawcy określonego w § 3 ust. 2 rozporządzenia, spełniającego w istocie wymogi przewidziane dla testamentu ustnego, obarczone jest obecnie dużym ryzykiem nieważności. Z tej też przyczyny w literaturze *de lege ferenda* postuluje się dokonanie istotnych zmian w konstrukcji testamentu wojskowego, mających na celu usunięcie istniejących obecnie wątpliwości lub wręcz uchylenie art. 954 k.c., ponieważ cel, któremu ma służyć ta forma aktu ostatniej woli, może zostać równie łatwo, a nawet bardziej naturalnie osiągnięty przez testament ustny określony w art. 952 k.c.[293].

[291] Por. uwagi historyczne i prawnoporównawcze: *J. Rudnicki*, Testament żołnierski…, op. cit., passim; *A. Piwowarski*, Historyczne uregulowania dotyczące testamentów wojskowych przed wejściem w życie rozporządzenia Ministra Obrony Narodowej z dnia 30 stycznia 1965 r. w sprawie testamentów wojskowych, „Roczniki Nauk Prawnych" 21, 2011, Nr 2, s. 150; *J. Koredczuk*, Wybrane zagadnienia dziedziczenia testamentowego w świetlne orzecznictwa sądów apelacji lwowskiej w okresie międzywojennym, Acta Universitatis Wratislaviensis 2017, s. 177-179. Zob. także *J.M. Kondek*, Wpływ sytuacji kryzysowych na stosunki cywilnoprawne, Warszawa 2021, s. 324; *T. Sójka*, Testamenty wojskowe, Wojskowy Przegląd Prawniczy 1965, Nr 1, s. 58-63.

[292] *J. Rudnicki*, Testament żołnierski…, op. cit., s. 11-14.

[293] Zob. np. *M. Załucki*, art. 954, [w:] *M. Załucki* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 4; *K. Osajda*, art. 954, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 25; *J. Rudnicki*, Testament żołnierski…, op. cit., s. 228-232; *K. Jankowa, N. Tomczyk*, Testament Wojskowy, [w:] *E. Kabza, K. Krupa-Lipińska* (red.), Testament w prawie polskim – wybrane problemy, Toruń 2018, s. 146.

5. Forma testamentu a skład spadku

5.1. Treści cyfrowe jako przedmiot dziedziczenia

Rozważając zmianę lub wprowadzenie nowych, nowoczesnych form testamentu do Kodeksu cywilnego należy zwrócić uwagę na skład spadku i zasad dziedziczenia poszczególnych jego składników w świetle wzrostu znaczenia dziedziczenia nowych dóbr o niejednorodnym charakterze prawnym. Ciągły postęp w rozwoju nowych technologii, a także pojawianie się coraz to nowszych rozwiązań technologicznych, aplikacji oraz serwisów umożliwiło użytkownikom publikację ich własnych treści w Internecie. Doprowadziło to do powstania zjawiska kreowania różnego rodzaju treści cyfrowych, często nieposiadających nawet swojego analogowego odpowiednika. Zmiany w prawie spadkowym powinny uwzględniać także osobliwy charakter tego rodzaju dóbr. Należy przede wszystkim rozważyć, czy treści cyfrowe mogą w ogóle być dziedziczone. W przypadku udzielenia odpowiedzi pozytywnej konieczne jawi się zastanowienie, czy obecne formy testamentu nie ograniczają skutecznego przeniesienia praw do treści cyfrowych *mortis causa*.

5.2. Pojęcie treści cyfrowych

Zarówno w ramach aktów normatywnych, jaki i w literaturze przedmiotu brak jest jednolitości pojęciowej w zakresie pojęcia treści cyfrowych. Spotkać się można z pojęciami takimi jak: dane, dane cyfrowe, dobra wirtualne, dobra cyfrowe, treści cyfrowe, dobra digitalne, czy też zasoby cyfrowe[294]. Pierwsze skojarzenia przychodzące na myśl związane z pojęciem treści cyfrowej to przede wszystkim dane zgromadzone na dyskach komputerów, takie jak pliki tekstowe, zdjęcia czy też nagrania. W konsekwencji początkowe definicje tego pojęcia polegały w głównej mierze na wyliczeniu treści, które można było zaliczyć do tego rodzaju kategorii[295]. Taki rodzaj definiowania okazał się jednak wadliwy w świetle ciągłego rozwoju technologii cyfrowych. Twórcą jednej z pierwszych definicji określającej treści cyfrowe w sposób inny niż poprzez sformułowanie katalogu takich dóbr był A.J. van Niekerk zdaniem, którego dobra cyfrowe (*digital assets*) to dowolna forma treści i środka przekazu wyrażona w postaci kodu

[294] *M. Jagielska*, Treści cyfrowe jako przedmiot stosunków cywilnoprawnych, [w:] *J. Pisuliński, J. Zawadzka* (red.) Aksjologia prawa cywilnego i cywilnoprawna ochrona dóbr, Warszawa 2020, s. 288.
[295] *M. Mądel*, Następstwo prawne treści cyfrowych na wypadek śmierci, Warszawa 2018, s. 36-37.

binarnego, który wiąże się z prawem do jej użytkowania[296]. Natomiast mając na względzie aspekt techniczny treści cyfrowe można zdefiniować jako wytwór danych bądź informacji, które zostały dostarczone w postaci cyfrowej jako strumień zer oraz jedynek, w sposób umożliwiający ich odczytanie na dedykowanym urządzeniu, wskazując przy tym algorytm postępowania[297].

Próbę zdefiniowania treści cyfrowych w formie definicji legalnej podjęto m.in. w Stanach Zjednoczonych Ameryki w 2015 roku w ramach *Revised Fiduciary Access To Digital Assets Act*[298], modelowym akcie prawnym, regulującym dostęp do cyfrowych aktywów po śmierci ich właściciela. Wprowadzono w nim definicję treści cyfrowych, zgodnie z którą *de lege lata* treść cyfrowa to zapis w postaci elektronicznej, do którego określona osoba ma dostęp lub treść ta służy jej interesom[299]. Słowo „elektroniczny" zaś, w tym akcie, oznacza tyle, co odnoszący się do technologii posiadającej możliwości elektryczne, cyfrowe, magnetyczne, bezprzewodowe, optyczne, elektromagnetyczne lub podobne[300].

Podobnie postąpił Kanadyjski prawodawca wprowadzając *Uniform Acces to Digital Assets by Fiduciaries Act* z 2016 roku, który definiuje treści cyfrowe jako zapis, który jest tworzony, zapisywany, przekazywany lub przechowywany w formie cyfrowej lub innej formie niematerialnej za pomocą środków elektronicznych, magnetycznych, optycznych lub za pomocą innych podobnych środków[301]. W komentarzu do tej definicji wskazane zostało, że skoro zapisy (*records*) mogą istnieć zarówno w formatach elektronicznych, jak i nieelektronicznych to dzięki definicji treści cyfrowej (*digital asset*) możliwe będzie klarowne ustalenie zakresu ustawy poprzez ograniczenie rodzaju zapisów, do których ustawa ma zastosowanie. Definicja Kanadyjska ma zastosowanie do istniejących zapisów i technologii

[296] *A.J. van Niekerk*, Strategic Management of Media Assets. A Methodological Approach, [w:] Allied Academies, New Orleans 2006, passim; *A. J. van Niekerk*, Strategic management of media assets for optimizing market communication strategies, obtaining a sustainable competitive advantage and maximizing return on investment: An empirical study, Journal of Digital Asset Management 2007, Nr 2 (3), s. 89.

[297] Zob. np. *D. Bezakova*, Consumer Rights Directive and Its Implications for Consumer Protection regarding Intangible Digital Content, Masaryk University Journal of Law and Technology 2013, Nr 2 (7), s. 181-183.

[298] Fiduciary Access To Digital Assets Act <https://www.uniformlaws.org/HigherLogic/System/DownloadDocumentFile.ashx?DocumentFileKey=112ab648-b257-97f2-48c2-61fe109a0b33&forceDialog=0> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

[299] „Digital asset means an electronic record in which an individual has a right or interest. The term does not include an underlying asset or liability unless the asset or liability is itself an electronic record", tamże, s. 4.

[300] „Electronic means relating to technology having electrical, digital, magnetic, wireless, optical, electromagnetic, or similar capabilities", tamże, s. 4.

[301] „Digital asset means a record that is created, recorder, transmitter or storek in digital or other intangible form by electronic, magnetic or optical means or by any other similar means". Zob. Uniform Acces to Digital Assets by Fiduciaries Act (2016) <https://www.ulcc-chlc.ca/ULCC/media/EN-Uniform-Acts/Uniform-Access-to-Digital-Assets-by-Fiduciaries-Act-(2016).pdf> [data dostępu: 22.05.2023 r.]

oraz do tych, które mogą zostać wynalezione w przyszłości. Odnosi się do każdego rodzaju informacji przechowywanych elektronicznie, takich jak:

1. wszelkie informacje przechowywane na komputerze i innych urządzeniach elektronicznych,
2. treści umieszczane na stronach internetowych,
3. prawa do dóbr cyfrowych, takie jak nazwy domen lub uprawnienia cyfrowe związane z grami online i materiałami stworzonymi online[302].

W przypadku prawa europejskiego pierwsza próba stworzenia legalnej definicji treści cyfrowych miała miejsce w dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/83/UE z dnia 25 października 2011 roku w sprawie praw konsumentów, który w art. 2 pkt 11 określał treści cyfrowe jako „dane wytwarzane i dostarczane w formie cyfrowej"[303]. Ponadto w motywie 19 wskazano, że treści cyfrowe oznaczają dane wytwarzane i dostarczane w formie cyfrowej, takie jak: programy komputerowe, aplikacje, gry, muzyka, nagrania wizualne lub teksty, bez względu na to, czy dostęp do nich osiąga się poprzez pobieranie czy poprzez odbiór danych przesyłanych strumieniowo, na trwałym nośniku czy przy użyciu jakichkolwiek innych środków.

W polskim systemie prawa definicja treści cyfrowych znalazła się za sprawą ustawy z dnia 30 maja 2014 roku o prawach konsumenta, której art. 2 pkt. 5 stanowił, że treść cyfrowa to dane wytwarzane i dostarczanie w postaci cyfrowej[304]. Redakcja tego przepisu różni się nieco od definicji treści cyfrowych wprowadzonej w dyrektywie 2011/83/UE. Polski ustawodawca użył liczby pojedynczej „treść cyfrowa" w miejsce liczby mnogiej „treści cyfrowych", a także „postaci" zamiast „formy cyfrowej". O ile pierwsza zmiana wydaje się mieć charakter wyłącznie redakcyjny to druga z przyjętych modyfikacji zdaje się być celowa i wynikać z przyjęcia w polskim prawie terminu „forma", dla określenia formy złożenia oświadczenia woli. Należy wszakże podkreślić, że zabieg ten zyskał aprobatę w doktrynie, gdzie wskazuje się, iż definicję treści cyfrowych wprowadzoną do polskiego porządku prawnego należy uznać za właściwą oraz odpowiadającą celowi dyrektywy 2011/83/UE[305]. Wskazuje się, że pojęcie

[302] Tamże, s. 3-4.
[303] Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/83/UE z dnia 25 października 2011 r. w sprawie praw konsumentów, zmieniająca dyrektywę Rady 93/13/EWG i dyrektywę 1999/44/WE Parlamentu Europejskiego i Rady oraz uchylająca dyrektywę Rady 85/577/EWG i dyrektywę 97/7/WE Parlamentu Europejskiego i Rady (Dz. U. UE. L. z 2011 r. Nr 304, str. 64).
[304] Ustawa z dnia 30 maja 2014 r. o prawach konsumenta (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 287 z późn. zm.).
[305] Zob. np. *B. Kaczmarek-Templin,* [w:] *B. Kaczmarek-Templin, P. Stec, D. Szostka* (red.) Ustawa o prawach konsumenta. Kodeks cywilny (wyciąg). Komentarz, Warszawa 2014, s. 23; *W. Dziomdziora*, Umowy dotyczące treści cyfrowych niezapisanych na nośniku materialnym w świetle ustawy o prawach konsumenta, Internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny, 2014, Nr 3 (8), s. 32.

treści cyfrowych wymagało wyróżnienia normatywnego przez polskiego prawodawcę ze względu na ich specyfikę jako przedmiotu obrotu prawnego, który w ciągu ostatnich lat nabiera szczególnego znaczenia. Treści cyfrowe mają postać niematerialną, mogą być powielane wielokrotnie oraz zapisywane na nośnikach. Teoretycznie może z nich korzystać nieograniczony krąg użytkowników. Treści te mogą powstawać w sposób wtórny (np. poprzez digitalizację z formy analogowej) bądź też w sposób pierwotny (np. poprzez proces programowania). Mogą zostać wytworzone bezpośrednio przez człowieka, ale również za pomocą zaprogramowanych urządzeń, tj. przy wykorzystaniu mechanizmu sztucznej inteligencji[306].

Należy jednak mieć na uwadze, że regulacje dotyczące treści cyfrowych zawarte w ustawie z dnia 30 maja 2014 roku o prawach konsumenta, nie obejmują wszystkich zagadnień związanych z treściami cyfrowymi, lecz odnoszą się do tej problematyki wyłącznie w aspekcie konsumenckim, w kontekście zagadnień związanych z handlem elektronicznym. W konsekwencji wskazana definicja treści cyfrowych może mieć charakter pomocniczy dla rozważań prawnospadkowych. Dla dziedziczenia treści cyfrowych istotne jest, że również użytkownik wytwarza oraz dostarcza dane w postaci cyfrowej, ponieważ wykonując określone działania przy pomocy stosownych urządzeń oraz oprogramowania, wytwarza i dostarcza dane, które są treściami cyfrowymi, nie zaś przedsiębiorca, jak ma to miejsce w ustawie o prawach konsumenta[307]. Przykładowo, korzystając z portali społecznościowych użytkownik samodzielnie przesyła zdjęcia, publikuje komentarze, nagrania wideo, dokumenty oraz przesyła wytworzone przez siebie dane cyfrowe, a w rezultacie dostarcza te treści cyfrowe na serwery administratorów tychże serwisów społecznościowych[308]. W takim ujęciu treścią cyfrową będzie także konto wirtualne rozumiane jako konto udostępnione przez dostawcę usług internetowych *on-line*, będące cyfrowym zbiorem zasobów i uprawnień w ramach danego serwisu internetowego przypisanych konkretnej osobie. Konto takie jest swego rodzaju cyfrowym nośnikiem, na którym są przechowywane rozmaite treści cyfrowe wytworzone przez użytkownika[309]. Natomiast w ujęciu najszerszym, treści cyfrowe mogą obejmować nie tylko wskazane przykłady, lecz także ślady aktywności w Internecie, tzw. metadane[310].

---

[306] *T. Czech*, art. 2, [w:] *T. Czech*, Prawa konsumenta. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2020, Lex/el. 2022, Nb 178.
[307] *K. Biczysko-Pudełko*, Cywilnoprawna odpowiedzialność dostawcy usług cloud computing w świetle przepisów ogólnego rozporządzenia o ochronie danych osobowych – wybrane problemy, Warszawa 2021, s. 76 i n.
[308] *M. Mądel*, Następstwo prawne treści cyfrowych na wypadek śmierci..., op. cit., s. 42-43.
[309] *M. Załucki*, „Facebook", „Twitter", „Myspace" … wirtualny świat serwisów społecznościowych mortis causa. Zarys problematyki, Wrocławskie Studia Sądowe 2014, Nr 4, s. 237-238.
[310] *P. Szulewski*, Śmierć 2.0 – problematyka dóbr cyfrowych post mortem, [w:] *J. Gołaczyński, J. Mazurkiewicz, J. Turłukowski, D. Karkut* (red.), Non omnis moriar. Osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka. Zagadnienia wybrane, Wrocław 2015, s. 731.

Należy także nadmienić, że w ramach dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady UE 2019/770 z dnia 20 maja 2019 roku w sprawie niektórych aspektów umów o dostarczenie treści cyfrowych i usług cyfrowych[311], prawodawca europejski w celu uwzględnienia szybkiego rozwoju technologicznego oraz w celu zachowania nieulegającego dezaktualizacji charakteru pojęcia treści cyfrowych, w motywie 19, iż dyrektywa 2019/770 powinna obejmować m.in. programy komputerowe, aplikacje, pliki wideo, pliki audio, pliki muzyczne, gry elektroniczne, e-booki lub inne publikacje elektroniczne, a także usługi cyfrowe pozwalające na tworzenie, przetwarzanie lub przechowywanie danych w postaci cyfrowej bądź dostęp do nich, w tym usługi typu „oprogramowanie jako usługa", takie jak udostępnianie treści wideo i audio oraz innego rodzaju hosting plików, edycja tekstu lub gry oferowane w chmurze obliczeniowej i w mediach społecznościowych.

Mając powyższe na względzie należy uznać, że definicja treści cyfrowych wprowadzona przez polskiego ustawodawcę w ustawie o prawach konsumenta może stanowić pewnego rodzaju wyznacznik co można rozumieć i zaliczyć do treści cyfrowych. Definicja ta jest wystarczająco szeroka, aby objąć swym zakresem treści cyfrowe występujące w obrocie, a także na tyle ogólna by nie utracić na aktualności, przynajmniej przez jakiś czas. Niemniej jednak zakres podmiotowy ustawy o prawach konsumenta obejmuje swym zakresem tylko relację konsumenta i przedsiębiorcy. Nie ulega zaś wątpliwości, że treści cyfrowe występują również w obrocie w relacji przedsiębiorca-przedsiębiorca, a także konsument-konsument[312]. Należy również podkreślić, że, definicja „treści cyfrowe" w rozumieniu ustawy o prawach konsumenta nie obejmuje swoim zakresem wielu istotnych, zwłaszcza z punktu widzenia dopuszczalności dziedziczenia treści cyfrowych, aspektów tj. np. prawo dostępu i posługiwania się treściami cyfrowymi, jaki i prawo dostępu do konta po śmierci użytkownika[313]. Definicja ta może więc pełnić funkcję pomocniczą w celu określenia czy dane dobro może zostać uznane za treść cyfrową. Brak jest jednak przesłanek, do wykorzystania jej wprost w kontekście prawnospadkowym[314].

[311] Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/770 z dnia 20 maja 2019 r. w sprawie niektórych aspektów umów o dostarczanie treści cyfrowych i usług cyfrowych (Dz. U. UE. L. z 2019 r. Nr 136, str. 1 z późn. zm.).
[312] *A. Zwolińska,* Treści cyfrowe w urządzeniach mobilnych, Prawo Mediów Elektronicznych 2017, Nr 1, s. 47-48
[313] *P. Szulewski,* Śmierć 2.0..., op. cit., s. 732-733.
[314] *J.M. Pieczaba*, Dziedziczenie treści cyfrowych, Poznań 2022, s. 42-44.

5.3. Możliwość dziedziczenia treści cyfrowych

5.3.1. Uwagi ogólne

Kodeks cywilny nie zawiera definicji spadku, chociaż wielokrotnie posługuje się tym pojęciem. Jednakże z uwagi na określenie w art. 922 k.c. składu spadku, możliwe jest podjęcie próby określenia znaczenia pojęcia „spadek", który należy rozumieć jako wyodrębnioną masę majątkową, powstającą w chwili śmierci spadkodawcy, składającą się z przysługujących spadkodawcy w momencie śmierci określonych praw podmiotowych (bezwzględnych i względnych) oraz ciążących na spadkodawcy obowiązków o charakterze majątkowym, a ponadto z pewnych obowiązków powstałych dopiero z chwilą śmierci spadkodawcy albo nawet później[315]. Do spadku należą również sytuacje prawne, które związane były z posiadaniem przez spadkodawcę rzeczy lub praw[316].

Aby przynależeć do spadku, prawa i obowiązki muszą spełniać łącznie cztery przesłanki, tj.: muszą mieć charakter cywilnoprawny, muszą mieć charakter majątkowy, nie mogą być ściśle związane z osobą spadkodawcy oraz nie może istnieć regulacja prawna nakazująca traktować te prawa jako przechodzące na określone osoby, niezależnie od tego, czy są one spadkobiercami[317].

Wydaje się, że fakt posiadania przez dany zasób cyfrowy odpowiednika analogowego (np. wydrukowana fotografia, płyta CD z nagraną muzyką, pendrive z zapisanymi nagraniami wideo) nie przesądza o prawie własności do samej treści, lecz do jej nośnika. Odmiennie sytuacja zdaje się kształtować w przypadku treści nieznajdujących się na posiadanych przez spadkodawcę fizycznych nośnikach danych. Zasadne jest więc rozważenie możliwości dziedziczenia treści, które zostały wykreowane i udostępnione w sieci tzn. istnieją w postaci cyfrowych danych, nie zaś na materialnym nośniku.

[315] Zamiast wielu: *M. Zelek*, art. 922, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 3.
[316] Posiadanie nie jest prawem podmiotowym, lecz stanem faktycznym, jednakże w judykaturze obecnie nie budzi wątpliwości, że sytuacja prawna, która z tym stanem faktycznym się wiąże, jest dziedziczna. Dziedziczenie posiadania oznacza więc przejście na spadkobierców *ex lege* z chwilą otwarcia spadku wszystkich skutków prawnych, jakie wynikały dla spadkodawcy z posiadania rzeczy. Por. np. uchwała SN z 26 stycznia 1968 r., III CZP 100/67, OSNC 1968, Nr 8-9, poz. 134; postanowienie SN z 28 kwietnia 1999 r., I CKU 105/98, OSNC 1999, Nr 11, poz. 197; postanowienie SN z 26 kwietnia 2013 r., II CSK 445/12, LEX nr 1347836; wyrok SN z 2 lutego 2017 r., I CSK 260/16, LEX nr 2271469.
[317] *A. Kawałko, J.S. Piątowski, H. Witczak*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 71.

5.3.2. Cywilnoprawny charakter treści cyfrowych

Do spadku mogą wejść jedynie takie prawa i obowiązki zmarłego, które wynikają ze stosunku prawnego o charakterze cywilnoprawnym[318]. Określenie to należy rozumieć szeroko, tj. charakter cywilnoprawny powinien obejmować nie tylko stosunki unormowane w Kodeksie cywilnym, ale nadto w ustawach szczególnych czy też w przepisach innych gałęzi prawa (m.in. prawa pracy, prawa handlowego, prawa papierów wartościowych, prawa własności intelektualnej)[319].

Treści cyfrowe są przedmiotem umów, gdyż możliwość kreowania przez użytkowników różnego rodzaju treści cyfrowych w ramach przestrzeni tj. serwisy społecznościowe, konta poczty elektronicznej czy portale handlowe wiąże się z koniecznością zawarcia umowy z dostawcą usług internetowych, a także utworzeniem przez użytkownika konta. Takie umowy elektronicznie z dostawcami usług elektronicznych zakwalifikować można jako umowy o świadczenie usług wskazane art. 750 k.c. Są to umowy o charakterze adhezyjnym, ponieważ użytkownik nie ma wpływu na treść zawieranej umowy, gdyż jest ona z góry narzucona poprzez regulamin korzystania z określonego portalu internetowego. Najpowszechniejszym modelem zawierania tego typu umów adhezyjnych na stronach internetowych umożliwiających wprowadzenie danych przy połączeniu bezpośrednim, są umowy typu *click-wrap* (*click-through*), *browse-wrap* oraz *shrink-wrap*. Wszystkie te umowy zawierane są przy pomocy formularza umieszczonego na stronie internetowej, który umożliwia wprowadzenie niezbędnych danych podczas połączenia bezpośredniego z tą stroną (*online*)[320]. Zatem charakter cywilnoprawny treści cyfrowych wynika z samego procesu związania użytkownika z określoną platformą internetową poprzez umowę[321].

Umowa stanowiąca podstawę do korzystania z serwisu i umieszczania w nim treści cyfrowych ma charakter umowy wzajemnej, zaś między stronami powstaje stosunek zobowiązaniowy, zawierający w sobie szereg praw i obowiązków. Z uwagi na fakt, że umowa pomiędzy stronami w tego typu umowach ma charakter umowy wzajemnej, czyli obydwie strony są zobowiązane do spełnienie świadczenia będącego odpowiednikiem świadczenia drugiej strony (art. 487 § 2 k.c.), powstaje stosunek, w którym np. użytkownik udostępnia

[318] Wyrok SN z 7 kwietnia 2004 r., IV CK 215/03, LEX nr 152889; postanowienie SN z 9 marca 2022 r., I UZ 47/21, LEX nr 3362569; *M. Zelek*, art. 922, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 6.
[319] *J.S. Piątowski, B. Kordasiewicz*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 35; *J. Ciszewski, J. Knabe*, art. 922, [w:] *J. Ciszewski, P. Nazaruk* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 5.
[320] *W.J. Kocot*, [w:] *W.J. Katner* (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 9. Prawo zobowiązań – umowy nienazwane, Warszawa 2018, s. 61.
[321] *D. Karkut*, Własność wirtualna w prawie polskim. Zagadnienia wybrane, Wrocław 2015, s. 26–28

pewne treści cyfrowe, a usługodawca udostępnia odpowiedni do tego interfejs oraz przechowuje i korzysta z przesłanych treści[322]. Mając na uwadze powyższe, należy przyjąć, z uwagi na fakt związania się stron umową mającą za przedmiot treści cyfrowe, że spełniona zostaje przesłanka cywilnoprawnego charakteru praw podlegających dziedziczeniu w stosunku do treści cyfrowych gromadzonych w trakcie życia przez użytkownika portali społecznościowych.

5.3.3. Majątkowy charakter treści cyfrowych

By dane prawa lub obowiązki o charakterze cywilnoprawnym mogły wejść do spadku, konieczne jest przypisanie mu charakteru majątkowego. Podział praw na prawa majątkowe i niemajątkowe jest jednym z rodzajów podziału praw podmiotowych. Ustawodawca nie wprowadził do porządku prawnego definicji prawa majątkowego i prawa niemajątkowego, jednak pomimo braku ustawowej definicji w Kodeksie cywilnym, znajdują się odwołania do podziału praw podmiotowych na prawa majątkowe i prawa niemajątkowe. Zasadniczo uznaje się, że majątkowy charakter mają takie prawa, które w głównej mierze typowo służą do realizacji interesu ekonomicznego uprawnionego. Obowiązki majątkowe to natomiast korelaty praw majątkowych przysługujących innym osobom. W odróżnieniu od majątkowych praw i obowiązków, te o charakterze niemajątkowym zasadniczo gasną z chwilą śmierci uprawnionego[323].

Zaliczenie prawa podmiotowego do praw majątkowych niejako wymusza możność oszacowania wartości tego prawa w pieniądzu[324]. Wystarczające jest więc uznanie, że prawo ma doniosłość majątkową i wiąże się z nim określona wartość ekonomiczna[325]. Jednakże, jak trafnie wskazał Z. Radwański jako podstawę wyróżnienia praw podmiotowych majątkowych oraz niemajątkowych powinno przyjmować się typowy interes, jaki te prawa realizują. Nadto dla uznania określonego prawa podmiotowego za prawo majątkowe nie jest istotne to, czy ma

[322] Por. *M. Mądel*, Następstwo prawne treści cyfrowych na wypadek śmierci..., op. cit., s. 146; *T. Serafin*, Dziedziczenie treści cyfrowych. Zarys Problematyki, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza 2020, Nr 110, s. 214-215.
[323] *M. Zelek*, art. 922, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 8; *W. Borysiak*, art. 922, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 127; *J. Gwiazdomorski*, Dziedziczność roszczenia z art. 446 § 3 k.c., Nowe Prawo 1972, Nr 6 s. 868–869; *J. Mazurkiewicz*, Wokół prawnoosobistych aspektów sytuacji spadkobierców praw własności intelektualnej, [w:] *M. Załucki* (red.), Dziedziczenie własności intelektualnej, Warszawa 2009, s. 45 i n.
[324] *M. Romanowski*, Podział praw podmiotowych na majątkowe i niemajątkowe, Państwo i Prawo 2006, Nr 3, s. 24.
[325] Zob. szerzej: *M. Pyziak-Szafnicka*, [w:] *M. Safjan* (red.), System Prawa Prywatnego, Tom. 1. Prawo cywilne – część ogólna, Warszawa 2007, s. 716 i n.; *A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk*, Prawo cywilne…, op. cit., s. 138.

ono jakąś wartość rynkową. Zatem za prawo majątkowe uznane powinno zostać także prawo majątkowe, którego przedmiotem będzie rzecz bezwartościowa (np. pukiel włosów po osobie bliskiej)[326]. W konsekwencji prawo majątkowe nie w każdym przypadku musi zostać wycenione w wartości pieniężnej. Zatem mogą istnieć prawa nie mające wartości rynkowej, ale będące prawem majątkowym w ujęciu art. 922 k.c.[327].

W przypadku treści cyfrowych brak jest obecnie jednego sposobu pozwalającego na generalne określenie ich wartości. Istnieją jednak badania, w których podaje się szacunkową wartość zgromadzonych przez użytkownika treści cyfrowych. Przykładowo badanie przeprowadzone w 2011 roku wykazało, że amerykańscy konsumenci wyceniają swoje cyfrowe zasoby (zdjęcia, projekty, cyfrowe dobra hobbistyczne, zapisy osobiste, informacje o karierze, dobra służące rozrywce i pocztę elektroniczną) średnio na prawie 55 000 USD[328].

Według innych badań, średnia wartość treści cyfrowych zgromadzonych przez przeciętnego użytkownika sieci Internet w 2011 roku została wyceniona na kwotę ponad 37 000 USD. Na powyższą kwotę składają się m.in. dobra cyfrowe o charakterze rozrywkowym wycenione na 2 000 USD, związane z komunikacją – 3 000 USD, treści powiązane z zainteresowaniami użytkownika 3 000, związane z wykonywaniem działalności gospodarczej oraz pracy – 4 000 USD, treści cyfrowe o charakterze osobistym – 7000 USD, a także dobra powiązane z różnymi rodzajami wspomnieniami i przeżyciami użytkownika na 19 000 USD[329].

W 2011 roku opublikowano także badanie dotyczące korzystania z Internetu w Wielkiej Brytanii, które wykazało, że Brytyjczycy dysponują umieszczonymi w chmurach aktywami cyfrowymi o wartości co najmniej 2,3 mld funtów, zaś 24% dorosłych Brytyjczyków uważało, że posiada aktywa cyfrowe o wartości większej niż 200 funtów[330]. Podobne badanie przeprowadzone w 2013 roku wykazało, że Brytyjczycy wyceniają swoje aktywa cyfrowe na łącznie 25 mld funtów[331].

Przeprowadzone badania stanowią ilustrację zjawiska polegającego na wytwarzaniu i gromadzeniu dóbr, które chociaż posiadają pewną wartość wyrażalną w pieniądzu to istnieją

[326] *Z. Radwański, A. Olejniczak*, Prawo cywilne – część ogólna, Warszawa 2013, s. 94-95.
[327] *W. Borysiak*, Dziedziczenie. Konstrukcja…, op. cit., s. 177.
[328] *K. Greene*, Passing Down Digital Assets, Wall Street Journal 2012, Nr 1-2 (September), B8.
[329] *J.P. Hopkins*, Afterlife in the Cloud: Managing a Digital Estate, Hastings Science & Technology Law Journal 2013 Nr 2, s. 221.
[330] Rackpace Hosting, Generation Cloud. A social study into the impact of cloud-based services on everyday UK life, 2011 <https://docplayer.net/2146737-Generation-cloud-a-social-study-into-the-impact-of-cloud-based-services-on-everyday-uk-life-generation-cloud-page-1.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[331] PWC, Digital lives: we value our assets at £25 billion, 2013 <https://pwc.blogs.com/press_room/2013/12/uk-consumers-value-their-digital-lives-at-25-billion-.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.]

jedynie w rzeczywistości wirtualnej. Chodzi przede wszystkim o pliki tekstowe, nagrania wideo, fotografie, oprogramowanie, wiadomości e-mail, treści wytworzone w ramach różnych portali internetowych (w szczególności portali społecznościowych) umożliwiających przesyłanie danych, pliki zapisane w chmurach, konta internetowe, ebooki, muzyka w formacie cyfrowym oraz prawo do korzystania z domeny[332]. Przykładowo, jeśli chodzi o wartość konta na portalu społecznościowy to składa się na nią wiele różnorodnych czynników, tj. rodzaj aktywności użytkownika, jej częstotliwość, liczba zgromadzonych znajomych, obserwatorów, fanów itp. Szczególnym czynnikiem, mającym znaczny wpływ na wartość konta w serwisie społecznościowym, jest jego potencjał reklamowy, oceniany m.in. poprzez analizę rzeczonych czynników. Na przestrzeni ostatnich lat w mediach społecznościowych zauważalny jest dynamiczny wzrost formy marketingu określanej jako *influencer marketing*, polegającej na wykorzystaniu rekomendacji wpływowych osób do rozpowszechniania przekazu wśród jak najszerszego grona odbiorców. *Influencer marketing* jest skutecznym i opłacalnym narzędziem marketingowym, ponieważ często nie jest odbierany przez konsumentów jako reklama i gwarantuje szeroki zasięg do bardzo zaangażowanych odbiorców. Dlatego coraz więcej firm wykorzystuje osoby wpływowe w mediach społecznościowych do promowania swoich marek wśród odbiorców[333]. Tym samym profil w mediach społecznościowych, przy pomocy którego uprawiany jest *influencer marketing* przypomina bilbord umiejscowiony przy ruchliwej drodze z tą różnicą, że reklama dociera nie do oczu kierowców pojazdów, lecz osób śledzących lub odwiedzających dany profil.

Przykładowo profil na portalu Facebooku zmarłego w 2009 roku Michaela Jacksona w dalszym ciągu obserwuje ponad 69 milionów osób[334]. Na profilu tym regularnie pojawiają się m.in. informacje o wydarzeniach artystycznych, płytach czy gadżetach, które niewątpliwie przyczyniają się do zwiększania zysków podmiotów, które są odpowiedzialne za polecane na profilu wydarzenia i przedmioty. Innym przykładem może być profil na portalu Facebook zmarłego w 2018 roku artysty występującego pod pseudonimem Avicii, który w dalszym ciągu obserwuje ponad 18 mln użytkowników[335]. Profil ten służy obecnie do promocji fundacji założonej przez spadkobierców artysty (*Tim Bergling Foundation*), której celem jest

[332] *M. Mądel*, Następstwo prawne treści cyfrowych na wypadek śmierci, Warszawa 2018, s. 8; *P. Szulewski*, Śmierć 2.0…, op. cit., s. 733-735.
[333] Zob. szerzej: *G. Ye, L. Hudders, S. D. Jans, M. D. Veirman*, The Value of Influencer Marketing for Business: A Bibliometric Analysis and Managerial Implications, Journal of Advertising 2021, Nr 2 (50), s. 160-178.
[334] Oficjalny profil zmarłego Michaela Jacksona na portalu Facebook <https://www.facebook.com/michaeljackson> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[335] Oficjalny profil zmarłego Tima Berglinga, występującego pod pseudonimem Avicii, na portalu Facebook <https://www.facebook.com/avicii> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

propagowanie informacji o samobójstwie jako globalnym zagrożeniu dla zdrowia i usuwanie stygmatyzacji związanej z dyskusją o problemach zdrowia psychicznego.

Osobliwym przykładem są także gromadzące znaczne audytorium profile zwierząt, czego przykładem może być profil psa rasy szpic miniaturowy o imieniu Jiffpom, którego na portalu Instagram obserwuje blisko 10 mln użytkowników i na którym oprócz treści o charakterze rozrywkowym pojawiają się lokowania produktów przeznaczonych dla psów (karmy, ubrania) a także gadżety związane z psem (m.in. kalendarze)[336]. Profile takie mogą nawet przeżyć głównego bohatera profilu i istnieć dalej, gdy zwierzę dokona żywota, czego przykładem jest choćby posiadający 1,6 mln obserwatorów profil na portalu Instagram psa rasy shih tzu o imieniu Marnie, na którym dalej publikowane są treści, mimo śmierci psa w 2020 roku[337]. Zatem skoro konta na portalach społecznościowych realizowały interes ekonomiczny za życia spadkodawcy, równie dobrze mogą ten cel realizować, gdy będą zarządzane przez spadkobierców[338].

Wartość kont na portalach społecznościowych można określić również poprzez przyjęcie punktu widzenia podmiotów innych niż użytkownik. Przykładowo, jeżeli chodzi o konto na portalu społecznościowym Facebook, to wskazuje się, że każde konto w 2011 roku średnio przyniosło portalowi przychód w wysokości 5 USD, zaś w 2021 roku było tu już 40,96 USD[339]. Natomiast z punktu widzenia przedsiębiorstw publikujących swoje reklamy na portalu Facebook, wartość konkretnego użytkownika równać może się różnicy między kosztem pozyskania klienta z wyemitowanych na portalu reklam a przychodu jaki on generuje dla przedsiębiorstwa i w zależności od branży mogą to być kwoty sięgające tysięcy dolarów[340].

W cyberprzestrzeni występują także treści cyfrowe o charakterze zbliżonym do własności[341]. Chociaż w obowiązującym stanie prawnym nie jest możliwe uznanie treści cyfrowych za przedmiot własności w rozumienie art. 140 k.c.[342] to nie ulega wątpliwości, że dobra takie jak ebooki, różnego rodzaju oprogramowania, pliki muzyczne czy też

---

[336] Profil psa Jiffpom na portalu Instagram <https://www.instagram.com/jiffpom/> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[337] Profil psa Marnie na portalu Instagram <https://www.instagram.com/marniethedog/> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[338] *M. Mądel*, Następstwo prawne treści cyfrowych na wypadek śmierci..., op. cit., s. 155.
[339] Meta's (formerly Facebook Inc.) average revenue per user (ARPU) from 2012 to 2021 < https://www.statista.com/statistics/234056/facebooks-average-advertising-revenue-per-user> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[340] Facebook fans just went up in value: BMW fans are worth $1,613, Starbucks $177, and Coke $70 <https://venturebeat.com/2013/04/17/facebook-fans-just-went-up-in-value-bmw-fans-are-worth-1613-starbucks-177-and-coke-70/#GoOb3HE> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[341] *W. Borysiak*, art. 922, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 502.
[342] Zob. szerzej: *J. Wyczik*, Dobra wirtualne z perspektywy użytkowników i dostawców treści, Warszawa 2022, s. 57 i n.

audiowizualne itp. mają określona cenę, za której zapłatę użytkownik otrzymuje dostęp do danej treści cyfrowej, a w rezultacie są przedmiotami obrotu prawnego[343]. Przedmiotem obrotu mogą być także pewne wirtualne przedmioty lub dobra występujące w ramach uniwersum danej gry, tj. postaci, artefakty, wyposażenie czy unikalne formy przedmiotów i postaci pozwalające graczom wyrazić się estetycznie (tzw. skiny). Ceny za tego typu wirtualne przedmioty mogą sięgać nawet milionów dolarów[344]. W sieci istnieją zaś platformy handlowe mające na celu ułatwić graczom handel takimi dobrami[345]. Zatem pewna kategoria wirtualnych przedmiotów posiada wartość wyrażoną w pieniądzu i jest elementem obrotu[346]. Jednakże wydaje się, że dopuszczalność obrotu wirtualnymi przedmiotami może być ograniczona poprzez umowę z producentami gier oraz zakres udzielonej licencji[347].

Kolejną wartą rozważenia pod kątem majątkowego charakteru kategorią treści cyfrowych są treści związane z działalnością spadkodawcy w ramach elektronicznej poczty e-mail lub usługi polegającej na przechowywaniu plików w internetowej chmurze. Mimo że treści cyfrowe związane ze wskazanymi usługami są w istocie podobne do tych związanych z korzystaniem z portali społecznościowych to w ich przypadku inny jest sposób korzystania z tychże treści. O ile w przypadku portali społecznościowych treści cyfrowe są, co do zasady, udostępniane szerokiemu gronu odbiorców to w przypadku kont umożliwiających korzystanie z poczty elektronicznej treści cyfrowe udostępnione są tylko wybranym przez użytkownika adresatom. Tym samym treść cyfrowa zawarta w ramach konta poczty elektronicznej przypomina tradycyjną korespondencję, która w pewnych sytuacjach może posiadać znaczną

[343] *M. Załucki*, „Facebook", „Twitter", „Myspace"…, op. cit., s. 238.
[344] 10 of The Most Expensive Items in Video Games Ever <https://estnn.com/10-of-the-most-expensive-items-in-video-games-ever/> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[345] Przykładami takich platform są m.in. <https://buff.market/> [data dostępu: 22.05.2023 r.] oraz <https://skinport.com> [data dostępu: 22.05.2023 r.]. Zdarza się również, że tego typu platforma handlowa jest tworzona przez producenta danej gry i stanowi element jej interfejsu. Przykładowo w 2012 r. firma Blizzard wprowadzając na rynek grę Diablo III udostępniła graczom również serwis aukcyjny (*Auction House*) umożliwiając obrót przedmiotami, które gracze zdobywają w trakcie rozgrywki. Artefakty te mogły być nabywane przy wykorzystaniu prawdziwej waluty bądź jednostek „złota", będącego walutą wirtualną w tej grze – zob. szerzej Real-Money Auction House Now Available in the Americas, Blizzard Entertainment 06.12.2012 <https://us.diablo3.blizzard.com/en-us/blog/6360586/real-money-auction-house-now-available-in-the-americas-6-12-2012> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[346] *J. Rekies*, *M. Żarski*, Obrót wirtualnymi przedmiotami z MMORPG. Sweatshop, gold farming i real money trading, [w:] *K. Grzybczyk* (red.) Prawo w wirtualnych światach, Warszawa 2013, s. 121-123 i n.; *K. Szpyt*, Obrót dobrami wirtualnymi w grach komputerowych. Studium cywilnoprawne, Warszawa 2018, s. 377 i n. Wartość tego typu dóbr dostrzegana jest także w prawie karnym, czego przykładem jest wyrok SR w Sławnie z dnia 19 sierpnia 2010 r., sygn. II K 127/10. W rozpatrywanej sprawie oskarżony popełnił przestępstwo z art. 287 k.k. polegające na tym, że pokrzywdzony utracił artefakty z gry Metin2 oszacowane na wartość blisko 1000,00 zł. Oskarżony został skazany na karę roku pozbawienia wolności w zawieszeniu na 3 lata oraz karę grzywny. Zob. szerzej: *A. Łosek*, Odpowiedzialność karna za czyny popełnione za pośrednictwem gier komputerowych - wstęp do problematyki, Prokuratura i Prawo 2022, Nr 2, s. 65-99.
[347] Zob. szerzej: *A. Olszewski*, Konstrukcja prawna umowy sprzedaży wirtualnych przedmiotów w świetle prawa polskiego, Transformacje Prawa Prywatnego 2011, Nr 4, s. 65-82.

wartość, jak np. korespondencja pozostawiona przez Stanisława Ignacego Witkiewicza (Witkacy), którą prowadził ze swoją żoną Jadwigą. Po śmierci artysty jego korespondencja została wydana w postaci serii książek[348]. Podobnie jest w przypadku plików umieszczonych w chmurze internetowej, które udostępniane są wskazanym przez użytkownika chmury osobom, jednakże chmury online często wykorzystywane są także jako przestrzeń dla tworzenia kopii zapasowych (określanych jako *backup*) treści cyfrowych zamieszczonych w innych przestrzeniach[349]. Chmura internetowa pozwala na przechowywanie różnego rodzaju plików, zatem nie można wykluczyć, że znajdą się wśród nich także i takie treści cyfrowe, których wartość majątkowa będzie znaczna lub które zaczną realizować interes majątkowy po śmierci spadkodawcy[350].

W tego rodzaju przypadkach nie chodzi wyłącznie o wchodzące w skład spadku prawa na dobrach niematerialnych, czyli majątkowe prawa autorskie, których dziedziczenie reguluje art. 41 ust. 1 PrAut, zgodnie z którym, jeżeli ustawa nie stanowi inaczej: autorskie prawa majątkowe mogą przejść na inne osoby w drodze dziedziczenia lub na podstawie umowy, co oznacza, że prawa, o których mowa wyżej w drodze dziedziczenia mogą nabyć spadkodawcy. W niektórych przypadkach chodzić może nie o utwór w rozumieniu PrAut lecz sam cyfrowy nośnik w postaci pliku, na którym utrwalone są treści. Znakomicie ilustruje to przytoczony przykład Witkacego, który pisząc listy do żony nie robił tego z myślą o napisaniu kolejnego dzieła, a ich artystyczny charakter ujawnił się dopiero po jego śmierci. Z kolei wspomniane listy przetrwały dzięki jego żonie, która ich nie zniszczyła i przechowywała, pomimo woli męża. W dzisiejszych czasach, korespondencję elektroniczną przechowują dostawcy usług, którzy po śmierci użytkownika, w sposób zautomatyzowany mogą usunąć przechowywane „listy", przez co może nigdy nie dojść do ich dziedziczenia i ujawnienia ich twórczego charakteru[351].

---

[348] Zob. *J. Mazurkiewicz*, „Nie ufaj żonie, nie licz na fanów", czyli o prawnych aspektach pośmiertnych edycji korespondencji, [w:] *M. Pecyna, J. Pisuliński, M. Podrecka* (red.), Rozprawy cywilistyczne…, op. cit., s. 796.

[349] *M. Mądel*, Następstwo prawne treści cyfrowych na wypadek śmierci..., op. cit., s. 156.

[350] Jako przykład można tutaj wskazać zbiór tekstów J.R.R. Tolkiena dotyczących stworzonej przez niego mitologii Śródziemia, których nie zdążył dokończyć za życia, zredagowanych przez jego syna, Christophera Tolkiena i wydanych w 1980 roku – zob. *J. R. R. Tolkien*, Niedokończone opowieści Śródziemia i Numenoru, s. 13-31, Poznań 2019 (tłum. *P. Braiter, A. Sylwanowicz*) oraz dorobek artystyczny Zdzisława Beksińskiego, będący w dużej części grafiką komputerową oraz innymi treściami multimedialnymi, zapisanymi na nośnikach danych, który artysta w testamencie w całości postanowił przeznaczyć Muzeum Historycznemu w Sanoku. Zob. szerzej.:
Muzeum Historyczne w Sanoku, Życie i twórczość Zdzisława Beksińskiego <http://www.muzeum.sanok.pl/pl/zbiory/zdzislaw-beksinski/zdzislaw-beksinski-2> [data dostępu: 22.05.2023 r.]. Można przypuszczać, że wielu artystów (w szczególności pisarzy, grafików czy twórców wideo) przechowuje dziś fragmenty swoich dzieł właśnie w przestrzeni chmur internetowych.

[351] *M. Mądel*, Następstwo prawne treści cyfrowych na wypadek śmierci..., op. cit., s. 157-158.

Mając powyższe na względzie można stwierdzić, że istnieją treści cyfrowe, które mają charakter majątkowy, lecz nie jest możliwe stworzenie wyraźnego podziału na treści majątkowe posiadające i nieposiadające charakteru majątkowego. W przypadku wartości majątkowej treści cyfrowych często ważniejsza jest osoba, która dane treści wytworzyła, niż ich rodzaj lub ilość. Tym samym określanie charakteru majątkowego treści cyfrowych powinno następować *ad casum*[352].

5.3.4. Ścisłe związanie z osobą zmarłego treści cyfrowych

Spośród cywilnoprawnych praw i obowiązków o charakterze majątkowym do spadku nie mogą należeć takie, które są związane ściśle z osobą zmarłego (art. 922 § 2 k.c.). Związek taki może wynikać z natury danego prawa czy obowiązku, z przepisu ustawy albo też z czynności prawnej, np. w umowie strony mogą nadać świadczeniu dłużnika osobisty charakter. Określenie „prawa i obowiązki zmarłego ściśle związane z jego osobą" obejmuje również takie prawa i obowiązki majątkowe, których wygaśnięcie wskutek śmierci przewidują przepisy szczególne[353]. W braku wyraźnego wskazania ustawowego lub umownego wniosek co do dziedziczności bądź niedziedziczności danego prawa lub obowiązku musi być wyprowadzany z jego natury lub charakteru, przy założeniu istnienia w danym systemie prawnym domniemania dziedziczności praw i obowiązków zmarłego, jeśli mają one charakter cywilnoprawny i majątkowy[354]. Niekiedy wskazówki co do dziedziczności danego prawa da się wyprowadzić jedynie z cech danego stosunku prawnego[355]. Zatem nie jest możliwe skonstruowanie wyczerpującego katalogu praw i obowiązków majątkowych, które są ściśle związane z osobą zmarłego, a tym samym nie należą do spadku. W wypowiedziach doktryny, najczęściej omawia się przykładowe wyłączenia praw i obowiązków ściśle związanych z osobą zmarłego wynikające ze stosunków prawnorzeczowych i obligacyjnych, rodzinnych, stosunku pracy, świadczenia niegodziwego, członkostwa w spółdzielni i spółkach handlowych oraz roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę[356].

---

[352] *M. Mądel*, Następstwo prawne treści cyfrowych na wypadek śmierci..., op. cit., s. 158.
[353] *J. Gwiazdomorski*, Prawo spadkowe w zarysie, Warszawa 1990, s. 46-49; *M. Pazdan*, art. 922, [w:] *K. Pietrzykowski* (red.), Kodeks…, op. cit, Nb 61-76.
[354] *W. Borysiak*, art. 922, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 156.
[355] *J. Gwiazdomorski*, Dziedziczność roszczenia z art. 446 § 3 k.c., Nowe Prawo 1972, Nr 6 s. 869.
[356] Zob. np. *M. Zelek*, art. 922, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 6; *J.A. Kawałko, J.S. Piątowski, H. Witczak*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 69 i n.; *W. Borysiak*, Dziedziczenie. Konstrukcja…, op. cit., s. 183–202; *E. Skowrońska-Bocian*, Prawo spadkowe, Warszawa 2014, s. 13–16; *J. Gwiazdomorski*, Prawo spadkowe w zarysie, Warszawa 1990, s. 46-49.

W literaturze wyróżnia się cztery grupy powodów, dla których ustawodawca przyjmuje, że określone prawo lub obowiązek są tak silnie związane z daną osobą fizyczną, że nie mogą przechodzić po jej śmierci na inne podmioty i wygasają w chwili otwarcia spadku. Po pierwsze, niektóre prawa podmiotowe mają zaspokajać jedynie określone indywidualne interesy ekonomiczne tej jednostki, której dane prawo służy, ze względu na określoną i indywidualną sytuację, w której ona się znajduje. Nie mogą więc być przenoszone na inne podmioty, gdyż ich interes może zostać zaspokojony w inny sposób lub przeniesienie tych praw nie jest konieczne do zaspokojenia interesu tych osób. Po drugie, treść niektórych praw podmiotowych oraz ich zakres zależy od osobistych potrzeb podmiotu danego prawa. Wskutek tego ich przejście na inne osoby musiałoby powodować zmianę tego zakresu. Nie mogą one więc przechodzić na inne podmioty, gdyż nawet w razie istnienia po ich stronie osobistych potrzeb musiałyby być one na nowo ustanowione. Po trzecie, niektóre prawa i obowiązki stron zostały zastrzeżone lub określone w stosunkach zobowiązaniowych jedynie z tego względu, że wartość świadczenia zależy od osobistych przymiotów dłużnika lub jego umiejętności, a możliwość wykonania zobowiązania przez dłużnika zależy właśnie od nich. Stąd takie prawa i obowiązki nie mogą przechodzić na inne podmioty niezależnie od tego, czy posiadałyby one takie przymioty. Po czwarte, niektóre stosunki prawne oparte są na osobistym oraz szczególnym zaufaniu jednej strony do drugiej bądź na zaufaniu obopólnym, gdyż wynika to wprost z charakteru stosunku istniejącego pomiędzy stronami. Stąd śmierć jednej ze stron powoduje wygaśnięcie takiego stosunku niezależnie od tego, czy strona umowy, która żyje, mogłaby potencjalnie żywić takie samo zaufanie względem spadkobierców zmarłego[357].

Na wstępie rozważań w przedmiocie ustalenia, czy posiadające charakter cywilnoprawny oraz majątkowy treści cyfrowe mogą zostać uznane za prawa niezwiązane ściśle związane z osobą zmarłego, a w konsekwencji uznać za wchodzące w skład spadku należy zaznaczyć, że w literaturze dostrzec można dwa przeciwne poglądy.

Zgodnie z pierwszym stanowiskiem prezentowanym przez M. Pietrzak i P. Pabiańczyka, odnoszącym się do profilu na portalu Facebooku, treści cyfrowe zawarte na tym portalu mają, co do zasady, charakter osobisty, ale ponieważ wyłącznym przeznaczeniem portalu nie jest zaspokajanie indywidualnych potrzeb i interesów użytkownika, treści te nie służą zaspokojeniu jego indywidualnych potrzeb i interesów. Natomiast konto indywidualnego użytkownika serwisu Facebook, co prawda ma charakter osobisty, ale nie realizuje tylko indywidualnych potrzeb właściciela konta, lecz zaspokaja potrzeby również innych

[357] *M. Zelek*, art. 922, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 6; *W. Borysiak*, art. 922, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 160-163.

użytkowników portalu, którzy dzięki istnieniu, prowadzeniu i udostępnianiu danego profilu, mają możliwość odnalezienia danej osoby, kontaktu z nią, przeglądania jej zdjęć oraz innych danych[358]. Na poparcie tego stanowiska powołano się na wyrok SN z dnia 23 maja 2003 roku odnoszący się do dziedziczenia prawa pracownika do preferencyjnego nabycia akcji, w którym to sąd stwierdził, że chociaż konstrukcja preferencyjnego nabycia akcji ma osobisty charakter, to nie należy jej zaliczyć do praw i obowiązków ściśle związanych z osobą zmarłego[359]. Zgodnie z prezentowanym stanowiskiem możliwość dziedziczenia treści cyfrowych byłaby w istocie uzależniona od interesów osób trzecich, a ściślej od interesów innych użytkowników danego serwisu społecznościowego, co wykracza poza rozumienie przesłanki braku ścisłego związania prawa i obowiązków z osobą spadkodawcy, wskazanej w art. 922 § 2 k.c.

Natomiast zgodnie z drugim stanowiskiem, które prezentuje M. Mądel, posługiwanie się przez użytkowników różnorakimi kontami na portalach społecznościowych w niektórych przypadkach może być prawem ściśle związanym z osobą spadkodawcy, ponieważ realizuje on za ich pomocą swoje osobiste potrzeby. Nadto nie jest wykluczone, że samo zawarcie umowy z dostawcą usług cyfrowych może wynikać z osobistej chęci podmiotu do realizacji określonych potrzeb użytkownika np. chęć nawiązania kontaktu z innymi ludźmi. Należy również pamiętać, że często na różnych portalach internetowych osoby fizyczne posługują się swoim imieniem i nazwiskiem czy zindywidualizowanym loginem. Tym samym dyskusyjne może zdawać się umożliwienie prowadzenia takiego konta spadkobiercom, niejako w imieniu spadkodawcy. Jednakże z uwagi na wielość rodzajów treści cyfrowych *ad casum* koniecznie może być badanie natury lub charakteru stosunku prawnego, co pozwoliłoby określić, czy prawo majątkowe lub roszczenie jest ściśle związane z osobą zmarłego. Wskazuje się, że nie można jednoznacznie stwierdzić, że samo konto w serwisie służy realizacji indywidualnego interesu spadkodawcy, ponieważ nie w każdym przypadku będzie to twierdzenie prawdziwe. Nawet sam sposób korzystania przez użytkownika z konta na portalu może o tym przesądzać. Jednak jak się wydaje, w konkretnym stanie faktycznym należałoby, dokonując odniesienia do konkretnego konta w internetowym serwisie, konkretnego podmiotu oraz umowy, na podstawie której spadkodawca realizował swoje uprawnienia, podjąć się określenia czy taki interes istnieje tylko po stronie spadkodawcy. Dostrzega się także, że użytkownik może korzystać z dziesiątek różnych kont, w różnych portalach, z których każdy może posiadać inne funkcje

[358] Tak: *M. Pietrzak, P. Pabiańczyk*, Co się dzieje z kontem na Facebooku po naszej śmierci? Dopuszczalność dziedziczenia konta użytkownika serwisu społecznościowego – aspekt cywilno-prawny, Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury, 2017, z. 1, s. 62-63.
[359] Wyrok SN z 23 maja 2003 r., III CKN 1308/00, LEX nr 78805.

oraz inaczej uregulowaną umowę. Niewykluczone, że w niektórych przypadkach funkcjonalność jaką oferuje usługodawca, nie będzie powodowała zaspokojenia żadnego majątkowego interesu spadkodawcy lub później ewentualnie interesu spadkobierców[360].

Nie wydaje się jednak, by treści cyfrowe nie mogły wejść do spadku z uwagi na uznanie ich za prawa i obowiązki wywodzące się ze stosunków prawnych wymagających od dłużnika osobistego świadczenia, a także uwarunkowane od osobistych przymiotów spadkodawcy, bowiem wartość świadczenia, co do zasady, nie jest uzależniona od indywidualnych cech spadkodawcy[361]. Umowa o świadczenie usług internetowych co prawda jest umową wzajemną, a więc strony są wzajemnie zobowiązane względem siebie do spełnienia określonych świadczeń (np. przestrzegania postanowień regulaminu, uiszczania opłaty za korzystanie w serwisu), lecz z punktu widzenia usługodawcy, który nie wymaga od użytkowników posiadania żadnych szczególnych przymiotów, nie ma przecież znaczenia czy świadczenie zostanie spełnione przez spadkodawcę czy też jego spadkobierców.

Należy także mieć na uwadze, że umowa z dostawcami o świadczenie usług internetowych została zakwalifikowana jako umowa o świadczenie usług, zaś zgodnie z dyspozycją art. 750 k.c., do umów o świadczenie usług, które nie są uregulowane innymi przepisami, stosuje się odpowiednio przepisy o zleceniu. Umowa zlecenia jest stosunkiem, który często opiera się na zaufaniu pomiędzy stronami, bowiem udzielnie zlecenia konkretnej osobie wynika z zaufania jej umiejętnościom, a także staranności jego wykonania[362]. Zgodnie z dyspozycją art. 748 k.c., w braku odmiennej umowy zlecenie wygasa wskutek śmierci przyjmującego zlecenie. Sytuacja kształtuje się jednak inaczej w przypadku śmierci zleceniodawcy. Zgodnie z brzmieniem art. 747 k.c., w braku odmiennej umowy zlecenie nie wygasa wskutek śmierci dającego zlecenie. Jeżeli jednak zgodnie z umową zlecenie wygasło, przyjmujący zlecenie powinien, gdyby z przerwania powierzonych mu czynności mogła wyniknąć szkoda, prowadzić te czynności nadal, dopóki spadkobierca dającego zlecenie nie będzie mógł zarządzić inaczej. Wskazuje się również, że zleceniobiorca jest obowiązany poinformować spadkobierców o wygaśnięciu zlecenia wskutek śmierci zleceniodawcy (spadkodawcy)[363]. Zatem kluczowe znaczenie będzie miała treść umowy zawartej pomiędzy użytkownikiem a dostawcą usług internetowych. Jednakże w przypadku większości serwisów

[360] Tak: *M. Mądel,* Następstwo prawne treści cyfrowych na wypadek śmierci..., op. cit., s. 163-164. Podobnie: *T. Serafin*, Dziedziczenie treści cyfrowych…, op. cit., s. 219.
[361] Jednakże taka sytuacja mogłaby wystąpić w przypadku portalu, którego użytkownikami mogą być wyłącznie osoby posiadające jakieś szczególne cechy (np. osoby zatrudnione w danej instytucji).
[362] *W. Borysiak*, Dziedziczenie. Konstrukcja…, op. cit., s. 200.
[363] *L. Ogiegło,* [w:] *J. Rajski* (red.) System Prawa Prywatnego, t. 7, Prawo zobowiązań – część szczegółowa, Warszawa 2011, s. 565.

internetowych nie przewiduje się skutku wygaśnięcia umowy w przypadku śmierci użytkownika portalu. W praktyce wygląda to w ten sposób, że po śmierci użytkownika, konta na portalach społecznościowych w dalszym ciągu funkcjonują, na kontach poczty elektronicznej w dalszym ciągu odbierane są e-maile, a na serwerach dostawców usług chmury internetowej ciągle przechowywane są pliki[364].

Mając na względzie art. 747 k.c. w zw. z art. 750 k.c. należy uznać, że w przypadku braku odmiennych postanowień umownych stron, umowa o świadczenie usług zawarta z dostawcą usług internetowych nie wygaśnie w chwili śmierci spadkodawcy, a w jego miejsce wejdą spadkobiercy. Z drugiej zaś strony mając na względzie dyspozycję z art. 922 § 2 k.c., należy uznać, że z uwagi na powstanie stosunku zaufania pomiędzy stronami (bądź choć jednej strony do drugiej) umowa ta, przynajmniej w niektórych przypadkach, może wygasnąć. Trudno jest więc jednoznacznie rozstrzygnąć o dalszym losie umowy, która będzie spełniać powyższe przesłanki jednocześnie. Jednakże, skoro art. 747 k.c. w zw. z art. 750 k.c. jest *lex specialis* do normy zawartej w art. 922 k.c., należy uznać, że prawa i obowiązki wynikające z umów o świadczenie usług elektronicznych powinny zostać zaliczone do masy spadkowej jako te prawa i obowiązki, które wynikają ze szczególnych stosunków obligacyjnych jakimi są umowy o świadczenie usług[365].

5.3.5. Przechodzenie treści cyfrowych na inne podmioty niezależnie od tego, czy są one spadkobiercami

Zarówno w Kodeksie cywilnym, jak w innych ustawach znajdują się przepisy, z których wynika, że określone prawa nie wchodzą do spadku po zmarłym, ale z chwilą śmierci spadkodawcy przechodzą na oznaczone osoby, bez względu na to, kto jest spadkobiercą. Zatem następuje sukcesja syngularna, zaś dane prawo nie wchodzi w skład spadku. Sytuacja przejścia określonych praw poza konstrukcją prawną sukcesji uniwersalnej nie może być domniemywana, ale musi wynikać z wyraźnego przepisu ustawy wskazującego, że dane prawo po śmierci osoby uprawnionej wyłączone jest ze spadku. Osoby, na rzecz których następuje przysporzenie, nie mogą być traktowane jako następcy pod tytułem ogólnym danej osoby fizycznej i nie stosuje się do nich przepisów odnoszących się do spadkobierców. Jest to niezależne od tego, czy w danej sytuacji osoby uprawnione rzeczywiście są równocześnie następcami pod tytułem ogólnym spadkodawcy, a nawet czy krąg osób uprawionych w całości

[364] *M. Mądel*, Następstwo prawne treści cyfrowych na wypadek śmierci..., op. cit., s. 170.
[365] Ibidem, s. 172.

pokrywa się z kręgiem spadkobierców także co do wysokości ich udziałów w spadku i otrzymywanej z mocy ustawy korzyści. Poza sytuacjami wskazanymi w ustawie żadna osoba, w tym także spadkobierca, nie jest władny wykluczyć danego prawa ze spadku[366].

W Kodeksie cywilnym przykłady takich przepisów stanowią: art. 301 § 2 k.c., zgodnie z którym po śmierci uprawnionego służebność mieszkania przysługiwać może jego dzieciom, rodzicom i małżonkowi, jeśli tak się umówiono; art 691 k.c. przewidujący wstąpienie w stosunek najmu określonych w tym przepisie osób, w razie śmierci najemcy lokalu mieszkalnego; art. 831 § 1 zd. 1 k.c., zgodnie z którym ubezpieczający może wskazać jedną lub więcej osób uprawnionych do otrzymania sumy ubezpieczenia w razie śmierci osoby ubezpieczonej oraz art. 981^1 k.c. przewidujący możliwość uczynienia przez spadkodawcę zapisu windykacyjnego (przedmiot takiego zapisu nie wchodzi do spadku).

W przypadku treści cyfrowych brak jest szczególnej regulacji prawnej, zgodnie z którą prawa do treści cyfrowych z chwilą śmierci przechodziłyby na oznaczone osoby niezależnie od tego, czy są one spadkobiercami. Zatem każda treść cyfrowa o charakterze cywilnoprawnym i majątkowym, niezwiązana ściśle z osobą spadkodawcy, wejdzie do spadku.

Należy jednak zauważyć, że niektóre portale stosują rozwiązania zbliżone do przejścia prawa do treści cyfrowych na oznaczone osoby z chwilą śmierci użytkownika. Przykładowo serwis społecznościowy Facebook mimo braku wyraźnego postanowienia w regulaminie umożliwia nadanie kontom zmarłych użytkowników status *in memoriam*. Przekształcenie konta zmarłego użytkownika w księgę pamiątkową (*Memorial page*) następuje na wniosek osoby bliskiej zmarłego, niekoniecznie spokrewnionej lub znajdującej się w kręgu spadkobierców. W formularzu udostępnionym przez usługodawcę należy podać następujące dane: imię i nazwisko osoby zmarłej, datę śmierci zmarłego oraz skan dokumentu poświadczającego śmierć użytkownika. Osoba bliska zmarłego może również złożyć wniosek o usunięcie konta zmarłego użytkownika. Użytkownik portalu Facebook może również wyznaczyć za życia opiekuna konta. Po śmierci użytkownika i nadaniu jego kontu statusu *in memoriam,* opiekun konta może w pewnym zakresie zarządzać tym kontem, a także napisać na tym profilu przypięty post (np. udostępnić wiadomość w imieniu zmarłej osoby lub przekazać informacje o nabożeństwie żałobnym), odpowiedzieć na nowe zaproszenia do grona znajomych (np. od

[366] *M. Zelek*, art. 922, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 13; *W. Borysiak*, art. 922, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 203-218; *R. Ciechański, T. Liszcz*, Następstwo prawne po zmarłym pracowniku, Nowe Prawo 1972, Nr 12, s. 1770; *E. Włodkowska*, Prawa majątkowe ze stosunku pracy po zmarłym pracowniku, Praca i Zabezpieczenie Społeczne 2001, Nr 10, s. 9.

starych znajomych lub członków rodziny, którzy nie mieli wcześniej konta na Facebooku) oraz zmienić zdjęcie profilowe i zdjęcie w tle strony[367].

Z kolei Google umożliwia bliskim zmarłego użytkownika złożenie wniosku o zamknięcie konta zmarłego, o przekazanie środków z takiego konta lub o pobranie danych z konta zmarłego. Procedura ta wymaga uzupełnienia formularza w formie elektronicznej oraz podania następujących danych: imię i nazwisko zmarłego, adres email, adres, dane osoby ubiegającej się o udostępnienie tychże danych (członka rodziny lub przedstawiciela prawnego), data śmierci, udostępnienie skanu dowodu tożsamości osoby składającej wniosek, skan aktu zgonu zmarłego, który powinien zostać przetłumaczony na język angielski i poświadczony notarialnie. Wnioskodawca jest zobowiązany również do złożenia oświadczenia, zgodnie z którym jest świadomy, że w przypadku zaakceptowania prośby o udostępnienie danych przez usługodawcę w tym wypadku Google, wnioskodawca powinien uzyskać zaświadczenie sądu wydane w Stanach Zjednoczonych Ameryki w zakresie udostępnienia tychże danych[368].

5.4. Dziedziczenie treści cyfrowych a forma testamentu

Skoro pewne treści cyfrowe mogą wchodzić w skład spadku, należy rozważyć, czy aktualne reguły dziedziczenia, zarówno testamentowego jak i beztestamentowego, nie stoją na przeszkodzie przejściu na spadkobierców praw i obowiązków związanych z treściami cyfrowymi spadkodawcy. Chociaż w doktrynie coraz częściej dostrzega się mogące pojawiać się w praktyce problemy związane z następstwem prawnym treści cyfrowych po śmierci użytkownika[369], to stosunkowo niewiele miejsca poświęca się rozważaniom dotyczącym problemom, jakie mogą wystąpić w praktyce testowania z uwagi na niedostosowania reguł dziedziczenia do wyzwań współczesności.

---

[367] Zob. szerzej: Instrukcja dotycząca zgłoszenia śmierci użytkownika lub konta na Facebooku, któremu należy nadać status „In memoriam", <https://www.facebook.com/help/150486848354038> data dostępu: 22.05.2023 r.].

[368] Zob. szerzej: Instrukcja dotycząca przesyłania do Google prośby dotyczącej konta zmarłego użytkownika <https://support.google.com/accounts/troubleshooter/6357590?hl=pl> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

[369] Por. *M. Mądel*, Następstwo prawne treści cyfrowych na wypadek śmierci..., op. cit., passim; *P. Budrewicz*, Postanowienia dotyczące dziedziczenia profilu zawarte w regulaminie portalu Facebook a prawo polskie, Prawo Mediów Elektronicznych 2018, Nr 3, s. 24–32; *M. Załucki*, art. 922, [w:] *M. Załucki* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 13; *M. Mądel*, Następstwo prawne treści cyfrowych z perspektywy prawa Stanów Zjednoczonych ameryki, Prawo Mediów Elektronicznych 2016, Nr 1, s. 40–48; *W. Borysiak*, art. 922, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 501-506; *K. Osajda*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 68-70; *A. Breczko, M. Andruszkiewicz*, Prawo spadkowe w obliczu postępu technologicznego (nowe wyzwania w XXI wieku), Białostockie Studia Prawnicze 2017, Nr 4 (22), s. 39–44; *P. Szulewski*, Śmierć 2.0..., op. cit., s. 731–748; *M. Grochowski*, Inheritance of the social media accounts in Poland, European Review Law 2019, Nr 5 (27), s. 1195–1206; *E. Macierzyńska-Franaszczyk*, Czy treści w internecie można dziedziczyć?, Dziennik Gazeta Prawna 2018, Nr 186, s. 6–7.

Chociaż polskiej judykaturze obecnie brak jest rozstrzygnięć sądowych, w których występuje problematyka dziedziczenia treści cyfrowych to przykład tego w jaki sposób może nastąpić beztestamentowe dziedziczenie treści cyfrowych dostarcza orzecznictwo Niemiec. W 2018 roku Federalny Trybunał Sprawiedliwości w Niemczech opowiedział się za możliwością dziedziczenia konta na serwisie społecznościowym Facebook na podstawie ogólnych norm prawa spadkowego[370]. Postępowanie spadkowe będące tłem dla tego wyroku dotyczyło sytuacji, w której spadkobiercy ustawowi (rodzice) piętnastoletniej spadkodawczyni wystąpili z wnioskiem do administratora portalu o udostępnienie im dostępu do konta ich zmarłej córki, celem wyjaśnienia okoliczności związanych z jej śmiercią, która miała miejsce 3 grudnia 2012 roku. Usługodawca odmówił spadkobiercom dostępu do pozostawionych przez spadkodawcę treści i nadał spornemu kontu status *in memoriam*, wskutek czego rodzice zmarłej nie mogli zalogować się na konto zmarłej nawet gdyby pozyskali login i hasło do logowania. Rodzice wystąpili przeciwko usługodawcy z roszczeniem o udostępnienie im treści cyfrowych, a zwłaszcza treści rozmów i wiadomości powiązanych z kontem zmarłej. Usługodawca uzasadniając odmowę udostępnienia spadkobiercom treści cyfrowych powołał się na konieczność ochrony dóbr osobistych, danych osobowych użytkownika, tajemnicy korespondencji spadkodawcy, a także ochronę danych jej partnerów w komunikacji. Sąd I instancji, tj. Sąd Krajowy w Berlinie, w wyroku z dnia 17 grudnia 2016 roku stwierdził, że zgodnie z § 1922 BGB (stanowiącego niejako odpowiednik art. 922 k.c.) wraz ze śmiercią spadkodawcy jego majątek przechodzi w całości na jedną lub kilka innych osób, wobec czego na spadkobierców nie przechodzi „majątek" zgromadzony na portalu internetowym usługodawcy[371]. Składniki te nie należą do majątku spadkowego, lecz prawo dostępu do serwerów, które wynika z umowy zawartej pomiędzy spadkodawcą a usługodawcą przechodzi na spadkobierców, gdyż powstały stosunek prawny jest majątkiem w rozumieniu § 1922 BGB. Nadto wskazano, iż prawa i obowiązki wynikające z umowy zawartej między użytkownikiem a usługodawcą nie są ściśle związane z osobą spadkodawcy, ponieważ zgodnie z § 399 BGB wykluczona została możność przejścia praw i obowiązków na inny podmiot, gdyż zmianie uległoby również w swej istocie świadczenie. Sąd podkreślił również, że portal społecznościowy Facebook zawiera umowy bez dokonywania weryfikacji użytkownika, wobec czego nie można uznać za wiążące postanowień regulaminu serwisu kwalifikujących ścisły związek konta z osobą użytkownika. Sąd I instancji odniósł się również do kwestii nadania

[370] Wyrok Federalnego Trybunału Sprawiedliwości w Niemczech z dnia 12 lipca 2018 r., III ZR 183/17.
[371] Wyrok Sądu Krajowego w Berlinie z dnia 17 grudnia 2016 r. sygn. akt 20 O 172/15 <https://dejure.org/ext/f551ef3d8be146b2dca4a1011db1feca> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

przez usługodawcę statusu *in memoriam* konta spadkodawcy wskazując, że umożliwienie wnioskowania o nadanie tego statusu osobom spoza kręgu spadkobierców jest działaniem prowadzącym do pokrzywdzenia spadkobierców zmarłego użytkownika w postaci zablokowania dostępu do konta należącego do masy spadkowej. Sąd I instancji podkreślił również, że nie dochodzi do naruszenia praw partnerów w komunikacji zmarłego w przypadku udostępnienia spadkobiercom dostępu do konta zmarłego użytkownika, gdyż przejście to następuje w wyniku sukcesji uniwersalnej wynikającej z § 1922 BGB[372].

Należy zauważyć, że istotą sprawy, którą zajmował się Federalny Trybunał Sprawiedliwości są zobowiązania umowne, a konkretnie roszczenia spadkobierców usługobiorcy wynikające z umowy zawartej pomiędzy usługobiorcą będącym użytkownikiem konta na portalu społecznościowym a platformą mediów społecznościowych Facebook. Nie było natomiast przedmiotem sprawy stwierdzenie nabycia spadku w postaci np. dostępu do konta użytkownika na wymienionym serwisie społecznościowym. Wydaje się, że podobne rozstrzygnięcie mogłoby także zapaść przed polskim sądem.

W przytoczonej sprawie spadkobiercy byli zgodni komu powinny przypaść pozostawione treści cyfrowe. Jednakże w przypadku spraw dotyczących nabycia oraz działu spadku nie są rzadkością różnice zdań co do tego komu mają przypaść poszczególne składniki spadku. Treści cyfrowe, w porównaniu do innych praw i obowiązków wchodzących w skład spadku, wydają się być szczególnie wrażliwe na upływ czasu. W niektórych przypadkach pozostawione treści cyfrowe mogą wraz z upływem czasu w sposób istotny zmniejszyć swoją wartość, zostać zhakowane lub wygasnąć. Przykładowo w sytuacji, gdy spadkodawca dysponuje domeną internetową na której znajdują się jego treści cyfrowe (np. blog, sklep internetowy, forum) to powinien w odpowiednim czasie, przed upływem ważności domeny, złożyć u rejestratora domeny dyspozycję przedłużenia dysponowania domeną i uiścić w tym celu kwotę wskazaną przez rejestratora. W przypadku zdecydowanej większości rejestratorów domyślnym okresem abonamentowym jest rok. Gdy taka dyspozycja nie zostanie złożona, wraz z końcem okresu abonentowego, domena internetowa zostanie zwolniona do ponownej rejestracji. Zatem dysponentem jej będzie mogła zostać każda osoba, która zleci rejestrację tej domeny u właściwego operatora[373]. Jednakże w takim przypadku utracie domeny nie

[372] Zob. szerzej: *M. Mądel*, Dostęp do treści cyfrowych zmarłego użytkownika usług internetowych na tle orzeczenia Federalnego Trybunału Sprawiedliwości w Niemczech, Transformacje Prawa Prywatnego 2020, Nr 2, s. 125-142; *D. Szkałuba*, Dziedziczenie dóbr cyfrowych w postaci dostępu do konta na portalu społecznościowym. Glosa do wyroku Federalnego Trybunału Sprawiedliwości z dnia 12 lipca 2018 r., III ZR 183/17, Europejski Przegląd Sądowy 2021, Nr 1, s. 37-44; *M. Fras*, Succession of digital goods. A comparative legal study, Review of European and Comparative Law 2021, Nr 4, s. 70-76.

[373] Zob. szerzej: *M. Zelek*, Umowa o rejestrację domeny internetowej, Warszawa 2015, s. 229 i n.

zapobiegłoby najprawdopodobniej także zabezpieczenie spadku (art. 633 i n. k.c.), zwłaszcza, gdy spadkodawca zmarł niedługo przed końcem okresu abonentowego[374].

Łatwiejszemu przejściu treści cyfrowych na następców prawnych spadkodawcy służyć może rozrządzenie testamentowe. Nic nie stoi na przeszkodzie, by testator wykorzystał w tym celu którąkolwiek z dostępnych form testamentu, w tym także testamenty szczególne, gdy zachodzą ku temu przesłanki. Problematyczne jednak może być właściwe sformułowanie rozrządzenia, na podstawie którego wskazanej osobie lub osobom miałyby przypaść określone treści cyfrowe po śmierci spadkodawcy. Testator mógłby w testamencie np. ustanowić wyłącznie jednego spadkobiercę, który poprzez powołanie do całości spadku, otrzymałby również wszystkie treści cyfrowe zmarłego. W pozostałych przypadkach testator mógłby skorzystać z zapisu zwykłego, poprzez który zobowiązałby spadkobiercę ustawowego lub testamentowego do spełnienia świadczenia majątkowego polegającego na przeniesieniu treści cyfrowych na oznaczoną osobę (art. 968 i n. k.c.)[375]. Nie wydaje się jednak, by którekolwiek z tych rozwiązań zabezpieczyło przejście treści cyfrowych w sposób istotnie wyższy niż ma to miejsce przy dziedziczeniu ustawowym.

Najbardziej pożądanym stanem byłoby nabycie przez wskazaną osobę treści cyfrowych *ex lege* z chwilą otwarcia spadku. Skutek taki możliwy byłby do osiągnięcia poprzez ustanowienie zapisu windykacyjnego, który został wprowadzony do polskiego systemu prawnego nowelizacją z dnia 18 marca 2011 roku[376] w celu wzbogacenia wachlarza prawnych możliwości dysponowania przedmiotami *mortis causa* oraz stworzenia warunków do pełniejszej realizacji woli spadkodawcy, zapewniając mu większy wpływ na losy prawne poszczególnych przedmiotów, co odpowiada oczekiwaniom społecznym[377].

Zapis windykacyjny jest postanowieniem testamentowym, na podstawie którego konkretnie wskazana osoba, niekoniecznie spadkobierca, nabywa z chwilą otwarcia spadku, bezpośrednio i z mocy prawa, konkretny przedmiot lub prawo należące do spadkodawcy, lecz,

---

[374] W niektórych przypadkach domeny są rejestrowane w celu ich dalszej odsprzedaży po zawyżonej cenie. Praktyka ta określana jest jako *cybersquatting*. Można to zjawisko określić jako. Warunkiem *cybersquatting* jest zamiar uzyskania korzyści majątkowych kosztem innej osoby, nie zaś dążenie do zwielokrotnienia obopólnych korzyści (Wyrok SA w Warszawie z 1.04.2011 r., I ACa 1087/10, Apel.-W-wa 2011, Nr 4, poz. 34.). Wydaje się, że niekiedy odzyskanie domeny zarejestrowanej przez *cybersquattera* będzie możliwe, lecz w przypadku polskiego orzecznictwa są to niezwykle rzadkie przypadki – zob. *A. Krasuski*, [w:] *A. Krasuski, A. Wolska-Bagińska, O. Zinkiewicz-Będźmirowska* (red.), Działania naruszające prawa do domen internetowych, Warszawa 2021, s. 59 i n.

[375] *G. Wolak*, O zapisie zwykłym jako rozrządzeniu testamentowym, Nowy Przegląd Notarialny 2014, Nr 2, s. 41-58.

[376] Ustawa z dnia 18 marca 2011 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 85, poz. 458).

[377] Zob. uzasadnienie rządowego projektu ustawy z 30.04.2010 r. r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw, VI kadencja, druk sejm. nr 3018, s. 1.

w odróżnieniu od pozostałych rozrządzeń testamentowych, może zostać ustanowiony tylko w testamencie w formie aktu notarialnego (art. 981^1 § 1 k.c.)[378]. W art. 981^1 § 2 k.c. ustanowiono zamknięty katalog przedmiotów zapisu windykacyjnego przyjmujący postać enumeratywnego wyliczenia[379].

Spośród pięciu dopuszczalnych przedmiotów zapisu windykacyjnego w przypadku treści cyfrowych z pewnością nie znajdą zastosowania te określone w art. 981^1 § 2 pkt 3-5 k.c. Należy zatem przeanalizować, czy treści cyfrowe mogą zostać zakwalifikowane jako rzecz oznaczona co do tożsamości (981^1 § 2 pkt 1 k.c.) lub zbywalne prawo majątkowe (981^1 § 2 pkt 2 k.c.), a tym samym czy mogą stanowić przedmiot zapisu windykacyjnego.

Pojęcie rzeczy oznaczonych co do tożsamości nie jest przez prawodawcę definiowane, mimo że posługuje się on rozróżnieniem na rzeczy oznaczone co do gatunku i rzeczy oznaczone co do tożsamości zarówno w księdze II, jak i w księdze III Kodeksu cywilnego. W doktrynie wskazuje się, że z wyjątkiem pojedynczych egzemplarzy rzeczy występujących sporadycznie w obrocie, w szczególności egzemplarzy unikalnych, które są z natury rzeczami oznaczonymi co do tożsamości, o tym, czy dana rzecz w konkretnym stosunku prawnym jest określona tylko co do gatunku, czy co do tożsamości, decyduje w zasadzie wola stron[380]. Jeżeli chodzi o rzeczy oznaczone co do tożsamości w kontekście zapisu windykacyjnego, to wskazuje się, że kryterium określone w 981^1 § 2 pkt 1 k.c. zostanie spełnione, jeżeli rzeczy będą na tyle oznaczone, że z chwilą otwarcia spadku będzie istniała możliwość przyporządkowania danej rzeczy zapisobiercy windykacyjnemu[381]. *A contrario* wyłączone jest obejmowanie zapisem windykacyjnym rzeczy oznaczonych co do gatunku, co uzasadnione jest konstrukcją zapisu windykacyjnego powodującego przejście własności rzeczy na zapisobiercę *ex lege* w chwili otwarcia spadku. Skutek ten nie mógłby zostać osiągnięty wobec rzeczy oznaczonych co do gatunku, ponieważ wymagają one wyodrębnienia spośród rzeczy tego samego gatunku, a dopóki takie wyodrębnienie nie nastąpi, nie może powstać prawo własności, mające za przedmiot takie rzeczy, gdyż prawo własności nie może mieć za przedmiot rzeczy przyszłej[382].

---

[378] *K. Osajda*, Zapis windykacyjny – nowa instytucja polskiego prawa spadkowego, Monitor Prawniczy 2012, Nr 2, s. 68; *P. Księżak*, Zapis windykacyjny…, op. cit., s. 34; *A. Bieranowski*, Wykładnia testamentu zawierającego zapis windykacyjny - głos w dyskusji, Rejent 2012, nr 7-8, s. 177 i n.; *P. Blajer*, Ustanowienie przez przedsiębiorcę zapisu windykacyjnego, Warszawa 2016, s. 23–24; *A. Makowiec*, Zapis windykacyjny gospodarstwa rolnego, Warszawa 2019.

[379] Zgodnie z art. 981^1 k.c. Przedmiotem zapisu windykacyjnego może być wyłącznie: rzecz oznaczona co do tożsamości; zbywalne prawo majątkowe; przedsiębiorstwo lub gospodarstwo rolne; ustanowienie na rzecz zapisobiercy użytkowania lub służebności oraz ogół praw i obowiązków wspólnika spółki osobowej.

[380] *E. Gniewek*, [w:] *E. Gniewek* (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 3…, op. cit., s. 285; *A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk*, Prawo cywilne. Zarys części ogólnej, Warszawa 2020, s. 286.

[381] *K. Osajda*, Zapis windykacyjny…, op. cit., s. 68; *J. Turłukowski*, Zapis windykacyjny…, op. cit., s. 12.

[382] *J. Ignatowicz, K. Stefaniuk*, Prawo rzeczowe, Warszawa 2022, s. 19 i n.

Wskazuje się także, że aby rzecz została uznana za oznaczoną co do tożsamości, nie jest konieczne szczegółowe opisanie tej konkretnej rzeczy, wystarczy, że opis rzeczy będzie pozwalał na jej zindywidualizowanie, a przez to umożliwiał będzie wyodrębnienie ich od innych przedmiotów[383]. Przedmiot zapisu windykacyjnego nie musi istnieć w chwili sporządzenia testamentu, ale musi istnieć w chwili jego otwarcia. Zatem poprzez zapis windykacyjny można rozrządzić również rzeczą, która nie jest własnością spadkodawcy w chwili ustanowienia zapisu windykacyjnego, a skuteczność zapisu zależeć będzie od tego, czy w chwili otwarcia spadku przedmiot należał do majątku spadkodawcy[384].

Co zaś się tyczy zbywalnych praw majątkowych, o których stanowi art. 981^1 § 2 pkt 2 k.c., to należy zaznaczyć, że podział na prawa zbywalne i niezbywalne przywoływany jest w nauce prawa przy dokonywaniu podziału praw podmiotowych. W piśmiennictwie wskazuje się, że do praw zbywalnych należą te prawa podmiotowe, które można przenieść w drodze czynności prawnej i co do zasady będą to prawa majątkowe[385], chyba że dane prawo o charakterze majątkowym jest niezbywalne z mocy ustawy[386]. Niezbywalność określonego prawa może także wynikać z natury lub właściwości danego prawa[387]. W doktrynie wskazuje się, że przedmiotem zapisu windykacyjnego może być każde zbywalne prawo majątkowe, które istnieje, jest dopuszczone do obrotu (nie stanowi *res extra commercium*) oraz jest samodzielnym przedmiotem obrotu[388]. *A contrario* nie mogą być przedmiotem zapisu windykacyjnego prawa niezbywalne i to nawet wtedy, gdy są ukształtowane jako dziedziczne[389]. Z punktu widzenia przepisów o zapisie windykacyjnym wierzytelność objęta umownym *pactum de non cedendo* (por. art. 509 § 1 k.c.) jest prawem niezbywalnym, mimo że wierzytelności są co zasady prawami zbywalnymi[390].

Mając na względzie przytoczone rozumienie pojęć użytych w 981^1 § 2 pkt 1 i 2 k.c., należy zauważyć, że zapis windykacyjny nie jest instytucją, przy pomocy której możliwe byłoby przejście *ex lege* treści cyfrowych na oznaczoną osobę w chwili śmierci testatora. O ile

[383] Zob. *J. Turłukowski*, Zapis windykacyjny…, op. cit., s. 29–30.
[384] *P. Księżak*, Zapis windykacyjny…, op. cit., s. 100.
[385] Por. *M. Pyziak-Szafnicka,* [w:] *M. Safjan* (red.), System Prawa Prywatnego, Tom. 1. Prawo cywilne – część ogólna, Warszawa 2012, s. 842–843; *Z. Radwański, A. Olejniczak*, Prawo cywilne – część ogólna, Warszawa 2021, s. 102; *A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk*, Prawo cywilne. Zarys części ogólnej, Warszawa 2020, s. 169-170.
[386] Zob. np. np. art. 254, 300, art. 595 § 1, art. 602 § 1, art. 912 k.c.
[387] Por. *M. Pyziak-Szafnicka,* [w:] *M. Safjan* (red.), System Prawa Prywatnego, Tom. 1. Prawo cywilne – część ogólna, Warszawa 2012, s. 842–843.
[388] *K. Osajda,* art. 981^1, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 199; *R. Sztyk,* Zapis windykacyjny jako element reformy prawa spadkowego, Łódzki Biuletyn Notarialny 2011, Nr 1, s. 24-34.
[389] *W. Żukowski*, Projektowane wprowadzenie zapisu windykacyjnego do polskiego prawa spadkowego, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2010, Nr 4, s. 1033; *P. Księżak*, Zapis windykacyjny…, op. cit., s. 98-101.
[390] *J.S. Piątowski, B. Kordasiewicz*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 135.

możliwe jest oznaczenie co to tożsamości pewnych treści cyfrowych (np. treści cyfrowe znajdujące się na określonym koncie), to nie sposób zakwalifikować ten rodzaj dóbr jako rzeczy. Zgodnie z dyspozycją art. 45 k.c., w rozumieniu Kodeksu cywilnego rzeczami są tylko przedmioty materialne. W konsekwencji rzeczami w rozumieniu prawa cywilnego są materialne części przyrody w stanie pierwotnym lub przetworzonym, na tyle wyodrębnione (w sposób naturalny lub też sztuczny), że w stosunkach społeczno-gospodarczych mogą być traktowane jako dobra samoistne[391]. Wyodrębnienie może polegać na wskazaniu w sposób jednoznaczny, które z rodzajowo równych sobie przedmiotów stanowią przedmiot świadczenia lub prawa rzeczowego. Możliwość wyodrębnienia rzeczy wynika z ich natury, bowiem niektóre rzeczy mają samodzielną postać umożliwiającą ich odrębną identyfikację, inne zaś umieszczenia w pojemnikach[392]. Tym samym dobra niematerialne, w tym również treści cyfrowe, mimo iż spełniają przesłankę dóbr samoistnych (są elementem obrotu), nie mogą zostać uznane za rzecz. Mając na względzie powyższe, nie sposób zakwalifikować wykreowanych przez użytkownika treści cyfrowych do kategorii rzeczy w rozumieniu art. 45 k.c.[393], a co za tym idzie ustanowić na postawie art. 981^1 § 2 pkt 1 k.c. zapis windykacyjny, którego przedmiotem będą treści cyfrowe.

Wątpliwe jest również zakwalifikowanie treści cyfrowych jako zbywalnych praw majątkowych. O ile w wielu przypadkach treści cyfrowe mają dającą się określić wartość ekonomiczną[394], należy mieć na uwadze, że o niezbywalności w przypadku treści cyfrowych opisywanych w niniejszej publikacji, przesądzać może umowa pomiędzy użytkownikiem usług a administratorem portalu, gdyż zazwyczaj w regulaminach usług znajdują się postanowienia przesądzające kwestię możliwości zbywalności lub przenoszenia dostępu do konta na inne osoby[395]. Zatem ustanowienie na podstawie art. 981^1 § 2 pkt 2 k.c. zapisu windykacyjnego mającego za przedmiot treści cyfrowe możliwe jest wyłącznie w nielicznych przypadkach tj. wtedy, gdy regulamin nie przewiduje niezbywalności treści cyfrowych powiązanych z danych kontem.

Jednakże za dopuszczalne należy uznać ustanowienie zapisu windykacyjnego, mającego za przedmiot oznaczoną co do tożsamości rzecz, w której umieszczone zostaną dane

[391] *J. Wasilkowski*, Zarys prawa rzeczowego, Warszawa 1963, s. 8-9; *R. Mikosz*, [w:] *E. Gniewek* (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 3…, op. cit., s. 189-191.
[392] *Ł. Żelechowski*, art. 45, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 1.
[393] Por. *Ł. Maryniak, P.* Baryś, Prawo własności wirtualnej, [w:] *K. Grzybczyk* (red.), Prawo w wirtualnych światach, 2013 Warszawa, s. 108; *D. Karkut*, Własność wirtualna…, op. cit., s. 58-60.
[394] *J.P. Hopkins, I.A. Lipin*, Viable Solutions to the Digital Estate Planning Dilemma, Iowa Law Review Bulletin 2014, Nr 1 (9), s. 63-64.
[395] Postanowienia takie występują m.in. w regulaminach usług takich jak Facebook, Dropbox i Google – zob. *M. Mądel*, Następstwo prawne treści cyfrowych na wypadek śmierci..., op. cit., s. 192.

dostępowe (np. koperta, szkatułka). Taka rzecz mogłaby zostać następnie złożona np. w skrytce bankowej lub w sejfie[396].

Testament, oprócz rozrządzeń wymienionych *expressis verbis* w ustawie, może zawierać inne postanowienia testamentowe, o ile nie są sprzeczne z prawem czy zasadami współżycia społecznego, które powinny być w miarę możliwości uwzględnione przez spadkobierców i sąd[397]. Zatem spadkodawca może wskazać w testamencie osobę, która jego zdaniem powinna otrzymać pozostawione po śmierci treści cyfrowe[398]. Co więcej, w treści testamentu zawarte mogłyby zostać także informacje pozwalające odnaleźć treści cyfrowe (np. nazwa serwisu, adres URL) oraz dane logowania tj. login i hasło. Tym samym wskazana przez spadkodawcę osoba uzyskałaby dostęp do jego treści cyfrowych niezwłocznie po otwarciu i odczytaniu testamentu.

Jednakże takie rozwiązanie w istocie pozwala uzyskać dostęp do treści cyfrowych nie tylko osobie wyznaczonej przez spadkodawcę, lecz każdemu potencjalnie zainteresowanemu. Jest tak dlatego, że o ile testament, jako czynność prawna *mortis causa*, do chwili śmierci spadkodawcy nie wywiera żadnych skutków prawnych, to z chwilą śmierci testatora wywołuje szereg skutków prawnych, a w szczególności przejście praw i obowiązków na spadkobierców. Od tej chwili nabiera też istotnego znaczenia ujawnienie zarówno faktu sporządzenia testamentu, jak i jego treści. Wymaga tego interes określonych osób, np. spadkobierców, wierzycieli i dłużników spadku, jak i interes społeczny. Ujawnieniu testamentu zmarłego spadkodawcy oraz treści tego testamentu służy instytucja ogłoszenia testamentu[399]. postępowanie o ogłoszenie testamentu z jednej strony ma służyć ujawnieniu testamentu, jego formy i treści osobom zainteresowanym. Z drugiej strony, ma zapewnić ochronę testamentu przed usunięciem, ukryciem, zniszczeniem, uszkodzeniem lub przerobieniem. Dzięki temu istniejący testament zostaje utrwalony jako środek dowodowy i zabezpieczony na przyszłość[400].

Zgodnie z art. 649 k.p.c. sąd albo notariusz otwiera i ogłasza testament, gdy ma dowód śmierci spadkodawcy (§ 1), natomiast o terminie otwarcia i ogłoszenia nie zawiadamia się osób

---

[396] Por. *P. Księżak*, Zapis windykacyjny…, op. cit., s. 98-99; *S. Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 470; *J. Turłukowski*, Instytucja zapisu…, op. cit., s. 168.
[397] *P. Księżak*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 150-151.
[398] Co do uwzględniania woli odnośnie do sposobu działu spadku zob. postanowienie SN z 16 września 2009 r., II CSK 243/09, LEX nr 564969.
[399] *S. Wójcik, F. Zoll*, [w:] *B. Kordasiewicz* (red.), System…, op. cit., s. 412-414; *M. Kuchnio*, art. 649, [w:] *O.M. Piaskowska* (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie nieprocesowe. Postępowanie w razie zaginięcia lub zniszczenia akt. Postępowanie zabezpieczające. Komentarz, Warszawa 2022, Lex/el., Nb 5.
[400] *T. Radkiewicz*, art. 649, [w:] *T. Szanciło* (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Art. 506–1217. Tom II, Warszawa 2019, Legalis/el., Nb 1.

zainteresowanych, jednak mogą one być obecne przy tej czynności (§ 2). Zatem otwarcie i ogłoszenie testamentu przez sąd odbywa się na posiedzeniu jawnym, o terminie, którego osoby zainteresowane nie muszą zostać poinformowane, lecz mogą być obecne, gdy w jakikolwiek sposób dowiedziały się o terminie tej czynności i stawiły w sądzie[401]. Podobnie jest w przypadku otwarcia i ogłoszenia testamentu przez notariusza, ponieważ notariusz dokonujący otwarcia i ogłoszenia testamentu, nie zawiadamia o tym fakcie osób zainteresowanych, natomiast dokonuje tego w obecności osoby (lub osób), która testament złożyła. Notariusz nie może jednak odmówić uczestnictwa w tej czynności innym zainteresowanym osobom[402]. Należy również zaznaczyć, że zgodnie z art. 652 k.p.c. o dokonanym otwarciu i ogłoszeniu testamentu sąd spadku albo notariusz zawiadamia w miarę możności osoby, których rozrządzenia testamentowe dotyczą oraz wykonawcę testamentu i kuratora spadku, natomiast notariusz niezwłocznie zawiadamia o tym sąd spadku, przesyłając odpis sporządzonego protokołu. Zatem umieszczenie w treści testamentu danych logowania tj. loginu i hasła, oprócz korzyści polegającej na umożliwieniu wskazanej przez testatora osobie uzyskania dostępu do treści cyfrowych, stwarza jednocześnie zagrożenie, że dostęp do nich uzyskają pozostali spadkobiercy, a także osoby trzecie znajdujące się przy otwarciu i ogłoszeniu testamentu. Ponadto w przypadku testamentu holograficznego, istnieje także zagrożenie odczytania zawartych w nim informacji przez osobę tę testament przechowującą oraz osoby, które odnajdą testament, a następnie zapoznają się z jego treścią co prawda po śmierci testatora, lecz przed jego otwarciem i ogłoszeniem przez sąd lub notariusza. Mając to na uwadze nie ulega wątpliwości, że zawarcie przez spadkodawcę w treści testamentu danych logowania do treści cyfrowych nie jest sposobem na zagwarantowanie uzyskania przez wskazaną osobę dostępu do tych treści po śmierci użytkownika. Bez wpływu na tę okoliczność pozostaje fakt zaszyfrowania testamentu[403].

Znajdujący się aktualnie w Kodeksie cywilnym katalog form testamentu oraz możliwych dyspozycji nie jest zatem przystosowany do dziedziczenia treści cyfrowych. Mimo iż można odnaleźć rozwiązania pozwalające przekazać dostęp do treści cyfrowych *mortis causa*, to testament nie jest jednym z nich. Przykładowo dopuszczalne jest zdeponowanie

[401] *J. Gudowski*, art. 649, [w:] *T. Ereciński* (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom IV. Postępowanie rozpoznawcze. Postępowanie zabezpieczające, Warszawa 2016, Lex/el., Nb 2; *T. Żyznowski*, art. 649, [w:] *T. Wiśniewski* (red.), Kodeks postępowania…, op. cit., Nb 1-2; *P. Pruś*, art. 649, [w:] *M. Manowska* (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany. Tom II. Art. 478-1217, Lex/el. 2022, Nb 3; *A. Stempniak*, Postępowanie w sprawach o ogłoszenie testamentu – cz. 1, Monitor Prawnicy 2007, Nr 1, s. 21.

[402] *M. Krześ*, art. 649, [w:] *E. Marszałkowska-Krześ, I. Gil*, Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz, Legalis/el. 2023, Nb 4-5.

[403] Zob. szerzej o zaszyfrowaniu w treści aktu ostatniej woli danych logowania – *M. Mądel*, Następstwo prawne treści cyfrowych na wypadek śmierci..., op. cit., s. 184-187

u notariusza umieszczonego w zamkniętej kopercie dokumentu (art. 106 § 1 PrNot) lub nośnika danych (art. 106 § 2 PrNot) zawierających dane umożliwiające dostęp do treści cyfrowych, a następnie wskazanie osoby oraz zastrzeżenie warunku pod jakim złożony dokument ma zostać wydany (art. 107 § 1 PrNot) w ten sposób, by dana osoba otrzymała dokument lub nośnik po śmierci deponenta. Taki depozyt nie korzysta jednak z przywilejów przewidzianych dla testamentu. W szczególności nie jest możliwie zarejestrowanie depozytu notarialnego w Notarialnym Rejestrze Testamentów prowadzonym przez Krajową Radę Notarialną oraz nie istnieje obowiązek złożenia go w sądzie lub u notariusza (art. 646 § 1 k.p.c.). Z uwagi na to, że ustawa nie określa terminu przechowania, jako zasadę przyjmuje się depozyt bezterminowy, a jego odbiór możliwy jest w dowolnym czasie, chyba że w protokole postanowiono inaczej albo wynika to z istoty (charakteru) zdeponowanego dokumentu[404]. Zatem wskazana przez deponenta osoba mogłaby nigdy nie dowiedzieć się o przeznaczonym dla niej depozycie.

Poczynione rozważania ukazują, że obowiązujące regulacje dotyczące prawa spadkowego oraz niektóre przepisy postępowania w sprawach spadkowych, ze względu na czasy w jakim powstały, nie są właściwie dostosowane do obecnych potrzeb w zakresie dziedziczenia treści cyfrowych. Konieczne jest zatem poszukiwanie rozwiązań odpowiadających współczesnym potrzebom i możliwościom w zakresie dziedziczenia treści cyfrowych, bowiem o ile na przestrzeni lat zmienia się to, co majątek stanowi, to sposób i zakres w jakim można zdecydować o losach tego majątku po śmierci pozostaje niemalże niezmienny.

6. Wnioski

Przyznanie każdemu testatorowi pełnej, niczym nieskrępowanej swobody co do formy składanego przezeń oświadczenia woli na wypadek śmierci stanowiłoby znaczne utrudnienie w realizacji dokonanych rozrządzeń, a w rezultacie wpłynęło negatywnie na ich skuteczność. Zatem w przypadku czynności prawnej jaką jest testament należy opowiedzieć się za pewnym ograniczeniem autonomii poprzez zastrzeżenie dla niej szczególnej formy. Odstąpienie od wymogu dokumentowania oświadczenia woli na wypadek śmierci jawi się jako zbyt ryzykowne dla skuteczności *mortis causa* tak złożonego oświadczenia. Możliwość odzwierciedlenia woli spadkodawcy jest bezpośrednią konsekwencją formalizmu czynności testowania. Jest to wystarczający powód, dla którego nie należy rezygnować z pewnej dozy

[404] *A. Oleszko*, art. 107, [w:] *A. Oleszko*, Prawo o notariacie. Komentarz. Część II. T. I., Warszawa 2012, Lex/el. Nb 6.

formalizmu. Zasadne jest jednak pytanie o kształt form testamentu zarówno *de lege lata* jak i *de lege ferenda*. W obliczu dokonanych i wciąż postępujących zmian technologicznych nie sposób uchronić się przed koniecznością rewizji zastanych norm, opartych na rozwiązaniach zaprojektowanych w okresie tzw. wielkich kodyfikacji cywilnych, które to w znacznej mierze oparte były na paradygmatach znanych jeszcze prawu rzymskiemu.

Spośród sześciu form testamentu dopuszczalny w prawie polski, jedynie trzy z nich znajdują zastosowanie w praktyce. W przypadku testamentów zwykłych są to testament notarialny i testament własnoręczny, zaś spośród testamentów szczególnych sporządzane są wyłącznie testamenty ustne. Jednakże o ile testament allograficzny pierwotnie był wybierany przez spadkobierców, a dopiero z czasem jego znaczenie spadało i obecnie w zasadzie nie występuje w praktyce[405], to w przypadku testamentu podróżnego i testamentu wojskowego nie są znane przypadki wykorzystania tych form przez testatorów. Z tego względu celowość utrzymania tych formy w obecnej postaci jest poddawana pod wątpliwość.

Każda forma testamentu wywołuje pewne wątpliwości. W przypadku testamentu własnoręcznego sporne są m. in. miejsce podpisu i daty na dokumencie, sposób podpisania się przez testatora, problemy interpretacyjne związane m.in. z nieprecyzyjnym językiem testatora i częstymi trudnościami udowodnienia *animus testandi* testatora, choćby ze względu na nieformalny charakter złożonego przez spadkodawcę oświadczenia woli. Natomiast testament notarialny, mający stanowić najdoskonalszy z instrumentów służących do dokonywania rozrządzeń majątkowych *mortis causa*, został przez prawodawcę uregulowany w sposób lakoniczny przez co, mimo iż sporządzany jest przed wykwalifikowaną osobą zaufania publicznego, nie pozostaje wolny od wad.

Z art. 950 k.c. wynika jedynie, że notariusz może sporządzić testament. Nie jest natomiast jasne, jak notariusz ma to uczynić i jakie są przesłanki ważności takiego testamentu[406]. Wobec braku w Kodeksie cywilnym szczegółowych uregulowań dotyczących formy aktu notarialnego, przyjmuje się, że stosuje się do tego rodzaju testamentu przepisy dotyczące czynności notarialnych określonych w rozdziale 2 działu II PrNot. Takie rozwiązanie nie jest jednak wolne od wad, gdyż w praktyce wielokrotnie zdarzały się przypadki nieważności testamentów notarialnych np. z powodu przygotowania projektu testamentu bez wysłuchania oświadczenia woli spadkodawcy[407] lub dokończenia czynności sporządzania testamentu przed

[405] Zob. np. *P. Cybula*, Oświadczenie ostatniej woli…, op. cit., s. 42 i n; *A. Pabin*, Testament…, op. cit., s. 104.
[406] Zob. np. *R. Sztyk*, Testament notarialny. Wybrane zagadnienia, Rejent 2005, Nr 9, s. 128-141; *K. Kosiorkiewicz*, Ważność testamentu…, op. cit., s. 21 i n.
[407] Zob. np. postanowienie SN z 12 października 1992 r., I CRN 156/92, LEX nr 79944.

zastępcą notariusza[408]. Ze wszystkich testamentów zwykłych najwięcej wątpliwości zdaje się wywoływać forma testamentu allograficznego. Praktyka uwidoczniła wysoką zawodność tej konstrukcji, wynikającą przede wszystkim z wysokiego stopnia skomplikowania oraz braku wymagań co do merytorycznych kwalifikacji osób odbierających oświadczenie testatora[409]. W doktrynie wskazuje się, że sporządzenie testamentu w formie allograficznej jest ryzykowne[410]. Niektórzy przedstawiciele uważają wręcz, że ta forma testamentu może działać jak pułapka[411].

W przypadku testamentu ustnego polski prawodawca bardzo szeroko ujął przesłanki umożliwiające oświadczenie ostatniej woli w formie ustnej[412]. Kontrowersyjna jest, mogąca wystąpić samoistnie, przesłanka obawy rychłej śmierci spadkodawcy. Jej wystąpienie nie uniemożliwia sporządzenia aktu ostatniej woli w formie zwykłej, zważywszy, że jednym ze zwykłych testamentów jest testament holograficzny, którego sporządzenie nie jest wyjątkowo skomplikowane. Tym samym forma testamentu ustnego pozwala na zniekształcenie ostatniej woli spadkodawcy. W praktyce wielokrotnie zdarza się, że testament ustny stanowi podstawę dziedziczenia w sprawach o spornym stanie faktycznym, gdzie bardzo często może pojawiać się pytanie już nie tylko o treść tego testamentu czy okoliczności jego dokonania, ale także o to, czy taki testament został w ogóle sporządzony mimo istniejących w danej sprawie dowodów jego istnienia, którymi najczęściej są wyłącznie zeznania świadków testamentu[413]. W przypadku testamentu podróżnego wątpliwość budzi *ratio legis* tej formy oświadczenia ostatniej woli. Nie jest przekonujące założenie leżące u podstaw wprowadzenia testamentu podróżnego do prawa polskiego, jakoby podróż statkiem morskim lub powietrznym wiązała się z ryzykiem utraty życia i ma stanowić okoliczność szczególną. Natomiast w przypadku testamentu wojskowego dostrzega się, że artykuł 954 k.c. nie zawiera żadnych wytycznych dotyczących treści rozporządzenia, co pozwala uznać, że jest on niezgodny z art. 92 ust. 1 Konstytucji RP. Ponadto nie jest jasne znaczenia sytuacji szczególnych opisanych w rozporządzeniu z dnia 30 stycznia 1965 roku w sprawie testamentów wojskowych.

[408] Zob. np. Postanowienie SN z 13 stycznia 2005 r., IV CK 428/04, LEX nr 277875.
[409] *J.S. Piątowski, B. Kordasiewicz*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 112.
[410] Zamiast wielu: *K. Osajda*, art. 951, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 115.
[411] Tak: *K. Przybyłowski*, Glosa do orzeczenia SW w Krakowie z 23 sierpnia 1963 r., III Cr 1353/63, OSPiKA 1964, Nr 6, poz. 127; *E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński*, art. 951, [w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI…, op. cit., Nb 1; *P. Księżak*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 207.
[412] *J.S. Piątowski, B. Kordasiewicz*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 113.
[413] Zob. np. *W. Borysiak*, Funkcjonowanie w praktyce…, op. cit., s. 90-93.

Rozdział 4. Potrzeba wykorzystania nowych technologii w zakresie dopuszczalności sporządzenia testamentu elektronicznego

1. Uwagi wstępne

Zmiany społeczne i technologiczne skłaniają do postawienia pytań co do przyszłego kształtu prawa spadkowego, w szczególności kształtu form testamentu. Chociaż w przypadku wielu instytucji prawa cywilnego coraz częściej z powodzeniem wykorzystywane są rozwiązania oparte o nowe technologie[1], to instytucje prawa spadkowego pozostają niewrażliwe na zmiany społeczne i rozwój technologiczny[2].

W społeczeństwie industrialnym forma pisemna była powszechnie stosowana w obrocie prawnym na całym świecie, w szczególności w ostatnim stuleciu. Natomiast jedynym powszechnie używanym, a zarazem trwałym nośnikiem informacji przez kilka ostatnich wieków był papier, na którym złożenie własnoręcznego podpisu było intuicyjnie rozumianą czynnością faktyczną – prostą, skuteczną, zrozumiałą dla każdego. Metoda własnoręcznego sygnowania dokumentów utrwalonych w tradycyjnej formie pisemnej stała się zwykłym elementem życia codziennego, podpis własnoręczny stanowił bardzo skuteczną i powszechnie dostępną metodę niewymagającą żadnych dodatkowych nakładów ze strony podpisującego, gwarantującą jego identyfikację i zachowanie integralności zapisanej informacji[3].

Minione dekady odznaczają się niezwykłą dynamiką zmian zarówno społecznych, jak i technologicznych, które wywierają wpływ także na zmianę regulacji prawnych. Pojawianie się, praktycznie we wszystkich dziedzinach życia, cyfrowych narzędzi wykorzystywanych do wytwarzania, przechowywania, opracowywania i przesyłania danych rodzi nieznane

---

[1] Zob. np. *Z. Radwański*, Elektroniczna forma czynności prawnej, Monitor Prawniczy 2001, Nr 22, s. 1109-1113; *J. Janowski*, Elektroniczny obrót prawny, Warszawa 2008, passim; *J. Gołaczyński*, Wpływ rozporządzenia eIDAS na polskie prawo prywatne. Wybrane zagadnienia, [w:] *K. Flaga*-Gieruszyńska, J. *Gołaczyński, D. Szostek* (red.), Media elektroniczne. Współczesne problemy prawne, Warszawa 2016, s. 3 i n.; *J. Bieluk*, Nowe formy czynności prawnych – szanse i zagrożenia, [w:] *J. Bieluk, A. Marciniak* (red.), Postępowanie i prawo cywilne w dobie informatyzacji, Sopot 2016, s. 14; *J. Adamczyk*, Nowe formy szczególne czynności prawnych w Kodeksie cywilnym – dokumentowa oraz elektroniczna – a obowiązywanie rozporządzenia eIDAS, Prawo Mediów Elektronicznych 2017, Nr 4, s. 18-25; *S. Hadrowicz*, Smart kontrakt jako umowa, Monitor Prawa Handlowego 2020, Nr 4, s. 32-42; *Ł. Drożdżowski*, Elektroniczna forma pełnomocnictwa do udziału w zgromadzeniu wspólników, Przegląd Prawa Handlowego 2021, Nr 1, s. 45-49.

[2] Por.: *M. Załucki*, Forma testamentu w perspektywie rekodyfikacji polskiego prawa spadkowego. Czas na rewolucję?, Państwo i Prawo 2017, Nr 3, s. 31-49; *J. Trzewik*, O formie testamentu…, op. cit., s. 76-90; *K. Osajda*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 71-74; *A. Pytel*, Testament w formie…, op. cit., s. 761-773; *K. Osajda*, Wpływ rozwoju…, op. cit., s. 50–67.

[3] *M. Marucha-Jaworska*, Podpisy elektroniczne, biometria, identyfikacja elektroniczna, Warszawa 2015, s. 267-270.

dotychczas możliwości. W związku z tym prawo stanowione, mające na celu wzmacnianie tendencji pozytywnych, społecznie pożądanych, przeciwdziałanie zjawiskom negatywnym, podlega transformacji, zmieniając tym samym swoją treść i dotychczasowy charakter[4].

Prawo próbuje nadążyć za modyfikacjami związanymi z rozwojem nowych technologii oraz Internetu. Na całym świecie trwają prace nad zmianami legislacyjnymi wprowadzającymi cyberprzestrzeń do dyskursu prawniczego. Należy przy tym zwrócić uwagę na to, że prawo zasadniczo nie kształtuje rzeczywistości w tym zakresie, a raczej próbuje ją dogonić[5].

Obecny katalog form testamentu jawi się jako staroświecki na tle potrzeb i możliwości stwarzanych przez zmiany, które dokonały się między jego wprowadzeniem do polskiego porządku prawnego a czasami współczesnymi. Podobnie zresztą jak przestarzałe wydają się rozwiązania oraz technologie z czasów, gdy uchwalono DekrPrSpadk, którego rozwiązania dotyczące form testamentów zostały następnie, z niewielkimi zmianami, przeniesione do obowiązującego obecnie kodeksu cywilnego.

Spośród testamentów zwykłych jedna forma, tj. testament allograficzny, całkowicie nie przetrwała próby czasu, a skorzystanie z niej jest trudne i niesie za sobą poważne ryzyko ważności testamentu[6]. Natomiast spośród dwóch pozostałych każda budzi jakieś kontrowersje.

W przypadku testamentu holograficznego nie chodzi wyłącznie o datę, podpis i ich miejsce na nośniku pisma[7], ale w szczególności o konieczność sporządzenia testamentu w całości pismem ręcznym, co wyklucza ewentualną możliwość przygotowania tego testamentu w inny sposób np. z wykorzystaniem nowych technologii pozwalających na uwiecznienie pisma w sposób elektroniczny[8]. Ponadto w praktyce testowania pojawiają się niełatwe do rozstrzygnięcia problemy interpretacyjne związane m.in. z nieprecyzyjnym językiem testatora[9] oraz trudnością udowodnienia intencji testatora (*animus testandi*), choćby

[4] Zob. *J. Janowski*, Elektroniczny obrót…, op. cit., s. 26–27; *A. Bieliński*, Forma elektroniczna czynności prawnej – realna nowość czy jedynie formalne usankcjonowanie dotychczas wypracowanych rozwiązań?, Prawo Mediów Elektronicznych 2016, Nr 2, s. 7-13.

[5] *J. Bieluk*, Nowe formy czynności prawnych – szanse i zagrożenia, [w:] *J. Bieluk, A. Marciniak* (red.), Postępowanie i prawo cywilne w dobie informatyzacji, Sopot 2016, s. 14.

[6] *J.S. Piątowski, B. Kordasiewicz*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 110; *K. Osajda*, art. 951, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 115; *K. Przybyłowski*, Glosa do orzeczenia SW w Krakowie z 23 sierpnia 1963 r., III Cr 1353/63, OSPiKA 1964, Nr 6, poz. 127, s. 273–274; *E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński*, art. 951, [w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI…, op. cit., Nb 1; *P. Księżak*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 207.

[7] Por. *S. Wójcik*, Ochrona interesów jednostki w polskim prawie spadkowym w zakresie powołania do dziedziczenia, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego 1981, Nr 98, s. 184–185; *M. Rzewuski*, Podpis spadkodawcy…, op. cit., s. 71 i n.

[8] Por. *K. Osajda*, Wpływ rozwoju…, op. cit., s. 61.

[9] *J. Wierciński*, Uwagi o zamiarze testowania…, op. cit., s. 132 i n.

ze względu na nieformalny charakter złożonego przez spadkodawcę oświadczenia woli (np. w formie listu)[10].

Wydaje się jednak, że największą trudnością i zagrożeniem w przypadku sporządzania testamentów własnoręcznych oraz stwierdzania nabycia spadku na ich podstawie jest odchodzenie od używania pisma własnoręcznego[11]. Należy mieć przy tym na uwadze, że testamenty własnoręczne są często sporządzane w okresie choroby lub w zaawansowanym wieku, nierzadko w stanie emocjonalnym odbiegającym w znacznym stopniu od normalnego, co rzecz jasna uzewnętrznia się swoistymi dla testatora cechami graficznymi[12]. Co prawda istnieje możliwość opiniowania w sytuacji braku materiału porównawczego. Uzależnione jest to jednak od posiadania przez biegłego szerokiej wiedzy odnoszącej się do psychofizjologii pisma, płaszczyzny językowej, graficznej oraz podłoża i materiału kryjącego. Wykorzystanie wiedzy z tego zakresu przy zastosowaniu logicznych modeli rozumowania może doprowadzić do wydania opinii nawet o wysokim stopniu prawdopodobieństwa[13]. Jednakże coraz częściej występują sytuacje, w których nawet opinia biegłego powołanego przez sąd rozstrzygający wniosek o stwierdzenie nabycia spadku na podstawie testamentu własnoręcznego nie pozwala potwierdzić autentyczności przedłożonego testamentu m.in. z uwagi na brak materiału porównawczego (próbek pisma spadkodawcy) o odpowiedniej jakości[14]. Funkcję jaką niegdyś pełniło pismo własnoręczne pełnią dzisiaj nowoczesne nośniki danych[15]. Tym samym należy

[10] Szerzej zob. *R.L. Brown*, The Holograph Problem – The Case Against Holographic Wills, Tennessee Law Review 2006, Nr 74, s. 93–128.

[11] Brytyjskie badanie przeprowadzone w 2014 roku na dwóch tysiącach osób wykazało, że jedna na trzy osoby nie napisała nic ręcznie w ciągu sześciu miesięcy poprzedzających badanie – zob. *A. Chemin*, Handwriting vs typing: is the pen still mightier than the keyboard?, The Guardian z 16.12.2014 r. <https://www.theguardian.com/science /2014/dec/16/cognitive-benefits-handwriting-decline-typing> [data dostępu: 22.05.2023 r.]. Niektóre kraje (np. Finlandia) zrezygnowały z uczenia pisania ręcznego na rzecz pisania na klawiaturze - zob. *E. Hosie*, The Uncertain Future of Handwriting <https://www.bbc.com/future/article/20171108-the-uncertain-future-of-handwriting> [data dostępu: 22.05.2023 r.]; zob. także *K. Zezima*, The Case for Cursive <https://www.nytimes.com/2011/04/28/us/28cursive.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

[12] *K. Liżyńska, J. Żylińska*, Wykorzystywanie materiału porównawczego…, op. cit., s. 147.

[13] *A. Feluś*, O dopuszczalności opiniowania testamentów holograficznych bez materiału porównawczego: zagadnienia metodologiczne; Palestra 1984, Nr 9, s. 37-49; *K. Liżyńska, J. Żylińska*, Wykorzystywanie materiału porównawczego…, op. cit., s. 157.

[14] Zob. np. Postanowienie SO w Nowym Sączu z 3 listopada 2021 r., III Ca 556/21, LEX nr 3257374; postanowienie SO w Krakowie z 16 marca 2021 r., II Ca 1735/20, LEX nr 3228418; postanowienie SO w Gliwicach z 19 września 2018 r., III Ca 583/18, LEX nr 2632246; okoliczność tę dostrzega także *M. Niedośpiał*, zob. *M. Niedośpiał*, Testament jako dokument prawny (zagadnienia dowodowe i procesowe testamentu), Kraków 2019, s. 18.

[15] Jak słusznie dostrzeżono w szwedzkiej judykaturze: „osób, które mają w kieszeni telefon komórkowy jest znacznie więcej niż tych, którzy mają papier i długopis" – zob. orzeczenie szwedzkiego sądu rejonowego (Tingsrätt) z dnia 16 listopada 2012 r. w sprawie o sygn. T5746-11. Zob. także tłumaczenie wskazanego orzeczenia z języka szwedzkiego na angielski: *A.J. Hirsch*, Technology Adrift: In search of role for electronic wills, Boston College Law Review 2020, Nr 3 (61), s. 900-902.

rozważyć unowocześnienie testamentu własnoręcznego lub zastąpienia go formą testamentu, która odpowiadałaby realiom współczesności[16].

Pozostawienie katalogu form testamentu w obecnym kształcie nieuchronnie prowadzić będzie więc do uczynienia testamentu notarialnego najpopularniejszą lub wręcz jedyną formą testamentu stosowaną w praktyce. Jest to co prawda forma z założenia najdoskonalsza, ponieważ oświadczenie następuje przed notariuszem, a więc osobą zaufania publicznego i posiadającą odpowiednią wiedzę[17]. Niestety, z uwagi na lakoniczność regulacji art. 950 k.c., który stanowi jedynie, że „testament może być sporządzony w formie aktu notarialnego", także i ta forma testamentu budzi uzasadnione wątpliwości[18]. Z art. 950 k.c. nie wynika w jaki sposób testament taki powinien zostać sporządzony i jakie są przesłanki jego ważności[19]. Taki zabieg prawodawcy sprawił, że testamenty notarialne wielokrotnie bywały sporządzane niewłaściwie i w rezultacie okazywały się nieważne np. z powodu przygotowania projektu testamentu bez wysłuchania oświadczenia woli spadkodawcy[20] lub dokończenia czynności sporządzania testamentu przed zastępcą notariusza[21]. Ponadto jest to forma testamentu wymagająca podjęcia od testatora znacznego wysiłku związanego chociażby z odnalezieniem notariusza, umówieniem się oraz stawieniem w kancelarii notarialnej. Wysiłek jaki należy podjąć w celu sporządzenia testamentu notarialnego może zatem skłaniać testatora do odkładania tej decyzji „na później" i w rezultacie prowadzić do zaniechania sporządzenia testamentu lub sporządzenia testamentu w formie szczególnej, gdy wystąpią ku temu przesłanki. Ponadto sporządzenie testamentu wymaga uiszczenia taksy notarialnej.

Liczne wątpliwości budzą także formy szczególne testamentu. Chociaż Kodeks cywilny przewiduje trzy formy testamentu szczególnego (ustny, podróżny i wojskowy) to przepisy dotyczące testamentu podróżnego i wojskowego w istocie są nieużywane, zaś jakiekolwiek znaczenie praktyczne ma wyłącznie testament ustny[22]. W doktrynie dostrzega się jednak, że w przypadku tej formy testamentu często dochodzi do nadużyć, gdyż art. 952 k.c. został

[16] Por. *A.G. Smith*, Analyzing Holographic Wills in the Digital Age: Should Florida's Antagonistic Stance Be Liberalized in Light of Other Jurisdictions' Leniency?, University of Florida Journal of Law & Public Policy 2017, Nr 3 (28), s. 552-561.
[17] *M. Bednara*, Treść testamentu notarialnego, Rejent 2003, Nr 1, s. 25-26.
[18] Zob. *S. Wójcik*, O niektórych uregulowaniach w prawie spadkowym. Uwagi de lege ferenda, [w:] *L. Ogiegło, W. Popiołek, M. Szpunar* (red.), Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana, Kraków 2005, s. 1496–1497.
[19] Por. *W. Białogłowski*, Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 19 lipca 2001 r., III CZP 36/01, Przegląd Prawniczy UW 2008, Nr 2, s. 242-250. Zob. też *R. Sztyk*, Testament notarialny…, op. cit., s. 21 i n.
[20] Zob. np. postanowienie SN z 12 października 1992 r., I CRN 156/92, LEX nr 79944.
[21] Zob. np. postanowienie SN z 13 stycznia 2005 r., IV CK 428/04, LEX nr 277875.
[22] Por. *W. Borysiak*, Przyszłość testamentów szczególnych w prawie polskim na tle porównawczym, Warszawa 2021, s. 19-20, 45-46 i 61-62.

sformułowany zbyt liberalnie i pozwala na zniekształcenie ostatniej woli spadkodawcy. Należy również zauważyć, że testament ustny niejednokrotnie występuje w postępowaniach o stwierdzenie nabycia spadku w sprawach o spornym stanie faktycznym, gdzie może pojawiać się pytanie już nie tylko o treść tego testamentu czy okoliczności jego dokonania, ale także o to, czy taki testament został w ogóle sporządzony mimo istniejących w danej sprawie dowodów jego istnienia jakimi są zwykle wyłącznie zeznania świadków[23].

Należy jednak zauważyć, że dnia 30 września 2022 roku na stronie internetowej Kancelarii Prezesa Rady Ministrów pojawił się projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (nr UD448), którego przedmiotem są testamenty szczególne[24]. Projektowane zmiany mają zostać przyjęte przez Radę Ministrów w drugim kwartale 2023 roku i przewidują przede wszystkim modyfikację wskazanych w treści art. 952 § 1 k.c. przesłanek umożliwiających sporządzenie testamentu ustnego, które, zdaniem twórców projektu, mają przyczynić się do ograniczenia podejmowanych prób fałszowania testamentów ustnych oraz do dostosowania przesłanek prawnych tej formy rozrządzenia na wypadek śmierci do kryterium szczególności. Projekt przewiduje, że spadkodawca będzie mógł oświadczyć ostatnią wolę ustnie przy jednoczesnej obecności co najmniej trzech świadków, jeżeli wskutek szczególnych i nagłych okoliczności, uzasadniających obawę rychłej śmierci spadkodawcy, zachowanie zwykłej formy testamentu jest niemożliwe lub nadmiernie utrudnione. Tym samym przesłanki sporządzenia tego szczególnego testamentu sprowadzono w istocie do jednej. Ponadto projektowane zmiany obejmują art. 952 § 2 i 3 k.c. Zgodnie z nowym brzmieniem przepisu, treść oświadczenia woli spadkodawcy powinna być spisana niezwłocznie, nie później jednak niż w ciągu miesiąca od jego sporządzenia przez jednego ze świadków, z podaniem miejsca i daty złożenia oświadczenia woli, miejsca i daty sporządzenia pisma oraz wskazaniem okoliczności uzasadniających sporządzenie testamentu ustnego (o których mowa w § 1). Pismo będą musieli podpisać spadkodawca i dwaj świadkowie albo wszyscy świadkowie. Zatem, w porównaniu do obecnego brzmienia tego przepisu, znacznie skrócony zostanie czas, w którym możliwe będzie spisanie treści oświadczenia testatora. Wprowadzono niezwłoczny termin, jednocześnie wskazując na obiektywny i nieprzekraczalny termin jednego miesiąca, liczony od sporządzenia testamentu. Jeśli natomiast treść testamentu ustnego nie zostanie stwierdzona w sposób określony w projektowanym art. 952 § 2 k.c. przed otwarciem spadku, można ją będzie

[23] Por. *J. Czerwiakowski*, Testament ustny w świetle praktyki, Palestra 1987, Nr 10–11, s. 46–51; *A. Feluś*, Testamenty. Popularno-naukowe studium kryminalistyczne, Katowice 1996, s. 125–128; *E. Skowrońska-Bocian*, Testament…, op. cit., s. 105; *W. Borysiak*, Funkcjonowanie w praktyce…, op. cit., s. 132–136.

[24] Projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (nr UD448) <https://www.gov.pl/web/premier/projekt-ustawy-o-zmianie-ustawy--kodeks-cywilny> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

stwierdzić w ciągu trzech miesięcy (a nie jak dotychczas sześciu) od otwarcia spadku (tj. momentu śmierci spadkodawcy - zgodnie z art. 924 k.c.) przez zgodne zeznania świadków złożone przed sądem.

Według twórców projektu powyższe zmiany terminów stwierdzenia treści testamentu ustnego mają przyczynić się do sporządzenia o wiele bardziej dokładnego oświadczenia woli testatora aniżeli przy sporządzeniu testamentu ustnego według aktualnej regulacji. Projektowany przepis art. 952 § 3 k.c. potwierdza za to dotychczasową praktykę sądową, że dla zachowania terminu na stwierdzenie treści testamentu ustnego wystarczające jest wniesienie w wyznaczonym terminie do sądu wniosku o przesłuchanie świadków, zawierającego dane umożliwiające ich przesłuchanie, a samo ich przesłuchanie może nastąpić już po upływie tego terminu. W projekcie wyraźnie także przesądzono, że jeżeli świadków testamentu było więcej niż trzech, a przesłuchanie więcej niż jednego z nich nie jest możliwe lub napotyka trudne do przezwyciężenia przeszkody, sąd może poprzestać na zgodnych zeznaniach minimalnie dwóch świadków.

W projekcie zdecydowano się również na usunięcie instytucji testamentu podróżnego z systemu prawnego wskazując, na brak zainteresowania sporządzaniem testamentów podróżnych i niskiej świadomości istnienia takiej możliwości. Zdecydowano się również na utrzymanie testamentu wojskowego oraz rozszerzenie przesłanek uzasadniających jego sporządzenie. W projekcie nowelizacji Kodeksu cywilnego możliwość sporządzenia testamentu wojskowego została rozszerzona na wszelką działalność sił zbrojnych, zarówno na terenie państwa polskiego, jak i poza nim, a więc obejmie także międzynarodowe interwencje zbrojne w ramach sił NATO (np. takie jak te, które miały miejsce w Afganistanie i Iraku), czy międzynarodowe misje pokojowe niezwiązane z faktem wypowiedzenia wojny lub mobilizacji (art. 954^2 § 2 projektowanej regulacji).

Omawiany projekt przewiduje także skrócenie terminu ważności testamentu szczególnego. Według nowego brzmienia art. 955 k.c. testament szczególny ma być ważny nie sześć, lecz trzy miesiące.

Obrany przez prawodawcę kierunek zmian nie wydaje się być jednak remedium na wady testamentów szczególnych oraz całkowicie pomija problematykę testamentów zwykłych. O ile pozytywnie należy ocenić zamiar zlikwidowania testamentu podróżnego oraz doprecyzowanie i rozszerzenie przesłanek uzasadniających sporządzenie testamentu wojskowego, to zmiany dotyczące testamentu ustnego należy uznać za dalece niewystarczające w świetle współczesnych potrzeb oraz możliwości. Przede wszystkim proponowana treść art. 952 k.c. nie rozstrzyga, czy możliwe jest sporządzenie testamentu ustnego za pomocą środków

porozumiewania się na odległość[25]. Nadto poznanie treści rozrządzeń spadkodawcy w dalszym ciągu będzie oparte wyłącznie na oświadczeniu lub zeznaniach świadków testamentu ustnego. Jak pokazuje analiza orzecznictwa, wynikiem stosowania przepisów o formie testamentu ustnego były niejednokrotnie czasochłonne procesy, w których główny dowód – zeznania świadków – budził poważne wątpliwości. Jak pokazały przeprowadzone w tej mierze badania na tle prawa polskiego z zeznań świadków testamentu ustnego oraz innych dowodów występujących w pojedynczych sprawach spadkowych wielokrotnie wynikało, że oświadczenie spadkodawcy, o treści, na którą naprowadzać mieli świadkowie, nigdy nie zostało złożone. Niewątpliwie więc proponowana regulacja jawi się jako wysoce niesatysfakcjonująca[26].

Przedstawione rozważania prowadzą do wniosku, że obecny katalog form testamentu nie przystaje do potrzeb i możliwości współczesnych testatorów. Polskie prawo spadkowe wymaga więc uwspółcześnienia w tym zakresie. Regulacje anachroniczne, których stosowanie w praktyce jest wątpliwie z uwagi na m.in. znaczny upływ czasu od ich sformułowania, powinny zostać zmodyfikowane lub zastąpione przez regulacje dostosowane do obecnych czasów[27]. W czasach wszechobecnych technologii cyfrowych trudno wymagać od spadkodawcy, by nadal korzystał z anachronicznych rozwiązań, zwłaszcza jeśli ich wykorzystanie często nie niesie już za sobą żadnych istotnych korzyści, a coraz częściej powoduje niepożądane obawy związane z ryzykiem niezrealizowania dokonanych rozrządzeń np. z uwagi na nieważność testamentu. Zmieniamy nasze nawyki kulturowe i kompetencje, podążamy za wyzwaniami i możliwościami czasów współczesnych. Za tym musi podążać prawodawca, który winien zapewnić rozwiązania pozwalające społeczeństwu odnaleźć się w zastanej rzeczywistości, której nieodłącznym elementem jest świat cyfrowy.

W celu zmiany aktualnych lub zaprojektowania nowych form testamentu zasadne jest przedstawienie zmian technologicznych, które nastąpiły w ciągu minionych dekad oraz ich wpływu na aktywności podejmowane w ramach życia codziennego. Na szczególną uwagę powinny zaś zasługiwać te rozwiązania, które są już z powodzeniem wykorzystywane w obrocie prawnym. Pomocne i inspirujące może się także okazać poznanie regulacji prawnych

[25] Za taką możliwością opowiadają się: *M. Załucki*, art. 952, [w:] *M. Załucki* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 7; *D.J. Walczak*, Sporządzenie testamentu ustnego…, op. cit., s. 1019-1025. Odmiennie: *B. Kucia*, art. 952, [w:] *M. Fras, M. Habdas* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 31; *M. Maciejewska-Szałas*, art. 952, [w:] *M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 14.

[26] Zob. *W. Borysiak*, Funkcjonowanie w praktyce…, op. cit., s. 132 i tam cyt. orzeczenia.

[27] Zob. *L.M. Friedman*, Dead Hands: A Social History of Wills, Trusts, and Inheritance Law, Stanford 2009, s. 67-68

i dorobku judykatury innych porządków prawnych w zakresie testamentów sporządzanych przy wykorzystaniu nowych technologii.

2. Rozwiązania technologiczne mogące znaleźć zastosowanie w przypadku testamentu

2.1. Internet

Internet jest bez wątpienia jednym z największych wynalazków w historii, który w znacznym stopniu zrewolucjonizował nasz świat. Znajduje zastosowanie w niemalże każdej dziedzinie życia. Internet jako sieć komputerowa charakteryzuje się co najmniej kilkoma cechami, które mają znaczenie w płaszczyźnie prawnej. W pierwszej kolejności podkreśla się globalny zasięg sieci, który powoduje, że sieć nie może zostać przyporządkowana lub kontrolowana przez jedno państwo. Równie istotną cechą Internetu jest interaktywność sieci, która umożliwia wymianę i wybór informacji oraz porozumiewanie się na odległość. Internet jest środkiem umożliwiającym komunikację i nie może być traktowany jako podmiot prawa. Internet nie ma także określonego operatora bądź dysponenta, nie można wskazać osoby lub przedsiębiorstwa odpowiedzialnego za zdarzenia, które następują w sieci[28].

Początki Internetu sięgają lat 60. XX w., kiedy to w okresie zimnej wojny rząd amerykański powołał w ramach działalności Departamentu Obrony Stanów Zjednoczonych Ameryki agencję *Advanced Research Projects Agency* (ARPA), która uruchomiła pierwszą sieć nazwaną ARPA – NET, użytkowaną na potrzeby militarne[29]. Początkowo sieć ta była wykorzystywana w celach komunikacyjnych, co umożliwiło szybką wymianę informacji, a także wyników prowadzonych badań naukowych pomiędzy powiązanymi podmiotami. ARPANET była oparta na protokole komunikacyjnym TCP/IP (*Transmision Control Protocol/Internet Protocol*), który umożliwiał transfer danych pomiędzy komputerami[30]. Wskutek późniejszych zmian związanych z dalszym rozwojem sieci, rozpoczął się proces rozpowszechniania się Internetu, a w rezultacie coraz więcej użytkowników niezwiązanych z wojskiem (głownie uczelni oraz ośrodków naukowych) uzyskiwało do niego dostęp.

[28] *P. Podrecki*, Prawo Internetu, Warszawa 2007, s. 20.
[29] Zob. np. *J. Hofmokl*, Internet jako dobro wspólne, Warszawa 2009, s. 66.
[30] *W.J. Kocot*, Wpływ Internetu na prawo umów, Warszawa 2004, s. 19.

W konsekwencji pojawiła się potrzeba podziału istniejącej sieci na część wojskową (MILITNET) oraz cywilną (ARPANET)[31].

Do końca lat 70 dostęp do rozwijającego się Internetu był ograniczony do osób pracujących w stosunkowo niewielkiej liczbie instytucji, które posiadały kontrakty badawcze z ARPA. W miarę jak informatyka stała się akceptowaną dyscypliną naukową, ekskluzywność dostępu do ARPANET/Internet była coraz częściej postrzegana jako irytująca i dysfunkcyjna. To skłoniło amerykańską Narodową Fundację Nauki (NSF) do sfinansowania utworzenia na początku lat 80 *Computer Science Network* (CSNET). Zdecydowano, że CSNET będzie używać protokołów TCP/IP, co oznaczało, że połączenie między CSNET a ARPANET było wykonalne i w ten sposób, za jednym zamachem, społeczność sieciowych informatyków została znacznie rozszerzona. Podczas gdy dostęp do ARPANET mieli tylko naukowcy finansowani przez agencję, członkostwo w CSNET było otwarte dla informatyków z każdej instytucji, która była skłonna płacić roczny abonament (chociaż komercyjne wykorzystanie sieci było zabronione zgodnie z polityką NSF dotyczącą „dopuszczalnego użytkowania"). W rezultacie sieć zaczęła rosnąć w szybszym tempie, z 2000 komputerów hostów w 1985 oku do 185000 w październiku 1989 roku i 1776000 w lipcu 1993 roku[32]

W latach 80 cyberprzestrzeń była przestrzenią niezwykłą[33]. Był to zasadniczo rezerwat entuzjastów, z etosem społecznym, który był wspólnotowy, libertariański, oparty na współpracy, czasami hałaśliwy, antyestablishmentowy i bogaty w debaty oraz dyskusje. Zasadniczo nie było w niej handlu, hierarchii, przestępczości ani spamu, a jej użytkownicy znali się osobiście lub przynajmniej wiedzieli o wzajemnych instytucjonalnych powiązaniach. W tym sensie cyberprzestrzeń i świat rzeczywisty istniały jako równoległe światy. Większość osób spoza tego, wręcz magicznego, kręgu nie wiedziała o sieci, a nawet jeśli wiedziała, trudno było im się do niej dostać[34].

Kolejnym istotnym krokiem w tworzeniu Internetu było utworzenie języka hipertekstowego, czyli obecnego języka HTML (*HyperText Markup Language*), który umożliwił tworzenie stron internetowych[35]. Jednakże do zatarcia różnicy między

[31] *J. Janowski*, Technologia informacyjna dla prawników i administratywistów. Szanse i zagrożenia elektronicznego przetwarzania danych w obrocie prawnym i działaniu administracji, Warszawa 2009, s. 332.
[32] *J. Naughton*, The evolution of the Internet: from military experiment to General Purpose Technology, Journal of Cyber Policy 2016, Nr 1, s. 11.
[33] Utworzenie terminu cyberprzestrzeń (*cyberspace*) przypisuje się powieściopisarzowi Williamowi Gibsonowi, który ukuł go na określenie wirtualnego świata za ekranem komputera – zob. *W. Gibson*, Neuromancer, New York 1984.
[34] *M. Hauben, R. Hauben*, Netizens: On the History and Impact of Usenet and the Internet, Los Alamos 1997, s. 67 i n.
[35] *J. Taczkowska-Olszewska, K. Chałubińska-Jentkiewicz*, Świadczenie usług drogą elektroniczną. Komentarz, Warszawa 2019, s. IX.

cyberprzestrzenią i światem rzeczywistym oraz stopniowego ich łączenia i przenikania, bezpośrednio przyczyniły się dwa wydarzenia. Pierwszym z nich była komercjalizacja sieci osiągnięta dzięki decyzji *National Science Fundation* o wyrażeniu zgody na rejestrację komercyjnych domen internetowych. Oznaczało to, że laicy mogli teraz uzyskać dostęp do sieci, na ogół za pomocą powolnych połączeń *dial-up*, nazywanych także połączeniami wdzwanianymi. Drugim wydarzeniem było pojawienie się internetowego systemu informacyjnego *World Wide Web*, będącego dziełem jednej osoby, fizyka i informatyka Tima Bernersa-Lee, który na przełomie lat 80. i 90. pracował w CERN-ie, wielonarodowym laboratorium badań cząstek elementarnych zlokalizowanym w pobliżu Genewy w Szwajcarii.

Podstawowym założeniem było opracowanie sposobu publikowania, lokalizowania i wyszukiwania dokumentów przechowywanych na serwerach internetowych na całym świecie, co byłoby przydatne dla dużego, międzynarodowego laboratorium, jakim jest CERN, który miał odwieczny problem z kontrolą dokumentów. Pomysł ten polegał na wykorzystaniu uznanej technologii zwanej „hipertekstem", czyli oprogramowania, które tworzyło dokumenty z rozbudowanymi powiązaniami między powiązanymi sekcjami tekstu i związaną z nimi grafiką - i sprawieniu, by działała w całym Internecie[36]. W niezwykłym porywie kreatywności pod koniec 1990 roku Tim Berners-Lee stworzył w ciągu trzech miesięcy działający prototyp tego, co nazwał „*World Wide Web*"[37]. Chociaż prototyp ten nie wzbudził na początku większego zainteresowania, to stopniowo zyskiwał na popularności. W kolejnych latach powstawała pierwsza przeglądarka stron internetowych oraz publicznie dostępna poczta elektroniczna. Wskutek powyższych wydarzeń, hermetyczna sieć dostępna pierwotnie dla wojska, a później dla środowiska akademickiego, stała się ogólnie dostępna dla społeczeństwa, a rozwój Internetu od tego momentu postępował błyskawicznie[38].

Internet jest dzisiaj postrzegany jako technologia ogólnego przeznaczenia (*general purpose technology*), czyli rozwiązanie, które wpływa na całą gospodarkę w ujęciu globalnym, poprzez fundamentalną zmianę społeczeństwa z uwagi na swój wpływ na istniejące wcześniej struktury ekonomiczne i społeczne. Internet jest więc narzędziem, który stoi w jednym rzędzie z takimi wynalazkami jak silnik parowy, kolej, elektryczność, samochód czy komputer[39].

[36] *J. Naughton*, A Brief History of the Future: The Origins of the Internet, London 1999, s. 220.
[37] *T. Berners-Lee*, Weaving the Web: The Past, Present and Future of the World Wide Web, London 2000, s. 30-32.
[38] *J. Naughton*, The evolution…, op. cit., s. 13-17.
[39] Por. *T. Bresnahan*, General Purpose Technologies, [w:] *H. Bronwyn, N. Rosenberg* (red.), Handbook of the Economics of Innovation, Amsterdam (et.al) 2010, s. 761-791.

W 2020 roku z Internetu korzystało około 4,54 mld osób na całym świecie, co stanowiło 59% populacji[40]. Dla porównania, jedynie trzy lata wcześniej, w 2017 roku, z Internetu korzystało około 3,773 mld użytkowników, co stanowiło 50% całej populacji[41]. Należy zatem zauważyć, że wciąż przybywa osób, które aktywnie korzystają z Internetu. W przypadku Polski odsetek osób korzystających z Internetu jest zauważalnie wyższy niż średnia globalna[42].

Według przeprowadzonych przez CBOS w czerwcu 2020 roku badań, obecnie z Internetu przynajmniej raz w tygodniu korzysta ponad dwie trzecie dorosłych Polaków (68%)[43]. Swoje konto bankowe online obsługuje obecnie niemal ośmiu na dziesięciu użytkowników Internetu (79%), czyli więcej niż co drugi dorosły Polak (53%). Ponad połowa korzystających z Internetu (56%, tj. 38% ogółu dorosłych) ogląda online telewizję, filmy, seriale lub inne materiały wideo[44]. W miesiącu poprzedzającym badanie rozmawiało ze znajomymi przez komunikator niemal ośmiu na dziesięciu internautów (79%), czyli ponad połowa ogółu dorosłych. Wzrosła również wyraźnie popularność rozmów telefonicznych przez Internet, które prowadzi teraz prawie co drugi internauta (47%). Udział w rozmowach wideo przez Internet, w których uczestniczyło kilka lub wiele osób, brał blisko co trzeci internauta (31%, tj. 21% ogółu badanych)[45]. Konkluzją przytoczonych badań jest m.in. wniosek, że nieobecność w sieci jest związana przede wszystkim ze starszym wiekiem[46]. Tym samym wraz z upływem czasu odsetek osób korzystających z Internetu powinien rosnąć. Potwierdza to także analiza badań przeprowadzonych przez CBOS w latach poprzednich. Prowadzone od 2002 roku badania w zakresie zasięgu i sposobu korzystania z Internetu przez Polaków pokazują niemalże nieprzerwany wzrost odsetka osób korzystających regularnie z Internetu[47].

Szczególnie istotnym rodzajem aktywności w sieci jest korzystanie z portali społecznościowych. Według badań przeprowadzonych w 2020 roku najpopularniejszym portalem społecznościowym w Polsce był Youtube - 92% ogółu aktywnych użytkowników sieci korzystało właśnie z tego serwisu, kolejno Facebook (89%), Messenger (72%), Instagram (55%), WhatsApp (45%), Twitter (35%), Skype (31%), Snapchat (29%), Linkedin (26%), oraz

[40] Digital 2020: Global Digital Overview <https://wearesocial.com/uk/blog/2020/01/digital-2020-3-8-billion-people-use-social-media> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[41] Digital 2017: Global Digital Overview <https://datareportal.com/reports/digital-2017-global-digital-overview> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[42] Komunikat z badań CBOS nr 85/2020, Korzystanie z Internetu, CBOS 2020 <https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2020/K_085_20.PDF> [data dostępu: 22.05.2023 r.], s. 1.
[43] Komunikat z badań CBOS nr 85/2020…, op. cit. s. 1.
[44] Ibidem, s. 9.
[45] Ibidem, s. 13.
[46] Ibidem, s. 16.
[47] Ibidem, s. 1, rys. 1.

Pinterest (25%)[48]. Warte podkreślenia jest, że użytkownicy wykorzystują serwisy społecznościowe nie tylko do konsumpcji zamieszczanych tam treści, ale również zamieszczają na tych portalach własne treści, tj. wideo, zdjęcia, muzykę lub teksty[49].

Zasięg i specyfika Internetu sprawiają, że jest dziś obecny w każdej dziedzinie życia społecznego. Nie jest już wyłącznie siecią komputerową w czysto informatycznym znaczeniu, lecz stał się zjawiskiem społecznym i kulturowym, tworząc nową wirtualną rzeczywistość, która w sposób niemalże nierozerwalny spaja się ze światem realnym[50]. Efektywne funkcjonowanie w środowisku zdominowanym przez nowe technologie w coraz większym stopniu wymaga od obywateli, instytucji oraz podmiotów gospodarczych posiadania stałego dostępu do sieci, korzystania z urządzeń komunikacji elektronicznej i adaptacji do elektronicznych rozwiązań znanych problemów (np. płatności, podpisywania dokumentów, uwierzytelniania tożsamości)[51]. O znaczeniu Internetu w obecnym świecie świadczy także powstanie terminu wykluczenia cyfrowego, którego znaczenie nie ogranicza się wyłącznie do zjawiska cyfrowego podziału (*digital divide*), czyli systematycznych różnic w dostępie i korzystaniu z komputerów oraz Internetu pomiędzy osobami o różnym statusie społeczno-ekonomicznym (wykształceniu, dochodach, zawodzie), pomiędzy osobami na różnych etapach życia, mężczyznami i kobietami, a także pomiędzy różnymi regionami, lecz obejmuje wszystkie te różnice związane z dostępem, faktem oraz umiejętnościami korzystania z technologii informacyjno-komunikacyjnych, które prowadzą do społecznego i ekonomicznego wykluczenia poprzez wykluczenie z funkcjonowania w społeczeństwie informacyjnym[52].

Twórcy Kodeksu cywilnego z 1964 roku, a tym bardziej twórcy dekretu z 1946 roku, nie mogli zdawać sobie sprawy z powstawania rewolucyjnego wynalazku, który wpłynie na niemalże każdy aspekt życia. Powstanie i rozwój Internetu stworzyło nie tylko nowe

[48] Digital 2020: Global Digital Overview: Poland <https://datareportal.com/reports/digital-2020-poland> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[49] *E. Carroll, E. Romano,* Your digital afterlife. When Facebook, Flickr and Twiter are your Estate, What's Your Legacy? Berkeley 2011, s. 39.
[50] Zob. *A. Stosio,* Umowy zawierane przez Internet, Warszawa 2002, s. 15-16; *F. Cłapka*, Internet jako wyzwanie dla współczesnych systemów prawnych, [w:] *E. Galewska*, *S. Kotecka* (red.), Księga pamiątkowa z okazji dziesięciolecia Centrum Badań Problemów Prawnych i Ekonomicznych Komunikacji Elektronicznej i studenckiego koła naukowego – Blok Prawa Komputerowego, Wrocław 2012, s. 472–473.
[51] Por. *W. Maziarz*, Społeczeństwo informacyjne w Polsce, [w:] *H. Babis, K. Flaga-Gieruszyńska*, Rynek usług telekomunikacyjnych, Warszawa 2011, s. 64-70.
[52] Zob. szerzej: *D. Batorski*, Wykluczenie cyfrowe w Polsce, [w:] *D. Grodzka* (red.), Studia Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu. Społeczeństwo informacyjne, Warszawa 2009, s. 223-249; *D. Batorski*, Korzystanie z technologii informacyjno-komunikacyjnych, [w:] *J. Czapiński, T. Panek* (red.), Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków, Warszawa 2009, s. 327; *M. Popiołek*, Wykluczenie cyfrowe w Polsce, Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy 2014, Nr 1, s. 310-320; *R. Jedlińska*, Wykluczenie cyfrowe w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej, Ekonomiczne Problemy Usług 2018, Nr 2, s. 225-236.

możliwości w zakresie komunikacji, świadczenia usług, ale również zrewolucjonizowało rozrywkę, zakupy oraz rynek pracy. W konsekwencji, z jednej strony zrodziło się wiele nowych problemów prawnych, z drugiej zaś powstały możliwości, wobec których pojawia się potrzeba stawiania pytań o aktualność dotychczas stosowanych rozwiązań. Zasadne zatem jest rozważenie wykorzystania Internetu, a ściślej rozwiązań funkcjonujących w cyberprzestrzeni, także wobec czynności prawnej jaką jest testament. Jego zastosowanie w tym zakresie mogłoby nastąpić np. poprzez stworzenie dedykowanej platformy lub aplikacji pozwalającej na umieszczenie rozrządzeń na wypadek śmierci. Administratorem takiej platformy powinien być podmiot gwarantujący bezpieczeństwo i nienaruszalność umieszczanych na niej treści, np. mogłaby zostać stworzona przez właściwe ministerstwo i umieszczona na internetowej domenie najwyższego poziomu przeznaczonej dla organizacji rządowych (.gov). Ponadto, oprócz powszechnie używanych metod weryfikacji tożsamości takich jak profil zaufany lub podpis elektroniczny, możliwe byłoby wymaganie od testatora potwierdzenia jego tożsamości poprzez włączenie kamerki internetowej i mikrofonu znajdującego się w urządzeniu, które aktualnie używa (np. laptopie) oraz udzielenie platformie zgody na nagrywanie obrazu i dźwięku podczas sporządzania testamentu. W rezultacie, oprócz testamentu, platforma zapisywałaby także cały akt testowania w formie nagrania audiowizualnego, które po śmierci testatora wraz z testamentem byłoby przekazywane do właściwego sądu lub notariusza.

Wykorzystanie Internetu, w tym rozwiązań chmurowych, może okazać się także pomocne do przechowywania testamentu sporządzonego w formie elektronicznej. Można spodziewać się, że wraz z wprowadzeniem możliwości sporządzenia testamentu w formie elektronicznej powstaną rozwiązania pozwalające na przechowywanie takiego testamentu w chmurze internetowej oraz udostępnienie go wskazanym podmiotom po śmierci spadkodawcy. W szczególności taki wirtualny depozyt mógłby zostać utworzony i utrzymywany przez Krajową Radę Notarialną, podobnie jak ma to miejsce w przypadku Notarialnego Rejestru Testamentów.

2.2. Elektroniczne nośniki danych

Nośniki danych towarzyszą ludzkości prawdopodobnie od początku jej historii. Na przestrzeni wieków do przekazywania myśli służyły człowiekowi wszelkiego rodzaju środki i sposoby tj. obrazy, symbole i znaki arbitralne. Przypuszcza się, że już pierwsi ludzie najprawdopodobniej notowali wyniki przy użyciu prymitywnych technik tj. jak odliczanie kamieni lub patyków. Nośnikiem danych w takim przypadku był wydzielony zbiór drobnych

przedmiotów, którego odczyt polegał na wyznaczaniu liczby, zaś zapis na ustalaniu wielkości zbioru. Wydarzeniem przełomowym dla zapisywania i odczytywania informacji było wynalezienie pisma, które stało się sposobem przekazywania myśli za pomocą znaków utrwalonych na materiale nadającym się do tego celu tj. kamień, drewno, glina lub papier[53].

Badania archeologiczne wykazały, że papier był używany w Chinach już około II wieku p.n.e. Po wynalezieniu procesu produkcji papieru celulozowego przez chińskiego urzędnika Cai Lun około roku 100 n.e., papier stał się powszechnie używany na całym świecie. W porównaniu z innymi znanymi wówczas nośnikami danych, papier radykalnie ułatwił czytanie i pisanie oraz poprawił gęstość informacji[54]. Ze względu na te korzystne właściwości papier, od ponad dwóch tysięcy lat, jest standardowym nośnikiem informacji dla większości społeczeństw[55].

Rewolucja w rozwoju nośników informacji nastąpiła pod koniec XIX wieku, kiedy to Herman Hollerith, amerykański pracownik spisu powszechnego zainteresowany uproszczeniem żmudnego procesu zestawiania danych spisowych, stworzył urządzenie, które odczytuje informacje z prostokątnych kart z dziurkami w określonych miejscach, aby wskazać takie informacje, jak stan cywilny i wiek. Karty Holleritha przetrwały jego i jego maszynę. Wraz z pojawieniem się komputerów elektronicznych w latach 50 XX wieku karty dziurkowane nadal pozostawały domyślną metodą wprowadzania danych i były szeroko stosowane do przenoszenia danych i programów do oraz z systemów komputerowych aż do połowy lat 80 XX wieku[56]. Wraz z rozwojem komputerów powstały także dyski magnetyczne, pozwalające przechowywać dane poza urządzeniem zapisującym, np. komputerem lub rejestratorem dźwięku. Ich pojemność, w porównaniu do dzisiejszych standardów, była wręcz abstrakcyjnie niewielka, zaś same dyski miały stosunkowo duże rozmiary. Przykładowo opracowany przez zespół firmy IBM dysk „IBM 350 Disk File" składał się z 50 24-calowych metalowych talerzy pokrytych materiałem magnetycznym i dwóch ramion pozwalających na dostęp do głowic. Dysk ten mógł efektywnie przechowywać do 3,75 MB informacji[57].

---

[53] *D. Diringer*, Alfabet, czyli klucz do dziejów ludzkości, Warszawa 1972, s. 22-26 (tłum. W. Hensla).
[54] Gęstość zapisu (*storage density*) jest miarą ilości informacji (wyrażonej w liczbie bitów), którą można zapisać na określonej długości ścieżki, jednostce powierzchni lub objętości nośnika danych.
[55] *K. Goda, M. Kitsuregawa*, The History of Storage Systems, Proceedings of the IEEE 2012, Nr 100 (Special Contennial Issue), s. 1433-1434.
[56] *F.W. Kistermann*, The invention and development of the Hollerith Punched Card: In commemoration of the 130th anniversary of the Birth of Herman Hollerith and for the 100th anniversary of large scale data processing, Annals of the History of Computing 1991, Nr 3 (13), s. 245 i n.
[57] *T. Noyes, W.E. Dickinson*, The Random-Access Memory Accounting Machine. The Magnetic-Disk, Random-Access Memory, IBM Journal 1957, Nr 1, s. 72-75.

Z czasem dyski zmniejszały swój rozmiar i zwiększały pojemność. Największą popularnością, od lat 80 XX wieku, aż do końca pierwszej dekady XXI wieku cieszyły się dyskietki w rozmiarze 3,5 cala. Z czasem zostały wyparte przez dyski optyczne i magnetooptyczne tj. płyty CD, DVD oraz Blu-ray[58].

Obserwacja dynamicznego rozwoju nośników pamięci doprowadziła do sformułowania tezy, iż ekonomicznie optymalna liczba tranzystorów w układzie scalonym zwiększa się w kolejnych latach zgodnie z trendem wykładniczym (podwaja się w niemal równych odcinkach czasu). Dostrzeżenie tej zależności przypisuje się Gordonowi Moore'owi, jednemu z założycieli firmy Intel, który w 1965 roku zaobserwował podwajanie się liczby tranzystorów co ok. 18 miesięcy[59]. Prawo to, nazywane jest „Prawem Moore'a", z pewnymi odchyleniami, działa od blisko pięćdziesięciu lat. Obecnie przyjmuje się, że liczba tranzystorów w mikroprocesorach podwaja się co około 24 miesiące[60].

Jednak ważniejsze od poprawy gęstości i kosztów urządzeń zdają się być nowe zastosowania, które powstały dzięki tym postępom. W 1996 roku cyfrowe nośniki danych stały się bardziej opłacalne niż papier, biorąc pod uwagę ilość informacji możliwych do zapisania i odtworzenia oraz koszt produkcji każdego z tych nośników[61].

Obecnie najpopularniejszymi przenośnymi nośnikami danych są urządzenia oparte na pamięci typu flash oraz SSD (*Solid State Drive*), tj. karty pamięci, pendrivy oraz dyski zewnętrzne. Ich powszechność we współczesnym świecie porównywalna jest z powszechnością papieru kilka dekad temu. Dzisiejsze cyfrowe nośniki pamięci cechuje niewielki rozmiar oraz duża pojemność. Przykładowo, karta pamięci microSDXC, chociaż mieści się na opuszku palca[62], może mieć pojemność aż 2 terabajtów[63].

Cyfrowe nośniki danych w zasadzie pozwalają na zapisanie dowolnych plików, w dowolnym formacie. Tym samym wydaje się, że z powodzeniem mogłyby znaleźć zastosowanie w przypadku dokonywania rozrządzeń na wypadek śmierci. Nośnik byłby w tym przypadku przestrzenią, w której mogłyby zostać zapisane pliki, zawierające rozrządzenia testamentowe (np. plik tekstowy, arkusz kalkulacyjny lub nagranie wideo). Żywotność najpopularniejszych obecnie cyfrowych nośników danych szacowana jest na co najmniej 10

[58] *K. Goda, M. Kitsuregawa*, The History of Storage…, op. cit., s. 1435-1437.
[59] *G.E. Moore*, Cramming more components onto integrated circuits, Electronics Magazine 1965, Nr 8 (38), s. 114 i n.
[60] *J. Shalf*, The future of computing beyond Moore's Law, Philosophical Transactions of the Royal Society A 2020, Nr 378 (2166), s. 1 i n.
[61] *R.J.T. Morris, B. J. Truskowski*, The evolution of storage systems, IBM Systems Journal 2003, Nr 2 (42), s. 206.
[62] jej rozmiar to: 15 × 11 × 1 mm.
[63] 1 terabajt = 1000 gigabajtów = 100 000 megabajtów. Przykładowo zdjęcie w wysokiej rozdzielczości zajmuje ok. 4 megabajtów, co oznacza, że na takiej karcie możliwe byłoby zapisanie blisko 25 000 takich zdjęć.

lat, przy czym w wielu przypadkach uszkodzenia dysków nie uniemożliwiają całkowicie odczytania umieszczonych na nich danych, lecz wymagają ingerencji podmiotu specjalizującego się w odzyskiwaniu danych[64]. Jednakże wśród dostępnych na rynku cyfrowych nośników danych spotkać można i takie, które oferują wytrzymałość wyższą niż przeciętna poprzez zwiększoną odporność przed zalaniem, kurzem oraz wstrząsami. Zatem cyfrowe nośniki danych, w przypadku sporządzania testamentu, mogłyby pełnić analogiczną funkcję do papierowego dokumentu, bowiem mogą w sobie inkorporować informacje co do rozrządzeń majątkowych *mortis causa*, a także mogą być przechowywane oraz deponowane tak jak papierowe dokumenty. Pozwalają jednak na zawarcie dużo większej ilości informacji, co może okazać się pomocne w przypadku skomplikowanych scenariuszy dziedziczenia.

2.3. Forma elektroniczna czynności prawnej

Zachodzący w coraz szybszym tempie rozwój technologii informacyjnej ma istotny wpływ na obrót prawny. Zmiany, które zaszły w dziedzinie technologii informacyjno-komunikacyjnej, sprawiły, że transformacji uległy znane dotychczas nośniki danych, w tym dokumenty. Zagadnienie pisemności stało się szczególnie aktualne wskutek dynamicznego rozwoju społeczeństwa informacyjnego, w tym rozmaitych środków porozumiewania się na odległość, a komunikacja pisemna przez sieci teleinformatyczne bez użycia nośnika papierowego istotnie zniwelowała bariery czasowo przestrzenne, zapewniając obrotowi prawnemu zupełnie nową jakość[65]. Oddziaływanie rozwoju technologii informacyjnej jest widoczne m.in w przypadku postępowania cywilnego, o czym świadczyć może wielość monografii i artykułów, które na przestrzeni ostatnich lat poruszały problematykę przeprowadzania dowodu z dokumentu elektronicznego[66]. Jednakże spory co do znaczenia

[64] Flash Reliability in Production: The Expected and the Unexpected <https://www.usenix.org/system/files/conference/fast16/fast16-papers-schroeder.pdf> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

[65] *M. Giaro*, Cywilnoprawne pojęcie pisemności w społeczeństwie informacyjnym, Państwo i Prawo 2009, Nr 10, s. 34.

[66] Zob. np. monografie: *B. Kaczmarek-Templin*, Dowód z dokumentu elektronicznego w procesie cywilnym, Warszawa 2012; *D. Szostek*, Nowe ujęcie dokumentu w polskim prawie prywatnym ze szczególnym uwzględnieniem dokumentu w postaci elektronicznej, Warszawa 2012. Artykuły: *D. Szostek, M. Świerczyński*, Moc dowodowa dokumentu elektronicznego w postępowaniu cywilnym, Monitor Prawniczy 2007, Nr 17, s. 935 i n.; *A. Bieliński*, Wykorzystanie elektronicznych nośników informacji w polskim postępowaniu cywilnym ze szczególnym uwzględnienie dokumentów oraz umów procesowych, [w:] *M. Pazdan, W. Popiołek, E. Rott-Pietrzyk, M. Szpunar* (red.), Europeizacja prawa prywatnego. Tom 1, Warszawa 2008, s. 81 i n.; *B. Kaczmarek*, Dowód z dokumentu elektronicznego w świetle przepisów o dowodach w postępowaniu cywilnym, Prawo Mediów Elektronicznych 2006, Nr 5, s. 7 i n.; *B. Kaczmarek*, Moc dowodowa dokumentu elektronicznego w postępowaniu cywilnym – polemika, Monitor Prawniczy 2008, Nr 5, s. 248 i n.; *D. Szostek, M. Świerczyński*, Moc dowodowa dokumentu elektronicznego w postępowaniu cywilnym – odpowiedź na polemikę, Monitor

elektronicznej formy czynności prawnych zostały rozwiązane na skutek wejścia w życie ustawy z dnia 10 lipca 2015 roku o zmianie ustawy - Kodeks cywilny, ustawy - Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw[67], która dostosowywała przepisy prawa polskiego do nowych uwarunkowań prawnych uregulowanych w Rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 910/2014 z dnia 23 lipca 2014 roku w sprawie identyfikacji elektronicznej i usług zaufania w odniesieniu do transakcji elektronicznych na rynku wewnętrznym oraz uchylające dyrektywę 1999/93/WE, określanym także jako rozporządzenie eIDAS[68].

Nowelizacja ta wprowadziła do Kodeksu cywilnego m.in. art. 78^1 k.c. dotyczący formy elektronicznej czynności prawnych. Zgodnie z tym przepisem, do zachowania elektronicznej formy czynności prawnej wystarcza złożenie oświadczenia woli w postaci elektronicznej i opatrzenie go kwalifikowanym podpisem elektronicznym (art. 78^1 § 1 k.c.). Oświadczenie woli złożone w formie elektronicznej jest równoważne z oświadczeniem woli złożonym w formie pisemnej (art. 78^1 § 2 k.c.). Przepis ten jest wtórny w odniesieniu do art. 25 ust. 2 rozporządzenia eIDAS, zgodnie z którym kwalifikowany podpis elektroniczny wywołuje skutek podpisu własnoręcznego, w konsekwencji czego pozwala zastępować jeden podpis drugim, chyba że ustawodawca krajowy przesądzi inaczej[69].

Wskazane zmiany nie wywarły w istocie żadnego wpływu na kształt form testamentu. Testament jest czynnością prawną sformalizowaną, a przepisy o formie testamentu stanowią *legis speciales* w stosunku do ogólnej zasady, zgodnie z którą wola osoby dokonującej czynności prawnej może być wyrażona przez każde zachowanie się tej osoby, które ujawnia jej wolę w sposób ostateczny (art. 65 k.c.). Przepisy o formie testamentu mają charakter *ius cogens*. Tym samym testament sporządzony z naruszeniem przepisów o formie jest nieważny, chyba że przepisy stanowią inaczej (art. 958 k.c.).

Prawniczy 2009, Nr 6, s. 327 i n.; *S. Kotecka*, Zmiany w postępowaniu cywilnym dotyczące dokumentów elektronicznych, Prawo Mediów Elektronicznych 2011, Nr 2, s. 17 i n.; *M. Krupska*, Dokumenty bankowe w formie elektronicznej, Prawo Bankowe 2000, Nr 5, s. 52 i n.; *J. Kurek*, Wartość dowodowa dokumentów elektronicznych, Prawo Nowych Technologii 2008, Nr 2, s. 82 i n.; *M. Pilich*, Moc dowodowa dokumentów elektronicznych w postępowaniu cywilnym, [w:] *K. Ślebzak* (red.), Studia i analizy Sądu Najwyższego. Tom 3, Warszawa 2009, s. 61 i n.

[67] Ustawa z dnia 10 lipca 2015 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny, ustawy - Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 1311 z późn. zm.).

[68] Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 910/2014 z dnia 23 lipca 2014 r. w sprawie identyfikacji elektronicznej i usług zaufania w odniesieniu do transakcji elektronicznych na rynku wewnętrznym oraz uchylające dyrektywę 1999/93/WE (Dz. U. UE. L. z 2014 r. Nr 257, str. 73).

[69] *D. Szostek*, Nowelizacja formy czynności prawnej w prawie cywilnym, Prawo Mediów Elektronicznych 2017, Nr 2, s. 47 i n.; *J. Gołaczyński*, Wpływ rozporządzenia eIDAS na polskie prawo prywatne, [w:] *K. Flaga-Gieruszyńska, J. Gołaczyński, D. Szostek* (red.), Media elektroniczne. Współczesne problemy prawne, Warszawa 2016, s. 6-7.

Wprowadzenie do Kodeksu cywilnego art. 78^1 k.c. w szczególności nie pozwala *de lege lata* na sporządzenie testamentu holograficznego (art. 949 k.c.) w postaci dokumentu elektronicznego, którego treść wskazana została za pomocą urządzeń lub aplikacji wspomagających pismo odręczne, a który został opatrzony kwalifikowanym podpisem elektronicznym i kwalifikowanym znacznikiem czasu[70]. Należy zauważyć, że art. 78 § 1 k.c. dotyczący formy pisemnej wskazuje, że do zachowania pisemnej formy czynności prawnej wystarcza złożenie własnoręcznego podpisu na dokumencie obejmującym treść oświadczenia woli, podczas gdy art. 78^1 § 1 k.c. do zachowania elektronicznej formy czynności prawnej wymaga złożenia oświadczenia woli w postaci elektronicznej i opatrzenia go kwalifikowanym podpisem elektronicznym. Prawodawca wyraźnie rozróżnia więc podpis elektroniczny od podpisu własnoręcznego, mimo zrównania skutków oświadczeń woli złożonych w formie elektronicznej z tymi złożonymi w formie pisemnej (art. 78^1 § 2 k.c.). Zatem, skoro art. 949 § 1 k.c. *expressis verbis* wskazuje, że spadkodawca może sporządzić testament w ten sposób, iż napisze go w całości pismem ręcznym, to nie wydaje się właściwe rozumienie tego wymogu jako spełnionego także w przypadku napisania testamentu pismem ręcznym w formie elektronicznej (np. na tablecie). Jeśli prawodawca dokonał rozróżnienia formy pisemnej oraz formy elektronicznej w przypadku ogólnych przepisów o formie czynności prawnych, to zaniechanie dokonania podobnego podziału w ramach przepisów o formie testamentu, z jednoczesnym zachowaniem wymogu własnoręczności pisma, przemawia za koniecznością zaniechania wykładni rozszerzającej w tym zakresie.

Jednakże *de lege ferenda* forma elektroniczna mogłaby zostać wykorzystana także w przypadku formy testamentu. Testament taki, spośród wszystkich form testamentu obecnych w Kodeksie cywilnym, najbardziej przypominałby testament holograficzny. Rozrządzenia na wypadek śmierci mogłyby zostać przez testatora spisane w edytorze tekstowym na komputerze lub innym urządzeniu elektronicznym. Tak powstały dokument musiałby następnie zostać podpisany kwalifikowanym podpisem elektronicznym.

W przypadku testamentu sporządzonego w formie dokumentu elektronicznego treść oświadczenia woli mogłaby także zostać sporządzona w sposób uwidaczniający indywidualne cechy pisma testatora (np. rysikiem na tablecie). Jednakże najistotniejszym instrumentem identyfikacji autora dokumentu byłby kwalifikowany podpis elektroniczny[71].

---

[70] Por. *A. Pytel*, Testament w formie…, op. cit., s. 761-773; *M. Maciejewska-Szałas*, Forma pisemna i elektroniczna czynności prawnych. Studium prawnoporównawcze, Warszawa 2014, s. 365; *M. Maciejewska-Szałas*, art. 78^1, [w:] *M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 2. Odmiennie: *J. Trzewik*, O formie testamentu…, op. cit., s. 87.

[71] *A. Pytel*, Testament w formie…, op. cit., s. 761 i n.

Rozporządzenie eIDAS wyróżnia trzy rodzaje podpisu elektronicznego, które różnią się stopniem pewności autentyczności podpisu oraz integralności sygnowanego oświadczenia. Podpis elektroniczny w najprostszej postaci to „dane w postaci elektronicznej, które są dołączone lub logicznie powiązane z innymi danymi w postaci elektronicznej i które użyte są przez podpisującego jako podpis" (art. 3 pkt 10 rozporządzenia eIDAS). Kategorię pośrednią stanowi zaawansowany podpis elektroniczny zdefiniowany w art. 26 rozporządzenia eIDAS, który musi spełniać następujące warunki:

1) jest unikalnie przyporządkowany podpisującemu;
2) umożliwia ustalenie tożsamości podpisującego;
3) jest składany przy użyciu danych służących do składania podpisu elektronicznego, których podpisujący może, z dużą dozą pewności, użyć pod wyłączną swoją kontrolą;
4) jest powiązany z danymi podpisanymi w taki sposób, że każda późniejsza zmiana danych jest rozpoznawalna[72].

Najbardziej zaawansowany jest jednak trzeci z podpisów wyróżnionych w rozporządzeniu eIDAS, tj. kwalifikowany podpis elektroniczny. Jest to zaawansowany podpis elektroniczny, który opiera się na kwalifikowanym certyfikacie podpisu elektronicznego i który jest składany za pomocą odpowiedniego urządzenia lub oprogramowania (art. 3 pkt 12 i 22 rozporządzenia eIDAS). Szczegółowe wymagania techniczno-informatyczne w zakresie wspomnianego sprzętu, oprogramowania i certyfikatów określają załączniki do rozporządzenia eIDAS. Zgodnie z art. 25 ust. 3 rozporządzenia eIDAS: „Kwalifikowany podpis elektroniczny oparty na kwalifikowanym certyfikacie wydanym w jednym państwie członkowskim jest uznawany za kwalifikowany podpis elektroniczny we wszystkich pozostałych państwach członkowskich". Prawnie doniosłe z punktu widzenia polskiego systemu prawnego jest zatem posługiwanie się kwalifikowanym podpisem elektronicznym wydanym przez dowolny podmiot certyfikacyjny w którymkolwiek państwie UE[73].

Kwalifikowany podpis elektroniczny charakteryzuje się unikalnością i niepowtarzalnością, niemożliwością podrobienia, łatwością wygenerowania i weryfikacji, jak również pozwala na pewne ustalenie tożsamości sygnatariusza oraz zapewnia integralność opatrzonego nim oświadczenia woli. Posłużenie się kwalifikowanym podpisem elektronicznym

[72] *B. Kaczmarek-Templin*, [w:] *Ł. Błaszczak*, Dowody w postępowaniu cywilnym. System Postępowania Cywilnego. Tom 2, Warszawa 2021, s. 1139-1144.
[73] *B. Swaczyna*, art. 78^1, [w:] *P. Machnikowski* (red.), Zobowiązania. Przepisy ogólne i powiązane przepisy Księgi I KC. Tom I. Komentarz, Warszawa 2022, Legalis/el., Nb 10; *J. Sadomski*, art. 78^1, [w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna, cz. 2 (art. 56–125), Nb 4-5.

zapewnia wysoki stopień bezpieczeństwa w odniesieniu do dokonywanej czynności prawnej[74].

Podpis własnoręczny oraz kwalifikowany podpis elektroniczny wykazują wiele cech wspólnych, w szczególności cechuje je:

1) przypisanie do konkretnej osoby – obydwoma podpisami może realnie i powinna formalnie posługiwać się wyłącznie jedna osoba fizyczna, do której one należą i którą one identyfikują;
2) niemożliwość podrobienia – obydwa podpisy są zabezpieczone w taki sposób, iż wykluczone jest ich idealne sfałszowanie, tj. złożenie przez osoby niedysponujące stosownymi cechami lub informacjami;
3) prosta weryfikacja przez niezależne osoby – obydwa podpisy umożliwiają osobom, do których zostały one skierowane, szybkie i łatwe sprawdzenie osoby, od której pochodzą;
4) niemożliwość wyparcia się złożenia – obydwa podpisy gwarantują pewność obrotu prawnego, w tym gospodarczego, przez związanie osób je składających z podpisywanymi dokumentami[75].

Wskazane cechy są jednak realizowane w sposób odmienny w przypadku każdego z podpisów, co wynika z różnic w budowie, metodach składania oraz sposobu weryfikacji poszczególnych podpisów. Podpis własnoręczny jest składany na dokumencie tradycyjnym i po złożeniu stanowi jego nierozerwalny element. Podpis elektroniczny to natomiast zwykle osobny plik komputerowy składający się z ciągu bitów zapisanych w oddzielnym pliku jako funkcja sygnowanego dokumentu elektronicznego. W piśmiennictwie wyrażono pogląd, że podpis elektroniczny w istocie „stanowi sam w sobie dokument w postaci zamkniętej sekwencji bitów”[76]. Wskazuje się także, że podpis kwalifikowany może przybrać trzy podstawowe formy:

1) podpis otaczający - wskutek podpisania dokumentu elektronicznego powstaje plik zawierający łącznie: podpisany dokument elektroniczny oraz podpis elektroniczny; podpis ten otacza treść (dane);
2) podpis zewnętrzny - wskutek podpisania dokumentu elektronicznego, obok tego dokumentu, powstaje dodatkowy plik zawierający podpis elektroniczny; podpis ten jest odrębny od treści (danych);

[74] *M. Maciejewska-Szałas*, art. 78[1], [w:] *M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 2.
[75] *B. Kwiatek*, Dokument elektroniczny w ogólnym postępowaniu administracyjnym, Warszawa 2020, s. 178.
[76] *J. Janowski*, Podpis elektroniczny w obrocie prawnym, Warszawa 2007, s. 47.

3) podpis wewnętrzny (nazywany także otoczonym) – wskutek podpisania dokumentu elektronicznego powstaje plik zawierający łącznie podpisany dokument elektroniczny oraz podpis elektroniczny (podpis charakterystyczny dla plików strukturalnych); podpis ten jest otoczony przez treść (dane)[77].

Obecnie obowiązujące przepisy zezwalają na posługiwanie się podpisami elektronicznymi m.in. przy:

1) składaniu deklaracji podatkowych[78];
2) wnoszeniu do organów administracji podań w formie elektronicznej[79];
3) postępowaniu o udzielenie zamówienia publicznego[80];
4) składaniu wniosku o dokonanie wpisu w rejestrze zastawów drogą elektroniczną opatrzonego bezpiecznym podpisem elektronicznym, weryfikowanym przy pomocy ważnego kwalifikowanego certyfikatu[81];
5) składaniu wniosku oraz dokumentów finansowych do Krajowego Rejestru Sądowego[82];
6) składaniu oświadczeń woli związanych z dokonywaniem czynności bankowych w postaci elektronicznej[83];
7) składaniu wniosków do Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej[84].

Wydaje się więc, że zdigitalizowany testament holograficzny lub testament zapisany na nośniku elektronicznym (np. w pliku tekstowym) można by podpisać kwalifikowanym podpisem elektronicznym. Co więcej, biorąc pod uwagę fakt, że podpis elektroniczny jest

[77] *A. Prasal,* [w:] *A. Prasal, E. Perłakowska, G. Abgarowicz* (red.), Procedury elektronicznego zarządzania dokumentacją w administracji, Warszawa 2018, s. 204–205.
[78] Serwis Ministerstwa Finansów <https://www.podatki.gov.pl> [data dostępu: 22.05.2023 r.]; art. 3a ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. - Ordynacja podatkowa (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1540 z późn. zm.); § 3 i n. rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 14 września 2011 r. w sprawie sporządzania i doręczania dokumentów elektronicznych oraz udostępniania formularzy, wzorów i kopii dokumentów elektronicznych (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 180).
[79] Art. 63 § 3a ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 735 z późn. zm.); *P. Przybysz*, Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz, wyd. XIV, Warszawa 2022, art. 63, Lex/el., Nb 5.
[80] Zob. np. art. 63 ust. 2, ary. 571 ust. 3 ustawy z dnia 11 września 2019 r. - Prawo zamówień publicznych (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1710 z późn. zm.).
[81] Art. 39 ust. 2a ustawy z dnia 6 grudnia 1996 r. o zastawie rejestrowym i rejestrze zastawów (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 2017).
[82] Zob. np. Art. 19 ust. 2 i art. 19e ust. 2 i 3a ustawy z dnia 20 sierpnia 1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1683).
[83] Art. 7 ust. 1-4 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 2439 z późn. zm.); §3, §5 ust. 1 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 9 marca 2020 r. w sprawie dokumentów związanych z czynnościami bankowymi, sporządzanych na informatycznych nośnikach danych (Dz. U. poz. 476).
[84] Art. 10 ust. 7 ustawy z dnia 6 marca 2018 r. o Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej i Punkcie Informacji dla Przedsiębiorcy (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 541).

unikalnie przyporządkowany podpisującemu, umożliwia ustalenie tożsamości podpisującego, jest składany przy użyciu danych służących do składania podpisu elektronicznego, których podpisujący może, z dużą dozą pewności, użyć pod wyłączną swoją kontrolą oraz jest powiązany z danymi podpisanymi w taki sposób, że każda późniejsza zmiana danych jest rozpoznawalna, jak również to, że proces weryfikacji tożsamości przy wydawaniu kwalifikowanego certyfikatu przebiega w sposób drobiazgowy, a jego zawartość informacyjna jest wyjątkowo rozbudowana, uznać należy, że dokumenty opatrzone kwalifikowanym podpisem elektronicznym nie pozostawiają żadnych wątpliwości co do osoby, która dokonała ich sporządzenia i podpisania kwalifikowanym podpisem elektronicznym[85].

2.4. Nagrania dźwiękowe, wizualne oraz audiowizualne

Dynamiczny postęp technologiczny w ostatnich dekadach sprawił, że urządzenia służące do rejestracji dźwięku i obrazu oraz komunikowania się na odległość weszły do powszechnego użycia. Dla większości mieszkańców krajów rozwiniętych codziennością stało się korzystanie ze smartfonów, laptopów, tabletów, a także przeróżnych ubrań i akcesoriów zawierających w sobie komputer oraz zaawansowane technologie elektroniczne (*wearables*). W 2021 roku z telefonów komórkowych korzystało 96% dorosłych Polaków, przy czym w zdecydowanej większości był to smartfon (78%)[86]. Zatem zdecydowana większość osób korzysta na co dzień z przenośnego, multimedialnego urządzenia, łączącego w sobie funkcje telefonu komórkowego i komputera przenośnego, które wśród wielu funkcjonalności niemalże zawsze pozwala na rejestrowanie dźwięku oraz obrazu wideo. Mając to na uwadze, zasadne jest zastanowienie się nad możliwością wykorzystania tych rozwiązań technologicznych w przypadku dokonywania rozrządzeń majątkowych na wypadek śmierci.

Główną zaletą nagrania w formacie audio-wideo jest możliwość przedstawienia przebiegu całej czynności testowania. W razie wątpliwości co do motywów działania spadkodawcy może okazać się to pomocne przy interpretacji rozrządzeń na wypadek śmierci, jak również przydatne dla ustalenia *animus testandi* spadkodawcy. Zaletą złożonego w ten sposób oświadczenia woli jest możliwość identyfikacji mówcy utrwalonego na nagraniu. Umożliwia to między innymi ustalenie, czyj głos został utrwalony. Testament w formie nagrania wideo może być istotnym narzędziem prawnospadkowym ułatwiającym proces

[85] Zob. szerzej: *A. Pytel*, Testament w formie…, op. cit., s. 789-770.
[86] Komunikat z badań CBOS nr 116/2021, Telefony komórkowe czy smartfony?, CBOS 2021 <https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_116_21.PDF> [data dostępu: 22.05.2023 r.], s. 2.

interpretacji rozrządzeń *mortis causa*. Jednocześnie odpowiednio przygotowane nagranie audio-wideo umożliwia wykazanie, że spadkodawca miał nieskrępowaną wolę i nie działał pod wpływem osób trzecich. Tym bardziej że nagrania audiowizualne już dziś są wykorzystywane jako dowód i odgrywają znaczącą rolę w praktyce[87].

Zdaniem M. Załuckiego, który postuluje wprowadzenie wideotestamentu do polskiego systemu prawnego, przez wideotestament od strony technicznej rozumieć należy wideogram, a zatem zarejestrowaną sekwencję obrazu i zsynchronizowanego z tym obrazem dźwięku, bez względu na technikę utrwalania, zawierający oświadczenie woli spadkodawcy, skierowane na wywołanie określonych skutków *mortis causa*. Forma testamentu ma umożliwić jego złożenie i utrwalenie, tak by pozwolić na odtworzenie tego oświadczenia w jakiś czas po śmierci spadkodawcy. W kontekście wideotestamentu zasadniczo chodzi więc o nagranie oświadczenia woli na wypadek śmierci z wykorzystaniem formatu audio-wideo, w którym przedstawiona zostałaby osoba testatora i przebieg aktu testowania. W ramach tej formy stosowne oświadczenie spadkodawca najczęściej będzie składał ustnie. Akt testowania rozpoczyna się więc w chwili, w której testator oświadcza swoją wolę. Rozrządzenie powinno być sporządzone tak, by przekaz spadkodawcy był zrozumiały dla odbiorców. W tym celu spadkodawca może posługiwać się dowolnym znanym mu językiem. Regulacja ustawowa powinna także rozstrzygać zagadnienie ustalenia daty sporządzenia takiego testamentu[88].

Przy sporządzeniu wideotestamentu *de lege lata* nie byłoby konieczne występowanie świadków czy też osoby urzędowej, na przykład notariusza. Ich obecność mogłaby być jednak dodatkowym dowodem intencji spadkodawcy co do sporządzenia testamentu i gwarancją autentyczności woli testatora. Tak jak i dobrowolny obowiązek pozostawienia sporządzonego wideotestamentu w depozycie u notariusza. Taki testament mógłby zostać zarejestrowany w prowadzonym na zlecenie Krajowej Rady Notarialnej rejestrze testamentów (NORT). Regulacja ustawowa winna także rozstrzygać zagadnienie ustalenia daty sporządzenia takiego testamentu[89].

Oświadczenie woli w formie nagrania wideo nie jest jednak wolne od zagrożeń związanych z przerobieniem, podrobieniem lub sfałszowaniem tak przygotowanego testamentu. Próby fałszowania nagrań posiadają już wieloletnią, niechlubną tradycję[90]. Należy

[87] Por. *M. Załucki*, Videotestament…, op. cit., s. 41 i n.; *R. Świrgoń-Skok*, Wpływ nowych technologii na zagadnienie form testamentu w polskim prawie spadkowym, Zeszyty Prawnicze 2019, s. 145.
[88] *M. Załucki*, Videotestament…, op. cit., s. 233 i n.
[89] *M. Załucki*, Videotestament…, op. cit., s. 239.
[90] Zob. m.in. *Z.B. Parry*, Digital manipulation and photographic evidence: defrauding the courts one thousand words at a time, Journal of Law, Technology & Policy 2009, Nr 1, s. 175–201.

w szczególności zwrócić uwagę na technikę obróbki obrazu polegającą na łączeniu obrazów twarzy ludzkich przy użyciu technik sztucznej inteligencji, nazywaną *deepfake*[91]. Polega ona na wykorzystywaniu algorytmów uczenia maszynowego do wstawiania twarzy lub głosów jednych osób do nagrań wideo lub audio przedstawiających inne osoby[92]. Dzięki tej technice możliwe jest stworzenie wideo, na którym konkretna osoba powiedziała lub zrobiła coś, czego w istocie nigdy nie mówiła, ani nie robiła[93].

Wykorzystanie technologii *deepfake* nie wymaga szczególnie zaawansowanej wiedzy na temat technologii, bowiem mając na względzie dostępne na rynku narzędzia, wystarczające jest posiadanie telefonu komórkowego lub komputera z dostępem do Internetu oraz pobranie odpowiedniej aplikacji. W zależności od rodzaju i stopnia zaawansowania aplikacji wykorzystującej technologię *deepfake* w celu „nauczenia" algorytmu wymagane jest uzyskanie od kilku do kilkuset zdjęć danej osoby, co nie stanowi trudnego wyzwania w przypadku osób regularnie udostępniających swój wizerunek w Internecie[94]. Technologia *deepfake* znajduje zastosowanie m.in. w tworzeniu filmów, gdzie pozwala wskrzesić na ekranie nieżyjących aktorów, w tworzeniu wirtualnych światów (np. na potrzeby gier), a także wykorzystywana jest do tworzenia treści o charakterze satyrycznym i karykaturalnym, najczęściej w postaci żartobliwych filmów. Jednakże technologia ta z powodzeniem wykorzystywana jest również dla celów wysoce wątpliwych etycznie i prawnie tj. tworzenie treści mających na celu kompromitację danej osoby (np. nagrań pornograficznych)[95] lub manipulowanie opinią publiczną (np. poprzez nagrania prezentujące sfałszowane wystąpienia znanych osób)[96]. W przypadku wprowadzenia do porządku prawnego testamentu w formie wideo, fałszowanie oświadczeń woli na wypadek śmierci przy pomocy tej techniki z pewnością będzie miało miejsce, analogicznie jak ma to miejsce w przypadku testamentów holograficznych i ustnych.

[91] Określenie *deepfake* jest zbitką wyrazową pochodzącą od ang. *deep learning* „głębokie uczenie" oraz *fake* „fałszywy".
[92] *D.K. Citron, R. Chesney*, Deep Fakes: A Looming Challenge for Privacy, Democracy, and National Security, California Law Review 2019, Nr 12 (107), s. 1753 i n.
[93] *K. Szpyt*, Sztuczna inteligencja i nowe technologie (nie zawsze) w służbie ludzkości, czyli cywilnoprawna problematyka rozwoju i popularyzacji technologii deepfake, [w:] *K. Flaga-Gieruszyńska, J. Gołaczyński, D. Szostek* (red.), Sztuczna inteligencja, blockchain, cyberbezpieczeństwo oraz dane osobowe. Zagadnienia wybrane, Warszawa 2019, s. 75 i n; *S. Wieczorek, M. Kubiak*, Ryzyka i szanse wynikające z rozwoju nowych technologii w branży mediowej na przykładzie zjawiska deep fake – analiza prawna, Monitor Prawniczy 2019, Nr 21 (dodatek: Prawo Nowych Technologii), s. 101 i n.
[94] *P. Yu* (et. al.), A Survey on Deepfake Video Detection, IET Biometrics 2021, Nr 10, s. 607-608.
[95] *A. Gleseke*, „The New Weapon of Choice": Law's Current Inability to Properly Address Deepfake Pornography, Vanderbilt Law Review 2020, Nr 5 (78), s. 1480 i n.
[96] Zagrożenie związane z *deepfake* dostrzega się zwłaszcza w kontekście wpływania na wyniki wyborów – zob. szerzej *H.K. Hall*, Deepfake Videos: When Seeing Isn't Believing, Catholic University Journal of Law and Technology 2018, Nr 1 (27), s. 51 i n.

Należy jednak zaznaczyć, że równolegle z rozwojem technologii *deepfake* rozwijane są także narzędzia i rozwiązania służące wykrywaniu „fałszywych" nagrań[97].

Przeciwko wprowadzeniu wideotestamentu do polskiego systemu prawa opowiedział się K. Osajda wskazując, że mimo pewnych zalet tego typu forma testamentu jest skomplikowana technicznie i wymaga sprzętu, który nie jest w powszechnym posiadaniu, zwłaszcza wśród osób starszych, przez co wideotestament nie występowałby w praktyce, a zatem byłaby to regulacja martwa. Ponadto zdaniem K. Osajdy, wprowadzenie wideotestamentu do prawa polskiego wiązałoby się z bardzo złożoną regulacją normatywną, uwzględniającą wiele elementów, co w konsekwencji prowadzić mogłoby do sytuacji, w której przestrzeganie wymogów formalnych przez testatora byłoby niezmiernie trudne i często powodowałoby nieważność testamentów sporządzonych w ten sposób. Poza tym niepewna jest trwałość tak sporządzanego testamentu, ze względu na dynamiczny rozwój techniki powodujący, że odtworzenie materiału z nośnika niebędącego już w użyciu może okazać się kłopotliwe[98].

Propozycja wprowadzenia wideotestamentu pojawiła się m.in. w Szwajcarii. Zgodnie z propozycją nowelizacji przepisu art. 506 ZGB z dnia 4 marca 2016 roku, możliwość sporządzenia takiego testamentu występowałaby obok istniejącego testamentu ustnego, w razie obawy rychłej śmierci, katastrofy komunikacyjnej, epidemii lub działań wojennych. W odróżnieniu od testamentu ustnego, spadkodawca mógłby sporządzić taki testament bez obecności świadków w ten sposób, iż jego postać powinna zostać utrwalona na nagraniu wideo, na którym przedstawi się, wytłumaczy szczególne okoliczności sporządzenia tego testamentu, poda – o ile to możliwe – datę oraz oświadczy swoją wolę na wypadek śmierci. Testament ten, zgodnie z proponowanym brzmieniem art. 508 ZGB, byłby ważny przez 14 dni od dnia, w którym spadkodawca mógłby skorzystać ze zwykłej formy testamentu. Natomiast każdy, kto otrzymałby testament w postaci wideo, powinien bez zbędnej zwłoki poinformować o tym sąd spadku, który winien spisać protokół (proponowany art. 507 ust. 3 ZGB)[99].

Możliwość sporządzenia testamentu w formie nagrania audiowizualnego mogłaby zachęcić większą liczbę osób do sporządzania testamentu. Dostrzega się, że mowa jest sposobem przekazywania informacji wymagającym mniejszego wysiłku niż pisanie[100].

[97] Zob. np. *S. Saif, S. Tehseen,* Deepfake videos: synthesis and detection techniques – a survey, Journal of Intelligent & Fuzzy Systems 2022, Nr 42, s. 2997 i n.
[98] *K. Osajda*, Wpływ rozwoju…, op. cit., s. 56.
[99] *M. Załucki*, Kierunek zmian…, op. cit., s. 21.
[100] Por. *M.W. Horowitz, J.B. Newman*, Spoken and Written Expression: An Experimental Analysis, The Journal of Abnomal and Social Psychology 1964, Nr 6 (68), s. 640-641; *J.B. Newman, M.W. Horowitz*, Writing and Speaking, College Composition and Communication 1965, Nr 3 (16), s. 160-164.

Ponadto mowa jest również bardziej bogata w komunikaty niż pismo. Poprzez modulację swojego głosu oraz mimikę twarzy testator mógłby także przekazać spadkobiercom uczucia oraz w sposób pozawerbalny pozwolić na zrozumienie idei dokonanych rozrządzeń[101]. Warte odnotowania jest także, że w przypadku innych porządków prawnych istnieją już firmy specjalizujące się w nagrywaniu testamentów, przez co wiarygodność tak sporządzonego testamentu jest trudna do podważenia[102].

2.5. Zabezpieczenia biometryczne

Biometria jako metoda weryfikacji w ostatnich latach zyskała szczególną popularność. Zważywszy na fakt, iż tradycyjne metody identyfikacji osób oparte na wiedzy (np. kod PIN, hasło) bądź dysponowaniu określonymi narzędziami (np. karta magnetyczna) często zawodzą lub okazują się niewystarczające w stosunku do oczekiwań i wiele podmiotów decyduje się na identyfikację osób za pomocą nowoczesnych technik weryfikacji, do których bez wątpienia zaliczają się systemy biometryczne[103].

Ze względu na szeroki zakres zastosowania biometrii i jej interdyscyplinarność w piśmiennictwie odnaleźć można wiele definicji[104]. Najszersze i najbardziej trafne ujęcie do przytoczenia w kontekście poruszanej problematyki określa biometrię jako „naukę zajmującą się rozpoznawaniem osób na podstawie posiadanych przez te osoby indywidualnych cech"[105]. Chodzi zatem o identyfikację (potwierdzenie) tożsamości danego podmiotu. Identyfikacja ta jest możliwa dzięki cechom każdego człowieka, które nie tylko są właściwe tylko jemu i od niego niezależne, ale także niemożliwe do replikacji[106]. Zagadnieniem wymagającym rozstrzygnięcia w pierwszej kolejności jest dobór odpowiedniej cechy biometrycznej używanej na potrzeby identyfikacji. Wskazuje się, że powinna ona mieć następujące właściwości:

1. uniwersalność – każda osoba powinna posiadać daną cechę biometryczną;

---

[101] Zob. *J.B. Newman, M.W. Horowitz*, Writing and Speaking…, op. cit., s. 160-164.
[102] Zob. szerzej: *A.J. Hirsch*, Models of Electronic-Will legislation, Real Property, Trust and Estate Law Journal 2021, Nr 2 (56), s. 172.
[103] *S. Zaborska*, Legal Regulation of the Protection of Biometric Data under the GDPR, Studia Iuridica Lublinensia 2019, Nr 2, s. 97-99; *W. Gutfeter, A. Pacut*, Człowiek w systemie biometrycznym, [w:] *M. Tomaszewska-Michalak, T. Tomaszewski* (red.), Dokumenty a prawo. Prawne oraz praktyczne aspekty korzystania z dokumentów i e-dokumentów, Warszawa 2015, s. 79.
[104] *K. Sawicka*, Wykorzystanie biometrii w procesie uwierzytelniania użytkowników elektronicznych usług płatniczych, Monitor Prawniczy 2018, Nr 2, s. 1259.
[105] *D. Jaroszewska-Choraś*, Biometria. Aspekty prawne, Gdańsk 2016, s. 28.
[106] *A. Krasuski*, Ochrona danych osobowych na podstawie RODO, Warszawa 2018, s. 118; *A. Kapczyński*, Technologie biometryczne, [w:] *R. Kaszubski* (red.), Biometria w bankowości i administracji publicznej, Warszawa 2009, s. 11.

2. jednoznaczność – powinna istnieć możliwość rozróżnienia każdej z dwóch osób na podstawie danej cechy biometrycznej;
3. trwałość – niezmienność danej cechy biometrycznej w czasie;
4. mierzalność – możliwość nieinwazyjnego zmierzenia danej cechy biometrycznej;
5. akceptowalność – pomiar danej cechy biometrycznej powinien być akceptowany społecznie[107].

Mogą to być zatem cechy fizjologiczne tj. układ linii papilarnych, geometria dłoni, brzmienie głosu, obraz tęczówki oka, unikalny układ naczyń krwionośnych dłoni lub geometria twarzy, ale także cechy behawioralne tj. sposób mowy, sposób pisania na klawiaturze, odręczny podpis, sposób poruszania się lub ruchy gałki ocznej[108].

Rozwiązania weryfikacji tożsamości na podstawie metod biometrycznych są dzisiaj powszechne. Wykorzystywane są przede wszystkim jako sposób kontroli dostępu do zasobów (pomieszczeń, urządzeń, programów, danych), jednocześnie umożliwiają one blokadę nieautoryzowanych prób dostępu. Stosuje się je m.in.:

- w zakładach pracy (nadzór dostępu do obiektów, kontrola czasu pracy),
- przy kontroli dostępu do sprzętu (komputerów, telefonów komórkowych),
- w bankowości (oddziały, bankomaty, płatności elektroniczne),
- do ochrony porządku publicznego (m.in. w celu podniesienia bezpieczeństwa imprez masowych),
- w obiektach użyteczności publicznej (sklepach, kasynach, parkach rozrywki),
- w dokumentach (wizach, paszportach, dowodach osobistych),
- do kontroli na przejściach granicznych,
- do zabezpieczania systemów alarmowych (np. zamków drzwiowych)[109].

Chociaż skuteczność biometrii nie jest bezwarunkowa, to przez ekspertów w dziedzinie metod weryfikacji tożsamości uważana jest za jedną z najbardziej niezawodnych metod uwierzytelniania i weryfikacji tożsamości człowieka[110]. W literaturze przedmiotu wskazuje się na warunki konieczne, które muszą towarzyszyć skutecznemu uwierzytelnianiu

[107] *R. Clarke*, Human Identification in Information Systems: Management Challenges and Public Policy Issues, Information Technology & People 1994, Nr 4 (7), s. 6–37.
[108] *B. Kowańska*, Zastosowanie technologii biometrycznych w sektorze bankowym, [w:] *M. Wypych, I. Gawryś, P. Trippner*, Finansowe i organizacyjne aspekty kooperacji nauki i lokalnej przedsiębiorczości – wymiar teoretyczny i praktyczny. Część I, Łódź-Warszawa 2018, s. 227; *D. Gutowska*, Techniki identyfikacji osób z wykorzystaniem indywidualnych cech biometrycznych, Zeszyty Naukowe Wydziału Elektroniki i Automatyki Politechniki Gdańskiej 2004, Nr 20, s. 69.
[109] *T. Mendyk-Krajewska*, Biometryczne metody sprawdzania tożsamości w nowych zastosowaniach, Roczniki Kolegium Analiz Ekonomicznych 2019, Nr 54, s. 37.
[110] *R. Lewandowski*, Biometria – nowe zastosowania, Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego 2017, Nr 9, s. 156.

biometrycznemu, takie jak optymalne warunki dokonania pomiaru biometrycznego, aktualizacja tego pomiaru oraz optymalny poziom tolerancji[111]. Skuteczność biometrii można znacząco podnieść przez wprowadzenie pomiaru nie jednej, ale co najmniej dwóch cech biometrycznych. W ten sposób jeszcze bardziej można powiązać daną osobę z dokumentem, którym się ona posługuje[112].

Współcześnie standardem staje się stosowanie rozwiązań biometrycznych w dokumentach potwierdzających tożsamość (dowód osobisty, paszport)[113]. Stosowanie w paszportach rozwiązań biometrycznych promuje m.in. Międzynarodowa Organizacja Lotnictwa Cywilnego (*International Civil Aviation Organization*, ICAO) wskazując wizerunek twarzy jako obowiązkową biometryczną danę identyfikacyjną oraz odcisk palca i obraz tęczówki oka jako dane fakultatywne[114]. Co więcej, zalecenia dotyczące stosowania danych biometrycznych w paszportach oraz innych oficjalnych dokumentach podróży zostały zawarte także w tzw. konwencji chicagowskiej[115].

W przypadku polskich dokumentów stwierdzających tożsamość zarówno dowód osobisty jak i paszport pozwalają na uzyskanie informacji na temat dwóch danych biometrycznych tj. wizerunku twarzy i odcisków palców[116]. Nadto na terenie naszego kraju funkcjonują cztery publiczne bazy danych, w których gromadzone i przetwarzane są dane biometryczne, których celem jest podnoszenie poziomu bezpieczeństwa[117].

Dostępność urządzeń multimedialnych wykorzystujących systemy biometryczne oraz wzrost zainteresowania ich zastosowaniem, także w sektorze usług publicznych, wydaje się uzasadniać rozważania dotyczące możliwości wykorzystania systemów biometrycznych również w prawie spadkowym.

W przypadku sporządzania testamentów *de lege lata* możliwe byłoby wykorzystanie podpisu biometrycznego. Pojęcie podpisu biometrycznego nie występuje w języku prawnym.

---

[111] *B. Hołyst, J. Pomykała*, Biometria w systemach uwierzytelniania, Biuletyn WAT 2011, Nr 4, s. 420–421.

[112] *R. Lewandowski*, Biometria…, op. cit., s. 156; *E. Jakielaszek*, Mechanizmy kształtujące zarządzanie tożsamością, Człowiek i Dokumenty 2017, Nr 44, s. 58.

[113] Zob. szerzej: *R. Lewandowski*, Biometria…, op. cit., s. 154.

[114] Doc 9303, Machine Readable Travel Documents, Part 9: Deployment of Biometric Identification and Electronic Storage of Data in MRTDs, 2021 <https://www.icao.int/publications/documents/9303_p9_cons_en.pdf> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

[115] Zob. pkt 3.9 i n. załącznika nr 9 do konwencji o międzynarodowym lotnictwie cywilnym, podpisanej w Chicago dnia 7 grudnia 1944 r. (Dz. U. z 1959 r. Nr 35, poz. 212 z późn. zm.).

[116] Zob. art. 12a ust. 1 pkt. 1 lit. i ustawy z dnia 6 sierpnia 2010 r. o dowodach osobistych (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 671) oraz art. 58 w zw. z art. 2 pkt 3 ustawy z dnia 27 stycznia 2022 r. o dokumentach paszportowych (Dz. U. poz. 350 z późn. zm.).

[117] Należą do nich następujące bazy danych: AFIS, EURODAC, VIS oraz SIS II. Zob. szerzej: *E. Płońska*, Upowszechnienie danych biometrycznych – udogodnienie czy zagrożenie? Rozważania w kontekście bezpieczeństwa obywateli, [w:] *D. Dajnowicz-Piesiecka, E. Jurgielewicz-Delegacz, E. W. Pływaczewski* (red.) Przestępczość XXI wieku. Szanse i wyzwania dla kryminologii, Warszawa 2020, s. 346 i n.

W najszerszym znaczeniu oznacza ono dowolną metodę, wykorzystującą dane biometryczne do identyfikacji osoby fizycznej, która dokonuje czynności mającej znaczenie prawne[118]. Podpis biometryczny bywa również rozumiany jako synonim biometrycznego podpisu własnoręcznego. Jest to system, w którym na potrzeby identyfikacji osoby składającej podpis wykorzystuje się cechę biometryczną w postaci dynamiki pisma manualnego. Podpis składany jest przy pomocy specjalnego urządzenia, które składa się z elektronicznego pióra i podkładki. Maszyna ta mierzy i zapisuje cechy biometryczne z pisma, takie jak: prędkość, miarowość, forma, kolejność pociągnięć, siła nacisku na podłoże. Cechy te mogą być następnie porównane z innym podpisem, pozwalając tym samym na ustalenie, czy złożyła je ta sama osoba[119]. Możliwe jest również porównanie podpisu złożonego w ten sposób z podpisem złożonym w sposób tradycyjny, na papierze, przy pomocy narzędzia do pisania (np. długopisu, pióra)[120]. Podpis biometryczny bywa także rozumiany jako rodzaj podpisu elektronicznego, opartego na systemie szyfrowania asymetrycznego. Metoda taka zakłada, że złożenie podpisu wymaga posłużenia się dwoma kluczami (kodami) – prywatnym i publicznym – przypisanymi do danej osoby. Klucz publiczny używany jest do zaszyfrowania informacji, natomiast klucz prywatny do jej odczytu. Ponieważ klucz prywatny jest w wyłącznym posiadaniu adresata informacji, tylko on może ją odczytać. Natomiast klucz publiczny jest udostępniony każdemu, kto zechce zaszyfrować wiadomość. Klucz publiczny umieszcza się w publicznym rejestrze. Umożliwia to ustalenie danych osoby, do której dany klucz należy. Z kolei klucz prywatny, aby wyeliminować złożenie podpisu przez podmiot nieuprawniony, nie powinien być udostępniany innym osobom. Powiązanie kluczy z oznaczoną osobą następuje poprzez przyznanie tzw. certyfikatu, wydanego przez właściwy organ certyfikacyjny[121]. W piśmiennictwie wskazuje się, że opisane rozwiązanie to w istocie klucz cyfrowy, który jest jedynie rodzajem klucza elektronicznego, stanowiącego pojęcie o szerszym zakresie znaczeniowym[122].

W przypadku podpisu elektronicznego wykorzystywane algorytmy powodują, że jakakolwiek zmiana przesyłanych danych zostaje wykryta. Zapewnia to trwałość przesłanej

[118] *N. Rycko*, Zautomatyzowane umowy, pieczęć elektroniczna i podpis biometryczny. Problematyka złożenia oświadczenia woli i formy czynności prawnych, Warszawa 2021, s. 24.
[119] *S. Mason*, Electronic Signatures in Law, London, 2016, s. 307-309; *P.P. Polański*, Podpisy elektroniczne w prawie polskim i wspólnotowym, Rejent 2018, Nr 9, s. 90–91.
[120] *V. Smejkal, J. Kodl, J. Kodl Jr.*, Implementing Trustworthy Dynamic Biometric Signature according to the Electronic Signature Regulations, materiały konferencyjne: International Carnahan Conference on Security Technology, Medellin 9-11 października 2013, s. 167–170.
[121] *J. Jacyszyn*, Elektroniczne czynności prawne, Przegląd Prawa Handlowego 1999, Nr 7, s. 31; *W.J. Kocot*, Elektroniczna forma oświadczeń woli, Przegląd Prawa Handlowego 2001, Nr 3, s. 6–7.
[122] *Ł. Neuman, M. Świerczyński*, Podpis elektroniczny – prawne i techniczne objaśnienie pojęć, Monitor Prawniczy 2001, Nr 11, s. 590.

informacji i uniemożliwia podrobienie podpisu cyfrowego[123]. Możliwość złożenia podpisu przez osobę nieuprawnioną pojawia się natomiast w przypadku uzyskania dostępu do cudzego klucza prywatnego, lecz wykorzystanie jako klucza prywatnego danych biometrycznych zapewnia bezpieczeństwo wyższe niż w standardowej procedurze asymetrycznego szyfrowania. Unikalny klucz prywatny nie wymaga bezpiecznego przechowywania i nie istnieje ryzyko, że może wpaść w niepowołane ręce – jest on stały dla danego użytkownika, nie ma zatem możliwości jego użycia przez inną osobę[124]. W charakterze klucza prywatnego mogą zostać wykorzystane dowolne dane, które identyfikują jednoznacznie osobę fizyczną. Najczęściej wymienia się wśród nich: odcisk palca, wzór tęczówki, DNA oraz wizerunek twarzy[125].

Wśród cech biometrycznych stosowanych na potrzeby podpisu biometrycznego na uwagę zasługuje elektroniczne utrwalanie dynamiki pisma ręcznego. Zakładając techniczną możliwość wdrożenia rozwiązania tego rodzaju, zachowuje ono zalety pozostałych metod identyfikacji biometrycznej. Jednocześnie odpowiada zakorzenionej głęboko społecznej świadomości funkcji i doniosłości własnoręcznego podpisu[126].

Na rynku dostępne są już rozwiązania pozwalające na złożenie odręcznego podpisu na dokumencie elektronicznym za pośrednictwem urządzeń wyposażonych w dotykowe ekrany oraz specjalne oprogramowanie, umożliwiające jego ścisłe odwzorowanie w formie elektronicznej i powiązanie z dokumentem w systemie[127]. Co więcej, podpis złożony w ten sposób zawiera znacznik czasu pobrany z certyfikowanego serwera, zaś treść każdego dokumentu elektronicznego podpisanego biometrycznym podpisem elektronicznym jest nierozerwalnie związana ze złożonym na tym dokumencie podpisem. Taki podpis, poza samym obrazem podpisu, zawiera dane biometryczne tj. sposób obsługi ekranu dotykowego, poziom nacisku na ekran, a także nawyki dotyczące trzymania urządzenia w ręce. Istotnym z punktu widzenia przepisów o formie testamentu jest fakt, że pobrane dane biometryczne

[123] *Ł. Neuman, M. Świerczyński*, Podpis elektroniczny…, op. cit., s. 591.
[124] *M. Marucha-Jaworska*, Podpisy elektroniczne…, op. cit., s. 179–182; *P.K. Janbandhu, M.Y. Siyal*, Novel Biometric Digital Signatures for Internet-Based Applications, Information Management & Computer Security 2001, Nr 9, s. 205–212.
[125] *M. Bromby*, Identification, trust and privacy: How biometrics can aid certification of digital signatures, International Review of Law, Computers & Technology 2010, Nr 1 (24), s. 136-137; *N. Rycko*, Zautomatyzowane umowy, pieczęć elektroniczna i podpis biometryczny. Problematyka złożenia oświadczenia woli i formy czynności prawnych, Warszawa 2021, s. 25.
[126] *N. Rycko*, Zautomatyzowane umowy, pieczęć elektroniczna i podpis biometryczny. Problematyka złożenia oświadczenia woli i formy czynności prawnych, Warszawa 2021, s. 27.
[127] Zob. np. system SignaturiX, który jest zintegrowany z kwalifikowanym podpisem elektronicznym SimplySign. Zob. strona internetowa narzędzia SignaturiX <http://signaturix.pl> [data dostępu: 22.05.2023 r.] oraz aplikacja mobilna „Adobe Fill & Sign" <https://www.adobe.com/pl/acrobat/mobile/fill-sign-pdfs.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

przechowywane są w dokumencie w postaci zaszyfrowanej, lecz możliwej do odczytania w przypadku konieczności analizy autentyczności złożonego podpisu[128].

Szczególnym narzędziem mogącym mieć zastosowanie przy sporządzaniu testamentu, zwłaszcza testamentu własnoręcznego, jest długopis cyfrowy pozwalający na jednoczesne tworzenie wersji papierowej dokumentów oraz digitalizację danych spisywanych ręcznie. Jest on wyposażony w kamerę, która włącza się automatycznie wraz z rozpoczęciem pisania, rejestrując ruchy urządzenia względem punktów na papierze. Dane odczytywane są przez kamerę z uprzednio przygotowanego arkuszu papieru, zapisywane w pamięci *flash* długopisu i przesyłane bezpośrednio do systemu za pomocą Bluetooth lub USB. Konstrukcja technologiczna długopisu cyfrowego pozwala na zbieranie, rozpoznawanie i porównywanie behawioralnych cech biometrycznych, takich jak: prędkość, miarowość, forma czy dynamika pisma, które pozwalają biegłemu pismoznawcy na weryfikację autentyczności pisma i podpisu złożonego za jego pośrednictwem[129]. O ile tego rodzaju długopis cyfrowy przeznaczony jest raczej do podmiotów profesjonalnych (tj. kancelarie prawne, urzędy, firmy kurierskie, jednostki służby zdrowia), to w przypadku osób fizycznych popularnością cieszą się rysiki do tabletów, które stają się coraz bardziej zaawansowane technologicznie. Na obecnym etapie rozwoju technologii rysiki te umożliwiają rysowanie (oraz pisanie) na tablecie przy niedostrzegalnym opóźnieniu między ruchem ręki a jego efektem (np. pismem), z precyzją co do piksela. Ponadto są wrażliwe na kąt pochylenia i siłę nacisku, przez co pozwalają na uwiecznienie indywidualnych cech pisma[130].

Biometryczny podpis własnoręczny nie jest tym samym co nieco do niego podobny podpis elektroniczny napisany piórem cyfrowym. Ten drugi nie ma charakteru biometrycznego, gdyż nie mierzy i nie zapisuje cech dynamiki pisma, podczas gdy biometryczny podpis własnoręczny zapisuje pismo ręczne w formie elektronicznej i odtwarza je na monitorze urządzenia elektronicznego (np. komputera). Nie należy go także mylić ze skanem podpisu własnoręcznego, nazywanym również podpisem skanowanym, który stanowi cyfrową postać tradycyjnego podpisu własnoręcznego napisanego na papierze, następnie zeskanowanego, tak by stworzył elektroniczny obraz podpisu odręcznego na monitorze, który można zamieścić pod treścią oświadczenia ujętego w dokumencie elektronicznym. Taki podpis służy wprawdzie do

[128] *M. Maciejewska-Szałas*, Forma pisemna i elektroniczna…, op. cit., s. 7

[129] Zob. np. IC Pen, Strona internetowa urządzenia „IC Pen" <https://icpen.pl> [data dostępu: 22.05.2023 r.]. Szerzej o możliwym zastosowaniu tego narzędzia w przypadku testamentów własnoręcznych zob. *K. Sikora*, Technologie biometryczne sposobem uwspółcześnienia przepisów o formie testamentu holograficznego, Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały 2020, Nr 2, s. 218-221.

[130] Możliwości takie prezentuje m.in. rysik Apple Pencil, Strona produktu Apple Pencil <https://www.apple.com/pl/apple-pencil/> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

identyfikacji sygnatariusza, lecz nie zapewnia integralności danych nim opatrzonych, nadto łatwo może zostać zeskanowany z dokumentu sporządzonego na papierze, w tym listu albo skopiowany z dokumentu elektronicznego i użyty bezprawnie przez osobę trzecią[131].

Biometryczny podpis własnoręczny nie jest jednak jedynym rodzajem zabezpieczenia biometrycznego, który mógłby z powodzeniem zostać wykorzystany w przypadku dokonywaniu rozrządzeń *mortis causa*. Zabezpieczenia biometryczne są obecnie szeroko wykorzystywane w używanych na co dzień urządzeniach multimedialnych tj. smartfony, laptopy, tablety[132]. Ponadto biometria wykorzystywana jest także do uwierzytelniania dostępu do elektronicznych nośników danych. Stosowanie zabezpieczeń biometrycznych będzie najprawdopodobniej zyskiwało na znaczeniu, gdyż jest to rozwiązanie niezwykle wygodne dla użytkowników urządzeń elektronicznych. Zastosowanie biometrii podczas odblokowania telefonu czy próbie dostępu do wybranej aplikacji pozwala zabezpieczyć wrażliwe dane, zapisane na danym urządzeniu, przed nieautoryzowanym dostępem. Ponadto pozwala odciążyć samego użytkownika, ponieważ zamiast pamiętać skomplikowane hasła może on uzyskać dostęp do swoich danych np. poprzez przyłożenie palca do czytnika lub skierowanie kamery urządzenia naprzeciwko twarzy.

Mając to na uwadze zabezpieczenia biometryczne mogłyby z powodzeniem znaleźć zastosowanie w przypadku form testamentu. Testator mógłby np. sporządzić testament w postaci pliku tekstowego, który następnie zablokowałby do edycji przy pomocy zabezpieczenia biometrycznego[133] lub zapisał na zabezpieczonym w ten sposób elektronicznym nośniku danych (np. pendrive z czytnikiem linii papilarnych). Testator poprzez odpowiednią konfigurację pliku lub nośnika mogły przygotować dokument elektroniczny zawierający rozrządzenie na wypadek śmierci w ten sposób, że byłby możliwy do odczytu przez każdego, lecz edytować mógłby go jedynie testator. Odpowiednio przygotowany plik zawierałby w sobie informacje o danej biometrycznej użytej do jego zabezpieczenia (np. odcisk linii papilarnych). Po śmierci spadkodawcy informacja z pliku mogłaby zostać porównana z danymi zawartymi m.in. w warstwie elektronicznej dowodu osobistego co potwierdziłoby, że twórcą testamentu jest spadkodawca.

[131] *M. Maciejewska-Szałas*, Forma pisemna i elektroniczna…, op. cit., s. 7-9.
[132] *A. Giełczyk*, Biometria mobilna. Perspektywy i wyzwania, [w:] *M. Górecki* (red.), Nauka niejedno ma imię…, Bydgoszcz 2017, s. 21-28.
[133] Mógłby w tym celu wykorzystać np. wyposażony w czytnik linii papilarnych zewnętrzny klucz uwierzytelniania dwuskładnikowego (tzw. klucz U2F).

2.6. Technologia *blockchain*

Blokchain jest technologią, która stała się popularna za sprawą kryptowaluty Bitcoin. W sierpniu 2008 roku nieznana osoba lub grupa osób zarejestrowały domenę internetową pod nazwą bitcoin.org. Następnie w sieci pojawił się dokument autorstwa Satoshi Nakamoto (pseudonim), przedstawiający ideę i założenia tej kryptowaluty, a także jej mechanikę i powody, które czynią ją wyjątkową na tle innych, określany jako „biała księga bitcoina"[134]. W białej księdze argumentowano, że instytucje finansowe są liderami rynku elektronicznych płatności internetowych, ponieważ wzbudzają zaufanie innych uczestników rynku. Ponadto dostrzeżono, że wszystkie płatności elektroniczne są w istocie odwracalne, bowiem „zupełna nieodwracalność transakcji nie jest tak naprawdę możliwa, ponieważ instytucje finansowe nie mogą uniknąć pośredniczenia w sporach". Mając to na uwadze Nakamoto zaproponował „strukturę monet stworzonych z cyfrowych podpisów". Taka struktura zapewniałaby jasny system własności i uniemożliwiałaby właścicielom dwukrotne wydanie tej samej monety, natomiast system płatności opierałby się na scentralizowanym systemie księgi rachunkowej (*ledger*) lub „łańcuchu bloków" (*blockchain*), który zapewniałby publiczną historię wszystkich transakcji. Jednakże każda transakcja otrzymałaby przypisany „klucz", dzięki czemu tożsamość stron nigdy nie zostałaby ujawniona. Sama księga byłaby prowadzona i utrzymywana przez osoby, które zdecydowałyby się na partycypowanie w tym systemie, otrzymując jednocześnie wynagrodzenie w postaci waluty cyfrowej[135].

Na najprostszym poziomie *blockchain* jest w istocie cyfrową publiczną księgą transakcji, którą tworzy i utrzymuje wielu zdecentralizowanych użytkowników. Każdy użytkownik lub „węzeł", posiada kopię całego łańcucha bloków lub księgi[136]. Kiedy nowe dane wchodzą do systemu, księga agreguje je w „blok", który otrzymuje znacznik daty i czasu, którego nie można zmienić. Każda transakcja może być anonimowa, ponieważ księga przypisuje każdemu użytkownikowi zaszyfrowany podpis cyfrowy, który jest nie do odnalezienia dla jego „prawdziwego" właściciela i nie może być wykorzystany do identyfikacji osoby lub podmiotu, od którego pochodzi. Następnie wielu użytkowników korzystających z tego samego protokołu poprzez wypełnienie złożonego wzoru matematycznego, który

[134] *S. Nakamoto*, Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[135] *S. Nakamoto*, Bitcoin…, op. cit., s. 3-5.
[136] *B. Suzuki, T. Taylor, G. Marchant*, Blockchain: How It Will Change Your Legal Practice, Computer & Internet Lawyer 2018, Nr 7 (35), s. 5 i n.

wymaga odniesienia do wcześniejszych danych w księdze publicznej, potwierdza, że dana transakcja miała miejsce[137].

Jednym ze sposobów zrozumienia, jak technologia *blockchain* pozwala na weryfikację transakcji kryptowalutowej jest analogia do tradycyjnego weksla. Podobnie jak weksel zawierający polecenie wypłaty oznaczonej kwoty osobie A, osoba A może być właścicielem cyfrowej monety, ale zamiast weksla, który brzmi: „zapłacę na zlecenie osoby A", cyfrowa moneta niesie ze sobą historię wszystkich transferów prowadzących do dyspozycji „zapłacę na zlecenie osoby A". W przypadku cyfrowej monety, kiedy strona A przekazuje ją następnie stronie B, strona A skutecznie dodaje stronę B do końca łańcucha w kluczu publicznym. To tak, jakby strona A wzięła weksel wystawiony na stronę A i dodała indos „zapłać na zlecenie strony B". Strona B mogłaby następnie podpisać weksel i dodać indos „zapłać na zlecenie strony C," i tak dalej, tworząc wizualny zapis łańcucha uprawnionych z weksla, tak jak waluta cyfrowa zawiera zapis, na którego początku jest pierwotny właściciel. Jednakże w przypadku monet cyfrowych (w przeciwieństwie do gotówki reprezentowanej na przykład przez pojedynczy banknot), bez równoległych zapisów niemożliwe byłoby ustalenie, czy aktywa były wcześniej używane lub przekazywane. Z tego powodu zapis cyfrowy musi być jednocześnie prowadzony na samej monecie cyfrowej, aby zapewnić, że właściciel nie wydał jej dwukrotnie oraz w formie duplikatu zapisu własności utrzymywanego jednocześnie na wielu węzłach bloków.

Rozwiązania oparte o technologię *blockchain* znajdują już zastosowanie w przypadku praktyki prawniczej, m.in. w prawie handlowym. Jednym z pierwszych państw, które wprowadziły regulacje w zakresie wykorzystywania technologii *blockchain* w prawie spółek, są Stany Zjednoczone Ameryki. W stanie Arizona złożenie podpisu, dokumentacja oraz *smart contracts* oparte o *blockchain* uznawane są za wiążące, zaś w stanie Vermont dokumentacja bazująca na *blockchain* może posłużyć za dowód w postępowaniu sądowym. Z kolei stan Delaware – będący siedzibą ponad 66,8% spółek znajdujących się na liście Fortune 500 i uznawany za posiadający najkorzystniejsze regulacje prawne w zakresie inkorporacji spółek oraz prowadzenia ich działalności – wprowadził możliwość wykorzystania technologii *blockchain* do prowadzenia dokumentacji spółki[138].

Technologia *blockchain* wywiera także coraz większy wpływ na prawo umów, umożliwiając m.in. rozwój tzw. inteligentnych kontraktów (*smart contracts*). Koncepcja tego

[137] *B. Suzuki, T. Taylor, G. Marchant*, Blockchain…, op. cit., s. 6-7.
[138] Zob. szerzej: *M. Bronowska, J. Matraszek*, Blockchain a rejestr akcjonariuszy, Przegląd Prawa Handlowego 2020, Nr 4, s. 24-25.

typu umów powstała w latach dziewięćdziesiątych i zgodnie z ideą przedstawioną przez autora tego pojęcia inteligentne umowy stanowić mają algorytmiczne ujęcie transakcji w postaci kodu źródłowego programu komputerowego, będąc zapisanymi na łańcuchu bloków (*blockchain*)[139]. Upraszczając, można stwierdzić, że *smart contract* to skompilowany kod źródłowy programu zapisany na *blockchain*, który zapewnia samowykonalność oraz autonomiczną naturę postanowień przewidzianych i zdefiniowanych w kodzie, na warunkach w nich zawartych oraz zastosowanych do wartości majątkowych, które mogą być powiązane z *blockchain*[140]. *Smart contract* nie jest umową *per se*, ale stanowi w istocie sposób zawarcia i jednocześnie (samo)wykonania umowy, jeśli taki jest jego cel i treść programu komputerowego (kodu). Jeśli celem wykorzystania *smart contract* ma być doprowadzenie do przypisania danemu zdarzeniu polegającemu na uruchomieniu kodu oraz jego zapisaniu na *blockchain* skutków umowy lub jej wykonania, to w chwili dokonania wszystkich czynności technicznych przez osobę dążącą do powstania tych skutków następuje początek składania oświadczenia, które ma spełniać funkcję oświadczenia woli, natomiast samo jego złożenie następuje z chwilą automatycznego wykonania odpowiedniego algorytmu przez kod, a następnie włączenia go do *blockchain*. Z tą chwilą następuje również etap samowykonania umowy przez strony. Wykorzystanie *smart contract* w stosunkach umownych wymusza zatem dopuszczenie skuteczności automatyzmu zawarcia umowy oraz jej jednoczesnego samowykonania. W istocie można zauważyć, że *smart contract* otwiera drogę do przyjęcia modelu samowykonalnej umowy, na którym się *de facto* zasadza. Jest to umowa zawierana przy wykorzystaniu automatyzmu algorytmu zapisanego w kodzie i jednocześnie samowykonująca się również przy wykorzystaniu kodu[141].

Wydaje się, że technologia *blockchain* mogłaby znaleźć zastosowanie także przy dokonywaniu rozrządzeń na wypadek śmierci. Sporządzenie testamentu opartego o *blockchain* wymagałoby dokonania kilku, stosunkowo prostych czynności. Testator musiałby w pierwszej kolejności wyznaczyć osobę odpowiedzialną za przekazanie do systemu informacji o śmierci spadkodawcy. W szczególności mógłby to być spadkobierca, prawnik testatora, notariusz lub zaufana bliska osoba. Na potrzeby poczynionych rozważań osoba ta będzie określana mianem opiekuna klucza (*key custodian*). Opiekun klucza musiałby następnie przekazać do *blockchain*

[139] Zob. *N. Szabo*, Formalizing and Securing Relationships on Public Networks, First Monday 1997, Nr 2 (9), passim.
[140] *J. Hazard, H. Haapio*, Wise Contracts: Smart Contracts that Work for People and Machines, [w:] *E. Schweighofer* (et al.), Trends and Communities of Legal Informatics. Proceedings of the 20th International Legal Informatics Symposium IRIS 2017, Wien 2017, s. 425–432; *R.H. Weber*, Smart Contracts: Do we need New Legal Rules?, [w:] *A. De Franceschi, R. Schulze* (red.), Digital Revolution — New Challenges for Law, München-Baden, s. 299 i n.
[141] *M. Pecyna, A. Behan*, Smart contracts – nowa technologia prawa umów?, Transformacje Prawa Prywatnego 2020, Nr 3, s. 207-208.

informację o wyrażeniu zgody na pełnienie tej roli. Osoba ta miałby w istocie dwa zadania. Po pierwsze musiałaby dodać do sieci informację o śmierci spadkodawcy, co mogłoby nastąpić np. poprzez dodanie do *blockchain* aktu zgonu. Po drugie, zgodnie wymogiem wskazanym w art. 646 § 1 k.p.c., musiałaby złożyć testament w sądzie lub u notariusza. Spadkodawca mógłby także wyznaczyć więcej niż jednego opiekuna klucza. Co więcej, możliwe byłoby dołączenie do łańcucha bloków potwierdzenia świadka lub notariusza, że testator działa z dostatecznym rozeznaniem, przy pomocy przyznanego przez testatora klucza kryptograficznego. Tożsamość spadkodawcy, opiekuna klucza, notariusza i świadków mogłaby zostać zanonimizowana podobnie jak zawarte w testamencie rozrządzenia, aż do czasu umieszczenia w systemie informacji o śmierci spadkodawcy. Po wyznaczeniu opiekuna klucza testator mógłby umieścić w systemie poszczególne rozrządzenia na wypadek śmierci. Jeśli spadkodawca chciałby później zmienić warunki swojego testamentu, powtórzyłby powyższe kroki. „Blok" zawierający rozrządzenia testamentowe byłby znakowany czasem, zatem nie budziłaby wątpliwości chronologia zmian rozrządzeń spadkodawcy. W przypadku testamentów opartych o *blockchain* możliwe byłoby w szczególności skorzystanie z wykorzystującej tę technologię platformy stworzonej lub zatwierdzonej przez odpowiednie organy państwowe[142].

Technologia *blockchain* pozwoliłaby na stworzenie swoistego cyfrowego rejestru testamentów, z tą istotną różnicą, że zaszyfrowane kopie testamentów zostałyby rozłożone na wielu różnych węzłach bloków. W konsekwencji, dość łatwo byłoby wykryć jakąkolwiek niespójność pomiędzy tymi kopiami. Wykorzystanie *blockchain* pozwoliłoby także na bezpieczne łączenie, poprzez *smart contracts*, wszystkich zainteresowanych podmiotów, w tym instytucji finansowych i administracyjnych, a także łączenie testamentu z oficjalnymi rejestrami (takimi jak bazy danych o śmierci, rejestry szpitalne itp.) oraz z oprogramowaniem weryfikującym status testatora, w celu podwójnej kontroli jego istnienia, automatycznego oznaczenia zmian w testamencie i wreszcie automatycznego wykonania umowy poprzez technologię inteligentnych kontraktów, po śmierci testatora.

[142] Por. *A.F. Ticau-Suditu*, Blockchain Technology and Electronic Wills, Scientific Annals of Alexandru Ioan Cuza University from Iași. Juridical Sciences Series 2021, Supplement 2, s. 117-118; *B.J. Crawford*, Blockchain Wills, Indiana Law Journal 2020, Nr 3 (95), s. 783-785.

3. Przykłady testowania przy wykorzystaniu nowych technologii

3.1. Uwagi wstępne

Zastanawiając się nad kształtem nowej formy testamentu warto w pierwszej kolejności podjąć próbę prawno-porównawczej analizy rozwiązań dotychczas zastosowanych w tym zakresie. Inspiracji może również dostarczyć przegląd orzecznictwa. O ile rodzima judykatura nie spotkała się z wieloma przypadkami testatorów podejmujących próbę wykorzystania zdobyczy współczesnej technologii do rozrządzenia majątkiem na wypadek śmierci, to przed sądami innych państw niejednokrotnie pojawiało się pytanie o ważność testamentu sporządzonego w nowatorski i często zaskakujący sposób.

W dalszej części przedstawione zostaną liczne przykłady stanów faktycznych, w których testatorzy, decydując się na dokonanie rozrządzeń *mortis causa* zdecydowali się na wykorzystanie niestandardowych rozwiązań w celu sporządzenia testamentu. Jednocześnie przedstawione przykłady testowania nie będą hipotetycznymi kazusami, lecz rzeczywistymi stanami faktycznymi, z którymi musiały zmierzyć się konkretne sądy. Chociaż przytoczone orzeczenia w większości zapadły w ramach porządków prawnych *common law* to znajdą się wśród nich także rozstrzygnięcia sądów *civil law*, w tym także sądów polskich.

3.2. Testament na płycie gramofonowej

Przykładów wykorzystania nowych technologii do sporządzenia testamentu szukać można już w dwudziestoleciu międzywojennym. W 1935 roku Sąd Najwyższy Rzeszy Niemieckiej (*Reichsgericht*) badał sprawę ważności testamentu, który został sporządzony w ten sposób, iż testator utrwalił rozrządzenia *mortis causa* na płycie gramofonowej[143]. Sąd uznał, że stosownie do obowiązujących wówczas przepisów BGB testament nie może być sporządzony w sposób inny niż poprzez napisanie go własnoręcznie. W rezultacie uznał go za testament nieważny. Podkreślił także, że bez znaczenia dla przedmiotowej sprawy jest niebudząca wątpliwości autentyczność złożonego w ten sposób oświadczenia woli. Zdaniem sądu uznanie ważności sporządzonego w ten sposób testamentu mogłoby mieć miejsce jedynie wówczas, gdyby prawodawca przewidział taki sposób rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci

[143] Wyrok Reichsgericht z dnia 18 lipca 1935 r., Deutsche Juristenzeitung 1935, s. 78, cyt. za: *M. Załucki*, Wills Formalities…, op. cit., s. 33.

w katalogu form testamentów. Orzeczenie to stało się przyczynkiem do dyskusji w niemieckiej doktrynie. Prezentowane były m.in stanowiska krytyczne, w których wskazywano, że wymóg własnoręcznego pisma nie może być traktowany dosłownie a nagranie dźwiękowe można w zasadzie traktować jako spełniające wymóg własnoręczności[144].

3.3. Testament na kasecie magnetofonowej

Prawie 50 lat później, w 1983 roku Sąd Najwyższy amerykańskiego stanu Wyoming musiał zmierzyć się z podobnym problemem. Rozstrzygał sprawę, w której testator sporządził swój testament w ten sposób, że nagrał się na kasetę magnetofonową. Nośnik z zapisanym nagraniem testator umieścił w kopercie, którą następnie zapieczętował i opatrzył adnotacją „Robert Reed do odtworzenia tylko na wypadek mojej śmierci!", pod którą umieścił swój podpis[145]. Według obowiązujących wówczas przepisów w stanie Wyoming, stosownie do treści § 2-6-112 ustawy *Wills Statute* 1977, testament dla swej ważności wymagał zachowania formy szczególnej (pisemnej), własnoręcznej bądź maszynowej oraz udziału świadków. Z kolei przepis § 2-6-113 tej ustawy pozwalał na uznanie testamentu za ważny, gdy nie spełniał wymogu udziału świadków, o ile był napisany przez testatora własnoręcznie i podpisany. Strona wnosząca odwołanie do Sądu Najwyższego podnosiła, że sporządzone przez testatora nagranie, określane przez nią jako „odbitka głosowa" (*voice print*), spełnia wymagania stawiane testamentom własnoręcznym, gdyż nagranie głosu na kasecie w świetle dostępnych rozwiązań technologicznych spełnia tożsamą funkcję jak pismo ręczne w czasach, gdy konstruowano instytucję testamentu własnoręcznego i powinno być w związku z tym na równi z nim traktowane.

Na poparcie przedstawionej argumentacji przytoczone zostało m.in. orzeczenie Sądu Najwyższego amerykańskiego stanu Kalifornia, w którym sąd uznał, iż nagrania utrwalone na kasecie magnetofonowej można traktować na równi z pismem ręcznym[146]. Sąd Najwyższy stanu Wyoming, podobnie jak Sąd Najwyższy Rzeszy Niemieckiej w 1935 roku, nie podzielił takiej argumentacji wskazując, że ewentualne wykorzystanie tego rodzaju nagrań w celu rozrządzenia majątkiem na wypadek śmierci to decyzja, która należy do ustawodawcy, a nie do

[144] Zob. szerzej: *G. Ponath*, Die Beschränkungen der Testierfreiheit durch das Testamentsrecht, Frankfurt-Mannheim 2006, s. 251.
[145] Wyrok Supreme Court of Wyoming z dnia 12 stycznia 1983 r. w sprawie Estate of Robert G. Reed <https://law.justia.com/cases/wyoming/supreme-court/1983/121177.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[146] Wyrok Supreme Court of California z 23.10.1980 r., Darley v. Ward <https://scocal.stanford.edu/opinion/darley-v-ward-30592> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

sądu, który nie może wykraczać poza obowiązujące prawo i tworzyć tym samym nowe formy testamentu. Natomiast charakter prawny nagrań, których dotyczyło postępowanie przed Sądem Najwyższym stanu Kalifornia rozpatrywany był w kontekście regulacji administracyjnoprawnych, nie zaś prawnospadkowych. Orzeczenie to spotkało się z krytyką, w której sugerowano m.in., iż powinno się uznawać ważność tego rodzaju rozrządzeń na wypadek śmierci, tak jak i ewentualnych testamentów utrwalonych za pomocą techniki audio-wideo[147].

3.4. Testament na dyskietce

Z niestandardową formą sporządzenia testamentu musiał w 1996 roku zmierzyć się także Sąd Najwyższy prowincji Quebec w Kanadzie. W zaistniałym stanie faktycznym spadkodawca pozostawił po sobie kopertę, w której umieścił dyskietkę z wgranym plikiem elektronicznym zawierającym jego ostatnią wolę. Na kopercie własnoręcznie napisał, że jest to jego testament oraz złożył podpis[148]. Kodeks cywilny Quebecu dla skuteczności testamentu wymagał zaś zachowania formy notarialnej, własnoręcznej bądź udziału świadków (art. 712 kodeksu cywilnego Quebecu). Wykładnia literalna przepisów o formie testamentu nie pozostawiała wątpliwości, że spadkodawca rozrządził swoim majątkiem na wypadek śmierci w sposób prawem nieprzewidziany. Sąd uznał jednak dokonane w ten sposób rozrządzenie za ważne. Zastosował regułę opartą na doktrynie *substantial compliance* zawartą w treści art. 714 kodeksu cywilnego Quebecu. Wskutek omawianego orzeczenia w doktrynie pojawiły się głosy, iż sporządzanych współcześnie testamentów nie należy traktować jako surowego aktu formalnego, zwłaszcza iż rozwój technologii wymusza postrzeganie przepisów o formie testamentu raczej jako przepisów *ad probationem* niż *ad solemnitatem*. Podkreślano także, że zachowanie formy szczególnej ma zaś stanowić przede wszystkim dowód sporządzenia ostatniej woli a nie rozrządzenie to konstruować[149]. Już wtedy spekulowano, że rozwój nowych technologii, zwłaszcza w zakresie komunikacji elektronicznej, może przynieść zmiany przepisów w tej materii[150].

[147] *J.C. Smiley*, Probate - The Enforcement of Unwritten Wills – Estate of Reed, Land & Water Law Review 1985, Nr 1 (20), s. 279-285.
[148] Wyrok Quebec Supreme Court z 3 grudnia 1996 r. w sprawie Rioux v. Coulombe, 19 Estates and Trust Reports 1998 (2d), s. 201.
[149] *N. Kasirer*, From Written Record…, op. cit., s. 43.
[150] *N. Kasirer*, From Written Record…, op. cit., s. 60-61.

Przypadek ważności testamentu sporządzonego w podobnej formie znany jest także orzecznictwu Republiki Południowej Afryki. W sprawie, która toczyła się przed tamtejszym sądem, spadkodawca, dzień przed popełnieniem samobójstwa, sporządził cztery odręczne notatki. Jedna z nich zawierała instrukcję wskazującą, że sporządzony przez spadkodawcę testament znaleźć można na komputerze w konkretnie wskazanym miejscu na dysku[151]. W toku postępowania ustalono, że co prawda komputer wskazany w notatce był urządzeniem służbowym, ale zmarły był jego wyłącznym użytkownikiem. Ponadto dostęp do komputera był chroniony hasłem, a hasło było zmieniane co miesiąc i przechowywane w sejfie, do którego miała dostęp tylko jedna osoba w zakładzie pracy. Ustalony stan faktyczny uzasadniał twierdzenie, że nikt inny nie mógł napisać testamentu i umieścić go w folderze wskazanym przez spadkodawcę. Tamtejsze prawo dla ważności testamentu wymagało jednak dochowania formy pisemnej wraz z podpisem spadkodawcy oraz udziału świadków[152]. Mimo tego sąd uznał, iż należy przeciwdziałać zniweczeniu ostatniej woli spadkodawcy w związku z brakiem spełnienia przez spadkodawcę formalności technicznych wskazując przy tym, że w interpretacji obowiązujących przepisów konieczne jest uwzględnienie możliwości stwarzanych przez technologie, których używa społeczeństwo[153]. W doktrynie wskazywano wówczas, że konieczne jest dokonanie zmian legislacyjnych w zakresie rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci, mających na celu uwzględnienie tendencji do korzystania z narzędzi elektronicznych[154]. Pojawiły się także stanowiska wskazujące na tendencję do liberalizowania przepisów o formie testamentu[155].

3.5. Testament zapisany na dysku twardym komputera

Warte uwagi są także stany faktyczne rozpatrywane w orzeczeniach wydanych przez sądy australijskie. W pierwszym z nich Sąd Najwyższy australijskiego stanu Wiktoria badał ważność testamentu sporządzonego przez testatora w formie pliku utrwalonego na dysku twardym komputera. Przesłuchiwani w sprawie świadkowie, w szczególności partner spadkodawcy, podnosili, iż zmarły przekazywał im informacje na temat zamiaru sporządzenia

[151] Instrukcja ta brzmiała następująco: „I, Malcom Scott MacDonald, ID 5609065240106, do hereby declare that my last will and testament can be found on my PC at IBM under directory C:/windows/mystuff/mywill/personal"
[152] Por. art. 2 ust. 1 lit. a) ustawy Wills Act 1953.
[153] Wyrok Supreme Court of South Africa (Orange Free State Provincial Division) z dnia 28 lutego 2002 r. w sprawie MacDonald v. The Master o nr 3109/2001, South African Law Reports 2002, Nr 5 (64).
[154] *S. Snail, N. Hall*, Electronic Wills in South Africa, Digital Evidence and Electronic Signature Law Review 2010, Nr 7, s. 69-70.
[155] *M.C. Wood-Bodley*, MacDonald v the Master: Computer Files and the "Rescue" Provision of the Wills Act, South African Law Journal 2004, Nr 121, s. 34 i n.

testamentu w ten sposób. Co więcej, treść odtworzonego pliku pokrywała się z deklaracjami jakie zmarły jawnie formułował w kontekście zamiaru rozporządzenia swoim majątkiem na wypadek śmierci. Zgodnie zaś z tamtejszym prawem dla ważności testamentu i związanego z tym wyznaczenia i zatwierdzenia wykonawcy testamentu konieczne jest spełnienie trzech przesłanek: 1) musi istnieć dokument; 2) dokument ten musi zawierać ostatnią wolę spadkodawcy; 3) spadkodawca w momencie jego sporządzenia musi mieć zamiar testowania. W ocenie sądu utworzony przez zmarłego plik komputerowy mieścił się w definicji dokumentu, gdyż mógł być powielany i odtworzony. Dokument ten zawierał jednoznaczne dyspozycje w przedmiocie rozdysponowania majątkiem na wypadek śmierci testatora. Ponadto nie budziła wątpliwości wola testowania zmarłego. Tym samym Sąd Najwyższy stanu Wiktoria, orzeczeniem z dnia 14 marca 2002 roku udzielił wykonawcy testamentu upoważnienia do wykonania ostatniej woli spadkodawcy[156].

Drugi stan faktyczny miał miejsce w australijskim stanie Queensland i dotyczył testamentu sporządzonego w ten sposób, że testator utworzył plik tekstowy w programie Microsoft Word, zawarł w nim swoją ostatnią wolą i zapisał tak przygotowany plik. W tytule wskazał, iż jest to jego ostatnia wola[157]. Plik ten był następnie wielokrotnie przesyłany przy wykorzystaniu poczty elektronicznej między testatorem a konkubentem. Sąd Najwyższy stanu Queensland w wydanym dnia 19 sierpnia 2011 roku. orzeczeniu stwierdził, że tak sporządzony dokument mógłby stanowić ważny testament[158]. Powołał się przy tym sąd na art. 18 ustawy *Succession Act* 1981, według którego dla ważności testamentu oraz wyznaczenia i zatwierdzenia wykonawcy testamentu konieczne jest istnienie dokumentu, który w zamiarze sporządzającego ten dokument miał być jego ostatnią wolą. W przedmiotowym stanie faktycznym powstały jednak wątpliwości co do *animus testandi* testatora. Sąd ustalił, że spadkodawczyni w trakcie życia sporządzała także testamenty własnoręczne opatrzone jej podpisem. W ocenie sądu okoliczność ta pozwoliła uznać, że zmarła miała świadomość konieczności złożenia przez nią własnoręcznego podpisu dla ważności testamentu.

3.6. Testament w formie nagrania audiowizualnego

[156] Wyrok Supreme Court of Victoria z dnia 14 marca 2002 r. w sprawie Trethewey <http://classic.austlii.edu.au/au/cases/vic/VSC/2002/83.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[157] Nazwa pliku brzmiała następująco: „This is the last will and testament of Karen Lee Mahlo.docx"
[158] Wyrok Supreme Court of Queensland z dnia 19 sierpnia 2011 r. w sprawie Mahlo v Hehir <https://www.queenslandjudgments.com.au/caselaw/qsc/2011/243> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

Kolejny testament, którego ważność w 2013 roku badał Sąd Najwyższy stanu Queenslad został stworzony w ten sposób, że testator nagrał swoją ostatnią wolę (nagranie audio-wideo), a następnie zapisał tak stworzony plik na płycie DVD[159]. Zdaniem sądu nagranie umieszczone na płycie DVD spełniało wszystkie wymagania zgodnie z przepisami sekcji 18 *Succession Act* 1981, a zatem można było uznać je za skuteczne rozrządzenie majątkiem testatora na wypadek śmierci. Po pierwsze, sędzia stwierdził, że skoro spadkodawca napisał „mój testament" na DVD, było jasne, że nośnik ten miał przedstawiać jego rozrządzenia testamentowe. Ponadto na nagraniu także zaznaczył, że jest to jego testament. Sąd doszedł do wniosku, że nagranie zostało wyraźnie przygotowane z myślą o śmierci testatora, ponieważ omówił w nagraniu swoje zamiary popełnienia samobójstwa. Zmarły określił również posiadany majątek i dokonał stosownych rozrządzeń, które w ujęciu polskiego Kodeksu cywilnego mogłyby zostać zakwalifikowane jako zapisy zwykłe. Testator wyjaśnił nawet, dlaczego zdecydował się sporządzić testament w formie DVD, stwierdzając, że nie radzi sobie dobrze z „papierkową robotą" i dlatego ma nadzieję, że nagranie będzie wystarczające, aby skutecznie rozrządzić swoją własnością na wypadek śmierci.

Inny przypadek, tym razem rozpatrywany przez Sąd Najwyższy australijskiego stanu Wiktoria, dotyczył testamentu sporządzonego przy wykorzystaniu kamery internetowej. Sąd, w wyroku wydanym dnia 20 września 2013 roku uznał, że tego typu nagranie audio-wideo spełnia przesłanki przewidziane dla ważności testamentu[160].

3.7. Testament sporządzony na smartfonie

Ten sam sąd, także w 2013 roku, musiał orzec w sprawie testamentu sporządzonego przez spadkodawcę na smartfonie[161]. Testator, na krótko przed samobójstwem, stworzył na swoim iPhonie szereg dokumentów. Dotyczyły przede wszystkim ostatniego pożegnania z bliskimi. Jednak jeden z plików nosił nazwę „To jest mój testament". Spadkodawca w dokumencie tym zawarł rozrządzenia na wypadek śmierci. Po przeanalizowaniu dowodów zebranych w sprawie sąd uznał, że spełnione są wszystkie wymagania określone w ustawie *Succession Act* 1981, a zatem tak przygotowany dokument stanowi ważny testament zmarłego.

[159] Wyrok Supreme Court of Queensland z dnia 27 listopada 2013 r. w sprawie Mellino v. Wnuk <https://www.queenslandjudgments.com.au/caselaw/qsc/2013/336> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[160] Wyrok Supreme Court of Victoria z dnia 20 września 2013 r. w sprawie Estate of Sheron Jude Ladduhetti, niepubl.
[161] Wyrok Supreme Court of Queensland z dnia 6 listopada 2013 r. w sprawie Re: Yu <https://www.queenslandjudgments.com.au/caselaw/qsc/2013/322?mview=yu> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

Sąd wyjaśnił, że zgodnie z sekcją 36 *Acts Interpretation Act* 1954, coś utworzonego i przechowywanego na iPhonie może stanowić dokument. Sąd był również przekonany, że dokument miał wskazywać rozrządzenia testamentowe zmarłego. W dokumencie zmarły wyznaczył także wykonawcę testamentu. Sporządzony plik tekstowy składał się z instrukcji i dyspozycji, z których zwykle składa się testament. Co więcej, ten konkretny dokument został utworzony na iPhonie wkrótce po innych dokumentach, które były ostatnimi pożegnaniami. Z notatek pożegnalnych wynikało także, że sporządzony później dokument ma być traktowany jako testament. W tym i innych orzeczeniach australijskiej judykatury doktryna dostrzegła m.in. nowoczesny trend wykładni przepisów prawa spadkowego. Podnoszono także, iż z uwagi na rozwój mediów elektronicznych oraz powszechność smartfonów w nadchodzących latach należy spodziewać się coraz większej ilości niestandardowych testamentów. Co szczególnie znamienne, ocena wydanych w Australii orzeczeń była w zasadzie jednoznacznie pozytywna[162]. Wyrażano także predykcję, że w przyszłości przepisy prawa mogą podążać taką właśnie drogą[163].

Z podobnym stanem faktycznym zmierzył się w 2018 roku Sąd Apelacyjny amerykańskiego stanu Michigan[164]. Spadkodawca, przed popełnieniem samobójstwa, umieścił w swoim dzienniku niedatowany, odręczny wpis, w którym odwoływał się do „ostatniej notatki" oraz „pożegnania". Notatka ta okazała się być dokumentem istniejącym wyłącznie w formie elektronicznej, umieszczonym w aplikacji Evernote[165] zainstalowanej m.in. na telefonie zmarłego. W swoim wpisie do dziennika spadkodawca zwarł informacje o loginie do swojego konta. Oprócz fragmentów takich jak „przeprosiny i osobiste wspomnienia, komentarze religijne, prośby związane z organizacją pogrzebu i wiele uwag o charakterze autodeprecjonującym", wpis zawierał również kilka akapitów dotyczących tego, jak zmarły chciał, aby jego majątek został rozdzielony po śmierci. Pełne imię i nazwisko zmarłego zostało wpisane na końcu dokumentu, zaś żadna część dokumentu nie była napisana odręcznie przez testatora. Sąd, badając ważność tak sporządzonego testamentu, wskazał co prawda, że tego rodzaju elektroniczna notatka nie spełnia wymogów formalnych przewidzianych dla

[162] Zob. szerzej: *M. Załucki*, About the Need…, op. cit., s. 7.
[163] *Ch. Young, Y. O'Byrne,* Dawn of the iPhone Will, STEP Journal 2014 <https://www.step.org/step-journal/step-journal-february-2014/dawn-iphone-will> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[164] Wyrok Michigan Court of Appeals z dnia 17 lipca 2018 r. w sprawie In re Estate of Horton (nr 339737), Harvard Law Review 2019, Nr 132, s. 2082-2089.
[165] Evernote to aplikacja zaprojektowana do przechowywania i organizowania notatek, tworzenia list oraz archiwizacji. Program ten umożliwia automatyczne tworzenie notatek z plików tekstowych, stron www, zdjęć, nagrań audio czy odręcznych notatek. Pliki Evernote mogą zawierać załączniki, być sortowane w notatniki, tagowane, edytowane oraz eksportowane do zewnętrznych programów – *H. McCracken*, Inside Evernote's brain, Fast Company <https://www.fastcompany.com/90216018/inside-evernotes-brain> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

testamentu, jednakże uznał go za ważny powołując się na uprawnienie do zawieszenia działania określonego przepisu prawa, jeżeli takie działanie może lepiej służyć interesom wymiaru sprawiedliwości (*dispensing power*). Zdaniem sądu odstąpienie od wymogów dotyczących form testamentu było zasadne, gdyż zgromadzone w sprawie dowody potwierdzały *animus testandi* spadkodawcy. W kontekście tego stanu faktycznego w doktrynie amerykańskiej dostrzeżono, że miarę upowszechniania się testamentów elektronicznych sądy będą musiały zmierzyć się nie tylko z ich ważnością, ale także z obowiązkami i odpowiedzialnością podmiotów, które je przechowują[166].

3.8. Testament na tablecie

W 2013 roku, sąd amerykańskiego stanu Ohio, badał ważność testamentu sporządzonego przy wykorzystaniu tabletu[167]. Testator, będąc hospitalizowanym, nie zgodził się na transfuzję krwi. Tym samym zdawał sobie sprawę z możliwości rychłej śmierci. W szpitalu odwiedzili go dwaj bracia, z którymi odbył rozmowę o potrzebie sporządzenia testamentu. Ponieważ nie posiadali papieru ani długopisu, jeden z nich zasugerował napisanie ostatniej woli na tablecie. W obecności dwóch braci spadkodawca oświadczył swoją ostatnią wolę, którą jeden z krewnych następnie spisał rysikiem na tablecie. Tak sporządzony dokument został podpisany przez testatora, przy pomocy rysika, w obecności dwóch świadków (tj. braci). Po śmierci spadkodawcy dokument został wydrukowany i przekazany do sądu celem ustalenia kręgu uprawnionych do spadku. Według przepisu art. 2107.03 ustawy *Ohio Revised Code* testament inny niż ustny dla swej ważności wymagał zachowania formy pisemnej, własnoręcznej bądź maszynowej, podpisu spadkodawcy i świadków obecnych w chwili testowania[168].

Kluczowe w przedmiotowej sprawie było ustalenie przez sąd, czy forma sporządzonego dokumentu można zostać uznana za pisemną oraz czy własnoręczny podpis przy pomocy rysika może zostać zakwalifikowany jako podpis w rozumieniu rzeczonego przepisu. Ponadto należało ustalić, czy spadkodawca jest faktycznym autorem przedłożonego dokumentu. Sąd uznał, iż dokument przygotowany na tablecie spełnia kryteria formy pisemnej, bowiem żaden

[166] In re Estate of Horton, Harvard Legal Review 2019, Nr 7 (132), s. 2083.
[167] Wyrok w sprawie Estate of Javier Castro, Quinnipac Probate Law Journal 2014, Nr 4, s. 412.
[168] Przepis ten brzmiał nastepująco: „Except oral wills, every last will and testament shall be in writing, but may be handwritten or typewritten. Such will shall be signed at the end by the party making it, or by some other person in such party's presence and at his express direction, and be attested and subscribed in the presence of such party, by two or more competent witnesses, who saw the testator subscribe, or heard him acknowledge his signature".

przepis nie wymaga, aby pismo było utrwalone w jakiś inny konkretny sposób, Ponadto podniósł, że dokument elektroniczny odzwierciedla graficzną postać podpisu, przez co można uznać, iż spełnia powyższe wymagania. Mimo wątpliwości co do braku klauzuli atestacyjnej poświadczającej przez świadków, iż dany dokument stanowi ostatnią wolę spadkodawcy, sąd stwierdził, że w tej sprawie ma do czynienia z ważnym testamentem. Sąd zastosował normę wynikającą z treści przepisu art. 2107.24 *Ohio Revised Code* opartego na doktrynie *substantial compliance*. W ocenie sądu w sprawie występowały jasne i przekonujące dowody, iż taki dokument, co prawda nie spełniający wszystkich wymagań formalnych, powinien jednak stanowić podstawę nabycia spadku po zmarłym.

Orzeczenie to spotkało się z dużym zainteresowaniem doktryny. Wskazywano m.in. na nowatorskie i elastyczne podejście sądu[169] oraz potrzebę unowocześnienia prawa spadkowego m.in. w zakresie sporządzania testamentów w formie elektronicznej[170]. Ponadto komentarza mediom udzielił także sędzia orzekający w tej sprawie wskazując, iż prawodawca stanowy powinien zaktualizować prawo, gdyż tego typu przypadków będzie w przyszłości coraz więcej[171].

3.9. Testament spisany pismem maszynowym

Sąd Apelacyjny Amerykańskiego stanu Tennessee stanął w 2003 roku przez wyzwaniem oceny ważności testamentu sporządzonego na komputerze przez spadkodawcę, który w obecności świadków złożył na testamencie sporządzonym w postaci elektronicznej swój „stylizowany, kursywny podpis". Następnie spadkodawca wydrukował testament, a świadkowie dodali własnoręczne podpisy długopisem. Sąd uznał, że ten sposób podpisu spełnia ustawową definicję w Tennessee, która dopuszcza „każdy inny symbol lub metodologię wykonaną lub przyjętą przez stronę z zamiarem uwierzytelnienia pisma lub zapisu". Na tej podstawie, bez dalszej analizy, sąd uznał testament za ważny[172].

---

[169] *A.R. La Ratta, M.B. Osorio*, What's in a Name? Writings Intended as Wills, Probate & Property 2014, Nr 3 (28), s. 47 -52.

[170] *K. Berk*, Ohio Judge Rules Electronic Will Written on Tablet is Valid, Berk Law Group z 12.11.2013 r. <https://berklawgroup.com/blog/ohio-judge-rules-electronic-will-written-tablet-valid> [data dostępu: 22.05.2023 r.]; *D. Carroll*, Validity of an Electronic Will, Insurance Portal z 28.01.2014 r. <https://insurance-portal.ca/article/validity-of-an-electronic-will> [data dostępu: 22.05.2023 r.]; *J. A. McKinsey, D. D. Burke*, Carper's Understanding the Law, Stanford 2015, s. 666.

[171] *K.B. Gee*, Electronic Wills At Our Fingertips. Should They Be Admited to Probate?, Cleveland Metropolitan Bar Journal 2013, Nr 12, s. 20–21.

[172] Wyrok Court of Appeals of Tennessee Eastern Section z dnia 31 października 2003 r. w sprawie Taylor v. Holt <https://caselaw.findlaw.com/tn-court-of-appeals/1109985.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

W podobnym stanie faktycznym, postanowieniem z dnia 11 marca 2015 roku Sąd Okręgowy w Toruniu uznał za ważny testament spisany pismem komputerowym, a następnie podpisany przez spadkodawcę, dwóch świadków, żonę spadkodawcy oraz adwokata[173]. W uzasadnieniu sąd podkreślił jednocześnie, że testament sporządzony w ten sposób nie odpowiada żadnej z wymienionych w prawie polskim form testamentu, co nie przeszkodziło sądowi w uznaniu ważności tak sporządzonego testamentu. Sąd w tej sprawie stosował bowiem prawo australijskie obowiązujące w Nowej Południowej Walii, czyli ustawę o prawie spadkowym z 2006 roku Stanu Nowa Południowa Walia (*Succession Act 2006 New South Wales Consolidated Acts*). W świetle przepisów tej ustawy testament jest ważny, jeżeli jest sporządzony na piśmie i podpisany przez testatora lub przez jakąś inną osobę w obecności i według instrukcji testatora i podpis zostaje złożony lub poświadczony przez testatora w obecności dwóch lub więcej świadków w chwili jego złożenia lub poświadczenia i co najmniej dwóch z tych świadków poświadcza i podpisuje testament w obecności testatora (lecz niekoniecznie w obecności drugiego świadka). Skoro zatem testament spadkodawcy został przez niego sporządzony w formie pisemnej, maszynowo, osobiście i własnoręcznie przez niego podpisany w obecności dwóch świadków, to testament ten był zgodny co do formy ze wskazanymi przepisami prawa australijskiego. Zastosowanie przez sąd przepisów prawa obcego było możliwe na podstawie obowiązującego wówczas art. 66 ust. 1 ustawy z dnia 4 lutego 2011 roku Prawo prywatne międzynarodowe, zgodnie z którym prawo właściwe dla formy testamentu i jego odwołania określa Konwencja dotycząca kolizji praw w przedmiocie formy rozporządzeń testamentowych, sporządzona w Hadze dnia 5 października 1961 roku[174]. W myśl przepisu art. 1 lit. a i b tej Konwencji rozporządzenie (rozrządzenie) testamentowe jest ważne pod względem formy, jeżeli forma ta jest zgodna z prawem wewnętrznym miejsca, w którym spadkodawca dokonał tego rozporządzenia albo też z prawem obowiązującym w państwie, którego spadkodawca był obywatelem w chwili dokonywania rozporządzenia lub w chwili swojej śmierci. Ostatnim miejscem zamieszkania spadkobiercy była zaś miejscowość znajdująca się w Nowej Południowej Walii (Australia). Tam też został sporządzony testament.

Orzecznictwu amerykańskiemu znany jest także przypadek, gdy spadkodawca w celu sporządzenia testamentu skorzystał z popularnego w Stanach Zjednoczonych Ameryki

[173] Postanowienie SO w Toruniu z 11.03.2015 r., VIII Ca 704/14, LEX nr 1840757.
[174] Konwencja dotycząca kolizji praw w przedmiocie formy rozporządzeń testamentowych, sporządzona w Hadze dnia 5 października 1961 r. (Dz. U. z 1969 r. Nr 34, poz. 284).

internetowego kreatora dokumentów o nazwie LegalZoom[175]. W stanie faktycznym sprawy ustalono, że testator utworzył konto oraz wypełnił dostępny w Internecie skomplikowany formularz określając precyzyjnie treść swojej woli na wypadek śmierci, dokonał zapłaty, po czym portal wysłał testatorowi paczkę zawierającą papierową wersję testamentu. Kilka dni później spadkodawca zachorował. Testator nie zdążył podpisać zamówionego dokumentu, ponieważ trafił do szpitala, gdzie poprosił o dostarczenie tego testamentu. Jednakże spadkodawca, mimo dostarczenia dokumentu, nie podpisał go, żywiąc błędne przekonanie, iż niezbędne jest złożenie podpisu w obecności notariusza. Zanim udało się sprowadzić notariusza do szpitala spadkodawca utracił świadomość, a kilka dni później zmarł. Sąd stanu Connecticut w wyroku z dnia 17 maja 2013 roku stwierdził, że nie jest możliwe uznanie tak sporządzonego testamentu za ważny, gdyż jest on sporządzony w sposób sprzeczny z wymaganiami ustawy *Statute of Wills* stanu Connecticut. Stosownie do treści § 45a–251 tej ustawy, testament powinien być sporządzony na piśmie i podpisany przez testatora oraz świadków. Tamtejsze prawo nie zna zaś rozwiązania opartego na doktrynie *substantial compliance*, pozwalającego na utrzymanie rozrządzenia na wypadek śmierci w mocy. W ocenie sądu alternatywne techniki sporządzania testamentów, nawet jeżeli są pożądane, leżą w kompetencji ustawodawcy. Aktualny stan normatywny nie pozwalał zaś na inne rozstrzygnięcie sprawy. W uzasadnieniu wskazane zostało, iż jeżeli dana osoba chce sporządzić testament, musi tego dokonać w sposób przewidziany przez ustawę[176].

3.10. Testament w formie wiadomości e-mail

W 2008 roku przed Kanadyjskim sądem w prowincji Saskatchewan prowadzone było postępowanie o stwierdzeniu nabycia spadku po spadkodawcy, który w 2007 roku wystosował do ustanowionego w testamencie wykonawcy testamentu wiadomość e-mail, w której m.in. polecił mu przeznaczenie na spłatę długów testatora środków wypłaconych z polisy ubezpieczeniowej po jego śmierci. Środki z polisy testatora miały w istocie wejść w skład spadku. Osiem lat wcześniej spadkodawca wyznaczył dwoje swoich dzieci jako osoby uposażone z tytułu wykupionego przez niego ubezpieczenia na życie. Nie budziło wątpliwości, że obowiązująca w stanie właściwym miejscowo dla sprawy spadkowej zmarłego ustawa

[175] Zob. portal „Legalzoom" <www.legalzoom.com> [data dostępu: 22.05.2023 r.]. Firma opisując swoją działalność wskazuje, że „LegalZoom jest wiodącym w kraju dostawcą spersonalizowanych, internetowych rozwiązań prawnych i dokumentów prawnych dla małych firm i rodzin".

[176] Wyrok Superior Court of Connecticut z dnia 17 maja 2013 r. w sprawie Litevich v. Probate Court <https://caselaw.findlaw.com/ct-superior-court/1635009.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

o ubezpieczeniach (*Saskatchewan Insurance Act*) pozwalała na zmianę przeznaczenia środków z ubezpieczenia poprzez jednostronne oświadczenie woli ubezpieczonego. Wątpliwości budziła natomiast forma w jakiej oświadczenie zostało dokonane. Sąd ustalił, że e-mail został sporządzony przez spadkodawcę w okolicznościach uzasadniających obawę rychłej śmierci oraz, że e-mail został należycie podpisany poprzez wpisanie nazwiska na końcu wiadomości, co sąd uznał za podpis elektroniczny zgodnie z *The Electronic Information and Documents Act* 2000. Sąd uznał jednak, że wiadomość e-mail nie zawierała rozrządzeń majątkowych, co uniemożliwia uznanie jej za ważny testament[177].

3.11. Testament w formie wiadomości SMS

Wśród licznych przypadków wykorzystania nowych technologii do dokonywania rozrządzeń na wypadek śmierci odnotować należy także próbę sporządzenia testamentu w formie krótkiej wiadomości tekstowej (SMS), która była elementem stanu faktycznego sprawy rozpatrywanej w 2017 roku przez *Supreme Court of Queensland*[178]. W tej sprawie telefon komórkowy zmarłego został znaleziony przy jego ciele po tym, jak tragicznie odebrał sobie życie. W telefonie komórkowym odkryto niewysłaną wiadomość SMS, zaadresowaną do brata zmarłego. Wiadomość zawierała informacje, że brat i siostrzeniec spadkodawcy mają zatrzymać wszystko co ma oraz że jego druga żona, z którą był w separacji, ma zabrać tylko jej rzeczy. Ponadto wiadomość zawierała polecenie odnośnie do właściwego postąpienia z prochami zmarłego i PIN do rachunku bankowego testatora. Wiadomość była zatytułowana „mój testament" i zawierała skrót „MRN190162Q", który odpowiadał inicjałom zmarłego i jego dacie urodzenia. W trakcie procesu nie ujawniono dowodów, by spadkodawca sporządził jakikolwiek inny testament[179]. Zdaniem sądu tak przygotowaną wiadomość należało potraktować jako ważny testament. Spadkodawca co prawda nie zrealizował wymogów formalnych, ale jego intencja była jasna. Sąd stwierdził także, że okoliczność, że wiadomość tekstowa nie została wysłana, była „zgodna z faktem, że spadkodawca nie chciał zaalarmować swojego brata o tym, że zamierza popełnić samobójstwo, ale chciał, aby wiadomość tekstowa została odkryta, gdy zostanie znaleziony".

[177] Wyrok Court of Queen's Bench of Saskatchewan z dnia 9 kwietnia 2008 r. w sprawie Buckmeyer Estate, Re <https://ca.vlex.com/vid/buckmeyer-estate-re-681747353> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[178] Wyrok Supreme Court of Queensland z dnia 9 października 2017 r. w sprawie Re Nichol; Nichol v Nichol & Anor <https://archive.sclqld.org.au/qjudgment/2017/QSC17-220.pdf> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[179] Wiadomość ta miała następującą treść: „Dave Nic you and Jack keep all that I have house and superannuation, put my ashes in the back garden with Trish Julie will take her stuff only she's ok gone back to her ex AGAIN I'm beaten. A bit of cash behind TV and a bit in the bank Cash card pin 3636. MRN190162Q. 10/10/2016. My will"

Próby dokonywania rozrządzeń *mortis causa* przy wykorzystaniu wiadomości SMS pojawiły się także w prawie francuskim w trakcie zamachów mających miejsce 13 listopada 2015 roku w Paryżu. Ofiary przekazywały przed śmiercią swoją ostatnią wolę rodzinom za pomocą SMS-ów. Ważność tak sporządzonych testamentów stała się przedmiotem rozstrzygnięcia *Tribunal de Grande Instance* w Metz, w którym wskazano, że rozwiązanie przewidziane w art. 970 *Code civil*, które uniemożliwia sporządzenie ważnego testamentu w formie SMS, nie narusza konstytucyjnych praw i wolności obywateli francuskich w postaci prawa do rozrządzania swoją własnością na wypadek śmierci[180].

Z analogicznym przypadkiem spotkała się także szwedzka judykatura. W rozpatrywanej przez sąd szwedzki sprawie testator, chwilę przed skokiem ze spadochronem, wysłał poprzez portal Facebook dwie wiadomości do swojego przyjaciela. Wskazał w nich co ma się stać z jego majątkiem, jeśli dojdzie do wypadku. Zaznaczył także, że rozrządzenia te przestaną wiązać, jeśli wyląduje. Do wypadku co prawda nie doszło, ale spadkodawca zmarł śmiercią samobójczą dwa miesiące później. Kilka godzin przed śmiercią wysłał ze swojego telefonu komórkowego wiadomość tekstową, której adresatem był ten sam przyjaciel. W wysłanej wiadomości spadkodawca dokonał kilku rozrządzeń testamentowych. Pojawiła się więc wątpliwość czy wiadomość tekstowa może zostać uznana za testament holograficzny przewidziany w szwedzkiej ustawie o dziedziczeniu z 1958 roku (*ärvdabalken*). Sąd pierwszej instancji, analizując, czy testament może stanowić ważny testament holograficzny, stwierdził, że od czasu wprowadzenia szwedzkiej ustawy w społeczeństwie nastąpił bezprecedensowy rozwój technologiczny, a w stanie faktycznym sprawy zmarły chciał, aby wiadomość tekstowa stanowiła jego ostatnią wolę. Ze względu na bezprecedensowy rozwój technologiczny i wpływ tego rozwoju na sposób komunikowania się ludzi, zdaniem sądu pierwszej instancji, powinno być możliwe oświadczenie woli w ten sposób. Mając przy tym na uwadze zasadę *favor testamenti* sąd pierwszej instancji uznał, że tego rodzaju wiadomość tekstowa może zostać uznana za testament własnoręcznie napisany i podpisany[181]. Jednakże sąd drugiej instancji uchylił tę decyzję, wskazując obowiązek ścisłej interpretacji szwedzkiego prawa. Zdaniem sądu, prawo nie dopuszcza żadnych wyjątków od wymogów formalności testamentowych[182].

[180] Orzeczenie Tribunal de grande instance de Metz z dnia 17 sierpnia 2018 r., nr 17/01794 <https://www.doctrine.fr/d/TGI/Metz/2018/UFCA6A4AC662F1DC44698> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[181] Orzeczenie szwedzkiego sądu rejonowego (Tingsrätt) z dnia 16 listopada 2012 r. w sprawie o sygn. T5746-11. Zob. także tłumaczenie wskazanego orzeczenia z języka szwedzkiego na angielski: *A.J. Hirsch,* Technology Adrift…, op. cit., s. 900-902.
[182] Orzeczenie szwedzkiego sądu rejonowego (Hovrätt) z dnia, 13 czerwca 2013 w sprawie o sygn. T11306-12. Zob. także tłumaczenie wskazanego orzeczenia z języka szwedzkiego na angielski: *A.J. Hirsch,* Technology Adrift…, op. cit., s. 903.

Orzeczenie to spotkało się z krytyką szwedzkiej doktryny[183]. Pojawiały się m.in głosy, że formalności przewidziane dla form testamentu są staroświeckie i powinny zostać unowocześnione[184].

Zaprezentowane rozstrzygnięcia ukazują, że obecnie wykorzystanie przenośnych urządzeń mobilnych (np. smartfonów) staje się coraz bardziej pożądane także w przypadku dokonywania rozrządzeń na wypadek śmierci. Tendencja ta widoczna jest zwłaszcza w sytuacjach granicznych, gdy występuje obawa rychłej śmierci. Dla testatora, który prze wiele lat codziennie używa smartfona i posiada go zawsze blisko siebie, jako naturalne i intuicyjne jawi się skorzystanie z oferowanych przez to urządzenie możliwości, jeśli istnieje obawa rychłej śmierci lub wskutek szczególnych okoliczności zachowanie zwykłej formy testamentu jest niemożliwe lub bardzo utrudnione. Tym samym *de lege ferenda* należy postulować wprowadzenie formy testamentu wykorzystującej możliwości istniejących dzisiaj technologii porozumiewania się na odległość, a przez to umożliwiającej dokonanie rozrządzeń *mortis causa* testatorom znajdującym się w tego rodzaju szczególnych okolicznościach.

3.12. Testament zapisany na zewnętrznym dysku USB

W innej sprawie rozpatrywanej przez sąd australijski postępowanie o stwierdzenie nabycia spadku dotyczyło stanu faktycznego, w którym testament został przez spadkodawcę zapisany w pamięci USB (pendrive). Testator w dniu 10 lipca 2012 roku został przyjęty do szpitala, w którym odbył operację. Nieco ponad dwa tygodnie później, dnia 26 lipca 2012 roku, znaleziono go zmarłego we własnym mieszkaniu. Po śmierci spadkodawcy jego spadkobiercy podjęli próbę odnalezienia testamentu. Podczas wnikliwego przeszukania mieszkania zmarłego nie ujawniono „tradycyjnego" papierowego testamentu. Odnaleziono jednak dwie pamięci USB, na których znajdował się zaszyfrowany dokument. Na skutek badania biegłego ustalono, że dokument był ostatnio modyfikowany w dniu 1 kwietnia 2009 roku, a ostatni dostęp do niego został uzyskany w dniu 13 maja 2012 roku. Ponadto na komputerze zmarłego znaleziono szereg identycznych kopii dokumentu zapisanego na dysku USB. W trakcie postępowania sąd ustalił, że spadkodawca wspominał swojej kuzynce o zapisanym na pendrive testamencie informując, że jest to jego ostatnia wola. Sąd uznał, że zgromadzony w sprawie materiał dowodowy

[183] Zob. np. wypowiedź *M. Brattström*, która wskazała, że prawo jest w tym zakresie archaiczne. Zob. SMS not a valid last will and testament: court, The Local z 24.02.2014 r. <https://www.thelocal.se/20140224/sms-not-valid-last-will-and-testament-court> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[184] *B. Olsson*, Handläggning av testamente - från upprättande till skifte, Stockholm 2014, s. 15.

jednoznacznie wskazuje, iż znajdujący się na dysku USB dokument przygotowany przez spadkodawcę stanowi testament zmarłego i uznał jego ważność[185].

3.13. Testament odwołujący się do fotografii

Niestandardowego powołania spadkobierców do spadku dotyczy także uchwała polskiego Sądu Najwyższego z dnia 26 lutego 2021 roku[186]. W zaistniałym stanie faktycznym spadkodawca pozostawił po sobie testament własnoręczny zawierający rozrządzenie o treści: „Mój majątek po uregulowaniu ewentualnych zobowiązań moich należy rozdzielić po równo pomiędzy moich przyjaciół (mężczyzn ze mojego zdjęcia)”[187]. Do testamentu nie było dołączone żadne zdjęcie, natomiast w rzeczach osobistych spadkodawcy, które znajdowały się w jego szafce w zakładzie pracy, znaleziono kolorową, w formacie A4, kserokopię kolażu dziewięciu zdjęć przedstawiających 11 mężczyzn. Wcześniej kserokopia ta znajdowała się w lokalach, w których spadkodawca mieszkał. Sąd drugiej instancji zwrócił się do Sądu Najwyższego z wnioskiem o rozstrzygnięcie następującego zagadnienia prawnego: czy w sytuacji, gdy treść testamentu własnoręcznego nie pozwala na ustalenie kręgu osób powołanych przez spadkodawcę do spadku, gdyż wskazano w nim jako spadkobierców przyjaciół spadkodawcy (mężczyzn z bliżej nieokreślonego zdjęcia), możliwe jest dociekanie woli osoby sporządzającej testament w oparciu o zeznania świadków lub samej zainteresowanej dziedziczeniem. Sąd Najwyższy, dystansując się nieco od stanu faktycznego sprawy, odpowiedział na wyższym poziomie ogólności niż ten, którego najprawdopodobniej oczekiwał sąd pytający i odpowiadając stwierdził, że „wykładni testamentu należy dokonywać z uwzględnieniem okoliczności jego sporządzenia, które mogą być ustalane z wykorzystaniem wszelkich środków dowodowych”[188].

W swojej argumentacji Sąd Najwyższy wyszedł od ugruntowanych już w orzecznictwie i w literaturze przesłanek, że spadkobierca nie musi być wymieniany w testamencie, a wystarczy, by został wskazany w jakikolwiek sposób umożliwiający jego identyfikację. Natomiast jeżeli taka definicja spadkobiercy jest niewystarczająco precyzyjna, należy pokusić

[185] Wyrok United States District Court for the District of Kansas z dnia 27 października 1983 r. w sprawie In re Currie <https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/BR/34/745/1861277> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[186] Uchwała SN z dnia 26 lutego 2021 r., III CZP 24/20, OSNC 2021, Nr 9, poz. 59.
[187] Pisownia oryginalna.
[188] *P.M. Zdanikowski*, Gloss to the Resolution of the Supreme Court of 26 february 2021, III CZP 24/20 (on the Interpretation of the Will), Review of European and Comparative Law 2021, Nr 4 (47), s. 235-244; *G. Wolak*, Wykładnia testamentu…, op. cit., s. 61-85; *D.J. Walczak*, Dopuszczalność wskazania spadkobiercy poprzez odwołanie się do okoliczności pozatestamentowych, Zeszyt prawniczy UAM 2022, Nr 12, s. 201-202.

się o ustalenie jego znaczenia, odwołując się do dodatkowych wytycznych, także zewnętrznych w stosunku do treści testamentu. Zdaniem Sądu Najwyższego, dokonując wykładni takiego testamentu, oprócz jego tekstu i językowych reguł znaczeniowych, należy brać pod uwagę okoliczności jego sporządzenia, a więc te, które miały miejsce przed oświadczeniem woli i towarzyszącym jego złożeniu. Okoliczności te można zaś zweryfikować dowolnymi dowodami[189].

Nadto Sąd Najwyższy wskazał, iż jeżeli dzięki sięgnięciu do poza treściowych wskazówek interpretacyjnych i skorzystaniu z dodatkowych środków dowodowych, w tym dowodów osobowych, znaczenie postanowienia testamentowego określającego osoby powołane do spadku może być doprecyzowane, jego skuteczność nie może być podważana. Także przy założeniu, kwestionowanym przez część doktryny, że art. 948 § 2 k.c. nie pozwala na uzupełnianie treści testamentu, choćby przez zastosowanie tzw. wykładni uzupełniającej. Czym innym jest ustalenie osoby powołanej do spadku w sytuacji, w której spadkodawca niewątpliwie miał konkretną osobę na względzie, a wątpliwość dotyczy jedynie jej identyfikacji, a czym innym określenie spadkobiercy wtedy, gdy testator nie podjął skonkretyzowanej decyzji w tym względzie, poprzestając jedynie na ogólnych wskazówkach mogących dotyczyć nieoznaczonego kręgu osób.

W przypadkach granicznych rozróżnienie to może nastręczać pewnych wątpliwości, jednak zdaniem Sądu nie dotyczyły one okoliczności zaistniałego przypadku, ponieważ wskazanie jako spadkobierców „przyjaciół (mężczyzn ze mojego zdjęcia)" pozwala na uznanie, zwłaszcza przy życzliwej wykładni testamentu (art. 948 § 2 k.c.), że zmarły powziął i wyraził decyzję co do kręgu spadkobierców (miał na myśli konkretnych mężczyzn, z konkretnego zdjęcia), lecz uczynił to nieprecyzyjnie, gdyż nie wskazał wprost, o jakie zdjęcie chodzi. Ten brak precyzji nie przekreśla jednak skuteczności rozrządzenia, gdyż w rachubę wchodzi konkretyzacja na podstawie dodatkowych okoliczności, także wtedy, gdy zmarły posiadał wiele zdjęć. Poprzestanie na określeniu „moje zdjęcie" - ze wskazaniem, że widnieją na nim przyjaciele sugeruje, iż chodziło o zdjęcie (ewentualnie kolaż zdjęć) traktowane przez niego do śmierci w sposób szczególny, np. do którego był szczególnie przywiązany. Szczególne

[189] Możliwość wykorzystania w takiej sytuacji wszelkich środków dowodowych, nie wyłączając dowodu z zeznań świadków oraz z przesłuchania stron, uznawana jest w orzecznictwie także *de lege lata*. Por. zwłaszcza uchwała SN z dnia 29 maja 1987 r., III CZP 25/87, OSNCP 1988, Nr 9, poz. 117, postanowienie SN z dnia 16 kwietnia 1999 r., II CKN 255/98, OSNC 1999, Nr 11, poz. 194, postanowienie SN z dnia 20 lipca 2005 r., II CK 2/05, LEX nr 152531; postanowienie SN z dnia 29 kwietnia 2009 r., II CSK 637/08, LEX nr 610215; postanowienie SN z dnia 12 maja 2017 r., III CZ 15/17, LEX nr 2312218; postanowienie SN z dnia 6 grudnia 2019 r., V CSK 362/18, OSNC 2020, Nr 9, poz. 74; postanowienie SN z dnia 8 października 2004 r., V CK 184/04, LEX nr 277879; wyrok SN z dnia 27 czerwca 2007 r., II CSK 121/07, OSNC-ZD 2008, Nr 2, poz. 41; uchwała SN(7) z dnia 13 listopada 1992 r., III CZP 120/92, OSNC 1993, Nr 3, poz. 26.

traktowanie stanowi okoliczność, którą potencjalnie da się odtworzyć za pomocą różnych środków dowodowych, w tym osobowych. Gdyby zdjęć takich było wiele i przedstawiały różne grupy mężczyzn, istotne mogłoby być dalsze okoliczności zewnętrzne, takie jak intensywność więzi osobistych z poszczególnymi osobami lub ewentualne, czynione za życia spadkodawcy wypowiedzi dotyczące powołania do spadku[190].

Tym samym Sąd Najwyższy *de lege lata* opowiedział się, jak należy uznać, za dopuszczalnością ustanowienia spadkobiercy w ten sposób, że spadkodawca powoła do spadku osobę lub osoby uwiecznione na fotografii, o ile testator uczyni to w sposób na tyle precyzyjny, by było jasne o jakie zdjęcie chodzi[191]. Co więcej, wnioskowanie przeprowadzone przez Sąd Najwyższy zdaje się dopuszczać umieszczenie w testamencie powołania do spadku zawierającego odwołanie do jakiegokolwiek dokumentu, który nie spełnia wymogów przewidzianych dla żadnej z form testamentu[192].

W doktrynie wskazuje się, że o ile samo rozrządzenie musi zostać uczynione w testamencie, to dopuszczalne jest skorzystanie z dowodów spoza testamentu, które mają pomóc w urzeczywistnieniu woli spadkodawcy lub w nadaniu jej rozsądnej treści umożliwiającej jej wykonanie[193]. Przy życzliwej interpretacji woli na wypadek śmierci według reguły *favor testamenti*, która co prawda nie znajduje bezpośrednio zastosowania do interpretacji przepisów prawa, możliwe byłoby uznanie tak sformułowanego rozrządzenia za

[190] Por. postanowienie SN z dnia 28 października 1997 r., I CKN 276/97, OSNC 1998, Nr 4, poz. 63.

[191] Odmiennie *G. Wolak*, Wykładnia testamentu…, op. cit., s. 83. Zdaniem G. Wolaka sama treść testamentu: „do spadku powołuję przyjaciół ze zdjęcia" wskazuje *prima facie* na jego bezskuteczność.

[192] Na marginesie należy zauważyć, że także szwajcarska judykatura zezwala na umieszczanie w treści testamentu tzw. odesłań do innych dokumentów. Co więcej, tego rodzaju odesłania wcale nie muszą odpowiadać rygorom formalnym przewidzianym dla jakiegokolwiek rozrządzenia *mortis causa*. Zasadniczym celem odesłania jest pozyskanie informacji potrzebnych do wyjaśnienia dyspozycji spadkodawcy zamieszczonych w testamencie. Podobne rozwiązanie znane jest także prawu niemieckiemu. Zgodnie z BGB spadkodawca może w treści testamentu powołać się na osobne pismo odpowiadające formie rozrządzenia innej niż uprzednio wykorzystana. Mimo iż powołanie się na takie pismo nie czyni go elementem testamentu, to jednak stanowi podstawę do weryfikacji faktycznej woli testatora, choćby z uwagi na fakt realizacji wymogów innej alternatywnej formy rozrządzenia. Jednakże zarówno w prawie niemieckim jak i szwajcarskim opisywane rozwiązanie nie będzie skuteczne, gdy testator odwoła się do dokumentów, w których zawarto poszczególne dyspozycje majątkowe dopiero po fakcie sporządzenia testamentu. Zob. szerzej: *P. Piotet*, Schweizerisches Privatrecht. Band IV. Das Erbrecht. Erster Halbband, Basel–Stuttgart 1978, s. 234–235; *M. Rzewuski*, Wykładnia testamentu a okoliczności zewnętrzne towarzyszące testowaniu, Przegląd Sądowy 2015, Nr 1, s. 116; *M. Rzewuski*, Podpis spadkodawcy…, op. cit. s. 99.

[193] Tak: *K. Osajda*, art. 948, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 42; *M. Pazdan*, art. 948, [w:] *K. Pietrzykowski* (red.), Kodeks…, op. cit, s. 1144-1145; *E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński*, art. 948, [w:] *J. Gudowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI…, op. cit., s. 151; *M. Załucki*, art. 948, [w:] *M. Załucki* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 4-8; *T. Sokołowski, K. Żok*, art. 948, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb. 7; *M. Rzewuski*, Wykładnia testamentu…, op. cit., s. 118. Odmiennie: *J. Górecki*, Stosowanie reguł interpretacyjnych z art. 961 kodeksu cywilnego, [w:] *J. Glumińska-Pawlic, Z. Tobor* (red.), Prawnicze dylematy interpretacyjne, Toruń 2011, s. 85.

ważne[194]. Należy także mieć na względzie, że rygoryzmu obowiązującego przy sporządzaniu testamentu nie powinno się posuwać dalej, niż to wynika z wyraźnego przepisu ustawy oraz z celów, których osiągnięciu mają służyć wymagania formalne[195]. Ani treść przepisów dotyczących rozrządzeń na wypadek śmierci (art. 941-948 k.c.) i powołania do spadku *per se* (art. 959-967 k.c.), ani ich cel, nie sprzeciwiają się powoływaniu do spadku w formie odwołania do innego dokumentu. Zatem *de lege lata* za dopuszczalne należałoby także uznać ustanowienie spadkobiercy poprzez odwołanie do treści cyfrowych tj. nagrania wideo lub dokumentu elektronicznego. Tak skonstruowane rozrządzenie w istocie przypominałoby testament w formie elektronicznej, będąc swoista formą hybrydową, gdyż testator nie mógłby poprzestać wyłącznie na dokonaniu rozrządzeń w formie elektronicznej, lecz musiałby posiłkowo posłużyć się jedną z dostępnych form testamentu.

Jednakże zgodnie z k.c. dokonując wykładni testamentu, należy uwzględnić moment jego sporządzenia, zaś wszystkie określenia jakie w treści tego aktu wystąpią należy interpretować zgodnie z ich znaczeniem w owej chwili[196]. Tym samym nieskuteczna byłaby późniejsza edycja albo zamiana dokumentu lub pliku elektronicznego, do którego odwołał się testator[197].

4. Wnioski

Prawo spadkowe jest gałęzią prawa, która opiera się potrzebom i wyzwaniom współczesności najdłużej ze wszystkich gałęzi prawa cywilnego. Jednocześnie w przypadku prawa cywilnego, rozwiązania uważane dotychczas za stabilne przechodzą przeobrażenia związane z dynamicznymi zmianami stosunków społecznych powodowanymi wzrostem znaczenia własności prywatnej, zwiększeniem migracji oraz innymi czynnikami stymulującymi zwiększenie wartości majątków, a także zmianą nawyków, przyzwyczajeń

[194] Tak też: *M. Rzewuski*, Wykładnia testamentu…, op. cit., s. 118. Autor zaznacza jednocześnie, iż warto rozważyć celowość wprowadzenia do polskiego porządku prawnego instytucji odwołań w treści testamentu do innych dokumentów. Odmiennie: *P. Księżak*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 184.

[195] *E. Skowrońska-Bocian*, Testament…, op. cit., s. 113.

[196] *K. Osajda*, art. 948, [w:] *K. Osajda, W. Borysiak* (red.), Kodeks…, op. cit., Nb 31-34; *P. Księżak*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 186; w judykaturze: postanowienie SN z dnia 23 stycznia 2008 r., V CSK 378/07, LEX nr 515714.

[197] Testator mógłby np. sporządzić testament, w którym ustanowiłby spadkobiercami osoby wskazane w precyzyjnie określonym pliku tekstowym na komputerze, w chmurze lub dedykowanej dla tego celu aplikacji mobilnej. Po pewnym czasie mógłby ten plik edytować, dostosowując krąg spadkobierców do aktualnych preferencji, pozostawiając sporządzony testament bez jakichkolwiek zmian. Jednakże zmiana ta byłaby skuteczna wyłącznie w przypadku zmiany lub sporządzenia nowego testamentu.

i rozwiązań wykorzystywanych przy dokonywaniu czynności prawnych[198]. Przepisy zawarte w księdze czwartej (art. 922-1088 k.c.) od wejścia w życie Kodeksu cywilnego nowelizowane były najrzadziej spośród wszystkich przepisów zawartych w kodeksie. Należy jednak zauważyć, że poza uchyleniem przepisów o szczególnych zasadach dziedziczenia gospodarstw rolnych[199], w okresie od wejścia kodeksu w życie po dzień dzisiejszy dokonano zmiany około sześćdziesięciu przepisów jego księgi czwartej. Zatem zmieniona została blisko połowa przepisów całej księgi. Można jednak mieć wątpliwości czy zmiany te były istotne. Duża część z nich miała charakter redakcyjny. Nowelizacje, które można uznać za najważniejsze, to wprowadzenie możliwości notarialnego poświadczenia dziedziczenia[200], modyfikacje kręgu spadkobierców ustawowych[201], zwiększenie liczby dostępnych rozrządzeń na wypadek śmierci i wprowadzenie zapisu windykacyjnego[202], czy modyfikacje instytucji zachowku i wprowadzenie umowy o zrzeczenie się dziedziczenia zachowku[203]. Obecnie zaś trwają prace nad nowelizacją przepisów dotyczących testamentów szczególnych[204].

Dalsze zmiany prawa spadkowego jawią się jednak jako konieczne, co znajduje wyraz w co raz częstszych wypowiedziach doktryny[205]. Mimo dokonanych już zmian, księga czwarta nadal wymaga pewnych metamorfoz. W szczególności zaś znowelizowane powinny zostać przepisy o formie testamentu. Zmiany technologiczne wymuszają dzisiaj nieco inne spojrzenie na prawo spadkowe. Wpływ nowych technologii na stosunki prawne nie może pozostać niezauważony, co stymuluje do podjęcia rozważań na temat ich wykorzystania przy dokonywaniu rozrządzeń majątkowych *mortis causa*. Obecny katalog form testamentu jawi się

---

[198] *M. Załucki*, Wpływ prawa unijnego na polskie prawo spadkowe, [w:] *A. Kuś, A. Szachoń-Pszenny*, Wpływ acquis communautaire i acquis Schengen na prawo polskie - doświadczenia i perspektywy. Tom I - 10 lat Polski w Unii Europejskiej, Lublin 2014, s. 277-290.

[199] Stało się to na mocy orzeczenia TK z dnia 31 stycznia 2001 r. w sprawie P 4/99 (OTK 2001, Nr 1, poz. 5), gdzie stwierdzono niezgodność szczególnych zasad dziedziczenia gospodarstw rolnych z art. 64 ust. 1 i 2 w zw. z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji RP, przede wszystkim z uwagi na nieuzasadnione różnicowanie kategorii spadkobierców ustawowych.

[200] Co dokonało się na mocy ustawy z dnia 24 sierpnia 2007 r. o zmianie ustawy - Prawo o notariacie oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. Nr 181, poz. 1287.

[201] Zmiany wprowadzone ustawą z dnia 14 lutego 2003 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. Nr 49, poz. 408 (poszerzenie kręgu spadkobierców o gminę) oraz ustawą z dnia 2 kwietnia 2009 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny, Dz. U. Nr 79, poz. 662 (poszerzenie kręgu spadkobierców o dalsze osoby bliskie).

[202] Zmiany wprowadzone ustawą z dnia 18 marca 2011 r. o zmianie ustawy - Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. Nr 85, poz. 458.

[203] Zmiany wprowadzone ustawą z dnia 26 stycznia 2023 r. o fundacji rodzinnej (Dz. U. poz. 326 z późn. zm.).

[204] Projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (nr UD448) <https://www.gov.pl/web/premier/projekt-ustawy-o-zmianie-ustawy--kodeks-cywilny> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

[205] Zob. np. *M. Załucki*, Perspektywy rekodyfikacji polskiego prawa spadkowego, [w:] *P. Stec, M. Załucki* (red.), 50 lat kodeksu cywilnego. Perspektywy rekodyfikacji, Warszawa 2015, s. 349 i n.; *M. Załucki*, Forma testamentu…, op. cit., s. 31-49; *J. Trzewik*, O formie testamentu…, op. cit., s. 76-90; *K. Osajda*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 71-74; *A. Pytel*, Testament w formie…, op. cit., s. 761-773; *K. Osajda*, Wpływ rozwoju…, op. cit., s. 50–67.

jako staroświecki, na tle potrzeb i możliwości stwarzanych przez zmiany, które dokonały się między jego wprowadzeniem do polskiego porządku prawnego a czasami współczesnymi.

Analiza orzecznictwa z zakresu prawa spadkowego nie pozostawia wątpliwości, że dokonywanie rozrządzeń *mortis causa* przy wykorzystaniu nowych technologii nie stanowi już wyłącznie przedmiotu teoretycznych rozważań. Okazuje się, że próby sporządzenia testamentu w formie elektronicznej podejmowane są już przez testatorów z niemalże całego świata. Jednocześnie, z uwagi na postępującą digitalizację coraz większej liczby codziennych aktywności, należy się spodziewać, że w przyszłości próby takie będą następowały częściej.

Dostępne rozwiązania technologiczne, będące nierzadko nieodłącznym elementem życia każdego z nas, pozwalają zaś na zaprojektowanie testamentów elektronicznych, mogących służyć jako wiarygodny dowód woli testatora, chroniąc jego interesy i wypełniając funkcje stawiane przed formą testamentu w sposób doskonalszy, niż formy obecnie przewidziane prawem. Przede wszystkim testament w formie elektronicznej może spełniać funkcję dowodową oraz ochronną, podobnie jak czyni to testament w postaci np. papierowej chociażby dlatego, że dokumenty elektroniczne mogą zawierać wiele cech indywidualizujących testatora oraz posiadają metadane, które śledzą, kiedy dokonano zmian w dokumencie. Metadane są zaś trudne do sfałszowania, w szczególności dla laika. Tym samym sąd, w przypadku podniesienia zarzutu przerobienia lub podrobienia testamentu elektronicznego, mógłby samodzielnie lub z pomocą biegłego wykryć dokonane manipulacje.

Testament powinien również pełnić funkcję ostrzegawczą, by testator zdawał sobie sprawę, że poprzez konkretne zachowanie dokonuje czynności prawnej *mortis causa*. Testamenty elektroniczne mogą spełniać tę ostrożnościową, rytualną funkcję. Chociaż dokonywanie czynności prawnych w formie elektronicznej może być proste, zwłaszcza dla osób wprawnych w posługiwaniu się tego rodzaju technologiami, nie oznacza to, że dana osoba nie mogłaby zrozumieć prawnej doniosłości podejmowanych działań. Nie wydaje się bowiem, by sporządzenie testamentu w formie nagrania wideo lub utworzenie pliku tekstowego uwierzytelnionego przez testatora cechą biometryczną, było mniej doniosłe niż własnoręczne spisanie swojej woli.

Analiza orzecznictwa ukazuje jednak, że jedną z cech testamentów sporządzanych w formie elektronicznej jest wielość form i stylów jakie może przybrać dokument elektroniczny.

De lege lata należałoby jednak postulować takie ukształtowanie nowej formy testamentu, by unikać takich rozwiązań technologicznych, które nie pozwalają na odtworzenie

intencji spadkodawcy w sposób graniczący z pewnością, że wola ujawniona w danym przypadku należy do testatora.

Rozdział 5. Propozycja zmian w prawie spadkowym

1. Uwagi wstępne

Poczynione dotychczas rozważania pozwalają na stwierdzenie, że w prawie spadkowym mają miejsce lub powinny nastąpić epokowe przemiany w szczególności w ramach formy testamentu. Aktualny katalog form testamentu w istocie pojawił się w polskim systemie prawnym wraz z wprowadzeniem w 1946 roku Dekretu – Prawo Spadkowe. Jednakże w dzisiejszych czasach, z uwagi na rozwój technologii i popularność cyfrowych narzędzi, wiele działań człowieka przeniosło się do świata cyfrowego, co stawia pod znakiem zapytania aktualność i adekwatność obecnych regulacji dotyczących form testamentu. Wydaje się, że obecne rozwiązania w zakresie prawa spadkowego nie nadążają za tempem zmian społecznych i technologicznych.

W kontekście obecnych możliwości technologicznych i potrzeb społeczeństwa, należy zatem rozważyć wprowadzenie do Kodeksu cywilnego nowej formy testamentu, przystającej do wymagań i oczekiwań współczesnych testatorów. Wprowadzenie nowej formy testamentu do Kodeksu cywilnego pozwoli na dostosowanie polskiego prawa spadkowego do dzisiejszych realiów technologicznych. Ponadto należy rozważyć także pewne zmiany w zakresie testamentu ustnego oraz dziedziczenia treści cyfrowych. Zmiany w tym zakresie nie powinny jednak następować pochopnie. Dokonywanie zmian w zakresie prawa spadkowego jako gałęzi prawa dotyczącej przejścia praw i obowiązków majątkowych *mortis causa*, wymaga szczególnej staranności i uważności[1]. Jednakże przeprowadzone w niniejszej pracy rozważania pozwalają jednoznacznie stwierdzić, iż wykorzystanie nowych technologii w zakresie form testamentu jest pożądanym kierunkiem zmian. Dotychczasowy stan prawny przedstawia się jako niesatysfakcjonujący i nieprzystający do obecnych potrzeb i możliwości. Nie sposób wskazać inną niż uchwalenie stosownej ustawy możliwość podjęcia interwencji przez organy władzy publicznej w tym zakresie. Próbując przewidzieć skutki zmian legislacyjnych

[1] Pomocne może okazać się rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie zasad techniki prawodawczej (t.j. Dz. U. z 2016 r. poz. 283). Należy mieć jednak na uwadze, że w doktrynie wyraźnie podkreśla się ułomność tego aktu – zob. np. *S. Bułajewski*, Konstytucyjny obowiązek ustawowego określenia zasad i trybu stanowienia aktów prawa miejscowego – czy spełniony?, [w:] *S. Bożyk, A. Jamróz* (red.), Konstytucja, ustrój polityczny, system organów państwowych – Prace ofiarowane Profesorowi Marianowi Grzybowskiemu, Białystok 2010, s. 64 i 66; *M. Błachut, W. Gromski, J. Kaczor*, Technika prawodawcza, Warszawa 2007, s. 4-5; *S. Wronkowska*, O Zasadach techniki prawodawczej w trzecim roku ich obowiązywania, Przegląd Legislacyjny 1995, Nr 5, s. 9; *M. Suska*, Teoria i filozofia prawa, Warszawa 2021, s. 77-78; *T. Zalasiński*, Zasada prawidłowej legislacji w poglądach Trybunału Konstytucyjnego, Warszawa 2008, s. 19 i n.

polegających na wprowadzeniu do Kodeksu cywilnego testamentu elektronicznego wskazać można w szczególności na częstsze niż dotychczas wykorzystywanie instytucji testamentu. Wskazuje na to zwłaszcza analiza prawno-porównawcza rozwiązań legislacyjnych oraz dorobku judykatury porządków prawnych, w których możliwe jest dokonywanie rozrządzeń *mortis causa* przy wykorzystaniu współczesnych narzędzi technologicznych.

W tym celu, oprócz zaprezentowanych dotychczas rozważań, pomocna może okazać się także prawnoporównawcza analiza rozwiązań dotyczących testamentu elektronicznego, obowiązujących w innych krajach. Badanie obowiązujących w innych porządkach prawnych regulacji prawa spadkowego może pozwolić na wskazanie najlepszych rozwiązań, które mogą zostać wykorzystane także w przypadku polskiego systemu prawa, a także na zidentyfikowanie ewentualnych pułapek, których mógłby w przyszłości uniknąć polski prawodawca. Przyjrzenie się różnym podejściom odnośnie do uregulowania sporządzenia testamentu elektronicznego w różnych systemach prawnych może również pozwolić na zobaczenie, jak rozwiązania te funkcjonują w praktyce oraz jakie są ich wady i zalety.

2. Rozwiązania dostosowujące formy testamentu do współczesnych możliwości w obcych systemach prawnych

2.1. Uwagi wstępne

Porównując rozwiązania dotyczące form testamentu zawarte w polskim systemie prawnym rozwiązania do obcych porządków prawnych można dostrzec nich wiele podobieństw, jak i pewne różnice[2]. Przykładowo niemiecki Kodeks cywilny (*Bürgerliches Gesetzbuch*)[3] przewiduje podobne do polskich formy dokonania rozrządzeń *mortis causa*. Przewiduje on testamenty zwykłe, tj. własnoręczny i notarialny (§ 2231 BGB) oraz szczególne: testament na statku, allograficzny i ustny (§ 2249–51 BGB). Z kolei Kodeks cywilny francuski

[2] O formie testamentu zob. też: *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann,* Testamentary Formalities… op. cit., *passim*, *R. Zimmermann,* Testamentsformen…, op. cit., s. 470 i n., *M. Załucki,* Uniform European Inheritance Law. Myth, dream or reality of the future, Kraków 2015, s. 83 i n. (oraz literatura tam powołana). O formie testamentu w USA: *L.D. Wardle, L.C. Nolan,* Family Law in the USA, Kluwer Law International 2011, s. 305 i n., *B. Kucia*, Forma testamentu w prawie…, op. cit., s. 419 i n. Informacje o formach testamentu we wszystkich krajach należących do UE dostępne są także na stronie <www.successions-europe.eu> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

[3] Kodeks cywilny niemiecki (Bürgerliches Gesetzbuch) z dnia 18 sierpnia 1896 r. z późn. zm. <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

(*Code civil des Français*)[4] jako formy zwykłe wskazuje testament holograficzny, sporządzony w formie aktu urzędowego oraz mistyczny[5]. Natomiast formy szczególne to: wojskowy, sporządzony w czasie epidemii, sporządzony za granicą i podróżny (art. 981–989 *Code civil*). Bardziej restrykcyjny – holenderski kodeks cywilny (*Burgerlijk Wetboek*)[6] wskazuje, że każdy testament włącznie z holograficznym wymaga udziału notariusza. Przewiduje on dwie zwykłe formy testamentów: sporządzony przez notariusza i holograficzny deponowany u notariusza (art. 4:94 *Burgerlijk Wetboek*)[7], a także formy szczególne: holograficzny (bez obowiązku złożenia u notariusza) i sporządzony w ściśle określonych przypadkach przed osobami urzędowymi lub quasi-urzędowymi. Natomiast rosyjski kodeks cywilny (*Гражданский кодекс Россиӣской Федерацӣи*)[8] jako formę zwykłą rozrządzenia majątkiem podaje wyłącznie testament notarialny zaś formy szczególne, tj. testament: szpitalny, morski, ekspedycyjny, więzienny i wojskowy (art. 1127 k.c. ros.), a także testament holograficzny (art. 1129 k.c. ros.). Trzeba się zgodzić, że zdecydowanie najbardziej restrykcyjnie ograniczające formalny aspekt swobody testowania prezentują właśnie rozwiązania rosyjskie. Wskazują one testament notarialny jako jedyną formę zwykłą testowania, a niemal wszystkie testamenty szczególne przybierają formę urzędową[9]. Całkowicie inaczej sytuacja testatora wygląda w prawie angielskim. System prawa spadkowego w Anglii nie przewiduje testamentu urzędowego[10]. Aby sporządzić ważny testament, niezbędne jest pismo podpisane przez testatora oraz jednoczesna z jego sporządzeniem obecność i podpisy świadków[11]. Przedstawiony przegląd pozwala na stwierdzenie, że obowiązujące obecnie rozwiązania zawarte w polskim Kodeksie cywilnym nie wyróżniają się na tle kodyfikacji zagranicznych.

Katalog form testamentu dostępnych w Polsce, w porównaniu do rozwiązań zawartych w systemach prawnych innych państw europejskich oraz państw *common law*, należy do bardziej rozbudowanych, przewidujących więcej możliwości. Porównując formy sporządzenia testamentu dopuszczone przez różne prawodawstwa widoczne są podobieństwa. Przede

[4] Kodeks cywilny francuski (Code civil) z dnia 21 marca 1804 r. z późn. zm. <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070721> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[5] Ibidem, art. 969, mistyczny także art. 976–979. Testament mistyczny inaczej tajemny znany jest w niektórych systemach prawnych. Polega na tym, że testament spisuje sam testator, a następnie składa ją w zamkniętej kopercie u notariusza. Jednakże dokument nie musi być sporządzany własnoręcznie.
[6] Kodeks cywilny holenderski (Burgerlijk Wetboek) z dnia 31 maja 1843 r., ze zm. <www.wetboek-online.nl> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[7] Ibidem.
[8] Kodeks cywilny Federacji Rosyjskiej – ustawa federalna nr 146 z dnia 26 listopada 2001 r. (Гражданский Кодекс РФ) <http://www.gk-rf.ru> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[9] *J. Rudnicki*, Rola formy…, op. cit., s. 35 i n.
[10] Za formę szczególną można uznać możliwość nieformalnego testowania przez żołnierzy podczas służby wojskowej oraz przez marynarzy podczas przebywania na morzu.
[11] *J. Rudnicki*, Rola formy…, op. cit., s. 44.

wszystkim wskazać należy testament holograficzny, który jest najczęściej spotykaną formą testamentu. Dodatkowo praktyka większości państw wskazuje, że jest on także najczęściej wykorzystywany przez testatorów do dokonania rozrządzeń na wypadek śmierci[12].

Jednakże dla przedmiotu rozważań podjętych w niniejszej pracy kluczowe znaczenie będą mieć rozwiązania uwzględniające technologie i praktyki możliwe do wykorzystania przez dzisiejszych testatorów. Obserwacja potrzeb praktyki skłoniła niektórych prawodawców do zmian legislacyjnych polegających na umożliwieniu sporządzenia testamentu przy wykorzystaniu nowych technologii, w formie odpowiadającej potrzebom i możliwościom dzisiejszych testatorów. Analiza rozwiązań zagranicznym prawodawców oprócz pokazania kierunku, w którym rozwija się prawo spadkowe może również stanowić inspirację dla polskiego prawodawcy przy projektowaniu przyszłej regulacji instytucji testamentu w Kodeksie cywilnym.

2.2. Francja

W prawie francuskim *de lege lata* nie jest możliwe sporządzenie testamentu w formie elektronicznej, jednakże warte odnotowania jest, że na 117 Kongresie Notariuszy Francuskich, który odbył się w Nicei we wrześniu 2021 roku, w toku dyskusji w podkomisji oraz na sesji plenarnej, poruszono kwestię ewentualnych nowych form testamentu[13]. Podjęto uchwałę, w której zaproponowano dodanie do francuskiego *Code civil* nowego art. 1001-1, zgodnie z którym testament mógłby być sporządzony za pomocą „wszelkich środków komunikacji" (*tout moyen d'expression*) w tym środków cyfrowych, w razie zaistnienia wyjątkowych okoliczności uniemożliwiających sporządzenie testamentu w formach zwykłych przewidzianych w art. 969 *Code civil*[14]. Po śmierci testatora testament w tej formie mógłby zostać dostarczany notariuszowi na przechowanie, a notariusz zobowiązany byłby dokonać transkrypcji oświadczenia testatora w sporządzanym przez siebie protokole, a następnie protokół ten przesłać do sekretarza sądu właściwego miejscowo dla rozpoznania sprawy o stwierdzenie nabycia spadku. Uchwała Kongresu Notariuszy Francuskich nie przybrała dotychczas formy oficjalnego projektu ustawy.

[12] *M. Załucki*, Uniform European Inheritance Law. Myth, dream or reality of the future, Kraków 2015, s. 103.
[13] Zob. sprawozdanie z 117 Kongresu Notariuszy Francuskich <http://forum-famille.dalloz.fr/2021/09/27/117e-congres-des-notaires-quel-bilan> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[14] Propozycja przepisu brzmi: „Le testament pourra être fait par tout moyen d'expression, y compris numérique, en cas de circonstances exceptionnelles empêchant de tester en les formes ordinaires de l'article 969 du Code civil".

Uchwała Kongresu Notariuszy Francuskich została jednak dostrzeżona przez doktrynę. Zauważono, że w czasach, gdy praktycznie każda osoba może zarejestrować swoją wolę za pomocą telefonu, pojawia się pytanie, dlaczego nie zezwolić na sporządzanie w sytuacjach wyjątkowych testamentów w formie audiowizualnej. Takie nagranie mogłoby być przechowywane przez testatora na jakimkolwiek urządzeniu. W szczególności na komputerze, tablecie lub telefonie. Można byłoby je również wysłać zaufanej osobie, a nawet przekazać notariuszowi, który przechowywałby je w dedykowanym programie lub na odpowiednio zabezpieczonej stronie internetowej. Dzięki zarejestrowaniu obrazu i dźwięku ułatwiona byłaby kontrola autentyczności rozrządzeń testatora[15]. Wskazano także, że obecnie papier i długopis zostały zastąpione przez komputery i smartfony, a komunikacja audiowizualna ma pierwszeństwo przed pismem, zwłaszcza wśród młodszych pokoleń[16].

Podjętą próbę znowelizowania katalogu form testamentu należy ocenić pozytywnie. Wykorzystanie nowych technologii w sytuacji rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci sprawia wrażenie naturalnego kroku w rozwoju instytucji testamentu, zwłaszcza w przypadku testamentów szczególnych, których sporządzenie możliwe jest wyłącznie, jeżeli istnieje obawa rychłej śmierci spadkodawcy albo jeżeli wskutek szczególnych okoliczności zachowanie zwykłej formy testamentu jest niemożliwe lub bardzo utrudnione. Wydaje się jednak, że zaproponowane rozwiązanie zbytnio liberalizuje wymogi dotyczące formy testamentu, ponieważ umożliwienie testatorom sporządzenia testamentu „za pomocą wszelkich środków wyrazu" mogłoby niejednokrotnie powodować wątpliwości odnośnie do *animus testandi* spadkodawcy.

2.3. Szwajcaria

Unowocześnienie katalogu form testamentu stało się także przedmiotem rozważań w czasie prac nad reformą ZGB w części dotyczącej prawa spadkowego. Pojawiła się wówczas m.in. propozycja uregulowania testamentu w formie audiowizualnej (*Audiovisuelles Nottestament*). Uregulowanie nowej formy miało nastąpić poprzez zmianę treści dotychczasowego art. 506 ZGB, czyniąc testament w formie audiowizualnej kolejną formą

[15] *M. Nicod*, Plaidoyer pour l'instauration d'un testament vidéo, Droit de la famille 2021, Nr 12, s. 2.
[16] *F. Perrotin*, Vers un testament 2.0? z 25.06.2021 r. <https://www.actu-juridique.fr/civil/biens-patrimoine/vers-un-testament-2-0/> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

testamentu szczególnego[17]. Zgodnie z przedstawionym projektem, sporządzenie testamentu w tej formie miało być możliwe wówczas, gdy testator nie mógłby sporządzić testamentu w innej formie wskutek nadzwyczajnych okoliczności zewnętrznych takich jak bezpośrednie zagrożenie śmiercią, przerwanie komunikacji, epidemia lub wojna. Do ważności testamentu nie miała być wymagana obecność świadków, a oświadczenie woli spadkodawcy miało zostać umieszczone na nagraniu wideo, które „w miarę możliwości" uwidaczniałoby wskazane szczególne okoliczności uzasadniające sporządzenie takiego testamentu oraz datę. Testament ten miał być ważny przez 14 dni od dnia, w którym spadkodawca mógłby skorzystać ze zwykłej formy testamentu. Każda osoba, która otrzymałaby testament w postaci nagrania audio-wideo, powinna niezwłocznie poinformować o tym sąd spadku, który zostałby zobowiązany do spisania protokołu z nagrania (art. 507 ust. 3 projektu ZGB). W doktrynie szwajcarskiej dostrzeżono, że takie nagranie, chociaż sporządzone bez obecności świadków, mogłoby zostać następnie udostępnione online osobom trzecim lub przesłane im bezpośrednio np. w formie załącznika do wiadomości e-mail[18].

Mimo początkowego dużego poparcia dla nowej formy testamentu wyrażonego w toku konsultacji na Zgromadzeniu Federalnym, w uchwalonej 18 grudnia 2020 roku nowelizacji szwajcarskiego prawa spadkowego zrezygnowano z wprowadzenia takiej zmiany. Wartościowe jest jednak zwrócenie uwagi na wypowiedzi przedstawicieli doktryny, w przedmiocie wad i zalet takiego rozwiązania. W trakcie prac i konsultacji nad projektem nowej formy testamentu pojawiły się głosy, iż brak obecności świadków mógłby ułatwić osobom trzecim wymuszenie na testatorze groźbą sporządzenie lub sfałszowanie tego rodzaju testamentu. Ponadto wskazywano, że często nie będzie możliwe ustalenie czy osoba sporządzająca testament w formie audiowizualnej nie dokonywała oświadczenia woli pod wpływem groźby lub innych działań osób trzecich. Mając to na względzie zaproponowano, by zawierające oryginał testamentu urządzenie rejestrujące było urzędowo zabezpieczone. Pojawiła się także sugestia, że testament w planowanej formie powinien być sporządzany w obecności dwóch świadków. Krytyce poddane zostało również nieenumeratywne wyliczenie nadzwyczajnych okoliczności zewnętrznych umożliwiających sporządzenie takiego testamentu. Pojawiła się propozycja wprowadzenia w to miejsce przesłanki o charakterze ogólnym, która mogłaby zostać następnie doprecyzowywana przez orzecznictwo. Wskazywano

[17] Projekt dostępny jest na stronie internetowej: <https://www.bj.admin.ch/dam/data/bj/gesellschaft/gesetzgebung/erbrecht/ve-ber-d.pdf> [data dostępu: 22.05.2023 r.]. Propozycja wprowadzenia do prawa szwajcarskiego testamentu w formie audiowizualnej opisana jest w pkt 5.15 projektu.

[18] *S. Wolf, S. Hrubesch-Millauer*, Grundriss des schweizerischen Erbrechts, Bern 2017, s. 132.

też, że możliwość sporządzenia testamentu wyłącznie w formie audiowizualnej jest niewystarczająca, zatem w sytuacjach szczególnych powinno się umożliwić testatorowi sporządzenie testamentu przy użyciu wszystkich dostępnych mu nowoczesnych środków komunikacji, w tym nagrania dźwiękowego[19].

Rozważana była także kwestia daty w testamencie w formie audiowizualnej. Z jednej strony wskazywano na wymóg dodania daty do takiego testamentu w celu dokonania oceny, czy w momencie sporządzenia testamentu w tej formie miały miejsce nadzwyczajne okoliczności wskazane w przepisie. Natomiast zgodnie ze stanowiskiem przeciwnym data nie powinna być elementem koniecznym, gdyż za wystarczający powinien być uznany kod czasowy nagrania (*Timecode der Aufnahme)*. Wskazywano, że do takiego testamentu powinien również znajdować odpowiednie zastosowanie art. 520a ZBG, który określa skutki braku daty lub wpisania niewłaściwej daty w testamencie własnoręcznym[20].

Dostrzeżono również, że brak testamentu audiowizualnego w prawie szwajcarskim jest dyskryminujący dla osób niepełnosprawnych, które pozbawione są w ten sposób często możliwości sporządzenia testamentu w formie prywatnej[21].

Proponowane zmiany w szwajcarskim ZGB należy ocenić pozytywnie. Stanowią wart uwagi przykład odpowiedzi na postulaty dostosowania prawa spadkowego do zmieniających się warunków społecznych. Rozszerzenie katalogu form testamentu o testament audiowizualny mogłoby zachęcić wiele osób do sporządzenia testamentu. Forma taka byłaby w szczególności atrakcyjna dla testatorów zaznajomionych ze współczesnymi technologiami.

Natomiast dyskusja, która miała miejsce w kontekście przedstawionej propozycji, może okazać się wartościowa także dla polskiego prawodawcy, gdy ten zdecyduje się podjąć wyzwanie unowocześnienia i aktualizacji katalogu form testamentu.

[19] Dyskusja ta zawarta jest m.in w opracowaniu z 10 maja 2017 r.: Änderung des Zivilgesetzbuches (Erbrecht) Bericht über das. Ergebnis des Vernehmlassungsverfahrens <https://www.bj.admin.ch/bj/de/home/gesellschaft/gesetzgebung/erbrecht.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.], s. 64-65.
[20] Ibidem, s. 65.
[21] Por. postulat nr 20.3797, [w:] Die Bundesversammlung — Das Schweizer Parlament, der Ratsbetrieb < https://www.parlament.ch/de/ratsbetrieb> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

2.4. USA

2.4.1. Uwagi wstępne

W przypadku Stanów Zjednoczonych dziesięć stanów uchwaliło regulacje pozwalające na sporządzenie testamentu w formie elektronicznej[22]. Sześć z nich (Arizona, Floryda, Indiana, Maryland, Illinois i Nevada) wprowadziło unikalne formy. Natomiast pozostałe cztery (Kolorado, Północna Dakota, Utah i Waszyngton) przyjęły, z pewnymi modyfikacjami, Jednolitą Ustawę o testamentach Elektronicznych – *Uniform Electronic Wills Act*. Sześć kolejnych stanów rozważa obecnie wprowadzenie regulacji pozwalających na sporządzanie testamentów w formie elektronicznej (Alaska, California, Idaho, Minnesota, Ohio i Virginia). Natomiast w jednym stanie (Oregon) testamenty elektroniczne są wyraźnie zakazane[23]. W innych stanach ważność testamentów elektronicznych w świetle tradycyjnych ustaw o sporządzaniu testamentów wymagających sporządzenia testamentu w formie pisemnej, podpisanych przez spadkodawcę i świadków, jest niejasna[24].

2.4.2. *Nevada Revised Statutes* (Nevada)

Potrzebę dostosowania obowiązującego prawa spadkowego do wyzwań i potrzeb współczesności już w 2001 roku dostrzegł prawodawca amerykańskiego stanu Nevada. To właśnie w tym stanie wprowadzona została pierwsza na świecie regulacja dotycząca testamentu elektronicznego. Zmiany legislacyjne poprzedzone były dyskusją dotyczącą przydatności nowoczesnych narzędzi w obszarze testowania. Podkreślano m.in., konieczność wprowadzenia do prawa spadkowego mechanizmu pozwalającego na sporządzenie testamentu w postaci elektronicznej. Dostrzeżono zmiany zachodzące na świecie, co doprowadziło do konkluzji, że w przyszłości zdecydowana większość czynności odbywać będzie się elektronicznie. Wskazywano, iż stworzenie możliwości by jednostka w modny sposób dysponowała swoim majątkiem na wypadek śmierci ma zwiększyć bezpieczeństwo, co w rezultacie ma m.in. przeciwdziałać zmianom rozrządzeń na wypadek śmierci pod wpływem różnego rodzaju

[22] Electronic Will Legislation in the United States <https://actecfoundation.org/podcasts/electronic-will-legislation-us-2022/> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[23] Zob. sekcja 112.235 pkt 4 Oregon Revised Statutes <https://oregon.public.law/statutes> [data dostępu: 22.05.2023 r.]. Zob. szerzej: *A.J. Hirsch*, Models of Electronic-Will…, op. cit., s. 165-166.
[24] Zob. szerzej: *A.J. Hirsch*, Technology Adrift…, op. cit., s. 829-851.

impulsów kierowanych w stronę spadkodawcy przez osoby trzecie[25]. Rezultatem prowadzonych prac było uchwalenie ustawy zmieniającej rozdział 132 i 133 ustawy *Nevada Revised Statutes*, dodając do niej przepisy dotyczące sporządzania ostatniej woli w formie testamentu elektronicznego (*electronic will*).

Zgodnie z art. 133.085 ust. 1 *Nevada Revised Statutes,* testament elektroniczny to testament spadkodawcy, który:

a) jest napisany, utworzony i przechowywany jako rekord elektroniczny;
b) zawiera datę i podpis elektroniczny spadkodawcy oraz zawiera co najmniej jedną cechę uwierzytelniającą spadkodawcy; i
c) jest utworzony i przechowywany w taki sposób, że:
    1. istnieje tylko jedna wiarygodna kopia;
    2. autorytatywny odpis jest przechowywany i kontrolowany przez spadkodawcę lub kuratora wyznaczonego przez spadkodawcę w testamencie elektronicznym;
    3. wszelkie próby zmiany autentycznej kopii są łatwe do zidentyfikowania; i
    4. każda kopia autorytatywnej kopii jest łatwa do zidentyfikowania jako kopia, która nie jest autentyczną kopią.

Ponadto w ust. 5 lit. a przytoczonego przepisu wyjaśnione zostało pojęcie cechy uwierzytelniającej (*authentication characteristic*). Jest to cecha określonej osoby, która jest niepowtarzalna dla tej osoby i która może być zmierzona i rozpoznana w zapisie elektronicznym jako aspekt biologiczny lub czynność fizyczna wykonana przez tę osobę. Cecha ta może obejmować odcisk palca, skan siatkówki oka, rozpoznawanie głosu, rozpoznawanie twarzy, nagranie wideo, podpis cyfrowy lub inne komercyjnie uzasadnione uwierzytelnienie wykorzystujące unikalną cechę danej osoby. Natomiast podpis cyfrowy oznacza graficzny obraz podpisu odręcznego, który jest tworzony, generowany lub przechowywany za pomocą środków elektronicznych (art. 133.085 ust. 5 lit. b *Nevada Revised Statutes*)[26].

2.4.3. *Indiana Code* (Indiana)

Drugim w kolejności stanem, który wprowadził testamenty elektroniczne był stan Indiana. Sporządzenie testamentu elektronicznego jest w tym stanie możliwe od dnia 1 lipca

[25] Summary of Legislation. Senate Bill 33, Carson City 2001, s. 71 i n.
[26] Por. *R.J. Aalberts*, Real Estate Law, Stanford 2014, s. 400-402.

2018 roku, dzięki wejściu w życie *Indiana House Bill* 1303[27]. Zgodnie z § 29-1-21-4 lit. a *Indiana Code*, aby testament elektroniczny był ważny musi zostać opatrzony podpisem elektronicznym testatora oraz podpisami elektronicznymi co najmniej dwóch świadków w sposób następujący:

1. spadkodawca i świadkowie muszą być w swojej rzeczywistej obecności w chwili, gdy podpisy elektroniczne są składane na testamencie elektronicznym. Spadkodawca i świadkowie muszą bezpośrednio obserwować siebie nawzajem podczas podpisywania testamentu elektronicznego przez każdego z uczestniczących w sporządzaniu testamentu;
2. spadkodawca i świadkowie poświadczający muszą stosować się do:
    a. podpowiedzi, jeśli takie są wydawane przez oprogramowanie używane do wykonania podpisu elektronicznego lub
    b. instrukcji osoby odpowiedzialnej za nadzór nad prawidłowym sporządzeniem testamentu elektronicznego (jeśli taka osoba istnieje).
3. spadkodawca, w rzeczywistej obecności świadków, musi oświadczyć, że dokument, który ma zostać opatrzony podpisem elektronicznym, jest jego testamentem.
4. Wymóg podpisania przez spadkobiercę testamentu elektronicznego jest spełniony, gdy spadkodawca samodzielnie podpisze testament w rzeczywistej obecności świadków lub poleci innej dorosłej osobie, niebędącej świadkiem testamentu, podpisanie testamentu elektronicznego w imieniu spadkodawcy w rzeczywistej obecności spadkodawcy i świadków poświadczających.
5. Świadkowie składają podpisy elektroniczne po złożeniu podpisu przez spadkodawcę, przy rzeczywistej obecności spadkodawcy i pozostałych świadków,
6. Po złożeniu podpisów spadkodawca lub inna osoba dorosła niebędąca świadkiem musi nakazać aplikacji lub interfejsowi użytkownika sfinalizowanie podpisanego elektronicznie testamentu jako rekordu elektronicznego[28].

Obowiązujące w stanie Indiana przepisy dotyczące testamentu elektronicznego nie zezwalają na sporządzenie testamentu samodzielnie przez testatora. Wymagana jest „rzeczywista" obecność świadków. Jednakże rozwiązanie wprowadzone przez *Indiana House Bill* 1303 prezentuje się jako bardziej przychylne dla spadkodawców, niż obowiązujące w stanie Nevada, gdyż testament elektroniczny w stanie Indiana może być sporządzony wyłącznie

[27] House Bill 1303 (Indiana) <https://iga.in.gov/legislative/2018/bills/house/1303> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[28] Indiana Code <https://iga.in.gov/legislative/laws/2021/ic/titles/029> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

z udziałem testatora i świadków (bez notariusza). Ponadto nie jest wymagane szczególne przechowywanie testamentów elektronicznych.

2.4.4. *Arizona Revised Statutes* (Arizona)

Trzecim w kolejności stanem, który wprowadził autorskie rozwiązania dotyczące testamentu elektronicznego była Arizona. Zgodnie obowiązującą od dnia 30 czerwca 2019 roku sekcją 14-2518 *Arizona Revised Statutes*, aby testament elektroniczny był ważny, powinien:

1. być stworzony i utrzymywany w zapisie elektronicznym;
2. zostać opatrzony elektronicznym podpisem osobiście przez testatora lub inną osobę, w świadomej obecności testatora i na jego polecenie;
3. zawierać podpisy elektroniczne co najmniej dwóch osób fizycznie obecnych podczas sporządzania testamentu
4. zawierać datę złożenia elektronicznego podpisu przez spadkodawcę i każdego ze świadków,
5. zawierać kopię należącego do spadkodawcy dowodu tożsamości, aktualnego w czasie sporządzania testamentu.

W ramach regulacji spadkowych stanu Arizona „zapis elektroniczny" został zdefiniowany jako zapis, który jest tworzony, generowany, wysyłany, komunikowany, otrzymywany lub przechowywany za pomocą środków elektronicznych. Natomiast „podpis elektroniczny" oznacza metodę lub proces elektroniczny, który poprzez zastosowanie procedury bezpieczeństwa pozwala na stwierdzenie, że podpis elektroniczny w momencie jego złożenia był:

- unikalny dla osoby, która go używa;
- dający się zweryfikować;
- pod wyłączną kontrolą osoby go używającej;
- powiązany z dokumentem elektronicznym, którego dotyczy w taki sposób, że w przypadku zmiany dokumentu podpis elektroniczny jest unieważniany[29].

Prawodawca stanu Arizona, podobnie jak w przypadku stanu Indiana, wymaga, aby testator i świadkowie byli fizycznie obecni w tym samym miejscu. Testament elektroniczny musi również zawierać kopię wydanego przez rząd dokumentu tożsamości spadkodawcy.

[29] Arizona Revised Status <https://www.azleg.gov/arstitle/> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

Podobnie jak w stanie Nevada, testament elektroniczny powinien być przechowywany u wykwalifikowanego opiekuna (*qualified custodian*).

2.4.5. *Florida Statutes* (Floryda)

Floryda, w dniu 1 lipca 2020 roku, jako czwarty stan wprowadziła unikalną formę testamentu elektronicznego[30]. Zgodnie z art. 732.521 pkt. 4 *Florida Statutes* testament elektroniczny oznacza dokument testamentowy (*testamentary instrument*), w tym kodycyl, opatrzony podpisem elektronicznym, sporządzony w sposób opisany w *Florida Status* przez osobę rozrządzającą majątkiem na wypadek śmierci, w tym także dokument obejmujący jedynie wyznaczenie wykonawcy testamentu, odwołanie lub zmianę innego testamentu. Natomiast podpis elektroniczny oznacza elektroniczny znak, widoczny w rekordzie jako podpis i wykonany lub przyjęty przez osobę z zamiarem podpisania rekordu (art. 732.521 pkt. 3 *Florida Statutes*).

Zgodnie z art. 732.523 *Florida Status* testament elektroniczny jest ważny, gdy:

1. potwierdzenie testamentu elektronicznego przez spadkodawcę oraz oświadczenia świadków są sporządzone zgodnie z art. 732.503 *Florida Statutes* (tj. przed uprawnionym urzędnikiem) i stanowią część zapisu elektronicznego zawierającego testament elektroniczny lub są dołączone do testamentu elektronicznego lub są z nim logicznie powiązane;
2. testament elektroniczny wyznacza kwalifikowanego opiekuna (*qualified custodian*);
3. zapis elektroniczny zawierający testament elektroniczny jest przechowywany przez wykwalifikowanego opiekuna przez cały czas przed przedstawieniem go sądowi w celu przeprowadzenia postępowania; oraz
4. kwalifikowany opiekun, który sprawuje pieczę nad testamentem elektronicznym w chwili śmierci spadkodawcy, zaświadczy pod przysięgą, że według jego najlepszej wiedzy zapis elektroniczny zawierający testament elektroniczny był przez cały czas przed przedłożeniem go sądowi pod opieką kwalifikowanego opiekuna zgodnie z art 732.524 *Florida Statutes* i że testament elektroniczny nie został w żaden sposób zmieniony od daty jego sporządzenia.

[30] Zob. szerzej: *J. Shifrin*, HB 409, A Drastic Departure From Florida's Traditional Stance On Will Execution Formalities, Journal of Technology Law & Policy 2021, Nr 1 (24), s. 83-102.

Florida Statutes stanowi, że testamenty elektroniczne mogą być przechowywane wyłącznie u kwalifikowanego opiekuna (*qualified custodian*). Zgodnie z art. 732.524 *Florida Status* kwalifikowanym opiekunem może być osoba fizyczna lub osoba prawna spełniająca podwyższone wymagania technologiczne pozwalające na sprawowanie pieczy nad testamentem. Ponadto taka osoba musi:

- mieć miejsce zamieszkania lub główne miejsce prowadzenia działalności na Florydzie;
- stosować bezpieczny system do przechowywania i utrzymywania testamentów elektronicznych, rejestrów i potwierdzeń, w tym kopii nagrania ze sporządzenia w sposób zdalny testamentu notarialnego;
- umożliwiać dostęp do posiadanych danych wyłącznie osobom upoważnionym i właściwym sądom;
- złożyć testament elektroniczny w odpowiednim sądzie po śmierci spadkodawcy;
- przestrzegać określonych zasad niszczenia i przekazywania testamentów elektronicznych i związanych z nimi dokumentów;
- ponosić odpowiedzialność za szkody powstałe w wyniku utraty lub zniszczenia testamentu elektronicznego i sporządzonych nagrań[31].

Rozwiązanie obowiązujące na Florydzie stanowi połączenie testamentu sporządzonego w formie elektronicznej i „tradycyjnego" testamentu notarialnego. Testament ten można obrazowo określić jako testament notarialny sporządzony za pomocą środków porozumiewania się na odległość. Prawodawca stanu Floryda nie tyle stworzył nową formę testamentu co pozwolił na sporządzenie testamentu w dotychczasowej formie, lecz przy wykorzystaniu nowych technologii.

2.4.6. *Electronic Wills and Remote Witnesses Act* (Illinois)

Sporządzenie testamentu w formie elektronicznej jest dopuszczalne także w stanie Illinois, na podstawie ustawy z dnia 26 czerwca 2021 roku o testamentach elektronicznych i zdalnych świadkach (*Electronic Wills and Remote Witnesses Act*)[32]. Ustawa ta reguluje podpisywanie testamentów elektronicznych (sekcja 5-5), odwołanie testamentu elektronicznego (art. 5 sekcja 5-10), wydawanie nakazów dla opiekuna konta w celu ujawnienia

[31] 2022 Florida Statutes <https://flsenate.gov/laws/statutes> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[32] Electronic Wills and Remote Witnesses Act (Public Act 102 - 0167) <https://www.ilga.gov/legislation/publicacts/102/PDF/102-0167.pdf> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

aktywów cyfrowych w celu uzyskania elektronicznego testamentu z konta zmarłego użytkownika (art. 5 sekcja 5-15), sporządzanie uwierzytelnionych papierowych kopii zapisu elektronicznego (art. 10), pełnienie funkcji świadka testamentu w sposób zdalny (art. 15 sekcja 15-5), zdalne poświadczanie testamentu przez świadka lub notariusza (art. 15 sekcja od 15-10 do 15-20) oraz kwestie procesowe związane z przeprowadzaniem postępowania o stwierdzenie nabycia spadku na podstawie testamentu elektronicznego (art. 20).

Aby testament elektroniczny był ważny na mocy ustawy o testamentach elektronicznych i zdalnych świadkach, musi być sporządzony przez spadkodawcę lub przez inną osobę w obecności spadkodawcy i na jego polecenie oraz poświadczony w obecności spadkodawcy przez co najmniej dwóch wiarygodnych świadków (art. 5 sekcja 5-5 lit. a). Spadkodawca może podpisać testament elektroniczny swoim podpisem elektronicznym lub może polecić innej osobie podpisanie testamentu elektronicznego w jego obecności. Osoba podpisująca na polecenie spadkodawcy nie może być świadkiem poświadczającym, wskazanym w testamencie beneficjentem spadku ani małżonkiem lub zstępnym osoby wskazanej w testamencie jako beneficjent spadku (art. 5 sekcja 5-5 lit. b). Każdy świadek podpisuje testament elektroniczny podpisem elektronicznym w obecności spadkodawcy, po tym jak zobaczy, że spadkodawca złożył podpis, zobaczy, że spadkodawca polecił innej osobie w obecności spadkodawcy złożyć podpis lub zobaczy, że spadkodawca potwierdził jako własny podpis złożony przez osobę trzecią (art. 5 sekcja 5-5 lit. c).

Testament może zostać również sporządzony poprzez poświadczenie na odległość (*remote attestation for will*). Aby testament poświadczony za pośrednictwem komunikacji audio-wideo był ważny, musi wskazywać stan Illinois jako miejsce wykonania, być podpisany przez spadkodawcę lub przez inną osobę na polecenie spadkodawcy i w jego obecności oraz być poświadczony w obecności spadkodawcy przez co najmniej dwóch wiarygodnych świadków, którzy znajdują się w Stanach Zjednoczonych w czasie poświadczenia (art. 15 sekcja 15-10 lit. a). Testamentem poświadczanym za pomocą komunikacji audio-wideo może być testament elektroniczny, papierowa kopia testamentu elektronicznego lub dokument papierowy. Testament elektroniczny, który jest poświadczany, jest pojedynczym dokumentem zawierającym wszystkie strony z podpisami, klauzule poświadczeniowe i oświadczenia stanowiące część testamentu. Testament będący kopią testamentu elektronicznego lub dokumentem papierowym może posiadać odrębne strony podpisu, klauzule atestacyjne lub oświadczenia będące zapisami elektronicznymi lub dokumentami papierowymi. Oddzielne strony z podpisami, klauzulami atestacyjnymi lub oświadczeniami mogą być rozdane świadkom przed połączeniem audio-wideo (art. 15 sekcja 15-10 lit. b). Spadkodawca podpisuje

testament lub poleca podpisanie osobie w jego obecności. Osoba podpisująca na polecenie spadkodawcy nie może być świadkiem poświadczającym, osobą wskazaną w testamencie jako beneficjent spadku, małżonkiem lub dzieckiem osoby wskazanej w testamencie jako beneficjent spadku (art. 15 sekcja 15-10 lit. c). Podczas połączenia audio-wideo:

- świadek ustala tożsamość spadkodawcy (art. 15 sekcja 15-10 lit. d pkt. 1);
- spadkodawca podpisuje testament, poleca podpisanie testamentu innej osobie w jego obecności lub potwierdza złożony na testamencie podpis jako własny (art. 15 sekcja 15-10 lit. d pkt. 2); oraz
- świadek poświadcza testament w obecności spadkodawcy (art. 15 sekcja 15-10 lit. d pkt. 3).

Jeżeli testament składa się z odrębnych stron podpisu, klauzul atestacyjnych lub oświadczeń stanowiących część testamentu, spadkodawca lub osoba wyznaczona przez spadkodawcę dołącza podpisaną przez świadka stronę podpisu, klauzulę atestacyjną lub oświadczenie stanowiące część testamentu lub ich kopię do dokumentu papierowego zawierającego podpis spadkodawcy lub papierowej kopii testamentu elektronicznego w terminie 10 dni roboczych od dnia poświadczenia (art. 15 sekcja 15-10 lit. e).

Ustawa zawiera także szereg definicji legalnych (art. 1 sekcja 1-20) precyzujących znaczenie użytych pojęć. W szczególności należy wskazać, iż w omawianej ustawie:

- „komunikacja audio-wideo" oznacza komunikację, dzięki której osoba może usłyszeć, zobaczyć i porozumieć się z inną osobą w czasie rzeczywistym za pomocą środków elektronicznych. Upośledzenie wzroku lub słuchu danej osoby nie zabrania ani nie ogranicza możliwości korzystania przez nią z komunikacji audiowizualnej;
- „zapis elektroniczny" oznacza zapis generowany, przekazywany, odbierany lub przechowywany za pomocą środków elektronicznych w celu wykorzystania w systemie informacyjnym lub w celu przekazania z jednego systemu informacyjnego do innego systemu;
- „testament elektroniczny" to testament, który jest tworzony i utrzymywany w formie zapisu elektronicznego zabezpieczonego przed manipulacją;
- „potwierdzenie tożsamości" oznacza proces lub usługę, za pomocą której osoba trzecia potwierdza tożsamość osoby fizycznej poprzez uzyskanie informacji osobowych z publicznych i zastrzeżonych źródeł danych, w tym: (1) za pomocą dynamicznego uwierzytelniania opartego na wiedzy (*dynamic knowledge-based authentication*), w tym przeglądu informacji osobowych z publicznych lub

zastrzeżonych źródeł danych lub (2) za pomocą analizy danych biometrycznych, w tym m.in. rozpoznawania twarzy, analizy głosu lub analizy odcisków palców;

– „obecność" obejmuje: (1) fizyczną obecność lub (2) przebywanie w innym miejscu fizycznym niż dana osoba, jeśli przy wykorzystaniu komunikacji audio-wideo możliwe jest dowiedzenie się, że osoba ta podpisuje dokument w czasie rzeczywistym[33].

Ustawa wprowadzona w stanie Illinois stwarza możliwość zdalnego podpisywania i poświadczania testamentu. Oprócz autoryzacji testamentów elektronicznych i zdalnego podpisywania, *Electronic Wills and Remote Witnesses Act* przewiduje również warte uwagi rozwiązania pozwalające na weryfikację autentyczności testamentów elektronicznych.

2.4.7. *Senate Bill 36: Wills and Trust Instruments – Electronic Execution* (Maryland)

Rozwiązanie zbliżone do uchwalonego w stanie Floryda zaczęło od dnia 21 kwietnia 2022 roku obowiązywać również w stanie Maryland, na skutek uchwalenia *Senate Bill 36*. Zgodnie z tą ustawą testament można sporządzić na piśmie[34]. Tak przygotowany dokument powinien zostać podpisany przez testatora osobiście lub przez osobę upoważnioną przez testatora w jego jednoczesnej obecności. Następnie oświadczenie woli spadkodawcy powinno zostać poświadczone i podpisane przez dwóch lub więcej świadków w fizycznej lub elektronicznej obecności spadkodawcy, o ile testament elektroniczny lub testament poświadczony na odległość spełnia pewne wymogi określone w art. 4-102 lit. c lub b *Senate Bill 36*.

Zgodnie z 4-102 lit. c *Senate Bill 36* testament elektroniczny lub testament sporządzony przy wykorzystaniu środków porozumiewania się na odległość (*remotely witnessed will*) powinien zostać sporządzony w sposób następujący:

1. w chwili podpisywania testamentu przez spadkodawcę oraz świadków, zarówno spadkodawca jak i świadkowie powinni znajdować się w jednoczesnej fizycznej lub elektronicznej obecności. Ponadto obecny powinien być pełnomocnik nadzorujący (*supervising attorney*), chyba że funkcję tę przyjmie jeden z obecnych świadków,

[33] Electronic Wills and Remote Witnesses Act (Public Act 102 - 0167) <https://www.ilga.gov/legislation/publicacts/102/PDF/102-0167.pdf> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

[34] Senate Bill 36 concerning Wills and Trust Instruments – Electronic Execution (Maryland) <https://legiscan.com/MD/text/SB36/id/2462489> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

2. w chwili sporządzania testamentu testator powinien być rezydentem stanu Maryland lub znajdować się fizycznie w tym stanie,
3. każdy ze świadków znajdujących się w elektronicznej obecności spadkodawcy, gdy świadek poświadcza i podpisuje testament lub składa elektroniczny podpis na testamencie, musi być mieszkańcem Stanów Zjednoczonych i znajdować się fizycznie w Stanach Zjednoczonych w czasie, gdy poświadcza i podpisuje testament,
4. spadkodawca i świadkowie muszą złożyć swoje podpisy na tym samym testamencie lub jego odpowiedniku,
5. pełnomocnik nadzorujący powinien następnie stworzyć testament poświadczony (*certified will*), zawierający:
    a. prawdziwą, kompletną i dokładną papierową wersję wszystkich stron testamentu wraz z oryginalnymi podpisami lub podpisami elektronicznymi spadkodawcy i wszystkich świadków,
    b. podpisany oryginał papierowego poświadczenia przez pełnomocnika nadzorującego, stwierdzającego datę, w której pełnomocnik nadzorujący obserwował podpisanie testamentu przez spadkodawcę i świadków oraz, że: (1) poświadczony testament zawiera prawdziwą, pełną i dokładną wersję papierową wszystkich stron testamentu; (2) podpisy zawarte w poświadczonym testamencie są podpisami oryginalnymi każdej ze stron podpisujących ten sam testament w formie papierowej lub jego dowolny odpowiednik lub są podpisami elektronicznymi każdej ze stron podpisujących ten sam testament elektroniczny lub jego dowolny odpowiednik; (3) spadkodawca i każdy ze świadków podpisał ten sam testament lub jego dowolny odpowiednik. Ponadto pełnomocnik nadzorujący powinien wskazać: (4) tożsamość każdego świadka oraz to, że każdy świadek, który nie był w fizycznej obecności spadkodawcy, gdy świadek poświadczał i podpisywał testament lub składał podpis elektroniczny na testamencie, był mieszkańcem Stanów Zjednoczonych i fizycznie znajdował się w Stanach Zjednoczonych w czasie, gdy świadek poświadczał i podpisywał testament; (5) tożsamość testatora oraz fakt, że testator był rezydentem państwa lub znajdował się w nim fizycznie w czasie, gdy podpisywał testament.

Art. 4-102 lit. d *Senate Bill 36* przewiduje także możliwość samodzielnego sporządzenia certyfikowanego testamentu przez testatora. W takim przypadku, zgodnie z art. 4-102 lit. d pkt. 3, ppkt 2 *Senate Bill 36* dla ważności testamentu konieczny jest oryginał papierowego poświadczenia podpisany i potwierdzony przez spadkodawcę w fizycznej lub elektronicznej obecności notariusza, który nie może być jednym ze świadków[35].

2.4.8. Uniform Electronic Wills Act

W lipcu 2019 roku *Uniform Law Commission*[36] sfinalizowała *Uniform Electronic Wills Act* (UEWA). Celem UEWA jest umożliwienie wykonania testamentu drogą elektroniczną przy jednoczesnym zachowaniu zabezpieczeń przewidzianych przez dotychczasowe prawo testamentowe oraz umożliwienie stworzenia ważnego testamentu elektronicznego i wykonania go bez konieczności przeprowadzania długotrwałej rozprawy sądowej w celu ustalenia ważności dokumentu. UEWA „wprowadza planowanie spadkowe w erę cyfrową poprzez umożliwienie wykonania testamentu drogą elektroniczną przy jednoczesnym zachowaniu zabezpieczeń prawnych zapewniających autentyczność testamentu"[37].

Zdaniem autorów UEWA jest aktem prawnym, który:

- unowocześnia prawo, gdyż tradycyjne wymagania dotyczące wykonania testamentu uniemożliwiają sądom uznanie i egzekwowanie testamentów elektronicznych, co jest anomalią w erze Internetu, gdzie elektroniczne dokumenty prawne i podpisy są powszechne;
- zachęci więcej osób do sporządzenia testamentu, ponieważ mniej niż połowa Amerykanów przygotowuje testament, a zbyt wielu z tych, którzy to robią, nigdy go nie podpisuje. UEWA zachęci do prawidłowego sporządzenia testamentu poprzez wyeliminowanie konieczności osobistego spotkania w celu podpisania dokumentów. Pozwoli również wykwalifikowanym profesjonalistom na oferowanie

[35] Senate Bill 36 concerning Wills and Trust Instruments – Electronic Execution (Maryland) <https://legiscan.com/MD/text/SB36/id/2462489> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[36] Uniform Law Commission z siedzibą w Chicago w stanie Illinois, znana również jako National Conference of Commissioners on Uniform State Laws (NCCUSL), jest założonym w 1892 r. stowarzyszeniem non-profit, którego celem jest zapewnienie stanom USA (oraz Dystryktowi Kolumbii, Puerto Rico i Wyspom Dziewiczym USA) dobrze zbadanych i opracowanych ustaw modelowych, mających zapewnić jasność i stabilność różnych jurysdykcji stanowych w krytycznych obszarach prawa. ULC promuje uchwalanie jednolitych aktów w tych obszarach prawa stanowego, w których jednolitość jest pożądana i praktyczna. Zob. szerzej <https://www.uniformlaws.org/aboutulc/overview> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[37] Summary: Uniform Electronic Wills Act <https://www.uniformlaws.org/viewdocument/enactment-kit-82> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

usług planowania spadkowego online osobom, które w przeciwnym razie nie miałyby do takich usług dostępu;

- jest sprawiedliwy i bezstronny, gdyż jest aktem prawnym neutralnym technologicznie, promuje konkurencję i wybór dla konsumentów, pozwalając każdej wykwalifikowanej osobie lub firmie oferować usługi planowania spadkowego online. Po prostu modernizuje i dostosowuje istniejące wymagania ustawy o testamentach, bez zalecania stosowania konkretnych technologii. Prawo nie będzie wymagało zmian, aby dostosować się do przyszłego postępu technologicznego;
- rozwiązuje problemy związane z uznawaniem testamentów w różnych stanach USA[38].

UEWA została uchwalona m.in. w stanach: Kolorado, Północna Dakota, Utah i stanie Waszyngton[39]. W stanach Idaho i Wirginia wprowadzenie UEWA jest rozważane[40].

Modelowa regulacja formułująca wymagania formalne testamentu elektronicznego została zawarta w propozycji przepisu sekcji 5 UEWA. Przepis ten brzmi następująco:

„Sekcja 5. Sporządzenie Testamentu Elektronicznego

a) z zastrzeżeniem sekcji 8(d)[i z wyjątkiem postanowień sekcji 6], testament elektroniczny musi być:
    1. zapisem, który można odczytać jako tekst w momencie podpisywania zgodnie z ust. 2
    2. podpisanym przez:
        A. spadkodawcę; lub
        B. inną osobę fizyczną w imieniu spadkodawcy, w jego fizycznej obecności i na polecenie spadkodawcy; oraz
    3. [alternatywnie:
        A. podpisany w fizycznej (lub elektronicznej) obecności spadkodawcy przez co najmniej dwie osoby (z których każda jest mieszkańcem stanu i fizycznie znajduje się w stanie na stronie

[38] Why your state should adopt the Uniform Electronic Wills Act <https://www.uniformlaws.org/viewdocument/enactment-kit-82> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

[39] Zob. § 15-12-1501 i n. Colorado Revised Statutes, <https://leg.colorado.gov/agencies/office-legislative-legal-services/colorado-revised-statutes> [data dostępu: 22.05.2023 r.]; sekcja 30.1-01-01 i n. North Dakota Century Code <https://ndlegis.gov/general-information/north-dakota-century-code/index.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.]; § 75-2-1401 i n. Utah Code <http://le.utah.gov/xcode/code.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.]; Senate Bill 5132 - 2021 - 22 concerning trusts and testates (Waszyngton) <https://app.leg.wa.gov/billsummary?Year=2021&BillNumber=5132> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

[40] Zob. szerzej: *A.J. Hirsch*, Models of Electronic-Will…, op. cit., s. 165-166.

w momencie podpisywania) w rozsądnym czasie po złożeniu podpisu:

I. zgodnie z ust. 2

II. potwierdzeniu przez spadkodawcę podpisania testamentu zgodnie z ust. 2 lub uznaniu przez spadkodawcę testamentu; lub

B. potwierdzony przez spadkodawcę w fizycznej (lub elektronicznej) obecności notariusza lub innej osoby uprawnionej do sporządzania aktów notarialnych elektronicznie;

b) zamiar spadkodawcy, aby rekord sporządzony na podstawie podsekcji a) (1) był jego testamentem elektronicznym, może być ustalony na podstawie dowodów zewnętrznych".

Ponadto UEWA zawiera regulacje pozwalające na „uzdrowienie" wadliwie sporządzonych testamentów elektronicznych poprzez możliwość uznania, iż błąd popełniony przez spadkodawcę przy sporządzaniu testamentu jest nieszkodliwy (*harmless error*). Instytucja nieszkodliwego błędu zawarta została w propozycji przepisu sekcji 6 UEWA. Przepis ten brzmi następująco:

„Sekcja 6. Nieszkodliwy błąd

Rekord możliwy do odczytania jako tekst, który nie został sporządzony zgodnie z sekcją 5(a), uznaje się za zgodny z sekcją 5(a), jeżeli wnioskodawca wykaże za pomocą jasnych i przekonujących dowodów, że zamiarem zmarłego było, aby rekord był:

1. testamentem zmarłego;
2. częściowym lub całkowitym odwołaniem testamentu zmarłego;
3. uzupełnieniem lub zmianą testamentu spadkodawcy; lub
4. częściowy lub całkowitym ożywieniem uprzednio odwołanego testamentu spadkodawcy lub jego części".

W sekcji 7 UEWA zawarte zostały również regulacje dotyczące odwołania testamentu elektronicznego. Przepis ten brzmi następująco:

„Sekcja 7. Odwołanie.

a) Poprzez testament elektroniczny możliwe jest odwołanie całości lub części poprzedniego testamentu.

b) Całość lub część testamentu elektronicznego może zostać odwołana poprzez:

1. późniejszy testament, który odwołuje całość lub część testamentu elektronicznego wyraźnie lub przez niezgodność z poprzednim testamentem; lub
2. czynność fizyczną, jeżeli zostanie ustalone na podstawie zebranych dowodów, że testator, z zamiarem odwołania całości lub części testamentu, wykonał czynność lub polecił innej osobie, która wykonała czynność dotycząca testamentu w fizycznej obecności spadkodawcy”[41].

Należy zgodzić się ze stanowiskiem *Uniform Law Commission*, że UEWA modernizuje i dostosowuje istniejące regulacje spadkowe do czasów współczesnych. Projekt ten stanowi znakomity przykład tego, jak mogłaby wyglądać w przyszłości regulacja dotycząca form testamentu na poziomie prawa wspólnotowego. UEWA w istocie proponuje pewien fundament regulacji prawnospadkowej, pozostawiając poszczególnym stanom pewną dowolność w wyborze szczegółów formy testamentu elektronicznego np. odnośnie do obecności świadków. Prawodawca stanowy może więc wybrać wersję ustawy, która wymaga, aby świadkowie byli fizycznie obecni przy spadkodawcy w momencie składania podpisu lub wersję, która pozwala na pełnienie funkcji świadka w sposób zdalny, bez fizycznej obecności. Regulacja ta pozostawia także dowolność w wyborze konkretnych technologii pozwalających na sporządzenie testamentu, co jest podejściem właściwym w kontekście dynamicznego rozwoju w tym zakresie. Ponadto UEWA rozwiązuje problemy związane z uznawaniem testamentów w różnych stanach, gdyż przewiduje stosunkowo proste rozwiązanie tego problemu polegające na tym, że stany przyjmujące UEWA uznają testament sporządzony zgodnie z prawem innego stanu, jeżeli spadkodawca znajdował się fizycznie w innym stanie lub był jego rezydentem w czasie, gdy testament został podpisany.

2.5. Kanada

Możliwość sporządzenia testamentu w formie elektronicznej występuje także w jednej z prowincji Kanady, tj. Kolumbii Brytyjskiej. Stało się to na mocy ustawy *Wills, Estates and Succession Amendment Act, 2020*, która weszła w życie 1 grudnia 2021 roku[42]. Na skutek wprowadzonej nowelizacji testamenty mogą być podpisane i przechowywane całkowicie

[41] Uniform Electronic Wills Act, <https://www.uniformlaws.org/viewdocument/enactment-kit-82> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[42] Bill 21: Wills, Estates and Succession Amendment Act, <https://www.bclaws.gov.bc.ca/civix/document/id/bills/billsprevious/5th41st:gov21-3> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

cyfrowo. Nie są potrzebne drukowane oryginały, papierowe kopie ani nawet podpisy odręczne. Zarówno spadkodawca jak i świadkowie mogą podpisać testament za pomocą podpisu elektronicznego. Testament elektroniczny może być następnie przechowywany na prywatnym urządzeniu elektronicznym lub w dedykowanym repozytorium elektronicznym (np. opartym o technologie chmurowe).

Kwestie dotyczące sporządzenia testamentu w Kolumbii Brytyjskiej uregulowane są w dziale pierwszym części czwartej *Wills, Estates and Sucession Act* (WESA)(art. 35.1-40)[43]. Zgodnie z art. 37 ust. 1 lit. a-c WESA, aby testament był ważny musi być sporządzony w formie pisemnej (*in writing*), podpisany przez testatora oraz dwóch świadków znajdujących się w obecności testatora. Jednakże, zgodnie z dodanym na skutek nowelizacji, art. 37 ust. 3 WESA wymóg pisemności określony ust. 1 lit a WESA jest spełniony także, jeżeli testament jest sporządzony w formie elektronicznej.

Nowelizacji WESA wprowadziła także szereg definicji legalnych w zakresie pojęcia związanych ze sporządzeniem testamentu elektronicznego. Zgodnie z art. 35.1 ust. 1 WESA:

1. „porozumiewać się" oznacza porozumiewać się za pomocą technologii komunikacji audiowizualnej, w tym technologii wspomagającej dla osób niedosłyszących lub niedowidzących, która umożliwia osobom porozumiewanie się ze sobą poprzez wzajemne słyszenie i widzenie;
2. „elektroniczny" oznacza stworzony, zapisany, przekazany lub przechowywany w formie cyfrowej lub innej niematerialnej za pomocą środków elektronicznych, magnetycznych lub optycznych lub za pomocą innych podobnych środków;
3. „forma elektroniczna", w odniesieniu do testamentu elektronicznego, oznacza formę, która:
    a. jest zapisana lub przechowywana elektronicznie,
    b. może być odczytana przez osobę fizyczną oraz
    c. może być odtworzona w widocznej formie;
4. „obecność elektroniczna" oznacza okoliczności, w których 2 lub więcej osób w różnych miejscach komunikuje się jednocześnie w stopniu podobnym do komunikacji, która miałaby miejsce, gdyby wszystkie osoby były fizycznie obecne w tym samym miejscu;

[43] Wills, Estates and Sucession Act (Kolumbia Brytyjska) <https://www.bclaws.gov.bc.ca/civix/document/id/complete/statreg/09013_01> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

5. „podpis elektroniczny” oznacza informacje w formie elektronicznej, które osoba stworzyła lub przyjęła w celu podpisania rekordu i które znajdują się w rekordzie, są do niego dołączone lub z nim powiązane.

Ponadto zgodnie z sekcją 35.1 ust. 2 WESA uznaje się, że rekord w postaci elektronicznej nie może być utrwalony, przechowywany lub odtwarzany, jeżeli osoba przekazująca rekord uniemożliwia jego utrwalenie, przechowywanie lub odtwarzanie przez odbiorcę.

Zgodnie a art. 35.2 WESA Wymóg, aby dana osoba podjęła działanie w obecności innej osoby lub gdy inne osoby są obecne w tym samym czasie, jest spełniony, gdy osoby te są obecne elektronicznie lub niektóre osoby są obecne fizycznie, a inne elektronicznie. Jeżeli w momencie sporządzania testamentu testator i świadkowie są obecni przy sobie drogą elektroniczną, testament może zostać sporządzony poprzez podpisanie kompletnych i identycznych odpowiedników (kopii) testamentu. Kopie testamentu we wzajemnych egzemplarzach uważa się za identyczne, nawet jeśli istnieją nieistotne różnice w formacie kopii.

Testament elektroniczny jest ostatecznie uznany za podpisany, jeżeli podpis elektroniczny znajduje się w testamencie, jest do niego dołączony lub z nim powiązany w taki sposób, że jest oczywiste, iż testator zamierzał nadać moc prawną całemu testamentowi (art. 35.3 pkt 3 WESA).

Wskazuje się, że sporządzenie testamentu elektronicznego w Kolumbii Brytyjskiej może nastąpić w szczególności na jeden z dwóch sposobów[44]. Po pierwsze testament elektroniczny można sporządzić w ten sposób, że spadkodawca i dwaj świadkowie znajdą się fizycznie w tym samym pomieszczeniu. Korzystając z jednego urządzenia elektronicznego, na którym zapisany będzie plik PDF zawierający rozrządzenia *mortis causa*, testator podpisze testament w fizycznej obecności dwóch świadków (np. palcem lub rysikiem) a następnie tak przygotowany plik PDF podpisze każdy ze świadków w fizycznej obecności testatora. Drugi sposób sporządzenia testamentu elektronicznego polega na tym, że spadkodawca wraz z dwoma świadkami, fizycznie znajdą się co prawda w różnych lokalizacjach, ale w tym samym „pokoju” wideokonferencyjnym. Testator korzystając z funkcji współdzielenia ekranu na platformie wideokonferencyjnej w czasie rzeczywistym udostępni (wyświetli) świadkom testament. Następnie testator podpisze testament podpisem elektronicznym w sposób pozwalający zaobserwować świadkom złożenie podpisu na dokumencie. W dalszej kolejności

[44] Electronic wills are here in BC – but should you make one? z 26.01.2022 r., <https://www.millerthomson.com /en/publications/communiques-and-updates/wealth-matters/january-26-2022-wealth/electronic-wills-british-columbia/> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

pierwszy świadek udostępni swój ekran wszystkim osobom znajdującym się w „pokoju" wideokonferencyjnym i podpisze testament (lub jego odpowiednik) podpisem elektronicznym w wirtualnej obecności wszystkich. Następnie drugi świadek udostępni swój ekran i zrobi to samo.

W doktrynie kanadyjskiej sygnalizowane są wątpliwości związane ze stosowaniem wprowadzonych przepisów w praktyce, co wynika z innowacyjności wprowadzonych rozwiązań. Jednocześnie podkreśla się, że testamenty elektroniczne będą atrakcyjną opcją dla wielu osób, wśród których wymienia się w szczególności osoby mieszkające na co dzień za granicą, ale także osoby chore, izolujące się, hospitalizowane oraz mieszkające w domach opieki długoterminowej z ograniczeniami odwiedzin. Dostrzega się również, że testamenty elektroniczne są logicznym, wręcz nieuniknionym, kolejnym krokiem w modernizacji i cyfryzacji czynności prawnych *mortis causa*[45].

Należy także zaznaczyć, że wprowadzenie testamentów elektronicznych rozważane jest także w innych prowincjach Kanady, m.in. w Saskatchewan, gdzie 28 listopada 2022 roku miało miejsce pierwsze czytanie nowelizacji ustawy o testamentach (*The Wills Amendment Act, 2022*), wprowadzającej rozwiązania zbliżone do tych, które obowiązują w Kolumbii Brytyjskiej[46].

2.6. Chiny

W dniu 1 stycznia 2021 roku wszedł w życie kodeks cywilny Chin, uchwalony 28 maja 2020 roku, zawierający m.in. regulacje prawnospadkowe[47]. Przepisy dotyczące form testamentu zawarte zostały w rozdziale III („Dziedziczenie testamentowe i darowizna na wypadek śmierci") księgi szóstej („Prawo spadkowe"). Na szczególną uwagę zasługuje forma testamentu uregulowana w art. 1137 kodeksu cywilnego Chin. Przepis ten pozwala na sporządzenie testamentu w formie nagrania audio lub wideo.

Zgodnie z art. 1137 kodeksu cywilnego Chin, testament sporządzony w formie nagrania audio lub wideo powinien być poświadczony przez dwóch lub więcej świadków. Spadkodawca

[45] British Columbia Allows Electronic Wills – A Glimpse Into Ontario's Future? z 23.05.2022 r. <https://www.mondaq.com/canada/wills-intestacy-estate-planning/1195048/british-columbia-allows-electronic-wills-a-glimpse-into-ontario39s-future> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

[46] New Legislation Allows for Electronic Wills, Improves Justice Accessibility z 28.11.2022 r. <https://www.saskatchewan.ca/government/news-and-media/2022/november/28/new-legislation-allows-for-electronic-wills-improves-justice-accessibility> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

[47] Civil Code of the People's Republic of China <http://www.npc.gov.cn/englishnpc/c23934/202012/f627aa3a4651475db936899d69419d1e/files/47c16489e186437eab3244495cb47d66.pdf> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

i świadkowie utrwalają na nagraniu swoje nazwiska lub podobiznę oraz określają rok, miesiąc i dzień jego sporządzenia[48]. Nie jest jednak tak, że każdy może być świadkiem takiego testamentu.

Zgodnie z art. 1140 kodeksu cywilnego Chin nie jest uprawniona do występowania w charakterze świadka testamentu:

1. osoba niemająca zdolności do czynności prawnych lub mająca ograniczoną zdolność do czynności prawnych albo osoba z innych względów niekompetentna do poświadczenia testamentu;
2. spadkobierca lub beneficjent testamentu;
3. osoba powiązania ze spadkobiercą lub beneficjentem testamentu[49].

Wprowadzona do kodeksu cywilnego Chin regulacja w zakresie możliwości sporządzania testamentu w formie nagrania audio lub wideo jest nowatorskim podejściem kształtowania formy rozrządzeń *mortis causa*. Jednakże, o ile samo wprowadzenie tego rodzaju formy należy ocenić pozytywnie, to wątpliwości budzić może ostateczny kształt art. 1137 kodeksu cywilnego Chin. Z uwagi na jego lapidarność wywołuje wątpliwości w zakresie technicznych aspektów sporządzania testamentu w tej formie, pozostawiając to zagadnienie ocenie sądu.

2.7. Podsumowanie

Wielu prawodawców, dostrzegając możliwości i wyzwania wynikające z postępu technologicznego, podjęło inicjatywę zmian legislacyjnych w celu uwspółcześnienia dostępnego katalogu form testamentu. Wprowadzili przepisy, które umożliwiają sporządzenie testamentu w formie elektronicznej lub przy wykorzystaniu nowoczesnych rozwiązań (np. przy wykorzystaniu środków porozumiewania się na odległość). Mimo, że nie wszystkie próby zakończyły się wprowadzeniem nowych form testamentów do systemu prawa (np. we Francji i Szwajcarii), to kierunek zmian prawa spadkowego jest wyraźny.

Analiza prawnoporównacza rozwiązań stosowanych przez prawodawców zagranicznych ma na celu nie tylko ukazanie kierunku, w jakim rozwija się prawo spadkowe,

[48] W oficjalnym tłumaczeniu przepis ten brzmi: A will made in the form of an audio or video recording shall be attested by two or more witnesses. The testator and the witnesses shall record their names or likeness in the recording and specify the year, month, and day of its making.

[49] W oficjalnym tłumaczeniu przepis ten brzmi: None of the following persons is eligible to act as a witness to a will: (1) a person with no or limited capacity for performing civil juristic acts, or a person otherwise incompetent to attest a will; (2) a successor or a donee-by-will; or (3) a person having an interest with a successor or a donee-by-will.

ale przede wszystkim dostarczenie inspiracji dla polskiego prawodawcy przy tworzeniu regulacji dotyczącej nowej formy testamentu. Znajomość przepisów obowiązujących w zagranicznych systemach prawa może dostarczyć cennych wskazówek dotyczących skutecznych i działających w praktyce instrumentów prawnych. W rezultacie, przy projektowaniu przyszłej regulacji testamentu w Kodeksie cywilnym, polski prawodawca może czerpać z zagranicznych rozwiązać, dostosowując je do specyfiki polskiego systemu prawnego i oczekiwań społecznych. Tym samym wnioski płynące z analizy rozwiązań zagranicznych mogą pomóc w uwspółcześnieniu zawartego w Kodeksie cywilnym katalogu form testamentów i dostosowaniu go do potrzeb i możliwości współczesnych testatorów.

3. Propozycja przyszłej regulacji ustawowej testamentu elektronicznego w Kodeksie cywilnym

3.1. Propozycja nowego przepisu Kodeksu cywilnego

Nowa forma testamentu powinna być spójna z obowiązującymi przepisami prawa spadkowego i zostać zaprojektowana jako jedna ze zwykłych form testamentu, stanowiąca w szczególności alternatywę dla testamentu własnoręcznego. Nową formę należy zatem ukształtować tak, by miała charakter prywatny, dając testatorowi swobodę odnośnie do informowania kogokolwiek o fakcie sporządzenia testamentu oraz o jego treści.

Niezbędne jest, by istniała możliwość odtworzenia woli spadkodawcy, tak jak i sposobność potwierdzenia jego tożsamości. Testament musi więc zostać utrwalony na nośniku informacji i to w taki sposób, by możliwe było zapoznanie się z jego treścią po śmierci spadkodawcy.

Należy pozostawić testatorowi swobodę co do obecności świadków podczas sporządzania testamentu. Tym samym ważność testamentu sporządzonego w nowej formie nie powinna być uzależniona od obecności jakichkolwiek osób. Osobisty charakter czynności testowania, jak i możliwe zniekształcenia ostatniej woli pojawiające się na tym tle przemawiają właśnie za takim rozwiązaniem. Sporządzanie testamentu bez udziału świadków ma na celu zapewnienie pełnej swobody i prywatności testatora w kwestii wyrażania swojej ostatniej woli. Testator może w takim przypadku swobodnie określić treść swojego testamentu zgodnie z własnymi życzeniami i przemyśleniami, bez ingerencji innych osób lub może sporządzić testament w obecności innych osób, gdy sobie tego życzy.

Nowa forma testamentu powinna być dostosowana do potrzeb i oczekiwań testatorów, ale jednocześnie zachować odpowiedni poziom formalizmu dla ważności testamentu. Zapewnienie praktyczności i stosowalności w codziennym życiu powinno iść w parze z zapewnieniem ochrony prawnej dla rozrządzeń testatora. Zatem jedną z cech nowej formy testamentu, podobnie jak ma to miejsce w przypadku aktualnego katalogu form testamentu, powinien być formalizm. Mając jednak na uwadze użyteczność i stosowalność tej instytucji w praktyce, nie należy posuwać poziomu formalizmu dalej niż jest to konieczne. Najwłaściwsze jest więc podejście polegające na zaprojektowaniu nowej formy testamentu w taki sposób, by wskazywała pewne wymogi co do ważności testamentu, pozostawiając jednocześnie testatorowi pewną swobodę w wyborze konkretnego sposobu jego sporządzenia[50].

Mając zaś na uwadze, że funkcję jaką niegdyś pełniło pismo własnoręczne, realizują dzisiaj nowoczesne nośniki danych, nowa forma testamentu powinna być formą elektroniczną, tworzoną na cyfrowym nośniku informacji.

Zrealizowanie przedstawionych założeń mogłoby nastąpić poprzez wprowadzenie do Kodeksu cywilnego następującego przepisu[51]:

„§ 1. Spadkodawca może sporządzić testament poprzez utrwalenie swojej ostatniej woli w postaci cyfrowej na nośniku informacji w sposób umożliwiający zapoznanie się z treścią testamentu (testament elektroniczny).

§ 2. Testament elektroniczny powinien zawierać datę oraz:

1) zostać sporządzony poprzez wykorzystanie do jego sporządzenia co najmniej dwóch biometrycznych cech spadkodawcy;
2) zawierać podpis elektroniczny spadkodawcy i zostać sporządzony poprzez wykorzystanie do jego sporządzenia co najmniej jednej biometrycznej cechy spadkodawcy.

§ 3. Jednakże brak daty nie pociąga za sobą nieważności testamentu elektronicznego, jeżeli nie wywołuje wątpliwości co do zdolności spadkodawcy do sporządzenia testamentu, co do treści testamentu lub co do wzajemnego stosunku kilku testamentów."

Ponadto konieczne byłoby zmodyfikowanie podstaw prawnych funkcjonowania notarialnego rejestru testamentów (NORT), przede wszystkim poprzez uzupełnienie § 1 ust. 2

[50] Podobnie jak to czyni art. 949 § 1 k.c. wskazując jedynie, że testament własnoręczny powinien być napisany w całości pismem ręcznym, podpisany i opatrzony datą. Natomiast wybór nośnika, na którym testament własnoręczny zostanie sporządzony oraz narzędzia pisarskiego pozostaje w gestii testatora.

[51] Mając na uwadze konieczność uwzględnienia specjalistycznej wiedzy z zakresu informatyki oraz systemów bezpieczeństwa Autor wyraża podziękowania za konsultację merytoryczną w zakresie omawianych rozwiązań Dyrektorowi ds. Rozwoju Systemów Transmisji Danych Alior Banku, Panu Krzysztofowi Niziołkowi.

uchwały Krajowej Rady Notarialnej z dnia 4 czerwca 2011 roku w sprawie utworzenia rejestru testamentów i zasad jego funkcjonowania w ten sposób, iż należałoby przesądzić, że przedmiotem rejestracji w NORT może być także testament sporządzony w sposób zgodny z powyżej proponowanym przepisem, jeżeli jest przechowywany na nośniku przez notariusza. Przepisowi temu można by nadać następujące brzmienie:

„§ 1.

1. Krajowa Rada Notarialna tworzy notarialny rejestr testamentów (NORT).

2. Przedmiotem zarejestrowania w NORT może być:

– testament sporządzony w formie aktu notarialnego (testament notarialny),

– testament własnoręczny, jeżeli jest przechowywany przez notariusza oraz

– testament elektroniczny, jeżeli jest przechowywany na nośniku przez notariusza".

Proponowany przepis dotyczący testamentu elektronicznego powinien znaleźć się oddziale I rozdziału II tytułu III księgi czwartej Kodeksu cywilnego (art. 949 - 951 k.c.). Z uwagi na prywatny charakter testamentu elektronicznego jako najwłaściwsze wydaje się umieszczenie nowego przepisu po testamencie własnoręcznym, lecz przed testamentem notarialnym i allograficznym. Tym samym przepisem dotyczącym testamentu elektronicznego byłby art. 949^1 k.c.

W przypadku decyzji prawodawcy o wprowadzeniu nowej formy testamentu do systemu prawnego, zaprezentowana propozycja przepisu powinna zostać poddana dalszym konsultacjom. Wprowadzenie nowego typu testamentowego jest decyzją o istotnym, wręcz fundamentalnym znaczeniu dla prawa spadkowego. Z tego powodu, ważne jest, aby regulacja dotycząca nowej formy testamentu została dokładnie przeanalizowana i poddana ocenie ze strony różnych ekspertów i grup społecznych. Konsultacje te powinny obejmować nie tylko prawników, ale również ekspertów w dziedzinie cyberbezpieczeństwa, których opinie mogą pomóc w identyfikacji i ocenie zagrożeń związanych z wykorzystaniem nowych technologii w prawie spadkowym oraz w opracowaniu skutecznych strategii ich minimalizacji.

3.2. Sporządzanie testamentu elektronicznego

Regulacja w zaproponowanej treści pozwoliłaby testatorom na dokonywanie rozrządzeń na wypadek śmierci poprzez utrwalenie swojej woli w postaci cyfrowej na dowolnym nośniku informacji. Cyfrowa postać testamentu nakazuje jednak zawęzić katalog nośników do takich, które pozwalają na utrwalenie oświadczenia woli w sposób cyfrowy.

Nośnikami takimi będą w szczególności pamięci typu *flash* lub SSD (dysk twardy komputera, pendrive, karta pamięci) dyski optyczne (płyta CD, DVD, Blu-ray), wirtualne przestrzenie służące do przechowywania danych (tzw. chmura) oraz łańcuch bloków (*blockchain*)[52].

Proponowana regulacja zasadniczo pozostawia dowolność co do formatu zapisu, w którym wola testatora może zostać utrwalona. Utrwalenie oświadczenia woli na wypadek śmierci może więc na jego tle przyjmować dowolną postać. Odtworzenie treści to zaś jakakolwiek możliwość, w świetle wiedzy technicznej, zapoznania się z oświadczeniem woli spadkodawcy. Testament elektroniczny mógłby w szczególności przyjąć postać pliku tekstowego, nagrania dźwiękowego lub audio-wizualnego. Jednakże dla zachowania formy testamentu elektronicznego konieczne byłoby wykorzystanie do jego sporządzenia co najmniej dwóch biometrycznych cech spadkodawcy (§ 1 ust. 1) lub opatrzenie go przez spadkodawcę podpisem elektronicznym i wykorzystanie co najmniej jednej biometrycznej cechy spadkodawcy (§ 1 ust. 2). Wymóg wykorzystania co najmniej dwóch cech biometrycznych jest w sposób modelowy spełniony przy sporządzeniu testamentu w formie nagrania audiowizualnego[53]. Tym samym, mając na względzie popularność i dostępność urządzeń pozwalających na tworzenie nagrań audiowizualnych, tego rodzaju sposób sporządzenia testamentu elektronicznego może okazać się najpopularniejszy, podobnie jak najpopularniejszym sposobem realizowania wymogów testamentu holograficznego stało się spisanie woli długopisem na papierze. Należy jednak pozostawić testatorowi w tym zakresie pewną swobodę. Testator mógłby także sporządzić ważny testament elektroniczny np. w postaci nagrania audio na urządzeniu posiadającym zabezpieczenie biometryczne, wymagającego od testatora autoryzacji np. przy pomocy linii papilarnych, tęczówki oka lub geometrii twarzy.

Wybór cech biometrycznych jest nieprzypadkowy. Właściwości cech biometrycznych sprawiają, że ich wykorzystanie utrudniałoby sfałszowanie testamentu znacznie bardziej niż ma to miejsce w przypadku testamentu własnoręcznego. Chociaż skuteczność biometrii nie jest bezwarunkowa, to uważana jest obecnie za jedną z najbardziej niezawodnych metod uwierzytelniania i weryfikacji tożsamości człowieka[54]. Rozwiązania weryfikacji tożsamości na podstawie metod biometrycznych są dzisiaj powszechne. Wykorzystywane są przede

[52] Na tle rozważań o dokumencie elektronicznym w doktrynie wyrażono w tym zakresie m.in. pogląd, że pojedyncza transakcja, jako najmniejszy do zidentyfikowania element struktury *blockchain*, może stanowić dokument, spełniając tym samym kryteria wskazane w art. 77^3 k.c. – zob. szerzej: *J.J. Szczerbowski*, Sprytne kontrakty a prawo umów – wprowadzenie, Edukacja Prawnicza 2018, Nr 2, s. 8.

[53] Cechy biometryczne, które muszą zostać wykorzystane przy sporządzeniu testamentu w ten sposób to geometria twarzy oraz głos testatora.

[54] *B. Hołyst, J. Pomykała*, Biometria w systemach uwierzytelniania, Biuletyn WAT 2011, Nr 4, s. 420–421.

wszystkim jako sposób kontroli dostępu do zasobów (pomieszczeń, urządzeń, programów, danych), jednocześnie umożliwiają one blokadę nieautoryzowanych prób dostępu. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, skuteczność biometrii można znacząco podnieść przez wprowadzenie pomiaru nie jednej, ale co najmniej dwóch cech biometrycznych. W ten sposób jeszcze bardziej można powiązać daną osobę z dokumentem, którym się ona posługuje[55]. Co więcej, w odróżnieniu od próbek pisma, których pozostawia się coraz mniej, co czyni coraz trudniejszym dowodzenie autentyczności testamentów własnoręcznych, pozostawiane jest coraz więcej próbek cech biometrycznych. W szczególności należy wskazać na nagrania dźwiękowe, audiowizualne oraz zdjęcia. Ponadto coraz więcej używanych na co dzień urządzeń elektronicznych wymaga od użytkownika weryfikacji tożsamości poprzez wykorzystanie linii papilarnych lub geometrii twarzy. By to uczynić użytkownik musi w pierwszej kolejności pozwolić urządzeniu na pobranie danej cechy biometrycznej. Tego rodzaju „skan" byłby następnie przechowywany pamięci urządzenia i wykorzystywany do weryfikacji tożsamości przy każdorazowej próbie dostępu.

Co szczególnie istotne, obecnie w przypadku niemalże każdego testatora możliwe jest uzyskanie wiarygodnej próbki dwóch cech biometrycznych: wizerunku twarzy oraz odcisku palców. Jest tak dlatego, że ich pobranie jest konieczne m.in. do uzyskania polskich dokumentów stwierdzających tożsamość tj. dowód osobisty i paszport[56].

Alternatywnie testator mógłby sporządzić testament elektroniczny przy wykorzystaniu co najmniej jednej cechy biometrycznej, o ile opatrzyłby testament podpisem elektronicznym. Zastosowanie znalazłaby w tym przypadku definicja legalna podpisu elektronicznego przewidziana w rozporządzeniu eIDAS. Tym samym testator mógłby wykorzystać którykolwiek z trzech podpisów elektronicznych, tj. „zwykły" podpis elektroniczny rozumiany jako „dane w postaci elektronicznej, które są dołączone lub logicznie powiązane z innymi danymi w postaci elektronicznej, i które użyte są przez podpisującego jako podpis", zaawansowany podpis elektroniczny lub kwalifikowany podpis elektroniczny. Wykorzystanie podpisu wraz z co najmniej jedną cecha biometryczną pozwalałoby na uzyskanie wysokiego stopnia pewności co do pochodzenia oświadczenia (testamentu) od konkretnej osoby oraz pozwalało na stwierdzenie czy plik tak zabezpieczony podlegał jakimś zmianom.

[55] *R. Lewandowski*, Biometria…, op. cit., s. 156.
[56] Zob. art. 12a ust. 1 pkt. 1 lit. i ustawy z dnia 6 sierpnia 2010 r. o dowodach osobistych (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 671) oraz art. 58 w zw. z art. 2 pkt 3 ustawy z dnia 27 stycznia 2022 r. o dokumentach paszportowych (Dz. U. poz. 350 z późn. zm.).

Mając zaś na uwadze szczególny charakter czynności prawnej jaką jest testament, zwłaszcza jednostronność i skutek *mortis causa*, jako ryzykowne i zbyt liberalne jawi się ograniczenie wymogów formalnych wyłącznie do podpisu elektronicznego. Biorąc pod uwagę rosnącą popularność podpisów elektronicznych, a tym samym coraz większą liczbę dokumentów w formie elektronicznej, w praktyce trudne mogłoby okazać się odróżnienie testamentu od innych pozostawionych przez spadkodawcę dokumentów[57]. Wykorzystanie cechy biometrycznej byłoby więc elementem wyraźnie odróżniającym testament elektroniczny od innych dokumentów. Najprostszym sposobem sporządzenia testamentu w ten sposób byłoby przygotowanie nagrania dźwiękowego zawierającego ustne oświadczenie woli, następnie podpisanego podpisem elektronicznym. Testator mógłby także np. spisać swoją wolę w formie pliku tekstowego, podpisać go podpisem elektronicznym a następnie zabezpieczyć na nośniku danych w sposób wymagający wykorzystania linii papilarnych (np. na przeznaczonym do tego pendrive) w taki sposób, że chociaż każdy mógłby zapoznać się z treścią testamentu, to edytować zawartość nośnika mógłby wyłącznie testator.

Testament elektroniczny powinien także zawierać datę w celu ułatwienia zbadania, czy testator w chwili testowania miał zdolność testowania, a także oceny kolejności sporządzania testamentów, gdy spadkodawca pozostawił ich kilka. Data mogłaby być generowana automatycznie (przy zapisaniu testamentu lub opatrzeniu go podpisem elektronicznym) lub wskazana przez spadkodawcę w treści testamentu. Sposób wskazania daty nie miałby znaczenia. Brak daty oraz sytuacja, w której daty nie dałoby się ustalić, nie powodowałaby automatycznie nieważności testamentu elektronicznego. Stosownie do proponowanej regulacji prawodawca w przypadku testamentu elektronicznego, podobnie jak to ma miejsce w przypadku testamentu własnoręcznego, powinien wyłączyć skutek nieważności, ale tylko wówczas, jeżeli brak daty nie wywołałby wątpliwości co do zdolności spadkodawcy do sporządzenia testamentu, co do treści testamentu lub co do wzajemnego stosunku kilku testamentów.

Wszystkie trzy przypadki, gdy brak daty na testamencie elektronicznym nie pociąga za sobą jego nieważności, zostały wymienione w sposób kumulatywny. Oznacza to, że w konkretnym stanie faktycznym nie może zachodzić wątpliwość co do żadnej z tych okoliczności. Inaczej rzecz ujmując, dla uznania testamentu elektronicznego za nieważny ze

[57] Według badania przeprowadzonego w marcu 2021 r., ponad połowa Polaków jest zainteresowana korzystaniem z podpisu elektronicznego – zob.: Trzech na pięciu Polaków jest zainteresowanych podpisem elektronicznym, Krajowa Izba Rozliczeniowa z 09.12.2021 r. <https://www.kir.pl/o-nas/aktualnosci/trzech-na-pieciu-polakow-jest-zainteresowanych-podpisem-elektronicznym,411.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

względu na brak daty wystarczające jest wywoływanie wątpliwości albo co do zdolności testowania spadkodawcy, albo treści testamentu, albo wzajemnego stosunku kilku aktów ostatniej woli sporządzonych przez tego samego spadkodawcę (bez względu na to, w jakiej formie).

Wraz z proponowanym przepisem dotyczącym nowej formy testamentu proponowana jest także zmiana w zakresie rejestru testamentów prowadzonego przez Krajową Radę Notarialną, mająca na celu możliwość rejestracji testamentu elektronicznego w NORT. Rejestracja w żaden sposób nie wpływałaby na ważność testamentu, ale zwiększała szansę jego odnalezienia po śmierci spadkodawcy. Depozyt notarialny pozwalałby na uniknięcie sytuacji, w której testament spadkodawcy pozostanie nieodnaleziony lub zostanie ujawniony z opóźnieniem.

Proponowana regulacja testamentu elektronicznego nie przewiduje wymogu obecności świadków przy akcie testowania. Sposób i forma testowania zdają się być w tym zakresie wystarczającym dowodem intencji spadkodawcy. Obecność świadków nie zwiększyłaby znacząco bezpieczeństwa obrotu prawnego, mogłaby z kolei wpłynąć negatywnie na samego spadkodawcę.

3.3. Odwołanie testamentu elektronicznego

Testament to czynność prawna odwołalna, spadkodawca ma więc w każdej chwili możliwość odwołania zarówno całego testamentu, jak i jego poszczególnych postanowień[58]. Zgodnie z art. 946 k.c. odwołanie testamentu może nastąpić bądź w ten sposób, że spadkodawca sporządzi nowy testament, bądź też w ten sposób, że w zamiarze odwołania testament zniszczy lub pozbawi go cech, od których zależy jego ważność, bądź w ten sposób, że dokona w testamencie zmian, z których wynika wola odwołania jego postanowień.

Ustawa nie wymaga by forma czynności odwołującej testament była tożsama z formą, w jakiej testament został sporządzony[59]. Bez wątpienia spadkodawca bez żadnych przeszkód będzie mógł odwołać taki testament sporządzając kolejny testament. Ponadto, chociaż regulacja ta jest ściśle powiązana z problemami formy testamentu, bowiem nie każdy testament można

[58] *T. Sokołowski, K. Żok*, art. 943, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 1-3; *M. Załucki*, art. 946, [w:] *M. Załucki* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 1. *P. Księżak*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 164.

[59] *J. Kremis, J. Kuźmicka-Sulikowska*, art. 946, [w:] *E. Gniewek, P. Machnikowski* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2021, Legalis/el., Nb 3.

zniszczyć, zasadniczo możliwe byłoby odwołanie testamentu elektronicznego poprzez jego zniszczenie.

Odwołanie testamentu elektronicznego może jednak okazać się trudniejsze z uwagi na możliwość replikacji testamentów elektronicznych. Aby odwołać testament poprzez czynność faktyczną, spadkodawca musi dokonać tej czynności na wykonanym dokumencie. Co prawda w orzecznictwie przyjmuje się, że dopuszczalne jest odwołanie testamentu notarialnego przez zniszczenie jego wypisu[60], jednak w praktyce na płaszczyźnie dowodowej trudno wykazać, zwłaszcza po śmierci spadkodawcy i przy istnieniu innych wypisów, czy wreszcie oryginału w kancelarii notarialnej, że spadkodawca miał wolę odwołania takiego testamentu. Samo zniszczenie wypisu nie daje spadkodawcy pewności, że jego wola *mortis causa* polegająca na odwołaniu takiego testamentu zostanie uwzględniona. Dopuszczalność odwołania testamentu notarialnego przez zniszczenie jego wypisu od lat stanowi więc jedną z kontrowersyjnych kwestii praw spadkowego[61]. To samo można zarzucić choćby zniszczeniu przez spadkodawcę protokołu testamentu allograficznego. Dlatego należy przyjąć, że w aktualnym stanie normatywnym odwołanie testamentu w drodze podjęcia czynności przeciwko testamentowi możliwe jest przede wszystkim w odniesieniu do oryginału testamentu, zaś w sytuacji sporządzenia testamentu w tej samej dacie w kilku egzemplarzach albo w postaci oryginału i jego odpisów, zniszczenie testamentu polegać musiałoby na unicestwieniu wszystkich egzemplarzy tych dokumentów: zarówno oryginału, jak i odpisów[62].

W przeciwieństwie do np. testamentu własnoręcznego, testator może stworzyć doskonałą kopię testamentu elektronicznego niemalże za pomocą jednego przycisku. Częstą praktyką przy sporządzaniu dokumentów elektronicznych jest zresztą tworzenie jednej lub więcej kopii zapasowych dokumentów, aby użyć ich do późniejszej edycji lub aby chronić swój plik na wypadek, gdyby został zgubiony lub uszkodzony. Skutek takiego działania byłby taki sam, jak gdyby testator sporządził kilka takich samych testamentów własnoręcznych.

Odwołanie testamentu elektronicznego mogłoby polegać zatem usunięciu pliku zawierającego wolę spadkodawcy. Gdyby testator powielił testament elektroniczny, tworząc wiele identycznych i nierozróżnialnych kopii, wydaje się, że skuteczne odwołanie takiego testamentu poprzez jego zniszczenie powinno polegać na zniszczeniu wszystkich kopii.

[60] Postanowienie SN z 06 sierpnia 2015 r., V CSK 635/14, OSNC 2016, Nr 6, poz. 79.
[61] *T. Nowakowski*, Odwołanie testamentu sporządzonego w formie aktu notarialnego – glosa – V CSK 635/14, s. 1113 i n.
[62] *T. Sokołowski*, *K. Żok*, art. 945, [w:] *M. Gutowski* (red.), Kodeks Cywilny. Tom III…, op. cit., Nb 8; *M. Załucki*, art. 946, [w:] *M. Załucki* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 3.

Testator mógłby także odwołać taki testament poprzez zniszczenie nośnika danych (np. dysku), na którym został zapisany testament elektroniczny.

3.4. Testament elektroniczny a postępowanie spadkowe

Podobnie jak inne formy testamentu, testament elektroniczny aż do chwili śmierci spadkodawcy nie wywierałby żadnych skutków prawnych. Natomiast w chwili otwarcia spadku stałby się on kluczowym elementem potrzebnym do dopełnienia formalności spadkowych po śmierci testatora. Co istotne, ogłoszenie testamentu elektronicznego oraz wydanie na jego podstawie postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku albo notarialnego poświadczenia dziedziczenia odbywałoby się analogicznie, jak ma to miejsce w przypadku pozostałych form testamentu.

Pewne wątpliwości budzić może złożenie testamentu elektronicznego w sądzie, a następnie przeprowadzenie na podstawie złożonego testamentu postępowania o stwierdzenie nabycia spadku. Zgodnie z art. 646 § 1 k.p.c. osoba, u której znajduje się testament, jest obowiązana złożyć go w sądzie spadku, gdy dowie się o śmierci spadkodawcy, chyba że złożyła go u notariusza. Dopełnienie tego obowiązku dotyczy każdego dokumentu stanowiącego oryginał testamentu lub nawet wykazującego tylko niektóre cechy oryginału[63]. Wątpliwości zatem może budzić, czy w przypadku testamentu elektronicznego obowiązek ten zostanie zrealizowany już w chwili przekazania do sądu lub notariusza samego pliku cyfrowego inkorporującego rozrządzenia testatora, czy też obowiązek ten zostanie spełniony dopiero w przypadku złożenia nośnika, na którym testament został zapisany. W przypadku zaś uznania, że wystarczające jest złożenie samego pliku cyfrowego zawierającego rozrządzenia spadkodawcy pojawia się wątpliwość, czy sąd lub notariusz może na tej podstawie stwierdzić nabycie spadku, czy też może to nastąpić wyłącznie po zapoznaniu się z oryginalnym (pierwotnym) plikiem, po raz pierwszy zapisanym na nośniku danych.

Wątpliwość ta w istocie sprowadza się do pytania, czy w sytuacji sporządzenia idealnej kopii testamentu elektronicznego można ją traktować na równi z oryginałem i na tej podstawie dokonać stwierdzenia praw do spadku, zwłaszcza w świetle trudności w zakresie rozróżniania oryginału i kopii dokumentu cyfrowego[64]. Mając na uwadze specyfikę dokumentów elektronicznych, w szczególności zaś łatwość ich zwielokrotniania, należy opowiedzieć się za rozwiązaniem liberalnym, uznając za wystarczające dla przeprowadzenia postępowania

[63] *T. Żyznowski*, art. 646, [w:] *T. Wiśniewski*, Kodeks postępowania…, op. cit., Nb 3.
[64] Por. *J. Janowski*, Elektroniczny obrót…, op. cit., s. 95; *Ł. Dyląg*, Dokument…, op. cit., s. 12.

spadkowego ujawnienie wiarygodnej, tożsamej z oryginałem, kopii testamentu. Za takim ujęciem przemawiają w szczególności względy pragmatyczne. Proponowana regulacja nie ogranicza testatora w kwestii wyboru nośnika, na którym zostanie utrwalony testament. Tym samym w praktyce może zdarzyć się, że testament zostanie utrwalony na nośniku dającym się łatwo przenosić oraz deponować (np. płyta CD/DVD/Blu-ray, pendrive, karta pamięci), ale testator może także utrwalić swój testament na multimedialnym urządzeniu elektronicznym takim jak laptop, tablet lub smartfon. Co więcej, proponowana regulacja nie wyklucza utrwalenia testamentu w ramach wirtualnej przestrzenie służącej do przechowywania danych (tzw. chmurze). W praktyce może się więc okazać, że złożenie nośnika danych inkorporującego testament jest utrudnione lub wręcz niemożliwe. Należy jednak opowiedzieć się za możliwością przeprowadzenia dowodu z nośnika danych zawierającego pierwotny „egzemplarz" testamentu w sytuacji powzięcia wątpliwości co do zgodności przedłożonej kopii z oryginałem.

W celu uniknięcia sporów w doktrynie i rozbieżności w praktyce orzeczniczej judykatury, wraz z wprowadzeniem testamentu elektronicznego, konieczne byłoby odpowiednie dostosowanie przepisów postępowania cywilnego w zakresie regulacji dotyczących postępowania spadkowego. Zmiany w tym zakresie powinny w szczególności precyzować sposób składania testamentu elektronicznego[65] oraz jego przechowywania[66].

4. Propozycja zmian w zakresie testamentu ustnego

Ze wszystkich form testamentów szczególnych istniejących w polskim porządku prawnym największe znaczenie ma niewątpliwie testament ustny. Obserwacja praktyki wskazuje, że wynika to m.in. z faktu ewidentnej niechęci spadkodawców do sporządzania testamentu w formach zwykłych (notarialnej i holograficznej) oraz odraczania aktu testowania „na ostatnią chwilę życia". Trudno im wówczas odmówić sporządzenia ich ostatniej woli w tej właśnie „formie uproszczonej" w wypadku całkowitego braku możliwości lub znacznego

[65] Zob. art. 646 § 1 k.p.c.

[66] Zob. art. 653 k.p.c.; § 192 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 czerwca 2019 r. - Regulamin urzędowania sądów powszechnych (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2514 z późn. zm.); § 151 zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 czerwca 2019 r. w sprawie organizacji i zakresu działania sekretariatów sądowych oraz innych działów administracji sądowej (Dz. Urz. MS z 2019 r. poz. 138 z późn. zm.); art. 90 § 1 ustawy z dnia 14 lutego 1991 r. Prawo o notariacie (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1799) oraz § 7 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 kwietnia 1991 r. w sprawie prowadzenia ksiąg notarialnych oraz przekazywania na przechowanie dokumentów sądom rejonowym (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 2039).

utrudnienia zachowania innych form[67]. Ponadto prawodawca powinien umożliwić sporządzenie testamentu osobie znajdującej się w sytuacji nagłej i zagrażającej jej życiu (np. rannej w wypadku komunikacyjnym)[68].

Należy opowiedzieć się za utrzymaniem w prawie polskim formy testamentu ustnego jako jednego z testamentów szczególnych. Możliwość jego sporządzenia powinna być jednak ograniczona jedynie do sytuacji szczególnych, tzn. wyłączających całkowicie lub utrudniających w stopniu znaczącym możliwość sporządzenia testamentu w formie zwykłej[69].

Ponadto należy rozstrzygnąć istniejący w doktrynie spór dotyczący dopuszczalności sporządzenia testamentu ustnego przy wykorzystaniu środków porozumiewania się na odległość[70]. *De lege ferenda* należy opowiedzieć się za wskazaniem takiej możliwości *expressis verbis* w treści art. 952 § 1 k.c. Biorąc pod uwagę postępującą cyfryzację życia, zasadne jest wprowadzenie do systemu prawnego rozwiązania zmierzającego do umożliwienia testatorom wykorzystania powszechnie dostępnych technologii przy sporządzaniu testamentu ustnego.

Testament ustny sporządzany przy pomocy środków porozumiewania się na odległość stanowiłby remedium na główną wadę testamentu ustnego sporządzanego w bezpośredniej obecności świadków. Sporządzenie testamentu ustnego w ten sposób dostarcza większą liczbę środków dowodowych w postępowaniu o stwierdzenie nabycia spadku oraz minimalizuje ryzyko sfabrykowania lub zniekształcenia ostatniej woli spadkodawcy. Co do zasady, każda próba połączenia się z inną osobą przy wykorzystaniu urządzeń i aplikacji umożliwiających porozumiewanie się na odległość, pozostawia „ślady" w urządzeniu, ale także na serwerach utrzymujących daną aplikację, czy w bazach danych operatorów sieci telefonicznych. Mowa

[67] *W. Borysiak*, Testament ustny…, op. cit., s. 24 i 28.
[68] *W. Borysiak*, Przyszłość testamentów szczególnych…, op. cit., s. 91.
[69] Tak też m.in.: *E. Skowrońska*, Testament ustny de lege ferenda, [w:] *J. Błeszyński* (red., et. al.), Z zagadnień współczesnego prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tomasza Dybowskiego, Studia Iuridica, t. 21, Warszawa 1994, s. 265; *A. Gałakan-Halicka*, Stwierdzenie treści testamentu ustnego, Monitor Prawniczy 2004, Nr 16, s. 745; *F. Zoll*, Testamentary Formalities in Poland, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities… op. cit., s. 280; *K. Osajda*, Świadek testamentu, [w:] *T. Ereciński, P. Grzegorczyk, K. Weitz* (red.), Sine ira et studio. Księga jubileuszowa dedykowana Sędziemu Jackowi Gudowskiemu, Warszawa 2016, s. 1038–1039 oraz *W. Borysiak*, Przyszłość testamentów szczególnych…, op. cit, s. 91.
[70] De lege lata za taką możliwością opowiadają się: *M. Załucki*, art. 952, [w:] *M. Załucki* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 7; *D.J. Walczak*, Sporządzenie testamentu ustnego…, op. cit., s. 1019-1025. Odmiennie: *B. Kucia*, art. 952, [w:] *M. Fras, M. Habdas* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 31; *M. Maciejewska-Szałas*, art. 952, [w:] *M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak* (red.), Kodeks cywilny…, op. cit., Nb 14.

przede wszystkim o logach[71] i rejestrach połączeń (billingach)[72]. Ponadto wykorzystanie przez testatora nowoczesnych środków porozumiewania się pozwala w prosty sposób uwiecznić jego ostatnią wolę np. w formie nagrania wideo. Co istotne, w przypadku większości najpopularniejszych aplikacji służących do zdalnego porozumiewania się, aby rozpocząć nagrywanie wymagane jest jedynie jedno kliknięcie, a plik wideo z przeprowadzonej rozmowy zostanie samoistnie utworzony po jej zakończeniu[73].

Potrzeba sporządzenia testamentu ustnego przy pomocy środków porozumiewania się na odległość stała się doskonale dostrzegalna w trakcie pandemii COVID-19. Jednym z jej skutków było zaistnienie osobliwych stanów faktycznych, uwidaczniających potrzebę dyskusji nad unowocześnieniem form testamentu. Mowa przede wszystkim o przypadkach, w których testator z uwagi na swój stan zdrowia lub miejsce, w którym się znajduje, nie mógł sporządzić testamentu w zwykłej formie i jednocześnie, z uwagi na obowiązek izolacji albo kwarantanny, nie mógł przywołać do siebie osób, które pełniłyby rolę świadków testamentu ustnego. Możliwość oświadczenia ostatniej woli za pośrednictwem środków porozumiewania się na odległość była wówczas jedyną drogą pozwalającą na sporządzenie testamentu[74].

Jednakże nawet poza tak szczególnymi sytuacjami, w przypadku istnienia obawy rychłej śmierci i niemożności sporządzenia testamentu zwykłego, testator często prędzej

---

[71] Log jest to chronologiczny zapis zawierający informację o zdarzeniach i działaniach dotyczących systemu informatycznego, systemu komputerowego czy komputera. Log tworzony jest automatycznie przez dany program komputerowy, a sama czynność zapisywania do logu nazywana jest też logowaniem. Nie należy jednak mylić tego określenia z logowaniem w celu wykonania uwierzytelnienia. Innymi słowy jest to pewien dziennik, rejestr zdarzeń, które miały miejsce na danym urządzeniu lub w danym systemie informatycznym. Zob. szerzej.: *T. Peters*, The history and development of transaction log analysis, Library Hi Tech 1993, Nr 2 (11), s. 41–66; *R.E. Rice, C.L. Borgman*, The use of computer-monitored data in information science, Journal of the American Society for Information Science 1983, Nr 4 (34), s. 247–256; *B.J. Jansen*, Search log analysis: What is it; what's been done; how to do it, Library and Information Science Research 2006, Nr 3 (28), s. 407–432.

[72] Zgodnie z art. 180a ust. 1 ustawy z 16 lipca 2004 r. – Prawo telekomunikacyjne (t. jedn.: Dz. U. z 2021 r. poz. 576 ze zm.) operator publicznej sieci telekomunikacyjnej oraz dostawca publicznie dostępnych usług telekomunikacyjnych są obowiązani na własny koszt przechowywać tego typu dane przez okres 12 miesięcy, licząc od dnia połączenia lub nieudanej próby połączenia, a z dniem upływu tego okresu dane te niszczyć, z wyjątkiem tych, które zostały zabezpieczone, zgodnie z przepisami odrębnym. W praktyce spotykane są wnioski o przeprowadzenie dowodu z posiadanych przez operatora danych tego typu i to także w sprawa spadkowych. Przykładowo w postępowaniu o stwierdzenie nabycia spadku toczącym się przed Sądem Rejonowym Poznań-Grunwald i Jeżyce w Poznaniu (I Ns 1653/10, niepubl.) pełnomocnik jednego ze spadkobierców ustawowych – dla wykazania braku kontaktowania się świadków w dniu rzekomego sporządzania testamentu ustnego ze spadkodawcą i braku jednoczesnej ich obecności w chwili i miejscu testowania – wniósł o ustalenie u operatorów telefonów komórkowych, gdzie logowały się do sieci komórki świadków. Tuż po tym wnioskodawczyni cofnęła wniosek o zmianę postanowienia o stwierdzenie nabycia spadku. Następnie operatorzy telefonii komórkowej stwierdzili, że danych tych nie mogą udostępnić z braku ku temu podstawy prawnej. Sąd umorzył postępowanie w sprawie, natomiast w aktach sprawy nie ma żadnych informacji co do tego, czy toczyła się następnie sprawa karna przeciwko rzekomym świadkom testamentu ustnego, cyt. za: *W. Borysiak*, Funkcjonowanie w praktyce…, op. cit., s. 135.

[73] Możliwość taką stwarzają w szczególności najpopularniejsze aplikacje tego typu (np. Microsoft Teams, Zoom oraz Skype).

[74] *D.J. Walczak*, Sporządzenie testamentu ustnego…, op. cit., s. 1020.

uzyska dostęp do urządzenia służącego do porozumiewania się na odległość, aniżeli do trzech osób „fizycznie" będących w jego otoczeniu i spełniających określone dla świadka wymogi[75]. Co więcej, skorzystanie z tej możliwości umożliwia spadkodawcy wybór świadków, których obecności najbardziej sobie życzy, nie zaś takich, którzy są aktualnie „pod ręką".

Nadto należy zauważyć, że, forma testamentu ustnego polegającego na oświadczeniu przez testatora swojej woli przy pomocy środków porozumiewania się na odległość realizuje funkcje formy testamentu co najmniej w takim samym stopniu, w jakim realizuje ją „tradycyjnie" sporządzony testament ustny[76].

Podsumowując poczynione rozważania, należy wskazać, że docelowo przepis art. 952 § 1 k.c. odnoszący się do formy testamentu ustnego mógłby brzmieć w sposób następujący:

> § 1. Jeżeli wskutek szczególnych lub nagłych okoliczności zachowanie zwykłej formy testamentu jest niemożliwe lub nadmiernie utrudnione, spadkodawca może oświadczyć ostatnią wolę ustnie przy jednoczesnej, bezpośredniej lub osiągniętej przy pomocy środków porozumiewania się na odległość, obecności co najmniej trzech świadków.

Nadanie art. 952 § 1 k.c. zaproponowanej treści byłoby jednoznaczną odpowiedzią na istotne, z praktycznego i teoretycznego punktu widzenia, pytania, czy dopuszczalne jest sporządzenie testamentu ustnego w ten sposób, że testator wobec obawy rychłej śmierci albo wskutek szczególnych okoliczności uniemożliwiających zachowanie zwykłej formy pisemnej, oświadczy ostatnią wolę ustnie przy jednoczesnej obecności co najmniej trzech świadków, przy czym obecność ta nie będzie obecnością fizyczną, lecz zostanie osiągnięta przy pomocy środków porozumiewania się na odległość.

Jednocześnie wprowadzenie zmian w zakresie sporządzenia testamentu ustnego przy wykorzystaniu środków porozumiewania się na odległość nie zmodyfikowałoby katalogu dostępnych sposobów stwierdzenia treści testamentu ustnego. W rezultacie stwierdzenie treści takiego testamentu mogłoby nastąpić poprzez spisanie oświadczenia spadkodawcy przez jedną z osób uczestniczących w czynności testowania i dopełnieniu dalszych wymogów formalnych z tym związanych (art. 952 § 2 k.c.) lub poprzez przesłuchanie świadków aktu testowania przed sądem (art. 952 § 3 k.c.). Mając na względzie wymóg podania miejsca i daty oświadczenia w przypadku pozasądowego stwierdzenia treści testamentu ustnego, jako wystarczające

[75] Zob. Badanie opinii publicznej w zakresie funkcjonowania rynku usług telekomunikacyjnych oraz preferencji konsumentów. Raport z badania klientów indywidualnych, Warszawa-Gdańsk 2019 <www.uke.gov.pl> [data dostępu: 22.05.2023 r.], s. 9–11. Według przeprowadzonego przez Urząd Komunikacji Elektronicznej w 2019 r. badania 92,9% Polaków korzysta z telefonu komórkowego, z czego 76,1% to użytkownicy smartfonów. Z usług Internetu w telefonie korzysta 67,4% posiadaczy telefonów komórkowych.

[76] Zob. szerzej: *D.J. Walczak*, Sporządzenie testamentu ustnego…, op. cit., s. 1023-1024.

należałoby uznać podanie miejsca, w którym oświadczenie woli zostało wyrażone, tj. miejscowości, w której znajdował się testator w chwili wyrażania ostatniej woli, bez oznaczenia dokładnego adresu. Wydaje się także, że zwłaszcza wtedy, gdy ustalenie miejsca pobytu testatora nie byłoby możliwe, jako miejsce mógłby zostać wskazany użyty środek (urządzenie, program) porozumiewania się na odległość. Data natomiast powinna zostać wskazana w jakikolwiek sposób pozwalający na niebudzące wątpliwości jej ustalenie. Zatem w sytuacji, gdy testator i świadkowie przebywają w miejscach znajdujących się w różnych strefach czasowych, pomocne mogłoby być wskazanie także strefy czasowej lub miejsca, w którym świadek znajdował się w chwili, gdy spadkodawca wyrażał ostatnią wolę[77].

5. Dyspozycja treściami cyfrowymi na wypadek śmierci

Problematyka następstwa prawnego treści cyfrowych jest coraz częściej podejmowana w polskiej literaturze prawniczej, niemniej jednak większość przedstawicieli doktryny nie decyduje się wskazać konkretnych propozycji rozwiązania omawianego problemu, lecz wyłącznie sygnalizuje potrzebę wprowadzenia zmian[78]. Mając na względzie dotychczasowe rozważania należy podkreślić, że dziedziczenie treści cyfrowych, a przynajmniej niektórych z nich, jest *de lege lata* dopuszczalne. Jednocześnie obowiązujące przepisy prawa spadkowego, ale także niektóre normy odnoszące się do postępowania w sprawach spadkowych, m.in. ze względu czas, w którym powstały, nie są właściwie dostosowane do obecnych potrzeb w zakresie dziedziczenia treści cyfrowych.

Należy mieć także na uwadze, że treści cyfrowe, w porównaniu do innych praw i obowiązków wchodzących w skład spadku, wydają się być szczególnie wrażliwe na upływ czasu. W niektórych przypadkach pozostawione treści cyfrowe mogą wraz z upływem czasu w sposób istotny zmniejszyć swoją wartość, zostać zhakowane lub wygasnąć. Tym samym, w przypadku treści cyfrowych jako najwłaściwsze jawi się rozwiązanie pozwalające na przejście ogółu praw i obowiązków wynikających z treści cyfrowych poprzez następującą w chwili śmieci ich sukcesję syngularną na osobę wskazaną za życia przez testatora.

[77] *D.J. Walczak*, Sporządzenie testamentu ustnego…, op. cit., s. 1024.

[78] Por. *M. Załucki*, „Facebook", „Twitter", „Myspace"…, op. cit., s. 234 i n.; *M. Załucki*, Perspektywy rekodyfikacji polskiego prawa spadkowego, [w:] *P. Stec, M. Załucki* (red.), 50 lat kodeksu cywilnego. Perspektywy rekodyfikacji, Warszawa 2015, s. 349 i n.; *K. Osajda*, Prawo spadkowe…, op. cit., s. 66 i n.; *A. Breczko, M. Andruszkiewicz*, Prawo spadkowe w obliczu postępu technologicznego (nowe wyzwania w XXI wieku), Białostockie Studia Prawnicze 2017, Nr 4 (22), s. 42; *P. Szulewski*, Śmierć 2.0..., op. cit., s. 731 i n.

Przykładem takiej regulacji jest np. amerykańska ustawa modelowa o dostępie do zasobów cyfrowych w ramach zarządu powierniczego z 2015 roku (*Revised Uniform Fiduciary Access to Digital Assets Act* – RUFADAA)[79], która jest pierwszą próbą porządkowania przestrzeni cyfrowej po śmierci użytkownika. Z wyjątkiem stanu Massachusetts rozwiązania w niej zawarte zostały implementowane we wszystkich amerykańskich stanach[80]. W swoim założeniu *Revised Uniform Fiduciary Access to Digital Assets Act* poszukuje kompromisu między ochroną prywatności użytkownika konta internetowego a potrzebą ujawnienia jego zasobów cyfrowych w przypadku śmierci lub ubezwłasnowolnienia. Akt ten oparty jest na koncepcji zarządu powierniczego i wymienia cztery podmioty, które mogą uzyskać dostęp do treści cyfrowych zmarłego, tj. zarządcę spadku, kuratora, agenta oraz powiernika[81]. W szczególności zaś RUFADAA pozwala użytkownikom określić, czy ich cyfrowe aktywa powinny być zachowane, przekazane spadkobiercom, czy zniszczone[82].

Polski prawodawca w wielu przypadkach przepisami szczególnymi reguluje szereg bardzo różnorodnych przypadków, w których określone przedmioty majątku spadkodawcy przechodzą na oznaczone osoby w drodze sukcesji singularnej. Beneficjenci tacy nie stają się z mocy tych przepisów sukcesorami uniwersalnymi i w związku z tym – jeśli brak przepisu szczególnego, który odmiennie to reguluje – nabycie korzyści nie pociąga za sobą odpowiedzialności za długi spadkowe. Z uwagi na fakt, że wszystkie wypadki sukcesji singularnej po osobie zmarłej stanowią wyjątki od dziedziczenia jako zasady ogólnej prawa spadkowego, istnieje zamknięty katalog tych przypadków (*numerus clausus*). Niezależnie od sporządzenia testamentu dopuszczalne jest m.in.:

– wskazanie jednej lub więcej osób uprawnionych do otrzymania sumy ubezpieczenia w razie śmierci osoby ubezpieczonej[83];

[79] RUFADAA wraz z komentarzem: <https://www.uniformlaws.org/HigherLogic/System/DownloadDocumentFile.ashx?DocumentFileKey=112ab648-b257-97f2-48c2-61fe109a0b33&forceDialog=0> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[80] Bieżące informacje o procesie implementacji RUFADAA, w tym w stanie Massachusetts (HD 289/SD1954) zob. <https://www.uniformlaws.org/viewdocument/final-act-with-comments-40?CommunityKey=f7237fc4-74c2-4728-81c6-b39a91ecdf22&tab=librarydocuments> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[81] Zob. *A. Wudarski*, Kształtowanie się zasad dostępu do zasobów cyfrowych w ramach zarządu powierniczego w Stanach Zjednoczonych, Forum Prawnicze 2020, Nr 57, s. 3–21; *A. Wudarski*, Amerykański model dostępu powierniczego do zasobów cyfrowych, Forum Prawnicze 2021, Nr 3, s. 19–36; *A. Wudarski*, Zasady i procedura ujawniania zasobów cyfrowych po śmierci użytkownika w Stanach Zjednoczonych, [w:] *J. Haberko, J. Grykiel, K. Mularski* (red.), Ius civile vigilantibus scriptum est. Księga jubileuszowa Profesora Adama Olejniczaka, Warszawa 2022, s. 781, a także przekład RUFADAA na język polski – *A. Wudarski*, Znowelizowana ustawa unifikacyjna o dostępie do zasobów cyfrowych w ramach zarządu powierniczego, Forum Prawnicze 2020, Nr 5, s. 99–107.
[82] Why Your State Should Adopt The Revised Uniform Fiduciary Access To Digital Assets Act <https://www.uniformlaws.org/viewdocument/enactment-kit-68> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
[83] Art. 831 § 1 k.c.

- dokonanie dyspozycji wkładem bankowym na wypadek śmierci[84];
- wskazanie osoby uposażonej do wypłaty gwarantowanej z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych[85];
- wskazanie jednej lub więcej osób fizycznych, na których rzecz nastąpi wypłata środków zgromadzonych na OFE, które pozostaną po przekazaniu należnej części małżonkowi, z którym zmarły pozostawał we wspólności majątkowej[86];
- dokonanie rozrządzenia środkami zgromadzonymi na rachunku w ramach pracowniczego programu emerytalnego, poprzez wskazanie w deklaracji uczestnictwa osoby fizycznej uprawnionej do odbioru środków na wypadek śmierci[87];
- wskazanie jeden lub więcej osób, którym zostaną wypłacone środki zgromadzone na indywidualnym koncie emerytalnym lub emerytalnym koncie zabezpieczenia emerytalnego[88];
- wskazanie jednej lub więcej osób uprawnionych do otrzymania środków zgromadzonych na rachunku w ramach pracowniczego planu kapitałowego[89];
- wskazanie osoby, której spółdzielnia będzie obowiązana wypłacić udziały po śmierci członka spółdzielni[90].
- wskazanie osoby, której bank spółdzielczy będzie obowiązany wypłacić udziały i inne należności związane z udziałami po śmierci członka banku spółdzielczego[91].

Należy zatem rozszerzyć katalog pozaspadkowych przypadków sukcesji singularnej o dyspozycję treściami cyfrowymi na wypadek śmierci, dzięki której każda osoba mogłaby polecić podmiotowi przechowującemu jej treści cyfrowe przekazanie (udostępnienie) – po swojej śmierci – wytworzonych treści cyfrowych wskazanej przez siebie osobie lub osobom. Alternatywnie możliwe powinno być dokonanie dyspozycji zniszczenia treści cyfrowych po śmierci dysponenta. Niezłożenie dyspozycji treściami cyfrowymi na wypadek śmierci

[84] Art. 56 ust. 1 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 2439 z późn. zm.).
[85] Wrt. 25b ust. 1 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 504).
[86] Art. 82 ust. 1 i 1a ustawy z dnia 28 sierpnia 1997 r. o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 105 z późn. zm.).
[87] Art. 48 ust. 1 ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o pracowniczych programach emerytalnych (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 2139)
[88] Art. 11 ust. 1 ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o indywidualnych kontach emerytalnych oraz indywidualnych kontach zabezpieczenia emerytalnego (t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 1808 z późn. zm.).
[89] Art. 21 ust. 1 ustawy z dnia 4 października 2018 r. o pracowniczych planach kapitałowych (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1342 z późn. zm.).
[90] Art. 16 ust. 4 ustawy z dnia 16 września 1982 r. Prawo spółdzielcze (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 648 z późn. zm.).
[91] Art. 10d ust. 3 ustawy z dnia 7 grudnia 2000 r. o funkcjonowaniu banków spółdzielczych, ich zrzeszaniu się i bankach zrzeszających (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 456).

skutkowałoby tym, że treści cyfrowe zmarłego stałyby się częścią spadku i podlegały dziedziczeniu na zasadach ogólnych[92].

Wprowadzenie takiej regulacji rozstrzygnie problem dziedziczenia treści cyfrowych, jak i całych kont użytkownika, do których są przypisane. Znajdujący się aktualnie w Kodeksie cywilnym katalog form testamentu oraz możliwych dyspozycji nie jest przystosowany do dziedziczenia treści cyfrowych. Z uwagi na osobliwy charakter omawianych dóbr wykorzystanie tej instytucji prawa spadkowego nie pozwala na dokonanie dyspozycji gwarantującej ich przejście na oznaczoną osobę lub osoby. Nadto należy mieć na uwadze, że obecnie dystrybutorzy często zasłaniają się argumentem, że konto stanowi ich wyłączną własność, a użytkownik jedynie w ramach usługi uzyskuje indywidualny dostęp do określonych treści, co pozbawia go fundamentalnych roszczeń, wobec tego podmiotu. Tak więc dziedziczenie takich dóbr jest co najmniej utrudnione, ponieważ przedsiębiorca może zasłonić się zarzutem, że taka umowa ma charakter osobisty, co wynika bezpośrednio z jej treści[93].

6. Wnioski

Technologie cyfrowe stały się częścią życia codziennego, a ich zastosowanie obejmuje już niemal wszystkie sfery życia. Za pomocą kilku kliknięć myszką lub stuknięć w telefonie możemy kupić niemal wszystko, połączyć się z każdą osobą podłączoną aktualnie do Internetu, pracować, płacić rachunki i podatki, zarządzać swoim pieniędzmi czy zaplanować podróż dookoła świata. Cyfryzacja uczyniła nasze życie wygodniejszym niż kiedyś. Obecnie niewiele czynności w życiu codziennym nie może zostać wykonanych elektronicznie.

Polskie prawo spadkowe skutecznie opiera się tym zmianom. Jednakże stan ten musi ulec zmianie, w szczególności, jeśli chodzi o katalog form testamentu. Postęp technologiczny, który dokonał się na przestrzeni ostatnich dekad sprawił, że wykorzystanie nowych technologii jest obecnie widoczne niemal w każdej dziedzinie życia. Jeśli zatem prawo spadkowe ma nadal realizować swoje funkcje, powinno zostać dostosowane do możliwości i potrzeb współczesności.

Potrzebę zmian w tym zakresie uwidacznia w szczególności prawno-porównawcza analiza regulacji prawnospadkowych oraz analiza dorobku judykatury. Testamenty wykorzystujące nowe technologie nie są już wyłącznie przedmiotem teoretycznych rozważań

[92] Wprowadzenie takiej instytucji postuluje także M. Mądel – zob. *M. Mądel*, Następstwo prawne treści cyfrowych na wypadek śmierci..., op. cit., s. 263 i n.
[93] *J. Wyczik*, Dobra wirtualne…, op. cit., s. 183 i n.

doktryny. Co raz więcej prawodawców decyduje się na wprowadzenie tego rodzaju rozwiązań do porządku prawnego. Z kolei analiza dorobku judykatury pokazuje, że możliwość sporządzenia testamentu w nowoczesny, wygodny i dostosowany do czasów współczesnych sposób, jest tym, czego co raz częściej oczekują dzisiejsi testatorzy.

Przede wszystkim należy wprowadzić do Kodeksu Cywilnego nową formę testamentu – testament elektroniczny. Powinien on zostać ukształtowany jako testament zwykły, którego sporządzenie jest możliwe w każdych okolicznościach przez każdego, kto posiada zdolność testowania. Współczesna technologia pozwala na tworzenie dokumentów w postaci elektronicznej w sposób bezpieczny, co otwiera drogę do stworzenia odpowiednich mechanizmów, pozwalających na dokonywanie rozrządzeń *mortis causa* w takiej formie. Ponadto wykorzystanie nowych technologii w procesie testowania pozwala na przechowywanie testamentu w sposób zapobiegający przypadkowemu lub celowemu zniszczeniu lub zagubieniu testamentu, przy jednoczesnym zachowaniu w tajemnicy treści rozrządzeń aż do momentu otwarcia spadku. Wprowadzenie takiej formy jest także istotne z uwagi na coraz rzadsze wykorzystywanie pisma, ponieważ funkcję jaką niegdyś pełniło pismo własnoręczne pełnią dzisiaj nowoczesne nośniki danych. To zaś sprawia, że wykorzystanie testamenty holograficznego, będącego aktualnie jedyną formą testamentu o charakterze prywatnym, zaczyna być coraz bardziej ryzykowne w praktyce. W związku z tym, wydaje się, że testamenty elektroniczne mogą zastąpić tradycyjne testamenty własnoręczne.

Należy także znowelizować przepis dotyczący testamentu ustnego w taki sposób, aby sytuacji wystąpienia szczególnych i nagłych okoliczności utrudniających lub uniemożliwiających zachowanie zwykłej formy testamentu, jego sporządzenie możliwe było także przy pomocy środków porozumiewania się na odległość. Obecnie, z uwagi na powszechność urządzeń pozwalających na komunikację bezprzewodową, w przypadku istnienia obawy rychłej śmierci, testator często prędzej uzyska dostęp do urządzenia służącego do porozumiewania się na odległość, aniżeli do trzech osób „fizycznie" będących w jego otoczeniu i spełniających określone dla świadka wymogi. Skorzystanie z tej możliwości umożliwi spadkodawcy wybór świadków, których obecności najbardziej sobie życzy, nie zaś takich, którzy są aktualnie w jego fizycznej obecności. Umożliwienie testatorom sporządzenia testamentu przy pomocy środków porozumiewania się na odległość jest więc naturalnym i pożądanym krokiem zmierzający do uwspółcześnienia tej instytucji.

Nadto, niezależnie od zmian w zakresie katalogu form testamentu należy wprowadzić do polskiego porządku prawnego nową instytucję prawną, tj. dyspozycję treściami cyfrowymi

na wypadek śmierci. Obecnie coraz więcej osób korzysta z różnego rodzaju usług cyfrowych, a ich aktywa cyfrowe mogą mieć wartość finansową lub sentymentalną dla ich bliskich. Dlatego ważne jest, aby dysponowanie treściami cyfrowymi było możliwe także *mortis causa*. Jednocześnie zaś, regulacje dotyczące prawa spadkowego oraz niektóre przepisy postępowania w sprawach spadkowych, ze względu na czasy w jakim powstały, nie są właściwie dostosowane do obecnych potrzeb w zakresie dziedziczenia treści cyfrowych.

Zakończenie

Celem niniejszej rozprawy było przeprowadzenie analizy dopuszczalności i zasadności zastosowania nowoczesnych technologii w procesie sporządzania testamentu w świetle zasady swobody testowania. W pracy skoncentrowano się przede wszystkim na wskazaniu korzyści i wyzwań, jakie wiążą się z wprowadzeniem elektronicznej formy testamentu do systemu prawnego. W ramach pracy wyjaśniono czym jest i w jaki sposób uzasadnia się swobodę testowania, rozumianą jako swobodę spadkodawcy do rozrządzania swoim majątkiem na wypadek śmierci. Dokonana została analiza genezy instytucji testamentu oraz jej roli w systemie prawnym. Przeprowadzona została również analiza prawnoporównawcza regulacji dotyczących testamentów elektronicznych w wybranych krajach. Dokonano krytycznej analizy dotychczasowych stanowisk doktryny i orzecznictwa w zakresie zastosowania technologii w procesie sporządzania testamentu. Na tej podstawie przedstawiono propozycje rozwiązań prawnych, które uwzględniają zalety i ograniczenia stosowania nowoczesnych technologii w tym procesie. Analiza przeprowadzona w niniejszej pracy doprowadziła do następujących wniosków końcowych:

1. Swoboda testowania należy do podstawowych wolności prawa prywatnego. Zasada swobody testowania jest fundamentem polskiego prawa spadkowego. Jej istota sprowadza się do tego, że każdy, mający zdolność testowania, może w drodze testamentu dokonać rozrządzeń swym majątkiem na wypadek śmierci.
2. Formowanie się norm prawa spadkowego na przestrzeni dziejów następowało w sposób powolny. Pierwsze konstrukcje z tym związane zrodziły się z potrzeby czczenia pamięci zmarłego oraz z założeń o potrzebie kontynuowania przez członków rodziny osobowości zmarłego, co prowadziło m.in. do objęcia jego majątku. Tak więc początkowo w większości wspólnot rodowych majątek przechodził w ramach rodziny na poszczególnych jej członków. Prawo spadkowe, a więc i dziedziczenie mogło zaś pojawić się dopiero wówczas, gdy uznano, że określone wartości majątkowe mogą należeć do jednostki, a więc być przedmiotem jej własności prywatnej. Początkowo po śmierci właściciela majątek przechodził na spadkobierców na podstawie różnych rozwiązań, zbliżonych do dzisiejszego dziedziczenia ustawowego. Taki sposób dziedziczenia wydawał się naturalny, zwłaszcza biorąc pod uwagę istniejące silne więzi rodzinno-plemienne. Dopiero po wykształceniu się tego rodzaju następstwa na wypadek

śmierci zaczęto dostrzegać potrzebę wpływu woli spadkodawcy na porządek dziedziczenia.

3. Pojęcie dziedziczenia oraz wynikająca z niego zasada swobody testowania we współczesnym rozumieniu znalazły się w prawie cywilnym przede wszystkim za sprawą prawa rzymskiego. Ustawa XII Tablic zawierała regulacje wprost przewidujące możliwość rozrządzenia za życia majątkiem na wypadek śmierci. W prawie rzymskim występowały dwa tytuły dziedziczenia: ustawa i testament. Umowa o dziedziczenie była zakazana jako niemoralna. Obok testamentu znany był kodycyl. W treści testamentu oprócz ustanowienia spadkobiercy mogło być zamieszczone m. in. polecenie *(modus)* oraz zapis. Znane były w szczególności dwa typy zapisu: *legat per vindicationem* oraz *per damnationem.* Prawo rzymskie nie znało natomiast instytucji wykonawcy testamentu. Pierwotnie prawie niegraniczona swoboda testowania (w Ustawie XII tablic), będąca niejako przedłużeniem władzy ojcowskiej *(patriae potestatis),* ulegała stopniowemu ograniczeniu w interesie rodziny, co doprowadziło do wykształcenia się na rzecz osób bliskich rozwiązań zbliżonych do systemu rezerwy. Wypracowane w Rzymie rozwiązania stanowiły fundament dla regulacji prawnospadkowych zawartych w nowożytnych kodyfikacjach.
4. Fundamentem dla współczesnego prawa spadkowego jest Kodeks Napoleona. Wprawdzie na skutek rewolucji francuskiej testamenty zostały zniesione ustawą z dnia 9 marca 1793 roku, wkrótce jednak z powrotem je przywrócono. Kodeks Napoleona jako decydującą uznawał wolę spadkodawcy, natomiast przepisy o dziedziczeniu ustawowym ujmowano jako wyraz milczącej, dorozumianej woli spadkodawcy.
5. Wyróżnić można kilka aspektów swobody dysponowania majątkiem na wypadek śmierci. Są to w szczególności:
    a. prawo do sporządzenia testamentu,
    b. wybór formy testamentu,
    c. swoboda co do treści testamentu,
    d. swoboda w zakresie sposobu sformułowania rozrządzeń w testamencie.
6. Jako uzasadnienie przyznania każdemu swobody w zakresie dysponowania majątkiem na wypadek śmierci wskazuje się, iż swoboda testowania:
    a. jest naturalnym prawem spadkodawcy,
    b. stwarza bodziec do pracowitości i oszczędzania,
    c. umożliwia postępowanie zgodne z regułą wzajemności,

d. umożliwia bardziej sensowny i dostosowany do konkretnej sytuacji podział majątku,
e. jest zgodna z typowymi pragnieniami człowieka.

7. Chociaż każda osoba fizyczna posiadająca pełną zdolność do czynności prawnych ma prawnie zagwarantowaną możliwość swobodnego dysponowania majątkiem na wypadek śmierci, to swoboda ta doznaje pewnych ograniczeń. Zalicza się do nich:
   a. ograniczenie ze względu na potrzebę ochrony interesów osób najbliższych spadkodawcy,
   b. ograniczenie swobody testowania w celu ochrony niektórych składników spadku,
   c. ograniczenie swobody testowania ze względu na założenia techniki legislacyjnej,
   d. ograniczenie swobody testowania z uwagi na chęć utrzymania własności nieruchomości w rękach obywateli polskich,
   e. ograniczenie swobody testowania wynikające z obowiązków fiskalnych.
8. Testament, na tle pozostałych czynności prawnych, charakteryzuje się szczególnymi cechami, właściwymi tylko dla tej czynności prawnej. Testament charakteryzuje się tym, że jest czynnością prawną:
   a. skuteczną *mortis causa*,
   b. jednostronną (nie zawiera oznaczonego adresata),
   c. o charakterze osobistym,
   d. odwołalną,
   e. rozrządzającą,
   f. przysparzającą,
   g. kauzalną,
   h. formalną.
9. Polskie prawo nie zawiera wytycznych dotyczących minimalnej treści testamentu. Tym Zatem do uznania określonej czynności prawnej za testament konieczne jest jedynie zrealizowanie wymogów formalnych przez osobę posiadającą zdolność testowania. Za brakiem wymogów w zakresie koniecznych elementów treści testamentu przemawia także wykładnia systemowa i funkcjonalna przepisów Kodeksu cywilnego.
10. Obecne rozwiązania dotyczące formy testamentu mają długą tradycję. Kodeks cywilny, z niewielkimi zmianami, powtórzył regulacje zawarte w dekrecie – Prawo spadkowe z 1946 roku. Dekret zaś czerpał z dorobku systemów prawnych obowiązujących na

ziemiach polskich po odzyskaniu niepodległości. W związku z tym każda forma testamentu znana polskiemu prawodawcy występowała w różnych odmianach w systemach prawnych państw zaborczych. Różnorodność poglądów prawodawców, pod których Polska była wpływem, na problematykę formy testamentu doprowadziła we współczesnym prawie polskim do współwystępowania testamentów prywatnych i publicznych, zrównania ich skutków prawnych i nieokreślania wzajemnych korelacji.

11. Dalsze reformy prawa spadkowego jawią się jako konieczne, co znajduje odzwierciedlenie w coraz częstszych wypowiedziach doktryny. Pomimo wprowadzonych w ciągu ostatnich lat zmian, księga czwarta Kodeksu cywilnego nadal wymaga pewnych przeobrażeń. W szczególności konieczna jest zmiana przepisów dotyczących formy testamentu. Postęp technologiczny wymaga zmiany spojrzenia na prawo spadkowe. Wpływ nowych technologii na stosunki prawne nie może pozostać niedostrzeżony, co skłania do podjęcia rozważań na temat ich wykorzystania przy dokonywaniu rozrządzeń majątkowych *mortis causa*. Obecny katalog form testamentu prezentuje się jako przestarzały, na tle potrzeb i możliwości stwarzanych przez zmiany, które dokonały się między jego wprowadzeniem do polskiego porządku prawnego a czasami współczesnymi. Podobnie zresztą jak staroświeckie wydają się rozwiązania oraz technologie z czasów, gdy uchwalono dekret z dnia 8 października 1946 roku Prawo spadkowe, którego rozwiązania dotyczące form testamentów zostały następnie, z niewielkimi zmianami, przeniesione do obowiązującego obecnie Kodeksu cywilnego.
12. Podjęte w niniejszej pracy rozważania pozwalają jednoznacznie stwierdzić, iż wykorzystanie nowych technologii w zakresie form testamentu jest pożądanym kierunkiem zmian.
13. Należy wprowadzić po Kodeksu cywilnego nową formę testamentu – testament elektroniczny. Nowa forma testamentu powinna być spójna z obowiązującymi przepisami prawa spadkowego. Powinna zostać zaprojektowana jako jedna ze zwykłych form testamentu, stanowiąca w szczególności alternatywę dla testamentu własnoręcznego.
14. Należy opowiedzieć się za utrzymaniem w prawie polskim formy testamentu ustnego jako jednego z testamentów szczególnych. Możliwość jego sporządzenia powinna być jednak ograniczona jedynie do sytuacji szczególnych, tzn. wyłączających całkowicie lub utrudniających w stopniu znaczącym możliwość sporządzenia testamentu w formie zwykłej. Ponadto należy rozstrzygnąć istniejący w doktrynie spór odnośnie do dopuszczalności sporządzenia testamentu ustnego przy wykorzystaniu środków

porozumiewania się na odległość. *De lege ferenda* należy opowiedzieć się za wskazaniem takiej możliwości *expressis verbis* w treści art. 952 § 1 k.c.

15. Obowiązujące przepisy prawa spadkowego, ale także niektóre normy odnoszące się do postępowania w sprawach spadkowych, ze względu na czasy w jakim powstały, nie są właściwie dostosowane do obecnych potrzeb w zakresie dziedziczenia treści cyfrowych. Konieczne jest zatem poszukiwanie rozwiązań odpowiadających współczesnym potrzebom i możliwościom w zakresie dziedziczenia treści cyfrowych. Można to osiągnąć poprzez wprowadzenie nowej instytucji w postaci dyspozycji treściami cyfrowymi na wypadek śmierci, polegającej na tym, że określone treści cyfrowe spadkodawcy przejdą na oznaczone osoby w drodze sukcesji singularnej z chwilą śmierci testatora.

Podsumowując zaprezentowane wnioski można stwierdzić, że obecne rozwiązania normatywne w zakresie formy testamentu nie przystają do współczesnych realiów, w tym rozwoju nowych technologii. Niektóre z form testamentu, tj. testament allograficzny oraz podróżny niemalże od momentu wprowadzenia do systemu prawnego budziły wątpliwości, a ich wykorzystanie napotykało liczne problemy w praktyce. Najpopularniejsza niegdyś forma testamentu, tj. testament holograficzny, zaczęła poddawać się próbie czasu, a jej wykorzystanie napotyka coraz liczniejsze problemy dowodowe, przez co forma ta będzie z w przyszłości odgrywać coraz mniejsze znaczenie. Jednocześnie można dostrzec, że jesteśmy w trakcie ogólnoświatowej tendencji do wprowadzania rozwiązań pozwalających na sporządzanie testamentu przy wykorzystaniu zdobyczy nowoczesnych technologii. Analiza obowiązujących i projektowanych regulacji, orzecznictwa oraz wypowiedzi doktryny wskazuje, że nie jest to zwyczajny kaprys lub modny trend, lecz realna odpowiedź na potrzeby i możliwości dzisiejszych, jak i przyszłych testatorów. Na tym tle jako oczywisty jawi się postulat zmian w zakresie katalogu form testamentu przewidzianego w polskim Kodeksie cywilnym.

Wykaz literatury

Literatura przywołana w pracy

1. *Aalberts R.J.*, Real Estate Law, Stanford 2014.
2. *Adamczyk J.*, Nowe formy szczególne czynności prawnych w Kodeksie cywilnym – dokumentowa oraz elektroniczna – a obowiązywanie rozporządzenia eIDAS, Prawo Mediów Elektronicznych 2017, Nr 4.
3. *Adamus M.*, Ekonomia altruizmu – o racjonalności zachowań prospołecznych, Diametros 2018, Nr 57.
4. Alberta Law Reform Institute, Wills: Non-Compliance With Formalities, Consultation Memorandum 8, Edmonton 1999.
5. *Albery M.*, Coincidence and the Construction of Wills, The Modern Law Review 1963 Nr 4 (26).
6. *Aloy A.V.*, La relajación de las solemnidades del testamento, Revista de Derecho Civil 2016, Nr 4.
7. *Anderson G.M., Brown P.J.*, Heir Pollution: A Note on Buchanan's 'Laws of Succession' and Tullock's 'Blind Spot', International Review of Law and Economics 1985, Nr 5.
8. *Arberry A.J.*, Plato's Testament to Aristotle, Bulletin of the School of Oriental and African Studies 1971, Nr 3 (34).
9. *Arystoteles*, Etyka nikomachejska, Warszawa 1982 (tłum. D. Gromska).
10. *Babiarz S., Mariański A., Nykiel W.*, Ustawa o podatku od spadków i darowizn. Komentarz, Warszawa 2010.
11. *Bajerski M.*, Glosa do uchwały SN z 13.12.2013 r., III CZP 79/13, OSP 2014, Nr 10, poz. 9.
12. *Bajor B., Kociucki L., Królikowska K.* (et. al.), Prawo bankowe. Komentarz do przepisów cywilnoprawnych, Warszawa 2020.
13. *Balwicka-Szczyrba M., Sylwestrzak A.* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2022.
14. *Balza B.*, Dziedziczenie transgraniczne. Między swobodą testowania a ograniczeniami wynikającymi z opodatkowania spadków, Kraków 2018.
15. *Balzer O.*, O następstwie tronu w Polsce, Kraków 1897.
16. *Banach J.*, Zwolnienie z podatku od spadków i darowizn nabycia własności rzeczy lub praw majątkowych przez osoby najbliższe, Biuletyn Skarbowy 2009, Nr 6.
17. *Banaszak B.*, Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, Warszawa 2012.
18. *Bandrowski W.*, Braki ustawodawcze w kwestii testament w wojskowych, Wojskowy Przegląd Prawniczy 1932, Nr 3.
19. *Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M.*, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009.
20. *Bardach J.*, Themis a Clio, czyli prawo a historia, Warszawa 2001.
21. *Baron J.B.*, Gifts, Bargains, and Form, Indiana Law Journal 1989, Nr 2 (64).
22. *Baron J.B.*, Irresolute Testators, Clear and Convicing Wills Law, Washington and Lee Law Review 2016, Nr 1 (73).

23. *Batorski D.*, Korzystanie z technologii informacyjno-komunikacyjnych, [w:] *J. Czapiński, T. Panek* (red.) Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków, Warszawa 2009.
24. *Batorski D.*, Wykluczenie cyfrowe w Polsce, [w:] *D. Grodzka* (red.) Studia Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu. Społeczeństwo informacyjne, Warszawa 2009.
25. *Bauer A.*, Die innere Rechtfertigung des Pflichtteilsrechts - Eine rechtsgeschichtliche, rechtsvergleichende und soziologische Betrachtung, Bielefeld 2008.
26. *Beauchamp L.T., Childress J.F.*, Zasady etyki medycznej, (tłum. *W. Jacórzyński*), Warszawa 1996.
27. *Bednara M.*, Treść testamentu notarialnego, Rejent 2003, Nr 1.
28. *Bełza L.*, Skuteczność powołania wykonawcy testamentu, Przegląd Sądowy 1994, Nr 11-12.
29. *Bentham J.*, Principles of the Civil Code, [w:] *J. Bowring*, The Works of Jeremy Bentham, vol. 1, Edinburgh 1838-1844.
30. *Bentham J.*, The Book Of Anarchical Fallacies, [w:] *J. Bowring*, The Works of Jeremy Bentham, vol. 2, Edinburgh 1838-1844.
31. *Bentham J.*, Utilitarian basis of succession, [w:] *J.H. Wigmore, A. Kocourek* (red.), Rational Basis of Legal Institutions, New York 1923.
32. *Berlin I.*, Cztery eseje o wolności, Warszawa 1994.
33. *Berners-Lee T.*, Weaving the Web: The Past, Present and Future of the World Wide Web, London 2000.
34. *Bezakova D.*, Consumer Rights Directive and Its Implications for Consumer Protection regarding Intangible Digital Content, Masaryk University Journal of Law and Technology 2013, Nr 2 (7).
35. *Białogłowski W.*, Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 19 lipca 2001 r., III CZP 36/01, Przegląd Prawniczy UW 2008, Nr 2.
36. *Białogłowski W., R. Dybka*, Kilka słów o testamencie wojskowym, Zeszyty Cywilistyczne Lege Artis 2008, Nr 1.
37. *Biczysko-Pudełko K.*, Cywilnoprawna odpowiedzialność dostawcy usług cloud computing w świetle przepisów ogólnego rozporządzenia o ochronie danych osobowych – wybrane problemy, Warszawa 2021.
38. *Bieda J., Kłos M.,* Zapis windykacyjny – powrót do przeszłości, Państwo i Prawo 2013, Nr 4.
39. *Bieliński A.*, Charakter podpisu w polskim prawie cywilnym materialnym i procesowym, Warszawa 2007.
40. *Bieliński A.*, Forma elektroniczna czynności prawnej – realna nowość czy jedynie formalne usankcjonowanie dotychczas wypracowanych rozwiązań?, Prawo Mediów Elektronicznych 2016, Nr 2.
41. *Bieliński A.*, Wykorzystanie elektronicznych nośników informacji w polskim postępowaniu cywilnym ze szczególnym uwzględnienie dokumentów oraz umów procesowych, [w:] *M. Pazdan, W. Popiołek, E. Rott-Pietrzyk, M. Szpunar* (red.), Europeizacja prawa prywatnego. Tom 1, Warszawa 2008.
42. *Bieluk J.*, Nowe formy czynności prawnych – szanse i zagrożenia, [w:] *J. Bieluk, A. Marciniak* (red.), Postępowanie i prawo cywilne w dobie informatyzacji, Sopot 2016.

43. *Bieranowski A.*, Darowizna własności nieruchomości na wypadek śmierci, [w:] A. Dańko-Roesler, A. Oleszko, R. Patuszko (red.), Rozprawy z prawa prywatnego oraz notarialnego. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Maksymilianowi Pazdanowi, Warszawa 2014.
44. *Bieranowski A.*, Wykładnia testamentu zawierającego zapis windykacyjny - głos w dyskusji, Rejent 2012, nr 7-8.
45. *Bieranowski A.*, Zapis windykacyjny, [w:] S. Babiarz (red.) Nieruchomości w prawie cywilnym administracyjnym i podatkowym. Tom II, Warszawa 2017.
46. *Biernacki J.*, Testament negatywny oraz jego właściwości i skutki, Przegląd Notarialny 1949, Nr 1-2.
47. *Biernat J.*, Ochrona osób bliskich spadkodawcy w prawie spadkowym, Toruń 2002.
48. *Błachut M., Gromski W., Kaczor J.*, Technika prawodawcza, Warszawa 2007.
49. *Blackstone W.*, Commentaries on the Laws of England. Book II: Of the Rights of Things, [w:] *W. Prest* (red.), The Oxford Edition of Blackstone, Oxford 2016.
50. *Błahuta F.* (et. al.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I, Warszawa 1972.
51. *Błahuta F.* (et. al.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III, Warszawa 1972.
52. *Blajer P.*, Ustanowienie przez przedsiębiorcę zapisu windykacyjnego, Warszawa 2016.
53. *Blanta P.C.*, Bündnerisches Civilgesetzbuch mit Erläuterungen des Gesetzes Redaktors, Berlin 1862.
54. *Błaszczak Ł.*, Dowody w postępowaniu cywilnym. System Postępowania Cywilnego. Tom 2, Warszawa 2021.
55. *Blicharz J., Lisowski P.* (red.), Prawo administracyjne, Warszawa 2022.
56. *Bobowski B.*, Testament w średniowiecznym prawie polskim, Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne 2009, t. X.
57. *Bogucki S., Cudak A., Pietrasz P.* (et. al.), Podatek od spadków i darowizn. Komentarz, Gdańsk 2015.
58. *Bogucki S., Liszewski G., Smoleń P.* (et. al.), Podatek od spadków i darowizn. Komentarz, Warszawa 2021.
59. *Borkowska-Bagieńska E.*, O doświadczeniach kodyfikacji prawa cywilnego w II Rzeczypospolitej dla współczesnego ustawodawcy, Czasy Nowożytne 2002, Nr 12.
60. *Borkowska-Bagieńska E.*, Wpływ kodyfikacji prawa cywilnego na poziom kultury prawnej społeczeństw, Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny 2011, Nr 1.
61. *Borysiak W.*, Dziedziczenie. Konstrukcja prawna i ochrona, Warszawa 2013.
62. *Borysiak W.*, Funkcjonowanie w praktyce testamentu sporządzanego w formie ustnej (art. 952 KC), Warszawa 2014.
63. *Borysiak W., Księżak P.*, O zapisie windykacyjnym udziału w przedmiocie należącym do majątku wspólnego małżonków, Przegląd Sądowy 2013, Nr 7-8.
64. *Borysiak W.*, Odpowiedzialność odszkodowawcza z tytułu braku powołania do dziedziczenia w wadliwie sporządzonym testamencie. Glosa do wyroku SN z dnia 18 listopada 2015 r., III CSK 16/15, OSP 2021, Nr 5.
65. *Borysiak W.*, Przyszłość testamentów szczególnych w prawie polskim na tle porównawczym, Warszawa 2021.
66. *Borysiak W.*, Sporządzenie testamentu ustnego przez osobę pozostającą w zamiarze samobójczym, Monitor Prawniczy 2007, Nr 18.

67. *Borysiak W.*, Testament ustny de lege ferenda w świetle badań empirycznych i prawnoporównawczych, [w:] *E. Kabza, K. Krupa-Lipińska* (red.), Testament w prawie polskim – wybrane problemy, Toruń 2018.
68. *Borysiak W.*, Testamenty szczególne w formie ustnej w perspektywie porównawczej, Prawo w Działaniu 2016, Nr 27.
69. *Borzemski L.*, Tajemnica notarialna, [w:] *S. Cieślak* (red.), Tajemnica adwokacko-radcowska i notarialna oraz inne środki ochrony zaufania w postępowaniu cywilnym, Warszawa 2022.
70. *Braun A., Röthel A.* (red.), Passing Wealth on Death: Will-Substitutes in Comparative Perspective Oxford 2016.
71. *Breczko A., Andruszkiewicz M.*, Prawo spadkowe w obliczu postępu technologicznego (nowe wyzwania w XXI wieku), Białostockie Studia Prawnicze 2017, Nr 4 (22).
72. *Bresnahan T.*, General Purpose Technologies, [w:] *H. Bronwyn, N. Rosenberg* (red.), Handbook of the Economics of Innovation, Amsterdam (et.al) 2010.
73. *Bromby M.*, Identification, trust and privacy: How biometrics can aid certification of digital signatures, International Review of Law, Computers & Technology 2010, Nr 1 (24).
74. *Bronowska M., Matraszek J.*, Blockchain a rejestr akcjonariuszy, Przegląd Prawa Handlowego 2020, Nr 4.
75. *Brown R.L.*, The Holograph Problem – The Case Against Holographic Wills, Tennessee Law Review 2006, Nr 74.
76. *Brzozowski A., Kocot W.J., Skowrońska-Bocian E.*, Prawo cywilne. Część ogólna, Warszawa 2018.
77. *Brzozowski A., Kocot W.J., Skowrońska-Bocian E.*, Prawo cywilne. Część ogólna, Warszawa 2022.
78. *Buchanan J.M.*, Rent Seeking, Noncompensated Transfers, and Laws of Succession, The Journal of Law & Economics 1983, Nr 26.
79. *Budrewicz P.*, Postanowienia dotyczące dziedziczenia profilu zawarte w regulaminie portalu Facebook a prawo polskie, Prawo Mediów Elektronicznych 2018, Nr 3.
80. *Bułajewski S.*, Konstytucyjny obowiązek ustawowego określenia zasad i trybu stanowienia aktów prawa miejscowego – czy spełniony?, [w:] *S. Bożyk, A. Jamróz* (red.), Konstytucja, ustrój polityczny, system organów państwowych – Prace ofiarowane Profesorowi Marianowi Grzybowskiemu, Białystok 2010.
81. *Carroll E., Romano E.*, Your digital afterlife. When Facebook, Flickr and Twiter are your Estate, What's Your Legacy?, Berkeley 2011.
82. *Chajn L.*, Rewolucyjny czyn polskiego prawnictwa (Rzecz o unifikacji prawa), Państwo i Prawo 1946, Nr 9-10.
83. *Champlin E.*, The Testament of Augustus, Rheinisches Museum für Philologie 1989, Nr 132.
84. *Chester R.*, Inheritance, Wealth and Society, Bloomington 1982.
85. *Chester R.*, The Psychology of Dead Hand Control, Real Property, Trust and Estate Law Journal 2008, Nr 3 (43).
86. *Ciągwa J.*, Recepcja prawa węgierskiego na Spiszu i Orawie po roku 1920, Studia Historyczne 1996, z. 2.

87. *Ciągwa J.*, Stan prawny na Spiszu i Orawie w latach międzywojennych, Studia Iuridica Silesiaca 1986, Nr 11.
88. *Cialdini R.B.*, Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka, Sopot 2016.
89. *Ciechański R., Liszcz T.*, Następstwo prawne po zmarłym pracowniku, Nowe Prawo 1972, Nr 12.
90. *Ciepła H.* (et. al.), Kodeks cywilny. Praktyczny komentarz z orzecznictwem. Tom 2, Warszawa 2005.
91. *Ciepła H.*, Aspekty prawne obrotu gruntami rolnymi od 30 kwietnia 2016 r. na nowych zasadach ustalonych w ustawie z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego oraz w ustawie z dnia 14 kwietnia 2016 r. o wstrzymaniu sprzedaży nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa, Rejent 2016, Nr 9.
92. *Ciszewski J., Nazaruk P.* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2019.
93. *Citron D.K., Chesney R.*, Deep Fakes: A Looming Challenge for Privacy, Democracy, and National Security, California Law Review 2019, Nr 12 (107).
94. *Cłapka F.*, Internet jako wyzwanie dla współczesnych systemów prawnych, [w:] *E. Galewska, S. Kotecka* (red.), Księga pamiątkowa z okazji dziesięciolecia Centrum Badań Problemów Prawnych i Ekonomicznych Komunikacji Elektronicznej i studenckiego koła naukowego – Blok Prawa Komputerowego, Wrocław 2012.
95. *Clarke R.*, Human Identification in Information Systems: Management Challenges and Public Policy Issues, Information Technology & People 1994, Nr 4 (7).
96. *Clowney S.*, In Their Own Hand: An Analysis of Holographic Wills and Homemade Willmaking, Real Property, Trust and Estate Law Journal 2008, Nr 1 (43).
97. *Coing H.*, Empfiehlt es sich, das gesetzliche Erbrecht und Pflichtteilsrecht neu zu regeln? Gutachten zum 47. Deutschen Juristentag, München 1972.
98. *Crawford B.J.*, Blockchain Wills, Indiana Law Journal 2020, Nr 3 (95).
99. *Crawford B.J.*, Wills Formalities in the Twenty-First Century, Wisconsin Law Review 2019.
100. *Cybula P.*, Oświadczenie ostatniej woli wobec marszałka województwa (art. 951 KC). Pytanie o sens i przyszłość regulacji, [w:] *M. Kućka, K. Pałka* (red.), Nie tylko hipoteka… Zeszyt jubileuszowy dedykowany Profesorowi Jerzemu Pisulińskiemu, Warszawa 2015.
101. *Cybula P.*, Testament podróżny de lege lata i de lege ferenda (zagadnienia wybrane), [w:] *P. Stec, M. Załucki* (red.), 50 lat kodeksu cywilnego. Perspektywy rekodyfikacji, Warszawa 2015.
102. *Cynkier P.*, Obawa rychłej śmierci – wykorzystanie materiału dowodowego w ekspertyzie sądowo-psychiatrycznej, Psychiatria Polska 2019, Nr 1 (53).
103. *Czachórski W.*, Czynności prawne przyczynowe i oderwane w polskim prawie cywilnym, Warszawa 1952.
104. *Czachórski W.*, Przebieg prac nad kodyfikacją prawa cywilnego PRL, Studia Prawnicze 1970, Nr 26–27.
105. *Czech T.*, Prawa konsumenta. Komentarz, Warszawa 2020.
106. *Czepita S.*, O koncepcji czynności konwencjonalnych w prawie, [w:] *M. Smolak* (red.), Wykładnia konstytucji. Aktualne problemy i tendencje, Warszawa 2016.
107. *Czepita S.*, O pojęciu czynności konwencjonalnej i jej odmianach, Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny 2017, Nr 1.

108. *Czerwiakowski J.*, Testament ustny w świetle praktyki, Palestra 1987, Nr 10–11.
109. *Czerwonka M., Staniszewska A.*, Miejsce daru i filantropii w ekonomii, Zarządzanie i Finanse 2013, Nr 2.
110. *Czubik P.*, Ograniczenia funkcji i czynności notarialnych konsula RP w świetle polskiego prawa konsularnego na tle uregulowań prawa międzynarodowego publicznego, Rejent 1997, Nr 10.
111. *Dajczak W., Giaro T., Longchamps de Bérier F.*, Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego, Warszawa 2018.
112. *Dalecka A., Przewoźny-Paciorek A.*, Nabywanie nieruchomości przez cudzoziemców. Komentarz, Warszawa 2013.
113. *Darwall S.*, The Value of Autonomy and Autonomy of the will, Ethics 2006, Nr 2 (116).
114. *Dębiński A.,* Czy Kościół żyje prawem rzymskim?, [w:] *A. Konieczny* (red.), Studia Historycznoprawne. Tom poświęcony pamięci profesora Alfreda Szymoszka, Wrocław 2008.
115. *Dębiński A.*, Ecclesia vivit lege romana. Znaczenie prawa rzymskiego dla rozwoju prawa Kościoła łacińskiego, [w:] *A. Dębiński* (red.), Starożytne kodyfikacje prawa, Lublin 2000.
116. *Dębiński A.*, Rzymskie prawo prywatne. Kompendium, Warszawa 2021.
117. *Dembe A.E., Boden L.I.*, Moral Hazard: a Question of Morality?, New Solutions 2000, Nr 3 (10).
118. *Diringer D.*, Alfabet, czyli klucz do dziejów ludzkości, Warszawa 1972 (tłum. W. Hensla).
119. *Dobrzański B.*, Jakie zmiany w stosunku do prawa spadkowego z 1946 r. wprowadzi kodeks cywilny?, Palestra 1964, Nr 7-8
120. *Dorman J.A.*, Stop Frustrating the Testator's Intent: Why the Connecticut Legislature Should Adopt the Harmless Error Rule, Quinnipiac Probate Law Journal 2016.
121. *Drabik L.* (et. al.), Słownik Języka Polskiego PWN, Warszawa 2006.
122. *Drożdżowski Ł.*, Elektroniczna forma pełnomocnictwa do udziału w zgromadzeniu wspólników, Przegląd Prawa Handlowego 2021, Nr 1.
123. *Dubisz S.* (red.) Uniwersalny Słownik Języka Polskiego PWN. A-J, Warszawa 2006.
124. *Duszniak S.*, Współdziałanie gmin w sporządzaniu testamentu, Państwo i Prawo 1949, Nr 3.
125. *Dworkin R.*, Is Wealth a Value?, Journal Legal Studies 1980, Nr 9.
126. *Dybowski T.*, Ochrona własności w polskim prawie cywilnym (rei vindicatio – actio negatoria), Warszawa 1969.
127. *Dyjakowska M.*, Badania porównawcze nad Corpus Iuris Civilis i ustawodawstwami obcymi w pracach profesorów Akademii Zamojskiej, [w:] *A. Dębiński* (red.), Starożytne kodyfikacje prawa, Lublin 2000.
128. *Dyląg Ł.*, Dokument a dokument elektroniczny w prawie cywilnym – pojęcie oraz istota desygnatu (w kontekście projektu nowelizacji Kodeksu cywilnego i Kodeksu postępowania cywilnego), Prawo Mediów Elektronicznych 2011, Nr 1.
129. *Dynan K.E., Skinner J., Zeldes S.P.*, The Importance of Bequests and Life-Cycle Saving in Capital Accumulation: A New Answer, American Economic Review 2002, Nr 5.
130. *Dyoniak A.*, Ochrona rodziny w razie śmierci jednego z małżonków, Warszawa-Poznań 1990.

131. *Dziadzio A.*, Austriacki kodeks cywilny ABGB na ziemiach polskich w XX wieku, [w:] *J. Malec, W. Uruszczak* (red.), Ustrój i prawo w przeszłości dalszej i bliższej. Prace dedykowane prof. Stanisławowi Grodziskiemu, Kraków 2001.
132. *Dziadzio A.*, Powszechna historia prawa, Warszawa 2008.
133. *Dzienis P.*, Odpowiedzialność cywilna władzy publicznej za nieważny testament allograficzny. Glosa do wyroku SN z dnia 18 listopada 2015 r., III CSK 16/15, Przegląd Sądowy 2017, Nr 7-8.
134. *Dziomdziora W.*, Umowy dotyczące treści cyfrowych niezapisanych na nośniku materialnym w świetle ustawy o prawach konsumenta, Internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny 2014, Nr 3 (8).
135. *Dziwański J.*, Obowiązek wyjaśniająco-doradczy notariusza przy sporządzaniu testamentu notarialnego w przypadkach z art. 961 k.c. (część I), Nowy Przegląd Notarialny 2003, Nr 2.
136. *Dziwański J.*, Obowiązek wyjaśniająco-doradczy notariusza przy sporządzaniu testamentu notarialnego w przypadkach z art. 961 k.c. (część II), Nowy Przegląd Notarialny 2004, Nr 1.
137. *Dziwański J.*, Testament notarialny z powołaniem wykonawcy testamentu, Nowy Przegląd Notarialny 2000, Nr 5-6.
138. *Ebke J.*, Testierfreiheit und Pflichtteilsrecht. Die Antinomie von Freiheit und Pflicht des Erblassers in familienerbrechtlicher Perspektive, Tübingen 2004.
139. *Ellwand G.*, An Analysis of Canada's Most Famous Holograph Will: How a Saskatchewan Farmer Scratched His Way into Legal History, Saskatchewan Law Review 2014, Nr 1 (77).
140. *Ereciński T.* (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom IV. Postępowanie rozpoznawcze. Postępowanie zabezpieczające, Warszawa 2016.
141. *Estreicher S.T.*, Wykłady z historii ustroju państwa i prawa na zachodzie Europy, Kraków 2008.
142. *Faden R.R., Beauchamp T.L.*, A History and Theory of Informed Consent, New York–Oxford 1986.
143. *Falkowska A.*, Odpowiedzialność sprzedawcy z tytułu rękojmi za wady fizyczne rzeczy, Warszawa 2010.
144. *Feluś A.*, O dopuszczalności opiniowania testamentów holograficznych bez materiału porównawczego: zagadnienia metodologiczne, Palestra 1984, Nr 9.
145. *Feluś A.*, Pobranie materiału porównawczego do ekspertyzy pisma ręcznego, [w:] *J. Błachut, M. Szewczyk, J. Wójcikiewicza* (red.), Nauka wobec przestępczości. Księga ku czci Profesora Tadeusza Hanauska, Kraków 2001.
146. *Feluś A.*, Testamenty sfałszowane (z praktyki Zakładu Kryminalistyki Uniwersytetu Śląskiego), Palestra 1979, Nr 11-12.
147. *Feluś A.*, Testamenty. Popularno-naukowe studium kryminalistyczne, Katowice 1996
148. *Fiedorczyk P.*, Dokumenty archiwalne dotyczące organizacji prac nad unifikacją i kodyfikacją polskiego prawa cywilnego w latach 1945–1948, Miscellanea Historico-Iuridica 2006, t. IV.
149. *Fiedorczyk P.*, O początkach prac nad kodyfikacją polskiego prawa cywilnego w 1947 r., Miscellanea Historico-Iuridica 2006, t. IV.

150. *Fiedorczyk P.*, O powstaniu, strukturze organizacyjnej i trybie prac Komisji Kodyfikacyjnej z 1956 roku, [w:] *M. Mikołajczyk* (red.) et al., O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin, Białystok-Katowice 2010.
151. *Fiedorczyk P.*, Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945-1964), Białystok 2014.
152. *Fras M., Habdas M.* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087), Warszawa 2019.
153. *Fras M.*, Succession of digital goods. A comparative legal study, Review of European and Comparative Law 2021, Nr 4.
154. *Friedman L.M.*, Dead Hands: A Social History of Wills, Trusts, and Inheritance Law, Stanford 2009.
155. *Gałakan-Halicka A.*, Stwierdzenie treści testamentu ustnego, Monitor Prawniczy 2004, Nr 16.
156. *Gandor K.*, Konwersja nieważnych czynności prawnych, Studia Cywilistyczne 1963, t. IV.
157. *Gee K.B.*, Electronic Wills At Our Fingertips. Should They Be Admited to Probate?, Cleveland Metropolitan Bar Journal 2013, Nr 12.
158. *Giaro M.*, Cywilnoprawne pojęcie pisemności w społeczeństwie informacyjnym, Państwo i Prawo 2009, Nr 10.
159. *Gibson W.*, Neuromancer, New York 1984.
160. *Giełczyk A.*, Biometria mobilna. Perspektywy i wyzwania, [w:] *M. Górecki* (red.), Nauka niejedno ma imię…, Bydgoszcz 2017.
161. *Gizbert-Studnicki T.*, O nieważnych czynnościach prawnych w świetle koncepcji czynności konwencjonalnych, Państwo i Prawo 1975, Nr 4.
162. *Gleseke A.*, "The New Weapon of Choice": Law's Current Inability to Properly Address Deepfake Pornography, Vanderbilt Law Review 2020, Nr 5 (78).
163. *Gniewek E.* (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 3. Prawo Rzeczowe, Warszawa 2020.
164. *Gniewek E., Machnikowski P.* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2016.
165. *Gniewek E., Machnikowski P.* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2017.
166. *Gniewek E., Machnikowski P.* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2021.
167. *Gniewek E., Machnikowski P.* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2019.
168. *Goc M., Łuszczuk A., Oleksiewicz E.*, Dokument jako ślad kryminalistyczny, [w:] *M. Goc, J Moszczyński* (red.), Ślady kryminalistyczne. Ujawnianie, zabezpieczanie, wykorzystywanie, Warszawa 2007.
169. *Goda K., Kitsuregawa M.*, The History of Storage Systems, Proceedings of the IEEE 2012, Nr 100 (Special Contennial Issue).
170. *Godwin W.*, Enquiry Concerning Political Justice, Kitchener 2001.
171. *Gołaczyński J.*, Wpływ rozporządzenia eIDAS na polskie prawo prywatne. Wybrane zagadnienia, [w:] *K. Flaga-Gieruszyńska, J. Gołaczyński, D. Szostek* (red.), Media elektroniczne. Współczesne problemy prawne, Warszawa 2016.
172. *Goławska J.*, Konieczne ograniczenia, Prawo i Życie 1959, Nr 14.
173. *Gold J.*, Freedom of testation, Modern Law Review 1938, Nr 1.

174. *Górecki J.*, Stosowanie reguł interpretacyjnych z art. 961 kodeksu cywilnego, [w:] *J. Glumińska-Pawlic, Z. Tobor* (red.), Prawnicze dylematy interpretacyjne, Toruń 2011.
175. *Górecki J.*, Uwagi do pisemnej wersji wystąpienia prof. dr. hab. Maksymiliana Pazdana pt. „Wybrane projektowane zmiany w prawie spadkowym", [w:] Nowy kodeks cywilny odpowiedzią na wyzwania współczesności (materiały konferencyjne), Warszawa 2015.
176. *Górnicki L.*, Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919-1939, Wrocław 2000.
177. *Górska J.*, Prace nad kodyfikacją i unifikacją prawa w Polsce po drugiej wojnie światowej, Z Dziejów Prawa 2019, t. 12.
178. *Górska K.*, Zachowanie zwykłej formy pisemnej czynności prawnych, Warszawa 2007
179. *Greene K.*, Passing Down Digital Assets, Wall Street Journal 2012, Nr 1-2.
180. *Grochowski M.*, Inheritance of the social media accounts in Poland, European Review Law 2019, Nr 5 (27).
181. *Grochowski M.*, Skutki braku zachowania formy szczególnej oświadczenia woli, Warszawa 2017.
182. *Grodziski S.*, Prace nad kodyfikacją i unifikacją polskiego prawa prywatnego (1919-1947), Kwartalnik Prawa Prywatnego 1992, z. 1-4.
183. *Grodziski S.*, Z dziejów unifikacji polskiego prawa cywilnego, Czasopismo Prawno-Historyczne 1985, z. 2.
184. *Grotius H.*, Trzy księgi o prawie wojny i pokoju, Tom I, Warszawa 1957 (tłum. *R. Bierzanek*).
185. *Grzegorczyk K.*, Zasada osobistości testamentu w prawie polskim, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2020, z. 1.
186. *Grzybowski S.* (red.), System prawa cywilnego. Tom I. Część ogólna, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1985.
187. *Grzybowski S.*, O rzekomej konwalidacji nieważnej czynności prawnej, Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny 1974, Nr 3.
188. *Grzybowski S.*, Prawo rzeczowe, Warszawa 1989.
189. *Grzybowski S.*, Przekazanie świadczenia jako czynność prawna nienazwana a zasada swobody czynności prawnych, Państwo i Prawo 1967, Nr 3.
190. *Gschnitzer F., Faistenberger Ch.*, Österreichisches Erbrecht, Wien-New York 1983.
191. *Gudowski J.* (red.) Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, Warszawa 2017.
192. *Gudowski J.* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna, cz. 2 (art. 56–125), Warszawa 2021.
193. *Gudowski J.* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom II. Własność i inne prawa rzeczowe, Warszawa 2016.
194. *Gutfeter W., Pacut A.*, Człowiek w systemie biometrycznym, [w:] *M. Tomaszewska-Michalak, T. Tomaszewski* (red.), Dokumenty a prawo. Prawne oraz praktyczne aspekty korzystania z dokumentów i e-dokumentów, Warszawa 2015.
195. *Gutowska D.*, Techniki identyfikacji osób z wykorzystaniem indywidualnych cech biometrycznych, Zeszyty Naukowe Wydziału Elektroniki i Automatyki Politechniki Gdańskiej 2004, Nr 20.
196. *Gutowski M.* (red.), Kodeks Cywilny. Tom I. Komentarz. Art. 1-352, Warszawa 2021.

197. *Gutowski M.* (red.), Kodeks cywilny. Tom III. Komentarz. Art. 627-1088, Warszawa 2022.
198. *Gutowski M.*, Nieważność testamentu, Monitor Prawniczy 2009, Nr 8.
199. *Gutowski M.*, Zasada kauzalności czynności prawnych w prawie polskim, Państwo i Prawo 2006, Nr 4.
200. *Gwiazdomorski J.*, Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych, Palestra 1971, Nr 4.
201. *Gwiazdomorski J.*, Dziedziczenie ustawowe w projekcie kodeksu cywilnego PRL, [w:] Materiały dyskusyjne do projektu kodeksu cywilnego Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej. Materiały sesji naukowej 8–10.12.1954 r., Warszawa 1955.
202. *Gwiazdomorski J.*, Dziedziczność roszczenia z art. 446 § 3 k.c., Nowe Prawo 1972, Nr 6
203. *Gwiazdomorski J.*, Formy testamentu, Nowe Prawo 1966, Nr 6.
204. *Gwiazdomorski J.*, glosa do uchwały SN (7) z 28 kwietnia 1973 r., III CZP 78/72, Nowe Prawo 1974, Nr 9.
205. *Gwiazdomorski J.*, Podpis na testamencie holograficznym, Nowe Prawo 1962, Nr 7-8.
206. *Gwiazdomorski J.*, Prawo spadkowe w zarysie, Warszawa 1968.
207. *Gwiazdomorski J.*, Prawo spadkowe w zarysie, Warszawa 1990.
208. *Gwiazdomorski J.*, Prawo spadkowe, Warszawa 1949.
209. *Gwiazdomorski J.*, Prawo spadkowe, Warszawa 1959.
210. *Gwiazdomorski J.*, Przed kim sporządzać należy testament allograficzny, Nowe Prawo 1960, Nr 10.
211. *Gwiazdomorski J.*, Rezerwa czy zachowek?, Prawo i Życie 1959, Nr 12.
212. *Gwiazdomorski J.*, Wykładnia przepisów o testamencie na tle uchwały składu 7 sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 marca 1971 r., III CZP 91/70, Nowe Prawo 1973, Nr 6.
213. *Haberko J., Zawłocki R.*, Prawnospadkowe konsekwencje popełnienia przestępstwa, Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny 2014, Nr 1.
214. *Hadrowicz S.*, Smart kontrakt jako umowa, Monitor Prawa Handlowego 2020, Nr 4.
215. *Hahlo H.R.*, The case against freedom of testation, South African Law Journal 1959, Nr 4 (76).
216. *Hajdukiewicz D.*, Opiniowanie sądowo-psychiatryczne w sprawach testamentowych, Postępy Psychiatrii i Neurologii 2003, Nr 4.
217. *Hall H.K.*, Deepfake Videos: When Seeing Isn't Believing, Catholic University Journal of Law and Technology 2018, Nr 1 (27).
218. *Hamilton W.D.*, The Genetical Evolution of Social Behaviour. II, Journal of theoretical biology 1964, Nr 7.
219. *Harris V.M.*, Ancient Curious and Famous Wills, Boston 1911.
220. *Häsenmeyer L.*, Die gesetzliche Form der Rechtsgeschäfte, Frankfurt am Main 1971.
221. *Hauben M., Hauben R.*, Netizens: On the History and Impact of Usenet and the Internet, Los Alamos 1997.
222. *Hazard J., Haapio H.*, Wise Contracts: Smart Contracts that Work for People and Machines, [w:] *E. Schweighofer* (et al.), Trends and Communities of Legal Informatics. Proceedings of the 20th International Legal Informatics Symposium IRIS 2017, Wien 2017.
223. *Hegel G.W.F.*, Zasady filozofii prawa, Warszawa 1969 (tłum. A. Landman).

224. *Hesse W.*, Einfluß des wirtschaftlichen Fortschritts auf die Entstehung und Entwicklung der Testierfreiheit, Bonn 1980.
225. *Hirsch A.J.*, Default Rules in Inheritance Law: A Problem in Search of It's Context, Fordham Law Review 2004, Nr 3 (74).
226. *Hirsch A.J.*, Models of Electronic-Will legislation, Real Property, Trust and Estate Law Journal 2021, Nr 2 (56).
227. *Hirsch A.J.*, Problem of the Insolvent Heir, Cornell Law Review 1989, Nr 4 (74).
228. *Hirsch A.J.*, Technology Adrift: In search of role for electronic wills, Boston College Law Review 2020, Nr 3 (61).
229. *Hirsch A.J., Wang K.*, Qualitative Theory of the Dead Hand, Indiana Law Journal 1992, t. 68.
230. *Hofmokl J.*, Internet jako dobro wspólne, Warszawa 2009.
231. *Hołyst B., Pomykała J.*, Biometria w systemach uwierzytelniania, Biuletyn WAT 2011, Nr 4.
232. *Hołyst B., Smoktunowicz E.* (red.), Wielka encyklopedia prawa, Warszawa 2005.
233. *Hopkins J.P.*, Afterlife in the Cloud: Managing a Digital Estate, Hastings Science & Technology Law Journal 2013 Nr 2.
234. *Hopkins J.P., Lipin I.A.*, Viable Solutions to the Digital Estate Planning Dilemma, Iowa Law Review Bulletin 2014, Nr 1 (9).
235. *Horowitz M.W., Newman J.B.*, Spoken and Written Expression: An Experimental Analysis, The Journal of Abnomal and Social Psychology 1964, Nr 6 (68).
236. *Horton D.*, Tomorrow's Inheritance: The Frontiers of Estate Planning Formalism, Boston College Law Review 2017, Nr 2 (58).
237. *Horton D.*, Wills Law on the Ground, UCLA Law Review 2015, Nr 5 (62).
238. *Hurd M.D.*, Savings of the Elderly and Desired Bequests, The American Economic Review 1987, Nr 77.
239. *Ignaczewski J.*, Prawo spadkowe. Art. 922–1088 KC. Komentarz, Warszawa 2004.
240. *Ignatowicz J., Stefaniuk K.*, Prawo rzeczowe, Warszawa 2022.
241. In re Estate of Horton, Harvard Legal Review 2019, Nr 7 (132).
242. *Jacyszyn J.*, Elektroniczne czynności prawne, Przegląd Prawa Handlowego 1999, Nr 7.
243. *Jagielska M.*, Treści cyfrowe jako przedmiot stosunków cywilnoprawnych, [w:] *J. Pisuliński, J. Zawadzka* (red.) Aksjologia prawa cywilnego i cywilnoprawna ochrona dóbr, Warszawa 2020.
244. *Jakielaszek E.*, Mechanizmy kształtujące zarządzanie tożsamością, Człowiek i Dokumenty 2017, Nr 44.
245. *Janbandhu P.K., Siyal M.Y.*, Novel Biometric Digital Signatures for Internet-Based Applications, Information Management & Computer Security 2001, Nr 9.
246. *Jankowa K., Tomczyk N.*, Testament Wojskowy, [w:] *E. Kabza, K. Krupa-Lipińska* (red.), Testament w prawie polskim – wybrane problemy, Toruń 2018.
247. *Janowski J.*, Elektroniczny obrót prawny, Warszawa 2008.
248. *Janowski J.*, Podpis elektroniczny w obrocie prawnym, Warszawa 2007.
249. *Janowski J.*, Technologia informacyjna dla prawników i administratywistów. Szanse i zagrożenia elektronicznego przetwarzania danych w obrocie prawnym i działaniu administracji, Warszawa 2009.

250. *Jansen B.J.*, Search log analysis: What is it; what's been done; how to do it, Library and Information Science Research 2006, Nr 3 (28).
251. *Jansen N.*, Testamentary Formalities in Early Modern Europe, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities. Comparative Succession Law, t. 1, Oxford 2011.
252. *Jarosz-Żukowska S.*, Konstytucyjna zasada ochrony własności, Kraków 2003.
253. *Jaroszewska-Choraś D.*, Biometria. Aspekty prawne, Gdańsk 2016.
254. *Jedlińska R.*, Wykluczenie cyfrowe w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej, Ekonomiczne Problemy Usług 2018, Nr 2.
255. *Joos G.*, Testamentsformen in der Schweiz und in den USA, Zürich 2001.
256. *Justyński T.*, Cywilne prawo - spadkowe prawo - zniszczenie przez spadkodawcę testamentu sporządzonego w formie notarialnej. Glosa do postanowienia SN z dnia 6 sierpnia 2015 r., V CSK 635/14, OSP 2016, Nr 6, poz. 58.
257. *Justyński T.*, Glosa do uchwały SN z dnia 16 października 2014 r., III CZP 70/14, OSP 2015, Nr 5, poz. 46.
258. *Justyński T.*, Spadkowe prawo - zapis zwykły "alternatywny" - zobowiązania przemienne. Glosa do uchwały SN z dnia 16 października 2014 r., III CZP 70/14, OSP 2015, Nr 5.
259. *Justyński T.*, Uwagi w sprawie natury oraz prawnej dopuszczalności tzw. zapisu alternatywnego, Przegląd Sądowy 2016, Nr 3.
260. *Kacymirow T., Kordasiewicz B.*, Zasady prawa spadkowego a podatek spadkowy, Państwo i Prawo 1990, Nr 12.
261. *Kaczmarek B.*, Dowód z dokumentu elektronicznego w świetle przepisów o dowodach w postępowaniu cywilnym, Prawo Mediów Elektronicznych 2006, Nr 5.
262. *Kaczmarek B.*, Moc dowodowa dokumentu elektronicznego w postępowaniu cywilnym – polemika, Monitor Prawniczy 2008, Nr 5.
263. *Kaczmarek-Templin B.*, Dowód z dokumentu elektronicznego w procesie cywilnym, Warszawa 2012.
264. *Kaczmarek-Templin B., Stec P., Szostka D.* (red.) Ustawa o prawach konsumenta. Kodeks cywilny (wyciąg). Komentarz, Warszawa 2014.
265. *Kant I.*, Metafizyka moralności, Wrocław 2005 (tłum. *E. Nowak*).
266. *Kapczyński A.*, Technologie biometryczne, [w:] *R. Kaszubski* (red.), Biometria w bankowości i administracji publicznej, Warszawa 2009.
267. *Karkut D.*, Własność wirtualna w prawie polskim. Zagadnienia wybrane, Wrocław 2018
268. *Kaser M.*, Das römische Privatrecht, t. I, Munich 1955.
269. *Kaser M.*, Das römische Privatrecht. Erster Abschnitt. Das altrömische, das vorklassische und klassische Recht, t. 1, München 1971.
270. *Kasirer N.*, From Written Record to Memory in the Law of Wills, Ottawa Law Review 1997, Nr 1 (29).
271. *Kaspryszyn J.*, Podpis własnoręczny jako element zwykłej formy pisemnej czynności prawnych, Warszawa 2007.
272. *Katner W.J.* (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 9. Prawo zobowiązań – umowy nienazwane, Warszawa 2018.
273. *Kelly J.M.*, Historia zachodniej teorii prawa, Kraków 2006.

274. *Kerridge R.*, Testamentary Formalities in England and Wales, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities. Comparative Succession Law, t. 1, Oxford 2011.
275. *Kessler D., Masson A.*, Bequest and Wealth Accumulation: Are Some Pieces of the Puzzle Missing?, The Journal of Economic Perspectives 1989, Nr 3.
276. *Kidyba A.*, Kodeks cywilny. Komentarz. Tom IV. Spadki, Warszawa 2015.
277. *Kijowski M.*, Kapitan polskiego statku morskiego wobec urodzenia, zgonu i małżeństwa, Metryka 2017, Nr 2.
278. *Kipp T., Coing H.*, Erbrecht, Tübingen 1990.
279. *Kisiel S.*, Dyspozycja wkładem na wypadek śmierci, jak pośmiertna forma rozporządzenia majątkiem posiadacza rachunku bankowego. Aspekty cywilnoprawne i podatkowe, Studia Prawnoustrojowe 2021, Nr 54.
280. *Kistermann F.W.*, The invention and development of the Hollerith Punched Card: In commemoration of the 130th anniversary of the Birth of Herman Hollerith and for the 100th anniversary of large scale data processing, Annals of the History of Computing 1991, Nr 3 (13).
281. *Klang H., Gschnitzer F.* (red.) Kommentar zum Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuch vol. III, Wien 1952.
282. *Kłos M.*, Glosa do postanowienia SN z dnia 20 listopada 2003 r., III CZP 7/02, OSP 2004, Nr 10.
283. *Knoppek K.*, Postępowanie cywilne, Warszawa 2022.
284. *Kocot W.J.*, Cywilne prawo - uznanie znaku pisarskiego za podpis w rozumieniu prawa cywilnego i prawa o notariacie. Glosa do wyroku SN z dnia 27 kwietnia 2016 r., II CSK 518/15, OSP 2017, Nr 1.
285. *Kocot W.J.*, Dalsza modernizacja kodeksowej regulacji formy pisemnej czynności prawnej, Przegląd Prawa Handlowego 2016, Nr 10.
286. *Kocot W.J.*, Elektroniczna forma oświadczeń woli, Przegląd Prawa Handlowego 2001, Nr 3.
287. *Kocot W.J.*, Wpływ Internetu na prawo umów, Warszawa 2004.
288. *Kolańczyk K.*, Najdawniejsze polskie prawo spadkowe, Poznań 1939.
289. *Kolańczyk K.*, Prawo rzymskie, Warszawa 2021.
290. *Kolańczyk K.*, Studia nad reliktami wspólnej własności ziemi w najdawniejszej Polsce. Rozporządzanie własnością ziemską do końca XIV wieku, [w:] *Z. Wojciechowski* (red.), Studia nad historią prawa polskiego. Tom XX, z. 2, Poznań 1950.
291. *Kolkman W.D.*, Testamentary Formalities in the Netherlands, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities. Comparative Succession Law, t. 1, Oxford 2011.
292. *Kondek J.M.*, Wpływ sytuacji kryzysowych na stosunki cywilnoprawne, Warszawa 2021.
293. *Koranyi K.*, Podstawy średniowiecznego prawa spadkowego, Pamiętnik Historyczno-Prawny, t. 9, Nr 2, Lwów 1930.
294. *Kordasiewicz B.* (red.), System prawa prywatnego. Tom 10, Warszawa 2015.
295. *Kordasiewicz B.*, Glosa do postanowienia SN z dnia 25 października 1973 r., III CRN 241/73, Państwo i Prawo 1975, Nr 5.

296. *Kordasiewicz B.*, Glosa do uchwały SN z dnia 7 marca 1978 r., III CZP 13/78, OSP 1979, Nr 2, poz. 23.
297. *Kordasiewicz B.*, Testamentowe dziedziczenie gospodarstw rolnych, Wrocław 1978.
298. *Koredczuk J.*, Wybrane zagadnienia dziedziczenia testamentowego w świetlne orzecznictwa sądów apelacji lwowskiej w okresie międzywojennym, Acta Universitatis Wratislaviensis 2017.
299. *Kosik J.*, Przesłanki sporządzenia testamentu ustnego, Studia Cywilistyczne 1969, Nr 13–14.
300. *Kosiorkiewicz K.*, Ważność testamentu notarialnego (wybrane zagadnienia w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego), Nowy Przegląd Notarialny 2004, Nr 4.
301. *Kotecka S.*, Zmiany w postępowaniu cywilnym dotyczące dokumentów elektronicznych, Prawo Mediów Elektronicznych 2011, Nr 2.
302. *Kowalski P.*, Z badań nad prawem spadkowym w projekcie kodeksu cywilnego z 1948 r., Miscellanea Historico-Iuridica 2013, t. XII.
303. *Kowańska B.*, Zastosowanie technologii biometrycznych w sektorze bankowym, [w:] *M. Wypych, I. Gawryś, P. Trippner*, Finansowe i organizacyjne aspekty kooperacji nauki i lokalnej przedsiębiorczości – wymiar teoretyczny i praktyczny. Część I, Łódź-Warszawa 2018.
304. *Kozioł A.A.*, Projekty prawa spadkowego z 1945 r., Z Dziejów Prawa 2005, Nr 6.
305. *Kozłowski K.*, Prawo dziedziczenia w świetle postanowień Konstytucji RP – zarys instytucji, Białostockie Studia Prawnicze 2017, Nr 4 (22).
306. *Krasowski K., Lesiński B., Sikorska Dzięgielewska K., Walachowicz J.*, Powszechna historia państwa i prawa, Poznań 1993.
307. *Krasuski A.*, Ochrona danych osobowych na podstawie RODO, Warszawa 2018.
308. *Krasuski A., Wolska-Bagińska A., Zinkiewicz-Będźmirowska O.* (red.), Działania naruszające prawa do domen internetowych, Warszawa 2021.
309. *Kremis J., Kremis K.*, Glosa do wyroku TK z dnia 15 września 2007 r., P 21/06, Przegląd Sądowy 2008, Nr 6.
310. *Kruczalak K.*, Nabywanie nieruchomości przez cudzoziemców, Rejent 1998, Nr 12.
311. *Krukowski A., Liszewski G., Smoleń P.*, Komentarz do ustawy o podatku od spadków i darowizn, Warszawa 2011.
312. *Krupska M.*, Dokumenty bankowe w formie elektronicznej, Prawo Bankowe 2000, Nr 5.
313. *Księżak P.*, Dopuszczalność darowizny na wypadek śmierci. Glosa do uchwały SN z dnia 13 grudnia 2013 r., III CZP 79/13, Państwo i Prawo 2015, Nr 10.
314. *Księżak P.*, Glosa do postanowienia SN z dnia 6 sierpnia 2015 r., V CSK 635/14, Rejent 2016, Nr 1.
315. *Księżak P.*, Glosa do wyroku SN z dnia 18 listopada 2015 r., III CSK 16/15, Rejent 2017, Nr 5.
316. *Księżak P.*, Nabycie nieruchomości rolnej wskutek sukcesji mortis causa w świetle przepisów ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego, [w:] *P. Księżak, J. Mikołajczyk* (red.), Nieruchomości rolne w praktyce notarialnej, Warszawa 2017.
317. *Księżak P.*, Prawo spadkowe, Warszawa 2017.
318. *Księżak P.*, Zachowek w polskim prawie spadkowym, Warszawa 2012.
319. *Księżak P.*, Zapis windykacyjny, Warszawa 2012.

320. *Kubas A.*, Podniesienie zarzutu nieważności testamentu a przerwanie biegu przedawnienia roszczeń o zachowek oraz o zmniejszenie zapisów i poleceń, Palestra 2002, Nr 5-6.
321. *Kucia B.*, Forma testamentu w prawie amerykańskim, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2012, z. 2.
322. *Kucia B.*, Forma testamentu w systemach common law, Warszawa 2016.
323. *Kurczewski J.*, Prawo prymitywne: zjawiska prawne w społeczeństwach przedpaństwowych, Warszawa 1973.
324. *Kurek J.*, Wartość dowodowa dokumentów elektronicznych, Prawo Nowych Technologii 2008, Nr 2.
325. *Kursa S.P.*, Testator i formy testamentu w rzymskim prawie justyniańskim, Warszawa 2017.
326. *Kuryłowicz M.*, Słownik terminów zwrotów i sentencji łacińskich oraz pochodzenia łacińskiego, Warszawa 2012.
327. *Kuryłowicz M.*, Testamentum holographum, Rejent 2003, Nr 10.
328. *Kuryłowicz M., Wiliński A.*, Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu, Warszawa 2021.
329. *Kuryłowicz M.*, Wokół pojęcia aequitas w prawie rzymskim, Studia Iuridica Lublinensia 2011, Nr 15.
330. *Kuśmierczyk M.*, Czy osoby najbliższe, należące do tzw. zerowej grupy podatkowej, zawsze mogą skorzystać ze zwolnienia o którym mowa w art. 4a ustawy z dnia 28 lipca 1983 r. o podatku od spadków i darowizn?, Doradztwo Podatkowe 2019, Nr 8.
331. *Kuźmicka-Sulikowska J.*, Okoliczności, przy których zaistnieniu możliwe jest sporządzenie testamentu ustnego według polskiego prawa spadkowego, Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze 2018, Nr 9.
332. *Kuźmicka-Sulikowska J.*, Stwierdzenie treści testamentu ustnego, [w:] *J. Jezioro, K. Zagrobelny* (red.), Wybrane zagadnienia polskiego prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ku czci Doktora Józefa Kremisa i Doktora Jerzego Strzebinczyka, Wrocław 2019.
333. *Kwiatek B.*, Dokument elektroniczny w ogólnym postępowaniu administracyjnym, Warszawa 2020.
334. *La Ratta A.R., Osorio M.B.*, What's in a Name? Writings Intended as Wills, Probate & Property 2014, Nr 3 (28).
335. *Łada K.*, Testamentowe dziedziczenie gospodarstw rolnych, [w:] *E. Kabza, K. Krupa-Lipińska* (red.), Testament w prawie polskim - wybrane problemy, Toruń 2018.
336. *Langbein J.H.*, Substantial Compliance with the Wills Act, Harvard Law Review 1975, Nr 3 (88).
337. *Lapuente S.C.*, Testamentary Formalities in Spain, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities. Comparative Succession Law, t. 1, Oxford 2011.
338. *Laskowski O.* (red.), Encyklopedia Wojskowa, t. I, Warszawa 1931.
339. *Leipold D.*, Erbrecht, Tübingen 2002.
340. *Leslie M.B.*, Enforcing Family Promises: Reliance, Reciprocity, and Relational Contract, North Carolina Law Review 1999, Nr 77.

341. *Lewandowski R.*, Biometria – nowe zastosowania, Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego 2017, Nr 9.
342. *Lichorowicz A.*, Szczególny porządek dziedziczenia gospodarstw rolnych w Polsce po orzeczeniu Trybunału Konstytucyjnego z dnia 31.1.2001 r., Rejent 2001, Nr 9.
343. *Lindgren J.*, Abolishing the Attestation Requirement for Wills, North Carolina Law Review 1990, Nr 3 (68).
344. *Lindgren J.*, The Fall of Formalism, Albany Law Review 1992, Nr 4 (55).
345. *Lisowska A.*, Ograniczenie autonomii jednostki, a może ochrona konstytucyjnych praw i wolności człowieka? Normatywne aspekty stosowania „przymusu bezpośredniego" w psychiatrii, Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna 2014, t. 3, Nr 2.
346. *Lityński A.*, Historia prawa Polski Ludowej, Warszawa 2013.
347. *Liżyńska K.*, Badanie autentyczności testamentu własnoręcznego, Wrocław 2008.
348. *Liżyńska K., Żylińska J.*, Wykorzystywanie materiału porównawczego w ekspertyzie pismoznawczej testamentu holograficznego, Prokuratura i Prawo 2012, Nr 2.
349. *Locke J.*, Dwa traktaty o rządzie, Warszawa 1992 (tłum. *Z. Rau*).
350. *Longchamps de Bérier F.*, Law of Succession. Roman Legal Framework and Comparative Law Perspective, Warszawa 2011.
351. *Longchamps de Bérier F.*, Stałość a zmienność szczegółowych regulacji prawa spadkowego Niepodległej, Forum Prawnicze 2018, Nr 2 (48).
352. *Łosek A.*, Odpowiedzialność karna za czyny popełnione za pośrednictwem gier komputerowych - wstęp do problematyki, Prokuratura i Prawo 2022, Nr 2.
353. *Luigi M.*, Comparative legal philosophy applied to legal institutions, New York 1921.
354. *Machnikowski P.* (red.), Zobowiązania. Przepisy ogólne i powiązane przepisy Księgi I KC. Tom I. Komentarz, Warszawa 2022.
355. *Maciejewska-Szałas M.*, Forma pisemna i elektroniczna czynności prawnych. Studium prawnoporównawcze, Warszawa 2014.
356. *Maciejewska-Szałas M.*, Testament notarialny, [w:] *S. Osojca-Kozłowska* (red.), Prawo w administracji i gospodarce, Łódź–Kielce 2021.
357. *Maciejewski T.*, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2017.
358. *Macierzyńska-Franaszczyk E.*, Czy treści w internecie można dziedziczyć?, Dziennik Gazeta Prawna 2018, Nr 186.
359. *Mackie K.*, Principles of Australian Succession Law, Australia 2017.
360. *Mączyński A.*, Dziedziczenie testamentowe w prawie prywatnym, Warszawa-Kraków 1976.
361. *Mączyński A.*, Glosa do postanowienia SN z dnia 14 stycznia 1982 r., III CRN 169/81, OSP 1983, Nr 7-8, poz. 151.
362. *Mączyński A.*, Glosa do postanowienia SN z dnia 30 czerwca 1972 r., I CR 403/72, OSP 1973, Nr 10, poz. 192.
363. *Mączyński A.*, Glosa do uchwały składu 7 sędziów SN z dnia 22 marca 1971 r., III CZP 91/70, OSPiKA 1972, Nr 2, poz. 26.
364. *Mączyński A.*, Konstytucyjne prawo dziedziczenia, [w:] *L. Ogiegło, W. Popiołek, M. Szpunar* (red.), Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana, Kraków 2005.

365. *Mączyński A.*, Nieważność testamentu sporządzonego pod wpływem wady oświadczenia woli, [w:] *S. Sołtysiński* (red.), Problemy kodyfikacji prawa cywilnego (studia i rozprawy), Poznań 1990.
366. *Mączyński A.*, Wpływ wad oświadczenia woli na ważność testamentu, Rejent 1991, Nr 7-8.
367. *Mądel M.*, Dostęp do treści cyfrowych zmarłego użytkownika usług internetowych na tle orzeczenia Federalnego Trybunału Sprawiedliwości w Niemczech, Transformacje Prawa Prywatnego 2020, Nr 2.
368. *Mądel M.*, Następstwo prawne treści cyfrowych na wypadek śmierci, Warszawa 2018.
369. *Mądel M.*, Następstwo prawne treści cyfrowych z perspektywy prawa Stanów Zjednoczonych ameryki, Prawo Mediów Elektronicznych 2016, Nr 1.
370. *Mądel M.*, Szyfrowanie treści testamentu holograficznego, Rejent 2016, Nr 8.
371. *Maj K.*, Depozyt notarialny w wybranych ustawodawstwach europejskich, Rejent 2015, Nr 1.
372. *Maj K.*, Zmiany w ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego obowiązujące od dnia 30 kwietnia 2016 r., Krakowski Przegląd Notarialny 2016, Nr 2.
373. *Makowiec A.*, Zapis windykacyjny gospodarstwa rolnego, Warszawa 2019.
374. *Mamica M.*, Nieważny testament allograficzny – czy słuszna jest jego konwersja na testament ustny?, Palestra 2014, Nr 5-6.
375. *Mamos M.*, System rezerwy na ziemiach polskich w XIX i XX wieku, Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis 2018, Nr 1 (7).
376. *Manowska M.* (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany. Tom II. Art. 478-1217, Lex/el. 2022.
377. *Manzano J.L.Z.*, La fe pública administrativa en la recepción de la voluntas del testador en el Bajo Imperio, Glossae. Euopean Journal of Legal History 2017, Nr 14.
378. *Marciniuk K.*, Dziedziczenie gospodarstw rolnych a zmiany w ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego dokonane w kwietniu 2016 r., Białostockie Studia Prawnicze 2017, Nr 22
379. *Marcinkowski A.*, Jeszcze o znaczeniu podpisu, Palestra 1973, Nr 12.
380. *Markiewicz J.*, Kształtowanie się polskiego systemu prawa sądowego i jego twórcy w okresie międzywojennym 1919–1939. (Wybrane zagadnienia), TEKA Komisji Prawniczej Oddziału Lubelskiego Polskiej Akademii Nauk 2010, Nr 3.
381. *Marszałkowska-Krześ E., Gil I.* (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz, Legalis/el. 2023.
382. *Marucha-Jaworska M.*, Podpisy elektroniczne, biometria, identyfikacja elektroniczna. Elektroniczny obrót prawny w społeczeństwie cyfrowym, Warszawa 2015.
383. *Maryniak Ł.,* Baryś *P.*, Prawo własności wirtualnej, [w:] *K. Grzybczyk* (red.), Prawo w wirtualnych światach, 2013 Warszawa.
384. *Masiubański J.*, Glosa do uchwały SN z dnia 13 grudnia 2013 r., III CZP 79/13, Rejent 2014, Nr 12.
385. *Mason S.*, Electronic Signatures in Law, London, 2016.
386. *Maziarz W.*, Społeczeństwo informacyjne w Polsce, [w:] *H. Babis, K. Flaga-Gieruszyńska* (red.), Rynek usług telekomunikacyjnych, Warszawa 2011.
387. *Mazurkiewicz J.*, „Nie ufaj żonie, nie licz na fanów", czyli o prawnych aspektach pośmiertnych edycji korespondencji, [w:] *M. Pecyna, J. Pisulińskiego, M. Podreckiej*

(red.) Rozprawy cywilistyczne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Edwardowi Drozdowi, Warszawa 2013.
388. *Mazurkiewicz J.*, Wokół prawnoosobistych aspektów sytuacji spadkobierców praw własności intelektualnej, [w:] *M. Załucki* (red.), Dziedziczenie własności intelektualnej, Warszawa 2009.
389. *McGovern W.M., Kurtz S.F., English D.M.*, Principles of wills, trusts & estates, Thomson Reuters 2012.
390. *McKinsey J.A., Burke D.D.*, Carper's Understanding the Law, Stanford 2015.
391. *McMurray O.K.*, Liberty of Testation and Some Modern Limitations Thereon, Illinois Law Review 1919-1920, Nr 14.
392. *Mendyk-Krajewska T.*, Biometryczne metody sprawdzania tożsamości w nowych zastosowaniach, Roczniki Kolegium Analiz Ekonomicznych 2019, Nr 54.
393. *Meston M.*, The power of the will, Juridical Review 1982.
394. *Michaelis A., Seyffarth F., Busch L.*, Das Bürgerliche Gesetzbuch mit besonderer Berücksichtigung der Rechtsprechung des Reichsgerichts. Bd. 5, Erbrecht, Berlin-Lipsk 1928.
395. *Michalak M.*, Czy odziedziczony w testamencie spadek musi być oddany fiskusowi?, [w:] *E. Kabza, K. Krupa-Lipińska* (red.), Testament w prawie polskim – wybrane problemy, Toruń 2018.
396. *Million E.M.*, Humor in or of Wills, Vanderbilt Law Review 1958, Nr 3 (11).
397. *Moore G.E.*, Cramming more components onto integrated circuits, Electronics Magazine 1965, Nr 8 (38).
398. *Morris R.J.T., Truskowski B.J.*, The evolution of storage systems, IBM Systems Journal 2003, Nr 2 (42).
399. *Moszyńska A.*, Dyskusja publiczna nad projektem kodeksu cywilnego w 1960 r., Z Dziejów Prawa 2019, Nr 12.
400. *Moszyńska A.*, Geneza prawa spadkowego w polskim kodeksie cywilnym z 1964 roku, Toruń 2019.
401. *Moszyńska A.*, Polen: Codification of the civil law in Interwar Poland, [w:] *M. Löhnig, S. Wagner* (red.) "Nichtgeborene Kinder des Liberalismus"? Zivilgesetzgebung im Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit, Tübingen 2018.
402. *Moszyńska A.*, Prawo spadkowe w nieznanym projekcie kodeksu cywilnego, Z Dziejów Prawa 2017, Nr 10.
403. *Moszyńska A.*, Prawo spadkowe w Polsce w latach 1918–1964 – główne postulaty badawcze, Z Dziejów Prawa 2014, Nr 7.
404. *Moszyńska A.*, Zapis windykacyjny w Polsce – dawniej i dziś, Rejent 2013, Nr 1.
405. *Mousourakis G.*, Fundamentals of Roman Private Law, Berlin– Heidelberg 2012.
406. *Mucha J.*, Pojęcie pokusy nadużycia w opiece zdrowotnej, Polityka Społeczna 2008, Nr 3
407. *Mucha-Piekarska M.*, Ekspertyza pisma ręcznego ludzi starych na podstawie badań identyfikacyjnych testamentów, Z Zagadnień Kryminalistyki 1981, Nr 15.
408. *Mularski K.*, Kilka uwag o odwołaniu odwołania testamentu, Monitor Prawniczy 2005, Nr 16.
409. *Mularski K.*, Testament negatywny, Państwo i Prawo 2021, Nr 10.

410. *Musiał K.J., Nita A., Stelmaszczyk K.* (et. al.), Ustawa o podatku od spadków i darowizn. Komentarz, Warszawa 2018.
411. *Naughton J.*, A Brief History of the Future: The Origins of the Internet, London 1999.
412. *Naughton J.*, The evolution of the Internet: from military experiment to General Purpose Technology, Journal of Cyber Policy 2016, Nr 1.
413. *Nazar M.*, Niektóre zagadnienia małżeństwa i rodziny w świetle unormowań Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r., Rejent 1997, Nr 5.
414. *Neuman Ł., Świerczyński M.*, Podpis elektroniczny – prawne i techniczne objaśnienie pojęć, Monitor Prawniczy 2001, Nr 11.
415. *Newman J.B., Horowitz M.W.*, Writing and Speaking, College Composition and Communication 1965, Nr 3 (16).
416. *Nicod M.*, Plaidoyer pour l'instauration d'un testament vidéo, Droit de la famille 2021, Nr 12.
417. *Niedośpiał M.*, Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne, Bielsko-Biała 2002.
418. *Niedośpiał M.*, Glosa do postanowienia SN z 20.11.2003 r., III CZP 7/02, Państwo i Prawo 2005, Nr 1.
419. *Niedośpiał M.*, Glosa do postanowienia SN z dnia 13 czerwca 2001 r., II CKN 543/00, Przegląd Sądowy 2003, Nr 9.
420. *Niedośpiał M.*, Glosa do postanowienia SN z dnia 6 sierpnia 2015 r., V CSK 635/14, Palestra 2016, Nr 11.
421. *Niedośpiał M.,* Glosa do uchwały SN z dnia 25 czerwca 2003 r., III CZP 14/03, Nowy Przegląd Notarialny 2005, Nr 1.
422. *Niedośpiał M.*, Glosa do uchwały SN z dnia 5 czerwca 1992 r., III CZP 41/92, Palestra 1994, Nr 5-6.
423. *Niedośpiał M.*, Odpowiedzialność odszkodowawcza za sporządzenie nieważnego testamentu allograficznego. Glosa do wyroku SN z dnia 18 listopada 2015 r., III CSK 16/15, Samorząd Terytorialny 2017, Nr 11.
424. *Niedośpiał M.*, Pojęcie ustności oświadczenia woli testatora. Glosa do uchwały SN z dnia 26 lutego 1993 r., III CZP 24/93, Państwo i Prawo 1994, Nr 7–8.
425. *Niedośpiał M.*, Spadkobierca powołany do spadku w testamencie ustnym nie jest osobą trzecią z art. 952 § 2 k.c. Glosa do uchwały SN z dnia 23 listopada 2001 r., III CZP 54/01, Państwo i Prawo 2003, Nr 9.
426. *Niedośpiał M.*, Swoboda testowania, Bielsko-Biała 2002.
427. *Niedośpiał M.*, Swoboda testowania, Bielsko-Biała 2004.
428. *Niedośpiał M.*, Testament allograficzny (administracyjny), Warszawa 2004.
429. *Niedośpiał M.*, Testament jako dokument prawny (zagadnienia dowodowe i procesowe testamentu), Kraków 2019.
430. *Niedośpiał M.*, Testament w polskim prawie cywilnym. Zagadnienia ogólne, Bielsko-Biała 1999.
431. *Niedośpiał M.*, Testament w polskim prawie cywilnym. Zagadnienia ogólne, Kraków 1991.
432. *Niedośpiał M.*, Testament. Zagadnienia ogólne testamentu w polskim prawie cywilnym, Kraków-Poznań 1993.

433. *Niedośpiał M.*, Zaginiony testament własnoręczny. Glosa do postanowienia SN z dnia 16 kwietnia 1999 r., II CKN 255/98, Państwo i Prawo 2000, Nr 7.
434. *Niemczyk S., Łazarska A.*, Prawno-medyczna wykładnia „obawy rychłej śmierci" jako przesłanka ważności testamentu ustnego, Prawo i Medycyna 2007.
435. *Niezbecka E.*, Prawo spadkowe w zarysie, Lublin 2000.
436. *Niezbecka E.*, Skutki prawne testamentu negatywnego i wydziedziczenia, Rejent 1992, Nr 7–8.
437. *Nowak L.* (et. al.), Czynności konwencjonalne w prawie, Studia Prawnicze 1972, Nr 22.
438. *Nowakowski T.*, Odwołanie testamentu sporządzonego w formie aktu notarialnego – glosa – V CSK 635/14.
439. *Nowara-Bacz H.*, Przesłanki wyłączenia notariusza na podstawie art. 84 prawa o notariacie, Rejent 2001, Nr 2.
440. *Noyes T., Dickinson W.E.*, The Random-Access Memory Accounting Machine. The Magnetic-Disk, Random-Access Memory, IBM Journal 1957, Nr 1.
441. *Oleszko A.*, Podpis własnoręczny jako element formalny aktu notarialnego obejmującego czynność prawą (część pierwsza), Rejent 2001, Nr 6.
442. *Oleszko A.*, Podpis własnoręczny jako element formalny aktu notarialnego obejmującego czynność prawną (część druga), Rejent 2001, Nr 9.
443. *Oleszko A.*, Podstawy dokonania czynności notarialnych poza lokalem kancelarii notarialnej, Rejent 2007, Nr 4.
444. *Oleszko A.*, Prawo o notariacie. Komentarz. Część II. T. I., Warszawa 2012.
445. *Oleszko A.*, Prawo o notariacie. Komentarz. Tom 1. Ustrój notariatu, Warszawa 2016.
446. *Oleszko A.*, Prawo spadkowe w praktyce notarialnej. Księga IV Kodeksu cywilnego - komentarz. Spadki, cz. I, Rejent 2018, Nr 1.
447. *Olsson B.*, Handläggning av testamente - från upprättande till skifte, Stockholm 2014
448. *Olszewski A.*, Konstrukcja prawna umowy sprzedaży wirtualnych przedmiotów w świetle prawa polskiego, Transformacje Prawa Prywatnego 2011, Nr 4.
449. *Olszewski H.*, Podejście historyczne w prawoznawstwie, [w:] *A. Łopatka* (red.) Metody badania prawa, Wrocław 1973.
450. *Oosterhoff A.H.*, Oosterhoff on Wills and Succession, Scarborough 2001.
451. *Opałek K.*, Problemy metodologiczne nauki prawa, Warszawa 1962.
452. *Osajda K., Borysiak W.* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2022.
453. *Osajda K.*, Prawo spadkowe (w) przyszłości. Perspektywy rozwoju prawa spadkowego, Monitor Prawniczy 2019, Nr 2.
454. *Osajda K.*, Sposoby stwierdzenia treści testamentu ustnego, Monitor Prawniczy 2013, Nr 9.
455. *Osajda K.*, Świadek testamentu, [w:] *T. Ereciński, P. Grzegorczyk, K. Weitz* (red.), Sine ira et studio. Księga jubileuszowa dedykowana Sędziemu Jackowi Gudowskiemu, Warszawa 2016.
456. *Osajda K.*, Testamenty wspólne, Warszawa 2005.
457. *Osajda K.*, Ustanowienie spadkobiercy w testamencie w systemach prawnych Common Law i Civil Law, Warszawa 2009.
458. *Osajda K.*, Wpływ rozwoju techniki na uregulowanie formy testamentu – rozważania de lege ferenda, Rejent 2010, Nr 5.

459. *Osajda K.*, Zapis windykacyjny – nowa instytucja polskiego prawa spadkowego, Monitor Prawniczy 2012, Nr 2.
460. *Osuchowski W.*, Zarys rzymskiego prawa prywatnego, Warszawa 1967.
461. *Otte G.*, Das Pflichtteilsrecht – Verfassungsrechtsprechung und Rechtspolitik, Archiv für die civilistische Praxis 2002, z. 202.
462. *Ożóg J.*, Prawo rzymskie jako środek tłumaczenia ABGB – kilka uwag w setną rocznicę stulecia, Palestra 2011, Nr 11–12.
463. Pabin *A.*, Testament jako akt sformalizowany – uwagi w sprawie przyszłego kształtu regulacji dotyczących formy rozrządzeń testamentowych, Studia Prawnicze 2016, Nr 1.
464. *Paley W.*, The Principles of Moral and Political Philosophy, Indianapolis 2002.
465. *Paluch A.*, Granice swobody rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci w prawie polskim.
466. *Paluch A.*, System zachowku w prawie polskim – uwagi *de lege lata* i *de lege ferenda*, Transformacje Prawa Prywatnego 2015, Nr 2.
467. *Paluch A.*, Zasady moralne czy pewność obrotu - o hierarchii wartości polskiego ustawodawcy na przykładzie wybranych problemów instytucji niegodności dziedziczenia, Transformacje Prawa Prywatnego 2021, Nr 1.
468. *Parker R.*, History of the Holograph Testament in the Civil Law, The Jurist 1943, Nr 1 (3).
469. *Parry Z.B.*, Digital manipulation and photographic evidence: defrauding the courts one thousand words at a time, Journal of Law, Technology & Policy 2009, Nr 1.
470. *Pauly M.V.*, The economics of moral hazard: comment, The American Economic Review 1969, Nr 3 (58).
471. *Pazdan J.*, Ku jednolitemu międzynarodowemu prawu spadkowemu, Rejent 2005, Nr 3.
472. *Pazdan M.*, Cudzoziemiec jako spadkobierca testamentowy, w sytuacji, gdy do spadku wchodzi nieruchomość położona w Polsce, [w:] *Z. Banaszczyk* (red.), Prace z prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ku czci Sędziego Janusza Pietrzykowskiego, Warszawa 2000.
473. *Peart N.*, Testamentary Formalities in Australia and New Zealand, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities. Comparative Succession Law, t. 1, Oxford 2011.
474. *Pecyna M., Behan A.*, Smart contracts – nowa technologia prawa umów?, Transformacje Prawa Prywatnego 2020, Nr 3.
475. *Pérès C.*, Compulsory Portion in France, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Mandatory Family Protection. Comparative Succession Law, t. 3, Oxford 2020.
476. *Perozzi S.*, Istituzioni di diritto romano. t. 2, Roma 1928.
477. *Peters T.*, The history and development of transaction log analysis, Library Hi Tech 1993, Nr 2 (11).
478. *Piaskowska O.M.* (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie nieprocesowe. Postępowanie w razie zaginięcia lub zniszczenia akt. Postępowanie zabezpieczające. Komentarz, Warszawa 2022.
479. *Piątowski J.S.* (red.), System prawa cywilnego. Tom IV. Prawo spadkowe, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986.
480. *Piątowski J.S., Kordasiewicz B.*, Prawo spadkowe. Zarys wykładu, Warszawa 2011.

481. *Pieczaba J.M.*, Dziedziczenie treści cyfrowych, Poznań 2022.
482. *Pielak A.*, Osobiste czynności prawne, Forum prawnicze, 2018, Nr 6.
483. *Pietrzak M., Pabiańczyk P.*, Co się dzieje z kontem na Facebooku po naszej śmierci? Dopuszczalność dziedziczenia konta użytkownika serwisu społecznościowego – aspekt cywilno-prawny, Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury, 2017, z. 1.
484. *Pietrzykowski J.*, Nowy stan prawny w zakresie dziedziczenia gospodarstw rolnych i ich podziału, Nowe Prawo 1990, Nr 10–12.
485. *Pietrzykowski K.* (red.), Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 450-1088, Warszawa 2021.
486. *Pigou A.C.*, The Economics of Welfare, The Economic Journal 1921, Nr 31.
487. *Pilich M.*, Moc dowodowa dokumentów elektronicznych w postępowaniu cywilnym, [w:] *K. Ślebzak* (red.), Studia i analizy Sądu Najwyższego. Tom 3, Warszawa 2009.
488. *Pintens W.*, Testamentary Formalities in France and Belgium, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities. Comparative Succession Law, t. 1, Oxford 2011.
489. *Piotet P.*, Schweizerisches Privatrecht. Band IV. Das Erbrecht. Erster Halbband, Basel–Stuttgart 1978.
490. *Piwowarski A.*, Historyczne uregulowania dotyczące testamentów wojskowych przed wejściem w życie rozporządzenia Ministra Obrony Narodowej z dnia 30 stycznia 1965 r. w sprawie testamentów wojskowych, Roczniki Nauk Prawnych 2011, Nr 2 (21).
491. *Płaza S.*, Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Część 1. X-XVIIIw., Kraków 2002.
492. *Płaza S.*, Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Część 3. Okres międzywojenny, Kraków 2001.
493. *Płońska E.*, Upowszechnienie danych biometrycznych – udogodnienie czy zagrożenie? Rozważania w kontekście bezpieczeństwa obywateli, [w:] *D. Dajnowicz-Piesiecka, E. Jurgielewicz-Delegacz, E. W. Pływaczewski* (red.) Przestępczość XXI wieku. Szanse i wyzwania dla kryminologii, Warszawa 2020.
494. *Podrecki P.*, Prawo Internetu, Warszawa 2007.
495. *Polański P.P.*, Podpisy elektroniczne w prawie polskim i wspólnotowym, Rejent 2008, Nr 9.
496. *Policzkiewicz J.*, Głos w dyskusji nad księgą piątą projektu kodeksu cywilnego, Państwo i Prawo 1960, Nr 10.
497. Pomoc, przykład, przyjaźń ZSRR drogowskazem naszych prac kodyfikacyjnych, Nowe Prawo 1950, Nr 11.
498. *Ponath G.*, Die Beschränkungen der Testierfreiheit durch das Testamentsrecht, Frankfurt-Mannheim 2006.
499. *Popiołek M.*, Wykluczenie cyfrowe w Polsce, Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy 2014, Nr 1.
500. *Posner R.A.*, The Value of Wealth: a Comment on Dworkin and Kronman, Journal Legal Studies 1980, Nr 9.
501. *Prasal A., Perłakowska E., Abgarowicz G.* (red.), Procedury elektronicznego zarządzania dokumentacją w administracji, Warszawa 2018.

502. *Preussner-Zamorska J.*, Nieważność czynności prawnej w prawie cywilnym, Warszawa 1983.
503. Projekt Kodeksu Cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Warszawa 1954.
504. Projekt Kodeksu Cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Warszawa 1955.
505. *Proksa A.*, Glosa do uchwały SN z 22 marca 1982 r., III CZP 5/82, Nowe Prawo 1984, Nr 3.
506. *Przybyłowski K.*, Glosa do orzeczenia Sądu Najwyższego z dnia 19 listopada 1960 r. 2 CR 895/60, Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych 1963, Nr 7.
507. *Przybyłowski K.*, Glosa do orzeczenia SW w Krakowie z 23 sierpnia 1963 r., III Cr 1353/63, OSPiKA 1964, Nr 6, poz. 127.
508. *Przybyłowski K.*, Niedopuszczalność wspólnych testamentów, Studia Cywilistyczne 1963, t. IV.
509. *Przybyłowski K.*, Polskie międzywojenne prace kodyfikacyjne w dziedzicznie prawa spadkowego, [w:] Księga pamiątkowa ku czci Kamila Stefki, Warszawa-Wrocław 1967.
510. *Przybyłowski K.*, Swoboda testowania (Dziedziczenie testamentowe według projektu kodeksu cywilnego PRL), [w:] Materiały dyskusyjne do projektu kodeksu cywilnego PRL, Warszawa 1956.
511. *Przybyłowskie K.*, glosa do uchwały SN z 23 września 1958 r. OSPiKA 1959, Nr 9, poz. 253.
512. *Przybysz P.*, Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz, Warszawa 2022.
513. *Pytel A.*, Testament w formie elektronicznego dokumentu opatrzonego kwalifikowanym podpisem elektronicznym, Monitor Prawniczy 2018, Nr 14.
514. *Radwański Z.*, Elektroniczna forma czynności prawnej, Monitor Prawniczy 2001, Nr 22.
515. *Radwański Z.*, Kodyfikacja prawa cywilnego, Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny 2009, Nr 2.
516. *Radwański Z.*, Kształtowanie się polskiego systemu prawnego w pierwszych latach II Rzeczypospolitej, Czasopismo Prawno-Historyczne 1969, z. 1.
517. *Radwański Z., Olejniczak A.* (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 2. Prawo cywilne – część ogólna, Warszawa 2019.
518. *Radwański Z., Olejniczak A.*, Prawo cywilne – część ogólna, Warszawa 2013.
519. *Radwański Z., Olejniczak A.*, Prawo cywilne – część ogólna, Warszawa 2021.
520. *Radwański Z.*, Wykładnia oświadczeń woli składanych indywidualnym adresatom, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992.
521. *Radwański Z.*, Wykładnia testamentów, Kwartalnik Prawa Prywatnego 1993, z. 1.
522. *Radwański Z.*, Zielona księga. Optymalna wizja kodeksu cywilnego Rzeczypospolitej Polskiej, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2007, Nr 1.
523. *Rajski J.* (red.) System Prawa Prywatnego, t. 7, Prawo zobowiązań – część szczegółowa, Warszawa 2011.
524. *Rakoczy B.*, Problematyka testamentu zakonnika w prawie kanonicznym i polskim prawie cywilnym, Przegląd Sądowy 2005, Nr 1.
525. *Raventos L.A.*, The Formal Validity of the Mortis Causa Provisions in the Regulations 650/2012 (EU): An Article on Spanish Law, Journal of International & Comparative Law 2016, Nr 3 (22).
526. *Rawls J.*, Teoria sprawiedliwości, Warszawa 2009 (tłum. *M. Panufnik*).

527. *Regnault H.*, Les ordonnances civiles du chancelier d'Aguesseau. II: Les testaments et l'ordonnance de 1735. Deuxième partie, Paris 1938.
528. *Reid K.G.C., de Waal M.J., Zimmermann R.* (red.), Testamentary Formalities. Comparative Succession Law, t. 1, Oxford 2011.
529. *Rekies J., M. Żarski*, Obrót wirtualnymi przedmiotami z MMORPG. Sweatshop, gold farming i real money trading, [w:] *K. Grzybczyk* (red.) Prawo w wirtualnych światach, Warszawa 2013.
530. *Renner K.*, The Institutions of Private Law and Their Social Functions, London 1949.
531. *Rice R.E., Borgman C.L.*, The use of computer-monitored data in information science, Journal of the American Society for Information Science 1983, Nr 4 (34).
532. *Roffer M.H.*, The Law Book. From Hammurabi to The International Criminal Court, 250 Milestones in The History of Law, New York 2015.
533. *Rojek A.*, Wydziedziczenie i testament negatywny, Przegląd Sądowy 2006, Nr 9.
534. *Romanowski M.*, Podział praw podmiotowych na majątkowe i niemajątkowe, Państwo i Prawo 2006, Nr 3.
535. *Rosengarten F.*, Parafa a podpis, Palestra 1973, Nr 11.
536. *Rosengarten F.*, Podpis i jego znaczenie w prawie cywilnym, Palestra 1973, Nr 17.
537. *Rosengarten F.*, Podpis na testamencie, Nowe Prawo 1983, Nr 3.
538. *Ross A.*, On Law and Justice, London 1958.
539. *Röthel A.*, Pflichtteil und Stiftungen: Generationengerechtigkeit versus Gemeinwohl?, Zeitschrift für Erbrecht und Vermögensnachfolge 2006, z.1.
540. *Rozwadowski W.* (tekst i przekład), Gai Institutiones. Instytucje Gaiusa, Poznań 2014.
541. *Rudnicki J.*, Rola formy testamentu. Uwagi na tle porównawczym, Forum Prawnicze 2013, Nr 2.
542. *Rudnicki J.*, Rzymski wzorzec w prawie spadkowym oraz plusy i minusy wideotestamentu, Forum Prawnicze 2020, Nr 4 (60).
543. *Rudnicki J.*, Testament żołnierski i testamenty wojskowe w europejskiej tradycji prawnej, Kraków 2015.
544. *Rüfner T.*, Testamentary Formalities in Roman Law, [w:] K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann (red.), Testamentary Formalities. Comparative Succession Law, t. 1, Oxford 2011.
545. *Ryblewski J.*, Sporządzanie i odwoływanie testamentów notarialnych, Przegląd Notarialny 1947, Nr 2-3.
546. *Rycerski M.*, O pojęciu i istocie dokumentu, Kontrola Państwowa 2018, Nr 1.
547. *Rycko N.*, Zautomatyzowane umowy, pieczęć elektroniczna i podpis biometryczny. Problematyka złożenia oświadczenia woli i formy czynności prawnych, Warszawa 2021.
548. *Rystwej-Markiewicz B.*, Niegodność dziedziczenia, Przegląd Sądowy 2006, Nr 9.
549. *Rzewuska M., Rzewuski M.*, Glosa do postanowienia SN z dnia 8 sierpnia 2007 r., I CSK 140/07, Radca Prawny 2009, Nr 6.
550. *Rzewuski M.*, Glosa do wyroku SN z dnia 27 czerwca 2007 r., II CSK 121/07, Przegląd Sądowy 2010, Nr 1.
551. *Rzewuski M.*, Konwersja testamentu, [w:] *P. Stec, M. Załucki* (red.), 50 lat kodeksu cywilnego. Perspektywy rekodyfikacji, Warszawa 2015.
552. *Rzewuski M.*, Notarial testament in Europe, Studia Prawnoustrojowe 2012, Nr 16.

553. *Rzewuski M.*, Podpis spadkodawcy na testamencie własnoręcznym, Warszawa 2014.
554. *Rzewuski M.*, Słów kilka o odwołaniu odwołania testamentu, Monitor Prawniczy 2011, Nr 24.
555. *Rzewuski M.*, Wykładnia testamentu a okoliczności zewnętrzne towarzyszące testowaniu, Przegląd Sądowy 2015, Nr 1.
556. *Rzewuski M.*, Zdolność testowania - uwagi de lege lata i de lege ferenda, Przegląd Sądowy 2012, Nr 6.
557. *Safjan M.* (red.), System Prawa Prywatnego, Tom. 1. Prawo cywilne – część ogólna, Warszawa 2012.
558. *Safjan M., Bosek L.* (red.), Konstytucja RP. Tom 1. Komentarz do art. 1-86, Warszawa 2016.
559. *Safjan M., Bosek L.*, Konstytucja RP. Tom 1. Komentarz do art. 1-86, Warszawa 2016.
560. *Safjan M.*, Granice autonomii człowieka w prawie współczesnym, [w:] *J. Axer* (et. al.), Uniwersyteckie wykłady na koniec starego i początku nowego tysiąclecia, Warszawa 2004.
561. *Safjan M.*, Refleksje o roli zwyczaju, [w:] *A. Nowacka* (red.), Prawo prywatne czasu przemian. Księga dedykowana Profesorowi Stanisławowi Sołtysińskiemu, Poznań 2005.
562. *Saif S., Tehseen S.*, Deepfake videos: synthesis and detection techniques – a survey, Journal of Intelligent & Fuzzy Systems 2022, Nr 42.
563. *Sasso I.*, Will Formalities in the Digital Age: Some Comparative Remarks, Italian Law Journal 2018, Nr 4.
564. *Sawicka K.*, Wykorzystanie biometrii w procesie uwierzytelniania użytkowników elektronicznych usług płatniczych, Monitor Prawniczy 2018.
565. *Schlosser H.*, Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte. Rechtsentwicklungen im europäischen Kontekst, Heidelberg 2005.
566. *Sczaniecki M.*, Powszechna Historia Państwa i Prawa, Warszawa 2009.
567. *Serafin T.*, Dziedziczenie treści cyfrowych. Zarys Problematyki, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza 2020, Nr 110.
568. *Shalf J.*, The future of computing beyond Moore's Law, Philosophical Transactions of the Royal Society A 2020, Nr 378 (2166).
569. *Shaw A., Barakzai A., Keysar B.*, When and Why People Evaluate Negative Reciprocity as More Fair Than Positive Reciprocity, Cognitive Science 2019, Nr 8 (43).
570. *Shifrin J.*, HB 409, A Drastic Departure From Florida's Traditional Stance On Will Execution Formalities, Journal of Technology Law & Policy 2021, Nr 1 (24).
571. *Sikora K.*, Technologie biometryczne sposobem uwspółcześnienia przepisów o formie testamentu holograficznego. Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały 2020, Nr 2.
572. *Simes L.M.*, Public Policy and the Dead Hand, Michigan 1955.
573. *Simmons T.E.*, Wills Above Ground, The Elder Law Journal 2016, Nr 2 (23).
574. *Skonieczny M.*, Konwersja nieważnej czynności prawnej, Temidium 2013, Nr 3 .
575. *Skowrońska E.*, Forma testamentu w prawie polskim, Warszawa 1991.
576. *Skowrońska E.*, Jeszcze o podpisie na testamencie własnoręcznym, Nowe Prawo 1982, Nr 5–6.

577. *Skowrońska E.*, Testament ustny de lege ferenda, [w:] *J. Błeszyński* (red., et. al.), Z zagadnień współczesnego prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tomasza Dybowskiego, Studia Iuridica, t. 21, Warszawa 1994.
578. *Skowrońska-Bocian E.*, Obawa rychłej śmierci jako przesłanka sporządzenia testamentu ustnego, [w:] *T. Ereciński, J. Gudowski* (red.), Ars Et Usus. Księga pamiątkowa ku czci sędziego Stanisława Rudnickiego, Warszawa 2005.
579. *Skowrońska-Bocian E.*, Prawo spadkowe, Warszawa 2014.
580. *Skowrońska-Bocian E.*, Prawo spadkowe, Warszawa 2020.
581. *Skowrońska-Bocian E.*, Testament w prawie polskim, Warszawa 2004.
582. *Skupień E.*, Opiniowanie w sprawach o unieważnienie testamentu lub umowy darowizny. Prawo i Medycyna 2005, Nr 2.
583. *Smal L.*, Testamenty szczególne według polskiego prawa spadkowego, Przegląd Notarialny 1949, Nr 1-2.
584. *Smal L.*, Testowanie osób ułomnych, Przegląd Notarialny 1948, Nr 5.
585. *Smejkal V., Kodl J., Kodl Jr J.*, Implementing Trustworthy Dynamic Biometric Signature according to the Electronic Signature Regulations, materiały konferencyjne: International Carnahan Conference on Security Technology, Medellin 9-11 października 2013.
586. *Smiley J.C.*, Probate - The Enforcement of Unwritten Wills – Estate of Reed, Land & Water Law Review 1985, Nr 1 (20).
587. *Smith A.*, Lectures on Jurisprudence, Indianapolis 1982.
588. *Smith A.G.*, Analyzing Holographic Wills in the Digital Age: Should Florida's Antagonistic Stance Be Liberalized in Light of Other Jurisdictions' Leniency?, University of Florida Journal of Law & Public Policy 2017, Nr 3 (28).
589. *Smoter K.*, Zachowek jako ograniczenie swobody testowania, Państwo i Prawo 2013, Nr 9.
590. *Snail S., Hall N.*, Electronic Wills in South Africa, Digital Evidence and Electronic Signature Law Review 2010, Nr 7.
591. *Sobański P.J.*, Zdolność testowania małoletnich - rozważania na gruncie regulacji prawa niemieckiego i austriackiego, Rejent 2019, Nr 7.
592. *Sójka T.*, Testamenty wojskowe, Wojskowy Przegląd Prawniczy 1965, Nr 1.
593. *Sójka-Zielińska K.*, Historia prawa, Warszawa 1981.
594. *Sójka-Zielińska K.*, Historia prawa, Warszawa 2011.
595. *Sójka-Zielińska K.*, Historia prawa, Warszawa 2015.
596. *Sójka-Zielińska K.*, Kodeks Napoleona. Historia i współczesność, Warszawa 2008.
597. *Sójka-Zielińska K.*, Księstwo Warszawskie. Prawo cywilne, [w:] *J. Bardach, M. Senkowska-Gluck* (red.), Historia państwa i prawa Polski. Tom III. Od rozbiorów do uwłaszczenia, Warszawa 1981.
598. *Sójka-Zielińska K.*, Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność, Warszawa 2009.
599. *Sokołowski K.P.*, Rozważania nad czynnościami przysparzającymi, odpłatnymi i nieodpłatnymi, Przegląd Sądowy 2009, Nr 7-8.
600. *Solarz M.*, Motywy przekazywania spadków rodzinnych w świetle badań własnych, [w:] *J.K. Solarz, E. Klamut* (red.), Transfery międzypokoleniowe. Zarządzanie różnorodnością, Łódź-Warszawa 2017.

601. *Solzbach J.*, Formstrenge bei Testamenten im deutsch–US–amerikanischen Vergleich, Erlangen-Nürnberg 2016.
602. *Stahl M.* (red.), Prawo administracyjne. Pojęcia, instytucje, zasady w teorii i orzecznictwie, Warszawa 2019.
603. *Stelmachowski A.*, Zarys teorii prawa cywilnego, Warszawa 1998.
604. *Stempniak A.*, Nowelizacja Kodeksu cywilnego w zakresie prawa spadkowego, Monitor Prawniczy 2011, Nr 12.
605. *Stempniak A.*, Postępowanie w sprawach o ogłoszenie testamentu – cz. 1, Monitor Prawniczy 2007, Nr 1.
606. *Stempniak A.*, Postępowanie w sprawach o ogłoszenie testamentu – cz. 3, Monitor Prawniczy 2007, Nr 3.
607. *Stobienia J.*, Glosa do uchwały SN z dnia 9 lutego 1981 r., III CZP 68/80, Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych 1982, Nr 9-10.
608. *Stosio A.*, Umowy zawierane przez Internet, Warszawa 2002.
609. *Stus M.*, Ewolucja zasad dziedziczenia ustawowego w prawie polskim (1918–1964) – cz. I, Rejent 2005, Nr 10.
610. *Suska M.*, Teoria i filozofia prawa, Warszawa 2021.
611. *Suzuki B., Taylor T., Marchant G.*, Blockchain: How It Will Change Your Legal Practice, Computer & Internet Lawyer 2018, Nr 7 (35).
612. *Świątkowski H.*, Prawo spadkowe w ZSRR. Rys historyczno-prawny, Państwo i Prawo 1947, Nr 1.
613. *Świątkowski H.*, Prawo w służbie narodu, Demokratyczny Przegląd Prawniczy 1947, Nr 1-2.
614. *Świątkowski H.*, Spadki na wsi, Prawo i Życie 1960, Nr 1.
615. *Świątłowski A.R.*, Glosa do uchwały SN z dnia 7 stycznia 1992 r., III CZP 135/91, Rejent 1992, Nr 11.
616. *Świątłowski A.R.*, Obawa rychłej śmierci jako przesłanka testamentu ustnego, Monitor Prawniczy 1993, Nr 3.
617. *Święch K.*, Pozycja rodziny w polskim prawie podatkowym, Warszawa 2013.
618. *Święch-Kujawska K.*, Związki rodzinne a zwolnienia w podatku od spadków i darowizny, Acta Iuris Stetinensis 2014, Nr 5.
619. *Świrgoń-Skok R.*, Swoboda dysponowania majątkiem na wypadek śmierci w ujęciu historycznoprawnym, [w:] *M. Pecyna, J. Pisuliński, M. Podrecka* (red.), Rozprawy cywilistyczne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Edwardowi Drozdowi, Warszawa 2013.
620. *Świrgoń-Skok R.*, Wpływ nowych technologii na zagadnienie form testamentu w polskim prawie spadkowym, Zeszyty Prawnicze 2019, Nr 1 (19).
621. *Sylwestrzak A.*, Zapis a powołanie spadkobiercy w późniejszym testamencie. Glosa do wyroku SN z dnia 17 października 2008 r., I CSK 158/08, Gdańskie Studia Prawicze – Przegląd Orzecznictwa 2009, Nr 4.
622. *Szabo N.*, Formalizing and Securing Relationships on Public Networks, First Monday 1997, Nr 2 (9).
623. *Szanciło T.* (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Art. 506–1217. Tom II, Warszawa 2019.

624. *Szatkowski S.*, Autonomia pacjenta, Etyka 1998, Nr 31.
625. *Szczerbowski J.J.*, Forma kodycylu w świetle prawa justyniańskiego, Studia Prawnoustrojowe 2007, Nr 7.
626. *Szczerbowski J.J.*, Sprytne kontrakty a prawo umów – wprowadzenie, Edukacja Prawnicza 2018, Nr 2.
627. *Szemberg A.*, Przemiany struktury agrarnej gospodarstw chłopskich w latach 1952–1960, Warszawa 1962.
628. *Szereda A.J.* (red.), Prawo o notariacie. Komentarz, Warszawa 2022.
629. *Szewczak-Daniel M.*, Ochrona dziedziców koniecznych na ziemiach polskich w XIX i XX w., Studia Iuridica Lublinensia 2016, Nr 3 (25).
630. *Szkałuba D.*, Dziedziczenie dóbr cyfrowych w postaci dostępu do konta na portalu społecznościowym. Glosa do wyroku Federalnego Trybunału Sprawiedliwości z dnia 12 lipca 2018 r., III ZR 183/17, Europejski Przegląd Sądowy 2021, Nr 1.
631. *Szostek D.*, Nowe ujęcie dokumentu w polskim prawie prywatnym ze szczególnym uwzględnieniem dokumentu w postaci elektronicznej, Warszawa 2012.
632. *Szostek D.*, Nowelizacja formy czynności prawnej w prawie cywilnym, Prawo Mediów Elektronicznych 2017, Nr 2.
633. *Szostek D., Świerczyński M.*, Moc dowodowa dokumentu elektronicznego w postępowaniu cywilnym, Monitor Prawniczy 2007, Nr 17.
634. *Szostek D., Świerczyński M.*, Moc dowodowa dokumentu elektronicznego w postępowaniu cywilnym – odpowiedź na polemikę, Monitor Prawniczy 2009, Nr 6.
635. *Szponar-Seroka J.*, Prawo dziedziczenia w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, Lublin 2019.
636. *Szpunar A.*, Forma podpisu na testamencie własnoręcznym, Rejent 1993, Nr 3-4.
637. *Szpunar A.*, O konwalidacji nieważnej czynności prawnej, Państwo i Prawo 1986, Nr 5.
638. *Szpunar A.*, Spór o podpis na testamencie własnoręcznym, Nowe Prawo 1980, Nr 9.
639. *Szpunar A.*, Zabezpieczenia osobiste wierzytelności, Sopot 1997.
640. *Szpyt K.*, Obrót dobrami wirtualnymi w grach komputerowych. Studium cywilnoprawne, Warszawa 2018.
641. *Szpyt K.*, Sztuczna inteligencja i nowe technologie (nie zawsze) w służbie ludzkości, czyli cywilnoprawna problematyka rozwoju i popularyzacji technologii deepfake, [w:] *K. Flaga-Gieruszyńska, J. Gołaczyński, D. Szostek* (red.), Sztuczna inteligencja, blockchain, cyberbezpieczeństwo oraz dane osobowe. Zagadnienia wybrane, Warszawa 2019.
642. *Sztandera F.*, Cywilnoprawne podstawy dopuszczalności umowy darowizny na wypadek śmierci, Poznań 2016.
643. *Sztyk R.*, Testament notarialny. Wybrane zagadnienia, Rejent 2005, Nr 9.
644. *Sztyk R.*, Zapis windykacyjny jako element reformy prawa spadkowego, Łódzki Biuletyn Notarialny 2011, Nr 1.
645. *Szulewski P.*, Śmierć 2.0 – problematyka dóbr cyfrowych post mortem, [w:] *J. Gołaczyński, J. Mazurkiewicz, J. Turłukowski, D. Karkut* (red.), Non omnis moriar. Osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka. Zagadnienia wybrane, Wrocław 2015.
646. *Tabęcki C.*, Testowanie osób ułomnych, Przegląd Notarialny 1948, Nr 5.

647. *Taczkowska-Olszewska J., Chałubińska-Jentkiewicz K.*, Świadczenie usług drogą elektroniczną. Komentarz, Warszawa 2019.
648. *Tadmor H., Landsberger B., Parpola S.*, The Sin of Sargon and Sennacherib's Last Will, State Archives of Assyria 1989, Nr 3.
649. *Tate J.*, Caregiving and the Case for Testamentary Freedom, University of California Davis Law Review 2008, Nr 42.
650. *Taubenschlag R.*, Rzymskie prawo prywatne na tle państw antycznych, Warszawa 1955.
651. *Ticau-Suditu A.F.*, Blockchain Technology and Electronic Wills, Scientific Annals of Alexandru Ioan Cuza University from Iași. Juridical Sciences Series 2021, Supplement 2.
652. *Tolkien J.R.R.*, Niedokończone opowieści Śródziemia i Numenoru, Poznań 2019 (tłum. *P. Braiter, A. Sylwanowicz*).
653. *Tollerton L.*, Wills and Will-Making in Anglo-Saxon England, York 2011.
654. *Tomczyk A.*, Skutki cywilnoprawne naruszenia norm moralnych między osobami bliskimi, Warszawa 2020.
655. *Trnka K.*, Wpływ prawa rzymskiego na współczesne porządki prawne na przykładzie instytucji zachowku, [w:] *M. Nitowski, K. Wojdyło, M. Szczepaniak* (red.), Vademecum spadkowe – kto dziedziczy całość, a kto połowę?, Wrocław 2015.
656. *Truszkiewicz Z.*, Prawo pierwokupu nieruchomości rolnej a prawo pierwokupu gospodarstwa rolnego, Studia Iuridica Lublinensia 2017, Nr 26.
657. *Trzewik J.*, O formie testamentu na tle regulacji rozporządzenia eIDAS, Państwo i Prawo 2019, Nr 10.
658. *Tschäppeler H.P.*, Die Testierfreiheit zwischen Freiheit des Erblassers und Gleichheit der Nachkommen, Zürich 1983.
659. *Turłukowski J.*, Instytucja zapisu windykacyjnego w prawie polskim. Wybrane zagadnienia, Warszawa 2014.
660. *Turłukowski J.*, Sporządzenie testamentu w praktyce, Warszawa 2009.
661. *Turłukowski J.*, Testamenty szczególne w ukraińskim prawie cywilnym, Przegląd Prawniczy UW 2006, Nr 1.
662. *Turłukowski J.*, Zapis windykacyjny. Komentarz, Warszawa 2011.
663. *Ura E.* (red.), Rady narodowe. Administracja. Samorząd. Podstawowe zagadnienia, Rzeszów 1986.
664. *Ura E.*, Prawo administracyjne, Warszawa 2021.
665. *van Niekerk A.J.*, Strategic management of media assets for optimizing market communication strategies, obtaining a sustainable competitive advantage and maximizing return on investment: an empirical study, Journal of Digital Asset Management 2007, Nr 2 (3).
666. *van Niekerk A.J.*, Strategic Management of Media Assets. A Methodological Approach, [w:] Allied Academies, New Orleans 2006.
667. *W. Żukowski*, Projektowane wprowadzenie zapisu windykacyjnego do polskiego prawa spadkowego, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2010, Nr 4.
668. *Walaszek B.*, Niektóre problemy z zakresu sporządzania testamentu na podstawie art. 80 § 1 prawa spadkowego, Palestra 1960, Nr 2.
669. *Walczak D.J.*, Dopuszczalność częściowego zrzeczenia się dziedziczenia w prawie polskim, Monitor Prawniczy 2020, Nr 14.

670. *Walczak D.J.*, Dopuszczalność wskazania spadkobiercy poprzez odwołanie się do okoliczności pozatestamentowych, Zeszyt prawniczy UAM 2022, Nr 12.
671. *Walczak D.J.*, Sporządzenie testamentu ustnego przy pomocy środków porozumiewania się na odległość, Monitor Prawniczy 2021, Nr 19.
672. *Waline M.*, L'individualisme et le droit, Paris 1949.
673. *Wardle L. D., Nolan L. C.*, Family Law in the USA, Kluwer Law International 2011.
674. *Wasilkowski J.*, Kodyfikacja prawa cywilnego w Polsce, Nowe Prawo 1950, Nr 12.
675. *Wasilkowski J.*, Metoda opracowania i założenia kodeksu cywilnego, Państwo i Prawo 1964, Nr 5-6.
676. *Wasilkowski J.*, Pojęcie własności we współczesnym prawie polskim, Warszawa 1972.
677. *Wasilkowski J.*, Uchwalenie kodeksu cywilnego, Nowe Prawo 1964, Nr 6.
678. *Wasilkowski J.*, Zarys prawa rzeczowego, Warszawa 1963.
679. *Weber R.H.*, Smart Contracts: Do we need New Legal Rules?, [w:] *A. De Franceschi, R. Schulze* (red.), Digital Revolution — New Challenges for Law, München-Baden.
680. *Wedgwood J.*, The economics of inheritance, The Economic Journal 1930, Nr 40.
681. *Weisbord R.K.*, Wills for Everyone: Helping Individuals Opt Out of Intestacy, Boston College Law Review 2012, Nr 3 (53).
682. *Wendehorst C.C.*, Compulsory Portion and Other Aspects of Family Protection in Austria, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Mandatory Family Protection. Comparative Succession Law, t. 3, Oxford 2020.
683. *Wendehorst C.C.*, Testamentary Formalities in Austria, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities. Comparative Succession Law, t. 1, Oxford 2011.
684. *Wendel P.T.*, Wills Act Compliance and the Harmless Error Approach: Flawed Narrative Equals Flawed Analysis?, Oregon Law Review 2017, Nr 2 (95).
685. *Wereśniak-Masri I.*, Nabywanie nieruchomości przez cudzoziemców w Polsce. Komentarz, Warszawa 2021.
686. *Wesel U.*, Frühformen des Rechts in vorstaatlichen Gesellschaften. Umrisse einer Frühgeschichte des Rechts bei Sammlern und Jägern und akephalen Ackerbauern und Hirten, Frankfurt am Mein 1985.
687. *Wesel U.*, Geschichte des Rechts. Von den Frühformen bis zur Gegenwart, München 2006.
688. *Wieczorek S., Kubiak M.*, Ryzyka i szanse wynikające z rozwoju nowych technologii w branży mediowej na przykładzie zjawiska deep fake – analiza prawna, Monitor Prawniczy 2019, Nr 21 (dodatek: Prawo Nowych Technologii).
689. *Wieling H.J.*, Testamentsauslegung im römischen Recht, München 1972.
690. *Wierciński J.*, Brak świadomości albo swobody przy sporządzaniu testamentu, Warszawa 2013.
691. *Wierciński J.*, glosa do postanowienia SN z dnia 29 kwietnia 2010 r., IV CSK 524/09, OSP 2012, Nr 3, poz. 29.
692. *Wierciński J.*, Uwagi o swobodzie testowania, [w:] *M. Modrzejewska* (red.), Prawo handlowe XXI wieku. Czas stabilizacji, ewolucji czy rewolucji. Księga jubileuszowa Profesora Józefa Okolskiego, Warszawa 2010.

693. *Wierciński J.*, Uwagi o teoretycznych założeniach dziedziczenia ustawowego, Studia Prawa Prywatnego 2009, Nr 2.
694. *Wierciński J.*, Uwagi o zakazie podstawienia powierniczego, Przegląd Sądowy 2011, Nr 5.
695. *Wierciński J.*, Uwagi o zamiarze testowania (animus testandi), Przegląd Sądowy 2012, Nr 7-8.
696. *Wierzbowski B.*, Glosa do wyroku TK z dnia 31 stycznia 2001 r., P 4/99, Przegląd Sejmowy 2001, Nr 5.
697. *Winiarz J.* (red.), Kodeks cywilny z komentarzem. Tom II, Warszawa 1989.
698. *Wiśniewski T.* (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom III. Art. 506–729, Warszawa 2021.
699. *Witczak H., Kawałko A.*, Prawo spadkowe, warszawa 2008.
700. *Witczak H.*, Przyczyny niezgodności dziedziczenia (uwagi dotyczące art. 928 § 1 KC), Studia Prawnicze KUL 2008, Nr 1.
701. *Włodkowska E.*, Prawa majątkowe ze stosunku pracy po zmarłym pracowniku, Praca i Zabezpieczenie Społeczne 2001, Nr 10.
702. *Wojciechowski Ł.*, Ewolucyjne widzenie altruizmu – od redukcjonizmu do …, [w:] *D. Rutkowska, A. Szuster* (red.), O różnych obliczach altruizmu, Warszawa 2008.
703. *Wojciechowski T.*, Testament publiczny sporządzony przed notariuszem, Przegląd Notarialny 1947, Nr 5-6.
704. *Wojcieszak A.*, Autonomia pacjenta z zaburzeniami psychicznymi, Warszawa 2021.
705. *Wójcik S.*, Glosa do post. SN z 10.10.2000 r., V CKN 97/00, OSP 2001, Nr 111, poz. 161.
706. *Wójcik S.*, Glosa do uchwały SN z dnia 19 lipca 2001 r., III CZP 36/01, OSP 2002, Nr 2.
707. *Wójcik S.*, O niektórych uregulowaniach w prawie spadkowym. Uwagi de lege ferenda, [w:] *L. Ogiegło, W. Popiołek, M. Szpunar* (red.), Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana, Kraków 2005.
708. *Wójcik S.*, Obrót nieruchomościami i gospodarstwami rolnymi między osobami fizycznymi - próba oceny i wnioski de lege ferenda, [w:] Księga pamiątkowa. 1 Kongres Notariuszy Rzeczypospolitej Polskiej, Poznań-Kluczbork 1993.
709. *Wójcik S.*, Ochrona interesów jednostki w polskim prawie spadkowym w zakresie powołania do dziedziczenia, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze 1981, z. 98.
710. *Wójcik S.*, Rola notariusza w sprawach spadkowych (na przykładzie testamentu notarialnego), Rejent 1996, Nr 4-5.
711. *Wójcik S., Zoll F.*, Testament, Studia Prawa Prywatnego 2006, Nr 2.
712. *Wojewoda M.*, Kilka uwag na temat testamentu notarialnego osoby niemogącej pisać, Rejent 2004, Nr 1.
713. *Wolak G.*, Forma przekazania treści testamentu ustnego świadkom. Glosa do postanowienia SN z dnia 13 czerwca 2013 r., IV CSK 688/12, Nowy Przegląd Notarialny 2014, Nr 4.
714. *Wolak G.*, Glosa do postanowienia SN z dnia 6 sierpnia 2015 r., V CSK 635/14, NPN 2016, Nr 3.
715. *Wolak G.*, Nieważność testamentu wskutek wad oświadczenia woli, Monitor Prawniczy 2009, Nr 11.

716. *Wolak G.*, O elementach postępowania notarialnego oraz aktu notarialnego, Przegląd Prawno-Ekonomiczny 2010, Nr 12.
717. *Wolak G.*, O zapisie zwykłym jako rozrządzeniu testamentowym, Nowy Przegląd Notarialny 2014, Nr 2.
718. *Wolak G.*, Testament a znaleźne. Glosa do wyroku SN z 27 czerwca 2007 r., II CSK 121/07, Edukacja Prawnicza 2013, Nr 3.
719. *Wolak G.*, Wykładnia testamentu a określenie osoby spadkobiercy w testamencie, Nowy Przegląd Notarialny 2020, Nr 2-3.
720. *Wolak G.*, Z problematyki „własnoręczności" podpisu (art. 78 § 1 KC), Monitor Prawniczy 2012, Nr 18.
721. *Wolf S., Hrubesch-Millauer S.*, Grundriss des schweizerischen Erbrechts, Bern 2017.
722. *Wołodkiewicz W.* (red.), Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny, Warszawa 1986.
723. *Wolter A., Ignatowicz J., Stefaniuk K.*, Prawo cywilne. Zarys części ogólnej, Warszawa 2020.
724. *Wolter A.*, Nowy projekt kodeksu cywilnego, Państwo i Prawo 1962, z. 2.
725. *Wood-Bodley M.C.*, MacDonald v the Master: Computer Files and the "Rescue" Provision of the Wills Act, South African Law Journal 2004, Nr 121.
726. *Woźniak Z.*, Glosa do uchwały SN z dnia 25 czerwca 2003 r., III CZP 14/03, Rejent 2005, Nr 6.
727. *Wróblewski S.*, Powszechny Austryacki Kodeks Cywilny z uzupełniającemi ustawami i rozporządzeniami objaśniony orzeczeniami Sądu Najwyższego, cz. 1 (§§ 1-937), Kraków 1914.
728. *Wronkowska S.*, O Zasadach techniki prawodawczej w trzecim roku ich obowiązywania, Przegląd Legislacyjny 1995, Nr 5.
729. *Wudarski A.*, Amerykański model dostępu powierniczego do zasobów cyfrowych, Forum Prawnicze 2021, Nr 3.
730. *Wudarski A.*, Kształtowanie się zasad dostępu do zasobów cyfrowych w ramach zarządu powierniczego w Stanach Zjednoczonych, Forum Prawnicze 2020, Nr 57.
731. *Wudarski A.*, Zasady i procedura ujawniania zasobów cyfrowych po śmierci użytkownika w Stanach Zjednoczonych, [w:] *J. Haberko, J. Grykiel, K. Mularski* (red.), Ius civile vigilantibus scriptum est. Księga jubileuszowa Profesora Adama Olejniczaka, Warszawa 2022.
732. *Wudarski A.*, Znowelizowana ustawa unifikacyjna o dostępie do zasobów cyfrowych w ramach zarządu powierniczego, Forum Prawnicze 2020, Nr 5.
733. *Wyczik J.*, Dobra wirtualne z perspektywy użytkowników i dostawców treści. Prawne uwarunkowania obrotu, Warszawa 2022.
734. *Wysmułek J.*, History of Wills, Testators and Their Families in Late Medieval Krakow, Leiden-Boston 2021.
735. *Ye G., Hudders L., Jans S.D., Veirman M.D.*, The Value of Influencer Marketing for Business: A Bibliometric Analysis and Managerial Implications, Journal of Advertising 2021, Nr 2 (50).
736. *Yu P.* (et. al.), A Survey on Deepfake Video Detection, IET Biometrics 2021, Nr 10.
737. Z okazji zakończenia unifikacji prawa cywilnego (akademia), Demokratyczny Przegląd Prawniczy 1947, Nr 1-2.

738. Z prac Działu Prawa Cywilnego INP PAN, Państwo i Prawo 1960, Nr 8-9.
739. *Zabagło W.*, Z zagadnień testamentarnych, Przegląd Notarialny 1948, Nr 1.
740. *Zabłocki J.*, Consortium ercto non cito w Noctes Atticae Aulusa Gelliusa, Prawo Kanoniczne 1988, Nr 3-4.
741. *Zaborska S.*, Legal Regulation of the Protection of Biometric Data under the GDPR, Studia Iuridica Lublinensia 2019, Nr 2.
742. *Zachariasiewicz M.A.*, Zachowek czy rezerwa? Głos w dyskusji nad potrzebami i kierunkami zmian polskiego prawa spadkowego, Rejent 2006, Nr 2.
743. *Zakrzewski P.*, Zapis windykacyjny, Przegląd Sądowy 2012, Nr 2.
744. *Zalasiński T.*, Zasada prawidłowej legislacji w poglądach Trybunału Konstytucyjnego, Warszawa 2008.
745. *Załucki M.* (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2023.
746. *Załucki M.*, „Facebook", „Twitter", „Myspace" … wirtualny świat serwisów społecznościowych mortis causa. Zarys problematyki, Wrocławskie Studia Sądowe 2014, Nr 4.
747. *Załucki M.*, About the Need to Adjust the Regulations Regarding the Form of Will to the Modern Requirements, European Journal of Economics, Law and Politics 2019, Nr 2 (6).
748. *Załucki M.*, Evidentiary function of the provisions on the form of wills in the contemporary succession law: is the complete abandonment of formalism possible?, Trusts & Trustees 2020, Nr 8-9 (26).
749. *Załucki M.*, Forma testamentu w perspektywie rekodyfikacji polskiego prawa spadkowego. Czas na rewolucję?, Państwo i Prawo 2017, Nr 3.
750. *Załucki M.*, Kierunek zmian przepisów o formie testamentu w dobie nowych technologii na przykładzie Szwajcarii, Białostockie Studia Prawnicze 2017, Nr 4 (22).
751. *Załucki M.*, Perspektywy rekodyfikacji polskiego prawa spadkowego, [w:] *P. Stec, M. Załucki* (red.), 50 lat kodeksu cywilnego. Perspektywy rekodyfikacji, Warszawa 2015.
752. *Załucki M.*, Uniform European Inheritance Law. Myth, dream or reality of the future, Kraków 2015.
753. *Załucki M.*, Videotestament. Prawo spadkowe wobec nowych technologii, Warszawa 2018.
754. *Załucki M.*, Wills Formalities versus Testator's Intention. Functional Model of Effective Testation for Informal Wills, Baden-Baden 2021.
755. *Załucki M.*, Wpływ prawa unijnego na polskie prawo spadkowe, [w:] *A. Kuś, A. Szachoń-Pszenny*, Wpływ acquis communautaire i acquis Schengen na prawo polskie - doświadczenia i perspektywy. Tom I - 10 lat Polski w Unii Europejskiej, Lublin 2014.
756. *Załucki M.*, Współczesne tendencje rozwoju dziedziczenia testamentowego – czyli nie tylko o potrzebie wprowadzenia wideotestamentu do nowego kodeksu cywilnego, Roczniki Nauk Prawnych 2012, Nr 2.
757. *Załucki M.*, Wydziedziczenie w prawie polskim na tle porównawczym, Warszawa 2010.
758. *Zaradkiewicz K.*, Numerus apertus abstrakcyjnych czynności prawnych w polskim prawie cywilnym?, Kwartalnik Prawa Prywatnego 1999, Nr 2.
759. *Zawada K.*, Umowa przelewu wierzytelności, Kraków 1990.

760. *Zdanikowski P.*, Ograniczenie lub wyłączenie wstąpienia spadkobiercy wspólnika a zapis windykacyjny udziałów w spółce z ograniczoną odpowiedzialnością, Przegląd Prawa Handlowego 2016, Nr 3.
761. *Zdanikowski P.M.*, Gloss to the Resolution of the Supreme Court of 26 february 2021, III CZP 24/20 (on the Interpretation of the Will), Review of European and Comparative Law 2021, Nr 4 (47).
762. *Zelek M.*, Umowa o rejestrację domeny internetowej, Warszawa 2015.
763. *Ziembiński Z.*, Desuetudo, Państwo i Prawo 1994, Nr 11.
764. *Ziembiński Z.*, Logika praktyczna, Warszawa 2012.
765. *Ziembiński Z.*, O pojmowaniu pozytywizmu oraz prawa natury, Poznań 1993.
766. *Zimmermann R.*, Compulsory Portion in Germany, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Mandatory Family Protection. Comparative Succession Law, t. 3, Oxford 2020.
767. *Zimmermann R.*, Mandatory Family Protection in the Civilian Tradition, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Mandatory Family Protection. Comparative Succession Law, t. 3, Oxford 2020.
768. *Zimmermann R.*, Testamentary Formalities in Germany, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities. Comparative Succession Law, t. 1, Oxford 2011.
769. *Zimmermann R.*, Testamentsformen: "Willkür" oder Ausdruck einer Rechtskultur?, Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht, Tübingen 2012, Nr 3 (76).
770. *Zoll F.*, Czy odwołalność testamentu zawsze powinna być nieograniczona?, [w:] *M. Pecyna, J. Pisuliński, M. Podrecka* (red.), Rozprawy cywilistyczne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Edwardowi Drozdowi, Warszawa 2013.
771. *Zoll F.*, Testamentary Formalities in Poland, [w:] *K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann* (red.), Testamentary Formalities. Comparative Succession Law, t. 1, Oxford 2011.
772. *Żukowski W.*, Projektowane wprowadzenie zapisu windykacyjnego do polskiego prawa spadkowego, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2010, Nr 4.
773. *Zwolińska A.*, Treści cyfrowe w urządzeniach mobilnych, Prawo Mediów Elektronicznych 2017, Nr 1.
774. *Żywicki W.*, Testamenty ustne w świetle orzecznictwa, Nowe Prawo 1971, Nr 1.

Inne źródła przywołane w pracy

1. 10 of The Most Expensive Items in Video Games Ever <https://estnn.com/10-of-the-most-expensive-items-in-video-games-ever/> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
2. *A. Chemin*, Handwriting vs typing: is the pen still mightier than the keyboard?, The Guardian z 16.12.2014 r. <https://www.theguardian.com/science/2014/dec/16/cognitive-benefits-handwriting-decline-typing> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
3. Änderung des Zivilgesetzbuches (Erbrecht) Bericht über das Ergebnis des Vernehmlassungsverfahrens

<https://www.bj.admin.ch/dam/data/bj/gesellschaft/gesetzgebung/erbrecht/ve-ber-d.pdf> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
4. Änderung des Zivilgesetzbuches (Erbrecht) Bericht über das. Ergebnis des Vernehmlassungsverfahrens <https://www.bj.admin.ch/bj/de/home/gesellschaft/gesetzgebung/erbrecht.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
5. Aplikacja mobilna „Adobe Fill & Sign" <https://www.adobe.com/pl/acrobat/mobile/fill-sign-pdfs.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
6. Badanie opinii publicznej w zakresie funkcjonowania rynku usług telekomunikacyjnych oraz preferencji konsumentów. Raport z badania klientów indywidualnych, Warszawa-Gdańsk 2019 <www.uke.gov.pl> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
7. *Berk K.*, Ohio Judge Rules Electronic Will Written on Tablet is Valid, Berk Law Group z 12.11.2013 r. <https://berklawgroup.com/blog/ohio-judge-rules-electronic-will-written-tablet-valid> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
8. *Ch. Young, Y. O'Byrne*, Dawn of the iPhone Will, STEP Journal 2014 <https://www.step.org/step-journal/step-journal-february-2014/dawn-iphone-will> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
9. *D. Carroll*, Validity of an Electronic Will, Insurance Portal z 28.01.2014 r. <https://insurance-portal.ca/article/validity-of-an-electronic-will> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
10. Die Bundesversammlung — Das Schweizer Parlament, der Ratsbetrieb < https://www.parlament.ch/de/ratsbetrieb> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
11. Digital 2017: Global Digital Overview <https://datareportal.com/reports/digital-2017-global-digital-overview> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
12. Digital 2020: Global Digital Overview <https://wearesocial.com/uk/blog/2020/01/digital-2020-3-8-billion-people-use-social-media> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
13. Digital 2020: Global Digital Overview: Poland <https://datareportal.com/reports/digital-2020-poland> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
14. Doc 9303, Machine Readable Travel Documents, Part 9: Deployment of Biometric Identification and Electronic Storage of Data in MRTDs, 2021 <https://www.icao.int/publications/documents/9303_p9_cons_en.pdf> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
15. Druk sejmowy nr 124 Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (III Kadencja – IV Sesja)
16. *E. Hosie*, The Uncertain Future of Handwriting <https://www.bbc.com/future/article/20171108-the-uncertain-future-of-handwriting> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
17. Facebook fans just went up in value: BMW fans are worth $1,613, Starbucks $177, and Coke $70 <https://venturebeat.com/2013/04/17/facebook-fans-just-went-up-in-value-bmw-fans-are-worth-1613-starbucks-177-and-coke-70/#GoOb3HE> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
18. Flash Reliability in Production: The Expected and the Unexpected <https://www.usenix.org/system/files/conference/fast16/fast16-papers-schroeder.pdf> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
19. *H. McCracken*, Inside Evernote's brain, Fast Company <https://www.fastcompany.com/90216018/inside-evernotes-brain> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

20. Electronic Will Legislation in the United States <https://actecfoundation.org/podcasts/electronic-will-legislation-us-2022/> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
21. Informacje o formach testamentu we wszystkich krajach należących do UE <www.successions-europe.eu> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
22. Informacje o procesie implementacji Revised Fiduciary Access to Digital Assets Act <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home?CommunityKey=f7237fc4-74c2-4728-81c6-b39a91ecdf22> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
23. Instrukcja dotycząca przesyłania do Google prośby dotyczącej konta zmarłego użytkownika <https://support.google.com/accounts/troubleshooter/6357590?hl=pl> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
24. Instrukcja dotycząca zgłoszenia śmierci użytkownika lub konta na Facebooku, któremu należy nadać status „In memoriam", <https://www.facebook.com/help/150486848354038> https://www.facebook.com/help/241237032913527/?helpref=hc_fnav [data dostępu: 22.05.2023 r.].
25. Instrukcja dotycząca złożenia prośby o nadanie kontu status „In memoriam" lub usunięcie konta na portalu Facebook <https://www.facebook.com/help/1111566045566400> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
26. Komunikat z badań CBOS nr 116/2021, Telefony komórkowe czy smartfony?, CBOS 2021 <https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_116_21.PDF> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
27. Komunikat z badań CBOS nr 85/2020, Korzystanie z Internetu, CBOS 2020 <https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2020/K_085_20.PDF> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
28. Meta's (formerly Facebook Inc.) average revenue per user (ARPU) from 2012 to 2021 < https://www.statista.com/statistics/234056/facebooks-average-advertising-revenue-per-user> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
29. Muzeum Historyczne w Sanoku, Życie i twórczośc Zdzisława Beksińskiego <http://www.muzeum.sanok.pl/pl/zbiory/zdzislaw-beksinski/zdzislaw-beksinski-2> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
30. *Nakamoto S.*, Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System - <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
31. Nevada legislature, Summary of Legislation. Seventy-First Session <http://epubs.nsla.nv.gov/statepubs/epubs/292049-2001.pdf> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
32. New Legislation Allows for Electronic Wills, Improves Justice Accessibility z 28.11.2022 r. <https://www.saskatchewan.ca/government/news-and-media/2022/november/28/new-legislation-allows-for-electronic-wills-improves-justice-accessibility> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
33. Oficjalny profil zmarłego Michaela Jacksona na portalu Facebook <https://www.facebook.com/michaeljackson> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
34. Oficjalny profil zmarłego Tima Berglinga, występującego pod pseudonimem Avicii, na portalu Facebook <https://www.facebook.com/avicii> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

35. *Perrotin F.*, Vers un testament 2.0? z 25.06.2021 r. <https://www.actu-juridique.fr/civil/biens-patrimoine/vers-un-testament-2-0/> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
36. Platforma handlowa „Buff.market" skupiająca się na handlu przedmiotami z gier <https://buff.market/> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
37. Platforma handlowa „Skinport" skupiająca się na handlu „skórkami" z gier <https://skinport.com> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
38. Portal „Legalzoom" <www.legalzoom.com> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
39. Profil psa Jiffpom na portalu Instagram <https://www.instagram.com/jiffpom/> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
40. Profil psa Marnie na portalu Instagram <https://www.instagram.com/marniethedog/> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
41. Projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (nr UD448) <https://www.gov.pl/web/premier/projekt-ustawy-o-zmianie-ustawy--kodeks-cywilny> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
42. PWC, Digital lives: we value our assets at £25 billion, 2013 <https://pwc.blogs.com/press_room/2013/12/uk-consumers-value-their-digital-lives-at-25-billion-.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
43. Rackpace Hosting, Generation Cloud. A social study into the impact of cloud-based services on everyday UK life, 2011 <https://docplayer.net/2146737-Generation-cloud-a-social-study-into-the-impact-of-cloud-based-services-on-everyday-uk-life-generation-cloud-page-1.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
44. Real-Money Auction House Now Available in the Americas, Blizzard Entertainment 06.12.2012 <https://us.diablo3.blizzard.com/en-us/blog/6360586/real-money-auction-house-now-available-in-the-americas-6-12-2012> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
45. SMS not a valid last will and testament: court, The Local z 24.02.2014 r. <https://www.thelocal.se/20140224/sms-not-valid-last-will-and-testament-court> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
46. Sprawozdanie z 117 Kongresu Notariuszy Francuskich <http://forum-famille.dalloz.fr/2021/09/27/117e-congres-des-notaires-quel-bilan> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
47. Strona internetowa narzędzia SignaturiX <http://signaturix.pl> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
48. Strona internetowa Notarialnego Rejestru Testamentów <https://rejestry-notarialne.pl> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
49. Strona internetowa urządzenia „IC Pen" <https://icpen.pl> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
50. Strona produktu Apple Pencil <https://www.apple.com/pl/apple-pencil/> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
51. Summary: Uniform Electronic Wills Act <https://www.uniformlaws.org/viewdocument/enactment-kit-82> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
52. Trzech na pięciu Polaków jest zainteresowanych podpisem elektronicznym, Krajowa Izba Rozliczeniowa z 09.12.2021 r. <https://www.kir.pl/o-nas/aktualnosci/trzech-na-pieciu-polakow-jest-zainteresowanych-podpisem-elektronicznym,411.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

53. UNESCO Institute for Statistics, Poland <http://uis.unesco.org/country/PL> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
54. Uzasadnienie do rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy o podatku od spadków i darowizn oraz ustawy o podatku od czynności cywilnoprawnych, druk nr 736 Sejmu RP V kadencji.
55. Uzasadnienie rządowego projektu ustawy z 30 kwietnia 2010 r. r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw, druk nr 3018 Sejmu RP VI kadencji.
56. Why Your State Should Adopt The Revised Uniform Fiduciary Access To Digital Assets Act <https://www.uniformlaws.org/viewdocument/enactment-kit-68> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
57. Why your state should adopt the Uniform Electronic Wills Act <https://www.uniformlaws.org/viewdocument/enactment-kit-82> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
58. *Zezima K.*, The Case for Cursive <https://www.nytimes.com/2011/04/28/us/28cursive.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

Wykaz orzeczeń

Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego

1. Wyrok TK z dnia 25 lutego 1999 r., K 23/98, OTK 1999, Nr 2, poz. 25.
2. Wyrok TK z dnia 31 stycznia 2001 r., P 4/99, OTK 2001, Nr 1, poz. 5.
3. Wyrok TK z dnia 21 maja 2001 r., SK 15/00, OTK 2001, Nr 4, poz. 85.
4. Wyrok TK z dnia 25 listopada 2003 r., K 37/02, OTK-A 2003, Nr 9, poz. 96.
5. Wyrok TK z dnia 4 września 2007 r., P 19/07, OTK-A 2007, Nr 8, poz. 94.
6. Wyrok TK z dnia 5 września 2007 r., P 21/06, OTK-A 2007, Nr 8, poz. 96.
7. Wyrok TK z dnia 25 lipca 2013 r., P 56/11, OTK-A 2013, Nr 6, poz. 85.

Orzeczenia Sądu Najwyższego

1. Uchwała SN(7) z dnia 22 maja 1961 r., 1 CO 18/61, OSNC 1962, Nr 1, poz. 4.
2. Uchwała SN(7z) z dnia 22 marca 1971 r., III CZP 91/70, OSNC 1971, Nr 10, poz. 168.
3. Uchwała SN(7z) z dnia 28 kwietnia 1973 r., III CZP 78/72, OSNC 1973, Nr 12, poz. 207.
4. Uchwała SN(7z) z dnia 13 lutego 1980 r., III CZP 69/79, OSNC 1980, Nr 9, poz. 154.
5. Uchwała SN(7) z dnia 27 września 1991 r., III CZP 61/91, OSNC 1992, Nr 4, poz. 49.
6. Uchwała SN(7) z dnia 5 czerwca 1992 r., III CZP 41/92, OSNC 1992, Nr 9, poz. 147.
7. Uchwała SN(7) z dnia 23 października 1992 r., III CZP 90/92, OSNC 1993, Nr 1-2, poz. 4.
8. Uchwała SN(7) z dnia 13 listopada 1992 r., III CZP 120/92, OSNC 1993, Nr 3, poz. 26.
9. Uchwała SN(7) z dnia 30 grudnia 1993 r., III CZP 146/93, OSNC 1994, Nr 5, poz. 94.
10. Uchwała SN(7) z dnia 2 listopada 2001 r., III CZP 54/01, OSNC 2002, Nr 7-8, poz. 8.

11. Uchwała SN z dnia 2 czerwca 1949 r., C 227/49, OSN 1949, Nr 2-3, poz. 30.
12. Uchwała SN z dnia 6 czerwca 1956 r., 4 CO 3/56, OSNC 1957, poz. 25, PiP 1957, z. 1.
13. Uchwała SN z dnia 23 września 1958 r. OSPiKA 1959, Nr 9, poz. 253.
14. Uchwała SN z dnia 26 października 1959 r., 1 CO 23/59, NP. 1960, Nr 10.
15. Uchwała SN z dnia 27 lutego 1960 r., I CO 34/59, OSN 1960, Nr 2, poz. 31.
16. Uchwała SN z dnia 23 kwietnia 1960 r., 3 CO 8/60, OSNCK 1961, Nr 1, poz. 27.
17. Uchwała SN z dnia 27 września 1961 r., 3 CO 27/61, LEX nr 1632573.
18. Uchwała SN z dnia 7 listopada 1962 r., III CO 14/62, OSNC 1963, Nr 7-8, poz. 140.
19. Uchwała SN z dnia 26 stycznia 1968 r., III CZP 100/67, OSNC 1968, Nr 8-9, poz. 134.
20. Uchwała SN z dnia 20 września 1968 r., III CZP 85/68, OSNC 1969, Nr 6, poz. 102.
21. Uchwała SN z dnia 27 listopada 1969 r., III CZP 76/69, OSNC 1970, Nr 6, poz. 104.
22. Uchwała SN z dnia 30 września 1971 r., III CZP 56/71, OSNC 1972, Nr 3, poz. 47.
23. Uchwała SN z dnia 21 kwietnia 1972 r., III CZP 11/72, OSNC 1972, Nr 10, poz. 174.
24. Uchwała SN z dnia 22 kwietnia 1974 r., III CZP 19/74, OSNC 1974, Nr 12, poz. 209.
25. Uchwała SN z dnia 10 kwietnia 1975 r., III CZP 14/75, OSNC 1976, Nr 2, poz. 28.
26. Uchwała SN z dnia 7 marca 1978 r., III CZP 13/78, OSNC 1978, Nr 9, poz. 154.
27. Uchwała SN z dnia 9 lutego 1981 r., III CZP 68/80, OSNC 1981, Nr 6, poz. 103.
28. Uchwała SN z dnia 22 marca 1982 r., III CZP 5/82, OSNC 1982, Nr 8-9, poz. 117.
29. Uchwała SN z dnia 29 maja 1987 r., III CZP 25/87, OSNC 1988, Nr 9, poz. 117.

30. Uchwała SN z dnia 22 marca 1989 r., III CZP 22/89, OSNCP 1990, Nr 12, poz. 221.
31. Uchwała SN z dnia 7 stycznia 1992 r., III CZP 135/91, Biul.SN 1992, Nr 1, poz. 17.
32. Uchwała SN z dnia 26 lutego 1993 r., III CZP 24/93, OSNC 1993, Nr 7-8, poz. 134.
33. Uchwała SN z dnia 2 grudnia 1994 r., III CZP 152/94, OSNC 1995, Nr 3, poz. 50.
34. Uchwała SN z dnia 9 maja 1995 r., III CZP 56/95, OSNC 1995, Nr 9, poz. 127.
35. Uchwała SN z dnia 19 lipca 2001 r., III CZP 36/01, OSNC 2002, Nr 1, poz. 7.
36. Uchwała SN z dnia 26 kwietnia 2002 r., III CZP 22/02, OSNC 2003, Nr 2, poz. 19.
37. Uchwała SN z dnia 25 czerwca 2003 r., III CZP 14/03, OSNC 2004, Nr 7-8, poz. 106.
38. Uchwała SN z dnia 22 maja 2013 r., III CZP 22/13, OSNC 2013, Nr 11, poz. 125.
39. Uchwała SN z dnia 13 grudnia 2013 r., III CZP 79/13, OSNC 2014, Nr 10, poz. 98.
40. Uchwała SN z dnia 16 października 2014 r., III CZP 70/14, OSNC 2015, Nr 7-8, poz. 83.
41. Uchwała SN z dnia 26 lutego 2021 r., III CZP 24/20, OSNC 2021, Nr 9, poz. 59.

42. Wyrok SN z dnia 21 marca 1966 r., III CO 9/66, OSNC 1966, Nr 9, poz. 146.
43. Wyrok SN z dnia 28 listopada 1969 r., III CZP 87/69, OSNC 1970, Nr 6, poz. 106.
44. Wyrok SN z dnia 21 października 1970 r., III CZP 62/70, OSNC 1971, Nr 4, poz. 64.
45. Wyrok SN z dnia 23 lipca 1982 r., III CRN 159/82, OSNC 1983, Nr 4, poz. 57.
46. Wyrok SN z dnia 10 stycznia 1991 r., III CZP 74/90, OSNCP 1991, Nr 7, poz. 84.
47. Wyrok SN z dnia 23 maja 2003 r., III CKN 1308/00, LEX nr 78805.
48. Wyrok SN z dnia 7 kwietnia 2004 r., IV CK 215/03, LEX nr 152889.
49. Wyrok SN z dnia 8 października 2004 r., V CK 670/03, OSNC 2005, Nr 9, poz. 162.
50. Wyrok SN z dnia 26 stycznia 2006 r., V CSK 81/05, LEX nr 191237.
51. Wyrok SN z dnia 22 czerwca 2006 r., V CSK 70/06, OSNC 2007, Nr 4, poz. 59.
52. Wyrok SN z dnia 27 czerwca 2007 r., II CSK 121/07, OSNC-ZD 2008, Nr 2, poz. 41.
53. Wyrok SN z dnia 21 listopada 2007 r., II CSK 306/07, LEX nr 487514.
54. Wyrok SN z dnia 9 maja 2008 r., III CSK 366/07, LEX nr 424389.
55. Wyrok SN z dnia 12 sierpnia 2009 r., IV CSK 146/09, LEX nr 527094.
56. Wyrok SN z dnia 12 lipca 2012 r., I CSK 676/11, LEX nr 1228770.
57. Wyrok SN z dnia 29 maja 2013 r., SDI 4/13, LEX nr 1335647.
58. Wyrok SN z dnia 18 listopada 2015 r., III CSK 16/15, OSNC 2016, Nr 10, poz. 122.
59. Wyrok SN z dnia 27 kwietnia 2016 r., II CSK 518/15, LEX nr 2051476.
60. Wyrok SN z dnia 2 lutego 2017 r., I CSK 260/16, LEX nr 2271469.
61. Wyrok SN z dnia 13 lipca 2017 r., I CSK 4/17, LEX nr 2397617.
62. Wyrok SN z dnia 23 października 2020 r., III CSK 134/18, LEX nr 3077133.

63. Postanowienie SN z dnia 17 kwietnia 1967 r., II PZ 22/67, LEX nr 6142.
64. Postanowienie SN z dnia 30 czerwca 1972 r., I CR 403/72, OSNC 1973, Nr 3, poz. 49.
65. Postanowienie SN z dnia 8 sierpnia 1973 r., III CRN 180/73, LEX nr 1673037.
66. Postanowienie SN z dnia 25 października 1973 r., III CRN 241/73, OSNC 1974, Nr 6, poz. 116.
67. Postanowienie SN z dnia 4 grudnia 1973 r., III CRN 294/73, OSNC 1974, Nr 11, poz. 193.
68. Postanowienie SN z dnia 25 marca 1974 r., III CRN 5/74, OSNC 1975, Nr 3, poz. 42.
69. Postanowienie SN z dnia 23 grudnia 1974 r., II CR 906/74, Inf. Pr. 1974, Nr 8-9, poz. 8.
70. Postanowienie SN z dnia 11 lutego 1975 r., I CR 860/74, LEX nr 7659.

71. Postanowienie SN z dnia 30 grudnia 1976 r., III CRN 287/76, LEX nr 1634717.
72. Postanowienie SN z dnia 14 stycznia 1982 r., III CRN 169/81, OSNC 1982, Nr 5-6, poz. 91.
73. Postanowienie SN z dnia 12 października 1992 r., I CR 156/92, LEX nr 1671662.
74. Postanowienie SN z dnia 12 stycznia 1993 r., I CRN 208/92, LEX nr 146210.
75. Postanowienie SN z dnia 13 lutego 1997 r., I CKN 79/96, LEX nr 50575.
76. Postanowienie SN z dnia 4 marca 1997 r., I CKN 35/97, LEX nr 2711282.
77. Postanowienie SN z dnia 7 marca 1997 r., II CKN 11/97, LEX nr 1227939.
78. postanowienie SN z dnia 28 października 1997 r., I CKN 276/97, OSNC 1998, Nr 4, poz. 63.
79. Postanowienie SN z dnia 27 lutego 1998 r., II CKU 151/97, LEX nr 519912.
80. Postanowienie SN z dnia 24 marca 1998 r., I CKU 6/98, Prokuratura i Prawo 1998, Nr 9, poz. 27.
81. Postanowienie SN z dnia 2 kwietnia 1998 r., I CKU 16/98, LEX nr 519359.
82. Postanowienie SN z dnia 6 listopada 1998 r., III CKN 3/98, LEX nr 50671.
83. Postanowienie SN z dnia 23 listopada 1998 r., II CKN 47/98, LEX nr 1214654.
84. Postanowienie SN z dnia 16 kwietnia 1999 r., II CKN 255/98, OSNC 1999, Nr 11, poz. 194.
85. Postanowienie SN z dnia 26 kwietnia 1999 r., I CKN 1109/97, LEX nr 521821.
86. Postanowienie SN z dnia 28 kwietnia 1999 r., I CKU 105/98, OSNC 1999, Nr 11, poz. 197.
87. Postanowienie SN z dnia 13 maja 1999 r., III CKN 231/98, OSP 1999, Nr 12, poz. 221.
88. Postanowienie SN z dnia 24 marca 2000 r., I CKN 485/98, LEX nr 50850.
89. Postanowienie SN z dnia 8 czerwca 2000 r., V CKN 53/00, LEX nr 52453.
90. Postanowienie SN z dnia 13 czerwca 2000 r., V CKN 67/00, LEX nr 52581.
91. Postanowienie SN z dnia 13 lutego 2001 r., II CKN 721/99, LEX nr 550940.
92. Postanowienie SN z dnia 30 maja 2001 r., III CKN 184/01, LEX nr 550963.
93. Postanowienie SN z dnia 27 kwietnia 2001 r., III CKN 396/00, LEX nr 550964.
94. Postanowienie SN z dnia 13 czerwca 2001 r., II CKN 543/00, OSNC 2002, Nr 1, poz. 14.
95. Postanowienie SN z dnia 26 września 2001 r., IV CKN 468/00, LEX nr 52797.
96. Postanowienie SN z dnia 12 października 2001 r., V CKN 503/00, OSP 2002, Nr 11, poz. 141.
97. Postanowienie SN z dnia 18 kwietnia 2002 r., II CKN 15/00, LEX nr 55102.
98. Postanowienie SN z dnia 10 maja 2002 r., IV CKN 1044/00, OSNC 2003, Nr 7-8, poz. 107.
99. Postanowienie SN z dnia 8 stycznia 2003 r., II CKN 247/01, LEX nr 75250.
100. Postanowienie SN z dnia 15 kwietnia 2003 r., V CK 9/02, LEX nr 146432.
101. Postanowienie SN z dnia 15 maja 2003 r., I CKN 367/01, LEX nr 585680.
102. Postanowienie SN z dnia 21 maja 2003 r., IV CKN 174/01, LEX nr 146434.
103. Postanowienie SN z dnia 25 lipca 2003 r., V CK 120/02, OSNC 2004, Nr 10, poz. 159.
104. Postanowienie SN z dnia 25 września 2003 r., V CK 175/02, LEX nr 172834.
105. Postanowienie SN z dnia 20 listopada 2003 r., III CZP 7/02, OSP 2004, Nr 10, poz. 124.
106. Postanowienie SN z dnia 17 lutego 2004 r., III CK 328/02, LEX nr 602713.
107. Postanowienie SN z dnia 12 marca 2004 r., II CK 65/03, LEX nr 602408.

108. Postanowienie SN z dnia 17 marca 2004 r., II CK 67/03, LEX nr 602409.
109. Postanowienie SN z dnia 6 maja 2004 r., III CK 511/02, LEX nr 585811.
110. Postanowienie SN z dnia 8 października 2004 r., V CK 184/04, LEX nr 277879.
111. Postanowienie SN z dnia 26 listopada 2004 r., I CK 306/04, LEX nr 137359.
112. Postanowienie SN z dnia 14 grudnia 2004 r., II CK 245/04, LEX nr 1119480.
113. Postanowienie SN z dnia 13 stycznia 2005 r., IV CK 428/04, LEX nr 277875.
114. Postanowienie SN z dnia 9 marca 2005 r., II CK 478/04, OSNC 2006, Nr 2, poz. 34.
115. Postanowienie SN z dnia 20 lipca 2005 r., II CK 2/05, LEX nr 152531.
116. Postanowienie SN z dnia 25 stycznia 2006 r., I CK 277/05, LEX nr 607103.
117. Postanowienie SN z dnia 14 lutego 2006 r., II CK 419/05, LEX nr 607107.
118. Postanowienie SN z dnia 5 lipca 2006 r., IV CSK 74/06, LEX nr 1101685.
119. Postanowienie SN z dnia 12 stycznia 2007 r., IV CSK 257/06, LEX nr 277295.
120. Postanowienie SN z dnia 8 sierpnia 2007 r., I CSK 140/07, OSNC 2008, Nr 10, poz. 118.
121. Postanowienie SN z dnia 11 grudnia 2007 r., II CSK 357/07, LEX nr 623800.
122. Postanowienie SN z dnia 15 lutego 2008 r., I CSK 381/07, LEX nr 465921.
123. Postanowienie SN z dnia 28 stycznia 2009 r., IV CSK 355/08, LEX nr 527249.
124. Postanowienie SN z dnia 30 marca 2009 r., SDI 1/09, LEX nr 707919.
125. Postanowienie SN z dnia 29 kwietnia 2009 r., II CSK 637/08, LEX nr 610215.
126. Postanowienie SN z dnia 17 czerwca 2009 r., IV CSK 78/09, LEX nr 512010.
127. Postanowienie SN z dnia 16 września 2009 r., II CSK 243/09, LEX nr 564969.
128. Postanowienie SN z dnia 11 sierpnia 2010 r., I CSK 62/10, LEX nr 1375302.
129. Postanowienie SN z dnia 3 grudnia 2010 r., I CSK 37/10, LEX nr 694228.
130. Postanowienie SN z dnia 21 stycznia 2011 r., III CSK 98/10, OSNC-ZD 2011, Nr 4, poz. 79.
131. Postanowienie SN z dnia 9 września 2011 r., I CSK 248/11, LEX nr 1043961.
132. Postanowienie SN z dnia 26 kwietnia 2013 r., II CSK 445/12, LEX nr 1347836.
133. Postanowienie SN z dnia 13 czerwca 2013 r., IV CSK 688/12, LEX nr 1360295.
134. Postanowienie SN z dnia 29 października 2014 r., SDI 33/14, LEX nr 1541266.
135. Postanowienie SN z dnia 06 sierpnia 2015 r., V CSK 635/14, OSNC 2016, Nr 6, poz. 79.
136. Postanowienie SN z dnia 12 maja 2017 r., III CZ 15/17, LEX nr 2312218.
137. Postanowienie SN z dnia 29 listopada 2017 r., II CSK 88/17, LEX nr 2420322.
138. Postanowienie SN z dnia 20 marca 2018 r., V CSK 492/17, LEX nr 2500444.
139. Postanowienie SN z dnia 16 maja 2018 r., I CSK 17/18, LEX nr 2488078.
140. Postanowienie SN z dnia 27 czerwca 2018 r., IV CSK 67/18, LEX nr 2512019.
141. Postanowienie SN z dnia 14 lutego 2019 r., IV CSK 583/17, OSNC 2019, Nr 11, poz. 115.
142. Postanowienie SN z dnia 7 czerwca 2019 r., I CSK 269/18, LEX nr 2683377.
143. Postanowienie SN z dnia 4 lipca 2019 r., II CSK 6/19, LEX nr 2691653.
144. Postanowienie SN z dnia 9 sierpnia 2019 r., II CSK 277/19, OSNC 2020, Nr 7-8, poz. 59.
145. Postanowienie SN z dnia 6 grudnia 2019 r., V CSK 362/18, OSNC 2020, Nr 9, poz. 74.
146. Postanowienie SN z dnia 5 listopada 2020 r., II CSK 81/19, LEX nr 3077103.
147. Postanowienie SN z dnia 9 września 2021 r., V CSKP 117/21, LEX nr 3253704.
148. Postanowienie SN z dnia 9 marca 2022 r., I UZ 47/21, LEX nr 3362569.

149. Orzeczenie SN z dnia 30 września 1931 r., III Rw 1458/31, Zb. Orz. 1931, Nr 170.
150. Orzeczenie SN z dnia 5 kwietnia 1946 r. (C II 94/46), [w:] *W. Święcicki*, Orzecznictwo powojenne Sądu Najwyższego w sprawach cywilnych 30.VI.1945–30.VI.1947 r., Łódź 1948, poz. 369.
151. Orzeczenie SN z dnia 10 sierpnia 1948 r., C 458/48, PiP 1948, Nr 12, Dodatek Cywilistyczny.
152. Orzeczenie SN z dnia 24 marca 1950 r., C 361/49, OSN 1950, Nr 2, poz. 44.
153. Orzeczenie SN z dnia 6 lutego 1951 r., Ł.C. 1779/50, OSNCK 1951, Nr 3, poz. 84.
154. Orzeczenie SN z dnia 5 czerwca 1951 r., C 654/50, OSNC 1953, poz. 10.
155. Orzeczenie SN z dnia 22 grudnia 1951 r., C 1325/51, OSN 1952, Nr 3, poz. 84.
156. Orzeczenie SN z dnia 13 maja 1952 r., C 578/52, Państwo i Prawo 1952, Nr 12.
157. Orzeczenie SN z dnia 4 lipca 1952 r., C 1321/52, NP 1953, Nr 2.
158. Orzeczenie SN z dnia 13 stycznia 1956 r., 4 CR 20/56, OSNCK 1957, Nr 3, poz. 75.
159. Orzeczenie SN z dnia 6 czerwca 1956 r., 4 Co. 3/56, Państwo i Prawo 1947, Nr 1.
160. Orzeczenie SN z dnia 6 sierpnia 1958 r., 1 CR 512/58, LEX nr 1634041.
161. Orzeczenie SN z dnia 19 listopada 1960 r., 2 CR 895/60, OSNC 1962, Nr 3, poz. 89.
162. Orzeczenie SN z dnia 21 października 1961 r., 4 CR 644/61, OSNC 1962 Nr 4, poz. 145.
163. Orzeczenie SN z dnia 12 października 1962 r., III CR 56/62, OSNC 1963, Nr 6 poz. 138.
164. Orzeczenie SN z dnia 8 maja 1963 r., III CR 75/63, OSP 1964, Nr 6, poz. 124.

Orzeczenia Naczelnego Sądu Administracyjnego

1. Wyrok NSA z dnia 21 września 2010 r., II FSK 685/09, LEX nr 745805.
2. Wyrok NSA z dnia 9 września 2014 r., II FSK 2179/12, LEX nr 1502971.

Orzeczenia Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego

1. Wyrok WSA w Szczecinie z dnia 25 maja 2017 r., I SA/Sz 1285/16, LEX nr 2310420.

Orzeczenia Sądów Apelacyjnych

1. Wyrok SA w Warszawie z dnia 1 kwietnia 2011 r., I ACa 1087/10, LEX nr 1168765.
2. Wyrok SA w Warszawie z dnia 14 lutego 2013 r., VI ACa 1045/12, LEX nr 1316314.
3. Wyrok SA w Warszawie z dnia 26 marca 2013 r., I ACa 1135/12, LEX nr 1322069.
4. Wyrok SA w Łodzi z dnia 11 lipca 2013 r., I ACa 198/13, LEX nr 1362770.
5. Wyrok SA w Łodzi z dnia 2 października 2015 r., I ACa 431/15, LEX nr 2180120.
6. Wyrok SA w Szczecinie z dnia 4 grudnia 2019 r., I ACa 194/19, LEX nr 2895393.

Orzeczenia Sądów Okręgowych

1. Postanowienie SO we Wrocławiu z dnia 23 grudnia 2013 r., II Ca 940/13, LEX nr 1540293.
2. Postanowienie SO w Toruniu z dnia 11 marca 2015 r., VIII Ca 704/14, LEX nr 1840757.
3. Postanowienie SO w Lublinie z dnia 31 grudnia 2015 r., II Ca 756/15, LEX nr 1994000.
4. Postanowienie SO w Płocku z dnia 23 listopada 2016 r., IV Ca 793/16, LEX nr 2171754.

5. Postanowienie SO w Nowym Sączu z dnia 12 stycznia 2017 r., III Ca 645/16, LEX nr 2225613.
6. Postanowienie SO w Piotrkowie Trybunalskim z dnia 10 lipca 2017 r., II Ca 430/17, LEX nr 3223335.
7. Postanowienie SO we Wrocławiu z dnia 23 października 2017 r., II Ca 340/17, LEX nr 2439847.
8. Postanowienie SO w Gliwicach z dnia 19 września 2018 r., III Ca 583/18, LEX nr 2632246.
9. Postanowienie SO w Łodzi z dnia 5 lutego 2019 r., III Ca 1551/18, LEX nr 2686377.
10. Postanowienie SO w Gliwicach z dnia 6 lutego 2019 r., III Ca 911/18, LEX nr 2670116.
11. Postanowienie SO w Krakowie z dnia 16 marca 2021 r., II Ca 1735/20, LEX nr 3228418.
12. Postanowienie SO w Łodzi z dnia 4 października 2021 r., III Ca 584/20, LEX nr 3324454.
13. Postanowienie SO w Nowym Sączu z dnia 3 listopada 2021 r., III Ca 556/21, LEX nr 3257374.
14. Postanowienie SO w Sieradzu dnia z 13 grudnia 2021 r., I Ca 514/21, LEX nr 3305953.
15. Postanowienie SO w Łodzi z dnia 18 lutego 2022 r., III Ca 2177/19, LEX nr 3333143.

Orzeczenia Sądów Rejonowych

1. Wyrok SR w Sławnie z dnia 19 sierpnia 2010 r., sygn. II K 127/10, niepubl.
2. Postanowienie SR w Strzelcach Opolskich z dnia 22 listopada 2012 r., I Ns 439/09, LEX nr 1907444.
3. Postanowienie SR w Ostrowi Mazowieckiej z dnia 1 lipca 2014 r., I Ns 59/14, LEX nr 1906612.

Orzeczenia sądów zagranicznych

1. Uchwała Bundesverfassungsgericht z dnia 30 czerwca 2000 r., sygn. akt 1 BvR 2464/97 <http://www.bverfg.de/e/rk20000830_1bvr246497.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

2. Wyrok Reichsgericht z dnia 18 lipca 1935 r., Deutsche Juristenzeitung 1935.
3. Wyrok Supreme Court of California z dnia 23 października 1980 r., Darley v. Ward <https://scocal.stanford.edu/opinion/darley-v-ward-30592> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
4. Wyrok Supreme Court of Wyoming z dnia 12 stycznia 1983 r. w sprawie Estate of Robert G. Reed <https://law.justia.com/cases/wyoming/supreme-court/1983/121177.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
5. Wyrok United States District Court for the District of Kansas z dnia 27 października 1983 r. w sprawie In re Currie <https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/BR/34/745/1861277> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
6. Wyrok Quebec Supreme Court z 3 grudnia 1996 r. w sprawie Rioux v. Coulombe, 19 Estates and Trust Reports 1998 (2d).
7. Wyrok Supreme Court of South Africa (Orange Free State Provincial Division) z dnia 28 lutego 2002 r. w sprawie MacDonald v. The Master o nr 3109/2001, South African Law Reports 2002, Nr 5 (64).

8. Wyrok Supreme Court of Victoria z dnia 14 marca 2002 r. w sprawie Trethewey <http://classic.austlii.edu.au/au/cases/vic/VSC/2002/83.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
9. Wyrok Court of Appeals of Tennessee Eastern Section z dnia 31 października 2003 r. w sprawie Taylor v. Holt <https://caselaw.findlaw.com/tn-court-of-appeals/1109985.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
10. Wyrok Court of Queen's Bench of Saskatchewan z dnia 9 kwietnia 2008 r. w sprawie Buckmeyer Estate, Re <https://ca.vlex.com/vid/buckmeyer-estate-re-681747353> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
11. Wyrok Supreme Court of Queensland z dnia 19 sierpnia 2011 r. w sprawie Mahlo v Hehir <https://www.queenslandjudgments.com.au/caselaw/qsc/2011/243> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
12. Wyrok Superior Court of Connecticut z dnia 17 maja 2013 r. w sprawie Litevich v. Probate Court <https://caselaw.findlaw.com/ct-superior-court/1635009.html> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
13. Wyrok Lorain County Court of Common Pleas z dnia 19 czerwca 2013 r. w sprawie Estate of Javier Castro, Quinnipac Probate Law Journal 2014, Nr 4.
14. Wyrok Supreme Court of Victoria z dnia 20 września 2013 r. w sprawie Estate of Sheron Jude Ladduhetti, niepubl.
15. Wyrok Supreme Court of Queensland z dnia 6 listopada 2013 r. w sprawie Re: Yu <https://www.queenslandjudgments.com.au/caselaw/qsc/2013/322?mview=yu> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
16. Wyrok Supreme Court of Queensland z dnia 27 listopada 2013 r. w sprawie Mellino v. Wnuk <https://www.queenslandjudgments.com.au/caselaw/qsc/2013/336> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
17. Wyrok Sądu Krajowego w Berlinie z dnia 17 grudnia 2016 r. sygn. akt 20 O 172/15 <https://¬dejure.org/ext/f551 ef3d8be146b2dca4a1011db1feca> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
18. Wyrok Supreme Court of Queensland z dnia 9 października 2017 r. w sprawie Re Nichol; Nichol v Nichol & Anor <https://archive.sclqld.org.au/qjudgment/2017/QSC17-220.pdf> [data dostępu: 22.05.2023 r.].
19. Wyrok Federalnego Trybunału Sprawiedliwości w Niemczech z dnia 12 lipca 2018 r., III ZR 183/17.
20. Wyrok Michigan Court of Appeals z dnia 17 lipca 2018 r. w sprawie In re Estate of Horton (nr 339737), Harvard Law Review 2019, nr 132.

21. Orzeczenie Kentucky Court of Appeals w sprawie Soward v. Soward z dnia 17 lutego 1863 r. (62 Ky. 126).
22. Orzeczenie Sądu Najwyższego w Wiedniu z dnia 6 listopada 1918 r. (Rw.IV.289/17).
23. Orzeczenie Kansas Supreme Court w sprawie Kitchell v. Bridgeman z dnia 5 maja 1928 r. (267 P. 26).
24. Orzeczenie Supreme Court of North Carolina w sprawie Lowrance's Will z dnia 3 grudnia 1930 r. (155 S.E. 876).

25. Orzeczenie Saskatchewan Surrogate Court z dnia 13 lipca 1948 w sprawie Re Harris Estate, SK 1902.
26. Orzeczenie Supreme Court of Virginia w sprawie Bell v. Timmins z dnia 13 marca 1950 r. (58 S.E.2d 55).
27. Orzeczenie South Australian Supreme Court w sprawie Re Estate of Pantelij Slavinskyi z 1988 r., 53 SASR 221.
28. Orzeczenie Supreme Court of Michigan w sprawie Lane's Estate, z dnia 19 października 1993 r. (251 N.W. 590).
29. Orzeczenie Court of Appeals of Arizona w sprawie Estate of Jung z dnia 31 marca 2005 r. (109 P.3d 97).
30. Orzeczenie Supreme Court of Appeals of Virginia w sprawie Berry v. Trible z dnia 3 marca 2006 r. (S.E.2d 440).
31. Orzeczenie Supreme Court of Virginia w sprawie Hampton Roads Seventh-Day w sprawie Adventist Church v. Stevens z dnia 29 stycznia 2008 r. (657 S.E.2d 80).
32. Orzeczenie szwedzkiego sądu rejonowego (Tingsrätt) z dnia 16 listopada 2012 r. w sprawie o sygn. T5746-11.
33. Orzeczenie szwedzkiego sądu rejonowego (Hovrätt) z dnia 13 czerwca 2013 r. w sprawie o sygn. T11306-12.
34. Orzeczenie Tribunal de grande instance de Metz z dnia 17 sierpnia 2018 r., nr 17/01794 <https://www.doctrine.fr/d/TGI/Metz/2018/UFCA6A4AC662F1DC44698> [data dostępu: 22.05.2023 r.].

Pozostałe orzeczenia

1. Orzeczenie Sądu Wojewódzkiego w Rzeszowie z 22 sierpnia 1957 r., III CR 646/57, OSPiKA 1958, Nr 6, poz. 155.